مۇھەممەد يۇسۇپ

ئىسلام ئەخلاقى

ⓒ محمد يوسف محمد تورسون، 1431هـ

فهرسة مكتبة الملك فهد الوطنية أثناء النشر

تورسون، محمد يوسف

الأخلاق الإسلامية/محمد يوسف تورسون-الرياض، 1431هـ

ص؛..س

ردمك: **8-4717-978**

(الكتاب باللغة الأويغورية)

1-الأخلاق الإسلامية **2**-الوعظ والإرشاد أ. العنوان

ديوي **212** **1431/2491**

رقم الإيداع: **1431/2491**

ردمك: **8-4717-00-603-978**

بۇ ئەسەرنى غۇربەت كوچىلىرىدا ماڭا قولداش بولۇپ، دەرت-ئەلەملىرىمگە تەسكىن بېرىۋاتقان سۆيۈملۈك قىزلىرىم فاتىمە، فائىزە ۋە ئۇماق ئوغلۇم ئىمرانجانلارغا بېغىشلايمەن.

مۇئەللىپتىن —

الأخلاق الإسلامية

تأليف

محمد يوسف محمد تورسون

بسم الله الرحمن الرحيم

ئەڭ گۈزەل ماختاش ۋە ئەڭ ئېسىل مەدھىيىلەر ئالەملەرنىڭ ياراتقۇچىسى ۋە پەرۋىشچىسى ئاللاھ تائالاغا خاستۇر. ئاللاھ تائالانى چىن يۈرەكتىن مەدھىيىلەيمەن ۋە ئۇنىڭغا شۈكۈر قىلىمەن. ھەق دىنىنى بىزلەرگە يەتكۈزگەن سۆيۈملۈك پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا دۇرۇد، دۇئا ۋە سالام يوللايمەن. ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا، ساھابىلىرىگە ۋە تا قىيامەتكىچە ئۇنىڭ يولىدا ماڭغان مۇسۇلمان قېرىنداشلارغا بەخت ـ سائادەت تىلەيمەن.

ھازىرقى زامان مۇسۇلمانلىرىنىڭ پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ: «مەن پەقەت گۈزەل ئەخلاقلارنى تولۇقلاش ئۈچۈنلا ئەۋەتىلدىم» دېگەن سۆزىدە ئېپادىسىنى تاپقان، ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىكىنىڭ غايىسى قىلىنغان ئىسلامىي گۈزەل ئەخلاقلارنى ئۆگىنىپ، ئۆزلىرىنى ئىسلاھ قىلىشقا ۋە مۇسۇلمانلىقىنى تولۇقلاش ئارقىلىق قايتىدىن قەد كۆتىرىشكە نەقەدەر زور ئېھتىياجلىق بولىۋاتقانلىقى ھەممىگە مەلۇم. چۈنكى بىر مىللەتنىڭ يۈكسىلىشى ياكى چۆكىشى ئۇنىڭ ئەخلاقىغا باغلىق ئىش.

مىسىرلىق ئاتاغلىق شائىر ئەھمەد شەۋقى مۇنداق دەپ يازغان:

إنما الأمم الأخلاق مابقيت   فإن هم ذهبت أخلاقهم ذهبوا

تەرجىمىسى:

ئەخلاق بىلەن ھەر مىللەت راۋاجلىنىپ داۋام ئېتەر
ئايرىلغانلار ئەخلاقتىن زاۋاللىققا ھامان كېتـــــەر.

ئەخـلاق ئەنە شـۇنداق مىللەتنىـڭ تەقـدىرىنى بەلگىلەيـدىغان مـۇھىم ئامىل.

ھۆرمەتلىـك كىتابخـان! قـولىڭىزدىكى «ئىـسلام ئەخلاقـى» نـامىلىق بـۇ ئەسـەرنى ئـۈچ يىلـدىن كـۆپرەك ۋاقـت داۋامىلـق ئىـزدىنىش نەتىجىسىدە تەييـارلاپ چىقتىم. بـۇ ئەسـەر ئۇيغـۇر تىلىـدا يېزىلغـان تـۇنجى ئەسـەر بولىشى مـۇمكىن. چـۈنكى ئۆتمۈشـلەردىكى ئۇيغـۇر ئۆلىمـالىرى كـۆپلىگەن ئىـسلامىي ئەسـەرلەرنى يېزىــپ قالـدۇرغان بولـسىمۇ، ئۇلارنىـڭ مـۇتلەق كـۆپ سـانلىقى ئەسـەرلىرىنى ئەرەبچە يـاكى پارسچە يازغـان. پەقەت 20-ئەســرنىڭ باشــلىرىدىن ئېتىبــارەن ئابــدۇلقادىر دامــوللام ۋە ئۇنىــڭ شــاگىرتى ســابىت دامــوللاملار باشــچىلىقىدىكى مەرىــپەت يۇلتــۇزلىرى مىللىتىمىزنىڭ دىـن ۋە دۇنيـالىق ئىلىم-مەرىـپەتكە بولغـان ئۇسـسۇزلىقىنى قانـدۇرۇش مەقـستى بىـلەن ئەسـەرلىرىنىڭ بەزىـسىنى ئۇيغـۇرچە يېزىــپ چىقىــپ، ئانــا ۋەتىنىمىــزدە ئۇيغـۇرچە ئىـسلامىي ئەسـەرلەرنى بارلىققــا كەلتۈرگەن ۋە خەلقىمىزنىڭ ئېھتىياجىنى بىر قەدەر قانـدۇرغان بولدى.

لــېكىن ئىمــان بىــلەن بىــر قاتــاردا تۇرىــدىغان ئىــسلام ئەخلاقىنــى ئۆگىنىــشكە خەلقىمىــز شــۇنچە زور ئېھتىيــاجلىق تۇرســىمۇ، ئەپــسۇسكى قەدىمـدىن ھازىرغـا قەدەر ئۇيغـۇر تىلىـدا ئىـسلام ئەخلاقىغـا دائىـر بىـرەر ئەسەر يېزىلىپ باقمىدى.

مەن بـۇ ئەسـەردە ھــازىرقى زامــان مۇسـۇلمانلىرى ئارىــسىدا تــۆگەپ كېتىش خەۋپىــگە يولۇققــان ۋە ئــۇلار زور ئېھتىيــاجلىق بولىۋاتقـان مـۇھىم

ئەخلاقلار ئۈستىدىلا توختالدىم ۋە ئىسلامي گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئىمان بىلەن بىر ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشتىم.

كىتابىمنى 4 بۆلۈمگە ئايرىدىم:

بىرىنچى بۆلۈم: ئەخلاق ھەققىدە ئومۇمىي بايان.

ئىككىنچى بۆلۈم: بىزنىڭ ئەخلاقىي بۇرچىمىز.

ئۈچىنچى بۆلۈم: گۈزەل ئەخلاقلار.

تۆتىنچى بۆلۈم: يامان ئەخلاق تۈرلىرى.

بۇ كىتابنى يېزىپ چىقىشتا ئىسلام دۇنياسىدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق ئەسەرلەر ۋە ماتېرىياللاردىن پايدىلاندىم. كىتابىمغا ئەخلاق ھەققىدىكى ئەڭ ئىشەنچلىك ۋە مۇسۇلمان ئۆلىمالىرى ئوتتۇرىسىدا بىرلىككە كېلىنگەن مەسىلىلەرنى تاللاپ ئالدىم. بۇ كىتابنىڭ چوڭ-كىچىك ھەممىگە ئاممىباپ ۋە چۈشىنىشلىك بولۇشى ئۈچۈن كۈچ سەرپ قىلدىم.

جانابى ئاللاھ تائالانىڭ بۇ ئاددى ئەمگىكىمنى ئۆز دەرگاھىدا قوبۇل قىلىشىنى ۋە مۇسۇلمان خەلقىم ئۈچۈن مەنپەئەتلىك ئىلىملەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشىنى سورايمەن.

مۇھەممەد يۈسۈپ

1431/4/8ھىجرى

2010-يىلى24-مارت

مۇندەرىجە

مۇندەرىجە 9

ئەخلاق ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى.................................. 25

گۈزەل ئەخلاق.. 25

يامان ئەخلاق.. 26

ئىسلام دىنىدا ئەخلاق چۈشەنچىسى 26

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە گۈزەل ئەخلاق.................... 28

ئىبادەتلەرنىڭ ئەخلاقنى ئىسلاھ قىلىشتىكى رولى 31

ئىبادەت بىلەن ئەخلاق ئايرىلمايدىغان بىر پۈتۈنلۈك 34

ئىبادەتتىن ئەخلاقىي نېسىۋە ئالالمىغانلار قىيامەتتە قۇرۇق قول قالىدۇ.. 37

روھىي دۇنياسى گۈزەل بولغانلارنىڭ ئىش-ھەرىكەتلىرىمۇ گۈزەل بولىدۇ 38

ئەخلاقى گۈزەل كىشى ئاللاھقا ئەڭ يېقىملىقتۇر...................... 39

گۈزەل ئەخلاق جەننەتنىڭ يولىدۇر 40

گۈزەل ئەخلاق ئىماننىڭ كامىللىقىغا دەلىلدۇر 41

ئەخلاقنىڭ دائىرىسى ۋە پرىنسىپلىرى 43

شەرىئەت ئەھكاملىرىنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنىشى........................ 43

شەرىئەت ئەھكاملىرىنىڭ ئەخلاق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى..... 45

ئىنسانلار جەمئىيىتى ھەمىشە گۈزەل ئەخلاقلارغا مۇھتاج............ 52

مۇسۇلمانلارنىڭ دۈشمەنلىرى دەسلەپ بىلگەن ھەقىقەت 59

مۇستەملىكىچىلەرنىڭ نۇتۇقلىرىدىن نەمۇنىلەر:...................... 60
نەپس ۋە روھ... 63
نەپس ۋە ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى 63
نەپستە بولىدىغان تۆرتكىلەر 66
نەپسنىڭ ئالىي ھىممەت تۆرتكىسى 66
نەپسنىڭ تۆۋەن ھىممەت تۆرتكىسى 67
نەپسنىڭ ئوتتۇرھاللىق تۆرتكىسى... 67
نەپسنىڭ تەلەبلىرى 68
روھ ۋە ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى 69
نەپسنى پاكلاش ۋە ئۇنىڭ چارىلىرى 72
نەپسنى پاكلاش ئالدىنقى پەرزلەرنىڭ بىرى.............................. 72
ئىچى گۈزەل بولمىغانلارنىڭ تاشقى گۈزەللىكى پايدىسىز 72
ئاللاھ تائالا قەلبلەرگە قارايدۇ.. 73
نەپسنى پاكلىغانلار مەقسىتىگە يېتىدۇ....................................... 74
ئەمەللەردىكى سەمىمىيلىك نەپسنى پاكلاشقا تۆرتكە بولىدۇ 75
نەپسنى پاكلاشتا تەربىيەنىڭ ئەھمىيىتى.................................... 76
گۈزەل ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلىشنىڭ سىرى 78
ئائىلىدىكى ئەھۋالىڭىز ئەخلاقىڭىزغا باھا بېرىدۇ 82
ئەخلاقنى ئۆلچەيدىغان ئومۇمىي پرىنسىپلار................................ 94
گۈزەل ئەخلاق بىلەن يامان ئەخلاقنى ئۆلچەيدىغان ئومۇمىي پرىنسىپ ئۈچ بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە:...................................... 94
بىرىنچى پرىنسىپ... 94
ئىككىنچى پرىنسىپ 94
ئۈچىنچى پرىنسىپ... 95
خۇلق بىلەن ئەدەبنىڭ پەرقى 96

تاشقى كۆرۈنۈشلەر ئىچكى ئەخلاقنى ئىپادىلىمەيدۇ 99
ھېكمەت، گۈزەل ئەخلاق ۋە ئەقىل 101
ئەخلاقنىڭ پۈتۈن ھايات ساھەلىرىگە ئومۇمىيلىقى 104
ئەخلاقنىڭ شەخسىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەپلىرى................................ 105
ئەخلاقنىڭ مۇناسىۋىتى ئېتىبارى بىلەن تۈرلىنىشى.......................... 108
ھۆررىيەت ۋە ئۇنىڭ چەك-چېگرىسى 111
ئىنسانىنىڭ قۇدرىتى چەكلىك.. 114
شەخسىي ھەق-ھوقۇقلار... 115
ئىجتىمائىي ھەق-ھوقۇقلار 116
ئاللاھ تائالانىڭ ھەقلىرى.. 117
شەيتان ۋە ئۇنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى تەسىرى 118
بىرىنچى ھەقىقەت... 118
ئىككىنچى ھەقىقەت 120
ئۈچىنچى ھەقىقەت... 121
شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىلىرىدىن قۇتۇلۇشنىڭ دىنىي چارىسى 122
تەۋبە-ئىستىغفارغا بۇيرۇشنىڭ سىرى 123
تەبىئىي ئەخلاق ۋە يېتىلدۈرۈلگەن ئەخلاق................................... 127
تەبىئىي ئەخلاقمۇ بىر خىل ئەمەس... 128
ئىنساندىكى ئەخلاق ئۆزگىنىش قابىلىيىتى.................................. 130
ئەخلاق ئۆزگەرتىشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك چارىسى- تەربىيە............. 132
گۈزەل ئەخلاقلارنى يېتىلدۈرۈش چارىلىرى 134
ئەخلاق ھەققىدە كەلگەن ئايەتلەردىن تاللانمىلار 145
ياخشى ئەخلاققا چاقىرغان ئايەتلەر 145
يامان ئەخلاقلاردىن توسقان ئايەتلەر.. 152
ئائىلە ھاياتىدىكى ئەخلاقلار ھەققىدە كەلگەن ئايەتلەر 157

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردە گۈزەل ئەخلاقلارغان بۇيرىغان ئايەتلەر160
ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردە يامان ئەخلاقلاردىن توسقان ئايەتلەر
بېخىللىقتىن توسۇش 164
ئىجتىمائىي ھاياتتىكى ئەدەپ-ئەخلاقلار ھەققىدە كەلگەن 169
بىزنىڭ ئەخلاقىي بۇرچىمىز.. 173
دىنىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز.................................... 173
ئاللاھقا قارىتىلغان بۇرچىمىز.. 174
پەيغەمبىرىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز.............................. 174
قۇرئان كەرىمگە قارىتىلغان بۇرچىمىز 175
ئۆزىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز 175
روھىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز 175
ئائىلە ئەزالىرىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز.............................. 176
ۋەتەنگە، خەلقىمىزگە ۋە ئىنسانىيەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز...... 176
پۈتۈن ئىنسانىيەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز 177
تەبىئەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز 177
گۈزەل ئەخلاقلىق مۇسۇلماننىڭ سۈپىتى 178
گۈزەل ئەخلاقلىق مۇسۇلمان قىلمايدىغان ئىشلار 180
ئەخلاقنى ئۆزگەرتىش مۇمكىنمۇ؟...................................... 181
يېگانە ئۈلگە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدۇر............................ 182
پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقىدىن ئۆرنەكلەر 183
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاللاھقا قارىتا ئەخلاقى............. 185
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىنسانىيەتكە قارىتا ئەخلاقى 185
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇسۇلمانلارغا قارىتا ئەخلاقى 186
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە قارىتا ئەخلاقى186
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ بالىلارغا قارىتا ئەخلاقى 189

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دۈشمەنلىرىگە قارىتا ئەخلاقى 189
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇرۇش ئەسناسىدىكى ئەخلاقى ... 190
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھايۋانلارغا قارىتا ئەخلاقى 191
پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇھىت ۋە تەبىئەتكە قارىتا ئەخلاقىي192
پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆھبەتداشلىرىغا قارىتا ئەخلاقى. 193
سۆيگۈ ۋە ئۇنىڭ قىممىتى 195
سۆيگۈلەرنىڭ ئەڭ چوڭى ئاللاھ سۆيگۈسىدۇر..................... 196
ئاللاھ سۆيگۈسىنىڭ قىممىتى 198
ئاللاھ سۆيگىسى نېمە بىلەن ئىپادىلىنىدۇ؟........................ 199
پەيغەمبەر سۆيگۈسى 199
پەيغەمبەر سۆيگۈسى قانداق ئىپادىلىدۇ؟........................ 200
ۋەتەن سۆيگۈسى... 200
ۋىجدانلىق ئىنسان ۋەتىنىنى سۆيىدۇ.............................. 200
مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆزئارا سۆيگۈسى................................ 201
تەبىئەت سۆيگۈسى.. 202
ھەقىقەتنى سۆيۈش.. 204
بەزى مۆمىنلەرمۇ بەزى ھەقىقەتلەرنى يامان كۆرىدۇ.............. 207
ھەقىقەتنى سۆيۈش گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئاساسىدۇر 207
ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىش پەزىلەت 208
ئادالەت 210
ھەقىقەتنى سۆيگەنلەر ئادالەتنىمۇ سۆيىدۇ 211
ئادالەت تەلەپ قىلىنىدىغان ئىشلار 211
ئېھسان ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى... 217
ئېھساننىڭ مەنىسى 218
ئېھساننى نىيەت قىلىش كۇپايە قىلمايدۇ.......................... 220

ئىبادەتتە ئىھسان 221
ئاتا-ئانىغا ئىھسان قىلىش... 222
ئاتا - ئانىغا قانداق ئىھسان قىلىمىز؟ 223
قىزلارغا ئىھسان قىلىش.. 224
سالام بېرىشتىكى ئىھسان 226
جېدەل ۋە مۇنازىرىدە ئىھسان قىلىش................................ 227
گەپ - سۆزدە ئىھسان قىلىش 229
رەھىم - شەپقەت 230
ئاللاھ تائالا رەھمەت قىلىشنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان 232
ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ............. 232
ئىبادەتلىرىمىزدىن گۇناھلىرىمىز كۆپ 235
ھېچكىم ئەمەلى بىلەن جەننەتكە كىرەلمەيدۇ 236
ئاللاھ تائالانىڭ كائىناتتىكى رەھمەتلىرىدىن بەزىسى 237
ئاللاھ تائالانىڭ قەلبلەرگە ئورۇنلاشتۇرغان رەھمەتلىرىدىن نەمۇنىلەر 238
ئاللاھ تائالانىڭ ئەڭ چوڭ رەھمىتى...................................... 241
مەخسۇس رەھمەتلەر 242
مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تائالانىڭ ئەڭ چوڭ رەھمىتىدۇر 245
رەھىم - شەپقەتنىڭ تۇرمۇشىمىزدىكى ئەمەلىيىتى................. 247
1. ئاتا - ئانىلارغا رەھىم - شەپقەتلىك بولۇش 247
2. ئۇرۇق - تۇغقانلارغا رەھىم - شەپقەت قىلىش.................... 249
3. بالىلارغا رەھىم - شەپقەت قىلىش 250
4. ئاياللارغا رەھىم - شەپقەتلىك بولۇش............................... 252
5. ئائىلىنىڭ خىزمەتكارلىرىغا رەھىم - شەپقەتلىك بولۇش....... 257
6. ھايۋانلارغا رەھىم - شەپقەتلىك بولۇش 258

رەھىم ـ شەپقەت پۈتۈن ئىشلاردا تەلەب قىلىنىدۇ.................. 261
7. ئاسىي ـ گۇناھكار كىشىلەرگە رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش .. 262
8. ئېزىلگەنلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىش........................ 265
كىشىلەرنىڭ ئەيىبىنى يوگەشنىڭ زۆرۈرلۈكى 266
9. ئادەم ئۆز ـ ئۆزىگە رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش 267
10. پۈتۈن ئىنسانىيەتكە رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش 267
ئىلىم ـ پەننى ئىشلىتىشتە رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش 271
راستچىللىق 273
راستچىللىق جەننەتكە كىرىشنىڭ كاپالىتى............................ 276
يالغانچىلىقنىڭ خىيانەت تۈرى.. 278
يالغانچىلىق مۇناپىقلىقنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر........................ 279
ھەقىقىي راستچىللىق.. 280
راستچىللىقتا ئادەتلىنىشنىڭ يولى...................................... 281
راستچىللىقنىڭ تۈرلىرى.. 282
1 ـ نىيەتتىكى راستچىللىق.. 282
2 ـ سۆزدىكى راستچىللىق.. 283
3 ـ ئەمەلدىكى راستچىللىق 283
راستچىللىقنىڭ مەرتىبىسى... 285
قايسى ۋاقىتتا يالغان ئېيتىشقا بولىدۇ؟.............................. 286
ئامانەت... 287
ئامانەت پارچىلانمايدۇ 290
ئامانەتنىڭ تۈرلىرى.. 291
كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە كىچىك سانالغان چوڭ ئامانەتلەر() 292
ئېلىم ـ سېتىم ئىشلىرىدىكى ئامانەت................................ 293
ئىش ئۈستىدىكى ئامانەت 294

سىر ساقلاشتىكى ئامانەت 295
ئەڭ چوڭ خىيانەت 295
ئايالنىڭ ئامانىتى 296
بالىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا مۇئامىلە قىلىشىدىكى ئامانەت 297
سىز ئىگە بولغان ھەممە نەرسە ئامانەتتۇر 298
دىنىنى يەتكۈزۈش ئامانىتى 300
ئەمدى مۇسۇلمانلار بۇ ئامانەتنى قانداق ئادا قىلىدۇ؟............. 301
ۋاپادارلىق 303
ۋاپادارلىق تەلەپ قىلىدىغان ئىشلار.. 304
1. ئاللاھ تائالاغا ۋاپادار بولۇش 304
ئۇنداقتا ئاللاھ تائالاغا قانداق ۋاپادارلىق قىلىش كېرەك؟.......... 306
ۋاپادارلىق ئۈلگىسى.. 308
ۋاپاسىزلىق ئۈلگىلىرى 310
2. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋاپادار بولۇش.......................... 311
بىرىنچى خەلىپىنىڭ ۋاپادارلىقى.. 312
ئىككىنچى خەلىپىنىڭ ۋاپادارلىقى 313
3. ئىنسانلارغا مۇئامىلە ئىشلىرىدا ۋاپادار بولۇش...................... 314
قەرز ئىشلىرىدىكى ۋاپا بۇرچى 315
ۋاقىتقا رىئايە قىلماسلىق مەسىلىسى... 319
4. سىزگە ياخشىلىق قىلغان كىشىلەرگە ۋاپادار بولۇش 321
ئۇستازلارغا ۋاپادار بولۇش.. 324
ئاتا ـ ئانىغا ۋاپادار بولۇش 324
5. ھايات مۇساپىسىدە تونۇغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىگە ۋاپادار بولۇش.. 326
پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپادارلىقىدىن ئۈرنەكلەر 326

جورىسىغا ۋاپادارلىق قىلىش.. 330
ئىبرەتلىك قىسسە 331
6. ۋەدىگە ۋاپادار بولۇش 331
سەگەك مېڭە بىلەن مەھكەم ئىرادە ۋەدىگە ۋاپا قىلىشنىڭ ئاملى332
ئۆتكەن كۆنلەرنى ئەستە تۇتۇشمۇ ۋاپادارلىقنىڭ جۇملىسىدىندۇر333
پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ۋاپادار بولۇش 333
ۋاپادارلىقنىڭ دائىرىسى كەڭ... 334
شەرم ـ ھايا.. 335
شەرم ـ ھايا ۋە نومۇسچانلىق گۈزەل ئەخلاقتۇر..................... 335
ئىنساندا ھايانىڭ يوقىلىشى پۈتۈن پالاكەتلەرنىڭ باشلىنىشىدۇر336
ھايا ـ ھاياتلىقتۇر.. 337
ھايا بىلەن خىجىللىقنىڭ پەرقى 338
ھايا بىلەن ئىمان قوشكېزەكتۇر 339
ھايا دەرىجىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى............................ 339
شەرم ـ ھايا قىممەتلىك جەۋھەردۇر................................... 340
شەرم ـ ھايا بىلەن مېھرى ـ مۇھەببەت ئىككىسى قوش كېزەكتۇر341
ھايا ۋە نومۇسچانلىق چوڭ نېمەت 342
ھايالىق بولۇش ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ساپلىقىدۇر.................... 343
ھايانى يوقاتقان ئادەم ئامانەتنىمۇ يوقىتىدۇ......................... 344
سەۋرچانلىق گۈزەل ئەخلاق... 346
سەۋرچانلىق پىشىپ يېتىلگەنلىكنىڭ ئالامىتى 348
نەپسىنىڭ شەھۋانىي ئىستەكلىرىنى پەقەت سەۋرلا تۇرغۇزالايدۇ. 349
سەۋرچانلىق گۈزەل ئەخلاق 349
سەۋرنىڭ ئەھمىيىتى 350
ناھەقچىلىككە سۈكۈت قىلىش سەۋرچانلىق ئەمەس 351

مەنىۋى بايلىق بەخت ـ سائادەت 352
بەخت بالا ـ چاقىدىمۇ ئەمەس........ 354
بەخت پەن ـ تېخنىكىدىمۇ ئەمەس........ 354
بەخت مەنىۋىيەتتە، ئۆزىمىزدە........ 354
خورما دەرىخى ۋە مۆمىن ئادەم........ 356
مۇنازىرىلىشىشنىڭ ئەدەب- قائىدىلىرى........ 362
مۇنازىرىلەشكۈچىلەردە بولۇشقا تېگىشلىك شەرتلەر........ 363
مۇنازىرە ئەسانىسىدىكى ئەدەپ-ئەخلاقلار 364
مۇنازىرىدىن كېيىنكى ئەدەپ-ئەخلاقلار 364
كەڭ قورساق بولۇش........ 366
ئەپۇچانلىق گۈزەل ئەخلاقتۇر........ 369
غەزەبنىڭ زىيىنى كۆپ 370
ئىناقلىق 372
ئىناقلىق ئابىدىلىرى........ 373
ۋاقىتنى قەدىرلەش ئۆمۈرنى قەدىرلىگەنلىكتۇر........ 375
ئەقىللىق كىشىلەر ۋاقىتنى قەدىرلەيدۇ 376
ۋاقىت ساقلاپ تۇرمايدۇ 376
ئالىي ھىممەت ۋە ئۇنىڭ ھاياتتىكى ئەھمىيىتى 379
ھىممەت توغرىسىدا مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئېيتقانلىرى 380
قانداق قىلغاندا ئالىي ھىممەتلىك بولغىلى بولىدۇ؟........ 381
ھىممەتنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى رولى 382
ھىممەتنى كۆتىرىشنىڭ چارىلىرى........ 387
ئالىي ھىممەتلىك كىشىلەرنىڭ سۈپەتلىرى 388
ئۈمىد ۋە ئۇنىڭ ھاياتتىكى رولى........ 389
ياقۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى 389

مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى 390
ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى.................. 391
ئۈمىدنىڭ رولى چوڭ 393
ئۈمىدسىزلىك كۆپرىنىڭ جورىسى 394
پاكىزلىق 396
ئىخلاس ـ ساداقەت رەمزىدۇر.. 399
كەمتەرلىك 402
ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلار جەننەتكە كىرمەيدۇ 404
پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقىدىن ئۆرنەكلەر............. 405
پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كەمتەرلىكىدىن ئەمەلىي ئۆرنەكلەر407
ساھابىلەرنىڭ كەمتەرلىكىدىن ئۆرنەكلەر.............................. 409
چىرايلىق كىيىنىش كىبىر ئەمەس 411
كەمتەرلىكنىڭ چېكى بار.. 412
ئىپداكارلىق.. 414
ئىپداكارلىق نەمۇنىلىرى 417
زەيد ئىبنى ئەسلەم 417
ئەبۇ تەلھە ئەنسارىي... 418
مۇسئەب ئىبنى ئۆمەير 419
بۇرۇنقىلار ياخشى ئۈلگە 420
مەردلىك ۋە بېخىللىق... 422
سېخىيلىق ئابىدىسى ھاتەم.. 423
بېخىللىق ئۈلگىسى قارۇن 423
بايلىق بىلەن نام ـ ئىشانە تىكلىگىلى بولمايدۇ 425
مەرد بايلار جەمئىيەتنىڭ يۆلەنچۈكلىرىدۇر 426
بايلىق سىناق ياكى نېمەتتۇر 427

بېخىللىقتا ئادەتلەنگەن خەلق نىجات تاپالمايدۇ 429
پۇل - مال ئاللاھ تائالانىڭ مۈلكىدۇر 429
بېخىللارنىڭ ھالاكىتى ئۆز قولىدا 430
بېخىللار ھەمىشە زىيان ئىچىدە 433
ئىناقلىق ئايالالارنى ھۆرمەتلەشتىن باشلىنىدۇ 436
ئائىلە ئەر ـ ئايالنىڭ ئۆز ئارا مۇھەببىتى بىلەنلا ئۆرە تۇرىدۇ.... 436
ئايالالارنى ھۆرمەتلەش گۈزەل ئەخلاق 437
ئايالالارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى 438
زەھەرلىك چېكىملىكلەردىن ھەزەر ئەيلەشنىڭ زۆرۈرلىكى 440
زەھەرلىك چېكىملىكنىڭ ئىنسان پسىخىكىسىغا بولغان زىيىنى. 440
زەھەرلىك چېكىملىكنىڭ تەن ساقلىقىغا بولغان زىيىنى 441
زەھەرلىك چېكىملىكنىڭ ئىقتىسادقا بولغان زىيىنى 441
ئاق ئالۋاستىدىن يىراق تۇرۇڭ.. 442
زەھەرلىك چېكىملىكلەردىن ساقلىنىڭ چارىلىرى........................ 444
ئاتا ـ ئانىنىڭ ئۇلۇغلىقى 446
ئاتىنىڭ ئەجرىمۇ ئانىنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ 448
ئاتا - ئانىڭىزنى ھايات ۋاقتىدا خوش قىلىڭ........................ 450
پەرزەنت تەربىيىسى.. 452
بالىلارغا ياخشى ئۈلگە بولۇش كېرەك 453
نەسىھەت قىلىشقا مۇناسىپ ۋاقىت تاللاش لازىم 455
ئەمگەكنى سۆيۈش گۈزەل ئەخلاقتۇر.. 456
ئەمگەك ئىنساننىڭ شەرىپىدۇر 457
رىزق ئىشلىمەستىن قولغا كەلمەيدۇ 458
ھەقىقىي غەلىبە نەپسى خاھىشنى يېڭىشتۇر........................ 459
نەپسى خاھىش يامان ئىشقا بۇيرۇيدۇ 460

نەپسى خاھىش ئادەمنىڭ قەلبىدىكى شەيتان........................ 461
ئىسلامىي سالاملىشىش ئەنئەنىسى 462
ئۇيغۇرلاردا سالاملىشىشنىڭ ئۆزگىچىلىكى.............................. 462
سالاملىشىشنىڭ قائىدىسى 463
مۇسۇلمانلاردا سالاملىشىشنىڭ ئەھمىيىتى.............................. 463
سالام بېرىشنىڭ تەرتىپى.. 465
كېسەللەرنى يوقلاشتىكى ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرى 466
كېسەل يوقلاش ئۈچۈن سوۋغا ئېلىپ بېرىش شەرت ئەمەس..... 467
مۇسۇلمان ئەمەس كىسەللەرنىمۇ يوقلاش ساۋابلىقتۇر.............. 468
كېسەل يوقلاشتا ساقلىنىشقا تېگىشلىك ئىشلار 468
سورۇن ۋە سورۇنداشلانىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاقى............................ 470
سورۇندا جاي تالاشماسلىق لازىم 471
چاقىرىلمىغان سورۇنغا بارماسلىق لازىم................................. 472
سورۇننىڭ ئەدەپلىرى... 472
داستىخاندىكى ئەدەپ ـ قائىدىلەر... 474
يېمەك ـ ئىچمەكنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرى.............................. 475
ئۆيگە كىرىشتىكى ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرى........................ 477
ئۆيگە كىرىشتە ئەدەپسىزلىك سانىلىدىغان ئىشلار................... 478
چۈشكۈرۈك ۋە ئەسنەكنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرى....................... 480
چۈشكۈرۈك ۋە ئەسنەكنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرى 481
ئائىلە ھاياتىدىكى بىر يۇرۇش ئەدەب ـ ئەخلاقلار......................... 483
تۆتىنچى بۆلۈم 494
يامان ئەخلاق تۈرلىرى 494
يامان ئەخلاق ۋە ئۇنىڭ تەرىپى 497
يامان ئەخلاق تۈرلىرى 499

ئادەم ئۆلتۈرۈش 499
ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش 500
ئاتا - ئانىنى قاخشىتىش 501
بىراۋغا قارا چاپلاشنىڭ يامان ئاقىۋەتلىرى 503
يالغان گۇۋاھلىق بېرىشنىڭ ئاقىۋىتى.. 503
ئالدامچىلىق ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى.. 505
سودا ـ سېتىق ئىشلىرىدىكى ئالدامچىلىق تۈرلىرى.. 506
ئىجتىمائىي ھاياتتىكى ئالدامچىلىق تۈرلىرى 507
ئالدامچىلىقنىڭ زىيانلىرى.. 509
غەيۋەت، ئۇنىڭ خەتىرى ۋە گۇناھى.. 510
خىيانەت ۋە ئۇنىڭ رەزىللىكى.. 512
خىيانەتنىڭ تۈرلىرى.. 513
زۇلۇم ۋە ئۇنىڭ جازىسى 515
يالغانچىلىق ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى 516
مۇسۇلمان يالغان سۆزلىمەيدۇ 517
سۆزىدە تۇرماسلىق كېسەللى ۋە ئۇنىڭ زىيىنى 518
ئۆچلۈك، ئاداۋەت ساقلاشنىڭ يامان ئاقىۋەتلىرى 520
كىشىلەرنىڭ ئەيىبىنى ئىزدەش رەزىللىك.. 521
كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىشنىڭ گۇناھى 523
كۆرەلمەسلىك مەنىۋى ئاغرىقتۇر.. 524
گەپ توشۇش ۋە ئۇنىڭ ئىچىنىشلىق ئاقىۋەتلىرى 525
كىشىلەرگە لەقەم قويۇش ئەدەپسىزلىك.. 526
ھاياسىزلىق - ئىمانسىزلىقتۇر 527
شەرم - ھايا ۋە نومۇسچان بولۇشنىڭ زۆرۈرلىكى 527
گۇمانخورلۇق ۋە ئۇنىڭ ئاۋارىچىلىقلىرى 529

ۋاپاسىزلىقنىڭ رەزىللىكى ۋە ۋاپاسىزلىق تۈرلىرى 529
چېقىمچىلىق، ئۇنىڭ خەتەرلىرى ۋە جازاسى 531
ئۆزىنى چوڭ تۇتۇشنىڭ زىيىنى ۋە گۇناھى 532
چىرايلىق كىيىنىش ئۆزىنى چوڭ تۇتقانلىق ئەمەس............... 533
ئىسراپخورلۇقنىڭ يامان ئاقىۋىتى 534
پارىخورلۇق ۋە ئۇنىڭ رەزىللىكى 535
پارا بېرىش ياكى ئېلىشنىڭ گۇناھى ۋە خەتىرى.................... 535
سوۋغا ـ سالام بېرىشنىڭ ھەر قانداقى پارا ھېسابلانمايدۇ 536
ئۆزىنىڭ ھەققىنى ئېلىش ياكى يوللۇق ھوقۇقىنى قوغداش ئۈچۈن
پارا بەرسە بولىدۇ.. 537
پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار 539

بىرىنچى بۆلۈم

ئەخلاق ھەققىدە ئومۇمىي بايان

ئەخلاق ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى

ئەخلاق — ئىنسانىنىڭ روھىدا يەرلىشىپ ئادەت ھالىغا كەلگەن قىلىقلار بولۇپ، ئادەمنىڭ ئىش - ھەرىكىتى، گەپ - سۆزى، ئىدىيىسى، مىجەز - خۇلقى، مۇئامىلە، مۇناسىۋىتى، ئۆرپ - ئادىتىنى ئۆلچەملەشتۈرۈپ قېلىپقا سالىدىغان مىزان.

ئەخلاق — كۈندىلىك تۇرمۇشتا چېتىلىدىغان دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، ئومۇمىيلىقى، رولى، تەسىرى ۋە تەربىيە جەھەتتىن مەنىۋى كۈچلەرنىڭ سەرخىلى ھېسابلىنىدۇ.

گۈزەل ئەخلاق

گۈزەل ئەخلاق - ئۆزىمىزگە، ئەتراپىمىزدىكىلەرگە، جەمئىيەتكە ۋە پۈتۈن ئىنسانىيەتكە پايدىلىق بولغان، دىنىمىزنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئۇيغۇن كەلگەن ۋە دىنىمىزدا بۇيرۇلغان ئەخلاقلاردۇر. بۇ ئىسلامىي گۈزەل ئەخلاقمۇ دېيىلىدۇ.

گۈزەل ئەخلاق دائىرىسىگە كىرىدىغان ياخشى ئىشلار ۋە ئادەتلەر ئىنتايىن كۆپ، ئۇلارنىڭ قىسقىچە بايانى مۇنداق: گۈزەل ئەخلاق — ھەر ئىشتا توغرا، ئادالەتلىك، راستچىل بولۇش، ۋەدىگە ۋاپا قىلىش، ئامانەتكە ئىشەنچلىك، سۆيگۈ - ۋاپالىق، ئىمان - ئېتىقادلىق بولۇش، ئائىلىسىدىكىلەرگە مېھرىبان، ئاتا - ئانىغا ۋاپادار، ئۇرۇق - تۇغقانلارغا كۆيۈمچان، خوشنىلارغا ئەپۇچان، ھايۋانلارغا رەھىمدىل بولۇش، مەيلى دۇنيالىق بولسۇن، مەيلى ئاخىرەتلىك بولسۇن ئۆز ۋەزىپىسىنى بىلىش

ۋە ئۆز ۋاقتىدا ئورۇنلاش، خاتالىقنى دادىل ئېتىراپ قىلىش، ئەدەبى جاسارەتلىك، سېخى، مەرد، پاكىز، مەدەنىيەتلىك، كۆكسى كەڭ بولۇش، ھەر ئىشتا ھەقىقەتنى كۆزلەش، ئۆزگە ئىشىنىش، ئۆزگە يۆلىنىش، ۋىجدانلىق، غۇرۇرلۇق بولۇش، نومۇسنى ساقلاشنى بىلىش، ۋەتەنگە، خەلققە ۋە پۈتۈن ئىنسانلارغا مەنپەئەتلىك بولۇش ۋە باشقىلار.

يامان ئەخلاق

يامان ئەخلاق- ئۆزىمىزگە، ئەتراپىمىزدىكىلەرگە، جەمئىيىتىمىزگە ۋە پۈتۈن ئىنسانىيەتكە زىيانلىق بولغان، دىنىمىزنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئويغۇن كەلمىگەن ۋە دىنىمىزدا توسۇلغان قىلىقلاردۇر.

يامان ئەخلاقلارنىڭ تۈرلىرى ئىنتايىن كۆپ، ئۇلارنىڭ قىسقىچە بايانى مۇنداق: يامان ئەخلاق- يالغان ئېيتىش، ئالدامچىلىق قىلىش، ھارام يېيىش، ئاتا - ئانىنى قاخشىتىش، ئائىلىسىدىكىلەرنى رەنجىتىش، خوشنىلارنى ئازارلاش، خىزمەتداشلىرىغا چوڭلۇق قىلىش، باشقىلارغا دۈشمەنلىك قىلىش، تۆھمەت قىلىش، كۆرەلمەسلىك، قورقۇنچاقلىق، سۆزىدە تۇرماسلىق، ھايۋانلارنى قىيناش، ھورۇنلۇق، تەمەگەرلىك، پۇرسەتپەرەسلىك، پىتنىخورلۇق، غەيۋەتخورلۇق ۋە باشقىلاردۇر.

ئىسلام دىنىدا ئەخلاق چۈشەنچىسى

دىنىمىزنىڭ بۇيرىغان ۋە توسقانلىرىنىڭ ھەممىسى ئىنسانلارنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە بەختلىك قىلىشنى ۋە ئىنسانلارنى ئەڭ ئېسىل ئەخلاقلارغا ئېرىشتۈرۈشنى مەقسەت ۋە غايە قىلغان. ئىنسانلار دىنىمىزدا بۇيرۇلغانلارنىڭ ھەممىسىگە تولۇق ئەمەل قىلىدىغان بولسا ئەلۋەتتە

ئۇلار ئەڭ گۈزەل ۋە ئەڭ ئېسىل ئەخلاقلارغا ئىگە بولغان بولىدۇ. چۈنكى دىنىمىزنىڭ بۇيرۇغانلىرى ۋە توسقانلىرىنىڭ ھەممىسى ئىنسانلارنى ئۆزلىرىگە، ئائىلىسىدىكىلەرگە، ئەتراپىدىكىلەرگە، جەمئىيەتكە، مۇھىتقا ۋە پۈتۈن ئىنسانىيەتكە زىيانلىق بولغان بارلىق ناچار ئەخلاق ۋە يامان خۇيلاردىن يىراقلاشتۇرۇپ پايدىلىق ئىشلارغا يۈزلەندۈرىدۇ.

ئادەم ئەخلاقىي تەربىيە ئارقىلىقلا ھەقىقىي ئادەم بولۇپ يېتىلىدۇ. ئەۋلادلارغا ئىلىم بېرىلگەن ئەخلاق تەربىيىسى قەيەردە ياخشى ئىلىم بېرىلسا، شۇ يەردىكى ئادەملەرنىڭ ئىدىيىۋى ساپاسى، مەدەنىيەت ساپاسى، ئەخلاق ساپاسى، تەن ساپاسى ياخشى بولىدۇ. ئەخلاقىي تەربىيە ئارقىلىق ئەۋلادلارغا قانداق ئادەم بولۇش، قانداق غايە تۇرغۇزۇش، دەۋرگە ماس قەدەمدە قانداق ئىلگىرىلەش، قانداق قىممەت يارىتىش، نېمىنى قىلىش، نېمىنى قىلماسلىق، نېمىنى سۆيۈش، نېمىلەردىن نەپرەتلىنىش توغرىسىدا تەلىم بېرىلىدۇ.

ئىنسانلارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ئىككى تەرىپى بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ماددىي تەرىپى تەن، مەنىۋى تەرىپى روھ دەپ ئاتىلىدۇ. روھنى كۆرگىلى بولمايدۇ. ئەمما ئىنسان روھىنىڭ ئەسىرى بولغان گۈزەل خۇلقلارنى كۆرگىلى بولىدۇ. بۇلارنى ئەخلاق دەيمىز. ئەخلاق ــ ياخشى ئەخلاق ۋە ناچار ئەخلاقتىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، ياخشى ئەخلاق ــ ئۆزىمىزگە، ئەتراپىمىزدىكىلەرگە، جەمئىيىتىمىزگە ۋە پۈتۈن ئىنسانىيەتكە پايدىلىق بولغان، دىنىمىزنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئۇيغۇن كەلگەن، دىنىمىز ئۇنىڭغا بۇيرىغان ئەخلاقلاردۇر. يامان ئەخلاق ــ ئۆزىمىزگە، ئەتراپىمىزدىكىلەرگە، جەمئىيەتكە ۋە پۈتۈن ئىنسانىيەتكە

زىيانلىق بولغان، دىنىمىزنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئويغۇن كەلمىگەن ۋە دىنىمىزدا توسۇلغان قىلىقلاردۇر.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە گۈزەل ئەخلاق

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە : «مەن پەقەت گۈزەل ئەخلاقلارنى تولۇقلاش ئۈچۈنلا ئەۋەتىلدىم»[(1)] دېگەن.

ئەخلاق پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەر بولۇپ ئەۋەتىلىشىنىڭ غايىسى بولغان، يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئىنسانلارنىڭ ئەخلاقىنى ئىسلاھ قىلىش ۋە گۈزەل ئەخلاقلارنى تولۇقلاش ئۈچۈنلا ئەۋەتىلگەن.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەقەت ئەخلاق ئۆگىتىش ئۈچۈنلا پەيغەمبەر بولۇپ كەلگەنمۇ؟ دەپ ھەيران بولغۇچىلارغا ئېيتىمىزكى، ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ يەنى «بىز سېنى ئالەملەرگە پەقەت رەھمەت قىلىپلا ئەۋەتتۇق»[(2)] دەيدۇ.

ئۇنداقتا، رەھمەتنىڭ مەنىسى نېمە؟

رەھمەت سۆزى لۇغەتتە كۆيۈنۈش، مېھرىبانلىق، شەپقەت، رەھىمدىللىق دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. رەھمەت سۆزىنى مەشھۇر تىلشۇناس ئالىم ئابدۇلقاھىر جۇرجانىي: «باشقىلارغا ياخشىلىق

---

(1) ئىمام بۇخارىي رىۋايىتى.
(2) ئەنبىيا سۈرىسى107-ئايەت.

يەتكۈزۈش» دەپ تەرىپلىگەن[1]. ئىسلاھاتچى ئالىم ئىبنى قەييىم جەۋزىي: «جاپا تارتىشمۇ، كۆڭلى خالىمىسىمۇ باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈشنى تەقەززا قىلىدىغان سۈپەت» دەپ تەرىپلىگەن[2].

ئەخلاقنىڭ بۇ ئايەت بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بار؟

قېنى ئويلاپ كۆرۈڭ.... بىر لەھزە مەن بىلەن بىرگە تەپەككۇر قىلىڭ.. ئالدامچىلىق، يالغانچىلىق، خىيانەتچىلىك، بىر - بىرىگە ئىشەنچسىزلىك، شەپقەتسىزلىك قاتارلىق ناچار ئىللەتلەر دەۋر سۈرگەن بىر جەمئىيەتتە رەھمەتنى تاپقىلى بولامدۇ؟

بىر - بىرىگە ئىشەنچ قىلالمايدىغان، بىر - بىرىگە خىيانەت قىلىدىغان، بىر - بىرىنى ئالدايدىغان، يالغان سۆزلەيدىغان بىر ئائىلىدە رەھمەتنىڭ ئىزناسىنى كۆرگىلى بولامدۇ؟

---

(1) تىلشۇناس ئالىم ئابدۇلقاھىر جۇرجانىي- قەدىمدە ئىران، ئافغانىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بەزى رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان چوڭ خۇراسان مەملىكىتى بىلەن كاسپى دېڭىزى بويىدىكى تەبەرىستان رايونى ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان جۇرجان دېگەن شەھەردە دۇنياغا كېلىپ ھىجرىيىنىڭ 471- يىلى(1078م) ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ تەپسىرشۇناسلىق ئىلمى، ئەرەب ئەدەبىياتى، شېئىر، مورفولوگىيە ۋە سىنتاكسىس، بەدىئىي ئىپادىلەش سەنئەتلىرى بويىچە كۆپلىگەن قىممەتلىك ئەسەرلىرى مەۋجۇت.

(2) ئىبنى قەييىم جەۋزى ـ ھەنبەلىي مەزھىبىنىڭ پېشۋالىرىدىن بىرى. ئۇ ھىجرىيىنىڭ 691- يىلى(1292م) دەمەشىقتا دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، شەيخۇلئىسلام ئىبنى تەيمىيەدە ئوقۇغان. تەپسىر، ھەدىس، فىقھى ۋە ئەرەب تىلى ئىلىملىرىدە توشقان ئالىم. ئۇنىڭ فىقھىشۇناسلىقتا قىممەتلىك ئەسەرلىرى بار. ھىجرىيىنىڭ 751-يىلى(1349م) دەمەشىقتا ئالەمدىن ئۆتكەن.

شۇڭا كەسكىن ئىپتىدائىيمىزكى، «مەن پەقەت گۈزەل ئەخلاقلارنى تولۇقلاش ئۈچۈنلا ئەۋەتىلدىم» دېگەن ھەدىس بىلەن ﴿بىز سېنى ئالەملەرگە پەقەت رەھمەت قىلىپلا ئەۋەتتۇق﴾ دېگەن ئايەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئالدىنقىسى كېيىنكىسىنى روياپقا چىقىرىدىغان ھالقىلىق مۇناسىۋەتتۇر. چۈنكى ئەخلاق بولماستىن رەھمەت ئەمەلگە ئاشمايدۇ.

ئۇنداقتا، ئەخلاق ئىبادەتتىن مۇھىممۇ؟ بۇ نېمە ئۈچۈن شۇنداق؟

شەكسىزكى، ئەخلاق ئىبادەتتىن مۇھىم. چۈنكى پۈتۈن ئىبادەتلەرنىڭ ئەڭ ئاساسلىق مېۋىسى پەقەت ئەخلاقنى ئىسلاھ قىلىش ۋە شۇ ئارقىلىق ئاللاھ تائالا بۇيرىغان بەندىچىلىك ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىشتىن ئىبارەتتۇر. ئەگەر شۇنداق بولمىسا ئىبادەتلەرنىڭ تەنتەربىيە ھەرىكەتلىرىدىن پەرقى بولماي قالىدۇ.

ياخشى ئەخلاق ياكى گۈزەل ئەخلاق ئەڭ ساۋابلىق ئىبادەت قاتارىدىن سانىلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە: «قىيامەت كۈنىدە مۇسۇلمان كىشىنىڭ ياخشىلىق مىزانىدا گۈزەل ئەخلاقتىن سالماقراق كېلىدىغان ھېچ نەرسە يوقتۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

دىنىمىزنىڭ بۇيرىغان ۋە توسقانلىرىنىڭ ھەممىسى ئىنسانلارنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە بەختلىك قىلىشنى ۋە ئىنسانلارنى ئەڭ ئېسىل ئەخلاقلارغا ئېرىشتۈرۈشنى مەقسەت ۋە غايە قىلغان. ئىنسانلار دىنىمىزدا بۇيرۇلغانلارنىڭ ھەممىسىگە تولۇق ئەمەل قىلىدىغان بولسا ئەلۋەتتە

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى.

ئــۇلار ئەڭ گــۈزەل ۋە ئەڭ ئېــسىل ئەخلاقلارغــا ئــىگە بولغــان بولــدۇ. چــۈنكى دىنىمىزنىــڭ بۇيرۇغــانلىرى ۋە توســقانلىرىنىڭ ھەممــسى ئىنــسانلارنى ئــۆزلىرىگە، ئائىلىــسىدىكىلەرگە، ئەتراپىــدىكىلەرگە، جەمئىــيەتكە، مۇھىتقــا ۋە پۈتــۈن ئىنــسانىيەتكە زىيــانلىق بولغــان بــارلىق ناچــار ئەخــلاق ۋە يامــان خــۇيلاردىن يىراقلاشــتۇرۇپ، پايــدىلىق ئىــشلارغا يۈزلەندۈرىدۇ. شۇڭا ئەڭ ياخشى مۇسۇلمان ئەڭ ئەخلاقلىق كىشىدۇر.

ئىبادەتلەرنىڭ ئەخلاقنى ئىسلاھ قىلىشتىكى رولى

دىنىمىــزدا بۇيرۇلغــان ئىبــادەتلەر ئەينــى ۋاقىتتــا ئىنــسانلارنىڭ ئەخلاقىدىكى قىڭغىرلىقلارنى تۈزىتىش رولىنى ئوينايدۇ.

مەســىلەن: ئىبادەتلەرنىــڭ بېــشى بولغــان نامــاز ھەققىــدە ئــاللاھ تائــالا قۇرئان كەرىمــدە: ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ﴾ يەنــى «ھەقىــقەتەن ناماز قەبىھ ئىشلاردىن، گۇناھلاردىن توسىدۇ»[1] دەيدۇ.

مەلــۇمكى، قەبىــھ ئىــشلار بىــلەن گۇنــاھلار ناچــار ئەخلاقنىــڭ نەتىجىــسىدۇر. تەلەپــكە لايىــق ھالــدا، ســەممىي نىــيەت بىــلەن ئــادا قىلىنغــان نامــاز يامــان ئەخلاقلاردىــن چوقــۇم توســىدۇ ۋە ياخــشى ئەخلاقلارغا يېتەكلەيدۇ.

ئــاللاھ تائــالا ھەدىــس قۇدســىدا مۇنــداق دېــگەن: «مەن نامــازنى پەقەت مېنىــڭ ئۇلــۇغلىقىم ئالدىــدا ئــۆزىنى تــۆۋەن تۇتىــدىغان، بەنــدىلىرىمگە يامــانلىق قىلمىغــان، گۇنــاھ ـ مەســيەتكە داۋام قىلمىغــان، كۈنــدۈزلىرى

(1) ئەنكەبۇت سۈرىسى 45ـ ئايەت.

مىنى ياد ئەتكەن، پېقىرلارغا، مۇساپىرلارغا، تۇللارغا ۋە خاپىلىق تارتىپ قالغانلارغا رەھىم - شەپقەت قىلغان كىشىدىنلا قوبۇل قىلىمەن»[1].

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، سىزنىڭ نامىزىڭىز سىزنى ئىنسانلارغا رەھىم - شەپقەتلىك قىلالمىسا، سىز ناماز ئوقۇپ ئۇنىڭ مېۋىسىنى كۆرەلمىگەن بولىسىز.

زاكاتنىڭ غايىسى ۋە مېۋىسىدىن مەقسەت گۈزەل ئەخلاقنى يېتىلدۈرۈشتۇر. چۈنكى ئۆزىنى زاكات ۋە سەدىقىلەرنى بېرىشكە ئادەتلەندۈرگەن ئادەم يوقسۇللارغا ئىچ ئاغرىتىش ۋە شەپقەت قىلىشنى، شۇنداقلا سېخىيلىقنى ئۆگىنىدۇ.

زاكاتنىڭ بۇيرۇلۇشىنىڭ غايىسى ھەققىدە قۇرئان كەرىم مۇنداق دەيدۇ: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا﴾ يەنى «ئۇلارنى گۇناھلاردىن پاكلاش ۋە ياخشىلىقلىرىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ماللىرىنىڭ بىر قىسمىنى زاكات ھېسابىدا ئالغىن»[2].

ئايەتتىكى ﴿ياخشىلىقلىرىنى﴾ دېگەن ئىبارە، زاكاتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى بارلىق ياخشىلىقلارنى كۆپەيتىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. سېخىيلىق ۋە مەردلىكتىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاقمۇ زاكات كۆپەيتىپ بېرىدىغان ياخشىلىقلاردىن بىرىدۇر.

گۈزەل ئەخلاقتا چوقۇم ئىبادەتنىڭ ساۋابى بار. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «بىراۋغا ئوچۇق چىراي ئېچىشىڭدا سەدىقىنىڭ

---

(1) زۇبەيدى رىۋايىتى.
(2) تەۋبە سۈرىسى 103 - ئايەت.

ساۋابى بار»[1] دېگەنلىكى بۇنىڭغا ئىشارەت قىلىدۇ.

روزىنىڭ بۇيرۇلىشىنىڭ غايىسى ھەققىدە قۇرئان كەرىم مۇنداق دەيدۇ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ يەنى «ئى مۆمىنلەر! گۇناھلاردىن ساقلىنىشىڭلار ئۈچۈن، سىلەردىن ئىلگىرىكىلەرگە روزا پەرز قىلىنغاندەك، سىلەرگىمۇ رامىزان روزىسى پەرز قىلىندى»[2].

ئايەتتىكى ﴿گۇناھلاردىن ساقلىنىشىڭلار ئۈچۈن﴾ دېگەن ئىبارە، روزىنىڭ ئىنساننى گۇناھتىن يىراق تۇرىدىغان ۋە ياخشىلىقنى سۆيىدىغان گۈزەل ئەخلاققا ئىلىپ بارىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

ھەجنىڭ بۇيرۇلۇشىنىڭ غايىسى ھەققىدە قۇرئان كەرىم يەنە مۇنداق دەيدۇ: ﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّهُ وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُوْلِي الأَلْبَابِ﴾ يەنى «ھەج ۋاقتى مەلۇم بىرقانچە ئايدۇر. بۇ ئايلاردا ھەج قىلىشنى نىيەت قىلغان (يەنى ئىھرام باغلىغان) ئادەمنىڭ جىنسىي ئالاقە قىلىشى، گۇناھ قىلىشى ۋە جاڭجال قىلىشى مەنئى قىلىنىدۇ. سىلەر قانداقلىكى ياخشى ئەمەلنى قىلساڭلار، ئاللاھ ئۇنى بىلىپ تۇرىدۇ (ئاخىرەتلىكىڭلار ئۈچۈن) ئوزۇق ئېلىۋېلىڭلار، ئەڭ ياخشى ئوزۇق تەقۋادارلىقتۇر»[3] ئايەتتىكى: ﴿گۇناھ قىلىش ۋە جاڭجال قىلىشى مەنئى

---

(1) تىرمىزى رىۋايىتى.
(2) بەقەرە سۈرىسى 183- ئايەت.
(3) بەقەرە سۈرىسى 197- ئايەت.

قىلىنىدۇ﴾ دېگەن ئىبارە بىلەن ﴿ئەڭ ياخشى ئوزۇق تەقۋالىقتۇر﴾ دېگەن ئىبارە ھەج ئىبادىتىنىڭ كىشىلەرنى گۇناھلاردىن، كىشىلەرگە ئازار بېرىشتىن يىراق بولغان تەقۋالىق دائىرىسىگە ئېلىپ كىرىدىغان گۈزەل ئەخلاققا يېتەكلەيدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

يۇقىرىقى ۋە باشقا پۈتۈن ئىبادەتلەر مۇسۇلمانلار يەتمەكچى بولغان مۇكەممەللىكنىڭ شوتىسى ۋە گۈزەل ئەخلاقلارغا ئادەتلىنىشنىڭ يولىدۇر. ئورۇنلىغۇچىسىغا بۇ دۇنيادا پايدىسى بولمىغان ئىبادەتلەرنىڭ ئاخىرەتتە ئۇنىڭغا پايدا يەتكۈزەلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ.

ئىبادەت بىلەن ئەخلاق ئايرىلمايدىغان بىر پۈتۈنلۈك

ئىنسان تەنتەربىيە ئارقىلىق جىسمانىي ساغلاملىققا ئېرىشسە، ئىبادەت ئارقىلىق روھىي گۈزەللىككە ۋە گۈزەل ئەخلاقلارغا ئېرىشىدۇ. بەزى كىشىلەر مەسجىدتە ناھايىتى ئەخلاقلىق، ئەمما مەسجىدنىڭ سىرتىدا، جەمئىيەتتە، ئائىلىسىدە، ئىش ئورنىدا، ئۇ باشقا ئىنسان...

ئىبادەت بىلەن ئەخلاق ئوتتۇرىسىدىكى مۇنداق چوڭ ئايرىلىش نەتىجىسىدە، ئىسلام دۇنياسىدا، مۇنداق ئىككى خىل ئىنسانلار مەۋجۇت:

بىرى، ئەخلاقى ناچار، ئەمما ئىبادەتلىرىنى ۋاقتىدا ئورۇندايدىغانلار،

يەنە بىرى، ئەخلاقى ياخشى، ئەمما ئىبادەتلەرنى ياخشى ئورۇندىمايدىغانلار ياكى ھېچ ئورۇندىمايدىغانلار.

جەمئىيەتتە بەزى كىشىلەر باركى، ئۇلار مۇئامىلە ئىشلىرىدا ناھايىتى راستچىل، دۇرۇس ۋە ئىشەنچلىك، ئەمما نامىز ئوقۇمايدۇ. يەنە بەزى كىشىلەر باركى، ئۇلار ئىبادەتلەرگە ناھايىتى ھېرىسمەن بولسىمۇ، ئەخلاقى ناچار بولغانلىقتىن بىرىنى ئالدايدۇ، يەنە بىرىگە ئازار قىلىدۇ.

بۇ ئىككى پىرقىنىڭ ھېچقايسىسى ئىسلامدىن ئەمەس![1]

سۇ بىلەن ئوت بىرلەشەلمىگەندەك، تەلەبىكە لايىق ئورۇندالغان ئىبادەت بىلەن يامان ئەخلاق بىرلىشەلمەيدۇ.

قۇرئان كەرىم بەختكە ئېرىشىدىغان ھەقىقىي مۆمىنلەرنىڭ سۈپەتلىرىنى بايان قىلغان جىمى ئايەتلەردە، ئۇلارنىڭ ئەخلاقى بىلەن ئىبادىتىنى ماختىغان. مەسىلەن: مۇئمىنۇن سۈرىسىدە مۇنداق دېيىلگەن:

﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ.الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ﴾ يەنى «مۆمىنلەر ھەقىقەتەن بەختكە ئېرىشتى. ئۇلار (شۇنداق مۆمىنلەركى) نامازلىرىدا (ئاللاھنى ئۇلۇغلىغانلىقتىن) ئۇنىڭدىن ئەيمىنىپ تۇرغۇچىلاردۇر». بۇ ئىبادەت.

﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ﴾ يەنى «ئۇلار بىھۇدە سۆز، بىھۇدە ئىشتىن يىراق بولغۇچىلاردۇر».بۇ ئەخلاق.

﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ﴾ يەنى «ئۇلار زاكات بەرگۈچىلەردۇر». بۇ ئىبادەت.

﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُون.إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَامَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِين. فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ﴾ يەنى «ئۇلار ئەۋرەتلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ ئاياللىرى ۋە چۆرىلىرىدىن باشقىلاردىن(يەنى ھارامدىن) ساقلىغۇچىلاردۇر. ئۆز ئاياللىرى ۋە چۆرىلىرى بىلەن جىنسىي

(1) ئۇستاز ئەمر خالىدنىڭ« مۆمىنىنىڭ ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن.

يېقىنچىلىق قىلغۇچىلار مالامەت قىلىنمايدۇ. بۇنىڭ سىرتىدىن (جىنسىي تەلەپنى قاندۇرۇشنى) تەلەپ قىلغۇچىلار ھەددىدىن ئاشقۇچىلاردۇر». بۇ ئەخلاق.

﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ﴾ يەنى «ئۇلار ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇلغان ئامانەتلەرگە ۋە بەرگەن ۋەدىسىگە رىئايە قىلغۇچىلاردۇر». بۇ ئەخلاق.

﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ﴾ يەنى «نامازلىرىنى (ۋاقتىدا، تەلەپكە لايىق) ئادا قىلغۇچىلاردۇر»[1]. بۇ ئىبادەت.

قۇرئان كەرىم يەنە ئاللاھنىڭ سۆيگۈسىگە ئېرىشكەن ياخشى بەندىلەرنىڭ سۈپەتلىرىنىمۇ ئۇلارنىڭ ئىبادىتى ۋە ئەخلاقى بىلەن بىرگە بايان قىلغان. مەسىلەن: فۇرقان سۈرىسىدە مۇنداق كەلگەن:

﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾ يەنى «مەرھەمەتلىك ئاللاھنىڭ(ياخشى كۆرىدىغان) بەندىلىرى، زېمىندا ئۆزلىرىنى تۆۋەن تۇتۇپ تەمكىنلىك بىلەن ماڭىدۇ، نادانلار ئۇلارغا(نالايىق) سۆز قىلسا، ئۇلارغا، "سىلەرگە ئامانلىق تىلەيمىز" دەيدۇ(ۋە ئۇز يولىغا داۋام قىلىدۇ)» بۇ ئەخلاق.

﴿وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا﴾ يەنى «ئۇلار كېچىلەرنى پەرۋەردىگارىغا سەجدە قىلىش ۋە (ئۇزۇن- ئۇزۇن) قىيامدا تۇرۇپ(ناماز ئوقۇش بىلەن) ئۆتكۈزىدۇ». بۇ ئىبادەت.

(1) مۇمىنۇن سۈرىسى1-9-ئايەتلەر.

﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا.إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا﴾ يەنى «ئۇلار ”پەرۋەردىگارىمىز! بىزدىن جەھەننەم ئازابىنى يىراق قىلغىن، جەھەننەمنىڭ ئازابى ھەقىقەتەن(سىنىڭ دۈشمەنلىرىڭدىن)ئايرىلمايدۇ. جەھەننەم ھەقىقەتەن يامان قارارگاھتۇر، يامان جايدۇر». بۇ ئىبادەت.

﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾ يەنى «ئۇلار خىراجەت قىلغاندا، ئىسراپچىلىقمۇ قىلمايدۇ، بېخىللىقمۇ قىلمايدۇ، ئوتتۇراھال خىراجەت قىلىدۇ»[1]. مانا بۇ ئەخلاق.

دېمەك، دىنىمىزنىڭ بىزدىن تەلەپ قىلىدىغىنى ئىبادەت بىلەن ئەخلاق ھەر ئىككىسىدۇر.

ئىبادەتتىن ئەخلاقىي نېسۋە ئالالمىغانلار قىيامەتتە قۇرۇق قول قالىدۇ

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى ساھابىلىرىدىن: «كىمنىڭ قۇرۇق قول قالغۇچى ئىكەنلىكىنى بىلەمسىلەر؟» دەپ سورىغاندا، ساھابىلەر: «ھېچقانداق مال ـ مۈلكى بولمىغان كىشىنى قۇرۇق قول قالغۇچى كىشى، دەيمىز» دەيدۇ. بۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «قىيامەت كۈنى بىراۋ ناماز، زاكات ۋە روزا بىلەن كېلىدۇ. ئەمما ئۇ بىرىنى تىللىغان، بىرىگە تۆھمەت چاپلىغان، بىرىنىڭ مېلىنى يەۋالغان، بىرىنىڭ قېنىنى تۆككەن، بىرىنى ئۇرغان بولۇپ، بۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ ياخشىلىقلىرى شۇلارغا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئۇنىڭ ياخشىلىقلىرى تۈگىسە،

---

(1) فۇرقان سۈرىسى63ـ67ـئايەتلەر.

ئۆلارنىڭ گۈناھلىرى ئۇنىڭغا ئارتىلىدۇ. ئاندىن ئۇ دوزاخقا تاشلىنىدۇ. مانا بۇ، مېنىڭ ئۈممىتىمنىڭ قۇرۇق قول قالغۇچىسىدۇر»[1] دېگەن.

ھەدىستە كۆرگىنىمىزدەك، ئىبادەتنىڭ قوبۇل بولماسلىقىنىڭ ۋە ئاخىرەتتە ئەسقاتماسلىقىنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى يامان ئەخلاقلاردۇر!

روھىي دۇنياسى گۈزەل بولغانلارنىڭ ئىش-ھەرىكەتلىرىمۇ گۈزەل بولىدۇ

ئىنسان روھىي دۇنياسىنى گۈزەل ئەدەپ ـ ئەخلاق بىلەن زىننەتلىگەندىلا جەمئىيەتتە ئىش ـ ھەرىكىتى گۈزەل، سۆز ـ ئىپادىسى گۈزەل، مۇھىتى گۈزەل بولالايدۇ. ئىپپەت ـ ھايالىق، گۈزەل غايىلىك، قايتماس ئىرادىلىك، چىدام ـ غەيرەتلىك، سەۋر ـ تاقەتلىك، تىرىشچان، سەمىمىي ـ ساداقەتلىك، كەمتەر، ئىشچان، ئەپۇچان، مۇلايىم، ئىغىر ـ بېسىق، روھىي دۇنياسى مۇكەممەل ئادەم بولالايدۇ. ئەكسىچە، ئەدەپ ـ ئەخلاق تەربىيىسىگە سەل قارالسا گۈزەللىك سەتلىككە، ياخشىلىق يامانلىققا ئۆزگىرىدۇ. ئەخلاقسىز ئادەم يامان ئىش، يامان خۇي، يامان ئىللەتنى ئادەتكە ئايلاندۇرۇۋالىدۇ. مۇنداقلار ئىش ـ ھەرىكىتى ئەسكى، سۆزلىرى قوپال، بىھايا، پەسكەش، نومۇسسىز، ۋىجدانسىز، رەھىمسىز، ساختىپەز، ۋاپاسىز، يالغانچى، ئالدامچى، ئاچكۆز، نەپسانىيەتچى، مەنمەنچى، چېقىمچى، بېخىل، جېدەلخور... قاتارلىق يامان قىلىقلارغا ئادەتلىنىپ قالىدۇ. نەتىجىدە، ئائىلىنىڭ خاتىرجەملىكى، جەمئىيەتنىڭ تەرتىپى بۇزۇلىدۇ. شۇڭا

---

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

دۇنيادىكى بارچە دىنلار ئەڭ ئاۋۋال كىشىلەرنى گۈزەل ئەخلاق بىلەن زىننەتلىنىشكە چاقىرىپ كەلگەن. ئىسلام دىنىدا بولسا، گۈزەل ئەخلاق ئىماننىڭ كامالىتى ھەم ئەڭ چوڭ ئىبادەت سانىلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە: «مۇسۇلمان ئادەم گۈزەل ئەخلاقى بىلەن كېچە ئۇخلىماي ناماز ئوقۇغان ۋە كۈندۈزى روزا تۇتقاننىڭ ساۋابىغا ئېرىشەلەيدۇ»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

ئەخلاقى گۈزەل كىشى ئاللاھقا ئەڭ يېقىملىقتۇر

ئاللاھقا ئەڭ يېقىملىق ئادەم ئەڭ ئەخلاقلىق ئادەمدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كەلگەن ئەلچىلەر ئۆمگى ئۇنىڭدىن:" قانداق ئادەمنى ئاللاھ ھەممىدىن بەك ياخشى كۆرىدۇ؟" دەپ سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:« ئەڭ ئەخلاقلىق بولغان ئادەمنى ئاللاھ ھەممىدىن بەك ياخشى كۆرىدۇ»[2] دەپ جاۋاب بەرگەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۈچۈنمۇ ئەڭ يېقىملىق ئادەم ئەڭ ئەخلاقلىق ئادەمدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىلىرىغا مۇنداق دېگەن:« سىلەرگە ئىچىڭلاردىن مەن ئەڭ ياخشى كۆرىدىغانلارنى ئېيتىپ بېرەيمۇ؟ ئەڭ ئەخلاقلىق بولغانلىرىڭلار مېنىڭ ئۈچۈن ئەڭ سۆيۈملۈك ھېسابلىنىلەر»[3].

---

(1) ئىبنى ھىببان ۋە ھاكىم رىۋايىتى.
(2) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(3) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

گۈزەل ئەخلاق جەننەتنىڭ يولىدۇر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئىنسانلارنى جەننەتكە كىرگۈزىدىغان ئىشلارنىڭ ئەڭ كۆپى تەقۋالىق بىلەن ياخشى ئەخلاقتۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن. ئۇ گۈزەل ئەخلاققا تەشەببۇس قىلىپ: «مەن ئەخلاقى گۈزەل بولغانلارنىڭ جەننەتتىكى ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك قەسىرگە كىرىشىگە كاپالەت قىلالايمەن»[2] دەپ كورسەتكەن.

مەرھۇم ئۇستاز مۇھەممەد غەزالى[3] «مۇسۇلماننىڭ ئەخلاقى»ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئىمان كىشىنى پەسلىكتىن ساقلىغۇچى ۋە ئۇلۇغلۇققا قوزغاتقۇچى كۈچتۇر. ئۆزلىرىنى دىندارلاردىن سانايدىغان بىر قىسىم كىشىلەر بەزى ئىبادەتلەرنى ئورۇنلاپ قويغىنى بىلەن تەلەپ قىلىنغان ئەخلاقىي ئىبادەتلەرنى ئادا قىلىشقا سەل قارايدۇ. بۇنىڭ بىلەن قىلغان ئىبادەتلىرىدىن پايدا ئالالمايدۇ. بىر ئادەم پەيغەمبەر

(1) ئىمام تىرمىزى ۋە ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

(2) ئەبۇ داۋۇد رىۋايىتى.

(3) ئىسلاھاتچى، مۇتەپەككۇر ئالىم مۇھەممەد غەزالى 1917-يىلى مىسىرنىڭ بۇھەيرە رايونىدا دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، مىسىرنىڭ ئالىي دىنىي ماقاملىرىدا ۋە قەدىمىي ئىلىم يۇرتى ئەزھەرنىڭ دەۋەت ئىشلىرى كومىتېتىدا خىزمەت قىلغان، مەككىدىكى ''ئۇممۇلقۇرا'' ئۇنىۋېرسىتېتىدا، ئالجىرىيىدىكى ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ بىر قانچە يىل ئۇستازلىق قىلغان. مىسىردىكى ''ئەل ئىخۋانۇل مۇسلىمۇن'' جامائىتىنىڭ ئاكتىپ ئەزالىرىدىن بولغان، بۇ سەۋەبتىن ئىككى قېتىم تۈرمىگە ئېلىنغان، مۇسۇلمانلارنىڭ ھالىنى ئىسلاھ قىلىش ۋە تەربىيە ماۋزۇلىرىدا كۆپلىگەن قىممەتلىك ئىسلامىي ئەسەرلەرنى يازغان، 1996-يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ رىياد شەھىرىدە چاقىرىلغان ئىسلام قۇرۇلتىيىدا سۆزلەۋېتىپ ئالەمدىن ئۆتكەن، مەدىنىدىكى ‹بەقى› قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

ئەلەيهىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭغا: «يا رەسۇلەللاھ! بىر ئايال بار، ئۇ ناماز ئوقۇيدۇ، روزا تۇتىدۇ ۋە سەدىقىنى كۆپ قىلىدۇ. لېكىن قوشنىسىغا تىلى بىلەن ئەزىيەت بېرىدىكەن» دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «ئۇ دوزاختا كىرىدۇ» دېگەن. ئۇ ئادەم يەنە: «يەنە بىر ئايال بار، ناماز، روزىسى ئاز، سەدىقىنمۇ ئاز بېرىدىكەن، قوشنىسىغا ئەزىيەت بەرمەيدىكەن» دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام: «ئۇ جەننەتكە كىرىدۇ»[1] دېگەن. بۇ جاۋابتا ئېسىل ئەخلاقنىڭ قىممىتىگە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىلگەن. يەنە بىر ھەدىستە: «گۈزەل ئەخلاق خۇددى سۇ قىرونى ئېرىتكەندەك خاتالىقلارنى ئېرىتىدۇ. ناچار ئەخلاق سىركە ھەسەلنى بۇزغاندەك ھەممىنى بۇزىدۇ»[2] دەپ كۆرسىتىلگەن»[3].

گۈزەل ئەخلاق ئىماننىڭ كامىللىقىغا دەلىلدۇر

گۈزەل ئەخلاق ئىماننى تاكامۇللۇققا ئېلىپ بارىدىغان ۋە ئۇنى كۈچلەندۈرىدىغان ئامىلدۇر. دەرىجە جەھەتتە ئەخلاق بىلەن ئىمان بىر ئورۇندا تۇرىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئەھمىيىتىنى بايان قىلىپ: «ئىمانى ئەڭ كامىل مۆمىن ئەڭ ئەخلاقلىق كىشىدۇر»[4] دەپ كۆرسەتكەن.

---

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) ئىمام بەيهەقي رىۋايىتى.
(3) مۇتەپەككۇر ئالىم مۇھەممەد غەزالىنىڭ «مۇسۇلمانىنىڭ ئەخلاقى»ناملىق ئەسەرىدىن.
(4) ئىمام بۇخارىي رىۋايىتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى «ئالللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئۇنداق ئادەم مۆمىن بولالمايدۇ»دېگەن سۆزنى ئۈچ قېتىم تەكرارلىغان، بۇ ۋاقىتتا ساھابىلەردىن بىرى ئۇنىڭدىن"يارەسۇلەللاھ! ئۇ قانداق ئادەم" دەپ سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «قوشنىسى ئۇنىڭ ئازارچىلىقلىرىدىن خاتىرجەم بولالمايدىغان ئادەم»[1] دەپ جاۋاب بەرگەن.

قېنى ئويلاپ كۆرۈڭ! بالكونىغا يايغان كىرنىڭ سۈيىنى ئاستىنقى قەۋەتتىكى قوشنىلىرىغا ياكى يولغا ئېقىتىپ كىشىلەرگە ئازار قىلىدىغانلار بىلەن ماشىنىسىنى قوشنىسىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا توختىتىۋېلىپ ئۇنى بىئارام قىلىدىغان ياكى قوشنىسىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا يۇندا ياكى ئەخلەتلەرنى تۆكىدىغان، ئۆيىگە كىرىپ، چىقىش جەريانىدا قوشنىلىرىنى راھەتسىز قىلىدىغانلار ئۆزلىرىنى ئىمانىمىز كامىل دەپ ئېيتالامدۇ؟ ئەگەر "ھەئە" دېسە، ئۇلار يالغانچىلاردۇر!

ئىنسانىنىڭ ۋۇجۇدىدا رەزىللىك چوڭقۇرلىشىپ، يامانلىقى كۆپەيگەنسېرى خۇددى ئادەم كىيىمىدىن ئايرىلغاندەكلا دىن - دىيانەتتىن ئايرىلىپ قالىدۇ. يىغىپ ئېيتقاندا، ئەخلاق ھەر قانداق ئادەمنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك غەلىبە ياكى مەغلۇبىيىتىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئامىل.

---

(1) ئىمام مۇسلىم، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ئەخلاقنىڭ دائىرىسى ۋە پرىنسىپلىرى

شەرىئەت ئەھكاملىرىنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنىشى*

شەرىئەت ئەھكاملىرى ئىجمالىي ھالدا مۇنداق 3كە بۆلۈنىدۇ:

1. خالىس ئاللاھ تائالانىڭ ھەققىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەھكاملار،

2. شەخسىي ھەق-ھوقۇقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەھكاملار،

3. كوللېكتىپقا مۇناسىۋەتلىك ھەق-ھوقۇقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەھكاملار.

ئاللاھ تائالانىڭ ھەققى ئاللاھ تائالاغا ئىمان كەلتۈرۈش، ئۇنىڭ ئۇلۇغلىقى ئالدىدا باش ئېگىش، ئۇنىڭغا ئۇ رازى بولىدىغان رەۋىشتە ئىبادەت قىلىش، بۇيرىغان ۋە توسقانلىرىغا رىئايە قىلىش بىلەن ئۇنىڭغا بويسۇنۇش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

شەخسىي ھەق-ھوقۇقلار كىشىنىڭ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقى، تەسەررۇپ قىلىش ھوقۇقى ۋە نەپسىنىڭ ئىگىدارچىلىقىنى ئۆزىگە ھازىر ۋە كېلەچەكتە پايدىلىق بولغان شەكىلدە باشقۇرۇش ھوقۇقى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(*) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

كوللېكتىپقا مۇناسىۋەتلىك ھەق-ھوقۇقلار باشقىلار بىلەن ئۆزئارا ھەمكارلىشىش، ياردەملىشىش ھوقۇقى، كىشىلەرنى ياخشى ئىشلارغا چاقىرىپ، يامان ئىشلاردىن توسۇش ھوقۇقى، ئادالەتنى بەرپا قىلىش، سالاھىيەتلىك ۋە ئادالەتلىك ئىش باشقۇرغۇچىلارنى سايلاش ھوقۇقى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. زاكات ۋە سەدىقىلەرمۇ كوللېكتىپنىڭ ھەققى بولغانلىقى ئېتىبارى بىلەن بۇ تۈرگە كىرىدۇ.

شەرىئەت ئەھكاملىرى ۋە تەكلىپلىرى تەپسىلى مۇنداق 8گە بۆلۈنىدۇ:

بىرىنچىسى، ئېتىقاد مەسىلىلىرى بولۇپ، بۇ ئېتىقاد ئىشلىرىدا ئىنساننىڭ ئىرادىسىنى سىناشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ئىككىنچىسى، ئىبادەت مەسىلىلىرى بولۇپ، بۇ ئىتائەت ئىشىدا ئىنساننىڭ ئىرادىسىنى سىناشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ئۈچىنچىسى، مۇئامىلە مەسىلىلىرى بولۇپ، بۇ ئېلىش-بېرىش مۇئامىلىسى ۋە ھەر قانداق پۇل مۇئامىلىسىدە ئىنساننىڭ ئىرادىسىنى سىناشنى مەقسەت قىلىدۇ.

تۆتىنچىسى، ئائىلە ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر بولۇپ، بۇ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى رەتكە سېلىش، ئىنساننىڭ ئىرادىسىنى بۇ ساھەدە سىناشنى مەقسەت قىلىدۇ.

بەشىنچىسى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت مەسىلىسى بولۇپ، بۇ ئىنسان تۇرمۇشىنى رەتكە سېلىش، ئائىلە ھاياتىدا ئۇنىڭ ئىرادىسىنى سىناشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ بۆلۈمگە ئۆيلىنىش، ئاجرىشىش، ئائىلە ھاياتىدىكى ھالال-ھارام قاتارلىقلار كىرىدۇ.

ئالتىنچىسى، ئەھدە- مىساق، كېلىشىم ۋە ۋەدىلىشىشلەرگە مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر بولۇپ، بۇ ئىنسانلار ئارىسىدا بولۇپ تۇرىدىغان مۇئامىلە مەسىلىلىرىدە ئىنساننىڭ ئىرادىسىنى سىناشنى مەقسەت قىلىدۇ.

يەتتىنچىسى، ئىسلامىي قائىدە-يوسۇنلارغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ ئىنساننىڭ ئەخلاقى تەرەپتىن ئىرادىسىنى سىناشنى مەقسەت قىلىدۇ.

سەككىزىنچىسى، ئەدەپ ۋە قائىدە- يوسۇنلارغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر بولۇپ، كىشىلىك ۋە ئىجتىمائىي ھاياتتا ئىنساننىڭ يۈرۈش- تۇرۇشىنى ئىسلاھ قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

شەرىئەت ئەھكاملىرىنىڭ ئەخلاق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

يۇقىرىقى شەرىئەت ئەھكاملىرىنىڭ ھەممىسىنى ئەخلاقتىن ئىبارەت بىرلا ماۋزۇنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈشكە بولىدۇ. چۈنكى شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ئورۇنداشقا تۈرتكە بولىدىغان نەرسە ئەخلاقتۇر.

1. ئېتىقادنىڭ ئەخلاق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ئىسلام ئېتىقادى ھەقىقەتتە ئىلمىي ھەقىقەتلەر بولۇپ، ئۇنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ بارلىقىغا، بىرلىكىگە، سۈپەتلىرىگە، پەيغەمبەرلەرگە، ساماۋىي(ئاللاھ چۈشۈرگەن) كىتابلارغا، غەيبلەرگە مۇناسىۋەتلىك تەرەپلىرى باردۇر.

ئىلمىي ھەقىقەتلەرگە باش ئېگىش ئەخلاقىي پەزىلەت بولۇپ، بۇ ئىلمىي ھەقىقەتلەرنى قوبۇل قىلىشقا تۈرتكە بولغان نەرسە يەنىلا ئەخلاقتۇر. چۈنكى ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىش گۈزەل ئەخلاق بولسا، ئىلمىي ھەقىقەتلەرنى ئىنكار قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈش رەزىل

ئەخلاقتۇر. ئۇنىڭغا تۈرتكە بولغان نەرسىمۇ نەپسىي خاھىشنىڭ تەسىرى ئاستىدا قېلىپ ھەقىقەتنى رەت قىلىش ۋە ئۇنى يامان كۆرۈشتۇر.

ھەقىقەتنى سۆيۈش ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ زىيىنىغا بولغان تەقدىردىمۇ قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاق بىلەن زىننەتلەنگەن ئادەمنىڭ بۇ گۈزەل ئەخلاقى ئۇنى ھەقىقەتكە باش ئېگىش ۋە ئۇنى قوبۇل قىلىش، ھەق ئىگىسىنى ئېتىراپ قىلىشقا ئەلىپ بارىدۇ. ئەمما بۇ گۈزەل ئەخلاقتىن مەھرۇم بولۇپ، ئۆزىنىڭ نەپسىي خاھىشىنى ئەقلىگە ھاكىم قىلىۋالغانلار ھەقىقەتنى قوبۇل قىلمايدۇ، ھەق ئىگىسىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ.

بۇنىڭدىن مەلۇمكى، دۇنيادا نۇرغۇن كىشىلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان باتىل ئېتىقادلار ئەخلاقىي بۇلغىنىشلاردىن كېلىپ چىققان خۇراپاتلار بولۇپ، بۇلغانمىغان ساپ ئەخلاقنىڭ تۈرتكىسى بۇنداق باتىل ئېتىقادلارنى رەت قىلىدۇ، ئەلۋەتتە.

2. ئىبادەتنىڭ ئەخلاق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ئىسلام شەرىئىتىدىكى ئىبادەت پەقەت ئاللاھ تائالانىڭ ئۆزىگىلا قىلىنىدىغان، ئۇنىڭ بۇيرىغانلىرىنى ئورۇنلاپ، توسقانلىرىدىن يېنىش بىلەن ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشنى تەقەززا قىلىدىغان، ئۇنىڭ ئاتا قىلغان سانسىز نېمەتلىرىگە شۈكرى قىلىپ، ئۇنىڭغا بويسۇنۇشنى، ئۇنىڭغا يېقىنلىق ئىزدەشنى ۋە ئۇنى چىن دىلىدىن سۆيۈشنى تەلەب قىلىدىغان ئۇلۇغۋار ئىتائەتچانلىقنىڭ ئىپادىسىدۇر.

ئىتائەت قىلىنىشى زۆرۈر بولغان بىرىگە ئىتائەت قىلىش ئەخلاقىي بۇرچ بولۇپ، ئۇنىڭ تۈرتكىسى ھەقىقەتنى سۆيۈش، ھەق ئىگىسىنىڭ

ھەققىنــى ئــادا قىلىــشتىن ئىبــارەت گــۈزەل ئەخلاقتــۇر. چــۈنكى ئىتــائەت قىلىنىــشى زۆرۈر بولغــان بىرىنىــڭ ئىتــائەت قىلىنىــشى ئۇنىــڭ تەبىئىــي ھەققىدۇر.

ھەق ئىگىــسىنىڭ ھەققىنــى ئــادا قىلىــش ۋە ھەقــقەت ئۆزىنىــڭ زىتىغــا بولغــان تەقــدىردىمۇ ئــۇنى قوبــۇل قىلىــشتىن ئىبــارەت گــۈزەل ئەخــلاق بىـــلەن زىنـــنەتلەنگەن ئادەمنىـــڭ بـــۇ گـــۈزەل ئەخلاقـــى ئـــۇنى ھەق ئىگىــسىنىڭ ھەققىنــى ئــادا قىلىــشقا ئېلىــپ بارىــدۇ. نەتىجىــدە ئاللاھنىــڭ ھەققى بولغان قۇلچىلىق بۇرچىنى ئادا قىلىشقا تۈرتكە بولىدۇ.

نېمەت بەرگــۈچىگە شــۈكۈر قىلىــشمۇ گــۈزەل ئەخــلاق بولــۇپ، بــۇ نىڭغــا تــۈرتكە بولغــان نەرســە ياخــشىلىق قىلغاننىــڭ مۇكاپــاتىنى بېرىــش، نېمەت بەرگـــۈچىگە مىننەتـــدارلىق بىلدۈرۈشـــتىن ئىبـــارەت گـــۈزەل ئەخلاقتـــۇر. ئــاللاھ تائــالا نــېمەت بەرگەنلىكــى ئۈچــۈن ئۇنىڭغــا شــۈكۈر ئــادا قىلىــش بىــلەن مىننەتــدارلىق بىلدۈرۈشــكە ھەقلىقتــۇر. گــۈزەل ئەخلاقلىــق ئــادەم ئـــاللاھ تائالانىـــڭ بـــۇ ھەققىنـــى ئـــادا قىلغانـــدەك، ئىنـــسانلار تەرىپىـــدىن كـــۆرگەن ياخـــشىلىقلارنىمۇ مۇكاپاتـــسىز قويمايـــدۇ. مۇنـــداق قىلىـــش ۋاپادارلىقتىن سانىلىدۇ.

ئــاللاھ تائالاغــا ئىبــادەت قىلىــش ۋە ئۇنىڭغــا ئىتــائەت قىلىــشتىن بــاش تــارتقۇچىلار ھەق ئىگىــسىنىڭ ھەققىنــى بېرىــشتىن ئىبــارەت ئۇلــۇغ گــۈزەل ئەخلاقــتىن مەھــرۇم بولغــۇچىلار بولــۇپ، قۇرئــان كەرىــم مۇنــداقلارنىڭ ئــاخىرەتتە قــاتتىق ئازابقــا قالىــدىغانلىقىنى ئــېلان قىلغــان. ﴿مەســىھمۇ، (ئاللاھقــا) يــېقىن پەرىــشتىلەرمۇ ئاللاھقــا بەنــدە بولۇشــتىن ھەرگىــز بــاش تارتمايــدۇ، كىملەركــى ئاللاھقا بەنــدىچىلىك قىلىــشتىن بــاش تارتىــدىكەن ۋە كـــۆرەڭلەپ كېتىـــدىكەن، (بىلىـــسۇنكى) ئـــاللاھ ئۇلارنىـــڭ ھەممىـــسىنى (قىيــامەت كــۈنى ھېــساب ئــېلىش ۋە جــازالاش ئۈچــۈن) ئــۆز دەرگاھىغــا

تونۇلىدۇ. ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغانلارغا كەلسەك، ئاللاھ ئۇلارنىڭ (ئەمەللىرىنىڭ) ئەجرىنى تولۇق بېرىدۇ، نېمىتىنى ئۇلارغا بېرىدۇ، (ئاللاھقا قۇلچىلىق قىلىشتىن) باش تارتقان ۋە كۆرەڭلەپ كەتكەنلەرگە كەلسەك، ئاللاھ ئۇلارغا قاتتىق ئازاب قىلىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرى ئۈچۈن ئاللاھتىن باشقا (ئاللاھنىڭ ئازابىدىن قۇتۇلدۇرىدىغان) ھېچقانداق دوست ۋە ھېچقانداق مەدەتكار تاپالمايدۇ.﴾[1]

شۇڭا ئاللاھ تائالانىڭ پەرىشتىلىرى ئىبادەتتىن باش تارتمايدىغان بەندىلەر دەپ سۈپەتلەنگەن. ﴿ پەرۋەردىگارىڭنىڭ دەرگاھىدىكىلەر (يەنى پەرىشتىلەر) ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشتىن باش تارتمايدۇ، ئاللاھقا تەسبىھ ئېيتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا سەجدە قىلىدۇ.﴾[2]

3. پۇل-مال مۇئامىلىسىنىڭ ئەخلاق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

پۇل-مال مۇئامىلىسى توغرىلىق ۋە ئادالەت ئۈستىگە قۇرۇلغان مۇئامىلە بولۇپ، توغرىلىق بىلەن ئادالەتنى سۆيۈش گۈزەل ئەخلاق قاتارىدىن سانىلىدۇ. توغرىلىق ۋە ئادالەتپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاق بىلەن زىننەتلەنگەن ئادەم پۇل-مال مۇئامىلىسى ۋە قانداقلا بىر مۇئامىلىدە چوقۇم ئىسلام پرىنسىپى بىلەن ئىش كۆرىدۇ. «دىن-مۇئامىلىدۇر» دېگەن سۆزمۇ بۇ سەۋەبتىن ئېيتىلغان بولىشى كېرەك.

ئەمما توغرىلىق ۋە ئادالەتپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاقتىن

---

(1) نىسا سۈرىسى172-173-ئايەتلەر

(2) ئەئراف سۈرىسى206-ئايەت

نىسىۋىسى بولمىغانلار باشقىلارنىڭ ھەق-ھوقۇقىغا تاجاۋۇز قىلىش، ھەقسىزلىق قىلىپ باشقىلارغا زۇلۇم قىلىش قاتارلىق يامانلىقلارنى قىلىدۇ. چۈنكى ھەقسىزلىق بىلەن زۇلۇم بولسا، ھەقىقەت ئۆزىنىڭ نەپسىي خاھىشىغا زىت كەلگەن ۋاقتىدا، ئۇنى يامان كۆرۈش ۋە ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈشتىن ئىبارەت ئەخلاقىي قىڭغىرلىقتىن كېلىپ چىققىدىغان نەرسە.

4. ئائىلە ھاياتىدىكى ئەھكاملار بىلەن ئەخلاقنىڭ مۇناسىۋىتى

ئائىلە ھاياتى ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ئىسلامىي ئەھكاملار ۋە قائىدە-پرىنسىپلار ئەخلاق بىلەن ئەمەلگە ئاشىدىغان بولۇپ، ئەخلاق بۇ مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئاساسلىق يۆلەنچۈكىدۇر. مەسىلەن: ئائىلە نىزامى، شەخسلەرنىڭ ھەق-ھوقۇقلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ۋەزىپىلىرىنى مىسال قىلىدىغان بولساق، ئائىلە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا ھەمكارلىق، بىر-بىرىنى چۈشىنىش ۋە بىر-بىرىگە يول قويۇش، بىر-بىرىنى كەچۈرۈش، ئائىلىدىكى مەسئۇلىيەتلەرنى ھەركىم ئۆزىنىڭ ئىقتىدارى ۋە يارىتىلىشتىكى ئۆزگىچىلىكىگە ئاساسەن ئادالەت بىلەن بۆلۈشۈش، ئۆيلىنىش، ئاجرىشىش، ئائىلىنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قامداش، مىراسنى ھەققانىي تەقسىم قىلىش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسى باشتىن ئاخىر گۈزەل ئەخلاق پرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلىش بىلەنلا توغرا يۆنىلىشكە قاراپ يول ئالىدىغان ئىشلاردۇر. چۈنكى دۆلەتنىڭ قانۇن-پرىنسىپلىرى ئۆي ئىچىگە يارىمايدۇ. ئۆي ئىچىدە پەقەت ئاللاھتىن قورقۇشتىن ئىبارەت ئەخلاقىي ۋە ۋىجدانىي پرىنسىپلارلا ئىشقا يارايدۇ. يېمەك-ئىچمەك ۋە ئىسلام كۆرسەتمىلىرىگە مۇناسىپ ھالدا كىيىنىش ئىشلىرىمۇ بۇ ماۋزۇغا قوشۇلىدۇ.

5. ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت بىلەن ئەخلاقنىڭ مۇناسىۋىتى

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ئەخلاق بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ھەر بىر شەخسنىڭ ھاياتتىكى دىنىي ۋە دۇنيالىق ۋەزىپىسىنى، ئائىلە ئەزالىرىغا، قوشنىلىرىغا، يۇرت-جامائىتىگە ۋە پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا قارىتىلغان بۇرچىنى ۋە ۋەزىپىسىنى چىن كۆڭلىدىن قىزىقىپ ئادا قىلىش ئىشى كىشىدىكى ھەقىقەتنى سۆيۈش، باشقىلارغا يول قويۇش، كەچۈرۈش، ئۇمۇمنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئۆز نەپسىنىڭ تەلەپلىرىدىن ۋاز كېچىشتىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاقنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ.

6. ئەھدە- مىساق، كېلىشىم تۈزۈش ئىشلىرىنىڭ ئەخلاق بىلەن مۇناسىۋىتى

ئەھدە- مىساق، كېلىشىم ۋە ۋەدىلىشىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىشتىن مەقسەت ئىنسانلارنىڭ ھەق-ھوقۇقىنى قوغداش، ھەقسىزلىككە ۋە زۇلۇمغا يول قويماسلىقتىن ئىبارەتتۇر. مۇنداق مۇئامىلىلەرنى بىراۋنىڭ ھەققىگە تاجاۋۇز قىلماستىن ھەققانىي ھالدا ئېلىپ بېرىش پەقەت گۈزەل ئەخلاق دائىرىسىدە ئىش كۆرۈش بىلەنلا ئەمەلگە ئاشىدۇ. چۈنكى گۈزەل ئەخلاق كىشىنى ئۆز ئۆزىدىن ھېساب ئېلىش، ئۆزى ئېتىقاد قىلىۋاتقان دىنىنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلىش، ھەقسىزلىككە قارشى تۇرۇش قاتارلىق پەزىلەتلەرگە ئېلىپ بارىدۇ.

7. ئىسلامىي قائىدە-يوسۇنلارنىڭ ئەخلاق بىلەن مۇناسىۋىتى

ئىسلامىي قائىدە-يوسۇنلار ئىنساننىڭ يۈرۈش-تۇرۇشى ۋە ئىش-پائالىيەتلىرىدە، شۇنداقلا باشقىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان بىر خىل توغرىلىق، ھەققانىيلىق ۋە ئادالەتپەرۋەرلىكنى گەۋدە قىلغان روھىي گۈزەللىكتۇر. ئۇنىڭدا

باشــقىلارنى هــۆرمەتلەش، ئۇلارغــا ياخــشى ۋە تــوغرا مۇئــامىلە قىلىــش، ئــۇلارنى راھەتــسىز قىلىــدىغان ۋە ئۇلارنىــڭ غــۇرۇرىنى زىدىلەيــدىغان ھەر قانــداق گەپ-ســۆز ۋە ھەرىكەتلەردىــن يىــراق تــۇرۇش قاتــارلىق ئىپــسىل پەزىلەتلەر مۇجەسسەم بولغان بولىدۇ.

بــۇ قائىــدە-يوســۇنلار پەقەت گــۈزەل ئەخلاقــتىن نىپــسۋە ئالغــان كىشىلەردىلا ئۆز ئىپادىسىنى تاپالايدۇ. چۈنكى بۇ ئىشلار دۆلەتنىڭ جازا قــانۇنى بىــلەن قورقۇتــۇپ قىلــدۇرغىلى بولىــدىغان ئىــشلار ئەمەس، بەلكــى ئىنــسانلارنىڭ ئىچكــى دۇنياســىدىن چىققــان ۋە ئۇنىــڭ ئىــش-ھەرىكەتلىرىنــى ئــۆز كــونتروللۇقى ئاســتىغا ئالىــدىغان ئەخلاقنىــڭ كــۈچى بىلەنلا قىلدۇرغىلى بولىدۇ.

ئىنسانلار جەمئىيىتى ھەمىشە گۈزەل ئەخلاقلارغا مۇھتاج

شەك قوبۇل قىلمايدىغان ھەقىقەتلەردىن بىرى شۇكى، دۇنيادا ئىنسانلار توپلىشىپ ياشايدىغان قانداقلا بىر جەمئىيەت بولمىسۇن، ئۇنىڭ ئەزالىرى گۈزەل ئەخلاققا باغلانماستىن، ئۇلارنىڭ ئۆزئارا بىر-بىرىنى چۈشىنىپ، بىر-بىرىگە يول قويۇپ ۋە بىر-بىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ بەختلىك ھالدا ھايات كەچۈرۈشى ۋە راۋاج تېپىشى مۇمكىن ئەمەس!

مۇنداق قىلماستىنمۇ راۋاج تاپقان ئىنسانلار جەمئىيىتى بار دەپ پەرەز قىلساقمۇ، ئۇ پەقەت ماددىي مەنپەئەتلەر بىلەن باغلانغان ھەمكارلىقتۇر، بەس. مۇنداق بىر جەمئىيەت ئەزالىرىدا ماددىي مەنپەئەت باغلىنىشىدىن باشقا ئۇلۇغۋار پەزىلەتلەر بولمىغاندا، ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتى چوقۇم كرىزىسقا يۈز تۇتىدۇ. چۈنكى ھەر قانداق بىر جەمئىيەتنىڭ ساغلام بولۇشى ئۈچۈن ئەڭ ئاددى تەلەپ ئەزالار ئوتتۇرىسىدىكى ئورتاق ئىشەنچ ۋە بۇ ئىشەنچنى يەردە قويمايدىغان ئەمىنلىكتىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاقتۇر.

گۈزەل ئەخلاق ئىنسانىي ۋە ئىجتىمائىي زۆرۈرىيەت بولۇپ، دۇنيادا ھېچقانداق بىر جەمئىيەت ئۇنىڭدىن بىھاجەت بولالمايدۇ. ئەخلاق بۇزۇلغان ھامان كرىزىسلار باش كۆتىرىدىغانلىقىدا شەك يوق.

ئەمىرى شۇئەرا (شائىرلارنىڭ پېشىۋاسى) دېگەن ئۇلۇغ ئۇنۋانغا سازاۋەر بولغان مىسىرلىق شائىر ئەھمەد شەۋقى مۇنداق دەپ يازغان:

إنما الأمم الأخلاق مابقيت فإن هم ذهبت أخلاقهم ذهبوا

تەرجىمىسى:

ئەخلاق بىلەن ھەر مىللەت راۋاجلىنىپ داۋام ئېتەر

ئايرىلغانلار ئەخلاقتىن زاۋاللىققا ھامان كېتـــــەر.

راســتچىللىقتىن ئىبــارەت گــۈزەل ئەخــلاق ھۆكــۈم ســۈرمىگەن بىــر جەمئىيەتــتە كىــشىلەردە ھەق-ھوقۇقلارنىــڭ قوغدىلىــشىغا، ئىلىــم-پەن، مائارىپ ۋە يېڭىلىق خەۋەرلىرىنىڭ راستلىقىغا ئىشەنچ بولامدۇ؟

ئىــشەنچتىن ئىبــارەت گــۈزەل ئەخلاقــتىن نېسىۋىــسى بولمىغــان بىــر جەمئىــيەت كىــشىلىرىدە ئۆزئــارا ھەمكــارلىق، مۇقىملىــق، خاتىرجەملىكنىــڭ مىساللىرىنى تاپقىلى بولامدۇ؟

ئارىــسىدا بىرلىــك، ئىنــاقلىق، ئۆزئــارا سۆيگــۈ-مــۇھەببەت بولمىغــان بىــر مىللەت قانداقمۇ پارلاق كېلەچەك قۇرالىسۇن؟

ئۆزىنىــڭ ھەققىنــى تەلەپ قىلىــش يولىــدا دۈشــمەنلەرگە ۋە زالىملارغــا قارشــى شــىجائەت، قورقمــاس ئىــرادە بولمىغــان بىــر مىلــلەت قانــداقمۇ ئاسارەتتىن قۇتۇلسۇن؟

ئــۆزىنىلا ئويلايــدىغان، نەپــسىي ھەۋەســىنى قانــدۇرۇش ئۈچــۈنلا ياشــايدىغان، قۇربــان بېرىــشنى ياقتۇرمايــدىغان بىــر ئىنــسان قانــداقمۇ ئىنسانىي كامالەتلەرگە يېتەلىسۇن؟

تــارىخىي تەجــرىبىلەر شــۇنى ئىــسپاتلىدىكى، ھەر قانــداق بىــر مىللەتنىڭ مەنىــۋى يۈكسىلىــشتىن بولغــان نېسىۋىــسى ئۇلارنىــڭ ئەخــلاق-پەزىلەتتىكــى يۈكــسىلىش دەرىجىــسىگە قــاراپ بولىــدۇ. قانــداقلا بىــر مىللەتنىــڭ مەنىــۋى تەرەپــتىن يىقىلىــشى ئۇلارنىــڭ ئەخلاقــي تەرەپــتىن يىقىلىشى بىلەن بىر ۋاقىتتا بولىدۇ.

شۇڭا ھازىرقى غەرب ئەللىرى ماددىي تەرەپتىن تەرەققىي قىلىپ دۇنيانىڭ ئەڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەخلاق تەرەپتىن نۆل دەرىجىسىگە چۈشۈپ قالغانلىقتىن، ئۇلار ماددىي جەھەتتە باياشات تۇرمۇش كەچۈرگەندەك كۆرۈنگەن بىلەن، مەنىۋى قاشقاشلىقتا ئۆمۈر سۈرمەكتە. بۇ دۆلەتلەردىكى ھەق-ھوقۇقلار شەخسلەردىكى ئەخلاقىي كۈچ بىلەن ئەمەس، بەلكى قانۇننىڭ كۈچى بىلەنلا قوغدىلىدۇ. شۇڭا مۇنداق بىر جەمئىيەت خەلقلىرىدە بىر-بىرىگە ئىشەنچ قىلىش ۋە بىر-بىرىنىڭ يامان غەرىزىدىن خاتىرجەم بولۇش دېگەن نەرسە بولمايدۇ. پەقەت دۆلەت قانۇنىغىلا تايىنىدۇ.

ھالبۇكى، قانۇن ھەممىنى كۆرەلمەيدۇ، قانۇن ئۆي ئىچىدە ئىپادىسىنى تاپالمايدۇ. پەقەت ئائىلە ئەزالىرى تەرىپىدىن شىكايەت ۋە ئەرزلەر بارغاندىلا ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىدۇ. قورقۇتۇش ۋە تەھدىدلەر بىلەن ئەرزنى توسىۋالغانلار يەنىلا ئۆزلىرى بىلگەن ھەقسىزلىكلەرنى قىلىۋېرىدۇ. ياۋروپادا ئىشلەنگەن فىلىملەرنى كۆرگەنلەر بۇ ھەقىقەتنى ياخشى چۈشىنىدۇ.

ئەخلاق-پەزىلەت ئىنساننىڭ قەدىر-قىممىتىنى بەلگىلەيدۇ

چۈنكى ئەخلاق-پەزىلەت ھەر قانداق بىر مىللەت خەلقلىرى ئىچىدە يىمىرىلمەس تۈتقۇ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى باغلاپ تۇرىدىغان ئاساسلىق ھالقىدۇر. بۇ ھالقىنىڭ بىرەر شەخستە يوقىلىشى ياكى ئۈزۈلۈپ كېتىشى بىلەن شۇ شەخسنىڭ ئومۇم بىلەن بولغان ئالاقىسى پۈتۈنلەي يوقالغان ۋە ئۈزۈلگەن بولىدۇ.

بۇنىڭغا مىسال بېرىدىغان بولساق:

1. گۈزەل ئەخلاقلاردىن «راستچىللىق»نى ئالايلى:

راستچىللىق جەمئىيەتتىكى ھەر بىر شەخسنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتنى باشقىلار بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم ھالقىلاردىن بىرى بولۇپ، مەزكۇر شەخسنىڭ مۇئامىلە، ئامانەت، ۋەدە، كېلىشىم، خەۋەر، ۋەقە ۋە مەلۇمات قاتارلىق ماۋزۇلاردا سۆزلىگەنلىرىنى كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە ئىشەنچكە ئىگە قىلىپ تۇرىدىغان ئاساسلىق نۇقتىدۇر.

قانداقلا بىر شەخستىكى بۇ راستچىللىقتىن ئىبارەت پەزىلەت يوقالغان ھامان، ئۇ شەخسنى جەمئىيەت ئەزالىرى (قەۋم-قېرىنداشلىرى) بىلەن باغلاپ تۇرغان مۇھىم ھالقا ئۈزۈلۈپ كەتكەن بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزىگە ئىشەنمەيدىغان ۋە ئۇنىڭغا ئىشەنچ قىلالمايدىغان بولىدۇ-دە، ئۇنىڭ بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىن، كېلىشىم تۈزۈشتىن، ئۇنىڭغا بىرەر ئىشنى تاپشۇرۇشتىن ۋاز كېچىدىغان بولۇپ قالىدۇ، بېشىغا ئېغىر كۈنلەر كېلىپ دەرتلەنسە ياكى ياردەم سورىسا ئۇنىڭغا تەسەللى بەرمەيدىغان، ياردەم قىلمايدىغان، باشقىلارغا ئۇنى ياخشى تەرىپلىمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى ئۇ ئادەم يالغانچىلىقى بىلەن تونۇلۇپ قالغاندىن كېيىن، كىشىلەر ئۇنىڭ راست سۆزىگىمۇ ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ. نەتىجىدە، ئۇ ئادەم جەمئىيەتتە يېتىم قالغانلىقتىن، روھىي ئازابلارنى يەتكۈچە چەككەنىنىڭ سىرتىدا، قەۋم-قېرىنداشلىرىنىڭ نەزەرىدە ئېتىبارى يوق بىرىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

بۇ ھەقتە مۇنداق بىر ھېكايە بار، چاقچاقلىشىشقا ئادەتلىنىپ قالغان بىر ئادەم كېچىسى قاتتىق ئۇسساپ كەتكەن بولۇپ، ئىچكىلى سۇ تاپالماپتۇ. سۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆگزىسىگە چىقىپ مەھەللە ئەھلىنى چاقىرىپ« ئوت كەتتى، تېز كېلىڭلار، سۇ ئېلىپ كېلىڭلار» دەپ ۋارقىراپتۇ. مەھەللە ئەھلى ھەممە بىرلىكتە چېلەك- چۆگۈنلىرىگە سۇ

تولدۇرغان ھالدا، تىزدىن يىتىپ كەپتۇ. ئۇلار قارىغىدەك بولسا، ھېلىقى ئادەمنىڭ ئۆيىدە ئوتتىن ھېچ ئەسەر يوقمىش. بۇنىڭغا ھەيران بولغان مەھەللە ئەھلى «قېنى ئۇ ئوت؟ كۆرمەيۋاتىمىزغۇ؟» دەپ ئۇ ئادەمگە سوئال قويۇپتۇ. ئادەم سۆزىگە كۈلكە ئارىلاشتۇرۇپ: «بۇ ئۇسسىزلىقنىڭ ئوتى قورسىقىمنى كۆيدۈرۈۋەتكەن ئىدى، ئىچەي دېسەم ئۆيۈمدىن سۇ تاپالمىدىم، شۇڭا سىلەرنى چاقىرغانىدىم» دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. مەھەللە ئەھلىدىن بەزىسى ئۇنىڭ بۇ چاقچىقىغا كۈلگەن، بەزىسى ئۇنىڭغا مالامەت قىلغان ھالدا قايتىپ كېتىپتۇ. يەنە بىر كۈنى ھېلىقى ئادەم بۇ يالغاننى قايتا تەكرارلاپتۇ، بۇ ۋاقىتتا پۈتۈن مەھەللە ئەھلى ئۇنىڭغا لەنەت ئوقۇپ قايتىپتۇ.

بىر كۈنى بۇ ئادەمنىڭ ئۆيىگە راستىنلا ئوت كەتكەن بولۇپ، ئادەم ئۆگزىسىگە چىقىپ بار ئاۋازى بىلەن مەھەللە خەلقىدىن ياردەم سوراپتۇ، ۋارقىراپتۇ، ھەتتا سۆزىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن يىغلاپمۇ بېقىپتۇ، ھېچكىم ئۇنىڭغا ياردەمگە كەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى ئادەم ئوتتا كۆيۈپ ئۆلۈپتۇ.[1]

2. گۈزەل ئەخلاقلاردىن «ئىشەنچلىك بولۇش (ياكى ئامانەتدارلىق)»نى ئالايلى:

ئىشەنچ جەمئىيەتتىكى ھەر بىر شەخسنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتىنى باشقىلار بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم ھالقىلاردىن بىرى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا پۇل-ماللىرىنى، سىر-ئەسرارلىرىنى، گەپ-

---

(1) بۇ قىسسە ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەننەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرى36-بېتىدىن ئېلىندى.

سۆزلىرىنى ۋە ھەرقانداق قىممەتلىك نەرسىلىرىنى ئىككىلەنمەستىن تاپشۇرالىشىغا، خەلقنىڭ ئۇنى ئومۇمنىڭ ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم ئورۇنلارغا ۋەزىپىگە ياكى مەنسەپكە تەيىنلىشىگە تۈرتكە بولىدىغان ئاساسلىق نوقتىدۇر.

قانداقلا بىر شەخسنىڭ «ئىشەنچلىك بولۇش»تىن ئىبارەت بۇ ئەخلاقىي پەزىلەت يوقالغان ياكى زەئىپلەشكەن ھامان، ئۇ شەخسنى جەمئىيەت ئەزالىرى بىلەن باغلاپ تۇرغان ھالقا ئۈزۈلۈپ كەتكەن بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئۇنىڭغا ئىشەنچ قىلمايدىغان بولۇپ قالىدۇ-دە، ماددىي ۋە مەنىۋى ھېچقانداق بىر ئامانەتنى ئۇنىڭ يېنىدا قويالمايدىغان، ئومۇمنىڭ مەنپەئەتىگە مۇناسىۋەتلىك قانداقلا بىر ئىشقا ئۇنى تەيىنلەشتىن ھەزەر قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭدىن يىراق تۇرىدىغان، باشقىلارغا ئۇنى ياخشى تەرىپلىمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى مۇنداق ئادەم ئىشەنچسىزلىك نامى بىلەن بىرلا قېتىم خەلقنىڭ ئېغىزىغا چىقىپ قېلىش بىلەن خەلقنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنى تامامەن يوقاتقان بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر ئۇنىڭغا ئىشەنچ قىلالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. نەتىجىدە، ئۇ ئادەم قەۋم-قېرىنداشلىرى ئىچىدە ئىشەنچسىز ئادەم بولۇپ قالغانلىقتىن، كىشىلەر ئارىسىدا ئېتىبارسىز ھايات كەچۈرۈشكە مەھكۇم بولىدۇ.

3. گۈزەل ئەخلاقلاردىن «ئىپپەت»نى ئالايلى:

ئىپپەت جەمئىيەتتىكى ھەر بىر شەخسنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتىنى باشقىلار بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان مۇھىم ھالقىلاردىن بىرى بولۇپ، ئىپپەتتىن ئىبارەت بۇ پەزىلەت سايىسىدا كىشىلەر ئۇنىڭ يېنىدا ئار-نومۇسلىرىنى ئامانەت قويالايدۇ، قوشنىسى خوتۇن-قىزلىرىنى ئۇنىڭغا ئىشەنچ قىلىپ تاپشۇرالايدۇ.

قىسقىسى، ئىپپەت ئەرنى ئايالنىڭ ئۇنىڭغا خىيانەت قىلمايدىغانلىقىدىن، ئايالنى ئېرىنىڭ ئۇنىڭغا خىيانەت قىلمايدىغانلىقىدىن تامامەن خاتىرجەم قىلىدىغان نەرسىدۇر. چۈنكى ئىپپەتلىك ئايال ئېرىنىڭ ئىشەنچىسىگە خىيانەت قىلىپ، باشقا بىر ئەر بىلەن غەيرى نورمال مۇناسىۋەت قۇرمايدۇ، باشقىلار بىلەن مۇھەببەت ھېكايىسىنى ياشاتمايدۇ. ئىپپەتلىك ئەرمۇ شۇنداق. كىشىلەردە ئىپپەتتىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاق بولمىسا ئىدى، بۇگۈنكى بەختلىك ئائىلىلەر بارلىققا كەلمىگەن، بەختسىزلىك ئائىلىلەردە ئورتاقلاشقان بولار ئىدى.

قانداقلا بىر شەخستىكى «ئىپپەت»تىن ئىبارەت بۇ ئەخلاقىي پەزىلەت يوقالغان ياكى زەئىپلەشكەندە، ئۇ شەخسنى جەمئىيەت ئەزالىرى بىلەن باغلاپ تۇرغان ئەڭ مۇھىم ھالقا ئۈزۈلۈپ كەتكەن بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر مۇنداق ئادەمگە ئىشەنچ قىلمايدىغان، ئار-نومۇسلىرىنى ئۇنىڭدىن قاچۇرىدىغان بولۇپ قالىدۇ-دە، خەلق ئىچىدە« نومۇسسىز ئادەم»، « ئىستىلى بۇزۇق ئادەم» بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقىپ قالغاندىن كېيىن، ئۇ قەدىرسىز ئادەم، كىشىلەر خالىمايدىغان ئادەم بولۇپ قالىدۇ. مۇنداق ئادەمنىڭ قولىدىن قەۋم-قېرىنداشلىرىنى زالىملارغا سېتىۋېتىش، ۋەتەنگە خىيانەت قىلىش قاتارلىق چوڭ خىيانەت تۈرلىرىنىڭ ھەممىسى كەلمەيدۇ، دېسە ھېچكىم ئىشىنىدۇ؟ چۈنكى ئۇ خىيانەتكار بولۇپ تونۇلۇپ قالغان ئادەم ئەمەسمۇ؟!

يۇقىرىقى مىساللارغا ئادالەت، ھەققانىيلىق، سېخىيلىق، ۋاپادارلىق، ياردەمسۆيەرلىك، سەۋرچانلىق، كەمتەرلىك قاتارلىق گۈزەل ئەخلاقلارنىڭ ھەممىسىنى قىياس قىلىشقا بولىدۇ.

مۇسۇلمانلارنىڭ دۈشمەنلىرى دەسلەپ بىلگەن ھەقىقەت

مۇسۇلمانلارنى مۇستەملىكە قىلماقچى بولغانلار، ئۆز ۋاقتىدا مۇسۇلمانلارنىڭ دۇنيادىكى نوپۇزى ۋە كۈچ-قۇۋۋەت جەھەتتىكى ئۈستۈنلىكىگە چىداپ تۇرالمىغانلار ۋە ئىسلام دىنىغا دۈشمەنلىك مەۋقەسىدە بولغانلار ئەڭ دەسلەپ سەزگەن ھەقىقەت مۇسۇلمانلاردىكى ئىسلام ئەخلاقىنىڭ كۈچى بولدى.

دېمەك، كۆپ ساندىكى مۇسۇلمان ئۆزلىرىدە بولغان قىممەتلىك جەۋھەرنى تونۇمىغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ دۈشمەنلىرى بۇ جەۋھەرنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يەتكەن ۋە مۇسۇلمانلارنى بويسۇندۇرۇشنىڭ يولى ئالدى بىلەن ئۇلاردىكى ئىسلام ئەخلاقىدىن ئىبارەت بۇ قىممەتلىك جەۋھەرنى چىرىكلەشتۈرۈپ، ئاندىن يوقىتىپ تاشلاش ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرگەن.

ئۇلار ئىسلام ئەخلاقىغا مۇنداق بىر قانچە تەرەپتىن ھۇجۇم قىلغان:

1. دىن دۈشمەنلىرى مۇسۇلمانلاردىكى ئەخلاق مەنبىئى ئاللاھقا ۋە قىيامەت كۈنىگە ئىمان كەلتۈرۈش ئەقىدىسى ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، بار كۈچى بىلەن مۇسۇلمانلار ئارىسىغا خۇداسىزلىق پىكرىنى تارقىتىشقا كىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئىسلام دۇنياسىغا ئۇلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ياۋروپادىكى چىرىكلەشكەن خرىستىئان چېركاۋلىرىنىڭ ھاكىمىيىتىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئەينى ۋاقىتتىكى ياۋروپا زىيالىيلىرى بىلىپ-بىلمەي كۆتۈرۈپ چىققان «سېكۇلارىزم»،« ئاتېئىزم» ئېقىملىرى كىرىشكە باشلىدى.

2. دىن دۈشمەنلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسلىق مەنبەلىرى بولغان قۇرئان كەرىم بىلەن ھەدىسلەرنى توغرا يوسۇندا

چۈشىنىپ، شۇ بويىچە ئىش كۆرۈشى ئۇلارنى ئىمانىي كۈچ-قۇۋۋەت بىلەن ئوزۇقلاندۇرىدىغانلىقىنى بىلگەنىدىن كېيىن، قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىسلەرنى يامان غەرەزلەر بىلەن تەۋىل قىلىش، ئىسلامىي بىلىملەرنى تەتۈر چۈشەندۈرۈش، ئەقىدە مەسىلىلىرىدە شەك پەيدا قىلىش قاتارلىق جىنايەتلەرنى ئىشلىدى.

3. دىن دۈشمەنلىرى مۇسۇلمانلاردىكى كۈچ-قۇۋۋەت مەنبىئى بولغان ئىسلام ئەخلاقىنى يوقىتىشنىڭ مەسىلىنى ھەل قىلىدىغانلىقىنى ۋە كۆزلىگەن ئارمانلىرىغا يېتىدىغانلىقىنى جەزم قىلغانىدىن كېيىن، بارلىق ۋاسىتىلىرىنى قوللىنىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەخلاقىنى بۇزۇشقا ئۆتتى. بۇ يولدا ئۇلار گاھ مۇسۇلمان ياشلىرىنى شەھۋانىي قىلىقلارغا ئۈندەش، گاھ پۇل-مالغا مەپتۇن قىلىش، گاھ ياۋروپا جەمئىيىتىنى ئۇلار ئۈچۈن ئۈلگە قىلىپ كۆرسىتىشتە ئۇلارنى قايىل قىلىش قاتارلىق ۋاسىتىلەرنىڭ ھەممىنى قوللاندى.

مۇستەملىكىچىلەرنىڭ نۇتۇقلىرىدىن نەمۇنىلەر:

1. 20- ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئەرەب دۇنياسىغا «خرىستىئان دىن تارقاتقۇچىلىرى»نى ئەۋەتىش كومىتېتىنىڭ باشلىقى دوكتۇر سەمۇئىل زۋۋېمىر 1935-يىلى بەھرەيندە چاقىرىلغان خرىستىئان دەۋەتچىلىرى قۇرۇلتىيىدا مۇنداق دەپ سۆزلىگەن:« سىلەرنىڭ ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ۋەزىپەڭلار مۇسۇلمانلارنى خرىستىئان دىنىغا كىرگۈزۈش ئەمەس. چۈنكى مۇنداق قىلىش ئۇلارنى ھىدايەتكە باشلىغانلىق ۋە ئۇلارغا ياخشىلىق قىلغانلىق بولۇپ سانىلىدۇ. سىلەرنىڭ ۋەزىپەڭلار مۇسۇلمانلارنى ئىسلام دىنىدىن چىقىرىپ، ئاللاھ بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلگەن، مىللەتلەرنىڭ يېقىلماسلىقىدا تايانچىسى بولغان ئەخلاق

بىلەن ۋىدالاشقان مەخلۇقلارغا ئايلاندۇرۇپ قويۇشتۇر. شۇنداق قىلغاندىلا ئىسلامدىن ئاخىرىقى ئاجىزلىقى بولغان بولىدۇ. شۇ ئادەملەر ئىسلام دۆلەتلىرىنى مۇستەملىكە قىلىش قوشۇنىنىڭ بايراقدارلىرىدىن بولىسىلەر. سىلەرنىڭ 100يىلدىن بېرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ۋەزىپەڭلەرگە مۇبارەك بولسۇن......»[1]

2. فرانسىيىلىك خرىستىئان دىن ئادىمى 1922-يىلى فرانسىيە قوشۇنلىرىنىڭ ئەرەب مەملىكەتلىرىنى مۇستەملىكە قىلىش ئالدىنقى سېپىدىكىلەرگە بەرگەن تەلىماتىدا مۇنداق دېگەن: « سىلەرنىڭ ئالدىنقى ئىشىڭلار ئائىلە ئەزالىرىنى بىر-بىرىگە دۈشمەن قىلىش بولسۇن، ئەخلاقنى ئۇلاردىن يىلتىزى بىلەن ئېلىپ تاشلاڭلار. چۈنكى ئىنسانىنىڭ نەپسى ئائىلە باغلىنىشلىرىنى ئۈزۈپ تاشلاشقا ۋە ھارام ئىشلارغا يېقىنلىشىشقا مايىل كېلىدۇ، قاۋاقخانىلاردا گەپ سېتىپ ئولتۇرۇپ، ۋاقىت ئۆتكۈزۈشنى ئائىلە مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشتىن ئەۋزەل كۆرىدۇ.»[2]

3. كارل ماركس بىلەن ئېنگلس ئېلان قىلغان كوممۇنىزم خىتابنامىسىدا مۇنداق دېيىلگەن:« ئەخلاق ۋە دىن دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى بۇرژۇئازىيىنىڭ خىياللىرى بولۇپ، بۇلارنىڭ ئارقىسىغا بۇرژۇئازلارنىڭ مەنپەئەتلىرى يوشۇرۇنغان.»[3]

---

(1) «مكائد يهودية عبر التاريخ» (يەھۇدىيلارنىڭ تارىختىن بېرىكى ھىيلە-مىكىرلىرى) ناملىق ئەسەردىن.

(2) ئالدىنقى مەنبەدىن.

(3) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنەنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

نەپس ۋە روھ

نەپس ۋە ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى*

نەپس سۆزى قۇرئان كەرىمدە ئىنساننىڭ ئىچكى قىسمىدىكى شەيئىلەر ئۈچۈن قوللىنىلغان بولۇپ، ئۇ تەسىرى ئىنساننىڭ يۈرۈش-تۇرۇشلىرىدا كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان كۆپلىگە ئىنسانىي سۈپەتلەر ۋە خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگىدۇر.

نەپسنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتى ئىنسانلارغا ئېنىق مەلۇم بولمىسىمۇ، ئەمما نەپسنىڭ كۆپلىگەن سۈپەتلىرى ۋە خۇسۇسىيەتلىرى ئىنساننىڭ يۈرۈش-تۇرۇشلىرىدا ئۆزىنى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ.

ئىنسانلارنىڭ نەپسلىرى ئەسلىدە بىر نەپستىن يەنى ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ نەپسىدىن يارىتىلىپ كۆپەيگەن. بۇ ھەقىقەت ئىنسانلار ئارىسىدا نەپسلەر ئوتتۇرىسىدىكى تەركىب نىسبىتىنىڭ ئوخشاشماسلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئىنسان نەپسىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ۋە تەركىبلىرىدە بىر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۆزىنى راھەتلەندۈرىدىغان ۋە ئىستەكلىرىگە قاندۇرىدىغان نەرسىلەرگە ھەۋەس قىلىش، قىزىقىش، تەلەپ قىلىش، راھەت ۋە جاپانى ھېس قىلىش، شادلىنىش ۋە غەمكىن بولۇش، سۆيۈش ۋە

(*) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

نەپرەتلىنىش، ياقتۇرۇش ۋە يامان كۆرۈش، تەسىرلىك سۆزلەردىن ھېسسىياتقا كېلىش قاتارلىق ۋىجدانىي سۈپەتلەرنىڭ ھەممىسى نەپسنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىدىن سانىلىدۇ.

شۇنىڭدەك، توغرا يولغا ھىدايەت تېپىش ياكى ئېزىش، ئۆزىنى پاكلاش ياكى بۇلغاش خۇسۇسىيەتلىرىمۇ نەپستە بولۇپ، ياخشىلىق ۋە يامانلىق مەنبەلىرى، ياخشى بىلەن ياماننى پەرقلەندۈرۈش ئىقتىدارى ۋە ياخشىلىق ـ يامانلىقتىن خالىغانلىرىنى قىلىش قابىلىيىتى نەپستە باردۇر.

نەپس ياخشىلىق ياكى يامانلىق ئىشلەشكە قادىر بولۇپ، قىلغانلىرىنى بىلىپ قىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگىدۇ. شۇڭا نەپسنىڭ ئىرادىسىنىڭ سىرتىدا بولغان ئىشلار ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ياكى سۈپەتلىرىدىن سانالمايدۇ. بۇ سەۋەبتىن نەپس قىلغانلىرىدىن ئۆزى مەسئۇل بولۇپ، ياخشى قىلغانلىرىنىڭ مۇكاپاتىنى، يامان قىلغانلىرىنىڭ جازاسىنى ئېلىشقا ھەقلىق بولغان.

مۇكاپات بىلەن جازا مەسئۇلىيەتنىڭ مېۋىسى بولۇپ، مەسئۇلىيەت بولمىغان ئىشتا مۇكاپات ياكى جازا دېگەنلەر بولمايدۇ. شۇڭا نەپس يامان قىلغان ئىشلىرى ئۈچۈن مالامەتكە، ياخشى قىلغان ئىشلىرى ئۈچۈن مەدھىيىگە لايىق بولىدۇ.

نەپس قىلغان بارلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان ئىكەن، ئۇنىڭ ياخشى-يامان بارلىق ئىشلىرى خاتىرىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ قىيامەت كۈنىدە بۇدۇنيادا قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى خاتىرىلىنىپ يېزىلغان ھالەتتە كۆرىدۇ.

ئادالەتنىڭ قائىدىلىرىدىن بىرى جازالاشتىن ئاۋۋال ھېساب ئېلىش بولغىنىدەك، ھېساب ئېلىشنىڭ قائىدىلىرىدىن بىرى ھېساب بەرگۈچىگە ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىش ھەققىنى بېرىشتۇر. شۇڭا قىيامەت كۈنىدىكى ھېساب مەيدانىدا، ھەر بىر نەپس ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. قۇرئان كەرىمدىكى : ھەر ئادەم ئۆزى بىلەن بولۇپ كېتىدىغان، ھەر ئادەم قىلغان ئەمەلىنىڭ مۇكاپاتى تولۇق بېرىلىدىغان، ئۇلارغا زۇلۇم قىلىنمايدىغان كۈننى ئەسلىگىن دېگەن ئايەت بۇنى ئىپادىلەيدۇ[1].

ھەر نەپس ئۆزىنىڭ ياخشىلىق ۋە يامانلىقتىن ئىشلىگەنلىرىنى بىلىپ تۇرۇپ ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن ئۇ ئۆزىدىن ھېساب ئېلىشنىمۇ بىلىدۇ. شۇڭا قىيامەت كۈنىدە : ئۇنىڭغا: «نامە ـ ئەمالىڭنى ئوقۇغىن! بۈگۈن ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ گۇۋاھ بولۇشۇڭ يېتەرلىك» دېيىلىدۇ.[2]

نەپستە ياخشىلىق ۋە يامانلىق مەنبەلىرى، ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنى ئىدراك قىلىش قابىلىيىتى ۋە بۇلارنىڭ قايسىسىنى قىلىشقا يېتەرلىك تۈرتكە بولغان ئىكەن، ئۇ ياخشى قىلغان ئىشلىرىدىن خاتىرجەملىك ھېس قىلىش، يامان قىلغان ئىشلىرى ئۈچۈن بىئارام بولۇپ، ئۆزىگە مالامەت قىلىش خۇسۇسىيىتى باردۇر. چۈنكى نەپس قانداقلا بىر يامانلىقنى ئىشلەشكە يۈزلەنگىنىدە، ئۆزىنىڭ ئىستەكلىرىنى، ھەۋەسلىرىنى ۋە شەھۋەتلىرىنى تىزرەك قاندۇرۇش ۋە بۇ لەززەتلەر بىلەن ۋاقىتلىق ھوزۇرلىنىش تۈرتكىسى بىلەن ھەرىكەتكە

(1) نەھل سۈرىسى111 ـئايەت

(2) ئىسرا سۈرىسى14 ـئايەت

ئۆتكەن بولىدۇ. نەپس قانداقلا بىر ياخشىلىقنى قىلىشقا يۈزلەنگىنىدە، ئۆزىدىكى ئىجابىي تۈرتكىلەر- ۋىجدانىنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سېلىش، ئاللاھ تائالانىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىش ئارقىلىق جەننەتنى قازىنىش قىزغىنلىقى بىلەن ھەرىكەتكە ئۆتكەن بولىدۇ.

ۋىجدان نەپسنى ھەمىشە ياخشىلىققا چاقىرىپ تۇرىدۇ. ئەمما نەپس ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىش ياكى ئۇنى رەت قىلىش ئىشىدا ئىختىيار ئىگىسىدۇر. بۇ سەۋەبتىن نەپس ئۆز قىلمىشلىرىدىن جاۋابكار بولىدۇ.

نەپستە بولىدىغان تۈرتكىلەر

قۇرئان كەرىم ئايەتلىرىگە ئاساسلانغان چۈشەنچىلەرنى تەھلىل قىلغاندا، ھەر قانداق بىر نەپستە ئۈچ خىل تۈرتكە بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەر بىرى نەپسنى ئۆز تەرىپىگە تارتىشقا تىرىشىدۇ. ئەمما نەپس بۇ ئۈچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاللاش ئىختىيارىغا ئىگىدۇر. بۇ ئۈچ خىل تۈرتكىنىڭ بىرى، ئالىي ھىممەت تۈرتكىسى، ئىككىنچىسى تۆۋەنلىك تۈرتكىسى، ئۈچىنچىسى ئوتتۇرھاللىق تۈرتكىسىدۇر.

نەپسنىڭ ئالىي ھىممەت تۈرتكىسى

نەپسنىڭ ئالىي ھىممەت تۈرتكىسى ـ ئۇنى ياخشىلىققا چاقىرىپ تۇرىدىغان، پەزىلەتلەرنى ھېس قىلىدىغان، يامان قىلغان ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىگە مالامەت قىلىدىغان، ياخشى قىلغان ئىشلىرى سەۋەبلىك سۆيۈنىدىغان رەببانىي تەرەپنىڭ تۈرتكىسىدۇر.

نەپسنىڭ تۆۋەن ھىممەت تۈرتكىسى

نەپسنىڭ تۆۋەن ھىممەت تۈرتكىسى ـ ئۇنى يامان ئىشلارغا چاقىرىپ تۇرىدىغان، گۇناھ-مەسىيەتلەرنى چىرايلىق قىلىپ كۆرسىتىدىغان ئۆزىنى قايىل قىلىدىغان، ھەقىقەتتىن شەكلىنىش، توغرا يولدىن ئادىشىش قاتارلىق ئازغۇنلارغا تەشەببۇس قىلىدىغان شەيتانىي تەرەپنىڭ تۈرتكىسىدۇر.

نەپسنىڭ ئوتتۇرھاللىق تۈرتكىسى

نەپسنىڭ ئوتتۇرھاللىق تۈرتكىسى ـ ئۇنىڭ ئىش-ھەرىكەتلىرىنى بەلگىلەيدىغان، ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنىڭ كۈچلۈك تۈرتكىلىرى ئوتتۇرىسىدا قالغان ئوتتۇرھاللىق تۈرتكىسىدۇر.

ئىنسان نەپسى رەببانىي تەرىپىنىڭ چاقىرىقىغا قۇلاق بىرىپ، يۇقىرى تەرەپكە ئۆرلىگىنىدە، ئۇ « ئارام تاپقۇچى نەپس» قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئاللاھ تائالانىڭ پەزلى-كەرەمى بىلەن ئۆزىمۇ مەمنۇن بولغان ۋە ئاللاھ تائالانىمۇ رازى قىلغان نەپسكە ئايلىنىدۇ. قۇرئان كەرىمدىكى: ﴿ئى ئارام تاپقۇچى نەپس! سەن پەرۋەردىگارىڭدىن مەمنۇن، پەرۋەردىگارىڭ سەندىن رازى بولغان ھالدا، ئۇنىڭ دەرگاھىغا قايتقىن. سەن مېنىڭ (ياخشى بەندىلىرىم) قاتارىغا قوشۇلغىن. مېنىڭ جەننىتىمگە كىرگىن.﴾[1] بۇ مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

(1) فەجر سۈرىسى 27-30-ئايەتلەر

ئەگەر ئۇ شەيتانىي تەرەپنىڭ ۋەسۋەسىلىرىگە، قىزىقتۇرۇشلىرىغا ۋە تەشەببۇسلىرىغا ئەگەشمىدىغان بولسا، بۇ ۋاقىتتا ئۇ «بىئارام نەپس» قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئاللاھ تائالانىڭ ئادالىتىنىڭ تەقەززاسى بويىچە نادامەت چەككۈچى ۋە ئۆزىگە مالامەت قىلغۇچى نەپس بولۇپ قالىدۇ-دە، ﴿قىيامەت كۈنى ھەر بىر نەپسىنىڭ قىلغان ياخشى ئىشلىرى، يامان ئىشلىرى ئۆزىنىڭ ئالدىدا ئايان بولىدۇ، (ئۇلار يامان ئىشلىرىنى كۆرمەسلىكنى)، ئۆزى بىلەن يامان ئىشلىرىنىڭ ئارىسىدا (مەشرىق بىلەن مەغرىبنىڭ ئارىسىدەك) ئۇزۇن مۇساپە بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدۇ.﴾[1]

نەپسنىڭ تەلەبلىرى

نەپسنىڭ تەلەبلىرىنىڭ ھەممىسى سۆكۈلىدىغان دەرىجىدە ئەمەس. چۈنكى نەپسنىڭ يوللۇق تەلەبلىرى ۋە يولسىز تەلەپلىرى بار.

نەپسنىڭ يوللۇق تەلەبلىرى- ئۆزىنى ياكى باشقىلارنى زىيان-زەخمەتكە ئۇچراتمىغان ئاساستا، قائىدە-يوسۇن بويىچە، ئۆزىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشتىن ئىبارەتتۇر.

نەپسنىڭ يولسىز تەلەبلىرى- ئۆزىنى ياكى باشقىلارنى زىيان-زەخمەتلەرگە ئۇچرىتىش بەدىلىگە ئۆزىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ھەۋەسلىرىنى قائىدە-يوسۇنغا يات بىر شەكىلدە قاندۇرۇشتىن ئىبارەتتۇر.

---

(1) ئال ئىمران سۈرىسى 30-ئايەت

روھ ۋە ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى

روھنىڭ ماھىيىتىنى ئاللاھ تائالادىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ. شۇڭا ئاللاھ تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق دېگەن: ئۇلار سەندىن روھنىڭ ماھىيىتى ھەققىدە سورىشىدۇ. «روھنىڭ ماھىيىتىنى پەرۋەردىگارىم بىلىدۇ» دېگىن.[1]

ئەمما روھنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىدىن بىرى ۋۇجۇدنى ھەرىكەتلەندۈرۈش بولۇپ، ھۈجەيرىلەردىن تەركىب تاپقان بو ماددىي ۋۇجۇدتا روھنىڭ بولىشى ھۈجەيرىلەنى ھەرىكەتچان، ئۆسىدىغان ۋە ياشايدىغان قىلىدىغان قىلىش رولىنى ئوينايدۇ. چۈنكى روھ ئاللاھ تائالا يەر يۈزىدىكى جانلىقلارغا تارقىتىۋەتكەن ئېنېرگىيە بولۇپ، ھۈجەيرىلەرنىڭ ھەرىكەتلىنىش، كۆپىيىش ۋە بۆلۈنۈش قاتارلىق پائالىيەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ. ھۈجەيرە ئۆلگەن ھامان ئۇنىڭدىكى روھمۇ تۈگىشىدۇ.[2]

روھنىڭ ماھىيىتىنى بىلمىسەكمۇ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى بىلگىلى بولىدۇ. روھنى ئۆزىنى كۆرگىلى ياكى قىياس قىلغىلى بولمايدىغان، پەقەت نەتىجىسىنىلا كۆرگىلى بولىدىغان ھاۋا دولقۇنلىرىغا ياكى ئېلېكتىر ئېنېرگىيىسىگە ئوخشىتىشقا بولىدۇ. چۈنكى ۋۇجۇدتىكى ھۈجەيرىلەرنى ھەرىكەتلەندۈرىدىغان نەرسە روھتۇر.

---

(1) ئىسرا سۈرىسى85-ئايەت

(2) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەننەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

بىزنىڭ ئۇيغۇر تىلىمىزدىمۇ بىراۋنىڭ بىردىنلا پائالىيەتچان بولۇپ كەتكەنلىكىنى « روھلىنىپ كەتتى» دەيمىز. ۋەز-نەسىھەت ياكى تەسىرلىك شېئىر ياكى سۆزنى ئاڭلاپ ياكى كىتاب ئوقۇپ تەسىرلەنگەن كىشنى« روھىي ئوزۇق ئالدى» دەيمىز. بۇ ئىپادىلەرنىڭ ھەممىسى روھنىڭ قوزغاتقۇچ كۈچ ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ.

قىسقىسى، روھ ئىنسان ۋۇجۇدىدا موتورغا ئوخشىسا، نەپس رولغا ئوخشايدۇ. نەپس ۋۇجۇدنى ئۇنىڭدىكى روھ بىلەن بىرگە يا ئامانلىققا ياكى ھالاكەتكە باشلاپ مېڭىش رولىنى ئوينايدۇ. شۇڭا قۇرئان كەرىمدە نەپسنى يامانلىققا باشلىغۇچى دەپ سۈپەتلىگەن. ﴿نەپسى دېگەن نەرسە ھەقىقەتەن يامان ئىشلارغا كۆپ بۇيرۇيدۇ، پەرۋەردىگارىم رەھمەت قىلىپ (ساقلىغان) ئادەم بۇنىڭدىن مۇستەسنا.﴾[1]

ئەرەب تىلىدا «روح» سۆزى بىلەن«نفس» سۆزى گاھ ئىككىسى بىر مەنىدە، گاھ بىر-بىرىگە يېقىن مەنىدە قوللىنىلىدۇ. بىزنىڭ تىلىمىزدىكى «جان» سۆزىنى ئەرەبلەر «روھ» ياكى« نەفس» دەپ ئاتايدۇ. بۇ ئىككى سوز كۆپ ھاللاردا ئوخشاش مەنىدە قوللىنىلسىمۇ، گاھىدا پەرقلىق مەنىلەردە كېلىدۇ. مەسىلەن: «نفس» يەنە «ئۆز» دېگەن مەننى بىلدۈرىدۇ. بىراق «روح» بۇ مەننى بىلدۈرمەيدۇ. بىراۋ ئۆلسە، ئۇنىڭ جېنى چىقتى دېگەن مەننى « فاضت روحه » ياكى« خرجت روحه» دەيدۇ، ئەرەبلەر بىرەر قېتىم بولسىمۇ « فاضت نفسه » ياكى« خرجت نفسه» دەپ سالمايدۇ. شۇڭا روھنى قوزغاتقۇچى كۈچ ياكى ئېنېرگىيە دېيىش ئەڭ لايىق بولسا كېرەك.

---

(1) يۇسۇف سۈرىسى53-ئايەت

شۇڭا ئىسلام مەنبەلىرىدە كەلگەن «تطهير النفس» يەنى (نەپسنى پاكلاش) دېگەن ئىبارىنى «روھنى پاكلاش» دەپ تەرجىمە قىلىش توغرا بولمىسا كېرەك. چۈنكى روھ ئۆزى پاك نەرسە، ئۇنى پاكلاشقا ھاجەت يوق. پاكلاشقا تېگىشلىك نەرسە نەپستۇر. چۈنكى نەپس ئادەمنى يامان ئىشلارغا ئۈندەيدۇ، ھەتتا باشلاپ ماڭىدۇ. ئەمما روھ ئادەمنى ھەرىكەتكە سېلىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ، ئۇنى باشلىيالمايدۇ.

خۇلاسە قىلغاندا، ئاللاھ تائالا ئىنسانغا روھ بىلەن نەپسنى ئاتا قىلغان بولۇپ، ئىنساننىڭ روھى ئۇنىڭدىكى ئىچكى گۈزەللىكلەرگە، ئۇنىڭ نەپسى كۆپ ھاللاردا ئۇنىڭدىكى يامانلىقلارغا ۋەكىللىك قىلىدۇ.

ئىنساننىڭ ئەقلى، ساغلام پىكرى، ئار-نومۇسى(ئىپپىتى)، سېخىيلىقى، ۋاپادارلىقى ۋە بارچە گۈزەل ئەخلاقى ئۇنىڭدىكى روھىي گۈزەللىكنىڭ ئىپادىسى بولغىنىدەك، ئىنساننىڭ شەھۋانىيلىقى، شەخسىيەتچىلىكى، ئازغۇنلىقى، ئەقىلسىزلىقى، غەزەپ-نەپرىتى ئۇنىڭدىكى نەپسىي خاھىشنىڭ ئىپادىسىدۇر.

شۇڭا ئاللاھ تائالا بىزلەرنى نەپسىي خاھىشىمىزغا، شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىلىرىگە ئەگەشمەستىن، ئىچىمىزدىكى پاك روھىمىزنىڭ چاقىرىقىغا ئەگىشىپ، ئەقلىمىزنى قوللىنىپ، ھەقىقەت يولىدا ئىزچىل داۋام قىلىشىمىزغا بۇيرىغان.

نەپسنى پاكلاش ۋە ئۇنىڭ چارىلىرى

نەپسنى پاكلاش ئالدىنقى پەرزلەرنىڭ بىرى

ئىسلام دىنى پۈتۈن تەلىماتلىرىدا ئەڭ ئاۋۋال نەپسنى پاكلاشقا ئەھمىيەت بەرگەن. نەپسنى پاكلاشتىن مەقسەت- نەپس ئىشتىھا قىلىدىغان ۋە ھەۋەس قىلىدىغان بارچە گۇناھ-مەسىيەتلەر، ھارام ۋە يامان قىلىقلاردىن ئۇنى يىراق تۇتۇش، شەيتاننىڭ ئۇنى كىرلىتىشىدىن ساقلاپ، ئۇنى ئۆز كونتروللىدا تۇتۇش دېگەنلىكتۇر. ئىنسان نەپسى پاكلانغاندا، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەمەللىرى ۋە يۈرۈش-تۇرۇشلىرى توغرىلىق، ھەققانىيلىققا قاراپ يول ئالغان بولىدۇ.

قاچانكى، ئىنسان نەپسىدە بۇ پاكلىنىش ئەمەلگە ئاشىدىكەن، ئۇنىڭدا گۈزەل ئەخلاق ۋە پەزىلەتلەر بىخ ئۇرغان بولىدۇ-دە، ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسى ياخشىلىقلار قاينىمىغا ئايلىنىدۇ.

ئىنساننىڭ نەپسى پاكلانغان، تەبىئىتى تۈزەلگەن ۋاقىتتا، ئۇنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى ئەھۋالىنىڭ ئىسلاھ قىلىنىشىدا شەك يوق.

ئىچى گۈزەل بولمىغانلارنىڭ تاشقى گۈزەللىكى پايدىسىز

ئەمما ئىسلاھنى ئىنساننىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىگىلا (زاھىرى تەرىپىگىلا) قاراتقاندا بۇ مەقسەت ئەمەلگە ئاشمايدۇ. ئۇ ۋاقىتتا، (تېشى پارلاق، ئىچى بىكار) نەرسە بولۇپ قالغان بولىدۇ. چۈنكى مۇنداق قىلىش تۈۋرۈكسىز ئۆي سالغانغا ئوخشايدۇ. ئاساسى مەھكەم بولمىغان ھەر قانداق بىنا يىقىلىشقا مەھكۇمدۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىنساننىڭ

تاشقى كۆرۈنۈشى كۆپ ھاللاردا ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدۇ.

شۇ سەۋەبتىن ئىسلام دىنى كىشىلەرنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىدىن كۆرە، ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئىسلاھ قىلىشقا ناھايىتى زور ئەھمىيەت بەرگەن. چۈنكى ئىنسانىنىڭ ئىچكى دۇنياسى تۈزەلگەندىلا تاشقى تەرىپى تۈزىلىدۇ. شۇڭا ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسى خاراب تۇرۇپ، ياساملىق بىلەن تاشقى كۆرۈنۈشىنى ناھايىتى ياخشى ۋە چىرايلىق كۆرسىتىشكە ئورۇنغانلار مۇناپىقلار دەپ ئاتىلىدۇ. مۇنداقلارنىڭ ئەخلاقي كۆرۈنۈشى تەبىئىي بولمىغان بىر خىل ياساملىقتىن ئىبارەت بىر نەرسىدۇر. ئۇنىڭ ھېچكىمگە پايدىسى يوق.

ئاللاھ تائالا قەلبلەرگە قارايدۇ

شۇڭا ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرى ۋە ئەمەللەرنى كۆزىتىشى قەلبلەرگە ۋە ئىچكى دۇنياسىغا قارىتىلغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ مەنىنى ئىپادىلەپ مۇنداق دېگەن:« ئاللاھ سىلەرنىڭ تەققى- تۇرۇقىڭلارغا ۋە شەكلىڭلەرگە قارىمايدۇ، بەلكى سىلەرنىڭ قەلبىڭلارغا قارايدۇ.»(1)

شۇڭا ئاللاھ تائالانىڭ نەزەرىدە ئەمەللەرنىڭ ساۋاب تەرەپتىن بولىدىغان قىممىتى بۇ ئەمەللەرنى قىلغۇچىلارنىڭ نىيەتلىرىنىڭ قىممىتىگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. بۇ ھەقتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:« ئەمەللەرنىڭ قوبۇل بولۇشى نىيەتلەرگە باغلىقتۇر.

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

ھەركىم ئۆزى نىيەت قىلغان نەرسىسىگە ئېرىشىدۇ.»[1]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەقۋالىقنىڭ ئورنى قەلب ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ:« "تەقۋالىق مانا بۇ يەردە"» دېگەن سۆزنى ئۈچ قېتىم تەكرارلاپ ئۆزىنىڭ يۈرىكىگە ئىشارەت قىلغان.»[2]

نەپسنى پاكلىغانلار مەقسىتىگە يېتىدۇ

قۇرئان كەرىم ﴿نەپسنى پاكلىغانلار مەقسىتىگە يېتىدۇ، ئۇنى كىرلەتكەنلەر زىيان تارتىدۇ﴾ دېگەن ئۆزگەرمەس پرىنسىپنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئارقىلىق نەپسنى ئاللاھقا ئىمان ئېيتىش، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىش، ئۇنىڭغا تەقۋالىق قىلىش بىلەن پاكلىغانلارنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە مۇرادىغا يېتىدىغانلىقىنى، ئەكسىچە، ئاللاھ تائالاغا كۇپرىلىق قىلىش، گۇناھ-مەسىيەتكە چۆمۈش بىلەن نەپسنى خاراب قىلغانلارنىڭ زىيان تارتىدىغانلىقىنى ئوچۇق ئېلان قىلغان.

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن:﴿نەپسنى يامانلىقلاردىن پاكلىغان ئادەم چوقۇم مۇرادىغا يەتتى. نەپسنى يامانلىقلارغا كۆمگەن ئادەم زىيان تارتتى.﴾[3]

﴿پاكلانغان، پەرۋەردىگارىنى ياد ئېتىپ، ئۇنىڭغا قۇلچىلىق بۇرچىنى

---

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى
(2) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى
(3) شەمس سۈرىسى9-10-ئايەتلەر

ئادا قىلغان ئادەم چوقۇپ مەقسىتىگە يەتتى.﴾[1]

ئىنسانىنىڭ ئەمەللىرى ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسى(روھىيىتىدىكىلەر)نى راستچىللىق بىلەن ئىپادىلەپ بەرگەن ۋاقىتتا، ئۇنىڭ بۇ ئەمەللىرى نەپسنى پاكلاش يولىدىكى كۆرەشلىرىنىڭ ئەڭ ئوبرازلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئاللاھ تائالا بۇ مەنىنى ئىپادىلەپ مۇنداق دېگەن:﴿سىلەرنى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتتىن ئاگاھلاندۇردۇم. ئۇنىڭغا پەقەت ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغان، ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈگەن بەختسىزلەرلا كىرىدۇ. پاكلىنىش ئۈچۈن مال ـ مۈلكىنى ياخشىلىق يوللىرىغا سەرپ قىلىدىغان ياخشىلار ئوتتىن يىراق قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ قىلغان ياخشىلىقى بىراۋنىڭ ياخشىلىقىنى ياندۇرۇش ئۈچۈن ئەمەس، پەقەت ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىنىڭ رازىلىقى ئۈچۈندۇر. ئۇ (پەرۋەردىگارى بەرگەن مۇكاپاتتىن) چوقۇم رازى بولىدۇ.﴾[2]

ئايەتتە، روھىنى پاكلاش يولىدا خەير-ئېھسان قىلغان ئادەمنىڭ مۇرادىغا يېتىدىغانلىقى ئىپادىلىنىدۇ.

ئەمەللەردىكى سەممىيلىك نەپسنى پاكلاشقا تۈرتكە بولىدۇ

بەزى تائەت-ئىبادەتلەردىكى سەممىيلىك نەپسنى پاكلاشنىڭ سەۋەبلىرىدىن بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا ئاللاھ تائالا ياخشى ئەمەللەرنىڭ يېنىدا يامان ئەمەللەرنىمۇ قىلىپ قويىدىغان، ئەمما گۇناھىنى ئېتىراپ

---

(1) ئەئلا سۈرىسى 14ـ15ـئايەتلەر

(2) لەيل سۈرىسى14ـ21ـئايەتلەر

قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ پۇل-مېلىدىن بىر قىسمىنى سەدىقە يولىدا ئېلىشىنىڭ ئۇ ئادەملەرنىڭ نەپسىنى پاكلىشى ئۈچۈن ۋەسىلە بولىدىغانلىقىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېگەن:﴿ يەنە بىر قىسىم كىشىلەر گۇناھلىرىنى ئېتىراپ قىلىدى. ئۇلار ياخشى ئىشقا يامان ئىشنى ئارىلاشتۇرۇپ قويدى، ئاللاھنىڭ ئۇلارنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلىشى ئۈمىدلىكتۇر، ئاللاھ ھەقىقەتەن تەۋبە قىلغۇچىلارنى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر. (ئى پەيغەمبەر!) ئۇلارنى گۇناھلىرىدىن پاكلىشىڭ ۋە (ياخشىلىقلىرىنى) كۆپەيتىشىڭ ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ماللىرىنىڭ بىر قىسمىنى سەدىقە ھېسابىدا ئالغىن، ئۇلارغا دۇئا قىلغىن، شۈبھىسىزكى، سېنىڭ دۇئايىڭ ئۇلارغا خاتىرجەملىك ئېلىپ كېلىدۇ. ئاللاھ ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تۇرغۇچى، نىيەتلىرىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر. ئۇلار ئاللاھنىڭ ئۆز بەندىلىرىنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى، (خالىس نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ) سەدىقىسىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ۋە ئاللاھنىڭ تەۋبىنى بەكمۇ قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى، ناھايىتى مېھرىبان ئىكەنلىكىنى بىلمەمدۇ؟﴾[1]

نەپسنى پاكلاشتا تەربىيەنىڭ ئەھمىيىتى

نەپسنى پاكلاش يولىدا تەربىيەنىڭ ئەھمىيىتى ناھايىتى چوڭدۇر. بەلكى تەربىيەنىڭ ئەڭ چوڭ خىزمىتى نەپسنى پاكلاش بولسا كېرەك. شۇڭا پەيغەمبەرلەرنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ۋەزىپىسى ئۇلارغا ئەگەشكەنلەرنىڭ روھىنى يۈكسەلتىش ۋە نەپسنى پاكلاشتىن ئىبارەت

---

(1) تەۋبە سۈرىسى 102-104-ئايەتلەر

بولغـان. ئـاللاھ تائـالا بـۇ ھەقـتە مۇنـداق دېـگەن: ﴿شـۇنىڭدەك ئـۆز ئىچىڭلاردىـــن ســـىلەرگە بىزنىـــڭ ئـــايەتلىرىمىزنى تـــلاۋەت قىلىـــپ بېرىـدىغان، سـىلەرنى يامـانلىقلاردىن پـاك قىلىـدىغان، سـىلەرگە كىتـابنى (قۇرئـــاننى) ۋە ھېكمەتنـــى (ســـۈننەتنى) ئۆگىتىـــدىغان، ســـىلەرگە بىلمىگەنلىرىڭلارنى بىلدۈرىدىغان بىر پەيغەمبەر ئەۋەتتۇق.﴾[1]

﴿ئـاللاھ مـۆمىنلەرگە ئاللاھنىـڭ ئـايەتلىرىنى تـلاۋەت قىلىـدىغان، ئـۇلارنى (گۇنـاھلاردىن) پـاك قىلىـدىغان، ئۇلارغـا كىتـابنى ۋە ھېكمەتنـى ئۆگىتىـدىغان، ئۆزلىرىـدىن بولغـان بىـر پەيغەمـبەر ئەۋەتىـپ، ئۇلارغـا چـوڭ ئېھسان قىلدى؛ ھالبۇكى، ئۇلار بۇرۇن ئوچۇق گۇمراھلىقتا ئىدى.﴾[2]

---

(1) بەقەرە سۈرىسى151ـ152ـئايەتلەر
(2) ئال ئىمران سۈرىسى164ـئايەت

گۈزەل ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلىشنىڭ سىرى

شۈبھىسىزكى، گۈزەل ئەخلاقنىڭ پايدىسى ۋە دۇنيا-ئاخىرەتتىكى مېۋىلىرى كۆپلىگەن ئۇلۇغ ئىبادەتلەرنىڭ ساۋابىدىن ۋە پايدىسىدىن كۆپتۇر.

ناچار ئەخلاقلاردىن ساقلىنىش كۆپلىگەن ئاشكارا گۇناھ-مەسىيەتلەرنى قىلىشتىن ساقلىنىشتىن مۇھىمدۇر.

گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئاللاھ تائالانىڭ نەزەرىدىكى قىممىتى زىكىر، ئىستىغفار ۋە نۇرغۇنلىغان زاھىرى ئىبادەتلەرنىڭ قىممىتىدىن ئەلۋەتتە يۇقىرىدۇر.

شۇ سەۋەبتىن ئىسلام دىنى گۈزەل ئەخلاققا ئالاھىدە زور قىممەت ۋە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇڭا ئىسلام مەنبەلىرىدە گۈزەل ئەخلاققا كۈچلۈك تەشەببۇس قىلغان ئايەت ۋە ھەدىسلەرنىڭ ئىنتايىن كۆپلىكىنى كۆرىمىز. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:« ئىمانى ئەڭ كامىل مۆمىن ئەڭ ئەخلاقلىق بولغىنىدۇر، سىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىڭلار ئائىلىسىدىكىلەرگە ئەڭ ياخشى بولغانلىرىدۇر.»[1]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قانداق ئىمان ئەڭ ئەۋزەل ئىمان بولىدۇ؟

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى

دەپ سورالغىنىدا:« گۈزەل ئەخلاق!»[1] دەپ جاۋاب بەرگەن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يۇقىرىقى ھەدىسلەردە، ئىماندا كامالەت دەرىجىلىرىگە يۈكسىلىشنى گۈزەل ئەخلاق دەرىجىلىرىدىكى يۈكسىلىشكە باغلىق قىلغان. چۈنكى ئىنساننىڭ ئىچكى دۇنياسىدىن چىققان ھەقىقىي گۈزەل ئەخلاق بىلەن ئۇنىڭ چىن قەلبىدىن چىققان ھەقىقىي ئىماننىڭ تۈرتكىلىرى بىردۇر.

ئىبادەتنى ئاللاھ تائالا ئۈچۈن سەمىمى قىلىش گۈزەل ئەخلاقتۇر. چۈنكى بۇ ئاللاھ تائالانىڭ ھەققىنى ئادا قىلغانلىق بولۇپ، بەندىلەر تەرىپىدىن ئىبادەت قىلىنىش ئاللاھ تائالانىڭ يالغۇز ھەققىدۇر.

كىشىلەرگە تۇغرا ۋە ياخشى مۇئامىلە قىلىش گۈزەل ئەخلاقتۇر. چۈنكى بۇ باشقىلارنىڭ ماددىي ۋە ئەدەبىي ھەق-ھوقۇقلىرىغا رىئايە قىلغانلىقتۇر.

بۇ ماۋزۇدا ئىچكىرىلەپ كىرىدىغان بولساق، ئىماننىڭ گۈزەل ئەخلاقنىڭ تاجىسى ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. چۈنكى ئاللاھ تائالاغا ئىمان كەلتۈرۈش ھەقنى ئېتىراپ قىلغانلىق ۋە ھەقىقەت ئالدىدا باش ئەگكەنلىك بولۇپ، قانداقلا بىر ھەق ئىگىسىنىڭ ھەققىنى ئېتىراپ قىلىش، ھەقىقەتكە باش ئېگىش گۈزەل ئەخلاقلارنىڭ تاجىسىدۇر.

ئەكسىچە، ھەقنى ئىنكار قىلىش ۋە ھەقىقەتكە بويسۇنۇشتىن باش تارتىش ئەڭ رەزىل ۋە تولىمۇ ناچار ئەخلاقتۇر.

بۇ چۈشەنچىلەرنى ئومۇمىي ئىسلام چۈشەنچىسىگە باغلايدىغان

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى

بولساق، ئىنساندىكى گۈزەل ئەخلاقنىڭ شاخچىلىرىدىن ھەر بىرى ئىسلام شاخچىلىرىدىن بىر شاخچە ئىكەنلىكىنى كۆرىمىز. ئىسلام شەرىئىتىدە بۇيرۇلغان ئەمەللەرنىڭ ھەممىسى قەلبتىكى چىن ئىمان بىلەن روھتىكى گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىر ئەسەر ۋە بۇ ئىككىسىنىڭ ئەمەلىي مېۋىلىرىدۇر.

بۇ چۈشەنچىلەرنىڭ ھەممىنى تولۇق نەتىجە چىقارغىنىمىزدا، خۇددى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئېيتقاندەك «ئىمانى ئەڭ كامىل مۆمىن ئەڭ ئەخلاقلىق كىشى» ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرىمىز.

چۈنكى، ئەخلاقى ئەڭ ياخشى بولغان ئادەم ئىمانىدا ئەڭ سادىق، نىيىتىدە ئەڭ خالىس، ئاللاھ تائالاغا ۋە ئىنسانلارغا قارىتىلغان مۇئامىلىسىدە ئەڭ توغرا ۋە ئەڭ مۇكەممەل بولىدۇ.

بىراۋنىڭ ئىنسانلارغا قارىتا تولىمۇ ئەخلاقلىق - ھەقىقەتپەرۋەر، سېخىي، كەمتەر، سەۋرچان، شەپقەتلىك، ياخشى سۆزلۈك بولۇپ، ئاللاھ تائالاغا قارىتا ئەخلاقسىز- ھەقنى قوبۇل قىلمايدىغان، ھەقىقەتكە بويسۇنمايدىغان، بەندىچىلىك بۇرچىنى ئادا قىلمايدىغان، بۇيرىغانلىرىنى قىلمايدىغان، توسقانلىرىدىن يانمايدىغان بولىشى تەسەۋۋۇر قىلىنمايدۇ. مۇنداق ئادەم ئاللاھ تائالانىڭ نەزەرىدە گۈزەل ئەخلاقلىق ئادەم سانالمايدۇ.

شۇنىڭدەك، بىراۋنىڭ كۆرۈنۈشتە ئىنسانلارغا قارىتا ناھايىتى ئەخلاقلىق بولۇپ تۇرۇپ، ئاستىرتتىن ئۇلارنىڭ پۇل-مېلىنى يەۋالىدىغان، ماددىي ۋە ئەدەبىي ھەق-ھوقۇقلىرىغا تاجاۋۇز قىلىدىغان، ئۇلارنى زىيان-زەخمەتلەرگە ئۇچرىتىدىغان بولىشى تەسەۋۋۇر قىلىنمايدۇ. چۈنكى مۇنداق قىلىش گۈزەل ئەخلاق تارازىسىغا

چۈشمەيدۇ.

ئەخلاق ئاساسلىرى بىلەن ئىمان ئاساسلىرىنىڭ مەنبەئى بىردۇر. بۇ ئىككىسى قەتئىي ئايرىلالمايدۇ. ئەخلاق ئىمانسىز تولۇقلانمىغاندەك، ئىمانمۇ ئەخلاقسىز تولۇقلانمايدۇ.[1]

([1]) بۇ ماۋزۇ ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنىنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

ئائىلىدىكى ئەھۋالىڭىز ئەخلاقىڭىزغا باھا بېرىدۇ

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ «سىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىڭلار ئائىلىسىدىكىلەرگە ئەڭ ياخشى بولغانلاردۇر» دېگەن سۆزى ئىنسان ئەخلاقىنىڭ ھەقىقىتىنى ئۆلچەيدىغان ۋە ئوتتۇرىغا چىقىرىدىغان ئەڭ توغرا مىزاندۇر.

چۈنكى، بەزى ئىنسانلار باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ناھايىتى ئەخلاقلىق قىلىپ كۆرسىتەلەيدۇ. بولۇپمۇ يېڭىدىن تونۇشقان كىشىلەرگە مەلۇم ۋاقىتقىچىلىك ئۆزىنى ئەخلاقلىق ۋە ياخشى قىلىپ كۆرسىتەلەيدۇ. ئەمما ھەمىشە شۇنداق قىلالىشى، ھەتتا ئۆمۈر بويى شۇنداق ياسالما ئەخلاق بىلەن ئىش كۆرىشى ناتايىن.

ئىنساننىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ھەقىقىي رەۋىشتە ئېنىق ۋە روشەن كۆرىۋېلىشنىڭ ۋاستىلىرى نوپۇز، ئائىلە، مۇئامىلە ۋە بىرگە سەپەر قىلىشتۇر. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ ياخشى مىزان ئائىلە ھاياتىدۇر.

بۇنىڭ تەپسىلاتى مۇنداق:

ياسالما گۈزەل ئەخلاقى بىلەن كىشىلەرنى قايىل قىلىپ كەلگەن بىر ئىنسان جەمئىيەتتە مەلۇم نوپۇزغا ياكى مەنسەپكە ئېرىشكەندە بىردىنلا ئۆزگىرىدۇ، بولۇپمۇ، ئۆزىنىڭ جەمئىيەتتىكى مەلۇم ئورنىنى ۋە نوپۇزىنى ھېس قىلغىنىدا، ئۇ چوقۇم ئۆزگىرىدۇ. ئۇنىڭ نوپۇزى ياكى مەنسىپى ئۆزۈنغا سوزۇلغانسېرى ئۇنىڭدىكى ياسالمىلىق تېخىمۇ ئاشكارىلىنىشقا باشلايدۇ، ئاندىن باشقىلار بىلەن ماددىي ۋە ئەدەبىي مۇئامىلىلىرىدە بۇ ياسالمىلىق ئۆزىنى كۆرسىتىشكە باشلايدۇ، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ رەزىل

ماھىيىتىنى ئوپئوچۇق كۆرسىتىدۇ.

ئەگەر ئىنسان مەنسەپ تۇتقان ياكى مەلۇم نوپۇزغا ئىگە بولغان مەزگىللىرىدە، ئائىلىسىدىكى مەڭگۈلۈك تۇرمۇش جەريانىدا، باشقىلار بىلەن ماددىي ۋە ئەدەبىي مۇئامىلە قىلىشقانلىرىدا، قىلچە ئۆزگەرمەستىن، ئۆزىنىڭ گۈزەل ئەخلاقىنى ئاخىرغىچە بىر خىل داۋام قىلدۇرالىسا، ئۇ ھەقىقەتەن ئەڭ ئەخلاقلىق كىشىدۇر!

يەنە بىر مىسال، ئائىلىدە ئادەتتە نورمالدا ئەر كۈچلۈك، ئايال ئاجىز بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بەزىدە ئايالدىن ئەرنى سەۋرچانلىقتىن چىقىرىدىغان، كەڭ قورساقلىقتىن يىراق قىلىۋېتىدىغان، راستچىللىق پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىشتىن توسۇپ قويىدىغان بەزى قىلىقلار ۋە ھەرىكەتلەر سادىر بولۇپ تۇرىدۇ. چۈنكى تۇرمۇشتا كىشىلەر ھەر كۈنى بىر خىل ئۆتمەيدۇ. مۇشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆزىنىڭ ئېسىل پەزىلىتى ۋە گۈزەل ئەخلاقىنى بىر خىل ساقلاپ قالالىغان ئەر راستىنلا ئەڭ ئەخلاقلىق ئەردۇر!

شۇڭا، بىراۋنىڭ ئەخلاقىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى ئۆلچەيدىغان تارازىلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى ئائىلە ھاياتىدۇر.

بەزى ئىنسانلار ئۆزىنى گۈزەل ئەخلاق ۋە پەزىلەتلىك قىلىپ كۆرسىتەلەيدۇ. ئەمما ئۇلار بىلەن پۇل-مال مۇئامىلىسى قىلغىنىڭىزدا ياكى بىرگە سەپەر قىلىپ كۆرگىنىڭىزدە، ئۇنىڭدىكى رەزىللىكلەر ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ يېنىغا بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمگە گۇۋاھلىق بېرىش ئۈچۈن كەلتۈرۈلگەندە، ھەزرىتى ئۆمەر گۇۋاھچىدىن" سەن گۇۋاھلىق بەرمەكچى بولغان كىشىنى

تونۇمىسەن؟" دەپ سورايدۇ. گۇۋاھچى" ھەئە، تونۇيمەن" دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنىڭدىن:" سەن ئۇنى قانداق تونۇيسەن؟ ئۇنىڭ بىلەن يېقىن قوشنىمۇ؟" دەپ سورايدۇ. گۇۋاھچى:" ياق" دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۆمەر يەنە ئۇنىڭدىن:" سەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە سەپەر قىلىپ باققانمۇ؟" دەپ سورايدۇ. گۇۋاھچى يەنە:" ياق" دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۆمەر يەنە ئۇنىڭدىن:" سەن ئۇنىڭ بىلەن پۇل مۇئامىلىسى قىلىپ باققانمۇ؟" دەپ سورايدۇ. گۇۋاھچى يەنە :"ياق" دەپ جاۋاب بېرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا خەلىپە ئۆمەر :" يوقال! سەن ئۇنى تونۇمايدىكەنسەن" دەيدۇ ۋە ئۇنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشىنى رەت قىلىدۇ.

2. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:« قىيامەت كۈنى مۆمىن كىشىنىڭ مىزانىدا گۈزەل ئەخلاقتىن سالماقراق كېلىدىغان ھېچ نەرسە يوق»[(1)].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەدىستە قىيامەت كۈنى مۆمىن ئادەمنىڭ ئەمەللىرى تارتىلىدىغان ئادالەت تارازىسىدا، ئەڭ سالماق كېلىدىغان، ئەڭ پەزىلەتلىك ئەمەل گۈزەل ئەخلاق ئىكەنلىكىنى كەسكىن ئېلان قىلىدۇ.

بەزى كىشىلەر بۇ ھەدىسنى چۈشىنىشتە قىيىنچىلىققا ئۇچرىشى مۇمكىن. ئۇلار: ئەڭ ئەۋزەل ئەمەل ئاللاھ تائالانىڭ بارلىقى ۋە بىرلىكىگە چىن ئىشىنىش، ئەمەل-ئىبادەتلەرنى تولۇق ئورۇنلاشتۇر. بۇنداق بولغان ئىكەن، قىيامەت كۈنى مۆمىن ئادەمنىڭ مىزانىدا ئەڭ سالماق كېلىدىغان ئەمەل ئىمان بولىشى كېرەك ئەمەسمۇ؟ پەيغەمبەر

---

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى

ئەلەيھىسسالام قانداقمۇ" قىيامەت كۈنى مۆمىن كىشىنىڭ مىزانىدا گۈزەل ئەخلاقتىن سالماقراق كېلىدىغان ھېچ نەرسە يوق" دەيدۇ؟» دەپ ھەيران قېلىشى مۇمكىن.

لېكىن بۇ ھەيرانلىق ئىمان بىلەن ئىبادەتنىڭ ئىسلامىي گۈزەل ئەخلاق پرىنسىپلىرى بەلگىلىگەن زۆرۈرىيەتلەردىن بىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەن ھامان ئۆزلىكىدىن يوقىلىدۇ.

شۈبھىسىزكى، گۈزەل ئەخلاق پرىنسىپى بەلگىلىگەن زۆرۈرىيەتلەرنىڭ ئەڭ ئالدىنقىسى ئاللاھ تائالانىڭ بارلىقى ۋە بىرلىكىنى ئېتىراپ قىلىش، گۈزەل ئەخلاق پرىنسىپى توسقان يامانلىقلارنىڭ بىرىنچىسى ئاللاھ تائالانى ئىنكار قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتىشتۇر. چۈنكى ئالدىنقىسى ھەق ئىگىسىنىڭ ھەققىنى ئادا قىلىشتىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاق بولسا، كېيىنكىسى ھەق ئىگىسىنىڭ ھەققىگە تېنىش ۋە ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلماسلىقتىن ئىبارەت رەزىل ئەخلاقتۇر.

شەكسىزكى، ئاللاھ تائالانىڭ ھەققى ئىنسانلار تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىپ، ئىبادەت قىلىنىشىدۇر. شۇڭا ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿مەن ئىنسانلارنى، جىنلارنى پەقەت ماڭا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈنلا ياراتتىم (يەنى مېنىڭ خالىغىنىم بويىچە، مېنىڭ ئەمرىمنى تۇتقان ھالدا ھايات كەچۈرسۇن ئۈچۈن ياراتتىم).﴾[1] دەيدۇ.

چۈنكى، ئاللاھ تائالا ئىنسانىنى يوقتىن بار قىلىپ، ئۇنىڭغا ئەقىل-

(1) زارىيات سۈرىسى

ئىدراك ئاتا قىلىپ، كائىناتتىكى بارلىق مەۋجۇداتنى ئۇنىڭ مەنپەئەتلىنىشى ئۈچۈن يارىتىپ ئۇنىڭغا بويسۇندۇرۇپ بەردى. ئىنسانىنى مەۋجۇداتلارنىڭ ئەڭ ھۆرمەتلىكى ۋە خوجايىنى قىلدى. ئۇنىڭغا تۈرلۈك نېمەتلەرنى ئاتا قىلىپ، رىزىقلاندۇردى. ئاخىرىدا ئاللاھ تائالا بۇ قىلغانلىرىنىڭ بەدىلىگە ئىنسانلاردىن پەقەت ئۆزىنىڭ يەككە-يېگانە، تەڭداشسىز ئىلاھ ئىكەنلىكىنى تونۇپ، ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۇنىڭ ئۆزىگىلا قۇللۇق قىلىشنى تەلەب قىلدى.

بۇ شۈنچىلىك ئېغىر تەلەپمۇ ياكى ئىنسانلار شۇنچىلىك تۈزكورمۇ؟

مۇشۇنداق زور ۋە چوڭ ھەقنىڭ ئىگىسى بولغان ئاللاھ تائالانىڭ بۇ ھەققنى ئېتىراپ قىلماسلىق راستىنلا رەزىللىك ئەمەسمۇ؟!

دېمەك، ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە ئەمەللەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى ۋە پەزىلەتلەرنىڭ ئەڭ ئېسىلى بولغان ئىمان ئىنساندىكى كامالىي ئەخلاقنىڭ نامايەندىلىرىدىن بىرىدۇر.

بۇنىڭ بىلەن قىيامەت كۈنى مۆمىن ئادەمنىڭ تارازىسىدا ھەممىدىن ئېغىر كېلىدىغان ئەمەلنىڭ گۈزەل ئەخلاق ئىكەنلىكى بىزگە ئايدىڭلاشقان بولدى.

3. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كىشىلەرنى جەننەتكە ئەڭ كۆپ كىرگۈزىدىغان نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى ھەققىدە سورالغىنىدا:«ئاللاھقا تەقۋالىق قىلىش ۋە گۈزەل ئەخلاق» دەپ جاۋاب بەرگەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە كىشىلەرنى دوزاخقا ئەڭ كۆپ كىرگۈزىدىغان نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى ھەققىدە سورالغىنىدا:«

ئېغىز بىلەن ئەۋرەت»[1] دەپ جاۋاب بەرگەن.

تەقۋالىق- ئاللاھ تائالانىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ قېلىشتىن ئېھتىيات قىلغانلىقتىن، ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ياشاش دېگەنلىكتۇر.

ئېغىز بىلەن ئەۋرەتنىڭ كىشىلەرنى دوزاخقا ئەڭ كۆپ كىرگۈزىدىغان نەرسىلەر بولغانلىقىنىڭ سەۋەبى بۇ ئىككىسىگە مۇناسىۋەتلىك يامان خۇلق تېپىلىدىن ئىدى. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يۇقىرىقى ھەدىستە، بۇ ئىككىسىنى تەقۋالىق بىلەن گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئەكسى قىلىپ كۆرسەتكەن.

ھەدىستە ئېغىز بىلەن ئەۋرەتنىڭ تىلغا ئېلىنغانلىقى ئىنساننىڭ بۇ ئىككىسى بىلەن ھارام ئىشلارنى قىلىدىغانلىقى سەۋەبتىن ئىدى. چۈنكى ئاللاھ تائالاغا ئىنكار قىلىش، يالغان سۆزلەش، كىشىلەرگە تۆھمەت چاپلاش، يالغان گۇۋاھلىق بېرىش، غەيۋەت قىلىش، گەپ توشۇش، باشقىلارنى مەسخىرە قىلىش، بىراۋغا لەقەم قويۇش، پىتنە قوزغاش، باتىل دەۋالارنى تارقىتىش قاتارلىق جىنايەتلەر ئېغىزنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئەمەلگە ئاشقاندەك، زىنا-پاھىشە ئىشلارنى سادىر قىلىش ئىنساننىڭ ئۇياتلىق يېرى بىلەن قىلىنىدۇ.

4. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە:« سىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىڭلار ئەڭ ئەخلاقلىق بولغىنىڭلاردۇر»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

بۇ ھەدىستە، كىشىلەرنىڭ ياخشىسى كۆپ ئىبادەت قىلغانلار

---

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى
(2) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى

ئەمەس، ئەلكى ئەخلاقلىق بولغانلىرى ئىكەنلىكى قارارلاشتۇرۇلغان.

يەنە: « قىيامەت كۈنىدە ماڭا ئەڭ سۆيۈملۈك ۋە مېنىڭ مەجلىسىمگە ئەڭ يېقىن بولىدىغىنىڭلار ئەخلاقى ئەڭ ياخشى بولغىنىڭلاردۇر. قىيامەت كۈنى ماڭا ئەڭ يامان كۆرۈلىدىغىنىڭلار ۋە مېنىڭ مەجلىسىمدىن ئەڭ يىراق بولىدىغىنىڭلار كۆپ سۆزلەيدىغان، سۆزلەشتە ئۆزىنى باشقىلاردىن ئۈستۈن كۆرسەتمەكچى بولغانلار ۋە ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغانلاردۇر.»[1]

5. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن: «مۆمىن ئادەم ئۆزىنىڭ گۈزەل ئەخلاقى سايىسىدا كېچىسى ناماز ئوقۇپ، كۈندۈزى روزا تۇتقاننىڭ ساۋابىنى تاپىدۇ.»[2]

بۇنىڭدىكى سەۋەب، ئاللاھ تائالانىڭ رازىلىقىنى ئىزدىگەن ھالدا، گۈزەل ئەخلاق دائىرىسىدە ئىش كۆرىدىغان كىشىلەر ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا گۈزەل ئەخلاقنى تەقەززا قىلىدىغان ئىشلارغا ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ شۇ ۋاقىتلاردىكى ھالىتى ئۇلارنى داۋام قىلىۋاتقان ئىبادەتلەر ساھەسىگە ئېلىپ كىرىدۇ. چۈنكى شۇ لەھزىلەردە ئاچچىقىنى يىغىپ، سەۋرچانلىقنى ئاشۇرۇپ، نەپسى ھەۋىسىنى يېڭىپ، ئىنتىقام ئېلىش پەيلىدىن يېنىپ، ئۆزىنىڭ گۈزەل ئەخلاقىنىڭ تەقەززاسى بويىچە ئىش كۆرۈش جەريانىدا تارتقان جاپالىرى ھەقىقەتەن كېچىسى ئۇخلىماي ناماز ئوقۇپ، كۈندۈزى روزا تۇتقان ئابىدنىڭ ئىبادىتىگە تەڭلىشىدۇ، گاھىدا ئېشىپ چۈشىدۇ.

---

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى

(2) ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى

يەنە كېلىپ، بىراۋنىڭ كېچە ئۇخلىماي ناماز ئوقۇپ، كۈندۈزى روزا تۇتۇش ئارقىلىق ئىبادەتكە مەھكەم بولغانلىقى كاتتا ساۋابلىق ئەمەل بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭ پايدىسى شۇ كىشىنىڭ ئۆزى بىلەنلا چەكلىنىدۇ. يەنى ئۇنىڭ ئىبادىتىدىن باشقىلارغا پايدا يەتمەيدۇ. ئەمما بىراۋنىڭ گۈزەل ئەخلاقى ئومۇم خەلققە مەنپەئەتلىك بولۇپ، ئاللاھنىڭ بەندىلىرى ئۇ كىشىنىڭ گۈزەل ئەخلاقىنىڭ پايدىسىنى كۆرىدۇ، ئۇنىڭ ياخشىلىقىدىن ھەممە بىردەك بەھرىمەن بولىدۇ. نەتىجىدە، بۇ ئادەمنىڭ ئەخلاقىي ئەمەللىرى ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە كاتتا ئىبادەتلەردىن سانىلىپ، ئۇ ئادەم ساۋابتىن بەھرىمەن بولىدۇ.

شۇ سەۋەبتىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «مۆمىن ئادەم ئۆزىنىڭ گۈزەل ئەخلاقى سايىسىدا كېچىسى ناماز ئوقۇپ، كۈندۈزى روزا تۇتقاننىڭ ساۋابىنى تاپىدۇ» دېگەن.

6. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:« ھەقلىق بولسىمۇ دۇنيالىق ئۈچۈن جېدەللىشىشنى تەرك ئەتكەن كىشىنى جەننەتنىڭ ئەتراپىدىكى بىر قەسىرگە، چاقچاق ئۈچۈن بولسىمۇ يالغان سۆزلەشنى تەرك ئەتكەن كىشىنى جەننەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر قەسىرگە ۋە ئەخلاقى ياخشى بولغان كىشىنى جەننەتنىڭ ئەڭ يۇقىرىسىدىكى قەسىرگە كىرگۈزۈشكە كاپالەتلىك قىلالايمەن.»[1]

7. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن:« ياخشىلىق ـ گۈزەل ئەخلاقتۇر، گۇناھ ـ سېنى بىئارام قىلغان ۋە باشقىلارنىڭ كۆرۈپ

(1) ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى

قىلىشى ياقتۇرۇلمىغان ئىشتۇر.»[1]

ھەدىستىكى «ياخشىلىق» پۈتۈن ياخشىلىق تۈرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان ئىنچام سۆز بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنى «گۈزەل ئەخلاق» دەپ تەرىپلىگەن. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، گۈزەل ئەخلاق بارلىق ياخشىلىق تۈرلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان بىر ئىسىمدۇر.

ئەمما گۇناھنىڭ كۆڭۈلنى بىئارام قىلىدىغان ۋە باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشى ياقتۇرۇلمايدىغان بولۇشى ئاللاھ تائالا ئىنسانغا ئاتا قىلغان ۋىجداننىڭ سەۋەبىدىن بولۇپ، ئىنساندىكى بۇزۇلمىغان ۋىجدان پەزىلەتلەرنى ھېس قىلغاندەك، گۇناھلارنىمۇ ھېس قىلىدۇ، پەزىلەتلىك ياخشى ئىشلارنى قىلغىنىدا راھەتلىنىدۇ، يامان ئىش قىلغىنىدا ئوڭايسىزلىنىدۇ. ئىنسان گۇناھ- مەسىيەت ئىشلىگىنىدە ئۆزىدە بىئاراملىق ھېس قىلغان چېغىدا، ئەگەر بۇ ئىشنى باشقىلار كۆرۈپ قالغىنىدا، ئۇلارنىڭمۇ شۇنداق ھېس قىلىدىغانلىقىنى بىلىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ساپ تەبىئىتىگە زىت كېلىدىغان بۇ يامان ئىشنى قىلغانلىقى سەۋەبلىك باشقىلارنىڭ ئۇنى ئەيىبكە بۇيرىشىدىن قورقىدۇ. شۇڭا قىلغان يامان ئىشنى باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشىنى ياقتۇرمايدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سۆزلىگەن بۇ ئۆلچەم تەبىئىتى ساپ، ۋىجدانى ئويغاق كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە ئىنتايىن توغرا ۋە بەكمۇ نازۇك ئۆلچەمدۇر.

---

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

8. پەيغەمـــــبەر ئەلەيھىســــــسالام:« ئـــــاللاھ تائالاغـــــا ئەڭ يامــــــان كۆرىلىدىغان ئادەم جېدەلخور ئادەمدۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

مەلۇمكى، جېدەلخور ئـادەم ئـادەتتىكى كىچىـك ئىـشلار ئۈچۈنمۇ جېـدەل قىلىـــشنى ياخـــشى كۆرىـــدۇ. چـــۈنكى مۇنـــداق ئادەمنىـــڭ نەپـــسىدىكى ناچارلىق ئـۇنى شـۇنداق قىلىـشقا ئادەتلەنـدۈرۈپ قويىـدۇ. جېـدەلخور ئـادەم ئىنـــسانلارغا ئـــارام بەرمەيـــدۇ، بىرىنىـــڭ كـــۆڭلىنى رەنجىتىـــدۇ، بىرىنىـــڭ ھەققىنــى تارتىــۋالىــدۇ، بىرىنــى قاقــشىتىدۇ. شــۇ ســەۋەبتىن مۇنــداق ئــادەم ئـاللاھ تائالاغـا ئەڭ يامـان كۆرىلىـدىغان ئـادەم بولۇشـقا تېگىـشلىك. ئـاللاھ تائـــالا شـــۇنداق بەك مېھرىبـــانكى، بەنـــدىلىرىنىڭ بىرلىـــرى تەرىپىـــدىن رەنجىـــشنى ۋە ھەقـــسىزلىككەرگە ئۇچرىـــشنى ياقتۇرمايـــدۇ. شـــۇڭا ئـــۇ بەنــدىلىرى پايــدىلىق بولغــانلارنى ســۆيىدۇ، ئــۇلارنى زىيــان-زەخمەتــكە ئۇچرىتىدىغانلارنى يامان كۆرىدۇ.

9. نەدىــلا بــولمىغىن ئاللاھقــا تەقۋالىــق قىلغىــن، يامــانلىقتىن كېــيىن ياخشىلىق قىلغىنكـى ئـۇنى ئۆچـۈرسۇن، ئىنـسانلارنى ياراتقـان زات گـۈزەل ئەخلاقلىقتۇر.»[2]

بـــۇ ھەدىـــس ئەمەل قىلغـــان كىـــشىنى ئىنـــسانىي كامـــالەتلەرگە يۈكسەلتىدىغان ئەڭ چـوڭ ئەخلاقـىي پرىنـسىپلارنى ئـۆز ئىچىـگە ئالغـان بولــۇپ، ئىنــساننىڭ ئــۆزى بىــلەن ياراتقۇچىــسى ۋە باشــقا ئىنــسانلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋىتى ھەققىدە تەلىمات بېرىدۇ.

ئىنساننىڭ ئـاللاھ تائـالا بىـلەن بولىـدىغان مۇناسـىۋىتىنىڭ ئەڭ بېشى

---

(1) بۇخارى رىۋايىتى
(2) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى

ئۇنىڭ ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن، كېچە، كۈندۈز، نەدىلا بولمىسۇن تەقۋادارلىق ئىچىدە بولىشىدۇر. چۈنكى ئاللاھ تائالا بەندىنىڭ ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن بارلىق ئىشلىرىنى، ھەتتا كۆڭلىگە كەلتۈرگەنلىرىنىمۇ بىلىپ تۇرىدۇ. ئادەم نەدىلا بولمىسۇن ۋە قانداقلا بىر ئىشنى قىلمىسۇن تەقۋالىقنى كۆز ئالدىدىن ئايرىماسلىقى كېرەك. ئەكسىچە، مەسجىدتە تەقۋادار، ئىلىم-سېتىم ئىشلىرىدا ئالدامچى، ئۆيدە دىن بىلەن كارى يوق يۈرىدىغانلار ساختىپەزلەر بولۇپ، ئاللاھ تائالا مۇنداقلارنى ياقتۇرمايدۇ. بۇ بىرىنچى قائىدە.

ئىككىنچى قائىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ« يامانلىقتىن كېيىن ياخشىلىق قىلغىنكى ئۇنى ئۆچۈرسۇن» دېگەن سۆزى بولۇپ، بۇنىڭدا ئۆزىنى ئىسلاھ قىلىش، توغرا يولغا قايتىش ۋە گۇناھ-مەسىيەت ئىشلەش بىلەن نەپسنى تۆۋەنلەتكەندىن كېيىن ئۇنى پاكلاش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئىلاھىي كۆرسەتمە بار. ئىنسان ئۆزىنىڭ ئىنسانىي ئاجىزلىقى ۋە ئىرادىسىنىڭ مۇستەھكەم ئەمەسلىكى سەۋەبلىك گۇناھ-مەسىيەتلەرگە چۈشۈپ قالغاندىن كېيىن، بۇزۇلمىغان ۋىجدانىنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سېلىپ، ياخشى ئىشلارنى قىلىش ئارقىلىق بۇرۇنقى خاتالىقلىرىنى، يامانلىقلىرىنى يوققا چىقىرالايدۇ.

بۇ قائىدە ئاللاھ تائالانىڭ ﴿كۈندۈزنىڭ ئىككى تەرىپىدە (يەنى ئەتىگەندە ۋە كەچقۇرۇن ۋاقىتلىرىدا) ۋە كېچىنىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلىرىدا ناماز ئۆتىگىن . شۈبھىسىزكى، ياخشى ئىشلار ئارقىلىق يامان ئىشلار يۇيۇلىدۇ. بۇ چۈشەنگۈچىلەر ئۈچۈن ۋەز - نەسىھەتتۇر﴾[1]

---

(1) ھۇد سۈرىسى114-ئايەت

دېگەن سۆزىدىن ئېلىنغان.

ئۈچىنچى قائىدە يەنە پەيغەمبەر ئەلەيھسساالامنىڭ: « ئىنسانلارنى ياراتقان زات گۈزەل ئەخلاقلىقتۇر» دېگەن سۆزى بولۇپ، بۇ ئىنسانىنىڭ باشقىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدىكى ئەخلاق پرىنسىپىنى بەلگىلىگەن چوڭ قائىدە. ئىنسانلارنىڭ ياراتقۇچىسى ئەڭ گۈزەل ئەخلاقلىق بولغانلىقى ئىنسانلارنىڭمۇ بىر-بىرىگە ئاللاھ تائالا سىزىپ بەرگەن گۈزەل ئەخلاق دائىرىسى ئىچىدە مۇئامىلە قىلىشىنى لازىم قىلىدۇ.

10. گۈزەل ئەخلاق بۇنچىلىك ئۇلۇغ ۋە يۇقىرى ماقامنى ئىگىلىگەن ئىكەن، پەيغەمبەر ئەلەيھسساالام ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئەخلاقلىقى ۋە ئەڭ ياخشىسى ئىدى. شۇڭا ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ ئەخلاقىنى مەدھىيىلەپ: ﴿ سەن ھەقىقەتەن ئۇلۇغ ئەخلاققا ئىگىسەن دېگەن.﴾[1]

ئىمام بۇخارى ۋە ۋە ئىمام مۇسلىملار رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە:« پەيغەمبەر ئەلەيھسساالام كىشىلەرنىڭ ئەڭ ئەخلاقلىقى ئىدى» دەپ كەلگەن.

(1) ياسىن سۈرىسى4-ئايەت

ئەخلاقنى ئۆلچەيدىغان ئومۇمىي پرىنسىپلار

گۈزەل ئەخلاق بىلەن يامان ئەخلاقنى ئۆلچەيدىغان ئومۇمىي پرىنسىپ ئۈچ بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە*:

بىرىنچى پرىنسىپ

ئىنساننى باشقىلاردىكى بىلىم-قابىلىيەت، ئەخلاق-پەزىلەت، بايلىق، تەلەي قاتارلىق قانداقلا بىر ئارتۇقچىلىقنى -گەرچە ئۆزىنىڭ زىيىنىغا بولغان تەقدىردىمۇ- ئېتىراپ قىلىشقا ئۈزلىكىدىن ئىتتەرگەن تۇغما ياكى ئۆگىنىپ يېتىلدۈرگەن ھەرقانداق بىر تۈرتكە گۈزەل ئەخلاق پرىنسىپلىرىدىن بىر پرىنسىپتۇر.

بۇ پرىنسىپنىڭ ئەكسى رەزىل ئەخلاق تۈرلىرىدىن سانىلىدۇ. ئىنساننى باشقىلاردىكى بىلىم-قابىلىيەت، ئەخلاق-پەزىلەت، بايلىق، تەلەي قاتارلىق قانداقلا بىر ئارتۇقچىلىقنى شەخسىيەتچىلىك، كۆرەلمەسلىك، كۆڭلى تارلىق قاتارلىق نەپسىي خاھىش سەۋەبلىك ئېتىراپ قىلماسلىققا ئىتتەرگەن تۇغما ياكى كەسپىي(ئۆگىنىپ يېتىلدۈرگەن) ھەرقانداق بىر تۈرتكە ناچار ئەخلاق تۈرتكىلىرىدىن بىر تۈرتكىدۇر.

ئىككىنچى پرىنسىپ

ئىنساننى ئۈستىدىكى ھەق- ھوقۇقلارنى تولۇق ئادا قىلىشقا ياكى

(*) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنىنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

ئۆزىنىڭ بىلىمى، كۈچى، پۇل-مېلى، جەمئىيەتتىكى ئورنى بىلەن باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈشكە ئۆزلىكىدىن ئىنتىلگەن تۈغما ياكى ئۆگىنىپ يېتىلدۈرگەن ھەرقانداق بىر تۈرتكە گۈزەل ئەخلاق پرىنسىپلىرىدىن بىر پرىنسىپتۇر.

بۇ پرىنسىپنىڭ ئەكسى رەزىل ئەخلاق تۈرتكىلىرىدىن سانىلىدۇ. ئىنساننى باشقىلارنىڭ ھەق-ھوقۇقىغا تاجاۋۇز قىلىشقا ياكى ئۆزىدىن ھېچقانداق بىر چېقىم ياكى كۈچ تەلەپ قىلمايدىغان ئىشلاردىمۇ باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈشتىن ياكى ئىختىيارىي ۋە بىرەر مەنپەئەت كۆزلىمىگەن ھالدا، بىراۋنى زىياندىن قۇتۇلدۇرۇپ قويۇشتىن ۋازكېچىشكە ئىنتىلگەن تۈغما ياكى ئۆگىنىپ يېتىلدۈرگەن ھەرقانداق بىر تۈرتكە ناچار ئەخلاق تۈرتكىلىرىدىن بىر تۈرتكىدۇر.

ئۈچىنچى پرىنسىپ

ئىنساننى باشقىلارنىڭ قوللىرىدىكىسىگە كۆز قىزارتماستىن، ئاللاھ تائالانىڭ تەقسىماتىغا قارشى چىقماستىن، ئۆزىگە بېرىلگەنلەرگە قانائەتلىنىپ، ئۇنىڭغا رازىلىق بىلدۈرۈشكە ئۆزلىكىدىن ئىنتىلگەن تۈغما ياكى ئۆگىنىپ يېتىلدۈرگەن ھەرقانداق بىر تۈرتكە گۈزەل ئەخلاق پرىنسىپلىرىدىن بىر پرىنسىپتۇر.

بۇ پرىنسىپنىڭ ئەكسى رەزىل ئەخلاق تۈرتكىلىرىدىن سانىلىدۇ. ئىنساننى باشقىلارنىڭ ئىگە بولغانلىرىغا كۆز قىزارتىش، كۆرەلمەسلىك قىلىش ئارقىلىق ئاللاھ تائالانىڭ تەقسىماتىغا قارشى چىقىشقا ئىنتىلگەن تۈغما ياكى ئۆگىنىپ يېتىلدۈرگەن ھەرقانداق بىر تۈرتكە ناچار ئەخلاق تۈرتكىلىرىدىن بىر تۈرتكىدۇر.

خۇلق بىلەن ئەدەبنىڭ پەرقى

«خۇلـق- ئىنـسانىنىڭ ئىچكـى دۇنياسـىدا مۇسـتەھكەم ئـورۇن ئالغـان ئىچكـى تـۈزۈلمە بولـۇپ، ئۇنىڭـدىن سـادىر بولـىدىغان ئىـشلار ھېچقانـداق تەكەللـۇپ يـاكى تەييـارلىق تەلەپ قىلماسـتىن، ھەتتـا ئويلاشـقىمۇ ھـاجەت بولماسـتىن تەبىئىـي ھالـدا چىقىـدۇ. ئىنـسانىنىڭ ئىچكـى دۇنياسـىدىن سـادىر بولغـان ئىـشلاردىن ئەقىـل ۋە دىنىنىـڭ تەلىـپىگە ئويغـۇن بولـۇپ ياخــشى ۋە چىرايلىــق ســانالغانلىرى گــۈزەل خۇلــق (يــاكى ئەخــلاق)، ئەكسىچە بولغىنى يامان خۇلق دەپ ئاتىلىدۇ»[1].

ئەممـا ئىـسلام ئەخلاقـى -قۇرئـان كەرىـم بىـلەن سـۈننەتنى مەنـبە قىلغان ئىسلام پرىنسىپلىرىغا ئويغـۇن كەلـگەن ھەرقانـداق ياخـشى ئىش- پائالىيەت ۋە چىرايلىق گەپ -سۆزدىن ئىبارەتتۇر.

پەيغەمبىرىمىــز ھەزرىتــى مــۇھەممەد ئەلەيھىســسالام ئىنــسانىيەتكە ئەخـلاق بابىـدا ئەڭ كۆرۈنەرلىـك ئىـسىل ئـۈلگىنى يارىتقـانلىقى ئۈچـۈن ئـاللاھ تائـالا ئـۇنى : ﴿سـەن ھەقىـقەتەن ئەڭ بۈيـۈك ئەخلاققـا ئىگىـسەن﴾[2] دەپ ماختىغان.

ئەدەب- ئىنـسانىنى ئىـسىل خىـسلەتلەر ۋە ياخـشى ئەمەلـلەر بىـلەن بېـزەپ، ئـۇنى گۈزەللەشـتۈرىدىغان نەرسـە بولـۇپ، ئىنـسانىنىڭ ئىـش-

(1) ئەمر خالىدنىڭ بۇ ماۋزۇدىكى ماقالىسىدىن.
(2) ياسىن سۈرىسى 4-ئايەت.

ھەرىكىتىنى تىزگىنلەش ئارقىلىق، ئۇنى تۇرلۇك خاتالىقلارغا ۋە يامانلىقلارغا چۈشۈپ قېلىشتىن قوغداش رولىغا ئىگە.

خەلقىمىزمۇ ئەل-جامائەتنىڭ نەزەرىدە ئەيىبلىنىشكە سەۋەب بولىدىغان ناشايان ئىشلارنى قىلىشتىن ئۆزىنى ساقلىغان كىشىنى «ئەدەبلىك ئادەم» دېگەندەك، جامائەتنىڭ نەپرىتىنى قوزغاپ قويىدىغان ئىشلارنى قىلغان كىشىنى« ئەدەبسىز ئادەم» دەيدۇ.

خۇلاسە قىلغاندا، ئەخلاق بىلەن ئەدەبنىڭ پەرقىنى تۆۋەندىكىدەك ئېنىقلاش مۇمكىن:

1. ئەدەب ئاساسەن تەلىم ـ تەربىيە بىلەن ۋە نەپسنى ياخشى ئىشلارغا چېنىقتۇرۇش بىلەن ھاسىل بولىدىغان نەرسە. ئەمما خۇلق كۆپىنچە ئىنساننىڭ ئىچكى دۇنياسىدىن كېلىدىغان، تەربىيە بىلەن ئۆزگىرىدىغان نەرسە.

2. تەلىم ـتەربىيەنىڭ ئەدەبنى يېتىشتۈرۈشتىكى تەسىرى ئەخلاقنى يېتىشتۈرۈشكە نىسبەتەن كۈچلۈك بولىدۇ.

3. ئەدەب قارىتىلغان تەرەپلىرى ئېتىبارى بىلەن ھەر خىل شەكىلدە ئەمەلگە ئاشىدۇ، ئەمما ئېسىل خۇلق ھەممىلا جايدا ۋە ھەر قانداق كىشىگە بىر خىل بولۇشنى تەقەززا قىلىدۇ.

مەسىلەن: ئاتا-ئانىغا مۇئامىلە قىلىشتىكى ئەدەب، بالىلارغا مۇئامىلە قىلىشتىكى ئەدەبكە ئوخشىمىغاندەك، ئۇستازلارغا مۇئامىلە قىلىشتىكى ئەدەب ساۋاقداشلارغا مۇئامىلە قىلىشتىكى ئەدەبكە ئوخشىمايدۇ. چۈنكى ھەممىسىنىڭ ئايرىم ئورنى بار. ئەمما گۈزەل ئەخلاق ھەممە كىشىگە ۋە ھەممىلا جايدا بىر خىل بولۇشنى تەلەب قىلىنىدۇ. مەسىلەن: ئىشنى قېتىرقىنىپ قىلىش، كەمتەر، راستچىل، ۋاپادار ، مېھرى-شەپقەتلىك،

سىخىي-مەرد بولۇش قاتارلىق ئىشلار مەيلى ئاتا-ئانىغا بولسۇن، مەيلى باللارغا بولسۇن، مەيلى ئۇستازلارغا بولسۇن، مەيلى ساۋاقداشلارغا بولسۇن، مەيلى باشقا ھەر قانداق بىر ئىنسانغا بولسۇن، ھەمىشە بىر خىل بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

4. ئەدەب كۆپ ھالللاردا ئىنسانىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرەلمەيدۇ. چۈنكى قانداقلا بىر جەمئىيەتتە ياشىغان ئادەم شۇ جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچراپ قېلىشتىن قورققانلىقتىن بولسىمۇ، شۇ جەمئىيەت خەلقىنىڭ ئەدەب ۋە قائىدىلىرىدىن چەتنەپ كېتىشنى خالىمايدۇ-دە، چىن كۆڭلىدىن بولمىسىمۇ ئەدەبلىك بولىدۇ.

ئەمما خۇلق ئىنسانىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى مۇستەھكەم تۈزۈلمە بولغانلىقتىن، ئۇنىڭدىن سادىر بولىدىغان ئىشلار كۆپىنچە ئىختىيارسىز سادىر بولىدۇ. بۇ ئارقىلىق شۇ كىشىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىدۇ.

تاشقى كۆرۈنۈشلەر ئىچكى ئەخلاقنى ئىپادىلىمەيدۇ

ئادەمنىڭ يۈرۈش-تۇرۇشىدىكى ئەخلاقىي كۆرۈنۈشى ئۇنىڭدىكى سابىت خۇلقنى ئىپادىلىمەيدۇ، يەنى تاشقى كۆرۈنۈشلەر ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى تولۇق يورۇتۇپ بېرەلمەيدۇ. شۇڭا ئادەمدىكى بەزى ئەخلاقىي كۆرۈنۈشلەر كۆپ ھاللاردا، ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى سابىت خۇلقنى ئىپادىلىمەيدۇ. چۈنكى ئىنسان قايسىبىر غەرەز بىلەن بەزى ئەخلاقىي قىلىقلارنى خۇددى شۇنداق قىلىش ئۇنىڭ تەبىئىي ئەخلاقىدەكلا ئوخشىتىپ قىلالايدۇ. بۇ گاھىدا رىيا(كۆرسەتمىچىلىك)، گاھىدا نىفاق(مۇناپىقلىق) تۈرىگە كىرىدۇ. ياكى مۇنداق قىلىقنى بەزى كىشىلەر نەپسىنى ياخشى ئەخلاقلارغا كۆندۈرۈش نىيىتى بىلەن قىلىشىمۇ مۇمكىن.

خۇلق دېگەن ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا بولىدىغان تەبىئىي ياكى ئۆگىنىپ يېتىشتۈرۈلگەن ئىچكى قۇرۇلما بولۇپ، ئۇنىڭ ئەسىرى ئىنساننىڭ يۈرۈش-تۇرۇشىدا كۆرۈنىدۇ. لېكىن مۇنداق كۆرۈنۈشنى ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىنىڭ ئەينىكى ياكى دەلىلى دەپ كېسىپ ئېيتىشقا بولمايدۇ. چۈنكى ئىنسان مەشىق قىلىش بىلەن ئۆزىدە بولمىغان ئەخلاقنى يېتىشتۈرەلىگەندەك، يالغاندىنمۇ ئۆزىنى ئەخلاقلىق قىلىپ كۆرسىتەلەيدۇ. مەسىلەن: ئىنتايىن بېخىل بىر ئىنسان بىرەر غەرىزىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنى ناھايىتى سېخىي قىلىپ كۆرسىتەلەيدۇ. مال-دۇنياسىنى ئايىماي تۆكەلەيدۇ. ئەمما ئۇ ئىنساننىڭ تەبىئىي

خۇلقى يەنىلا شۇ بېخىللىقى بىلەن داۋام قىلىۋېرىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئەسلى خۇلقى بېخىللىق ئەمەسمۇ؟!

مۇنداق ئادەم سېخىيلىقنى ئۆگىنىپ، ئۇنىڭغا نەپسىنى بويسۇندۇرۇپ، سېخىيلىققا ئادەتلەنمىگىچە ئۇنىڭ خۇلقىدىكى بېخىللىق شۇ بويىچە قېلىۋېرىدۇ.

مەسىلەن: بىر يىگىت بىر قىزنى كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى يوشۇرۇپ، ئۆزىنى ھەر جەھەتتە ياخشى كۆرسىتىشى مۇمكىن. قىزلارمۇ شۇنداق. ئەمما قىزنى رەسمىي ئۆزىگە قارىتىپ بولغاندىن ياكى توي قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ساختىلىقى بىر-بىرلەپ ئېچىلىشقا باشلايدۇ.

ھېكمەت، گۈزەل ئەخلاق ۋە ئەقىل

ھېكمەت بىلەن گۈزەل ئەخلاقنىڭ مۇناسىۋىتى نېمە؟

ھېكمەت- يۈرۈش-تۇرۇشنى ساغلام ئەقىل ۋە توغرا دىنىنىڭ تەقەززاسىغا قارىتىپ توغرىلاش، باشقۇرۇش ۋە يېتەكلەش دېگەنلىكتۇر.

ھېكمەت مۇنداق ئىككى ۋەزىپىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

1. توغرىلىقتىن چەتنەپ كېتىشتىن توسۇش

2. توغرىلىققا يېتەكلەش ۋە ئۇنىڭغا ئىتتىرىش.

توسۇش ۋە يېتەكلەشنىڭ مەنبىئى ساغلام ئەقىل بىلەن توغرا دىندۇر. بۇ ئىككى مەنبەنىڭ ئۆز ۋەزىپىسىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى ئۈچۈن ئەقىلنىڭ نەپسىي ھەۋەسلەرنىڭ تەسىرى ئاستىدا قېلىشتىن ياكى ھەرقانداق بىر نۇقساندىن ساغلام بولىشى، ئالغان دىنىي تەلىماتنىڭ، دىنىي چۈشەنچىنىڭ ساغلام ھەم توغرا بولىشى شەرتتۇر.

ئەقىل بىلەن دىن بۇ شەرتكە توشقان ۋاقتتا ھېكمەتنىڭ مەنبىئى بولالايدۇ.

ھېكمەت ئىنسانىنىڭ يۈرۈش- تۇرۇشىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىدە تەلەپ قىلىنىدۇ. مەيلى ئەخلاقىي تەرەپتىن بولسۇن، مەيلى قائىدە-يوسۇن تەرەپتىن بولسۇن، مەيلى ئىبادەت تەرەپتىن بولسۇن، مەيلى ئۆرپ-ئادەت تەرەپتىن بولسۇن، مەيلى نەپسىنىڭ

تەبىئىي تەلەپلىرىنى ئورۇنداش تەرەپتىن بولسۇن ھەممىسىدە ھېكمەت بىلەن ئىش كۆرۈش تەلەپ قىلىنىدۇ.

شۇڭا ئەخلاق-پەزىلەتلەرگە رىئايە قىلىش، رەزىل ئەخلاق ۋە يامان قىلىقلاردىن يىراق بولۇش ھېكمەتلىك ئىش قىلغانلىقتۇر. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، ھېكمەت ھەممىگە شامىل چوڭ بىر ماۋزۇ بولۇپ، ئىنسانىنىڭ يۈرۈش-تۇرۇشىدىكى ھېكمەتلىك ئىشلار ھېكمەتنىڭ بىر پارچىسىدۇر.

ھېكمەت بىلەن ئەقىلنىڭ مۇناسىۋىتى نېمە؟

ئەقىلنى بەزىلەر مۇھىت بىلەن، ھادىسە ۋە ۋەقەلىكلەر بىلەن ئەڭ مۇناسىپ رەۋىشتە ماسلىشىش، دەپ چۈشەندۈرىدۇ.

ئادەتتە ھېكمەت بىر نەرسىنىڭ ھەقىقىتىنى بىلىش ئۈچۈن ساغلام ئەقىلغا ھاجەت بولىدۇ. ئەمما كۆپىنچە ھاللاردا ئەقىل تېپىلغان يەردە ھېكمەت تېپىلمايدۇ. شۇڭا مۇھىت، ھادىسە ۋە ۋەقەلىكلەر بىلەن ئەڭ مۇناسىپ رەۋىشتە ماسلىشىش ئەقىل ۋە ھېكمەت بىلەن بولغىنىدەك، بەزى ھاللاردا ھېكمەت بولماستىن ئەقىل بىلەنلا بولىدۇ. مەسىلەن: ئاللاھنىڭ دىنىغا ئىشەنمەيدىغان مۇناپىقلارمۇ مۇسۇلمانلار ياشايدىغان مۇھىت، ھادىسە ۋە ۋەقەلىكلەر بىلەن ئەڭ مۇناسىپ رەۋىشتە ماسلىشىپ كېتەلەيدۇ. لېكىن بۇنداق بىر مۇناپىقلىق ئەقىلنىڭ كۈچى بىلەن ئەمەلگە ئاشقان بولسىمۇ، ھېكمەتتىن مەھرۇمدۇر.[1]

([1]) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇم بولدىكى، ئەقىل باشقا نەسە، ھېكمەت باشقا نەرسە. لېكىن ئەقىل بەزىدە ھېكمەتنىڭ يوللىرىنى تونۇشنىڭ ۋاستىسى ياكى ماددىسى بولالايدۇ.

شۇڭا قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىسلەردە ھېكمەت ناھايىتى زور ماختالغان. قۇرئان كەرىمدە ئاللاھ تائالانىڭ « ھېكمەتلىك ئىش قىلغۇچى» ۋە« ھېكمەت ئىگىسى» ئىكەنلىكى ھەققىدە 90دىن كۆپرەك ئايەت كەلگەن. مۇندىن باشقا ھېكمەت ئاللاھ تائالانىڭ ئىنسانلارغا تەلىم بېرىشتىكى رەببانىيلىقىنىڭ ئۇنۋانى سۈپىتىدە بايان قىلىنغان.

﴿ئىسا روشەن مۆجىزىلەر بىلەن كېلىپ ئېيتتى: «سىلەرگە مەن ھېكمەت ئېلىپ كەلدىم.....﴾[1]

﴿ئاللاھ ئۇممىلەرگە (يەنى يېزىشنى ۋە ئوقۇشنى ئۇقمايدىغان ئەرەبلەرگە) ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئۇلارغا قۇرئان ئايەتلىرىنى ئوقۇپ بېرىدىغان، ئۇلارنى (گۇناھلاردىن) پاك قىلىدىغان، ئۇلارغا كىتاب (قۇرئان)نى ۋە ھېكمەتنى ئۆگىتىدىغان بىر پەيغەمبەرنى ئەۋەتتى.﴾[2]

ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

(1) زۇخرۇف سۈرىسى63-ئايەت.

(2) جۇمۇئە سۈرىسى 2-ئايەت.

ئەخلاقنىڭ پۈتۈن ھايات ساھەلىرىگە ئومۇمىيلىقى

ئەخلاق ئىنسان ھاياتىنىڭ پۈتۈن ساھەلىرىدە ۋە ئىنساننىڭ ئىچكى ۋە تاشقى دۇنياسىدا ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن: تەپەككۇر ئەخلاقى، ئېتىقاد ئەخلاقى، قەلب ئەخلاقى، نەپس ئەخلاقى ۋە يۈرۈش-تۇرۇش ئەخلاقى قاتارلىقلاردۇر.

1. تەپەككۇر ئەخلاقى

پىكىر-تەپەككۇرنى ئۆزگە ۋە ئىنسانىيەتكە مەنپەئەتلىك بولغان ئىلىم-مەرىپەت، پەن- مەدەنىيەت، تەجرىبە-ساۋاق، كېلەچەك ئۈمىدى ۋە ھەرقانداق ئىجابىي ماۋزۇلارغا بېغىشلاپ، ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت، دۈشمەنلىك، ھەسرەت-نادامەت، قايغۇ-ھەسرەت، غەزەب، ئاچچىق قاتارلىقلارنىڭ ئوتلىرىنى ياندۇرىدىغان، ھارام ئىشلارغا ئادەمنىڭ شەھۋانىي ھەۋەسىنى قوزغايدىغان ھەر قانداق تەپەككۇر ۋە خىياللاردىن يىراق بولۇش تەپەككۇر ئەخلاقىدىن سانىلىدۇ. بۇنىڭ ئەكسى پىكىر-تەپەككۇردىكى ئەخلاقسىزلىقتۇر.

2. ئېتىقاد ئەخلاقى

سەپسەتىلەرگە، ئىلىم يولى بىلەن ئىسپاتلانمىغان گۇمانلارغا، ھاۋايى -ھەۋەسلەرگە، ئىسلام ئېتىقادىغا يات ئېقىملارغا، تەقلىدچىلىككە قەلبتىن ئورۇن بەرمەستىن، قەلبنى مۇستەھكەم ئېتىقاد بىلەن تولدۇرۇش ئېتىقاد ئەخلاقىدىن سانىلىدۇ. بۇنىڭ ئەكسى ئېتىقادتىكى ئەخلاقسىزلىقتۇر.

3. قەلبنىڭ ئەخلاقى

ھەقىقەتنى ۋە ياخشىلىقنى سۆيۈش، باتىلنى، يامانلىقنى يامان كۆرۈش، شىجائەت، ئۆچمەنلىك، دۈشمەنلىك ۋە كۆرەلمەسلىك قاتارلىق ناچار تۇيغۇلارنى ساقلىماسلىق ۋە باشقىلار قەلبىنىڭ ئەخلاقىدىن سانىلىدۇ. بۇنىڭ ئەكسى قەلبتىكى ئەخلاقسىزلىقتۇر.

4. نەپسنىڭ ئەخلاقى

ئىپپەت، سەۋرچانلىق، ھىممەت، ئالىي تىلەك، سېخىيلىق، كەڭ قورساقلىق، ئەپۇچانلىق ۋە باشقىلار نەپسنىڭ ئەخلاقىدىن بولۇپ، بۇلارنىڭ ئەكسى نەپستىكى رەزىللىكتۇر.

5. يۈرۈش-تۇرۇش ئەخلاقى

ھەر ۋاقىت ۋە ھەر قانداق جايدىكى يۈرۈش- تۇرۇشلاردا، ئىش-ھەرىكەتلەردە، گەپ-سۆزدە ۋە بارلىق ئىشلاردا ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى راستچىللىق بىلەن ئىپادىلەش يۈرۈش-تۇرۇشتىكى گۈزەل ئەخلاقتىن سانىلىدۇ. ئەمما ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى يوشۇرۇپ، ياسالمىلىق قىلىش يۈرۈش-تۇرۇشتىكى رەزىل ئەخلاقتۇر.

ئەخلاقنىڭ شەخسىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەپلىرى

ئەخلاق ئىنسانىنىڭ شەخسىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەپلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

1. ئىنسانىنىڭ شەخسىي تەرەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان ئەخلاقلار- قانائەت، رازىمەنلىك، ئىنتىزامچانلىق، قىيتىرقىنىش، چىن ئىرادە، ئۈمىدۋارلىق ۋە باشقىلاردۇر.

2. ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىي تەرەپلىرىنى ئۆزئىچىگە ئالىدىغان ئەخلاقلار- راستچىللىق، ئىشەنچلىك بولۇش، ۋاپادارلىق، كەمتەرلىك،

باشقىلاردىن كەلگەن ئەزىيەتلەر ئالدىدا سەۋرچان بولۇش، ئىپپەت-نومۇسلۇق بولۇش، كەڭ قورساقلىق، ئەپۇچانلىق، سېخىيلىق، شىجائەت ۋە باشقىلاردۇر.

ئىجتىمائىي ئەخلاق پرىنسىپىنى بىر جۈملە سۆز بىلەن چۈشەندۈرگەندە، ئىنساننىڭ باشقىلار تەرىپىدىن قانداق مۇئامىلە كۆرۈشنى كۈتسە ۋە ئارزۇ قىلسا، باشقىلارغىمۇ شۇنداق مۇئامىلە قىلىشى دېگەنلىكتۇر.

ئۆزى يامانلىق قىلىپ قويغان ياكى بىلىپ-بىلمەي رەنجىتىپ قويغان بىرىدىن ئۆزىنى ئەپۇ قىلىۋېتىشنى كۈتكەن ئادەم باشقىلارنىمۇ ئەپۇ قىلسۇن!

باشقىلارنىڭ ئۆزىگە قارىتا ئىشەنچلىك بولىشىنى كۈتكەن ئادەم باشقىلارغا ئىشەنچلىك بولسۇن!

باشقىلارنىڭ راست سۆزلىشىنى ياقتۇرغان ئادەم ئۆزى راستچىل بولسۇن، باشقىلارغا ھېچ يالغان سۆزلىمىسۇن!

باشقىلارنىڭ ئىپپەتلىك بولىشىنى ياقتۇرغان ئادەم ئۆزىمۇ باشقىلارغا قارىتا ئىپپەتلىك بولىشى لازىم.

خوتۇن-قىزلىرىنىڭ، ئاچا-سىڭىللىرىنىڭ ئار-نومۇسىنى مۇقەددەس بىلگەن ئادەم باشقىلارنىڭمۇ خوتۇن-قىزلىرىنىڭ، ئاچا-سىڭىللىرىنىڭ ئار-نومۇسىنى مۇقەددەس بىلىشى، ئاياق-ئاستى قىلىشتىن، داغ تەككۈزۈشتىن ھەزەر قىلىشى لازىم.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:« دوزاختىن يىراق قىلىنىپ، جەننەتكە كىرگۈزۈلۈشنى خالىغان ئادەم ئىمان بىلەن

ئۆلـسۇن، كىـشىلەرنىڭ ئـۆزىگە قانـداق كېلىـشىنى ياقتۇرسـا، ئۇلارغىـمۇ شۇنداق كەلسۇن.»[1]

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

ئەخلاقنىڭ مۇناسىۋەتنى ئېتىبارى بىلەن تۈرلىنىشى

ئەخلاق قارىتىلغان تەرەپلىرى ئېتىبارى بىلەن 4 تۈرگە بۆلۈنىدۇ*:

بىرىنچى تۈردىكىسى، ئىنسان بىلەن ئاللاھ تائالا ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە قارىتىلغان ئەخلاق بولۇپ، بۇ تۈردىكى ئەخلاق ئىنسانغا كۆيلىگەن ئەخلاقىي بۇرچلارنى يۈكلەيدۇ. مەسىلەن: ئاللاھ تائالاغا بولغان ئىمانىدا راستچىل بولۇش، ئۇنىڭ ئىلاھلىقىدا، جىمى سۈپەتلىرىدە، بارلىق ئىشلىرىدا ئەڭ مۇكەممەل ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش، ئۇنىڭ نېمەتلىرىگە شۈكۈر قىلىش، بۇيرىغانلىرىنى سەممىيلىك بىلەن ئورۇنداش، توسقانلىرىدىن قەتئىي يېنىش، ئۇنىڭغا بارچە ئىخلاس ۋە مۇھەببەتنى بېغىشلاش، ئازابىدىن قورقۇپ، رەھمىتىنى ئۈمىد قىلىش، ئۇنى ھەمىشە ياد ئېتىش ۋە باشقىلار.

بۇ تۈرگە مۇناسىۋەتلىك يامان ئەخلاقلار: ئاللاھ تائالانى ئىنكار قىلىش، ئۇنىڭ نېمەتلىرىگە تۇزكورلۇق قىلىش، بۇيرىغانلىرىنى قىلماسلىق، توسقانلىرىدىن يانماسلىق، ئازابىدىن قورقماسلىق، رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلىنىش، ئۇنى ياد ئەتمەسلىك قاتارلىق كۇپرىلىق ۋە گۇناھ-مەسىيەتلەردۇر.

ئىككىنچى تۈردىكىسى، ئىنساننىڭ باشقىلار بىلەن بولغان

(*) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

مۇناسىۋەتتىكە قارىتىلغان ئەخلاق بولۇپ، بۇ تۈردىكى ئەخلاق ناھايىتى ئېنىق ۋە ئوچۇقتۇر. ئۇلار: راستچىل، ئىشەنچلىك، ئىپپەتلىك، ئادالەتلىك، كەچۈرۈمچان، مەرد، سېخىي، ھەققانىي بولۇش، مۇئامىلىدە ھەققانىي بولۇش، ۋەزىپىنى قېتىرقىنىپ ئورۇنداش، ھەق ئىگىسىنىڭ ھەققىنى، پەزىلەت ئىگىسىنىڭ پەزىلىتىنى ئېتىراپ قىلىش قاتارلىق مەنپەئەتتىن باشقىلار بەھرىمەن بولىدىغان گۈزەل ئەخلاق تۈرلىرىنىڭ ھەممىسىدۇر.

بۇ تۈرگە مۇناسىۋەتلىك يامان ئەخلاقلار: يالغان سۆز، خىيانەت، ھەقسىزلىق، دۈشمەنلىك، ئۆچمەنلىك، كۆرەلمەسلىك، بېخىللىق، يامان مۇئامىلە، ۋەزىپىنى ئادا قىلماسلىق، ياخشىلىق بەدىلىگە تۇزكورلۇق قىلىش، ھەق ئىگىسىنىڭ ھەققىنى، پەزىلەت ئىگىسىنىڭ پەزىلىتىنى ئىنكار قىلىش قاتارلىق زىيىنى باشقىلارغا يېتىپ بارىدىغان بارلىق يامان قىلىقلاردۇر.

ئۈچىنچى تۈردىكىسى، ئىنسانىنىڭ ئۆزىگە قارىتىلغان ئەخلاق بۇرچى بولۇپ، مۇسىبەتكە، بالا-قازاغا ۋە قايتۇرغىلى بولمايدىغان ھەر قانداق قولدىن بېرىشلەرگە سەۋر قىلىش، تەرتىپ-ئىنتىزاملىق بولۇش، دۇنيالىق ۋە ئاخىرەتلىك ھەر قانداق بىر ئىشنى قېتىرقىنىپ ئىخلاس بىلەن قىلىش، ئاچچىقىنىڭ كەينىگە كىرمەسلىك ۋە ئىنسان ئۆز-ئۆزىنى ياخشى ئىدارە قىلىشتا كېرەكلىك بولغان ھەر قانداق چارىلەر بۇ تۈردىكى ئەخلاقىي بۇرچنىڭ قاتارىغا كىرىدۇ.

بۇ تۈرگە مۇناسىۋەتلىك يامان ئەخلاقلار يۇقىرىقىلارنىڭ تامامەن ئەكسىنى تەشكىل قىلىدۇر.

تۆتىنچى تۈردىكىسى، ئىنسانىنىڭ باشقا جانلىقلار بىلەن بولغان

مۇناسىۋىتىگە قارىتىلغان ئەخلاقىي بۇرچى بولۇپ، ئۇلار: ھايۋانلارغا رەھىم-شەپقەتلىك بولۇش، ھەققىنى تولۇق ئادا قىلىش، ياخشى مۇئامىلە قىلىش، قىيىنماسلىق، ئاچ قويماسلىق ۋە ئۇلارنىڭ جىنىمۇ خۇددى ئىنسانلارنىڭكىگە ئوخشاش جان ئىكەنلىكىنى ئەستىن چىقارمىغان ھالدا مۇئامىلە قىلىش قاتارلىقلاردۇر. ئەكسىچە، ھايۋانلارنى قىيناش، ئاچ قويۇش، بىر-بىرى بىلەن سوقۇشتۇرۇش، ئوق ئېتىش مەشقلىرىدە ئۇلارنى نىشانغا ئېلىش، بىھۇدە ئۆلتۈرۈش قاتارلىقلار يامان ئەخلاق نەمۇنىلىرىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە:« بىر ئايال بىر مۈشۈكنى نان ياكى سۇ بەرمەستىن ياكى يەردىن بىر نەرسە تېپىپ يېيىشى ئۈچۈن قويۇپ بەرمەستىن، سولاپ قويۇپ ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولغانلىقى تۈپەيلى دوزىخى بولۇپ كەتتى.»[1] دېگەن.

(1) ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

هۆررىيەت ۋە ئۇنىڭ چەك-چېگرىسى

دۇنيادا چەكسىز ھۆررىيەت بولمايدۇ. مۇنداق بىر ھۆررىيەت بار دەپ گۇمان قىلغانلار راستىنلا ئەخمەقلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ بۇ گۇمانلىرى رېئاللىققا تامامەن زىت كېلىدۇ. چۈنكى نېمە قىلىشنى خالىسا شۇنى تۇسالغۇسىز ۋە چەكلىمىسىز ھالدا ئەمەلگە ئاشۇرۇش پەقەت بىرلا ياراتقۇچىنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىش.

ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، چەكسىز ھۆررىيەت ۋە مۇتلەق ئىختىيار پەقەت ئاللاھ تائالانىڭ قولىدا. چۈنكى ئاللاھ تائالا ياراتقۇچى ۋە يوق قىلغۇچى، ھايات بەرگۈچى ۋە ئۆلتۈرگۈچىدۇر. ھەقىقەتەن ئاللاھ تائالا خالىغىنىنى قىلالايدۇ. چۈنكى كائىنات ۋە ئۇنىڭدىكى بارلىق سەۋەبلەر ۋە مۇتلەق كۈچ-قۇدرەت ئۇنىڭ قولىدا.

ئىنسان ئۈچۈن بۇ قۇدرەت نەدە بولسۇن؟ ئىنساننىڭ خالىغانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىشى ئۇنىڭ ئاجىزلىقى ۋە مەلۇم چەكلىمە ئىچىدە ئىكەنلىكى سەۋەبلىك كۆپ ھاللاردا ئەمەلگە ئاشماي قالىدۇ. مەسىلەن: بىراۋ ئۆزىنىڭ ھۆر ئىرادىسى بىلەن مۇسابىقىلەردە بىرىنچى بولۇپ چىقىشنى خالايدۇ. لېكىن ئەمەلىيەتتە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغىنىدا ئۆزىنىڭ مۇتلەق ھۆررىيەتكە ئىگە ئەمەسلىكىنى چۈشىنىدۇ. ئېگىز جايدىن يېقىلىپ چۈشۈپ كېتىۋاتقان ئادەم شۇ لەھزىلەردە ئۆزىدە خۇددى قۇشلاردەك ئۇچۇش قۇدرىتى بولۇپ، ئۆلۈمدىن ساق قېلىشنى شۇنچە ئارزۇ قىلىدۇ، لېكىن ئۇنىڭدا نەدە بولسۇن بۇنداق قۇدرەت؟ ئىنسان چوڭ بايلاردىن بولۇشنى ئارمان قىلىدۇ. لېكىن ھەممىسى شۇنداق بولالامدۇ؟

بىزدە قۇشلاردەك ئۇچۇش، لەھەڭدەك سۇ ئۈزۈش ۋە پەرىشتىلەردەك ئاسمانغا ئۆرلەش ھۆررىيىتى بارمۇ؟ بىزگە كەلگەن ئۆلۈمنى توسۇپ قالىدىغان ھۆررىيەت بىزدە بارمۇ؟

ئەگەر ئىنساندا مۇتلەق ھۆررىيەت بولىدىغان بولسا، نېمە ئۈچۈن ئارمان قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسىگە ئىگە بولالمايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن مەغلۇب بولىدۇ؟

ئۆتمۈشلەرگە نەزەر سالىدىغان بولساق، كۈچلۈك دۆلەتلەر ئۆزلىرى زورلۇق بىلەن مۇستەملىكە قىلغان خەلقلەرنى يەر يۈزىدىن پۈتۈنلەي يوق قىلىۋېتىپ، ئۇلارنىڭ ۋەتەن دەۋاسى قىلىش خەۋپىدىن ئۈزۈلكېسىل خاتىرجەم بولۇشنى قانچىلىك ئارمان قىلغانلىقىنى بىلەمسىز؟ ئۇلار ئۆزلىرىدە مۇتلەق ھۆررىيەت بارلىقىنى گۇمان قىلىپ، قىلمىغان قەتلىئاملىرى ۋە ھەرخىل سۇيىقەستلىرى قالمىغان بولسىمۇ، يەنىلا بۇ مىللەتلەرنى يوق قىلالمىغان. ھىندىستان، ئالجىرىيە ۋە بەزى ئافرىقا دۆلەتلىرىنىڭ مۇستەملىكە دەۋرىدە بېشىدىن كەچۈرگەنلىرى بۇنىڭ مىسالىدۇر. چۈنكى دۇنيادا ھېچكىمدە ۋە ھېچقانداق بىر مىللەتتە مۇتلەق ھۆررىيەت دېيىلگەن نەرسە يوق.

ئەمدى ھازىرقى بىز ياشاۋاتقان زامانىمىزدىن مىسال بېرىدىغان بولساق،

چېشىدىن تىرنىقىغىچە ئەڭ تەھلىكىلىك ۋە ئەڭ زامانىۋى قۇراللار بىلەن قۇراللانغان ئىسرائىلىيە جوھۇتلىرى پۈتۈن كۈچىنى ئىشلىتىپ تۇرۇپ، پەلەستىنلىكى ئومۇمىي نوپۇس سانى بىر يېرىم مىليونغا يەتمەيدىغان، خەلقى نامرات، دۈشمەنگە ئاتىدىغان تاشتىن باشقا قورالى بولمىغان كىچىككىنە غەززە شەھىرىنى نېمە ئۈچۈن بويسۇندۇرالمىدى؟

ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۈچ يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بېرى غەززە شەھرىگە قويۇلغان ئىمبارگو غەززە خەلقىنى تېخىمۇ نامراتلاشتۇرۇۋەتكەن. غەززە ئاھالىسى يېگىلى يوق، ئىچكىلى يوق، كىيگىلى يوق، داۋالىنىش ئۈچۈن يا دورا يوق يا پۇل يوق، دۈشمەندىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن قورال تېخىمۇ يوق، شۇنداق پۈتۈنلەي يوقلۇق ئىچىدە، ئىنتايىن ئېچىنىشلىق بىر ۋەزىيەتتە ئوتتۇرا ئەسىرلەرنىڭ نامراتلىقىدا هايات كەچۈرمەكتە.

ئىسرائىلىيە بولسا پۇقرالىرىغىچە قوراللانغان، ئامېرىكا ۋە ئەنگىلىيە باشچىلىقىدىكى دۆلەتلەر، پەلەستىنگە قوشنا بولغان دۆلەتلەر رەسمىي ياكى غەيرىي رەسمىي هالدا ئىسرائىلىيىنى قوللىغان، هەتتا پەلەستىن مىللىي هاكىمىيتى بىلەن كۆپلىگە پەلەستىن تەشكىلاتلىرىمۇ غەززىدىكى هاماس هاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇپ، ئىسرائىلىيىگە يانداشقان، غەززىگە قوشنا دۆلەتلەر غەززە ئاھالىسىغا ياردەم قولىنى سوزۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، يىراق دۆلەتلەردىن كەلگەن دورا-دەرمەك، يېمەك-ئىچمەك قاتارلىق ئىنسانىي ياردەملەرنىمۇ غەززىگە كىرىشتىن توسۇۋاتقان.

بۈگۈنكى كۈندە، بۇ ۋەزىيەتتە ئىسرائىلىيە ئۈچۈن هاياتىدا تېپىلمايدىغان شۇنداق چوڭ بىر پۇرسەت بار تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن ئىسرائىلىيە غەززىنى بويسۇندۇرالمىدى؟ ئارقا-ئارقىدىن ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان ئەڭ ۋەھشىي هۇجۇملىرىنى كېچە-كۈندۈز داۋام قىلدۇرۇپ تۇرۇپمۇ نېمە ئۈچۈن كىچىك بىر پارتىزان شەكلىدىكى هاماسنى يوق قىلالمىدى؟ نېمە ئۈچۈن ئىسرائىلىيە ئەڭ زامانىۋى قوراللىرى بىلەن تۇرۇپ هاماسنىڭ قولدا ياسالغان ئاددى قوراللىرى ئالدىدا يېڭىلدى؟

ئامېرىكا دۇنيادا شۇنچىلىك قۇدرەتلىك بىر دۆلەت بولغانىنىڭ

ئۈستىگە، باشقا دۆلەتلەردىن قوشۇلغان ئىتتىپاقداش كۈچلەر بىلەن بىرلىكتە تۇرۇپ نىمە ئۈچۈن 9يىلدىن بىرى كۈچ-قۇدرەت ۋە زامانىۋى ئەسلىھەلەردە ئۆزلىرىدىن نەچچە يۈز ھەسسە ئاجىز ئەلقائىدە ۋە تالىبان مىلىتانلىرى ئۈستىدىن غەلىبە قىلالمايدۇ؟ ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى ئىتتىپاقداش كۈچنىڭ مەقسىتى ئافغانىستاننى ئەڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە تىنجىتىش ئەمەسمىدى؟

9 يىلدىن بىرى دۇنيانىڭ ئەڭ قۇدرەتلىك كۈچلىرى ئۆزلىرىنىڭ ھۆر ئىرادىسىنى نىمە ئۈچۈن ئەمەلگە ئاشۇرالمايۋاتىدۇ؟

چۈنكى، چەكسىز ھۆررىيەت ۋە مۇتلەق ئىختىيار ئىگىسى بولغان ئاللاھ تائالا خالىمىدى! ئاللاھ تائالا خالىمىغان ئىكەن، ئىنسانلارنىڭ خاھىشى ئەمەلگە ئاشمىدى.

﴿ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھ خالىمىغىچە سىلەر خالىيالمايسىلەر﴾(1) يەنى سىلەر كۆزلىگەن مەقسىتىڭلارنى ئاللاھ تائالا يول قويمىغىچە ئەمەلگە ئاشۇرالمايسىلەر.

ھازىرقى ئىراق ۋەزىيىتىمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ.

ئىنساننىڭ قۇدرىتى چەكلىك

ئىنساننىڭ قۇدرىتى ھەرقانچىلىك يۇقىرى بولۇپ كەتسۇن، پۈتۈن-شەرت-شارائىتلار ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولغان بولسۇن، يەنىلا ئۇ ئارزۇ قىلغان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىگە ئېرىشەلمەيدۇ. چۈنكى ئىنساننىڭ

(1) تەكۋىر سۈرىسى19-ئايەت.

قۇدرىتى ۋە ئۇنىڭ ھۆررىيىتى –مەيلى ئۇ خالىسۇن ياكى خالىمىسۇن- تەبىئىي ھالدا چەكلىكتۇر.

ئىنسانىنىڭ ھۆررىيەتتىن بولغان ھەققى كۆپلىگە ھەق-ھوقۇقلارغا زىت كېلىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە شۇ ئىنسانىنىڭ شەخسىي ھەق-ھوقۇقلىرى، ئىجتىمائىي ھەق-ھوقۇقلار ۋە ئاللاھ تائالانىڭ ھەق-ھوقۇقىمۇ بار.

بۇ ھەق-ھوقۇقلارنىڭ ھەممىسىگە پەقەت مۇۋاپىقلاشتۇرۇش ۋە ھەق-ھوقۇق ئىگىلىرىنىڭ ھەر بىرىگە ئادالەتلىك تەقسىم قىلىش يولى بىلەنلا ئېرىشكىلى بولىدۇ.

شەخسىي ھەق-ھوقۇقلار

ئىنسانىنىڭ شەخسىي ھەق- ھوقۇقى ئوقۇپ بىلىم-مەرىپەت ئېلىش ھوقۇقى، ئۆزىگە يوللۇق ھالدا بەخت ئىزدەش ھوقۇقى، زىيان-زەخمەتتىن ساقلىنىش ھوقۇقى، ئاللاھ تائالا بەرگەن نېمەتلەردىن ۋە رىزىقلاردىن ئىسراپ قىلماستىن يوللۇق پايدىلىنىش ھوقۇقى، ھالال قىلىنغان لەززەتلەر بىلەن ھۇزۇرلىنىش ھوقۇقى ۋە باشقا نۇرغۇنلىغان ھوقۇقلاردۇر.

ئەمما ئىنسانىنىڭ ئۆزىگە ۋە باشقىلارغا زىيان يەتكۈزۈشى ئۇنىڭ ھەق-ھوقۇقلىرىنىڭ جۈملىسىدىن ئەمەس. مەسىلەن: ئىنساندا ئۆزىنىڭ شەخسىي ھۆررىيىتى دەۋاسى بىلەن ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش ياكى نەپسىي ھەۋەسىنىڭ كەينىگە كىرىپ زىيانلىق نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلىش بىلەن ئۆزىنى كېسەل قىلىش ياكى پىكىر-تاقىتىنى، ئەقىل كۈچىنى ئۆزىگە ياكى ئىنسانىيەتكە پايدىسى بولمايدىغان بىھۇدە نەرسىلەر بىلەن زايە قىلىۋېتىش ھۆررىيىتى بارمۇ؟ ئەلۋەتتە يوق!

شۇنىڭدەك، ئىنساندا ئۆزىنىڭ شەخسىي ھۆررىيىتى دەۋاسى بىلەن باشقىلارنىڭ ھەق-ھوقۇقلىرىغا، ئار-نومۇسىغا تاجاۋۇز قىلىش ھۆررىيىتى بارمۇ؟ يوق!

نېمە ئۈچۈن يوق؟ ئاللاھ تائالا نېمە ئۈچۈن ئىنسانلارغا مۇتلەق ھۆررىيەت ئاتا قىلمىغان؟ چۈنكى دۇنيادا ھەركىم ئۆزىنىڭ شەخسىي ھۆررىيىتى دەۋاسى بىلەن كۆڭلىگە كەچكەنلەرنىڭ ، خالىغانلىرىنىڭ ۋە ئارزۇ قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولسا، دۇنيانىڭ ئىنتىزامى بۇزۇلغان، ئاجىزلارنىڭ ياشاشتىن ھېچ نېسىۋىسى بولمىغان بولاتتى.

ئىجتىمائىي ھەق-ھوقۇقلار

ئىجتىمائىي ھەق-ھوقۇقلار كۆپ بولۇپ، ئىنساننىڭ ئۆزىنىڭ شەخسىي ھۆررىيىتى دەۋاسى بىلەن باشقىلارنىڭ ھەق-ھوقۇقلىرىغا دەخلى-تەرۇز قىلماسلىقى، شەخسنىڭ جەمئىيەت ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە ئىجتىمائىي ھەمكارلىقنى ئادالەتنى ئاساس قىلغان ھالدا ھەققانىي ئېلىپ بېرىشى، ئۆزىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئومۇمنىڭ ھەققىنى قۇربان قىلماسلىقى ۋە باشقىلاردۇر.

ئىنساننىڭ شەخسىي ھۆررىيەت دەۋاسى بىلەن بىراۋنىڭ جېنىغا زامىن بولۇش ھەققى بارمۇ؟ ئۆزىنىڭ نەپسىي ھەۋىسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن باشقىلارغا زىيان يەتكۈزۈش ياكى بىرىگە باسقۇنچىلىق قىلىش ھەققى بارمۇ؟ ياكى تۇرمۇشىنى قامداش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ شەخسىي ھۆررىيىتى دەۋاسى بىلەن باشقىلارنىڭ ھەققىنى تارتىۋېلىش ياكى ئوغۇرلاش ھەققى بارمۇ؟

دېمەك، ئىنساننىڭ شەخسىي ھۆررىيىتى باشقىلارغا زىيان

يەتكۈزمەسلىك چەكلىمىسى ئىچىدە بولىدۇ. ھەتتا بىراۋ بىرەر يۇقۇملۇق كېسەلگە گىرىپتار بولغان بولسا، ئۇنىڭ ئىنسانلار توپلانغان جايغا بېرىش ھۆررىيىتى چەكلىنىدۇ. بۇ باشقىلارغا كېسەل يۇقتۇرۇپ، ئۇلارغا زىيان يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈندۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ ھەقلىرى

ئاللاھ تائالانىڭ ئىنسانلار ئۈستىدىكى ھەقلىرى ئىنتايىن كۆپتۇر. بۇلارنىڭ ئەڭ ئالدىنقىسى يەر يۈزىدە خالىس ئىبادەت قىلىنىش، ئۇلۇغلىنىش، سۆيۈلۈش، ياد قىلىنىش ۋە ھەر ئىشتا ئىتائەت قىلىنىشتۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ بۇ ھەققىنى بەرمىگەنلەر ئاللاھ تائالاغا ئاسىيلىق قىلغان، ئۆزلىرىنى زىيانغا ئۇچراتقان بولىدۇ. ھەر ئىككىسى ئىنساننىڭ شەخسىي ھوررىيىتىدىن ئەمەس. چۈنكى ئاللاھ تائالانىڭ ھەققىنى بەرمەسلىك بىر ھەقسىزلىق، ئۆزىنى ئاخىرەتنىڭ ئازابىغا تۇتۇشى يەنە بىر ھەقسىزلىكتۇر. ئىنساندا ئۆزىنى زىيانغا ئۇچرىتىدىغان ئىشنى قىلىش ھەققى يوق.

شەيتان ۋە ئۇنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى تەسرى

شەيتان ئىنسانلارنىڭ كۆڭلىگە ۋەسۋەسە سېلىش ۋە گۇناھ، يامان ئىشلارنى ئۇلارغا چىرايلىق كۆرسىتىشتىن باشقىسىنى قىلالمايدۇ. شەيتانغا ئەگەشكەن ئىنسان خاتالىقلارنى، گۇناھ-مەسىيەتلەرنى ۋە بارچە يامانلىقلارنى ئۆز ئىرادىسى بىلەن ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ قىلغانلىرىدىن پەقەت ئۆزىلا جاۋابكار بولىدۇ، شەيتانغا بۇلاردىن ھېچ نەرسىنى يۈكلىيەلمەيدۇ. چۈنكى ئازدۇرغان شەيتان بولسىمۇ، گۇناھنى ئىشلىگەن ئىنساننىڭ ئۆزىدۇر.

ئىسلام مەنبەلىرىدە شەيتان ھەققىدە كۆپلىگەن ھەقىقەتلەر بار. ئۇلارنىڭ قىسقىچە بايانى تۆۋەندىكىچە:

بىرىنچى ھەقىقەت

شەيتان ئىنساننىڭ ئىرادىسىگە تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ. پەقەت شەيتانغا ئەگىشىپ، ئىختىيارىي ھالدا ئۆزىنىڭ تىزگىنىنى شەيتاننىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويغانلار بۇنىڭدىن مۇستەسنا. ئاللاھ تائالا ئۆز ۋاقتىدا شەيتانلارنىڭ ئاتىسى ئىبلىسقا خىتاب قىلىپ مۇنداق دېگەن:

﴿مېنىڭ بەندىلىرىمگە (يەنى ئۇلارنى ئازدۇرۇشقا) سېنىڭ كۈچۈڭ يەتمەيدۇ، پەقەت گۇمراھلاردىن ساڭا ئەگەشكەنلەرگىلا (سېنىڭ

كۈچلۈك يېتىدۇ)﴾[1]

﴿شۈبھىسىزكى، مېنىڭ (ئىخلاسمەن) بەندىلىرىم ئۈستىدىن سەن ھۆكۈمرانلىق قىلالمايسەن. پەرۋەردىگارىڭ ھەقىقەتەن ھامىي بولۇشقا يېتەرلىكتۇر.﴾[2]

﴿سەن قۇرئان ئوقۇماقچى بولغىنىڭدا، قوغلاندى شەيتانىنىڭ (ۋەسۋەسىسىدىن) ئاللاھقا سېغىنىپ پاناھ تىلىگىن. شۈبھىسىزكى، مۆمىنلەرنىڭ ۋە پەرۋەردىگارىغا تەۋەككۈل قىلغۇچىلار (يەنى يۆلەنگۈچىلەر) نىڭ ئۈستىدىن شەيتان ھۆكۈمرانلىق قىلالمايدۇ. شەيتان پەقەت ئۆزىنى دوست تۇتىدىغانلار ۋە ئۆزىنىڭ (ئىغۋا قىلىشى) بىلەن مۇشرىك بولۇپ كەتكەنلەر ئۈستىدىنلا ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ.)[3]

يۇقىرىقى ئايەتلەردىن مەلۇمكى، ئاللاھ تائالا شەيتانغا ئىنسانلارنىڭ كۆڭلىگە ۋەسۋەسە سېلىش ۋە يامان ئىشلارنى چىرايلىق قىلىپ كۆرسىتىشتىن باشقا قۇدرەت بەرمىگەن. شەيتانلارنىڭ كۈچى پەقەت ئىختىيارى ھالدا ئىزگىنىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويغانلار ۋە ئۇنى ئۆزلىرى ئۈچۈن رەھبەر ئورنىدا تۇتقانلارغىلا يېتىدۇ.

شۇ سەۋەبتىن شەيتان قىيامەت كۈنى بۇ دۇنيادا ئۆزىگە ئەگەشكەنلەرگە بۇ ھەقىقەتنى ئېلان قىلىدۇ ۋە جاۋابكارلىقنى ئۈستىگە ئالمايدۇ. مۇنۇ ئايەت بۇ ھەقىقەتكە ئىشارەت قىلىدۇ: (ئىش پۈتكەندە (يەنى ھېساب تۈگەپ، جەننەتلەر بىلەن دوزىخىلەر ئايرىلىپ

(1) ھىجر سۈرىسى42-ئايەت

(2) ئىسرا سۈرىسى65-ئايەت

(3) نەھل سۈرىسى98-99-100-ئايەتلەر

بولغانــدا)، شــەيتان: «ئــاللاھ ھەقــقەتەن ســىلەرگە (ئىتــائەت قىلىغــۇچىنى مۇكاپــاتلاش، ئاســىيلىق قىلغــۇچىنى جازالاشــتىن ئىبــارەت) راســت ۋەدىنــى قىلغــان ئىــدى، (ۋەدىــسىگە ۋاپــا قىلــدى). مەن ســىلەرگە (ئۆلگەنــدىن كېيىن تىــرىلىش ساۋاب، جــازا دېگەنــلەر يــوق، دەپ يالغــان) ۋەدە قىلغــان ئىدىم، (ۋەدەمــگە) خىلاپلىــق قىلــدىم، ســىلەرگە مېنىــڭ (كۇفرىغــا، گۇناھقــا زورلىغــۇدەك) ھۆكــۈمرانلىقىم بــولغىنى يــوق، مەن ســـىلەرنى پەقەت (گۇمراھلىققــا) دەۋەت قىلــدىم، ســىلەر (دەۋىتىمنــى) قوبــۇل قىلــدىڭلار، شــۇنىڭ ئۈچــۈن مېنــى ئەيــىبلىمەڭلار، ئــۆزۈڭلارنى ئەيــىبلەڭلار، مەن ســىلەرگە يــاردەم بېرەــپ ســىلەرنى قۇتقۇزالــمايمەن، ســىلەرمۇ ماڭــا يــاردەم بېرەــپ مېنــى قۇتقۇزالمايــسىلەر، مەن ســىلەرنىڭ بــۇرۇن مېنــى ئاللاھقــا (ئىبــادەتتە) شــېرىك قىلغــانلىقىڭلارنى ئېتىــراپ قىلمــايمەن، شۈبھــىسىزكى، زالىملار چوقۇم قاتتىق ئازابقا دۇچار بولىدۇ» دەيدۇ.)[1]

ئىككىنچى ھەقىقەت

شـــەيتاننىڭ ئىنـــسان ھاياتـــدىكى ۋەزىپـــىسى پەقەت ئىنـــسانلارنىڭ كـــۆڭلىگە ۋەسۋەســـە سېلىـــشتىن ئىبـــارەتتۇر. بۇنىڭـــدىن كـــۆپرەكىگە شـەيتاننىڭ كـۈچى يەتمەيـدۇ. ئىنسان شـەيتاننىڭ ئـۇنى يامـان ئىـشلارنى قىلىـشقا ۋەسۋەسـە سـالغانلىقىنى ئەلـۋەتتە ھـېس قىلىـدۇ، لـېكىن ئىنـسان ئـۆز- ئـۆزىنى بىـر باھـانىلەر بىـلەن قاندۇرىـدۇ-دە، شـەيتان قىزىقتۇرغـان گۇناھقا يۈزلىنىدۇ.

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن:

---

(1) ئىبراھىم سۈرىسى22-ئايەت

(ئىنسانلارنىڭ پەرۋەردىگارى، ئىنسانلارنىڭ پادىشاھى، ئىنسانلارنىڭ ئىلاھى (ئاللاھ) قا سېغىنىپ، كىشىلەرنىڭ دىللىرىدا ۋەسۋەسە قىلغۇچى جىنلاردىن ۋە ئىنسانلاردىن بولغان يوشۇرۇن شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىنىڭ شەررىدىن پاناھ تىلەيمەن» دېگىن)[1].

(توغرا يول ئېنىق بولغاندىن كېيىن ئارقىسىغا قايتىۋالغانلار (يەنى ئىماندىن كۇفرىغا قايتقانلار)غا (ئۇلارنىڭ بۇ ئىشنى) شەيتان چىرايلىق كۆرسەتتى، (شەيتان ئارزۇ ۋە ئەجەلنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىلەن) ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى تىندۇردى)[2].

شەيتان ئىنسانلارنى ئازدۇرۇش ئۈچۈن قانچىلىك كۆپ تەدبىر قوللانسىمۇ، بەربىر ئۇنىڭ تەدبىرى ئاجىزدۇر.

(شەيتاننىڭ تەدبىرى ھەقىقەتەن ئاجىزدۇر)[3].

ئۈچىنچى ھەقىقەت

ئاللاھ تائالا ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنىڭ تۈرتكىلىرى ئوتتۇرىسىدا تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاش ئۈچۈن شەيتاننى ئىنسانلارنىڭ ھاياتىغا بەلگىلىگەن.([4])

---

(1) ناس سۈرىسى
(2) مۇھەممەد سۈرىسى25-ئايەت
(3) نىسا سۈرىسى76-ئايەت
([4]) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنىنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىلىرىدىن قۇتۇلۇشنىڭ دىنىي چارىسى

ئاللاھ تائالا بەندىلىرىگە شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىلىرىدىن قۇتۇلۇش چارىسىنى ئۆگىتىپ مۇنداق دېگەن: (ئەگەر شەيتان ساڭا ۋەسۋەسە قىلسا، (شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىدىن) ئاللاھقا سېغىنىپ پاناھ تىلىگىن. ئاللاھ ھەقىقەتەن (سۆزۈڭنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر (ئىشىڭنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر). تەقۋادار كىشىلەر شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىگە ئۇچرىسا، ئاللاھنى ئەسلەيدۇ - دە، ھەقىقەتنى كۆرۈۋېلىپ، (شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىدىن) خالاس تاپىدۇ)[1].

---

(1) ئەئراف سۈرىسى200-201-ئايەتلەر

تەۋبە-ئىستىغفارغا بۇيرۇشنىڭ سىرى

تەۋبە-ئىستىغفار ئادەمنى گۇناھلاردىن پاكلاپ، خاتالىقلاردىن يىراق قىلىپ تۇرىدىغان نەرسە. خاتالىقنى ئوڭشاپ، گۇناھنى تەۋبە بىلەن ئۆچۈرۈپ ماڭمىغاندا، بىر گۇناھ يەنە بىر گۇناھنى، بىر خاتالىق يەنە بىر ياكى بىر قانچە خاتالىقلارنى تۇغدۇرۇپ مېڭىۋېرىدۇ. ئاخىرى ئادەم ئۆزىنى چىقماس تار كوچىلارغا كىرگۈزۈپ قويىدۇ. بۇ خۇددى كۆڭلەكنىڭ بىرىنچى تۈگمىسىنى خاتا ئېتىش بىلەن ئۇنىڭ پۈتۈن تۈگمىلىرى خاتا ئېتىلىپ ماڭغىنىغا ئوخشاش. كۆڭلەكنىڭ دەسلەپ ئەتكەن تۈگمىسىنى قايتىدىن توغرا ئەتكەندىن كېيىنلا، باشقا تۈگمىلەرمۇ توغرا ۋە جايىدا ئېتىلىپ ماڭىدۇ.

تارىخلاردا قەيت قىلىنىشىچە، ئوسمان ئىمپېرىيىسى زەئىپلەشكەن ئاخىرقى دەۋرلىرىدە، تۈركىيىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا، دۆلەتكە قارشى ئىسيانلار باش كۆتىرىشكە باشلىغان. دۆلەت بۇ ئىسيانلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن تۈرمىلەردىكى جىنايەتچىلەرنى چىقىرىپ، ئۇلارنىڭ قولىغا قورال تۇتقۇزۇپ، شۇلارنىڭ قولى بىلەن ئىسيانىنى باستۇرغان بولسىمۇ، كېيىنچە بۇ جىنايەتچىلەر ئىسيان كۆتىرىپ چىققاندا دۆلەت ئۇلارنى باستۇرۇشتىن ئامالسىز قالغان. چۈنكى جىنايەتچىنىڭ قولىغا قورال تۇتقۇزۇش چوڭ خاتالىق ئىدى. بۇ خاتالىق كېيىن ئۆزىدىنمۇ چوڭ ۋە ئالدىنى ئالغىلى بولمايدىغان خاتالىقلارنى تۇغدۇرغان.

ئۆز خاتالىقىنى بىلگەن ھامان ئۇنىڭدىن دەرھال قول ئۈزگەن، بىر گۇناھنى ئىشلىگەن ھامان ئۇنىڭغا پۇشايمان قىلىپ تەۋبە قىلغان ئادەم قايتا خاتالىق سادىر قىلىش ۋە يېڭى گۇناھ ئىشلەشتىن ئۆزىنى

يىراق تۇتالايدۇ.

دېمەك، تەۋبە-ئىستىغفار ئادەمنىڭ ئىش-ھەرىكەتلىرىنىڭ توغرا ۋە مۇستەھكەم بولۇپ داۋام قىلىشىغا كاپالەت قىلىدىغان نەرسە. شۇڭا تەۋبىنىڭ ئەھمىيىتى زور، پايدىسى كۆپتۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : »مەن ھەر كۈنى ئاللاھقا 70قېتىمدىن كۆپرەك تەۋبە-ئىستىغفار ئېيتىمەن«[1] دېگەن. ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى پۈتۈن گۇناھلىرى، كەمچىلىكلىرى ۋە خاتالىقلىرى كەچۈرۈم قىلىۋېتىلگەن بىر مەسۇم پەيغەمبەرنىڭ كۈندە ئاللاھ تائالاغا 70قېتىمدىن ئارتۇق تەۋبە-ئىستىغفار ئېيتىشىنىڭ سەۋەبى نېمە؟ تەۋبە دېگەننى گۇناھ قىلغانلار قىلامدۇ؟

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە: »ھەر قانداق ئادەم بالىسى خاتالاشقۇچىدۇر، خاتالاشقۇچىلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى تەۋبە قىلغۇچىلاردۇر«[2] دېگەن. بۇنىڭدىكى سىر نېمە؟

چۈنكى تەۋبە-ئىستىغفار ئىنساننىڭ توغرا يولدىن ئېزىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ قەدىمىنى مۇستەھكەم قىلىپ تۇرىدىغا، خاتالىقلارنىڭ ۋاقتىدا يۇيۇلۇپ، گۇناھلارنىڭ ئۆچۈرۈلۈپ تۇرۇشى ئارقىلىق ئۇنى مۇرەككەب خاتالىقلار ۋە ئېغىر گۇناھلاردىن ساقلاپ تۇرىدىغان قالقاندۇر.

ئەمدى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ شۇنچىلىك كۆپ تەۋبە-

(1) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى
(2) ئىمام تىرمىزى ۋە ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى

ئىستىغفار ئېيتىشنىڭ سەۋەبىگە كەلسەك، بۇ بىر تەرەپتىن مۇسۇلمانلارغا ئۆلگە كۆرسىتىش ئارقىلىق ئۇلارنى بۇ ياخشى ئىشقا ئادەتلەندۈرۈش، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ تا قىيامەتكىچە توغرا يولدا مۇستەھكەم بولىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەتتۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ:« ھەر قانداق ئادەم بالىسى خاتالاشقۇچىدۇر، خاتالاشقۇچىلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى تەۋبە قىلغۇچىلاردۇر» دېگەن ھەدىسكە كەلسەك، ھەر قانداق ئادەم بىلىپ-بىلمەي چوقۇم خاتالىق ئۆتكۈزىدۇ ۋە گۇناھ ئىشلەپ سالىدۇ. ھەتتا ھېچ گۇناھ قىلمىغان ئادەمنىڭ ئۆزىنى گۇناھسىز ھېس قىلىپ مەغرۇرلىنىشىنىڭ ئۆزىمۇ گۇناھ ئىشلىگەندىن ئېغىرراق گۇناھتۇر. دېمەك، گۇناھسىز ئادەم يوق دۇنيادا!

شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ئەگەر سىلەر گۇناھ قىلمىساڭلار، ئاللاھ گۇناھ ئىشلەيدىغان بىر خەلقنى يارىتىپ، ئۇلارنىڭ گۇناھلىرىنى مەغپىرەت قىلىدۇ»[1] دېگەن.

بۇ ھەدىسنىڭ مەنىسى ئاللاھ تائالانىڭ گۇناھ-مەسىيەتلەرنى ياقتۇرىدىغانلىقىنى ئىپادىلىمەيدۇ، بەلكى بەندىلىرىنىڭ تەۋبىلىرىنى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ(غفور) (كەچۈرگۈچى» ۋە (غفار) (گۇناھكارلارنى ناھايىتى بەك كەچۈرگۈچى) دېگەن ئۇلۇغ سۈپەتلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئىزھار قىلىش ۋە بەندىلىرىگە بولغان مېھرىبانلىقىنى ئىپادىلەشنى خالايدۇ.

---

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

ئاللاھ تائالا گۇناھكار بەندىلىرىگە خۇشخەۋەر بېرىپ: ﴿ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلەنمەڭلار، ئۇ پۈتۈن گۇناھلارنى مەغپىرەت قىلىدۇ﴾[1] دېگەن.

بۇ ئايەتلەر بىرىنچىدىن، ئاللاھ تائالانىڭ تەۋبە قىلغۇچىلارنى ياقتۇرىدىغانلىقىنى ئىپادىلىسە، ئىككىنچىدىن، ھېچكىمنىڭ قىلغان تەۋبىسى بىكارغا كەتمەيدىغانلىقىنى ۋە تەۋبىنىڭ ئاخىرى مەغپىرەت ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

(1) زۇمەر سۈرىسى 53-54-ئايەتلەر

تەبئىي ئەخلاق ۋە يېتىلدۈرۈلگەن ئەخلاق

ئەخلاق تەبئىي ئەخلاق ۋە يېتىلدۈرۈلگەن ئەخلاق دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ(*):

تەبئىي ئەخلاق- يارىتىلىشتىن بىرى ئىنساندا بولۇپ كەلگەن تەبئىي(تۇغما)ئەخلاق، يېتىلدۈرۈلگەن ئەخلاق- يارىتىلىش تەبئىتىدە بولمىسمۇ، كېيىنچە ئۆگىنىپ تەربىيە يولى بىلەن يېتىلدۈرۈلگەن ئەخلاقتۇر.

بەزى كىشىلەرنىڭ ئەخلاقى تەبئىي ئەخلاق بولۇپ، بۇ ئەخلاق ئۇلارنىڭ بالىلىق چاغلىرىدىنلا ئىپادىلىنىشكە باشلايدۇ، ئۇلار ئەخلاق قائىدىلىرىگە ئۆزلىكىدىن تەبئىي ھالدا رىئايە قىلىدىغان كېلىدۇ. بۇ تەبئىي ئەخلاقنىڭ ئىپادىسىدۇر.

بەزى كىشىلەرنىڭ ئەخلاقى تەلىم-تەربىيىنىڭ ياكى ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ ياكى ھاياتلىقتىن ئالغان تەجرىبىلەرنىڭ تۈرتكىسى بىلەن يېتىلدۈرۈلگەن ئەخلاق بولۇپ، بۇ ئۆگىنىلگەن ياكى يېتىلدۈرۈلگەن ئەخلاق دەپ ئاتىلىدۇ.

لېكىن بىراۋنىڭ ئەخلاقنى يېتىلدۈرۈشى ئۈچۈن ئۇنىڭدا ئەخلاقنى قوبۇل قىلىدىغان تەبئىي قابىلىيەت بولۇشى شەرتتۇر. بۇ خۇددى

(*) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنىنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

قانىداقلا بىر ماھارەتنى ئىگىلەش ئۈچۈن ئۇنىڭغا مۇناسىپ قابىلىيەت تەلەپ قىلىنىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. ئىنساندا بىرەر ماھارەتنى ئۆگىنىش ئۈچۈن شۇ ماھارەتكە نىسبەتەن تەبىئىي قابىلىيەت بولسا، ئۇنى چوقۇم ئۆگىنىپ كېتەلەيدۇ. ئەكسىچە، ئادەمدە شۇ ماھارەتكە نىسبەتەن تەبىئىي قابىلىيەت بولمىسا، ئۇنى ئۆگىنەلمەيدۇ.

شۇنداقلا، ئىنساننىڭ ئورگانلىرىمۇ شۇنداق بولۇپ، بىرەر ماھارەتنى ئۆگىنىش قابىلىيىتى بولغان ئورگان مەشىق قىلىش يولى بىلەن شۇ ماھارەتنى ئۆگىنىپ كېتەلەيدۇ. مەسىلەن: قول خەت يېزىشنى، رەسىم سىزىشنى ۋە باشقىمۇ ماھارەتلەرنى ئۆگىنىشكە نىسبەتەن تەبىئىي قابىلىيەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن قولنى كۆندۈرۈش ۋە مەشىق قىلدۇرۇش ئارقىلىق كېرەكلىك ماھارەتلەرنى ھاسىل قىلغىلى بولغانغا، قۇلاقتا مەشىق قىلىش بىلەن ئاڭلاش ماھارىتىنى يېتىلدۈرۈش قابىلىيىتى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، قۇلىقى ئاڭلىمايدىغان ئادەمنىڭ ئاڭلاش قابىلىيىتىنى مەشىق بىلەن ھاسىل قىلالمىغىنىغا ئوخشاش گۈزەل ئەخلاقنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىدە تەبىئىي تەييارلىق ياكى قابىلىيەت بولمىغان ئادەم ئۆگىنىش، تەلىم ئېلىش ۋە باشقا چارىلەر بىلەنمۇ ئۆزىدە گۈزەل ئەخلاقنى يېتىلدۈرەلمەيدۇ.

تەبىئىي ئەخلاقمۇ بىر خىل ئەمەس

ئىنسانلارنىڭ يارىتىلىشتىكى مىجەز-خۇلقتىن بولغان نېسىۋىسى بىر خىل بولمىغان. بۇ ھېچكىم ئىنكار قىلالمايدىغان بىر ھەقىقەت. ئىنسانلار تۇغما قابىلىيەت جەھەتتە بىر-بىرىدىن پەرقلىق بولغىنىدەك، ئۇلارنىڭ بەدەن قۇرۇلۇشىمۇ كۈچلۈك-ئاجىزلىق، ئېگىزلىك-پاكارلىق، سېمىزلىك-ئورۇقلۇق، ساقلىق-كېسەللىك، چىرايلىق-كۆرۈمسىزلىك

جەھەتلەردە پەرقلىق يارىتىلغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئەخلاقىي ۋە غەيرى ئەخلاقىي تەبىئەتلىرىمۇ بىر خىل بولمىغان.

مەسىلەن: كۆرىۋاتىمىزكى، بەزى ئىنسانلاردىكى تەبىئىي قورقۇنچ خىسلىتى باشقىلاردىن پەرقلىق، بەزىلەردىكى تەمەگەرلىك باشقىلاردىكىدىن قاتتىق بولغان. بەزى كىشىلەر تېز ئاچچىقلىنىدىغان بولسا، يەنە بەزى كىشىلەر ئۆزىنى تۇتۇۋالىدىغان ۋە ئاچچىقىنى مەلۇم قىلمايدىغان كېلىدۇ. بۇ خىل تەبىئىي پەرقلەرنى تېخى مۇھىتنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىغان كىچىك بالىلاردىمۇ كۆرگىلى بولىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:« ئاللاھ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا رىزقىڭلارنى تەقسىم قىلغاندەك ئەخلاقىڭلارنىمۇ تەقسىم قىلغان.»[1]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىنسان تەبىئىتىدىكى پەرقلەرنىڭ راست ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېگەن: « ئىنسانلار خۇددى ئالتۇن، كۈمۈشكە ئوخشاش مەدەنلەردۇر، ئۇلارنىڭ جاھىلىيەتتە ياخشى بولغانلىرى ئۆگەنسە ئىسلامدىمۇ ياخشىلاردۇر.»[2]

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەدىستە ئىنسانلارنى ئالتۇن، كۈمۈشكە ئوخشاش مەدەنلەرگە ئوخشاتقان. بۇ ئىنتايىن توغرا ئوخشىتىش بولۇپ، مەدەنلەرمۇ يۇقىرىسى ئالماس، تۆۋىنى كۆمۈرگە ئوخشاش قىممەتتە ۋە شەكىل ھەم خۇسۇسىيەتلەردە بىر-بىرىدىن پەرقلىق بولغىنىدەك، ئىنسانلارمۇ يارىتىلىش تەبىئىتىدە، مىجەز، خۇلقىدا ۋە باشقا كۆپلىگەن

(1) ئىمام ئەھمەد، تىرمىزى رىۋايىتى
(2) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى

جەھەتلەردە، خۇددى مەدەنلەرگە ئوخشاش پەرقلىقتۇر.

ئەمدى ھەدىستىكى« جاھىلىيەتتە ياخشى بولغانلىرى ئۆگەنسە ئىسلامدىمۇ ياخشىلاردۇر» دېگەن جۈملىگە كەلسەك، بۇ جۈملە ئىنتايىن مۇھىم بىر ئۆلچەمنى ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ، تەبىئىتىدە ياخشىلىق بولغانلارنىڭ قانداقلا بىر مۇھىت ۋە قانداقلا بىر جەمئىيەتتە ياشىمىسۇن، شۇ ياخشىلىقنىڭ ئىپادىسىنى كۆرسىتىدىغانلىقى ئىدى.

شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جاھىلىيەت ئەھلىدىن ئەخلاقى ياخشى كىشىلەرنى تاللاپ چىقىپ، شۇلارنىڭ مۇسۇلمان بولىشىنى ۋە شۇلار ئارقىلىق كۈچلىنىشنى ئاللاھ تائالادىن تىلەيتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ«ئى ئاللاھ! ئۆمەر ئىبنى خەتتاب بىلەن ئەمر ئىبنى ھىشام(ئەبۇ جەھىل) ئىككىسىنىڭ قايسىسى ساڭا سۆيۈملۈك بولسا، شۇنى ئىسلامغا ھىدايەت قىلغىن» دەپ دۇئا قىلغانلىقى ۋە ئاللاھ تائالانىڭ ئۆمەر ئىبنى خەتتابنى ئىسلامغا ھىدايەت قىلىشى بىلەن مۇسۇلمانلار ئىبادەتلىرىنى ئاشكارا قىلالايدىغان بولغانلىقى بۇنىڭ مىسالىدۇر.

ئىنساندىكى ئەخلاق ئۆگىنىش قابىلىيىتى

ئۆزىدە گۈزەل ئەخلاقلارنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن تەبىئىي قابىلىيەت بولغان ھەر قانداق ئەقىللىق ئىنسان ئەخلاقىنى ئىسلاھ قىلىش يولىدا تىرىشچانلىقلا كۆرسىتىدىكەن، ئۇ چوقۇم گۈزەل ئەخلاقلانى ھاسىل قىلالايدۇ. مەسىلەن: تېز ئاچچىقلىنىدىغان ئادەم ئاچچىقى كەلگەندە ئۆزىنى تۇتۇۋالىدىغان ئېغىر بېسىقلىقنى ھاسىل قىلىش ئۈچۈن بەل باغلاپ تىرىشچانلىق كۆرسەتسە، تەربىيە يولى بىلەن ئۇ چوقۇم ئېغىر بېسىقلىقنى ھاسىل قىلالايدۇ.

ئەڭ ئۈچىنچى چىققان شەخسىيەتچى ئادەممۇ ئەگەر ئۇنىڭدا سېخىيلىققا ئادەتلىنىش ئۈچۈن تەبىئىي قابىلىيەت ۋە تەبىئىي تەييارلىق بولۇپ، سېخىيلىققا ئادەتلىنىش ئۈچۈن چىن ئىرادە تىكلىسە، تەربىيە يولى بىلەن ئۇ چوقۇپ سېخىيلىققا ئادەتلىنىدۇ ۋە سېخىيلىقتىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاقنى ئۆزىدە يېتىلدۈرەلەيدۇ. مۇنداق بىر شەخسىيەتچى ئادەم بىردىنلا باشقىلارنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزلەپ، ئۆز مەنپەئەتىدىن كېچىش دەرىجىسىگە يېتەلمىسىمۇ، ئۇ باشقىلارغا ئۆتەشكە تېگىشلىك ھەق-ھوقۇقلارنى ئادا قىلىشى ئۈچۈن يېتەرلىك مىقداردا سېخىيلىقنى يېتىلدۈرەلەيدۇ. باشقا ئەخلاقىي پەزىلەتلەرنىڭ ھەممىسى بۇنىڭغا ئوخشاش بولۇپ، ئۆزىدە تەبىئىي قابىلىيەت بولۇش شەرتى بىلەن ھاسىل قىلىش يولىدا تىرىشقان ھەر قانداق ئادەم چوقۇم ئۇنى ھاسىل قىلالايدۇ.

بۇ ئىنسانىنىڭ قولىدىكى ئىش. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىنى تەربىيە بىلەن ئىسلاھ قىلىش، ئۆزىدە گۈزەل ئەخلاقنى يېتىلدۈرۈش ئىشىغا ئەھمىيەت بەرمىگەن ئىنسان قىيامەت كۈنى ئاللاھ تائالانىڭ ئالدىدا جاۋابكارلىققا تارتىلىدۇ. چۈنكى ئىنسان ھاسىل قىلىش قولىدىن كېلىدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىدىن جاۋابكاردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن قولىدىن كېلىدىغان تۇرۇپ ھاسىل قىلمىغانلار ئاللاھ تائالانىڭ ئالدىدا جازاغا لايىق بولۇپ قالىدۇ.

ئەگەر ئىنسان ئەخلاقىدىكى قىڭغىرلىقلارنى تۈزىتىش ئۈچۈن تىرىشماستىن، ئۆزىنى ۋە ئەخلاقىنى ئۆز يولىغا قويۇۋەتسە، قىيامەت كۈنى بۇ مەسئۇلىيەتسىزلىكى سەۋەبلىك جاۋابكارلىققا تارتىلىدۇ.

ئەخلاق ئۆزگەرتىشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك چارىسى- تەربىيە

ئەخلاقنى ئىسلاھ قىلىپ، ئۇنى ياخشىلىق تەرەپكە ئۆزگەرتىشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى تەلىم-تەربىيە ئىكەنلىكىدە شەك يوق. چۈنكى تەربىيە بىلەن مەشىق ئادەملەرنىلا ئەمەس، بەلكى ئەڭ ۋەھشىي، يىرتقۇچ ھايۋانلارنىمۇ ئۆي ھايۋانلىرىغا ئوخشاش كۆندۈرۈش كۈچىگە ئىگە. مەسىلەن: سىرك ئويۇنى كۆرسىتىدىغانلار تەبىئىتى ۋەھشىيلىك بىلەن تولغان شىرنى كۆندۈرۈلگەن ھايۋانغا ئۆزگەرتەلەيدۇ ۋە ئىنسانلارغا چېقىلمايدىغان ھالغا كەلتۈرەلەيدۇ. ئىنسانلار دېلفىن(يۇنۇس بېلىقى)نى مەشىق قىلدۇرۇش ئارقىلىق كىچىك باللارمۇ ئۇنىڭدىن قورقماستىن بىرگە تاماشا قىلىدىغان ھالغا كەلتۈرەلەيدۇ. ئەگەر ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتىدىكى مۇستەھكەم ئەخلاق ئۆزگەرمەيدىغان بولسا، ئاللاھ تائالانىڭ شەرىئەتنى چۈشۈرگەنلىكىنىڭ ئەھمىيىتى بولمىغان بولاتتى، ۋەز-نەسىھەت قىلغانىنىڭ پايدىسى بولمىغان بولاتتى ۋە ئاللاھ تائالانىڭ ﴿ۋەز - نەسىھەت قىلغىن، ۋەز - نەسىھەت مۆمىنلەرگە پايدىلىقتۇر﴾[1] دېگەن ئايىتىنىڭ مەنىسى بولمىغان بولاتتى.

ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ۋە ئادالىتىدىن ئىنساننى پەقەت ئۆزى قىلغان ئىشلار ئۈچۈنلا جاۋابكارلىققا تارتىدۇ، ئۆزىدىكى ئۆزگەرتەلمەيدىغان ئىشلاردىن ئىنساننى مەسئۇل تۇتمايدۇ. مەسىلەن: ئاللاھ تائالا پاكار ئادەمنى ئۇنىڭ پاكارلىقى، ئېگىز بويلۇق ئادەمنى

(1) زارىيات سۈرىسى55-ئايەت

ئۇنىــڭ ئېگىــز بــويلىقى ســەۋەبلىك جاۋابكارلىققــا تارتىمغىنىنغــا ئوخــشاش. شــۇڭا ئىنــسانىنىڭ جاۋابكــارلىقى ئــۆزىنى ۋە ئەخلاقىنــى ياخــشىلىق يــاكى يامــانلىق تەرەپــكە ئــۆزگەرتىش قولــدىن كېلىــدىغان ئىــشلار دائىرىــسىدىلا بولىدۇ.

ئەھۋال مۇنداق ئىـكەن، ئـاللاھ تائـالا ئىنـسانىنىڭ ئـۆزىنى ۋە ئەخلاقىنـى ياخــشىلىق تەرەپــكە ئــۆزگەرتىش يولــدا تارتقــان مۇشــەققەتلىرىگە ســاۋاب بەرگەنــدەك، ئــۆزىنى ۋە ئەخلاقىنــى يامــانلىق پاتقاقلىرىغــا ئىتتــەرگەن كىشىنى جازالايدۇ.

بۇ ھەقتىكى ئىـسلام پرىنـسىپى مۇنـداق: ﴿نەپـسىنى پـاك قىلغـان ئـادەم مەقسىتىگە يېتىدۇ، ئۇنى گۇناھقا پاتۇرغان ئادەم زىيان تارتىدۇ.﴾[1]

﴿ھەر قانــداق بىــر قەۋم ئــۆزىنى ئۆزگەرتمىگــۈچە ئــاللاھ ئۇلارنىــڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ.﴾[2]

(1) شەمس سۈرىسى10 ـ ئايەت
(2) رەئد سۈرىسى11 ـ ئايەت

گۈزەل ئەخلاقلارنى يېتىلدۈرۈش چارىلىرى

شەكسىزكى، گۈزەل ئەخلاقلارنى يېتىلدۈرۈشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك چارىسى تەربىيەدۇر!

ئىسلام دىنى ئەخلاق تەربىيىسىگە ئالاھىدە زور ئەھمىيەت بەرگەن بولۇپ، ئەخلاق تەربىيىسى ئىمان تەربىيىسى بىلەن بىر ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇ سەۋەبتىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىك ھاياتىنىڭ كۆپرەكىنى ئىمان بىلەن ئەخلاقنى تۇرغۇزۇش يولىغا ئاتىغانلىقمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

ئىنسان تەبىئىتى بىر خىل بولمىغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ بىرىگە مۇناسىپ كەلگەن تەربىيە چارىسى يەنە بىرىگە مۇناسىپ كەلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام تەربىيىسى پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتىگە مۇناسىپ كېلىدىغان تەربىيە ۋاستىلىرىنىڭ ھەممىسىنى قوللانغان.

كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرىدە ئىسلام ئەخلاقىنى يېتىلدۈرۈشى ئۈچۈن ئىسلام دىنىنىڭ ئۇلارغا تەقدىم قىلغان تەربىيە چارىلىرى: ئەمەلىي مەشىق، ياخشى مۇھىت، ياخشى ئۈلگە، مۇسۇلمان جەمئىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي بېسىمى قاتارلىقلاردۇر.([1])

1. ئەمەلىي مەشىق

([1]) ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەنەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

نەپسنى ئىشتىها قىلغان ۋە ھەۋەس قىلغان ئىشلىرىدىن مەھرۇم قىلىش ۋە ئۇنى شۇنداق قىيىنچىلىقلارغا چىنىقتۇرۇش گۈزەل ئەخلاقلارنى يېتىلدۈرۈش ۋە ئېسىل-پەزىلەتلەرگە ئادەتلىنىشنىڭ چارىلىرىدىن بىرىدۇر. بۇنداق مەشقلەر دەسلەپتە ئىنسانغا ئېغىر تۇيۇلسىمۇ، كېيىنچە ئۇنى قىيىن كۆرمەيدىغان بولۇپ كېتىدۇ. بۇ خۇددى جىسمانىي جەھەتتىن چېنىقىش ئارقىلىق بەدەننى كۈچلەندۈرگەنگە ئوخشاش ئىش.

ئىنساندا ئەخلاقىي پەزىلەتلەرنى قوبۇل قىلىشقا تەبىئىي ئىقتىدار ۋە قابىلىيەت بولغانلىقى ئۈچۈن تەربىيە دېگەن نەرسە مەۋجۇد. ئەگەر ئىنساننىڭ ئەخلاقىي قەتئىي ئۆزگەرمەيدىغان ۋە ئىسلاھ قىلىنمايدىغان بولسا ئىدى، ئىنسان ھاياتىدا تەربىيەنىڭ ئەھمىيىتى بولمىغان بولاتتى.

ئەمما ئىلاھىي تەلىماتلار بىلەن رېئاللىقتىكى تەجرىبىلەرنى ئاساس قىلغان تەربىيە مېتودلىرى ئىنسان تەبىئىتىدە تەربىيەنى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى بارلىقىنى ئىسپاتلاپ كەلمەكتە. تەربىيىچىلەر، ئۇستازلار ۋە مۇئەللىملەر بۇ مېتودغا ئاساسلانغان ھالدا، يېڭى نەسىللەرنى تەربىيىلەش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارماقتا.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەن: « ئىلىم ئۆگىنىش بىلەن سەۋر سەۋرچانلىققا ئادەتلىنىش بىلەن بولىدۇ.»

يەنە بىر ھەدىستە:« ئېپپەتلىك بولۇشنى خالىغان كىشىنى ئاللاھ ئېپپەتلىك قىلىدۇ، كىشىلەردىن بىھاجەت بولۇشنى خالىغان كىشىنى

ئاللاھ بىھاجەت قىلىدۇ، سەۋرچانلىقنى مەشىق قىلغان كىشىنى سەۋرچان قىلىدۇ»[1] دەپ كەلگەن.

نەپسنى يېڭىش، ئۇنىڭ ھەۋەسلىرىنى رەت قىلىش ۋە كۆڭلى خالىمىسىمۇ ئۆزىنى ياخشى ئىشقا ۋە ئېسىل پەزىلەتكە زورلاشتىن ئىبارەت جاپالىق مەشىق بىلەن گۈزەل ئەخلاقلارنى يېتىلدۈرۈش ئەلۋەتتە مۇمكىندۇر. مەسىلەن: تېز ئاچچىقلىنىدىغان ئادەم ئۆزىدە ئېغىر بېسىقلىقتىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاقنى يېتىلدۈرۈش يولىدا دەسلەپتە قىيىنچىلىق تارتىسىمۇ، ئەمەلىي مەشىقنى داۋام قىلىدۇرۇش ئارقىلىق ئاخىرى ئېغىر بېسىقلىقنى ھاسىل قىلالايدۇ. باشقا ئەخلاق تۈرلىرىمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ.

2. ياخشى مۇھىت ۋە پەزىلەتلىك جەمئىيەت

پەزىلەتلىك جەمئىيەت- ئىنسانىي خىسلەتلەرنى، ئىسلامىي گۈزەل ئەخلاق ۋە ئالىي پەزىلەتلەرنى ئۆزلىرىگە مۇجەسسەم قىلغان، ياخشى قىلىق ۋە ياخشى ئادەتلەرنى ياقتۇرىدىغان، يامان ئادەت ۋە يامان قىلىقلارنى، شۇنداقلا ناچار ئەخلاقلارنى يامان كۆرىدىغان ئىنسانلار توپلىمىدىن تەركىب بولغان جامائەتچىلىكتۇر.

پەزىلەتلىك جەمئىيەت قۇرئان كەرىمدىكى: (سىلەر ئىنسانلار مەنپەئىتى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان ياخشىلىققا بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسىدىغان ئاللاھقا ئىمان ئېيتىدىغان ئەڭ ياخشى ئۇممەتسىلەر)[2]، دېگەن ئايەتتە ماختالغان ئىنسانلار ياشايدىغان

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى
(2) ئال ئىمران سۈرىسى 110-ئايەت

جەمئىيەتتۇر.

ياخشى مۇھىت ۋە پەزىلەتلىك جەمئىيەتكە چۆكۈپ شۇ جەمئىيەت ئىنسانلىرى بىلەن بىرگە ياشاش ئارقىلىق شۇ جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئەخلاق-پەزىلەتلىرىنى، ياخشى ئادەتلىرىنى ئۆگىنىپ يېتىلدۈرگىلى بولىدۇ. چۈنكى ئىنسان ئۆزى ياشىغان جەمئىيەتنىڭ ۋە شۇ جەمئىيەتتىكى ئىنسانلارنىڭ تەسىرى ئاستىدا قالغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ ئادەتلىرىنى ۋە ئەخلاقىنى ئىختىيارى ۋە ئىختىيارسىز ھالدا قوبۇل قىلىدۇ، شۇ جەمئىيەت كىشىلىرى ياقتۇرغاننى ياقتۇرىدىغان، ئۇلار يامان كۆرگەننى يامان كۆرىدىغان بولۇپ قالىدۇ. شۇنداق قىلىپ شۇ جەمئىيەت كىشىلىرىدىكى ئەخلاق- پەزىلەتلەرنى ئۆزىگە ئۆزلەشتۈرىدۇ.

تىلىدا راستچىللىق، ئادىتىدە ۋاپادارلىق، مۇئامىلىسىدە ئادالەتپەرۋەرلىك ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان ئۈلگىلىك بىر جەمئىيەتتە ياشىغان ئادەم ئۇچۇن بۇ جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ئېسىل ئادەتلىرىگە خىلاپلىق قىلىش ئاسانغا توختىمايدۇ. كۆڭلى خالىمىسمۇ بۇ ئادەتلەرگە ئۆزىنى كۆندۈرۈشكە تىرىشىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقىنى ئۆزىدە يېتىلدۈرىدۇ. ۋاقىت ئۇزارغانسېرى ئۇ شۇ جەمئىيەتكە ۋەكىللىك قىلالايدىغانلار قاتارىدىن بولۇپ قالىدۇ.

مەسىلەن: بېخىل ئىنساندىن بىرى ئەخلاق-پەزىلەتلىك ۋە ساخاۋەتلىك بىر جەمئىيەتتە ياشىسا، ۋاقىتنىڭ ئۇزىرىشى بىلەن شۇ جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ سېخىيلىقىدىن مەلۇم مىقدارنى ئۆزىگە يەرلەشتۈرەلەيدۇ.

قورقۇنچاق بىرى قورقۇشنى بىلمەيدىغان بىر جەمئىيەت كىشىلىرى

بىلەن ياشاش ئارقىلىق ئۆزىدىكى قورقۇنچاقلىق نىسبىتىنى تۆۋەنلىتەلەيدۇ.

ئەكسىچە، ئەخلاق-پەزىلەتتىن نېسىۋىسى بولمىغان جەمئىيەتتە ياشىغانلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى شۇ جەمئىيەتنىڭ يامان ئادەتلىرى ۋە ناچار ئەخلاقلىرىنى بىلىپ- بىلمەي قوبۇل قىلغانلىقتىن گۈزەل ئەخلاقتىن مەھرۇم قالىدۇ.

3.ياخشى ئۈلگە

ياخشى ئۈلگە ـ ئەخلاق- پەزىلەت ئۈچۈن ئەڭ ياخشى مىسال بولالايدىغان ئەمەلىي ئۈلگە دېمەكتۇر. بۇنداق ئۈلگە ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ماڭغىلى بولىدىغان ھېسسىي ئۈلگە بولغىنىدەك، ئۇنىڭ ئىش-ئىزلىرىنى ۋە سۈرىتىنى تارىخلاردىن، قىسسىلەردىن ئوقۇش ئارقىلىق زېھنىلەرگە كەلتۈرگىلى بولىدىغان مەنىۋى ئۈلگە بولىدۇ.

ياخشى ئۈلگە شەخسلەر ئۈچۈن ئۈلگىلىك شەخسلەردىن، كوللېكتىپ ئۈچۈن ئۈلگىلىك جامائەتتىن تەسىرات ئېلىش ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ.

ياخشى ئۈلگىنىڭ گۈزەل ئەخلاق ۋە ئېسىل پەزىلەتلەرنى يېتىلدۈرۈشتە تەسىرىنىڭ چوڭ بولغانلىقىنىڭ سىرى مۇنداق:

(1) ياخشى ئۈلگە ئىنسانلار جەمئىيىتىدىن ھەر قانداق بىر جەمئىيەتتە ئەڭ يۇقىرى ۋە ئەڭ ئالىي مەرتىبىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنداق بىر مەرتىبە ئادەتتە ئومۇم خەلقنىڭ سۆيگۈسىگە، تەقدىرلىشىگە، ھۆرمەت-ئېھتىرامىغا ۋە قىزىقىشىغا سازاۋەر بولىدۇ. بۇ ئەھۋال مۇنداق بىر ئۈلگە يارىتىشقا تۈرتكە بولىدىغان گۈزەل ئەخلاق ۋە ئېسىل پەزىلەتلەردىن نېسىۋىسى بولمىغانلار ئارىسىدا، ئۈلگىلىك كىشىلەرنى تەقلىد قىلىش

روھىنى ئويغىتىدۇ-دە، ئۇلار ئەخلاق-پەزىلەتتە ئۈلگىلىك كىشىلەرنى شەكلىي جەھەتتە بولسىمۇ دوراشقا ۋە ئۇلارغا ئۆزلىرىنى ئوخشىتىشقا تىرىشىدۇ. بۇ ئەھۋال مەلۇم مۇددەت شۇنداق داۋام قىلىشى نەتىجىسىدە، تەقلىد قىلغۇچىلار تەقلىد قىلىنغۇچىلاردىكى ئەخلاق، پەزىلەتلەرنى ئۆگىنىدۇ ۋە ئۆزلىرىگە يەرلەشتۈرىدۇ. ئاخىرىدا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تىرىشچانلىقىغا قاراپ گۈزەل ئەخلاق ۋە ئېسىل پەزىلەتلەردىن تېگىشلىك نېسىۋىلىرىنى ئالىدۇ. چۈنكى ئىنسان قانداقلا بىر ئىشنى مەلۇم مۇددەت تەقلىد قىلغاندىن كېيىن، بۇ ئىش ئۇنىڭ ئادىتىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

(2) كامالەت دەرىجىلىرىدە ئۈزلۈكسىز يۈكسەلگەن بىرەر ئۈلگە ئەقلى ئويغاق كىشىنىڭ قەلبىدە، ئۇنى سۆيۈش، قەدىرلەش ۋە ئۇنىڭغا قىزىقىش تەسىرىنى قوزغاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇنىڭدا كامالەتلەرگە يۈكسىلىش روھىنى ئويغىتىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ تەبىئىتىدە ياخشىلىققا مايىللىق بولۇپ، كامالەت مەرتىبىلىرىگە ئۆرلەش ئىقتىدارى بولسا، ئۆزىگە نىسبەتەن ئۈلگە سانالغان كىشىنىڭ ياخشىلىق تەرەپلىرىنى تەقلىد قىلىشقا تىرىشىدۇ ۋە ئۇنىڭ قىلغانلىرىنى قىلىش ئۈچۈن كۈچ سەرپ قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئاخىرى مەقسىتىگە يېتىدۇ ۋە تىرىشچانلىقىغا قاراپ كامالەت مەرتىبىلىرىدىن نېسىۋىسىنى ئالىدۇ.

(3) ياخشى ئۈلگە ئادەتتە ئەڭ ئېسىل پەزىلەت ۋە ئەڭ ياخشى ئەخلاقلار بىلەن زىننەتلەنگەن كىشى بولۇپ، ئۇ باشقىلارغا بۇ ئارتۇقچىلىقلارنى ھاسىل قىلىشنىڭ مۇمكىن ئىكەنلىكى قانائىتىنى بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەخلاق-پەزىلەتلىك بولۇشقا قىزىقىدىغانلار ئىككىلەنمەستىن بۇ يولغا قەدەم قويىدۇ-دە، بۇ يولدا كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقىغا قاراپ گۈزەل ئەخلاق ۋە ئېسىل پەزىلەتلەردىن نېسىۋە

ئالىدۇ. چۈنكى بۇلارنى ھاسىل قىلىش ئىنسانىنىڭ ئىقتىدارىدىكى ئىشلاردۇر. رىئاللىقتا كۆرۈۋاتىمىزكى، تەلىم-تەربىيە ساھەسىدە كۆپلىگەن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ قۇدرىتىنى ھېس قىلالمىغانلىقتىن، بەزى ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس دەپ قارايدۇ. ئۇلار باشقىلارنىڭ شۇ ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرغانلىقىنى كۆرگىنىدىن كېيىن، ئۆزىنىڭ قۇدرىتىنى سىناپ بېقىش مەقسىتى بىلەن بۇ ئىشلارغا ئاتلىنىپ، ئاخىرى غەلىبە قىلىدۇ.

بۇ غەلىبىگە ئىنساندىكى باشقىلارنى دوراشقا بولغان تەبىئىي مايىللىق ۋە دوراش قابىلىيىتى ئالاھىدە ياردەم قىلىدۇ.

ئىسلام دىنى ياخشى ئۈلگىنى مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىنىڭ كامالەت دەرىجىلىرىگە قاراپ تەرەققى قىلىش ۋاستىلىرىدىن بىرى قىلىپ بەلگىلىگەن. ئەخلاق- پەزىلەتتە يۈكسىلىشمۇ بۇنىڭ جۈملىسىدىن سانىلىدۇ.

قۇرئان كەرىم مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى "ئەڭ ياخشى ئۈلگە" قىلىپ كۆرسەتكەن. (سىلەرگە - ئاللاھنى، ئاخىرەت كۈنىنى ئۈمىد قىلغان ۋە ئاللاھنى كۆپ ياد ئەتكەنلەرگە - رەسۇلۇللاھ ئەلۋەتتە ياخشى ئۈلگىدۇر)[1].

بۇ ئايەت ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن مۇسۇلمانلارغا بېرىلگەن چوڭ تەلىمات بولۇپ، مۇسۇلمانلارنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى پۈتۈن ئىش-ھەرىكەتلىرىدە، گەپ-سۆزلىرىدە ۋە يۈرۈش-تۇرۇشلىرىدا ئۈلگە

(1) ئەھزاب سۈرىسى21-ئايەت

قىلىپ، ئۇنىڭغا ھەقىقىي رەۋىشتە ئەگىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ھەقىقەتەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئادەتتىكى كىشىلەر ۋە كامالەت دەرىجىلىرىگە يۈكسىلىشكە ئىنتىلىدىغانلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئۈلگىدۇر.

ئۆز زامانىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ھايات قائىدىلىرىنىڭ پۈتۈن ساھەلىرىدە روھى ۋە بەدىنى بىلەن تىرىك ئۈلگە بولۇپ ئۆتكەن بولسا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ شانلىق ھاياتىنى خاتىرىلىگەن ئۆلمەس ئەسەرلەر نەسىلدىن نەسىلگە يېتىپ كېلىشى نەتىجىسىدە، تا ھازىرغىچە پۈتۈن ئىسلام مىللىتى ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئۈلگە بولۇپ كەلمەكتە.

ھازىرقى ئەسىردە مۇسۇلمانلارنىڭ كۆپ سانلىقى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ھايات قائىدىلىرىنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە تولۇق ئۈلگە قىلالمىغان بولسىمۇ، ئۆتكەن 14 ئەسىردىن كۆپرەك تارىختىن بىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى پۈتۈن ئىشلىرىدا ئۈلگە قىلىپ كەلگەن بىر بۆلۈك مۇسۇلمانلار تويلىمى ئۈزۈلۈپ قالغىنى يوق. گەرچە ئۇلار ھازىرقى زاماندا سان جەھەتتە ئاز بولسىمۇ، قىممەت جەھەتتە يۇقىرىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر بېرىپ مۇنداق دېگەن:« ھەر زامان مېنىڭ ئۈممىتىمدىن بولغان بىر بۆلۈك كىشىلەر ھەقىقەت يولىدا كۈرەش قىلىشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. بۇ ئىش تا قىيامەتكىچە شۇنداق بولىدۇ»[1].

يەنە مۇنداق دېگەن:« مېنىڭ ئۈممىتىمدىن ھەر زامان بىر تائىپە

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

كىشىلەر ئاللاھ تائالانىڭ ئەمرىنى تۇتۇشقا داۋام قىلىدۇ، ئۇلارغا مۇخالىپەتچىلىك قىلغۇچىلار ۋە ئۇلارنى نائۈمىد قويغۇچىلار ئۇلارغا زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ. بۇ ئىش تاقىيامەتكىچە شۇنداق داۋام قىلىدۇ.»[1]

دېمەك، ھەقىقىي مۇسۇلمانلىقتا ۋەكىللىك قىلالايدىغان بىر بۆلۈك چىن مۇسۇلمانلار تا قىيامەتكىچە ھەر ۋاقىت ئۆزىنى ئىسپاتلاپ ۋە باشقىلارغا ئۈلگە بولۇپ تۇرىدۇ.

4. مۇسۇلمانلار توپلىمى تەرپىدىن كېلىدىغان بېسىم

ئىنسانلارنىڭ ئەخلاقىنى ئىسلاھ قىلىش يولىدا، ئىسلام تەربىيىسى قوللانغان چارە-تەدبىرلەرنىڭ بىرى مۇسۇلمانلار توپلىمىنىڭ شەخسلەرنى گۈزەل ئەخلاق ۋە ئېسىل پەزىلەتلەرگە زورلايدىغان مەنىۋى بېسىمدۇر. چۈنكى ھەر قانداق بىر ئىنسانلار جەمئىيىتىدە شۇ جەمئىيەت ئەزالىرى بولغان شەخسلەرنىڭ قەلبىگە تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان مەنىۋى نوپۇز ۋە مەلۇم دەرىجىدە بېسىم بولىدۇ.

ئەمدى، جەمئىيەتتىكى بۇ مەنىۋى نوپۇز ياكى بېسىمنىڭ مەنبەئى نېمە دېگەندە، ئۇ بولسىمۇ جەمئىيەتتىكى شەخسلەرنىڭ شۇ جەمئىيەتكە بولغان ئېھتىياجى ۋە شۇ جەمئىيەتتىن كۈتىدىغان ماددى ۋە مەنىۋى مەنپەئەتلىرىدۇر.

چۈنكى ئىنسان باشقىلار بىلەن ئارىلىشىپ ياشايدىغان ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىي مەخلۇقات بولغانلىقتىن، پەقەت مەلۇم ئىنسانلار توپلىمى ئىچىدە ھاياتىي كەچۈرۈش ئارقىلىقلا مەۋجۇد بولۇپ تۇرالايدۇ.

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى

ئىنسانىنىڭ جەمئىيەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۇنىڭ جەمئىيەتكە بولغان ئېھتىياجىدىن مەيدانغا كەلگەن تەبىئىي مۇناسىۋەتتۇر. قانداقلا بىر نەرسىگە بولغان ئېھتىياج ئېھتىياج ئىگىلىرىنى ئۆزىگە قارىتىدىغانلىقى، ھەتتا ئۆزىگە قۇل قىلىۋالىدىغانلىقى بىز رېئاللىقتا كۆرۈۋاتقان ھەقىقەتلەرنىڭ بىرىدۇر. ئەھۋال بۇنداق ئىكەن، ئېھتىياج ئىگىسى بولغان ئادەم جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنى قايىل قىلمىغىچە ۋە ئۇلارنى رازى قىلمىغىچە، جەمئىيەتتىن كۈتكەنلىرىنى ئالالمايدىغانلىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن جەمئىيەتتە ئېتىبارلىق كىشلەردىن بولۇش، جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنى قايىل قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىش يولىدا مەجبۇرىي ھالدا، جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ يولىغا ئەگىشىدۇ-دە، ئۇلارنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىگە ماسلىشىدۇ، ئۇلار ياقتۇرىدىغان ئىشلارنى قىلىشقا ۋە ئۇلار يامان كۆرىدىغان قىلىقلاردىن يىراق تۇرۇشقا تىرىشىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ مۇسۇلمانلار تۇپلىمى ياقتۇرىدىغان گۈزەل ئەخلاق ۋە ئېسىل پەزىلەتلەرنى ئاستا-ئاستا ئۆزىدە يېتىلدۈرىدۇ.

ئەمدى مەنىۋى ئېھتىياجىدىن سۆز ئاچقىنىمىزدا، ئىنساننى جەمئىيىتى بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان مەنىۋى ئېھتىياجلارنىڭ بىرى ئىنساندىكى قەدىر-قىممەت ئېھتىياجىدۇر. شۇڭا نۇرغۇن كىشىلەر باشقىلارنىڭ قوللىشىغا، ھۆرمەت-ئېھتىرامىغا، ھەتتا ماختىشىغا سازاۋەر بولۇش قىزغىنلىقى بىلەن چىن قەلبىدىن بولمىسىمۇ ياخشى ئىشلارنى ئۆزلىكىدىن قىلىشقا، ئۆزلىرىنى گۈزەل ئەخلاقلارغا ئادەتلەندۈرۈشكە، باشقىلارنىڭ نەپرىتىنى قوزغاپ قويماسلىق ئۈچۈن نەپسى ھەۋەسلىرىدىن، شەخسىي غەرەزلىرىدىن، ھەتتا بەزى زۆرۈر مەنپەئەتلىرىدىن ۋازكېچىشكە مەجبۇر بولىدۇ. مۇنداق ئىنسانلار

بولارنىڭ ھەممىسىنى جەمئىيەتنىڭ ئىنسان قەلبىدىكى نوپۇزى ۋە بېسىمى يوزىسىدىن قىلىدۇ. گەرچە مۇنداق شەكىللىۋازلىق قىلىش ئىنسانىي ۋە ئىسلامىي ئەخلاق ئۆلچىمىگە ئويغۇن كەلمىسىمۇ، باشقىلاردىن ئۇيۇلۇپ بولسىمۇ يامان ئىشلارنى تەرك ئېتىشكە، ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا ئۆزىنى كۆندۈرگەن ئادەم، ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئاستا-ئاستا بۇ ياخشى ئادەتنى ئەخلاققا ئايلاندۇرالايدۇ، يەنى ياخشى ئىشلارنى قىلىش، گۈزەل ئەخلاقلار بىلەن زىننەتلىنىش، يامان ۋە ناچار قىلىقلاردىن يىراق تۇرۇش ئۇنىڭ ئەخلاقىنىڭ بىر پارچىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. نەتىجىدە، بۇنداق ئادەم گۈزەل ئەخلاق دائىرىسىدە ئىش كۆرۈشنى بىرەر مەنپەئەتكە باغلىماستىنمۇ داۋاملاشتۇرىدىغان بولۇپ قالىدۇ.

ئەخلاق ھەققىدە كەلگەن ئايەتلەردىن تاللانمىلار

ياخشى ئەخلاققا چاقىرغان ئايەتلەر

ئوقۇش ۋە ئۆگىنىش ھەققىدە

﴿بىلمىسەڭلار، بىلىدىغانلاردىن سوراڭلار.﴾[1]

ئەخلاقنى يېتىلدۈرۈش ھەققىدە

﴿داۋان ئېشىشنىڭ نېمىلىكىنى قانداق بىلەتتىڭ؟ (داۋان ئېشىش دېگەن) قۇل ئازاد قىلماقتۇر ياكى ئاچارچىلىق كۈندە تۇغقانچىلىقى بولغان يېتىمگە ياكى توپىدا ياتقان مىسكىن (يەنى ھالى ناچار كەمبەغەل) گە تاماق بەرمەكتۇر.﴾[2]

نەپسنى پاكلاش ھەققىدە

﴿روھىنى پاك قىلغان ئادەم چوقۇم مۇرادىغا يېتىدۇ. نەپسىنى (كۇفرى ۋە پىسقى - فۇجۇر بىلەن) كەمسىتكەن ئادەم چوقۇم نائۈمىد بولىدۇ.﴾[3]

ئىستىقامەت ھەققىدە

(1) ئەنبىيا سۈرىسى7-ئايەت
(2) بەلەد سۈرىسى11-15-ئايەتلەر
(3) شەمس سۈرىسى 7-10-ئايەتلەر

﴿ئاللاھ سېنى بۇيرۇغاندەك توغرا يولدا بولغىن، ساڭا ئىمان ئېيتقانلارمۇ توغرا يولدا بولسۇن. (مەنئىي قىلىنغان ئىشلارنى قىلىپ) ئاللاھنىڭ چەكلىرىدىن چىقىپ كەتمەڭلار، شۈبھىسىزكى، ئاللاھ قىلمىشىڭلارنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر.﴾[1]

ئىپپەت-نومۇسنى ساقلاش ھەققىدە

﴿مۆمىن ئەرلەرگە ئېيتقىنكى، (نامەھرەملەرگە) تىكىلىپ قارىمىسۇن، ئەۋرەتلىرىنى (زىنادىن) ساقلىسۇن، مۇنداق قىلىش ئۇلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشىدۇر، ئاللاھ ھەقىقەتەن ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىدىن تولۇق خەۋەردار. مۆمىنەلەرگە ئېيتقىنكى، نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن، ئەۋرەتلىرىنى ياپسۇن، تاشقى زىننەتلىرىدىن باشقا زىننەتلىرىنى ئاشكارىلىمىسۇن، لېچەكلىرى بىلەن كۆكرەكلىرىنى ياپسۇن، (تاشقى زىننەتلىرىدىن باشقا) زىننەتلىرىنى ئەرلىرىدىن، ئاتىلىرىدىن، يا قېيىن ئاتىلىرىدىن، يا ئوغۇللىرىدىن، يا ئەرلىرىنىڭ ئوغۇللىرىدىن، يا ئۆز قېرىنداشلىرىدىن، يا قېرىنداشلىرىنىڭ ئوغۇللىرىدىن، يا ھەمشىرىلىرىنىڭ ئوغۇللىرىدىن، يا دىنداش ئاياللاردىن، يا قول ئاستىدىكى چۆرىلەردىن، يا خوتۇنلارغا ئېھتىياجى يوق خىزمەتچىلەر (يەنى قېرى، دەلدۈش بولغانلىقتىن جىنسىي شەھۋىتى يوقلار) دىن، يا ئاياللارنىڭ ئۇياتلىق جايلىرىنى ئۇقمايدىغان (يەنى بالاغەتكە يەتمىگەن) باللاردىن باشقا كىشىلەرگە كۆرسەتمىسۇن، زىننەتلىرىنى كىشىلەرگە بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئاياغلىرىنى يەرگە ئۇرمىسۇن، ئى مۆمىنلەر! بەختكە ئېرىشىشىڭلار

(1) ھۇد سۈرىسى 1122-ئايەت

ئۇچۇن ھەممىڭلار ئاللاھقا تەۋبە قىلىڭلار.﴾[1]

ھاۋايى-ھەۋەسنى يېڭىش ھەققىدە

﴿پەرۋەردىگارىنىڭ ئالدىدا (سوراققا تارتىلىشتىن) قورققان، ئۆزىنى نەپسى خاھىشىغا بېرىلىشتىن (يەنى ھارام قىلىنغان نەرسىلەردىن) چەكلىگەن ئادەمگە كەلسەك، ھەقىقەتەن ئۇنىڭ جايى جەننەت بولىدۇ.﴾[2]

﴿نەپسى خاھىشىقا ئەگەشمىگىنكى، ئۇ سېنى ئاللاھنىڭ يولىدىن ئازدۇرىدۇ.﴾[3]

نەپسنى كونترول قىلىشنى ئۆگىنىش ھەققىدە

﴿ئى مۆمىنلەر! (گۇناھلاردىن) ساقلىنىشىڭلار ئۇچۇن، سىلەردىن ئىلگىرىكىلەرگە (يەنى ئىلگىرىكى ئۈممەتلەرگە) روزا پەرز قىلىنغاندەك، سىلەرگىمۇ (رامىزان روزىسى) پەرز قىلىندى.﴾[4]

﴿ئۇلار سەندىن ھەيز توغرۇلۇق (يەنى ھەيزدار ئايال بىلەن جىنسىي ئالاقە قىلىشنىڭ دۇرۇسلۇقى ياكى دۇرۇس ئەمەسلىكى توغرۇلۇق) سورايدۇ. ئېيتقىنكى، «ھەيز زىيانلىقتۇر (يەنى ھەيز مەزگىلىدە جىنسىي ئالاقە قىلىش ئەر - خوتۇن ھەر ئىككىسىگە زىيانلىقتۇر)، ھەيز مەزگىلىدە ئاياللىرىڭلاردىن نېرى تۇرۇڭلار، (ھەيزدىن) پاك بولغۇچە

(1) نۇر سۈرىسى 30-31-ئايەتلەر
(2) نازىئات سۈرىسى 40-41-ئايەتلەر
(3) ساد سۈرىسى 26-ئايەت
(4) بەقەرە سۈرىسى 183-ئايەت

ئۇلارغا يېقىنچىلىق قىلماڭلار، پاك بولغاندا، ئۇلارغا ئاللاھ بۇيرۇغان جايدىن يېقىنچىلىق قىلىڭلار». ئاللاھ ھەقىقەتەن تەۋبە قىلغۇچىلارنى دوست تۇتىدۇ. (ھارامدىن ۋە نىجاسەتتىن) پاك بولغۇچىلارنى ھەقىقەتەن دوست تۇتىدۇ﴾[1].

غەزەبنى يېڭىش ھەققىدە

﴿تەقۋادارلار كەڭچىلىكتىمۇ، قىسىنچىلىقتىمۇ ئاللاھ يولىدا (پۇل - مال) سەرپ قىلىدىغانلار، (ئۆچ ئېلىشقا قادىر تۇرۇقلۇق) ئاچچىقىنى يۇتىدىغانلار، (يامانلىق قىلغان ياكى بوزەك قىلغان) كىشىلەرنى كەچۈرىدىغانلاردۇر. ئاللاھ ياخشىلىق قىلغۇچىلارنى دوست تۇتىدۇ.﴾[2].

تەقۋالىق ۋە راستچىللىقنى يېتىلدۈرۈش ھەققىدە

﴿ئى مۆمىنلەر! ئاللاھتىن قورقۇڭلار، راستچىللار بىلەن بىللە بولۇڭلار﴾[3].

﴿ئى مۆمىنلەر! ئاللاھتىن قورقۇڭلار، توغرا سۆزنى قىلىڭلار﴾[4].

گۇمانخورلۇقتىن ساقلىنىش ھەققىدە

﴿ئى مۆمىنلەر! نۇرغۇن گۇمانلاردىن ساقلىنىڭلار (يەنى ئائىلىدىكىلىرىڭلارغا ۋە كىشىلەرگە گۇمانخورلۇق قىلماڭلار)، بەزى

(1) بەقەرە سۈرىسى 222-ئايەت
(2) ئال ئىمران سۈرىسى 143-ئايەت
(3) تەۋبە سۈرىسى119-ئەيەت
(4) ئەھزاب سۈرىسى 70-ئايەت

گۇمانلار ھەقىقەتەن گۇناھتۇر﴾[1].

ئالدىراپ بىراۋنى قارىلىماسلىق ھەققىدە

﴿ئى مۆمىنلەر! ئەگەر سىلەرگە بىر پاسىق ئادەم بىرەر خەۋەر ئېلىپ كەلسە، (ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى) بىلمەستىن بىرەر قەۋمنى رەنجىتىپ قويۇپ، قىلمىشىڭلارغا پۇشايمان قىلىپ قالماسلىقىڭلار ئۈچۈن، (ئۇ خەۋەرنى) ئېنىقلاپ كۆرۈڭلار﴾[2].

بىلمىگەننى سۆزلىمەسلىك ھەققىدە

﴿بىلمەيدىغان نەرسەڭگە ئەگەشمە (يەنى بىلمىگەننى بىلدىم، كۆرمىگەننى كۆردۈم، ئاڭلىمىغاننى ئاڭلىدىم دېمە)، (ئىنسان قىيامەت كۈنى) قۇلاق، كۆز، دىل (يەنى سەزگۈ ئەزالىرى) نىڭ قىلمىشلىرى ئۈستىدە ھەقىقەتەن سوئال ـ سوراق قىلىنىدۇ﴾[3].

سەۋرچانلىقنى يېتىلدۈرۈش ھەققىدە

﴿ئى مۆمىنلەر! تائەت ـ ئىبادەتنىڭ مۇشەققەتلىرىگە ۋە سىلەرگە يەتكەن ئېغىرچىلىقلارغا سەۋر قىلىڭلار، دۈشمەنلەرگە زىيادە چىداملىق بولۇڭلار﴾[4].

ياخشى ئۆلگە يارىتىش ھەققىدە

(1) ھۇجۇرات سۈرىسى12ـ ئايەت
(2) ھۇجۇرات سۈرىسى6ـ ئايەت
(3) ئىسرا سۈرىسى36ـ ئايەت
(4) ئال ئىمران سۈرىسى ئاخىرقى ئايەت

﴿ئىرادىلىك پەيغەمبەرلەر سەۋر قىلغاندەك سەۋر قىلغىن﴾[1].

سىلەرگە ـ ئاللاھنى، ئاخىرەت كۈنىنى ئۈمىد قىلغان ۋە ئاللاھنى كۆپ ياد ئەتكەنلەرگە ـ رەسۇلۇللاھ ئەلۋەتتە ياخشى ئۆلگىدۇر﴾[2].

ئوتتۇراھاللىق ھەققىدە

﴿ناماز ۋە دۇئا قاتارلىق ئىبادەتلەردە مۇنداق دەپ تەلىم بەرگەن: نامىزىڭدا (قىرائەتنى) يۇقىرى ئاۋاز بىلەنمۇ ئوقۇمىغىن، پەس ئاۋاز بىلەنمۇ ئوقۇمىغىن. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئوتتۇرا يول تۇتقىن﴾[3].

ئاللاھ ياقتۇرىدىغان مۆمىنلەرنىڭ سۈپىتىدە ھەققىدە

﴿ئۇلار (يەنى ئاللاھ ياخشى كۆرىدىغان بەندىلەر) خىراجەت قىلغاندا، ئىسراپچىلىقمۇ قىلمايدۇ، بېخىللىقمۇ قىلمايدۇ، ئوتتۇراھال خىراجەت قىلىدۇ﴾[4].

ئائىلە ھاياتىدىكى ئىقتىسادچانلىق ھەققىدە

﴿قولۇڭنى بويнۇڭغا باغلىۋالمىغىن (يەنى بېخىللىق قىلمىغىن) قولۇڭنى تولىمۇ ئېچىپىمۇ ئەتمىگىن (يەنى ئىسراپ قىلمىغىن)، (ئۇنداق قىلساڭ پۇلسىز قېلىپ) مالامەتكە، پۇشايمانغا قالىسەن﴾[5].

(1) ئەھقاف سۈرىسى ئاخىرقى ئايەت
(2) ئەھزاب سۈرىسى21-ئايەت
(3) ئىسرا سۈرىسى110-ئايەت
(4) فۇرقان سۈرىسى67-ئايەت
(5) ئىسرا سۈرىسى67-ئايەت

ياخشى ئەمەللەرگە تەشەببۇس قىلىش ھەققىدە

﴿سىلەردىن قايسىڭلارنىڭ ئەمەلى ئەڭ ياخشى ئىكەنلىكىنى سىناش ئۈچۈن، ئاللاھ ئۆلۈمنى ۋە تىرىكلىكنى ياراتتى، ئاللاھ غالىبتۇر، (تەۋبە قىلغۇچىنى) ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر﴾[1].

ياخشى ئىشلارغا بەسلىشىش ھەققىدە

﴿سىلەرنىڭ ھەر بىرىڭلارغا بىرخىل شەرىئەت ۋە ئۇچۇق يول تەيىن قىلدۇق. ئەگەر ئاللاھ خالىسا، ئەلۋەتتە، سىلەرنى بىر ئۈممەت قىلاتتى (يەنى پۈتۈن ئىنسانلارنى بىر دىندا قىلاتتى). لېكىن ئاللاھ سىلەرگە بەرگەن شەرىئەتلەر ئارىسىدا سىلەرنى سىناش ئۈچۈن (كۆپ ئۈممەت قىلىپ ئايرىدى). ياخشى ئىشلارغا ئالدىراڭلار. ھەممىڭلار ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىسىلەر، سىلەر ئىختىلاپ قىلىشقان نەرسىلەرنى (ئۇنىڭ قايسى ھەق، قايسى ناھەق ئىكەنلىكىنى) ئاللاھ سىلەرگە ئېيتىپ بېرىدۇ﴾[2].

ياخشى سۆزنى ئاڭلاش ھەققىدە

﴿سۆزگە قۇلاق سېلىپ ئۇنىڭ ئەڭ ياخشىسىغا ئەگىشىدىغانلارغا (يەنى تەقۋادار بەندىلىرىمگە) خۇش خەۋەر بەرگىن، ئەنە شۇلار ئاللاھ ھىدايەت قىلغان كىشىلەردۇر، ئەنە شۇلار (ساغلام) ئەقىل ئىگىلىرىدۇر﴾[3].

---

(1) مۇلك سۈرىسى 2-ئايەت
(2) مائىدە سۈرىسى 47-ئايەت
(3) زۇمەر سۈرىسى 17-ئايەت

نىيەتنى دۇرۇسلاش ھەققىدە

﴿مېلىڭلاردىن نېمىنى خەير - ئېھسان قىلماڭلار، ئۇ ئۆزۈڭلارنىڭ پايدىسى ئۈچۈندۇر، سىلەر پەقەت ئاللاھنىڭ رازىلىقى ئۈچۈنلا خەير - ئېھسان قىلىسىلەر﴾[1].

﴿ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن سۆھبىتىنىڭ تولىسىدا خەيرىيەت يوقتۇر. پەقەت سەدىقىغە ياكى ياخشىلىققا ياكى كىشىلەرنى ئەپلەشتۈرۈشكە ئەمر قىلغان كىشىلەر (نىڭ يوشۇرۇن سۆھبىتى) بۇنىڭدىن مۇستەسنا. كىمكى ئۇ (ئىش) لارنى ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى تىلەش يۈزىسىدىن قىلىدىكەن، ئۇنىڭغا بۈيۈك ئەجىر ئاتا قىلىمىز﴾[2].

يامان ئەخلاقلاردىن توسقان ئايەتلەر

ئۆزىنى ھالاكەتكە ئېتىشتىن توسۇش

﴿ئاللاھنىڭ يولىدا (پۇل - مال) سەرپ قىلىڭلار، ئۆزۈڭلارنى ھالاكەتكە تاشلىماڭلار، ئېھسان قىلىڭلار، ئېھسان قىلغۇچىلارنى ئاللاھ ھەقىقەتەن دوست تۇتىدۇ﴾[3].

يالغانچىلىقتىن توسۇش

﴿يالغان گۇۋاھلىق بېرىشتىن ساقلىنىڭلار﴾[4] .

(1) بەقەرە سۈرىسى272-ئايەت
(2) نىسا سۈرىسى114-ئايەت
(3) بەقەرە سۈرىسى195-ئايەت
(4) ھەج سۈرىسى30-ئايەت

﴿پەقەت ئاللاھنىڭ ئايەتلىرىگە ئىشەنمەيدىغانلارلا (ئاللاھقا) يالغان چاپلايدۇ، (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام) يالغانچى ئەمەس) دەل ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى يالغانچىدۇر﴾[1] .

نىفاقتىن توسۇش

﴿كىشىلەر ئارىسىدا شۇنداق ئادەم باركى، ئۇنىڭ دۇنيا تىرىكچىلىكى توغرىسىدىكى سۆزى سېنى قىزىقتۇرىدۇ (لېكىن ئۇ يالغانچى مۇناپىقتۇر)، ئۇ دىلىدىكى نەرسىگە (يەنى دىلى باشقا تىلى باشقا ئەمەسلىكىگە) ئاللاھنى گۇۋاھ قىلىدۇ. ھالبۇكى، ئۇ (ساڭا ۋە ساڭا ئەگەشكۈچىلەرگە) ئەشەددىي دۈشمەندۇر (كۆرۈنۈشتە ئۇ شېرىن سۆزى ئارقىلىق دىندار قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ)﴾[2] .

سۆزى بىلەن ئەمەلى بىردەك بولماسلىقتىن توسۇش

﴿ئى مۆمىنلەر! نېمە ئۈچۈن قىلمايدىغان ئىشىڭلارنى دەيسىلەر؟﴾[3]

بېخىللىقتىن توسۇش

﴿ئۆز نەپسىنىڭ بېخىللىقىدىن ساقلانغانلار مەقسەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر﴾[4] .

﴿ئاللاھ مۇتەكەببىر ، ماختانچاقنى ياقتۇرمايدۇ. ئۇلار بېخىللىق

(1) نەھل سۈرىسى105-ئايەت
(2) بەقەرە سۈرىسى203-ئايەت
(3) سەف سۈرىسى2-ئايەت
(4) ھەشر سۈرىسى9-ئايەت

قىلىدۇ، كىشىلەرنى بېخىللىققا بۇيرۇيدۇ﴾[1] .

ئىسراپخورلۇقتىن توسۇش

﴿تۇغقانغا، مىسكىنگە، ئىبنى - سەبىلگە (خەيرى - ساخاۋەتتىن) ھەققىنى بەرگىن، (پۇل - مېلىڭنى ناتوغرا يوللارغا) ئىسراپ قىلمىغىن. ئىسراپ قىلغۇچىلار ھەقىقەتەن شەيتانلارنىڭ قېرىنداشلىرىدۇر﴾[2] .

ئەمەللەرنى كىشىلەرگە كۆرسىتىش ئۈچۈن قىلىشتىن توسۇش

﴿ئاللاھ مۇتەكەببىر ، ماختانچاقنى ياقتۇرمايدۇ...... ئۇلار ماللىرىنى كىشىلەرگە كۆرسىتىش ئۈچۈن سەرپ قىلىدۇ﴾[3] .

﴿شۇنداق نامازئوقۇغۇچىلارغا ۋايكى، ئۇلار نامازنى غەپلەت بىلەن ئوقۇيدۇ. نامازنى كىشىلەرگە كۆرسىتىش ئۈچۈن ئوقۇيدۇ﴾[4] .

ئۆزىنى چوڭ تۇتۇشتىن توسۇش

﴿كىشىلەردىن مەنسىتمەسلىك بىلەن يۈز ئۆرۈمىگىن، زېمىندا غادىيىپ ماڭمىغىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن ھاكاۋۇر، ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلارنى دوست تۇتمايدۇ﴾[5] .

دۇنيالىققا قەلبتىن بېرىلىشتىن توسۇش

---

(1) نىسا سۈرىسى36-37-ئايەتلەر
(2) ئىسرا سۈرىسى26-27-ئايەتلەر
(3) نىسا سۈرىسى37-ئايەت
(4) مائۇن سۈرىسى4-7-ئايەتلەر
(5) لۇقمان سۈرىسى18-ئايەت

﴿سەن پەرۋەردىگارىڭنىڭ رازىلىقىنى تىلەپ، ئەتىگەن - ئاخشامدا ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلىدىغانلار (يەنى ئاجىز، كەمبەغەل مۇسۇلمانلار) بىلەن سەۋرچان بىللە بولغىن، ھاياتىي دۇنيانىڭ زىبۇزىننىتىنى (يەنى مۇشرىكلارنىڭ چوڭلىرىنىڭ سۆھبىتىنى) دەپ، ئۇلارنى كۆزگە ئىلماي قالمىغىن﴾[1] .

﴿بىز (كۇففارلاردىن) تۈرلۈك جامائەنى بەھرىمەن قىلغان دۇنيانىڭ نېمەتلىرى ۋە زىبۇزىننەتلىرىگە كۆز سالمىغىن، بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى سىنايمىز، پەرۋەردىگارىڭنىڭ رىزقى (يەنى ساۋابى بۇ پانىي نېمەتتىن) ياخشىدۇر ۋە ئەڭ باقىيدۇر﴾[2] .

كۆرەلمەسلىكتىن توسۇش

﴿ياكى ئۇلار ئاللاھ ئۆز پەزلىدىن كىشىلەرگە بەرگەن نەرسىگە ھەسەت قىلىشامدۇ؟﴾[3]

﴿ئى مۆمىنلەر! ئاللاھ سىلەردىكى بىر - بىرىڭلاردىن ئارتۇق قىلغان نەرسىلەرنى (ھەسەت قىلىش يۈزىسىدىن) ئارزۇ قىلماڭلار﴾[4].

زىنادى توسۇش

﴿زىناغا يېقىنلاشماڭلار، چۈنكى ئۇ قەبىھ ئىشتۇر، يامان يولدۇر﴾[5].

(1) كەھف سۈرىسى28-ئايەت
(2) تاھا سۈرىسى131-ئايەت
(3) نىسا سۈرىسى54-ئايەت
(4) نىسا سۈرىسى32-ئايەت
(5) ئىسرا سۈرىسى32-ئايەت

ھاراق ئىچىش ۋە قىمار ئويناشتىن توسۇش

﴿ئــى مــۆمىنلەر! ھــاراق ئىچىــش، قىمــار ئوينــاش، بــۇتلار (يەنــى چوقۇنــۇش ئۈچــۈن تىكلەنــگەن تاشــلار) غــا چوقۇنــۇش، پــال ئــوقلىرى بىــلەن پــال سـېلىش شــەيتانىنىڭ ئىــشى، پاســكىنا قىلىقلاردۇر، بەخــتكە ئېرىشىــشىڭلار ئۈچــۈن شــەيتانىنىڭ ئىــشىدىن يىــراق بولــۇڭلار. شــەيتان ھــاراق، قىمــار ئــارقىلىق ئــاراڭلاردا دۈشــمەنلىك، ئــاداۋەت تۇغــدۇرماقچى، سىــلەرنى نامــازدىن ۋە ئــاللاھنى يــاد ئېتىــشتىن توســماقچى بولىــدۇ، سىــلەر ئەمدى (ھاراقتىن، قىماردىن) يانامسىلەر؟﴾[1]

ماددىي ۋە مەنىۋى پاسكىنىلىقلاردىن توسۇش

﴿ئــاللاھ (ئىچكــى ۋە تاشــقى جەھەتــتىن) پــاك بولغــۇچىلارنى دوســت تۇتىدۇ﴾[2].

ھارام كەسىپتىن توسۇش

﴿ئــى مــۆمىنلەر! بىــر - بىرىڭلارنىــڭ مــاللىرىنى (ئوغرىلىــق، خىيــانەت قىلىــش، بــۇلاش، جــازانىخورلۇق، قىمــار ئوينــاش قاتــارلىق) نــاھەق يــول بىــلەن يەۋالمــاڭلار، ئىككــى تەرەپ رازى بولۇشــۇپ قىلىــشقان ســودا - سېتىق ئارقىلىق ئېرىشىلگەن نەرسە بۇنىڭدىن مۇستەسنا﴾[3].

﴿بىــر - بىرىڭلارنىــڭ مــاللىرىنى نــاھەق يەۋالمــاڭلار، بىلىــپ تــۇرۇپ كىــشىلەرنىڭ بىــر قىــسىم مــاللىرىنى زۇلــۇم بىــلەن يەۋېلىــش ئۈچــۈن

(1) مائىدە سۈرىسى90-91-ئايەتلەر
(2) تەۋبە سۈرىسى108-ئايەت
(3) نىسا سۈرىسى29-ئايەت

ھاكىملارغا پارا بەرمەڭلار﴾[1].

ئۆسۈم مۇئامىلىسىدىن توسۇش

﴿ئاللاھ سودا-سېتىقنى ھالال قىلدى، جازانىنى ھارام قىلدى﴾.

جازانە، ئۆسۈم يېگەن ئادەملەر (قىيامەت كۈنى گۆرلىرىدىن) جىن چېپىلىپ قالغان ساراڭ ئادەملەردەك قوپىدۇ﴾[2].

ئائىلە ھاياتىدىكى ئەخلاقلار ھەققىدە كەلگەن ئايەتلەر

ئاتا-ئانىغا قارىتىلغان مەجبۇرىيەتلەر

﴿پەرۋەردىگارىڭ پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشىڭلارنى ۋە ئاتا - ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلدى، ئۇلارنىڭ بىرى، يا ئىككىلىسى سېنىڭ قول ئاستىڭدا بولۇپ ياشىنىپ قالسا، ئۇلارغا ئوھوي دېمىگىن (يەنى مالاللىقنى بىلدۈرىدىغان شۇنچىلىك سۆزنىمۇ قىلمىغىن)، ئۇلارنى دۈشكەلىمىگىن ، ئۇلارغا ھۆرمەت بىلەن يۇمشاق سۆز قىلغىن. ئۇلارغا كامالىي مېھرىبانلىقتىن ناھايىتى كەمتەر مۇئامىلىدە بولغىن ۋە: «ئى پەرۋەردىگارىم! ئۇلار مېنى كىچىكلىكىمدە تەربىيىلىگىنىدەك ئۇلارغا مەرھەمەت قىلغىن» دېگىن.﴾[3]

بالىلارنىڭ ھاياتىغا قارىتىلغان مەجبۇرىيەتلەر

---

(1) بەقەرە سۈرىسى188-ئايەت
(2) بەقەرە سۈرىسى275-ئايەت
(3) ئىسرا سۈرىسى23-24-ئايەتلەر

﴿نــامراتلىقتىن قورقــۇپ بــالاڭلارنى ئۆلتــۈرمەڭلار، بىــز ئۇلارغــا ۋە سىلەرگە رىزىق بېرىمىز﴾[1]

بالىلارنىڭ تەربىيىسىگە قارىتىلغان مەجبۇرىيەتلەر

﴿ئــى مـۆمىنلەر! ئـۆزۈڭلارنى ۋە بـالا - چاقـاڭلارنى ئىنـسان ۋە تاشـلار يېقىلغــۇ بولىــدىغان، رەھىــم قىلمايــدىغان قــاتتىق قــول پەرىــشتىلەر مــۇئەككەل بولغــان دوزاخــتىن ســاقلاڭلار، ئــۇ پەرىــشتىلەر ئاللاھنىــڭ بۇيرۇقىدىن چىقمايدۇ، نېمىگە بۇيرۇلسا شۇنى ئىجرا قىلىدۇ.﴾[2]

ئەر-ئاياللارنىڭ بىر-بىرىگە قارىتىلغان مەجبۇرىيەتلەر

﴿ئــۇلار بىــلەن چىــرايلىقچە تىرىكچىلىــك قىلىڭــلار، ئەگەر ئــۇلارنى ياقتۇرمىــساڭلار (ســەۋر قىلىڭــلار)، چــۈنكى ســىلەر ياقتۇرمايــدىغان بىــر ئىشتا ئاللاھ كۆپ خەيرىيەتلەرنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن.﴾[3]

﴿ئــانىلار (بــالىلارنى ئېمىــتىش مۇددىتىــدە) تولــۇق ئېمىتمەكچــى بولــسا، تولــۇق ئىككــى يىــل ئېمىتىــشى لازىــم. ئــاتىلار ئــانىلارنى قائىــدە بــويىچە يــېمەك - ئىچـمەك ۋە كـىيىم - كـېچەك بىـلەن تەمىـنلەپ تۇرۇشـى كېـرەك، كىــشى پەقەت قولىــدىن كېلىــدىغان ئىــشقىلا تەكلىــپ قىلىنىــدۇ. ئــانىنى بالىسى سەۋەبلىك زىيان تارتقۇزماسلىق لازىم.﴾[4]

﴿ســىلەر ئايــاللارنى تــالاق قىلــساڭلار، ئۇلارنىــڭ ئىــددىتىگە (لايىــق

(1) ئەنئام سۈرىسى151-ئايەت
(2) تەھرىم سۈرىسى6-ئايەت
(3) نىسا سۈرىسى19-ئايەت
(4) بەقەرە سۈرىسى233-ئايەت

پەيتتە يەنى پاكلىق ھالىتىدە) تالاق قىلىڭلار. (نەسەب ئارىلىشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن) ئىددەتنى ساناڭلار، پەرۋەردىگارىڭلاردىن قورقۇڭلار، (ئۇلارنىڭ ئىددىتى توشمىغۇچە) ئۇلارنى ئۆيلىرىدىن چىقىرىۋەتمەڭلار، ئۇلارمۇ (ئۆيىدىن) چىقمىسۇن، ئۇلار پەقەت ئوچۇق پاھىشە قىلسىلا ئاندىن (ھەدنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن) چىقىدۇ، ئەنە شۇ ئاللاھنىڭ قانۇنىدۇر، كىمكى ئاللاھنىڭ قانۇنىدىن ھالقىپ كېتىدىكەن، ئۇ ئۆزىگە زۇلۇم قىلغان بولىدۇ، سەن بىلمەيسەنكى، ئاللاھ شۇنىڭدىن كېيىن (يەنى تالاقتىن كېيىن) بىرەر ئىشنى مەيدانغا كەلتۈرۈشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ ئىددىتى توشقان چاغدا، ئۇلار بىلەن چىرايلىقچە يېنىشىڭلار ياكى ئۇلار بىلەن چىرايلىقچە ئۈزلىشىپ كېتىڭلار، (يېنىشقان، ئاجراشقان چېغىڭلاردا) ئاراڭلاردىن ئىككى ئادىل گۇۋاھچىنى گۇۋاھ قىلىڭلار، خۇدالىق ئۈچۈن (توغرا) گۇۋاھ بولۇڭلار.﴾[1]

ئۇرۇق-تۇغقانلارغا قارىتىلغان مەجبۇرىيەتلەر

﴿خىش - ئەقرىبالارغا، مىسكىنلەرگە، ئىبن سەبىللەرگە (سىلە - رەھىم ۋە ياخشىلىقتىن تېگىشلىك) ھەققىنى بەرگىن، ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەيدىغانلار ئۈچۈن مۇنداق قىلىش ياخشىدۇر، ئەنە شۇلار مەقسەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر.[2]

ئەگەر سىلەردىن بىرەيلەن ئۆلۈش ئالدىدا كۆپ مال قالدۇرسا، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ۋە خىش - ئەقرىبالىرىغا ئادىللىق بىلەن ۋەسىيەت

(1) تالاق سۈرىسى1-2-ئايەتلەر

(2) رۇم سۈرىسى38-ئايەت

قىلىــشى تەقۋادارلارنىــڭ ئۆتەشــكە تېگىــشلىك بــۇرچى ســۈپىتىدە پەرز قىلىندى.﴾[1]

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردە گۈزەل ئەخلاقلارغان بۇيرىغان ئايەتلەر

ئامانەتنى ئادا قىلىشقا ئۈندەش

﴿شۈبھىــسىزكى، ئــاللاھ ســىلەرنى ئامــانەتلەرنى ئىگىــسىگە قايتۇرۇشــقا، كىشىلەر ئارىسىدا ھۆكۈم قىلغاندا ئادىل ھۆكۈم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ.﴾[2]

ۋەدىگە ۋاپا قىلىش

﴿ئى مۆمىنلەر! ئەھدىلەرگە ۋاپا قىلىڭلار.﴾[3]

﴿ئەھــدىگە ۋاپــا قىلىڭــلار، (قىيــامەت كــۈنى) ئەھــدە ئۈســتىدە (يەنــى ئەھــدىگە ۋاپــا قىلغــان ـ قىلمىغــانلىق ئۈســتىدە) ئەلــۋەتتە ســوئال ـ ســوراق قىلىنىسىلەر.﴾[4]

سۆزدە ۋە گۇۋاھلىق بېرىشتە راستچىل بولۇش

﴿ســـۆز قىلغـــان (ھۆكـــۈم چىقارغـــان يـــاكى گۇۋاھلىـــق بەرگەن) چېغىڭلاردا ئادىل بولۇڭلار.﴾[5]

---

(1) بەقەرە سۈرىسى180-ئايەت
(2) نىسا سۈرىسى58-ئايەت
(3) مائىدە سۈرىسى1-ئايەت
(4) ئىسرا سۈرىسى34-ئايەت
(5) ئەنئام سۈرىسى152-ئايەت

﴿ئـى مـۆمىنلەر! خۇدالىـق ئۈچـۈن گـۇۋاھلىـق بېرىـشتە، ئۆزۈڭلارنىـڭ يـاكى ئاتـا ـ ئاناڭلارنىـڭ يـاكى تۇغقانلىرىڭلارنىـڭ زىيىنىغـا (گـۇۋاھلىـق بېرىـــشكە) تـــوغرا كەلـــگەن تەقـــدىردىمۇ، ئـــادالەتنى بەرپـــا قىلىـــشقا تىرىـــشىڭلار، (گـۇۋاھلىـــق بېرىلگـــۈچى) بـــاي بولـــسا (ئۇنىڭغـــا رىئـــايە قىلماســـتىن)، يـــاكى پېقىـــر بولـــسا (ئۇنىڭغـــا ئىـــچ ئاغرىتماســـتىن) ھامـــان ئادىل گـۇۋاھ بولۇڭلار.﴾[1]

ئارىسى بۇزۇلغانلارنى ئەپلەشتۈرۈپ قويۇش

﴿مـۆمىنلەر ھەقـقەتەن (دىنـدا) قېرىنداشـلاردۇر، (ئۇرۇشـۇپ قالـسا) قېرىنداشـــلىرىڭلارنىڭ ئارىـــسىنى تـــۈزەڭلار، رەھمەتـــكە ئېرىشـــشىڭلار ئۈچۈن، ئاللاھ تىن قورقۇڭلار.﴾[2]

خىيانەتكە قارشى چىقىش

﴿خائىنلارنىـــڭ تەرەپىنـــى ئـــالمىغىن... (گۇنـــاھ قىلىـــش بىـــلەن) ئـــۆزلىرىگە خىيـــانەت قىلغۇچىلارنىـــڭ تەرەپىنـــى ئـــالمىغىن. خىيـــانەتكە ئـــادەتلەنگەن، گۇناھقـــا چـــۆمگەن كىـــشىنى ئـــاللاھ ھەقـــقەتەن دوســـت تۇتمايدۇ﴾[3].

ئەپۇ قىلىش

﴿ئـۇلارنى كەچـۈرگىن، ئـاللاھ ھەقـقەتەن ياخـشىلىق قىلغـۇچىلارنى

---

(1) نىسا سۈرىسى153 ـ ئايەت
(2) ھۇجۇرات سۈرىسى10 ـ ئايەت
(3) نىسا سۈرىسى105 ـ 107 ـ ئايەتلەر

دوست تۇتىدۇ.﴾[1] ﴿كىمكى (ئىنتىقام ئېلىشقا قادىر تۇرۇقلۇق) ئەپۇ قىلسا ۋە (ئۆزى بىلەن يامانلىق قىلغۇچىنىڭ ئارىسىنى) تۈزىسە، ئۇنىڭ ئەجرىنى ئاللاھ بېرىدۇ، ئاللاھ ھەقىقەتەن زۇلۇم قىلغۇچىلارنى دوست تۇتمايدۇ﴾[2].

زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش

﴿زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچى ئادەم ئىنتىقامىنى ئالسا ئۇنى ئەيىبلەشكە بولمايدۇ.﴾[3]

يامانلىقنى ياخشىلىق بىلەن قايتۇرۇش

﴿ياخشى ئىش بىلەن يامان ئىش باراۋەر بولمايدۇ، ياخشى خىسلەت ئارقىلىق (يامان خىسلەتكە) تاقابىل تۇرغىن، (شۇنداق قىلساڭ) سەن بىلەن ئۆزىنىڭ ئارىسىدا ئاداۋەت بار ئادەم گويا سىرداش دوستۇڭدەك بولۇپ قالىدۇ.﴾[4]

ياخشى ئىشقا ئۈندەپ، يامان ئىشتىن قايتۇرۇش

﴿سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا خەيرلىك ئىشلارغا دەۋەت قىلىدىغان، ياخشى ئىشلارغا بۇيرۇپ، يامان ئىشلارنى مەنئى قىلىدىغان بىر جامائە بولسۇن؛ ئەنە شۇلار مەقسىتىگە ئېرىشكۈچىلەردۇر.﴾[5]

(1) مائىدە سۈرىسى 13-ئايەت
(2) شۇرا سۈرىسى 40-ئايەت
(3) شۇرا سۈرىسى 41-ئايەت
(4) فۇسسىلەت سۈرىسى 34-ئايەت
(5) ئال ئىمران سۈرىسى 104-ئايەت

﴿ياخشى ئىشقا ۋە تەقۋادارلىققا ياردەملىشىڭلار، گۇناھقا ۋە زۇلۇمغا ياردەملەشمەڭلار.﴾[1]

ھەر ئىشتا ئادالەتلىك ۋە مېھىر-شەپقەتلىك بولۇش

﴿ئاللاھ ھەقىقەتەن (كىشىلەر ئارىسىدا) ئادىل بولۇشقا، (جىمى خەلققە) ياخشىلىق قىلىشقا، خىش - ئەقرىبالارغا سىلە - رەھىم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ، قەبىھ (سۆز - ھەرىكەتلەر) دىن، يامان ئىشلاردىن ۋە زۇلۇم قىلىشتىن توسىدۇ. نەسىھەتنى قوبۇل قىلسۇن دەپ، ئاللاھ سىلەرگە پەند - نەسىھەت قىلىدۇ.﴾[2]

خەير-ئىھسان قىلىش

﴿ئى مۆمىنلەر! سودا - سېتىق، دوستلۇق ۋە (ئاللاھنىڭ ئىزنىسىز) شاپائەت بولمايدىغان كۈنى (يەنى قىيامەت كۈنى) يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن، سىلەرگە بىز رىزىق قىلىپ بەرگەن مال - مۈلۈكلەردىن (ياخشىلىق يوللىرىغا) سەرپ قىلىڭلار. كۇفرانى نېمەت قىلغۇچىلار (ئۆزلىرىگە) زۇلۇم قىلغۇچىلاردۇر.﴾[3]

﴿بىرىڭلارغا ئۆلۈم كېلىپ: «پەرۋەردىگارىم! نېمىشقا مېنى (يەنى ئەجىلىمنى) بىر ئاز كېچىكتۈرمىدىڭ، سەدىقە قىلىپ ياخشىلاردىن بولار ئىدىم» دېيىشتىن بۇرۇن، ئۆزۈڭلارغا رىزىق قىلىپ بېرىلگەن

(1) مائىدە سۈرىسى2-ئايەت
(2) نەھل سۈرىسى90-ئايەت
(3) بەقەرە سۈرىسى254-ئايەت

نەرسىلەرنى سەدىقە قىلىڭلار.﴾[1]

ئاتا-ئىھسانني مەخپىي قىلىش

﴿سەدىقىنى ئاشكارا بەرسەڭلار، بۇ ياخشىدۇر، ئەگەر ئۇنى مەخپىي بەرسەڭلار ۋە يوقسۇللارغا بەرسەڭلار، تېخىمۇ ياخشىدۇر. بۇ، سىلەرنىڭ بەزى گۇناھلىرىڭلارغا كەففارەت بولىدۇ، ئاللاھ سىلەرنىڭ قىلغان ئەمەلىڭلاردىن خەۋەرداردۇر.﴾[2]

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردە يامان ئەخلاقلاردىن توسقان ئايەتلەر

بېخىللىقتىن توسۇش

﴿ئاللاھ ئۆز پەزلىدىن بەرگەن نەرسىلەرگە (يەنى پۇل - مالغا) بېخىللىق قىلىدىغانلار بېخىللىقنى ئۆزلىرى ئۈچۈن پايدىلىق دەپ گۇمان قىلمىسۇن، ئەمەلدە بۇ ئۇلار ئۈچۈن زىيانلىقتۇر؛ ئۇلارنىڭ بېخىللىق قىلغان نەرسىسى قىيامەت كۈنى ئۇلارنىڭ بوينىغا تاقاق قىلىپ سېلىنىدۇ. ئاسمانلارنىڭ ۋە يەرنىڭ مىراسى ئاللاھنىڭدۇر (يەنى كائىناتتىكى ھەممە نەرسە ئاللاھنىڭ مۈلكى بولۇپ، ئۇلار پانىي بولغاندىن كېيىن ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىدۇ). ئاللاھ قىلغان ئەمەللىرىڭلاردىن خەۋەرداردۇر.﴾[3]

بېخىللارغا تەھدىت

(1) مۇنافىقۇن سۈرىسى 10-ئايەت
(2) بەقەرە سۈرىسى 271-ئايەت
(3) ئال ئىمران 180-ئايەت

﴿ئـالتۇن ـ كۈمـۈش يىغىـپ، ئـۇنى ئاللاھنىـڭ يولىـدا سـەرپ قىلمايـدىغانلارغا (دوزاختـا بولىـدىغان) قـاتتىق ئـازاب بىـلەن بېـشارەت بەرگىـن. ئـۇ كۈنـدە (يەنـى قىيـامەت كۈنىـدە) ئـۇ ئـالتۇن ـ كۈمۈشـلەر جەھەننەمنىـڭ ئوتىـدا قىزىتىلىـپ، ئۇنىـڭ بىـلەن ئۇلارنىـڭ پېشانىلىرى ، يـانلىرى ۋە دۈمبىلىـرى داغلىنىـدۇ. ئۇلارغـا: «بـۇ سـىلەرنىڭ ئـۆزۈڭلار ئۈچـۈن يىغقـان ئـالتۇن ـ كۈمۈشـۈڭلار (سـىلەر بـۇ دۇنيـايىڭلاردىكى ئاللاھنىڭ ھەققىنـى ئـادا قىلمىـدىڭلار). يىغقـان ئـالتۇن ـ كۈمۈشـۈڭلارنىڭ ۋابالىنى تېتىڭلار» دېيىلىدۇ.﴾(1)

ئامانەتكە ۋە ئىشەنچكە خىيانەت قىلىشتىن توسۇش

﴿ئـى مـۆمىنلەر! ئاللاھقـا، پەيغەمـبەرگە خىيـانەت قىلمـاڭلار، سـىلەرگە قويۇلغان ئامانەتلەرگە بىلىپ تۇرۇپ خىيانەت قىلماڭلار.﴾(2)

كىشىلەرگە ئازار بېرىشتىن توسۇش

﴿مـۆمىنلەر ۋە مـۆمىنەلەرگە قىلمىغـان ئىـشلارنى (چـاپلاپ) ئـۇلارنى رەنجىتىـــدىغانلار (شـــۇ) بۆھتـــاننى ۋە روشـــەن گۇنـــاھنى ئۈســـتىگە ئارتىۋالغان بولىدۇ.﴾(3)

كىشىلەرگە زۇلۇم قىلىشتىن توسۇش

﴿سـىلەردىن كىمكـى زۇلـۇم قىلىـدىكەن، ئۇنىڭغـا بىـز (ئـاخىرەتتە)

(1) تەۋبە سۈرىسى34ـ35ـئايەتلەر
(2) ئەنفال سۈرىسى27ـئايەت
(3) ئەھزاب سۈرىسى58ـئايەت

قاتتىق ئازابنى تېتىتىمىز.﴾[1]

﴿ئاللاھ زالىملارنى قەتئىي ياقتۇرمايدۇ.﴾[2]

يامانلىق قىلغۇچىلارغا يان بېسىشتىن تۇسۇش

﴿گۇناھقا ۋە زۇلۇمغا ياردەم قىلماڭلار.﴾[3]

خائىنلارغا يانداش بولۇشتىن توسۇش

﴿خائىنلارنىڭ تەرىپىنى ئالما.﴾[4]

ئەھدىنى بۇزۇشتىن توسۇش

﴿سىلەر ئەھدە تۈزۈشكەنلىرىڭلاردا ، ئاللاھنىڭ ئەھدىگە ۋاپا قىلىڭلار، قەسەمڭلارنى (ئاللاھنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپ) پۇختىلىغاندىن كېيىن بۇزماڭلار، چۈنكى سىلەر ئاللاھنى گۇۋاھچى قىلدىڭلار. شۈبھىسىزكى، ئاللاھ قىلمىشىڭلارنى بىلىپ تۇرىدۇ.﴾[5]

ئالدامچىلىقتىن توسۇش

﴿خىيانەتكە ئادەتلەنگەن، گۇناھقا چۆمگەن كىشىنى ئاللاھ ھەقىقەتەن دوست تۇتمايدۇ. ئۇلار (خىيانەتلىرىنى) ئىنسانلاردىن (خىجىل بولۇپ) يوشۇرىدۇ، ئاللاھتىن (خىجىل بولۇپ) يوشۇرمايدۇ؛

---

(1) فۇرقان سۈرىسى 19-ئايەت

(2) شۇرا سۈرىسى 40-ئايەت

(3) مائىدە سۈرىسى 2-ئايەت

(4) نىسا سۈرىسى 105-ئايەت

(5) نەھل سۈرىسى 91-ئايەت

ئۇلار ئاللاھ رازى بولمايدىغان سۆزنى (يەنى بوھتان چاپلاش، يالغان گۇۋاھلىق بېرىش ۋە يالغان قەسەمنى) پىلانلىغان چاغدا، ئاللاھ ئۇلار بىلەن بىللە ئىدى (يەنى ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ تۇراتتى، سۆزىنى ئاڭلاپ تۇراتتى). ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى ئاللاھ تامامەن بىلگۈچىدۇر.﴾[1]

يالغان گۇۋاھلىق بېرىشتىن توسۇش

﴿يالغان گۇۋاھلىق بېرىشتىن ساقلىنىڭلار.﴾[2]

ھەقىقەتنى يوشۇرۇشتىن توسۇش

﴿گۇۋاھلىقنى يوشۇرماڭلار، كىمكى ئۇنى يوشۇرىدىكەن، ھەقىقەتەن ئۇنىڭ دىلى گۇناھكار بولىدۇ. ئاللاھ قىلمىشىڭلارنى تامامەن بىلگۈچىدۇر.﴾[3]

يېتىملارغا ۋە پېقىرلارغا يېرىك مۇئامىلە قىلىشتىن توسۇش

﴿يېتىمنى خورلىما. سائىلغا قوپاللىق قىلما.﴾[4]

كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىشتىن توسۇش

﴿ئى مۆمىنلەر! بىر قەۋم يەنە بىر قەۋمنى (يەنى بىر جامائە يەنە بىر جامائەنى، بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمنى) مەسخىرە قىلمىسۇن، مەسخىرە

---

(1) نىسا سۈرىسى107-108-ئايەتلەر

(2) ھەج سۈرىسى30-ئايەت

(3) بەقەرە سۈرىسى283-ئايەت

(4) دۇھا سۈرىسى9-10-ئايەتلەر

قىلىنغان قەۋم (ئاللاھنىڭ نەزىرىدە) مەسخىرە قىلغۇچى قەۋمدىن ياخشىراق بولۇشى مۇمكىن، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى ئاياللارمۇ ئۆزئارا مەسخىرە قىلىشمىسۇن، مەسخىرە قىلىنغۇچى ئاياللار (ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا) مەسخىرە قىلغۇچى ئاياللاردىن ياخشىراق بولۇشى مۇمكىن، بىر - بىرىڭلارنى ئەيىبلىمەڭلار، بىر - بىرىڭلارنى يامان لەقەم بىلەن چاقىرماڭلار، ئىماندىن كېيىن پىسقى بىلەن ئاتاش (يەنى مۆمىننى پاسىق) دەپ ئاتاش نېمىدېگەن يامان! (مۇنداق نەھيى قىلىنغان ئىشلاردىن) تەۋبە قىلمىغانلار زالىملاردۇر.﴾[1]

كىشىلەرنى تۆۋەن كۆرۈشتىن توسۇش

﴿كىشىلەردىن مەنستەمەسلىك بىلەن يۈز ئۆرۈمىگىن، زېمىندا غادىيىپ ماڭمىغىن، ئاللاھ ھەققەتەن ھاكاۋۇر، ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلارنى دوست تۇتمايدۇ.﴾[2]

كىشىلەرنىڭ ئەيىبنى ئىزدەشتىن توسۇش

﴿كىشىلەرنىڭ ئەيىبنى ئىزدىمەڭلار.﴾[3]

غەيۋەت قىلىشتىن توسۇش

﴿بىر - بىرىڭلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلماڭلار، سىلەرنىڭ بىرىڭلار ئۆلگەن قېرىندىشىڭلارنىڭ گۆشىنى يېيىشنى ياقتۇرامسىلەر؟﴾[4]

(1) ھۇجۇرات سۈرىسى 11-ئايەت
(2) لۇقمان سۈرىسى 18-ئايەت
(3) ھۇجۇرات سۈرىسى 12-ئايەتنىڭ بىر قىسمى
(4) ھۇجۇرات سۈرىسى 12-ئايەتنىڭ بىر قىسمى

گەپ توشۇشتىن توسۇش

﴿(كىشىلەرنى) ئەيىبلىگۈچى سۆخەنچىگە ۋاي!﴾[1]

كىشىلەرگە بوھتان چاپلاشتىن توسۇش

﴿مۆمىنلەر ئۈستىدە يامان سۆزلەرنىڭ تارىلىشىنى ياقتۇرىدىغان ئادەملەر، شۈبھىسىزكى، دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە قاتتىق ئازابقا قالىدۇ، ئاللاھ (سىرلارنى ۋە نىيەتلەرنى) بىلىپ تۇرىدۇ، سىلەر بىلمەيسىلەر.﴾[2]

ئىجتىمائىي ھاياتتىكى ئەدەپ-ئەخلاقلار ھەققىدە كەلگەن

باشقىلارنىڭ ئۆيىگە رۇخسەت سوراپ كىرىش

﴿ئى مۆمىنلەر! باشقىلارنىڭ ئۆيلىرىگە (كىرىشكە) ئىجازەت سورىمىغىچە ۋە ئۆي ئىگىسىگە سالام بەرمىگىچە كىرمەڭلار، ۋەز - نەسىھەت ئېلىشىڭلار (يەنى بۇ گۈزەل ئەخلاق - ئەدەبكە ئەمەل قىلىشىڭلار) ئۈچۈن بۇ (يەنى ئىجازەت سوراپ ۋە سالام بېرىپ كىرىش ئۇشتۇمتۇت كىرىشتىن) سىلەرگە ياخشىدۇر. ئەگەر باشقىلارنىڭ ئۆيلىرىدە ھېچ ئادەم بولمىسا سىلەرگە ئىجازەت بېرىلمىگىچە كىرمەڭلار، ئەگەر سىلەرگە قايتىڭلار دېيىلسە قايتىپ كېتىڭلار، قايتىپ كېتىش سىلەر ئۈچۈن ئەڭ ياخشىدۇر، ئاللاھ سىلەرنىڭ قىلىدىغان ئەمەللىرىڭلارنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر. شەخسىي تۇرالغۇ بولمىغان (يەنى دۇكان - سارايلارغا ئوخشاش) ئۆيلەرگە ھاجىتىڭلار چۈشۈپ كىرسەڭلار،

---

(1) ھۇمەزە سۈرىسى 1-ئايەت

(2) نۇر سۈرىسى 19-ئايەت

سىلەرگە ھېچ گۇناھ يوقتۇر ئاللاھ سىلەرنىڭ ئاشكارىلىغىنىڭلارنىمۇ، يوشۇرغىنىڭلارنىمۇ بىلىپ تۇرىدۇ.﴾[1]

ئۆيگە كىرىشتە سالام بېرىش

﴿سىلەر ئۆيلەرگە كىرگەن چېغىڭلاردا ئۆزۈڭلارغا (يەنى ئۆيدىكى كىشىلەرگە) ئاللاھ بەلگىلىگەن مۇبارەك، پاك سالامنى بېرىڭلار، (يەنى ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم دەڭلار) ئاللاھ سىلەرنى چۈشەنسۇن دەپ ئايەتلەرنى مۇشۇنداق بايان قىلىدۇ.﴾[2]

سالامنى قايتۇرۇش

﴿سىلەرگە بىر كىشى سالام بەرسە، ئۇنىڭغا تېخىمۇ ياخشى سالام بىلەن جاۋاب قايتۇرۇڭلار (يەنى بىر كىشى ئەسسالامۇئەلەيكۇم دەپ سالام بەرسە، ئۇنىڭغا ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللاھى ۋەبەرەكاتۇھۇ دەڭلار)، ياكى ئۇنىڭ سالامنى ئەينەن قايتۇرۇڭلار (يەنى ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام دەڭلار). ئاللاھ ھەققەتەن ھەممە نەرسىدىن (يەنى بەندىلىرىنىڭ چوڭ ـ كىچىك ئىشلىرىدىن ھېساب ئالغۇچىدۇر.﴾[3]

سورۇندا جاي تالاشماسلىق

﴿ئى مۆمىنلەر! ئەگەر (سورۇندا) بەزىلەر سىلەرگە: «ئورۇن چىقىرىپ بېرىڭلار» دېسە، ئورۇن چىقىرىپ بېرىڭلار، ئاللاھ سىلەرگە

---

(1) نۇر سۈرىسى27ـ29ـئايەتلەر
(2) نۇر سۈرىسى61ـئايەت
(3) نىسا سۈرىسى86ـئايەت

(رەھمىتىنــــى ۋە جەننىتىنــــى) كېڭەيتىـــپ بېرىـــدۇ، ئەگەر سىـــلەرگە (باشـقىلارغا ئـورۇن بوشـىتىپ بېـرىش ئۈچـۈن): «ئورنـۇڭلاردىن تـۇرۇپ بېـرىڭلار» دېيىلـسە، ئورنـۇڭلاردىن تـۇرۇپ بېـرىڭلار، ئـاللاھ سـىلەردىن ئىمــان ئېيتقــانلار ۋە ئىلىــم بېرىلگەنلەرنــى بىــر قــانچە دەرىــجە يــۇقىرى كۆتۈرىـــدۇ، ئـــاللاھ ســـىلەرنىڭ قىلىۋاتقـــان ئىـــشلىرىڭلاردىن تولـــۇق خەۋەردار.﴾[1]

كىشىلەرگە ياخشى سۆز قىلىش

﴿بەنــدىلىرىمگە ئېيتقىنكــى، ئــۇلار ياخــشى ســۆزلەرنى قىلــسۇن، شۇبھــسىزكى، شــەيتان ئۇلارنىــڭ ئارىــسىدا پىتــنە قوزغايــدۇ، شــەيتان ئىنسانغا ھەقىقەتەن ئاشكارا دۈشمەندۇر.﴾[2]

(1) مۇجادەلە سۈرىسى11-ئايەت
(2) ئىسرا سۈرىسى53-ئايەت

ئىككىنچى بۆلۈم

بىزنىڭ ئەخلاقىي بۇرچىمىز

بىزنىڭ ئەخلاقىي بۇرچىمىز

بىز مۇسۇلمانلارنىڭ ئەخلاقىي بۇرچىمىز 6 تۈرلۈك بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە(*):

(1) دىنىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز.

(2) ئۆزىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز.

(3) ئائىلىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز.

(4) ۋەتەن ۋە خەلقىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز.

(5) ئىنسانىيەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز.

(6) تەبىئەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز.

دىنىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز

دىنىمىزغا قارىتىلغان ئەخلاقىي بۇرچىمىز 4 قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. ئۇلار:

(1) دىنىي پرىنسىپلارغا قارىتىلغان بۇرچىمىز.

(2) ئاللاھقا قارىتىلغان بۇرچىمىز.

(*)Temel Din bilgisi ناملىق ئەسەردىن قىسقارتىپ ئېلىندى (تۈركچە)

(3) پەيغەمبىرىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز.

(4) قۇرئان كەرىمگە قارىتىلغان بۇرچىمىز.

ھەر قانداق بىر مۇسۇلماننىڭ دىنىي پرىنسىپلارغا قارىتىلغان بۇرچىنى ئىخچاملىغاندا مۇنداق: دىن مەسىلىلىرىنى توغرا رەۋىشتە ئۆگىنىش، دىنىنىڭ پۈتۈن بۇيرۇغانلىرى ۋە توسقانلىرىغا رىئايە قىلىپ ئەمەل قىلىش ئارقىلىق ئۈلگىلىك بىر مۇسۇلمان بولۇش.

ئاللاھقا قارىتىلغان بۇرچىمىز

ئاللاھقا قارىتىلغان بۇرچىمىز قىسقىچە مۇنداق: ئاللاھ سۆيگۈسىنى، ئۇنىڭ جازاسىغا ئۇچراپ قېلىش خەۋپىنى قەلبىمىزگە يەرلەشتۈرۈشىمىز، ئۇنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشتۈرىدىغان ئىشلارنى قىلىشقا ئالدىراپ، توسقانلىرىدىن يىراق تۇرۇشىمىز، ئۇنىڭ بىزگە ئاتا قىلغان سانسىز نېمەتلىرى ئۈچۈن شۈكۈر ئېيتىپ، ئاللاھنىڭ ياخشى بىر بەندىسى بولۇشقا تىرىشىشىمىزدىن ئىبارەتتۇر.

پەيغەمبىرىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز

پەيغەمبىرىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز قىسقىچە مۇنداق: پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۇھەببىتىنى قەلبىمىزگە ئورنىتىش، ئۇنى ئۆزىمىزگە پۈتۈن ئىشلىرىمىزدا رەھبەر قىلىش، دىنىمىزنى ئۇنىڭ چۈشەنگىنىدەك ۋە ئۇ ياشىغاندەك ياشىتىشقا تىرىشىش، ئۇنىڭ ئەخلاقىنى ئۆزىمىزگە ئۈلگە قىلىش، ئۇنىڭغا دۇرۇت ۋە دۇئالارنى يوللاش ۋە ئۇنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇممىتى بولۇشقا تىرىشىشتىن ئىبارەتتۇر.

قۇرئان كەرىمگە قارىتىلغان بۇرچىمىز

قۇرئان كەرىمگە قارىتىلغان بۇرچىمىز قىسقىچە مۇنداق: قۇرئان كەرىمنىڭ ئاللاھنىڭ سۆزى ئىكەنلىكىنى ئىشىنىمىزدىن چىقارماسلىق بىلەن بىرگە ئۇنىڭغا ئەدەب بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئۇنى ھەمىشە تىلاۋەت قىلىش، ئۇنىڭ مەنىسىنى ئۆگىنىپ، كۆرسەتمىلىرىنى ھاياتىمىزدا ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىن ئىبارەتتۇر.

ئۆزىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز

ئۆزىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز بەدىنىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز ۋە روھىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز، دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

بەدىنىمىزگە قارىتىلغان بۇرچىمىز قىسقىچە مۇنداق: بەدىنىمىزنىڭ بىزگە ئاللاھتىن بىر ئامانەت ئىكەنلىكىنى بىلىش بىلەن بىرگە ئۇنى پاكىز تۇتۇشىمىز، پاك ۋە ھالال نەرسىلەر بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇشىمىز، ئىبادەتلىرىمىزنى تولۇق ئورۇنلىشىمىز، بەدىنىمىزنىڭ ساقلىقىنى ساقلاشقا ئەھمىيەت بېرىشىمىز، بەدىنىمىزنى پايدىلىق ئىشلارغا ئىشلىتىش ۋە قىيامەت كۈنىدە ھەر بىر ئورگاننىڭ بىزنىڭ بۇ دۇنيادا قىلغان ياخشى ـ يامان بارلىق ئىشلىرىمىزغا گۇۋاھ بولىدىغانلىقىنى ئەستىن چىقارماسلىقىمىزدىن ئىبارەتتۇر.

روھىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز

روھىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز قىسقىچە مۇنداق: روھىمىزنى ئىسلامىي ئېتىقاد، ياخشى ئەخلاق ۋە گۈزەل ھېس ـ تۇيغۇلار بىلەن بېزەش بىلەن بىرگە خاتا ئېتىقاد، يامان ئەخلاق ۋە يامان ھېس ـ تۇيغۇلارنىڭ روھىمىزدا ئورۇن ئېلىشىدىن ساقلىشىمىزدىن ئىبارەتتۇر.

ئائىلە ئەزالىرىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز

ئائىلە ئەزالىرىمىزغا قارىتىلغان بۇرچىمىز قىسقىچە مۇنداق: ئائىلە جەمئىيەتنىڭ ئاساسى، ئىنسانلارنىڭ تۇنجى مەكتىپىدۇر. شۇڭا ئائىلىنىڭ مۇقىملىقى ۋە ئائىلە ئەزالىرىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن غەيرەت كۆرسىتىش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئائىلىدىكى ئاتا ـ ئانىغا ۋە باشقا چوڭلارغا ھۆرمەت قىلىش ۋە ئەدەپلىك مۇئامىلە قىلىشىمىز، ئۇلارنى رەنجىتىپ قويۇشقا سەۋەب بولىدىغان ھەر قانداق ئىش ـ ھەرىكەتلەردىن يىراق تۇرۇشىمىز ۋە ئاللاھنىڭ رازىلىقى ئاتىنىڭ رازىلىقىدا، جەننەت ئانىلارنىڭ تاپىنى ئاستىدا ئىكەنلىكىنى ئۇنۇتماسلىقىمىز لازىم

ئەر- ئايال ۋە ئائىلىنىڭ باشقا ئەزالىرى ئارىسىدا سۆيگۈ بىلەن ھۆرمەتنى ھەر نەرسىدىن ئۈستۈن تۇتۇشىمىز، ئائىلىنىڭ ئېھتىياجلىرىنى ھالال كەسىپ ۋە توغرا يوللار بىلەن تەمىن ئېتىشىمىز، بالىلارغا پۈتۈن ئىشلاردا ياخشى ئۈلگە بولۇپ، ئۇلارنى ئىسلامىي گۈزەل ئەخلاق دائىرىسى ئىچىدە ياخشى تەربىيە قىلىشىمىز، بالىلار ئوتتۇرىسىدا ئايرىمچىلىق قىلماستىن، ھەممىگە ئوخشاش، ياخشى مۇئامىلە قىلىشىمىز لازىم.

ۋەتەنگە، خەلقىمىزگە ۋە ئىنسانىيەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز

ھەر قانداق خەلقنىڭ ۋەتىنى ئۇنىڭ ئەڭ قىممەتلىك نەرسىسى بولۇپ، پۇل ـ مېلىنى، جېنىنى ۋە قىممەتلىك ھەر نەرسىسىنى پىدا قىلىشقا ئەرزىيدۇ. بىر مۇسۇلماننىڭ ۋەتىنى ۋە خەلقىگە قارىتىلغان ئەڭ ئاددى بۇرچى ۋەتىنى بىلەن خەلقىنى دۈشمەنلىرىنىڭ سۇيىقەستلىرىدىن جان تىكىپ قوغدىشى، ۋەتىنىگە ۋە خەلقىگە خىيانەت

قىلماسلىقى ۋە بۇ ئىككىسىنى خۇددى ئۆزىنىڭ ئائىلىسىدىكىلىرىنى قوغدىغاندەك قوغدىشىدىن ئىبارەتتۇر.

پۈتۈن ئىنسانىيەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز

پۈتۈن ئىنسانىيەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز قىسقىچە مۇنداق: دۇنيادىكى بارلىق ئىنسانلار ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەۋۋا ئانىمىزنىڭ پەرزەنتلىرىدۇر. ئىنسانلار ئىنسانلىق تەرەپتىن ئۆزئارا قېرىنداشلاردۇر. شۇڭا ھېچبىر ئىنسانىي ۋە ھېچبىر مىللەتنى تۆۋەن كۆرمەسلىك ۋە كەمسىتمەسلىك لازىم. چۈنكى ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى تىل، رەڭ، ئىرق پەرقلىرى ئاللاھنىڭ ئاجايىب قۇدرىتىنى كۆرسىتىدىغان ئالامەتلەردىن سانىلىدۇ. بىز ئۆزىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقادىمىز ۋە مەدەنىيىتىمىزنى قەدىرلەش بىلەن بىرگە باشقىلار بىلەنمۇ چىقىشىپ ياخشى ئۆتۈشكە تىرىشىشىمىز لازىم.

مۇسۇلمان ئادەم پۈتۈن ئىنسانلارغا ئۇلارنىڭ تىل، رەڭ، ئىرق، دىن ۋە ۋەتەنلىرىنىڭ پەرقلىق بولغانلىقىدىن قەتئىينەزەر ياخشى مۇئامىلە قىلىدۇ، چەتكە قاقمايدۇ، كەمسىتمەيدۇ، ئۇلارغا ياردەم قىلىدۇ ۋە ياخشىلىق تىلەيدۇ. ئەمما مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىغا زىيانكەشلىك قىلغان ياكى ئۇلارنىڭ دىيارلىرىغا خىرىس قىلماقچى بولغانلارغا جىددىي قارشى تۇرىدۇ.

تەبىئەتكە قارىتىلغان بۇرچىمىز

ئاللاھ ياراتقان جانلىق ـ جانسىز ھەر قانداق نەرسىنىڭ بىز ئىنسانلار ئۈچۈن بىۋاسىتە ياكى ۋاسىتىلىق ھالدا ئالاھىدە ۋەزىپىسى ۋە پايدىسى بار. بىز مەۋجۇداتلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ بىزگە قانچىلىك

پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ھەر ۋاقىت بىلەلمەسلىكىمىز مۇمكىن. ئەمما ئاللاھ ھېچبىر نەرسىنى بىكارغا ياراتقان ئەمەس. شۇڭا مەۋجۇداتلاردىكى گۈزەللىكلەرنى ۋە يارىتىلىشىدىكى ھېكمەتلەرنى بىلىشكە ۋە پايدىلىنىشقا تىرىشىشىمىز، ئاللاھ ياراتقان مەۋجۇداتلارنىڭ پايدىسىنى كۆرگىنىمىزدە ئاللاھقا شۈكۈر ئادا قىلىشىمىز ۋە ئاللاھ تەبىئەتتە بېكىتكەن تەڭپۇڭلۇقنى بۇزماسلىقىمىز لازىم.

تەبىئەت ــ ئاللاھ تائالانىڭ سەنئىتىدۇر. ئاللاھ تائالا تەبىئەتنى ئىنسانىيەتنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن يارىتىپ بەرگەن. ھەر قانداق بىر مۇسۇلماننىڭ تەبىئەتكە قارىتىلغان بۇرچى تەبىئەتتىن يوللۇق ھالدا پايدىلىنىش، ئۇنى بۇلغىنىشتىن، كىرلىنىش ۋە بۇزۇلۇشتىن ئاسراش، ئۇنى سۆيۈش ۋە قوغداشتىن ئىبارەتتۇر.

گۈزەل ئەخلاقلىق مۇسۇلماننىڭ سۈپىتى

گۈزەل ئەخلاقلىق بىر مۇسۇلمان مۇنداق بولىدۇ:

(1) ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي ئەقىدىلىرىگە چىن كۆڭلىدىن ئىشىنىدۇ.

(2) ئاللاھ بۇيرىغان ئىبادەتلەرنى ئورۇنلايدۇ.

(3) ئىبادەتلەرنى پەقەت ئاللاھ رازىلىقىغا ئېرىشىش ئۈچۈن قىلىدۇ.

(4) ئاللاھ مەنئى قىلغان ئىشلاردىن يىراق تۇرىدۇ.

(5) ھەركىمگە گۈزەل ئەخلاق دائىرىسىدە مۇئامىلە قىلىدۇ.

(6) پەيغەمبىرىمىزنى سۆيىدۇ، ئۇنى ئۆزىگە ئۈلگە قىلىدۇ.

(7) قۇرئـان كەرىمنـى تىلاۋەت قىلىـش بىـلەن كـۆپ مەشـغۇل بولـىدۇ، ئۇنىــڭ مەنىــسىنى بىلىــشكە تىرىــشىدۇ ۋە كۆرسەتمىــسى بــويىچە ئەمەل قىلىدۇ.

(8) ۋۇجــۇدىنى پــاكىز ۋە هــالال نەرســىلەر بىــلەن ئوزۇقلاندۇرىــدۇ. يېمەك ـ ئىچمەكلىرىدە هارام ۋە زىيانلىق نەرسىلەردىن يىراق تۇرىدۇ.

(9) روهىنــى گــۈزەل تۇيغــۇلار بىــلەن تولدۇرىــدۇ. قەلبىــدىن بــۇزۇق خىيال ۋە يامان غەرەزلەرگە ئورۇن بەرمەيدۇ.

(10) ئاتــا ـ ئانىــسىغا ئەڭ ئــالىي ئىهتىــرام بىــلەن ياخــشى مۇئــامىلە قىلىدۇ، ئۇلارنى رەنجىتىپ قويۇشتىن هەزەر قىلىدۇ.

(11) ئــائىلە چوڭلىرىغـــا، ئــۇرۇق- تۇغقانلىرىغـــا، خوشـــنىلىرىغا ۋە دوستلىرىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىدۇ.

(12) بالىلىرىغـا ۋە جورىـسىگە ئەڭ ئېـسىل مۇئـامىلە قىلىـدۇ، ئۇلارنىـڭ غېمىنى يەيدۇ، ئۇلارنىـڭ سـائادىتى ئۈچـۈن تىرىـشىدۇ، بالىلىرىنىـڭ يامـان ئادەتلەرگە كۆنۈپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

(13) مۇســۇلمانلارنى ئــۆز قېرىنداشــلىرىدەك ســۆيىدۇ ۋە ئــۇلار بىــلەن ياخشى ئۆتىدۇ، يېتىملارنىڭ بېشىنى سىلايدۇ، ئاجىزلارغا ياردەم قىلىدۇ.

(14) خەلقىنىـــڭ ۋە ۋەتىنىنىـــڭ مەنپەئەتىنـــى ئۆزىنىـــڭ شەخـــسىي مەنپەئەتىدىن ئۈستۈن بىلىدۇ.

(15) ئۆزىنىــڭ ئېتىقادىــدا ۋە مەيدانىــدا مۇســتەهكەم تۇرىــدۇ. باشــقا دىن ئەهلىگە ۋە ئۇلارنىڭ ئېتىقادلىرىغا هۆرمەت قىلىدۇ.

(16) پۈتـۈن ئىنـسانىيەتكە ۋە هەر قانـداق بىـر جـان ئىگىـسىگە مېهـرى ـ شەپقەتلىك بولىدۇ.

(17) تەبىئەتنى ئاسرايدۇ، مۇھىت تازىلىقىغا ئەھمىيەت بېرىدۇ.

(18) دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن پايدىلىق بولغان ئىلىملەرنى ئۆگەنلەشتىن زېرىكمەيدۇ.

(19) ھەر ئىشتا راست سۆزلۈك، سەممىي، ۋاپادار، ۋىجدانلىق ۋە غۇرۇرلۇق بولىدۇ.

(20) دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك تەڭپۇڭلۇقنى ساقلايدۇ. ئائىلىسىنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قامداش يولىدا ھېچ ئۆلمەيدىغاندەك ئىشلەيدۇ، ئەمما ئاخىرەتلىكى ئۈچۈنمۇ ئەتە ئۆلىدىغاندەك ئىبادەت قىلىدۇ.

گۈزەل ئەخلاقلىق مۇسۇلمان قىلمايدىغان ئىشلار

گۈزەل ئەخلاقلىق بىر مۇسۇلمان تۆۋەندىكىلەرنى قىلمايدۇ:

(1) ئىسلام ئېتىقادىغا زىت كېلىدىغان پىكىر - ئېقىملارنى قوبۇل قىلمايدۇ.

(2) ئىسلامدا بۇيرۇلغان ئەمەل - ئىبادەتلەرنى تەرك ئەتمەيدۇ، گۇناھ - مەسىيەت ئىشلىمەيدۇ.

(3) جەمئىيەتتىكى ئەخلاقسىز كىشىلەرگە ئەگەشمەيدۇ، ئۇلارغا نەسىھەت قىلىشنىمۇ ئۇنۇتمايدۇ.

(4) يالغان سۆزلىمەيدۇ، ساختىپەزلىك قىلمايدۇ، غەيۋەت قىلمايدۇ، تۆھمەت قىلمايدۇ.

(5) ھاراق ئىچمەيدۇ، تاماكا چەكمەيدۇ، ئۆسۈم بىلەن مۇئامىلە قىلمايدۇ، بىراۋنىڭ ھەققىنى يېمەيدۇ.

(6) بىراۋغــا ئۆچمەنلىــك، دۈشــمەنلىك، كۆرەلمەســلىك قىلمايــدۇ، كىشىلەرنى مەسخىرە قىلمايدۇ.

(7) ئاتــا ـ ئانــىسىنى قاخــشاتمايدۇ، ئائىلىــسىدىكىلەرگە قــاتتىق قــول بولمايدۇ.

(8) هــورۇن، تىرىكتــاب، بېخىــل، نــامەرد، ئۇياتــسىز بولمايــدۇ، تۇزكــور بولمايدۇ.

(9) پۇرســەتپەرەس، هېــيلىگەر، ئالــدامچى، ئوتقــۇيرۇق، چېقىمچـــى بولمايدۇ.

(10) ۋەتىنىگە، خەلقىگە ۋە قەۋم قېرىنداشلىرىغا خىيانەت قىلمايدۇ.

ئەخلاقنى ئۆزگەرتىش مۇمكىنمۇ؟

ئەخلاقنــى ئــۆزگەرتىش تامــامەن مــۇمكىن. تەربىــيە بىــلەن يامــان ۋە ناچــار ئەخلاقلارنــى گــۈزەل ۋە ئېسىل ئەخلاقلارغــا ئــۆزگەرتكىلى بولــدۇ. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا تەربىيەنىڭ نېمە ئەهمىيىتى بولسۇن؟!

پەيغەمبىرىمىــز هەزرىتــى مــۇهەممەد ئەلەيهىــسسالام مۇنــداق دېــگەن: « ئىلىــم ئــۆگىنىش بىــلەن، ئەخــلاق ئەخلاقلىــنىش بىــلەن، ســەۋر ســەۋرچانلىق بىــلەن هاســىل بولىــدۇ»[1]. خــۇددى ئادەمنىــڭ بــۇۋاق ۋاقتىدىكى نــاقىس ۋە يېتەرسىــز بەدىنــى غىــزالىنىش ئــارقىلىق ئاســتا ـ ئاســتا تاكامۇللاشــقىنىغا ئوخــشاش ئۇنىــڭ ئەخلاقىمــۇ گــۈزەل ئەخلاقلارنـــى

(1) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى

ئۆگىنىش ۋە ئۆزگىچە يەرلەشتۇرۇش يولىدا تىرىشىش ئارقىلىق تاكامۇللىشىدۇ.

يېگانە ئۈلگە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدۇر

پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بارلىق ياخشى ئىشلاردا، پۈتۈن ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئۈلگە بولغىنىدەك، گۈزەل ئەخلاق، پەزىلەت، ئالىيجانابلىق قاتارلىقنىڭ ھەممىسىدە ئەڭ ياخشى ئۈلگىدۇر. شۇڭا ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلارنى ھەر ئىشتا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئۈلگە قىلىشقا بۇيرۇپ:﴿ سىلەرگە ـ ئاللاھنى، ئاخىرەت كۈنىنى ئۈمىد قىلغان ۋە ئاللاھنى كۆپ ياد ئەتكەنلەرگە ـ رەسۇلۇللاھ ئەڭ ياخشى ئۈلگىدۇر﴾[1] دېگەن.

مەلۇمكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام يەر يۈزىدە ئىنسان ئېھتىياجلىق بولغان پۈتۈن ئىشلاردا، ئۈلگە قىلىپ ئەگىشىشكە ئەرزىيدىغان بىر لا شەخستۇر!

ئۇنداقتا، بىز ئالدى بىلەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى تونۇشقا مۇھتاجمىز. چۈنكى ئۆزىنى تونۇماستىن، ئۇنى ئۈلگە قىلغىلى بولمايدۇ.

---

(1) ئەھزاب سۈرىسى21-ئايەت

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقىدىن ئۆرنەكلەر

پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەخلاقى قۇرئان كەرىم ئىدى. ئۇ ئاللاھنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇشتا، ئىبادەتلەرنى ئورۇنلاشتا، ئاللاھ مەنئى قىلغان ئىشلاردىن يىراق تۇرۇشتا، بارچە ياخشى ئىشلارنى قىلىشتا ئىنسانلارنىڭ ئالدىنقىسى ئىدى. ئۇ گۈزەل ئەخلاق جەھەتتىمۇ پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن، ئىنسانىيەتنىڭ ئىپتىخارلىق ئۈلگىسىگە ئايلانغان ئىدى. پەيغەمبىرىمىزنىڭ گۈزەل ئەخلاقى ئۇنىڭ پۈتۈن ھاياتىدىكى بارلىق ئىش ـ ئىزلىرىدا ئىپادىلەنگەن بولۇپ، تۆۋەندىكى ماۋزۇلاردا تېخىمۇ روشەن كۆرگىلى بولىدۇ:

(1) ئاللاھقا قارىتا ئەخلاقى

(2) ئىنسانىيەتكە قارىتا ئەخلاقى

(3) مۇسۇلمانلارغا قارىتا ئەخلاقى

(4) ئائىلىسىدىكىلەرگە قارىتا ئەخلاقى

(5) بالىلارغا قارىتا ئەخلاقى

(6) دۈشمەنلىرىگە قارىتا ئەخلاقى

(7) ئۇرۇش ئەسناسىدىكى ئەخلاقى

(8) ھايۋانلارغا قارىتا ئەخلاقى

(9) مۇھىت ۋە تەبىئەتكە قارىتا ئەخلاقي

(10) سۆھبەتداشلىرىغا قارىتا ئەخلاقى

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاللاھقا قارىتا ئەخلاقى

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تائالانى ئەڭ ياخشى تونۇغان، ئۇنى ھەقىقى مەنىدە قەدىرلىگەن ۋە ئۇنىڭغا بولغان بەندىچىلىك بۇرچىنى ۋايىغا يەتكۈزگەن زات ئىدى. ئۇ ئاللاھنى ھەممىدىن بەك ئۇلۇغلايتتى، ھەمىشە ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدلىنىش ۋە غەزىپىدىن ئۇچراشتىن ھەزەر قىلىشتىن ئىبارەت تەڭپۇڭلۇقنى ساقلايتتى. پۈتۈن ھاياتىنى ۋە دۇنيالىقتىكى قىممەتلىك ھەر نەرسىنى ئاللاھنىڭ يولىغا ئاتاشتا ئىنسانىيەتكە ئۈلگە ئىدى.

ئاللاھتىن كەلگەن خوشاللىق ئۈچۈن ئۇنىڭغا شۈكۈر قىلاتتى، ئۇنىڭدىن كەلگەن مۇسىبەت ياكى غەم - قايغۇ ئۈچۈن ئۇنىڭدىن سەۋر تىلەيتتى. ئاللاھ ئاتا قىلغان قىسمەتكە كۆڭلىدىن رازى بولاتتى. ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى بارلىق گۇناھلىرى مەغپىرەت قىلىنغان تۇرۇپ، كېچىلىرى ئاللاھقا ناماز ئوقۇپ پۇتلىرى ئىششىپ كېتەتتى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىنسانىيەتكە قارىتا ئەخلاقى

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پۈتۈن ئالەملەرگە رەھمەت بولۇپ ئەۋەتىلگەن بولۇپ، ئىمان ئېيتقان ۋە ئېيتمىغان پۈتۈن ئىنسانلارغا رەھىم - شەپقەت، كەڭچىلىك، كەچۈرۈم، ئازادىلىك ۋە ھۆرلۈكنى دۇنيا تارىخىدا تۇنجى بولۇپ تەشۋىق قىلغان ھەم ئەمەلىيىتى بىلەن تەتبىق قىلغان زاتتۇر. ئۇ پۈتۈن ئىنسانىيەتنى سۆيگەنلىكىدىن ھەمىشە ئۇلارنىڭ ھىدايەت تېپىپ نىجاتلىققا ئېرىشىشىگە تىرىشاتتى ۋە ئۇلارغا

ياخشىلىق تىلەيتتى. ئۇنىڭ گۈزەل ئەخلاقىنى دۈشمەنلىرىمۇ بىردەك سۆزلەيتتى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇسۇلمانلارغا قارىتا ئەخلاقى

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارغا ئەڭ مېھرى ـ شەپقەتلىك، ئەڭ كۆيۈمچان زات ئىدى. قۇرئان كەرىم ئۇنىڭ ئەخلاقىنى ئالاھىدە مەدھىيىلەپ: ﴿سەن ھەقىقەتەن گۈزەل ئەخلاقتا ئىگىسەن﴾[1] دېگەن.

قۇرئان كەرىم ئۇنىڭ مۇسۇلمانلارغا بولغان گۈزەل ئەخلاقىنى ماختاپ يەنە مۇنداق دەيدۇ: ﴿ئاللاھنىڭ رەھمىتى بىلەن سەن ئۇلارغا مۇلايىم بولدۇڭ؛ ئەگەر قوپال، باغرى قاتتىق بولغان بولساڭ، ئۇلار چۆرەڭدىن تارقاپ كېتەتتى.﴾[2]

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە قارىتا ئەخلاقى

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئائىلىسىدىكىلەرگە ئەڭ ياخشى مۇئامىلە قىلىدىغان، ئەڭ ئۆلگىلىك بىر ئەر، ئەڭ شەپقەتلىك بىر ئاتا ۋە ئىنتايىن مەسئۇلىيەتچان بىر ئائىلە باشلىقى ئىدى. ئىمام مۇسلىم رىۋايەت قىلغان ھەدىستە، ساھابىلارنىڭ:«ئاياللارغا مېھرىبانلىق

(1) نۇن سۈرىسى 4- ئايەت
(2) ئال ئىمران سۈرىسى 159- ئايەت

قىلىشتا پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامدىن ئارتۇق بىراۋنى كۆرمىدۇق»[1] دېگەنلىكى قەيت قىلىنغان.

پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام باشقىلارنىمۇ بۇ ياخشى ئەخلاققا چاقىرىپ:«سىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىڭلار، ئۆز ئەھلىگە ئەڭ ياخشى مۇئامىلە قىلىدىغانلاردۇر. مەن ئۆز ئەھلىگە ئەڭ مېھرىبان كىشىڭلارمەن»[2] دېگەن.

پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام دۆلەتنىڭ رەئىسى، دىن ۋە دۇنيالىق ئىشلارنىڭ رەھبىرى، ئەسكەرلەرنىڭ قوماندىنى، مەسجىدتە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىماملىقى قاتارلىق ئېغىر يۈكلەر ۋە مەسئۇلىيەتلەر ئۈستىگە يۈكلەنگەن تۇرۇپ، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىنى جايىدا ۋە تولۇق ئورۇندىغاننىڭ سىرتىدا، ئائىلىسى ئېھتىياجلىق بولغان سۆيگۈ-مۇھەببەت، ئۆي ئىشلىرىدا ئاياللىرىغا ياردەملىشىش، ئۇلارنىڭ خوشاللىقى ۋە دەرتلىرىنى ئاڭلاشقا ۋاقىت ئايرىش ۋە ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتىن ئىبارەت ئائىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك بۇرچىنىمۇ ھېچ ئۇنتۇپ قالمايتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام ئاياللارنىڭ ئىسلام دىنىدىكى قەدىر-قىممىتىنى ناھايىتى ياخشى بىلگەن ۋە ئۇلارغا كۆيۈنگەنلىكتىن، ئۆي ئىشلىرىدا ئاياللىرىغا ياردەملىشەتتى، ئۇلارغا ئېغىرلىق سالمايتتى، ئۆزىنىڭ كىيىملىرىنى ئۆزى ياماپ، بەزىدە ئۆزى يۇيۇپ كىيەتتى، يېمەك-ئىچمەكلىرىنى كۆپ ھاللاردا ئۆزى تەييارلايتتى. پەيغەمبەر

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

(2) ئىبنى ماجە رىۋايىتى

ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ھەزرىتى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيدە قىلىدىغان ئىشلىرى توغرۇلۇق سورالغىنىدا:« رەسۇلۇللاھ ئۆيدە باشقا ئىنسانلارغا ئوخشاش بىر ئىنسان ئىدى، ئۆزىنىڭ كىيىمىنى يامايتتى، ماللىرىنى ساغاتتى، ئۆزىنىڭ ئىشلىرىنى ئۆزى قىلاتتى»[1] دەپ جاۋاب بەرگەن. ئۇ يەنە بىر قېتىم ”رەسۇلۇللاھ ئۆيدە نېمە ئىش قىلاتتى؟“ دەپ سورالغىنىدا:« رەسۇلۇللاھ ئۆيدە ئائىلىسىنىڭ ئىشلىرىنى قىلىش بىلەن بولاتتى، ناماز ۋاقتى كەلگەن ھامان مەسجىدكە چىقىپ كېتەتتى»[2] دەپ جاۋاب بەرگەن.

ئىنسانىيەتنىڭ ئۈلگىسى بولغان ئۇلۇغ پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەخلاقى ئالدىدا بىزنىڭ ئۇيغۇر ئەرلىرىمىز نەدە؟ ”ئەر كىشى تاماق ئەتسە بولمايدۇ“، ”ئەر كىشى كىر يۇيۇسا بولمايدۇ“ ۋە ”ئەر كىشى بالا باقسا بولمايدۇ“ دېگەنلەرنى كىم ئېيتىپتۇ؟ بىز پەيغەمبىرىمىزگە ئەگىشەمدۇق ياكى ئىسلام ئەخلاقىغا يات كېلىدىغان ناچار ئادەتلىرىمىزگىمۇ؟!

قولىدا بالىسىنى كۆتۈرۈپ ماڭغان ياكى ئوچاق بېشىغا كەلگەن ئەرنى ئەيىبلەيدىغان ناچار ئادەتنىڭ ھازىرمۇ بەزى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ھۆكۈم سۈرىۋاتقانلىقى ھەقىقەتەن ئەجەبلىنەرلىك ۋە سەسكىنەرلىك ئىش.

---

(1) ئىمام ئەھمەت رىۋايىتى

(2) ئىمام بۇخارى رىۋاسىيتى

مۇھەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ باللارغا قارىتا ئەخلاقى

پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام ھەر كىشىگە ئۇنىڭ ئەقلى ۋە سەۋىيىسىگە مۇناسىپ مۇئامىلىدە بولاتتى. باللارنى ۋە ئۇلارنى خوشال قىلىشنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. باللارنىڭ قىينىلىپ قېلىشىغا زادى چىداپ تۇرالمايتتى. ھەمىشە يېتىملەرنىڭ بېشىنى سىلايتتى. بەزىدە باللارنىڭ ئەقلىگە ماسلىشىپ ئۇلار بىلەن ئويۇن ئوينايتتى. باللارمۇ بۇ ئۇلگىلىك پەيغەمبەرنى ئۆز ئاتا ـ ئانىسىدىنمۇ بەك سۆيەتتى ۋە ھەمىشە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولۇشنى تىلەيتتى. بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامغا : ”يارەسۇلەللاھ! سىز باللارنى سۆيىدىكەنسىز، مېنىڭ ئون بالام بار، ھازىرغىچە بىرىنىمۇ سۆيۈپ باققىنىم يوق“ دېگەنىدە، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام ئۇنىڭ تاش يۈرەكلىكىگە ئېچىنىپ:«كىشىلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلمىغانلارغا ئالللاھ رەھىم قىلمايدۇ»[1] دېگەن.

مۇھەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ دۈشمەنلىرىگە قارىتا ئەخلاقى

پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام دۈشمەنلىرىگىمۇ ناھايىتى مېهرى-شەپقەتلىك زات بولغانلىقتىن، ئۇلار ئېچىدىمۇ چوڭقۇر ھۆرمەتكە ئىگە ئىدى. دۈشمەنلىرى ئۇنىڭ چاقىرغان دىنىنى ئىنكار قىلغان بولسىمۇ، مۇھەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ گۈزەل ئەخلاقىنى، راستچىللىقىنى ۋە ئىنسانىيەتتە بولۇشقا تېگىشلىك مېهرى ـ شەپقەت، رەھىمدىللىق، ئادالەت ۋە باشقىمۇ بارلىق ئېسىل سۈپەتلەرنىڭ ئۇنىڭدا مۇجەسسەملەنگەنلىكىنى ئىقرار قىلاتتى.

---

(1) بۇخارىي ۋە مۇسلىم رىۋايىتى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن ئۇنىڭ ساھابىلىرىغا ئىنسان چىداپ تۇرالمايدىغان ئېغىر زۇلۇملارنى سالغان، ئۇلارنى ئەڭ ۋەھشى قىيىن ـ قىستاقلارغا ئالغان، ھەتتا ئۇلارنى ئۆز يۇرتلىرىدىن قوغلاپ چىقارغان، بۇنى ئاز دەپ ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىنى خالىغانچە تالان ـ تاراج قىلغان، ئۆيلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان قۇرەيش قەبىلىسى باشچىلىقىدىكى مەككىلىك ئەرەبلەر مەككە ئازات بولغان كۈنى بىر تەرەپتىن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلارنى قانداق ئېغىر جازالارغا تارتىدىغانلىقىنى كۈتسە، يەنە بىر تەرەپتىن مىھرى ـ شەپقىتى ھەممىگە ئومۇم بولغان بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ شەپقىتىگە تەلمۈرۈپ، قاتتىق قورقۇنچ ئىچىدە تۇرۇشقاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلارنى:«تارقىلىڭلار، ئازاتسىلەر!» دېگەنلىكى، مەككىنىڭ ئۇرۇش جىنايەتچىلىرىدىن بىرى بولغان، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ۋە ئىسلام دىنىغا قاتتىق ئۆچمەنلىكى بىلەن تونۇلغان ۋە بارچە ئېغىر جىنايەتلەرنىڭ ھەممىنى ئىشلىگەنىنىڭ سىرتىدا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قىزى زەينەب رەزىيەللاھۇ ئەنھانى ئۇرۇپ قورسىقىدىكى بوۋىقىنى چۈشۈرۈۋەتكەن ھىبار ئىبنى ئەسۋەد دېگەن ئادەمنى كەچۈرىۋەتكەنلىكى ئىنسانىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر كەچۈرۈم بولغانلىقتىن، ئەرەبلەر توپ ـ توپ بولۇپ ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئىسلام دىنىغا كىرىشكە باشلىغان ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلى قىسقا مۇددەت ئىچىدە ئىسلام دىيارىغا ئايلانغان.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇرۇش ئەسناسىدىكى ئەخلاقى

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مەسىلىنى ئۇرۇشسىز ھەل قىلىشقا تىرىشاتتى. پەقەت ئۇرۇش قىلىشتىن باشقا چارە قالمىغان ياكى دۈشمەنلەر بېسىپ كەلگەن ۋاقىتتىلا ئۇرۇش قىلىشنى قارار قىلاتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەر قېتىم ئۇرۇشقا چىقىشتىن ئاۋۋال مۇسۇلمان ئەسكەرلىرىگە يول يوروق بېرىپ:« سىلەرگە تىغ تەڭلىمىگەنلەرنى، ياشانغانلارنى، ئاياللارنى، باللارنى ئۆلتۈرمەڭلار! زىرائەتلەرنى نابۇت قىلماڭلار، دۈشمەنلەرنىڭ بەدەنلىرىنى پارچىلىماڭلار، ئەسىرلەرنى خورلىماڭلار»دەپ جېكىلەيتتى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھايۋانلارغا قارىتا ئەخلاقى

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ شەپقىتى ئىنسانلارغىلا ئەمەس، بەلكى ھايۋانلارغىمۇ شامىل ئىدى. نان، سۇ بەرمەستىن باغلاپ قويغانلىقى تۈپەيلى ئۆلگەن بىر مۈشۈك سەۋەبلىك بىر مۆمىنە ئايالنىڭ دوزىخى بولۇپ كەتكەنلىكىنى، بىر بۇزۇق ئايالنىڭ ئۇسسۇزلۇقتىن تىلىنى چىقىرىپ تەلمۈرۈپ تۇرغان بىر ئىتنى ئۆتۈكنى سېلىپ، قۇدۇقتىن سۇ ئېلىپ سۇغۇرغانلىقى ئۈچۈن جەننەتتى بولۇپ كەتكەنلىكىنى مۇسۇلمانلارغا سۆزلەپ بېرىش ئارقىلىق بارلىق جان ئىگىلىرىگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىشنى ئۆگەتكەن زات مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدۇر.

بىر ھايۋاننىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولغانلىق تۈپەيلى بىر مۆمىنە ئايالنىڭ دوزاخقا، يەنە بىر ھايۋاننىڭ جېنىنى قۇتقۇزۇپ قويغان بىر بۇزۇق ئايالنىڭ بۇ ياخشىلىقى ئۈچۈن جەننەتكە لايىق بولغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ ئاددىيغىنە قىسسە چوڭقۇر مەنىگە ئىگە بولۇپ، بىزگە شەپقەتنىڭ ئاللاھ تائالا دەرگاھىدا قانچىلىك كاتتا ئورنى بار ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەرگەن.

ئۇ ھايۋانلارنى بوغۇزلىغاندىمۇ ئۇلارغا رەھىم شەپقەت كۆرسىتىشنى بۇيرىغان ئىدى. ئۇ مۇنداق دېگەن:«ئاللاھ ھەممە نەرسىگە رەھمەتنى پۈتتۈۋەتكەن. مال بوغۇزلىغاندا، مالنى قىينىماستىن ياخشى

بوغۇزلاڭلار». بىر ئادەمنىڭ پىچاقنى قوينىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ بۆلىگەنلىكىنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇنىڭغا:« پىچاقنى مالغا كۆرسەتمە! ئۇنى ئىككى قېتىم ئۆلتۈرمەكچىمۇسەن؟»دەپ كايىغان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇھىت ۋە تەبىئەتكە قارىتا ئەخلاقىي

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇھىت تازىلىقىنى ۋە تەبىئەت ساپلىقىنى ساقلاشقا ئەڭ زور ئەھمىيەت بەرگەن زات بولۇپ، «پاكىزلىق ـ ئىماننىڭ يېرىمىدۇر»دېگەن پرىنسىپنى ئېلان قىلىش ئارقىلىق، ئۆي ئىچىنى، كىيىم ـ كېچەكلەرنى، يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى ۋە بەدەننى پاكىز تۇتۇشقا بۇيرىغان، ناماز ئوقۇش، قۇرئان تىلاۋەت قىلىش، كەبىنى تاۋاپ قىلىشقا ئوخشىغان ئىبادەتلەرنى تاھارەتتىن ئىبارەت پاكىزلىق بىلەن ئورۇنلاشقا، كۆپچىلىك توپلىشىدىغان ئورۇنلارغا يۇيۇنۇپ، خۇشبۇيلارنى سۈرتۈپ بېرىشقا ئەمر قىلغان ئىدى.

مۇندىن باشقا ھەج ۋە ئۆمرە قىلغۇچىلارنىڭ مەككىنىڭ دەل ـ دەرەخلىرىنى، ئۆسۈملۈكلىرىنى ۋە زىرائەتلىرىنى كېسىشتىن ۋە يۇلۇشتىن مەنئىي قىلغانلىقى، ئۇرۇش ئەسناسىدا ئەسكەرلەرنىڭ زىرائەتلەرنى نابۇت قىلماسلىقىنى، دەل ـ دەرەخلەرنى كەسمەسلىكنى ۋە ئوت قويماسلىقنى قاتتىق جېكىلىگەنلىكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەبىئەتنى قانچىلىك سۆيىدىغانلىقى ۋە ئۇنى ئاسراشقا قانچىلىك ئەھمىيەت بېرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆھبەتداشلىرىغا قارىتا ئەخلاقى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىنىڭ ئالىي پەزىلىتى ۋە گۈزەل ئەخلاقى بىلەن سۆھبەتداشلىرىنى ئۆزىگە جەلب قىلىۋالاتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىر قېتىم سۆھبەتلىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان ئادەم قايتا سۆھبەتلىشىشنى ئارمان قىلاتتى. قىسقىسى، ئۇنىڭ سۆھبىتىگە تويمايتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىراۋ بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، ئۇنىڭ سۆزىنى كەسمەيتتى ۋە بۇنداق قىلىشنى ئەخلاقسىزلىق دەپ بىلەتتى. سۆزلەۋاتقان كىشىدىن ھېچ ۋاقىت يۈزىنى باشقا تەرەپكە چۆرىمەيتتى. ئۇنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى. قارشى تەرەپنىڭ ئەدەپسىزلىكىگە ھەرگىزمۇ ئاچچىقلاپ قالمايتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىنتايىن كىچىك پېئىل ۋە تولىمۇ كەمتەر زات بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ــ باشقا مىللەتلەر كاتتىلىرىغا ئورنىدىن تۇرغاندەك ــ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشىنى ياقتۇرمايتتى. ئولتۇرغاندا ئادەتتىكى كىشىلەردەك قەيەردىن ئورۇن تەگسە شۇ يەردە ئولتۇراتتى. ئاجىزلارنى ۋە كەمبەغەللەرنى خور كۆرمەيتتى، ئۇلارنى ياخشى كۆرەتتى، ئۇلارنىڭ بېشىنى سىلايتتى.

ئۈچىنچى بۆلۈم

گۈزەل ئەخلاقلار

سۆيگۈ ۋە ئۇنىڭ قىممىتى

سۆيگۈ ــ ھاياتلىقنىڭ جېنى، قەلبنىڭ زىننىتى ۋە بەختنىڭ كاپالىتىدۇر. سۆيگۈنىڭ قىممىتىنى تونۇغانلار «دۇنيادا سۆيگۈ ئومۇملىشىدىغان بولسا، ئىنسانلار نە ئادالەتكە، نە قانۇنغا موھتاج بولمىغان بولاتتى» دېگەن ئىكەن قەدىمدە. ئۇلۇغ ئالىم جالالىددىن رۇمىي مۇنداق دېگەن ئىكەن: «سۆيگۈ ــ ئاچچىقنى تاتلىققا، تۇپراقنى ئالتۇنغا، كىرنى ساپلىققا، كېسەلنى ساقلىققا، تۈرمىنى بوستانغا، غەزەپنى شەپقەتكە ئايلاندۇرىدىغان، تۆمۈرنى ئېرىتىدىغان، تاشنى يۇمشىتىدىغان، ئۆلۈكنى تىرىلدۈرىدىغان ۋە ئۇنىڭغا ئابى ھايات بېغىشلايدىغان بىر مۆجىزىدۇر»[1].

(1) ئۇلۇغ ئەدىپ، شائىر، فىقھشۇناس ئالىم، ئىسلام مۇتەپەككۇرى، مەشھۇر تەسەۋۋۇپنىڭ «مەۋلىۋى» تەرىقىتىنىڭ قۇرغۇچىسى مەۋلانا جالالىددىن رۇمى ھىجرىيە604-يىلى رەبىئۇل ئەۋەل ئايىنىڭ6-كۈنى (1207-مىلادىيە سىنتەبىرنىڭ30-كۈنى) ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ خۇراسان ۋىلايىتىگە قاراشلىق بەلخ دېگەن جايدا دۇنياغا كەلگەن،ئائىلىسى خارزىم شاھى بىلەن قۇدا بولغان. مەۋلانا جالالىددىن رۇمى ئۈچ يېشىدا ئائىلىسى بىلەن بىرلىكتە باغدادقا كەلگەن، كېيىنچە، مەككە، شام، ئەزەربەيجان قاتارلىق جايلارنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، ھازىرقى تۈركىيىنىڭ كونيا شەھرىدە مۇقىملاشقان ۋە سەلچۇقلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشى نەتىجىسىدە ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە بۇ جايدا بولغان.1273-يىلى كونيادا ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ قەبرىسى ھازىرمۇ چوڭ زىيارەت گاھى بولۇپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇپلىقتىكى مۇرىدلىرى دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا بار. تۈركىيىدە كۆپ تېپىلىدۇ.ئەسەرلىرىنى پارس تىلىدا يازغان بولۇپ، ھازىرقى

سۆيگۈلەرنىڭ ئەڭ چوڭى ئاللاھ سۆيگۈسىدۇر

سۆيگۈلەرنىڭ ئەڭ چوڭى ئاللاھ سۆيگۈسىدۇر. چۈنكى سۆيگۈ-مۇھەببەت كۆپىنچە قارشى تەرەپنىڭ سۆيگۈسى ياكى ئۇنىڭدىكى قايىل قىلارلىق سۈپەتلەر ياكى ئۇنىڭدىن كۆرگەن زور ياخشىلىقلار تۈرتكىسى بىلەن قەلبكە ئورنايدىغان نەرسە.

ھالبۇكى، ئاللاھ تائالادا سۆيگۈ-مۇھەببەتكە تۈرتكە بولىدىغان ئامىللارنىڭ ھەممىسى تولۇقى بىلەن بار. مەسىلەن: ئاللاھ تائالا بەندىلىرىگە بەكمۇ شەپقەتلىك ۋە تولىمۇ مېھرىبان زاتتۇر. ئۇنىڭ بۇ شەپقىتىنى ۋە مېھرىبانلىقىنى ئەقلى بار ئىنسان ئاللاھ تائالانىڭ ئۇنى ئانا قارنىدىكى ۋاقتىدىن تارتىپ تاكى چوڭ بولۇپ، ياشاپ ئۆلگىنىگە قەدەر قانداق پەرۋىش قىلىدىغانلىقىنى، خەتەرلەردىن قانداق ساقلايدىغانلىقىنى ئەلۋەتتە چۈشىنىدۇ. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قۇچىقىدا بالىسى بار بىر ئايالنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ساھابىلىرىدىن:« بۇ ئايالنى بالىسىنى ئوتقا تاشلاشقا رازى بولىدۇ، دېسەم ئىشىنەمسىلەر؟ دەپ سورىغاندا، ساھابىلەر، بۇ ئايال ھەرگىز بالىسىنى ئوتقا تاشلاشقا رازى بولۇپ تۇرالمايدۇ، دەيدۇ. ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا:« بىلىڭلاركى، ئاللاھ بەندىلىرىگە مۇشۇ ئايالنىڭ بالىسىغا بولغان مېھرىبانلىقىدىنمۇ بەك مېھرىباندۇر»([1])دېگەن.

ئۇنىڭ ئەسەرلىرى دۇنيادا نۇرغۇنلىغان تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان. جالالىددىن رۇمىنىڭ ئىسمى ئامېرىكىدا ئۆتكۈزۈلگەن دۇنياغا داڭلىق شائىرلار تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلگەن.

(1) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى

ئاللاھ تائالانىڭ ئىنسانلارنى ئىككى ئالەملىك بەخت-سائادەت يولىغا باشلاش ئۈچۈن ئۇلارغا شەپقەت پەيغەمبىرى بولغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئەۋەتكەنلىكى ۋە ھىدايەت مەنبەئى بولغان قۇرئان كەرىمنى چۈشۈرگەنلىكى، گۇناھكارلارنىڭ تەۋبە قىلىپ، ئۆزلىرىنى ئىسلاھ قىلىۋېلىشىغا پۇرسەت بېرىپ، ئۇلارنى ھامان جازالىمايدىغانلىقى ۋە تەۋبىنىڭ ئىشىكىنى تا قىيامەتكىچە ئوچۇق قويغانلىقىمۇ ئاللاھ تائالانىڭ بەندىلىرىگە بولغان مېھرىبانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر.

سۆيۈش ئۈچۈن قايىل قىلارلىق سەۋەبلەردىن سۆز ئاچساقمۇ، ئاللاھ تائالا پۈتۈن سەۋەبلەردە، ئىش-پائالىيەتلىرىدە ۋە تەدبىرلىرىدە ئەڭ مۇكەممەل يېگانە زات. پۈتۈن گۈزەللىكلەر، مۇكەممەللىكلەر ۋە جىمى ياخشىلىقلارنىڭ مەنبەئى ئاللاھ تائالادۇر.

سۆيۈش ئۈچۈن تۆرتكە بولىدىغان ياخشىلىقتىن سۆز ئاچقاندىمۇ، ئاللاھ تائالا ئەڭ مۇكەممەل سۆيگۈگە لايىق يېگانە زاتتۇر. ئىنسان خاراكتېرى ئۆزىگە ياخشىلىق قىلغانغا ھۆرمەت قىلىش ۋە ئۇنى سۆيۈشنى تەبىئىي بۇرچ، دەپ بىلىدۇ. دۇنيادا قايسى بىرىنىڭ ياخشىلىقى ئىنساننى يوقتىن بار قىلىپ، ئەڭ چىرايلىق شەكىلدە ياراتقان، ئۆزىگە ئەقىل - ئىدراك ئاتا قىلىپ، بارچە مەخلۇقاتلاردىن ھۆرمەتلىك ھەم قۇدرەتلىك قىلغان ۋە ئۇنى كائىناتنىڭ خوجايىنى قىلىپ بەلگىلەپ، ھەممىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇپ بەرگەن كەرەملىك، شەپقەتلىك ئاللاھنىڭ ياخشىلىقلىرىغا يېتەلىسۇن؟!

ئاللاھ سۆيگۈسىنىڭ قىممىتى

ئاللاھ سۆيگۈسى ئىماننىڭ ئەڭ ئاساسلىق تەركىبى، ھەقىقىي مۆمىنلىكنىڭ ئىپادىسى، ئىبادەتلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى، سۆيگۈلەرنىڭ ئەڭ ئېسىلى، ھەقىقىي مۇسۇلمانلىقنىڭ ئىپادىسىدۇر. شۇڭا ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿مۆمىنلەر ئاللاھنى ھەممىدىن ئارتۇق دوست تۇتقۇچىلاردۇر﴾[1] دېگەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ ئەھمىيىتىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېگەن: «كىمكى ئۇنىڭدا ئۈچ نەرسە بولىدىكەن، ئۇ ئىماننىڭ ھالاۋىتىنى تېتىغان بولىدۇ: بىرىنچىسى، ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەممىدىن سۆيۈملۈك بولۇشى؛ ئىككىنچىسى، بىراۋنى دوست تۇتسا ئۇنى پەقەت ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ دوست تۇتىدىغان بولۇشى؛ ئۈچىنچىسى، مۇسۇلمانلىقتىن كېيىن كاپىر بولۇشنى، خۇددى ئوتقا تاشلىنىشنى يامان كۆرگەندەك يامان كۆرىدىغان بولۇشى»[2].

چۈنكى، ئاللاھ تائالا سۆيگۈ- مۇھەببەتنىڭ يېگانە مەنبئىي. دۇنيادىكى پۈتۈن سۆيگۈلەر ئاللاھ تائالانىڭ چەكسىز سۆيگىسىدىن بىر تامچە بولغان ھالدا، ئاللاھ تائالادىن كەلگەن. قەلبلەرگە سۆيگۈ ئوتىنى سالغۇچىمۇ ئاللاھ تائالادۇر.

---

(1) بەقەرە سۈرىسى165 - ئايەت.

(2) بۇخارى رىۋايىتى.

ئاللاھ سۆيگىسى نېمە بىلەن ئىپادىلىنىدۇ؟

ئاللاھ سۆيگۈسى ئۈنىڭغا ھەقىقىي رەۋىشتە ئىتائەت قىلىش، پۈتۈن ھايات قايناملىرىدا ئۈنىڭ كۆرسەتمىلىرىنى دەستۇر قىلىپ ئەمەل قىلىش بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

پەيغەمبەر سۆيگۈسى

پەيغەمبەر سۆيگۈسى ئاللاھ سۆيگۈسىدىن قالسا ئەڭ ئەھمىيەتلىك سۆيگۈ بولۇپ، ئىمانىنىڭ بىر پارچىسىدۇر. ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن ئىنسانىيەتنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ بەخت ـ سائادەتلىرىگە ئېرىشتۈرۈشكە كېپىللىك قىلىدىغان ئىسلام دىنىدىن ئىبارەت ھەق دىننى ئېلىپ كېلىش ئارقىلىق ئىنسانلارنى كۇپرىنىڭ زۇلمەتلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئىمانىنىڭ پارلاق نۇرىغا باشلاپ چىققان ۋە بارلىق ياخشى ئىشلارنىڭ بىردىنبىر ئۈلگىسى بولغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىنمۇ سۆيۈملۈك كىم بولسۇن؟!

شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: «سىلەرنىڭ ھېچبىرىڭلار مېنى ئاتىسىدىن، بالىسىدىن ۋە بارلىق كىشىلەردىن ئارتۇق سۆيمىگىچە مۆمىن بولالمايدۇ»[1].

---

(1) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى.

پەيغەمبەر سۆيگۈسى قانداق ئىپادىلىنىدۇ؟

پەيغەمبەر سۆيگۈسى دىن ۋە دۇنيالىق پۈتۈن ئىشلاردا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىغا ئەمەلىي رەۋىشتە ئەگىشىش ۋە ئۇنى مەندە ئۈلگە قىلىش بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

ۋەتەن سۆيگۈسى

ئاللاھ تائالا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ سۆيگۈسىدىن قالسا، ئەڭ شەرەپلىك ۋە ئۇلۇغ سۆيگۈ - ۋەتەن سۆيگۈسىدۇر. ھەقىقىي مۇسۇلمان كىشى ئۆز ۋەتىنىگە سادىق بولىدۇ. چۈنكى مۇسۇلمانلىقنىڭ تەقەززاسى ۋاپادارلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. خۇددى ئىبادەتلەرمۇ ئىنساننى باشقا مەخلۇقاتلاردىن ئالاھىدە پەرقلىق بىر مۆجىزات سۈپىتىدە يارىتىپ، ئۇنىڭغا بۇ كائىناتنىڭ ياخشىلىقلىرىنى ۋە يەر يۈزىنىڭ خوجايىنلىقىنى ئاتا قىلغان كەرەملىك ئاللاھقا شۈكۈر ۋە مىننەتدارلىق ئىزھار قىلىش يۈزىسىدىن قىلىنىدىغان بىر ۋاپا بۇرچى بولغاندەك، ۋەتەننى سۆيۈش ۋە ئۇنىڭ يولىدا مال - مۈلكنى، جېنىنى ۋە ھەر نەرسىسىنى پىدا قىلىش ھەر قانداق بىر پۇقرانىڭ ئۇنى ئىللىق قوينىدا ئۆستۈرۈپ يېتىلدۈرگەن ئانا ۋەتەنگە ئۆتەشكە تېگىشلىك ۋاپا بۇرچىدۇر.

ۋىجدانلىق ئىنسان ۋەتىنىنى سۆيىدۇ

ۋىجدانلىق ئىنسان ۋەتىنىنى سۆيۈشنى ئىنسانلىق بۇرچى دەپ بىلىدۇ. چۈنكى ئىنسان خاراكتېرى ياخشىلىققا ياخشىلىق قايتۇرۇشنى، ياخشىلىق قىلغاننى سۆيۈشنى تەبىئىي زۆرۈرىيەت دەپ تونۇيدۇ. دۇنيادا ئىنسان ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئىللىق باغرىنى ئېچىپ، ئۇنى تۈرلۈك نېمەتلىرى بىلەن كۈتۈۋالغان، ئۇنى بارچە ياخشىلىقلىرىدىن بەھرىمەن

قىلغان، كۆكسى كەڭ، قوينى ئىسسىق ئاشۇ ئانا ۋەتىنىدىنمۇ سۆيۈملۈك بىرى بارمۇ؟! ياخشىلىقنى ياخشىلىق قىلىش بىلەن قايتۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭدىنمۇ ئەلا بىرى بارمۇ؟!

ۋاپادار ئىنسان چوقۇم ئۆز ۋەتىنىنى سۆيىدۇ. چۈنكى، ھەركىمنىڭ ئۆز ۋەتىنى خۇددى ئانىسىنىڭ قوينىدەك ئىسسىق ۋە يۇمشاقتۇر. شۇڭا ئۇنى «ئانا ۋەتەن» دەيمىز. ئانىمىز خەۋپكە ئۇچرىسا بىزنىڭ قانچىلىك بىئارام بولۇپ كېتىدىغانلىقىمىز ۋە ئۇنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن جىددىي ھەرىكەت قىلىدىغانلىقىمىز تۇرغان يەردە، ۋەتەنمۇ شۇنداق قەدىرلىك ئانا! بەلكى بۇ، بىزنى تۇغقان ئانىمىزدىنمۇ قەدىرلىك ۋە قىممەتلىك ئانىمىزدۇر. چۈنكى، ئانىلارنى ئۆستۈرگەن تۇپراقمۇ ئەنە ئاشۇ ۋەتەن ئەمەسمۇ؟

مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆزئارا سۆيگۈسى

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «ئاللاھ تائالانىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، سىلەر مۆمىن بولمىغىچە جەننەتكە كىرەلمەيسىلەر، بىر - بىرىڭلارنى سۆيمىگىچە مۆمىن بولالمايسىلەر»([1]) دېگەن.

مۇسۇلمان ئادەم كىشىلەرگە ئۇلارنىڭ رەڭگى، تىلى، ئىرقى، دىنى ۋە ۋەتەنلىرىنىڭ ئوخشاش بولمىغانلىقى سەۋەبلىك دۈشمەنلىك مەۋقەسىدە بولمايدۇ. چۈنكى ئىسلام دىنى نەزىرىدە، پۈتۈن ئىنسانلار ھەزرىتى ئادەمدىن، ئادەم تۇپراقتىن كەلگەن. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى تىل، رەڭ، ئىرق پەرقلىرى پەقەت ئاللاھ تائالانىڭ چەكسىز قۇدرىتىنى

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

ۋە گۈزەل سەنئەتلىرىنى كۆرسىتىدىغان بىرەر ئالامەتلەردۇر. «ئاللاھنىڭ قۇدرىتىنى نامايان قىلىدىغان ئالامەتلەردىن بىرى، ئاسمانلارنى ۋە زېمىنلەرنى ياراتقانلىقى، تىللىڭلارنىڭ، رەڭگىڭلارنىڭ ئوخشاشمىغانلىقىدۇر. شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا بىلىدىغانلار ئۈچۈن ئىبرەتلەر باردۇر»[1].

تەبىئەت سۆيگۈسى

تەبىئەت — ئاللاھ تائالانىڭ سەنئىتىدۇر. ئاللاھ تائالا تەبىئەتنى ئىنسانىيەتنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن يارىتىپ بەرگەن. ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش، ئۇنى ئاسراش، ئۇنى سۆيۈش ۋە قوغداش دىنىمىزدا گۈزەل ئەخلاقلاردىن سانىلىدۇ. تەبىئەت بىز ئىنسانلاردەك تۇزكور ئەمەس، بەلكى ئۇ ۋە ئۇنىڭدىكى بارلىق شەيئىلەر ئۆز تىللىرى بىلەن ئاللاھ تائالانى ئۇلۇغلايدۇ، ئۇنى مەدھىيىلەيدۇ. قۇرئان كەرىم بۇ ھەقىقەتنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: ﴿يەتتە ئاسمان - زېمىن ۋە ئۇلاردىكى مەخلۇقاتلار ئاللاھنىڭ نۇقسانسىزلىقىنى سۆزلەيدۇ، (كائىناتتىكى) قانداقلىكى نەرسە بولمىسۇن، ئاللاھنى بارچە نۇقسانلاردىن پاك دەپ مەدھىيىلەيدۇ، لېكىن سىلەر (تىلىڭلار ئوخشاش بولمىغانلىقتىن) ئۇلارنىڭ مەدھىيىسىنى سەزمەيسىلەر﴾[2].

تەبىئەت ئاللاھ تائالانىڭ كىتابى بولۇپ، ئۇنى ئوقۇشنى بىلگەنلەر چوقۇم ئاللاھ تائالانى تونۇيدۇ. بۇ كىتابتا ئاللاھ تائالانىڭ چەكسىز

---

(1) رۇم سۈرىسى.
(2) ئىسرا سۈرىسى 44 - ئايەت.

قـۇدرەت كامـالى، گـۈزەل سـەنئەتلىرى، نېمەتلىرىنىـڭ تـۈرلىرى يېزىلغـان. مۇســۇلمان كىــشى تەبىئەتنــى ئــالله تائالانىــڭ ســەنئىتى بولغــانلىقى ئېتىبارى بىلەن سـۆيىدۇ، ئـۇنى ھەر كـۆرگىنىـدە، ئۇنىڭـدا ئـالله تائالانىـڭ چەكسىز قـۇدرىتى ۋە ئىلىـم ـ ھېكمىتىنىـڭ ئىزلىرىنـى كـۆرىـدۇ. نەتىجىـدە، ئۇنىــڭ ئــالله تائــالانى تونۇشــى ئاشــىدۇ، ئىمــانى كـۈچلىنىــدۇ. شــۇڭا قۇرئــان كەرىمنىــڭ كــۆپلىگەن ئــايەتلىرى كىــشىلەرنى تەبىئەتنىــڭ ھەرخىل مەنزىرىلىرىگە قاراپ تەپەككۇر قىلىشقا چاقىرماقتا.

ھەقىقەتنى سۆيۈش

ھەقىقەتنى سۆيۈش ھەممە ئادەمنىڭ شۇئارى. لېكىن ئەمەلىيەتتە ھەممە ئادەم ھەقىقەتنى سۆيەلەمدۇ؟

تەبىئىيكى، ھەقىقەتنى ئېغىزدا سۆيگەنلىك ھېچ نەرسىگە يارىمايدۇ. ھەقىقەتنى كۆڭۈلدە سۆيگەنلىكمۇ ئىشقا يارىمايدۇ. بەلكى ھەقىقەتنى ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن چىن قەلبىدىن سۆيۈش تەلەپ قىلىنىدۇ. بىز مۇسۇلمانلار ھەقىقەتنى ئېغىزىمىزدا سۆيگەندەك ئەمەلىيىتىمىزدە سۆيەلىگەن بولساق ھالىمىز باشقىچە بولغان بولار ئىدى، ئەلۋەتتە. خۇددى ئىسلامنىڭ ئالتۇن دەۋرلىرىدىكى مۇسۇلمانلاردەك ياكى كېيىنكىلەردەك، ھېچ بولمىغاندا!

مەلۇمكى، «ھەقىقەتنى سۆيۈش»تىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاق بارچە گۈزەل ئەخلاقلارنىڭ باش تاجىسى ۋە جەۋھىرىدۇر.

«ھەقىقەتنى سۆيۈش»تىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاقتىن ھەقىقەت ئۈچۈن ئۆز مەنپەئەتىنى قۇربان قىلىش، راستچىللىق، ئادالەت، ۋاپادارلىق، ئىشەنچلىك بولۇش، سەمىمىيلىك، ۋەدىسىدە تۇرۇش قاتارلىق كۆپلىگەن گۈزەل ئەخلاقلار تۇرلىنىپ چىقىدۇ. ھەقىقەت يولىدا ئۆز مەنپەئەتىنى قۇربان قىلىش ھەقىقەتنى سۆيگەنلىكنىڭ ئەڭ راستچىل ۋە ئەڭ كۆرنەرلىك ئىپادىسىدۇر.

«ھەقىقەتنى سۆيۈش»تىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاقتىن چەتنەپ كېتىشتىن يالغانچىلىق، ھەقسىزلىق، خىيانەت، ۋاپاسىزلىق، سۆزىدە تۇرماسلىق، ھەقىقەتنى قوبۇل قىلىشتىن باش تارتىش قاتارلىق

نۇرغۇنلىغان رەزىل قىلىقلار تۇغۇلىدۇ.

«ھەقىقەتنى سۆيۈش»تىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاقتىن چەتنەپ كېتىشنىڭ سەۋەبلىرىمۇ كۆپ بولۇپ، ئاساسلىقى ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچىلىك، نەپسىنىڭ ھەر قانداق ھەۋەسلىرىگە بويسۇنۇش بولسا، بەزىسى كۆڭۈلنىڭ پەسلىكى، باشقىلارنى يامان كۆرۈش خاھىشى ۋە شەيتانغا ئەگىشىشتىن ئىبارەتتۇر.

قۇرئان كەرىمدىن «ھەقىقەتنى سۆيۈش»تىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاققا ئىشارەت قىلغان كۆپلىگەن ئايەتلەرنى تاپالايمىز.

﴿بىلىڭلاركى، ئىچىڭلاردا رەسۇلۇللاھ بار، ئەگەر ئۇ نۇرغۇن ئىشلاردا سىلەرگە ئىتائەت قىلىدىغان بولسا، چوقۇم قىيىن ئەھۋالدا قالاتتىڭلار، لېكىن ئاللاھ سىلەرگە ئىماننى قىزغىن سۆيگۈزدى ۋە ئۇنى دىلىڭلاردا كۆركەم قىلدى، سىلەرگە پىسقىنى، كۇپرىنى ۋە گۇناھنى يامان كۆرسەتتى، ئەنە شۇلار ئاللاھنىڭ پەزلى ۋە نېمىتى بىلەن توغرا يولدا بولغۇچىلاردۇر. ئاللاھ ھەممىنى بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر.﴾[1]

بۇ ئايەت ئاللاھ تائالانىڭ مۆمىنلەرنىڭ قەلبىگە ئىماننى قىزغىن سۆيگۈزۈپ، كۇپرى بىلەن گۇناھ-مەسىيەتنى يامان كۆرسەتكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. مەلۇمكى، ئىمان-ئەڭ چوڭ ھەقىقەت بولغان ئاللاھ تائالانى ئېتىراپ قىلىش دېگەنلىكتۇر. ئىماننى سۆيۈش ھەقىقەتنى سۆيگەنلىكنىڭ ۋە ھەقىقەتنى باتىلغا ئۈستۈن قىلغانلىقنىڭ ئەڭ

---

(1) ھۇجۇرات سۈرىسى7-8-ئايەتلەر

كۆرۈنەرلىك ئىپادىسىدۇر. چۈنكى ئىسلام دىنىدا ئىمان كەلتۈرۈشكە بۇيرۇلغانلارنىڭ ھەممىسى ھەقتىن كەلگەن ھەقىقەتلەردۇر. ھەقىقەتنى سۆيۈش باتىلنى يامان كۆرۈشنى تەقەززا قىلىدۇ. كۇپرى بىلەن گۇناھ-مەسىيەت باتىل بولغانلىقتىن، ھەقىقەتنى سۆيگەن مۆمىنلەرنىڭ ئۇلارنى يامان كۆرۈشى تەبىئىي ئەھۋال. چۈنكى قەلبتە ئىككى زىت نەرسە بىرلەشمەيدۇ.

مۆمىنلەر ھەقىقەتنى سۆيۈپ، ئۇنى ئۆز نەپسىنىڭ ھەۋەسلىرىدىن شەھۋەتلىرىدىن ئارتۇق كۆرگەنلىكلىرى ئۈچۈن ئۇلار ئىمان ئېيتىپ، توغرا يولغا ھىدايەت تاپقان.

ئەمما كاپىرلار ئۆزلىرىنىڭ نەپسىي ھەۋەسلىرىگە، شەھۋەتلىرىگە زىت كەلگەن ھەقىقەتنى يامان كۆرگەنلىكتىن، ئىسلام دىنىغا كاپىر بولغان ۋە ئۆزلىرىنىڭ ھاۋايى- ھەۋەسلىرىنى ئىلاھ قىلىۋالغان. ھەقىقەتنى يامان كۆرگەنلەرنىڭ ھەقىقەتكە چاقىرغۇچىلار بىلەن ئۇلارغا نەسىھەت قىلغۇچىلارنىمۇ يامان كۆرىدىغانلىقى، ئۆزلىرىنىڭ نەپسانىيىتىگە مۇۋاپىق كەلگەن باتىلنى سۆيىدىغانلىقى ۋە ھىدايەتكە ئەگىشىشتىن مەنىۋى كورلۇقنى ئۈستۈن كۆرىدىغانلىقى تەبىئىي ئەھۋال. شۇڭا ئاللاھ تائالا سەمۇد قەۋمى ھەققىدە مۇنداق دېگەن: ﴿سەمۇدقا بولسا توغرا يولنى كۆرسەتتۇق، ئۇلار ھىدايەتتىن كورلۇق (يەنى ئازغۇنلۇق) نى ئارتۇق بىلدى. قىلمىشلىرى تۈپەيلىدىن، ئۇلارنى خار قىلغۇچى چاقماق ئازابى ھالاك قىلدى. ئىمان ئېيتقانلارنى ۋە تەقۋادارلارنى قۇتقۇزدۇق.﴾[1]

---

(1) فۇسسىلەت سۈرىسى17-18-ئايەتلەر

ئايەتتىن مەلۇمكى، سەمۇد قەۋمى مەنىۋى كورلۇقتىن ئىبارەت كۇپرىنى ھىدايەتتىن ئىبارەت ئىماندىن ئارتۇق كۆرگەن. چۈنكى كۇپرىلىق باتىلنى سۆيگەنلىك، ھىدايەت ھەقىقەتكە ئىسلىغانلىقتۇر.

بەزى مۆمىنلەرمۇ بەزى ھەقىقەتلەرنى يامان كۆرىدۇ

ئىمانىنى سۆيۈپ، كۇپرىنى يامان كۆرىدىغان مۆمىنلەردىن بەزى كىشىلەرمۇ گاھىدا ئۆزلىرىنىڭ نەپسىي خاھىشلىرىغا ئۇيغۇن كەلمىگەن ھەقىقەتلەرنى يامان كۆرىدۇ ۋە نەپسىي ئاۋارىگەرچىلىكى سەۋەبلىك كۇپرىدىن تۆۋەن بەزى باتىللارنىمۇ سۆيىدۇ. شۇنىڭدەك، كۇپرىنى سۆيۈپ، ئىمانىنى يامان كۆرىدىغان مۇسۇلمان ئەمەس قەۋملەردىن بەزى كىشىلەرمۇ ئۇلاردىكى ئىنسانىي خىسلەت ۋە قىسمەن ساغلام تەبىئەتنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئىماندىن باشقا بەزى ھەقىقەتلەرنى سۆيىدۇ.

يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسىنى نىسبىي ئەھۋال دېيىشكە بولىدۇ. بەزى مۆمىنلەرنىڭ ئەخلاقىدىكى ناچارلىقلارنى ئۇلاردىكى نەپسىي خاھىشنىڭ تۈرتكىسى بىلەن مەيدانغا كەلگەن باتىلغا بولغان نىسبىي مايىللىقنىڭ نەتىجىسى دېيىشكە بولغاندەك، مۇسۇلمان ئەمەس قەۋملەردىن بەزىسىنىڭ ئەخلاقىدىكى گۈزەللىكلەرنى ئۇلاردىكى ئىنسانىي ھېس ۋە قىسمەن ساغلام تەبىئەتنىڭ تەسىرى بىلەن ھەقىقەتكە بولغان نىسبىي مايىللىقنىڭ نەتىجىسى دېيىشكە بولىدۇ.

ھەقىقەتنى سۆيۈش گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئاساسىدۇر

ھەقىقەتنى سۆيۈش ۋە ھەقىقەت ئۈچۈن ئۆز مەنپەئەتلىرىدىن ۋاز كېچىش ئىنساندىكى ئەڭ ئېسىل خۇلق بولۇپ، ئۇنىڭدىن

نۇرغۇنلىغان ئۇلۇغۋار پەزىلەتلەر ۋە گۈزەل ئەخلاقلار مەيدانغا كەلگەندەك، باتىلنى سۆيۈش ۋە باتىلنى مۇداپىئە قىلىش ئىنساندىكى ئەڭ رەزىل خۇلق بولۇپ، ئۇنىڭدىن نۇرغۇنلىغان رەزىللىكلەر ۋە يامان قىلىقلار كېلىپ چىقىدۇ. دېمەك، «ھەقىقەتنى سۆيۈش» ئومۇمىي گۈزەل ئەخلاقنىڭ ئاساسلىرىدىن بىر ئاساستۇر. ئۇنىڭدىن بارچە گۈزەللىكلەر ۋە ياخشىلىقلار تۆرىلىپ چىقىدۇ.

ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلىش پەزىلەت

مەلۇمكى، ھەقىقەتنى ئېتىراپ قىلمىغان ئادەم ھەقىقەت ئايان بولغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭغا باش ئەگمەيدۇ. چۈنكى مۇنداق ئادەم ئەخلاقنىڭ ئاساسلىق جەۋھىرىدىن، ياخشىلىقنىڭ چاقىرىقلىرىغا قۇلاق بېرىش خىسلىتىدىن مەھرۇم قالغان ئادەمدۇر.

ئەقىل -ھوشى جايىدا، گەپ-سۆزلىرى ۋە يۈرۈش-تۇرۇشلىرى نورمال بىر ئادەمنى ساراڭ دەپ سۈپەتلىگەن بىر ئادەمنى ھەقسىزلىق قىلغۇچى ۋە گۈزەل ئەخلاقتىن مەھرۇم ئادەم، دەيمىز. چۈنكى ئۇ ئوپئوچۇق بىر ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغان بولدى. ھەقىقەتنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئىنكار قىلىش ئەڭ قەبىھ ئەخلاقسىزلىقتۇر. شۇنىڭدەك، پەزىلەت ئىگىسىنىڭ پەزىلىتىنى، ئىلىم ئەھلىنىڭ ئىلمىنى بىلىپ تۇرۇپ ئىنكار قىلىش گۈزەل ئەخلاقتىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قالغان، رەزىللىك چوڭقۇرلىرىغا پاتقان بەختسىزلەرنىڭ ئىشىدۇر.

دۇنيادا ئەڭ كەچۈرۈلمەس تۇزكورلۇق ۋە ئەڭ رەزىل ئەخلاق بىراۋنىڭ ئاتا-ئانىسىنىڭ قىلغان ياخشىلىقلىرىنى ئىنكار قىلىشى ۋە ئۇلارنىڭ ھەقلىرىنى ئادا قىلماسلىقىدۇر. ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ خەسىسلىك ۋە ئەڭ ئەخلاقسىزلىق پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ

پەيغەمبەرلىكنى بىلىپ تۇرۇپ ئىنكار قىلىشتۇر. چۈنكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پۈتۈن ئالەملەر ئۈچۈن رەھمەت بولۇپ ئەۋەتىلگەن يېگانە پەيغەمبەر. ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئېتىراپ قىلىش ئۇ ئېلىپ كەلگەن رەھمەتكە مىننەتدارلىق بىلدۈرگەنلىكتۇر.

بۇنىڭدىنمۇ بەك خەسىسلىك ۋە قەبىھ ئەدەپسىزلىك ئۆزىنى يوقتىن ياراتقان رەببىنى ئىنكار قىلىش، ئۇنىڭ ياراتقۇچى، رىزىق بەرگۈچى، ھايات بەرگۈچى ۋە ئۇنى ئالغۇچى، ياخشىلىقنىڭ مۇكاپاتىنى، يامانلىقنىڭ جازاسىنى بەرگۈچى يېگانە ئىلاھ ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلماسلىقتۇر. دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ يامان تۇزكورلۇق بارمۇ؟!

ئاللاھ تائالاغا ۋە ئۇنىڭ نېمەتلىرىگە ئىنكار قىلغان ئادەم ئەڭ چوڭ، تەڭداشسىز بىر ھەقىقەتنى رەت قىلغان بولىدۇ. مۇنداقلاردىن ئىنسانىي خىسلەت ياكى ئەخلاقنىڭ ئەسەرىنىمۇ تاپقىلى بولمايدۇ. چۈنكى مۇنداقلا رەزىللىكلەر پاتقاقلىقىغا بېشىغىچە پاتقانلاردۇر.(1)

---

(1) بۇ ماۋزۇدا ئۇلۇغ ئالىم ئابدۇراھمان ھەبەننەكە مەيدانىينىڭ «ئىسلام ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

ئادالەت

ئادالەت- ھەر بىر ھەق ئىگىسىنىڭ ھەققىنى كەم-زىيادە قىلماستىن بېرىشتۇر.

ئادالەتنى بەرپا قىلىش ھەر بىر مۇسۇلمان ئۈچۈن دىنىي، ئەخلاقىي مەجبۇرىيەتتۇر.

ئادالەتنى بەرپا قىلىش ھەقىقەتنى سۆيگەنلىكنىڭ ئىپادىلىرىدىن بىرىدۇر. چۈنكى ئادالەتنىڭ پرىنسىپلىرى ۋە ئۇنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئەينى ۋاقىتتا ھەقىقەت تەقەززا قىلغان نەرسىنى يۈرگۈزۈشتۇر. دېمەك، ئادالەت بىلەت ھەقىقەتنىڭ ئۆزئارا باغلىنىشى ئىنتايىن زىچ باغلىنىشتۇر. شۇڭا ئاللاھ قۇرئان كەرىمدە ئادالەت بىلەن ھەقىقەتنىڭ بىرگە باغلىنىپ كەلگەنلىكىنى كۆرىمىز.

﴿ئاللاھ كىتاب (يەنى قۇرئان) نى ھەق بىلەن چۈشۈردى ۋە ئادالەتنى چۈشۈردى. سەن نېمە بىلىسەن؟ قىيامەت يېقىن بولۇشى مۇمكىن.﴾[1]

﴿بىز ھەقىقەتەن پەيغەمبەرلىرىمىزنى روشەن مۆجىزىلەر بىلەن ئەۋەتتۇق ۋە ئۇلار بىلەن بىللە، ئىنسانلار ئادالەتنى بەرپا قىلسۇن دەپ،

(1) شۇرا سۈرىسى17-ئايەت

كىتابنى، قانۇننى چۈشۈردۇق...﴾[1]

ھەقىقەتنى سۆيگەنلەر ئادالەتنىمۇ سۆيىدۇ

ھەقىقەتنى سۆيىدىغان ۋە ئۇنى ئېتىراپ قىلىدىغان ئادەم چوقۇم ئادالەتلىك بولىدۇ. چۈنكى ئادالەت ئۆزى ئېتىراپ قىلغان شۇ ھەقىقەتنى روياپقا چىقىرىدىغان نەرسە. ئادالەتنى سۆيمىگەن ئادەمنىڭ ھەقىقەتنى سۆيگەنلىكىدە شەك بار.

ئادالەت تەلەپ قىلىنىدىغان ئىشلار

ئادالەت تەلەپ قىلىنىدىغان ئىشلار ئىنتايىن كۆپتۇر. ئۇلاردىن مۇھىملىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ئادەم باشقۇرۇشتا ئادالەتلىك بولۇش

مەسئۇللۇق مەيلى خاس بولسۇن، مەيلى ئومۇمغا مۇناسىۋەتلىك بولسۇن، ھەر بىرىدە ئاللاھ تائالا بەلگىلىگەن ئادالەت پرىنسىپى بويىچە ئىش كۆرۈش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئومۇمغا مۇناسىۋەتلىك مەسئۇلىيەتتە ھەق ئېگىلىرىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ھەقلىرىنى تولۇق ئادا قىلىش، ھەقلىق بولمىغانلارنىڭ سۇيىئىستېمال قىلىشىغا يول قويماسلىق ۋە ئاممىغا ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئىقتىدارىغا قاراپ يۈكسىلىش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىش، ئىش تەقسىماتىدا ئادالەت بىلەن ئىش كۆرۈش قاتارلىقلاردۇر.

---

(1) ھەدىد سۈرىسى 25-ئايەت

2. دەۋا ئىشلىرىدا ئادالەتلىك بولۇش

دەۋا ئىشلىرىدا ئادالەتلىك بولۇش دېگەنلىك دەۋاگەرلەر ئوتتۇرىسىدا ھۆكۈم قىلغۇچىنىڭ ئاللاھ تائالا بەلگىلىگەن ئادالەت پرىنسىپى بويىچە ئىش كۆرۈشى، قايسىبىر تەرەپكە يان باسماسلىقى، ياكى ھەقسىز زىيانغا ئۇچراتماسلىقى، ئادالەتپەرۋەرلىككە نۇقسان يەتكۈزىدىغان ئىشلاردىن يىراق تۇرۇشى قاتارلىقلاردۇر.

ئىككى دەۋاگەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھۆكۈم قىلىش ئۇلاردىن ھەق ئىگىسىنىڭ ھەققىنى قارشى تەرەپتىن ئېلىپ بېرىش بىلەن بولىدۇ. ئارىسى بۇزۇلغانلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھۆكۈم قىلىش ئۇلارنى چىرايلىقچە ياراشتۇرۇپ قويۇش بىلەن بولىدۇ. گۇناھكار ئۈستىدە ھۆكۈم قىلىش ئۇنىڭغا يېتەرلىك جازاسىنى بېرىش بىلەن بولىدۇ.

3. گۇۋاھلىقتا ئادالەتلىك بولۇش

گۇۋاھلىق بېرىشتە ئادالەتلىك بولۇش دېگەن گۇۋاھچىنىڭ ئۆز كۆزى بىلەن ئەينەن كۆرگەن ياكى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئېنىق ئاڭلىغان ئىشلارغا راستچىللىق بىلەن ئەينەن گۇۋاھلىق بېرىشى دېگەنلىكتۇر. گۇۋاھلىقنى توغرا ئادا قىلىش گۈزەل ئەخلاقتىن بولسا، گۇۋاھلىقنى يوشۇرۇش ياكى يالغاندىن گۇۋاھلىق بېرىش ئەڭ يامان رەزىللىكتۇر. شۇنىڭدەك گۇۋاھلىقنى يوشۇرۇشمۇ چوڭ گۇناھتۇر. چۈنكى گۇۋاھلىقنى يوشۇرۇش كىشىلەرنىڭ ھەق-ھوقۇقلىرىنى قولغا كەلتۈرۈشنى توسۇۋالغانلىق بولۇپ، چوڭ ھەقسىزلىكنى سادىر قىلغانلىقتۇر.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دېگەن:

﴿گۇۋاھلىقنى يوشۇرماڭلار، كىمكى ئۇنى يوشۇرىدىكەن، ھەقىقەتەن

ئۇنىڭ دىلى گۇناھكار بولىدۇ. ﷲ قىلمىشىڭلارنى تامامەن بىلگۈچىدۇر.﴾[1]

ئەمما يالغاندىن گۇۋاھلىق بېرىپ بىراۋنى قارىلاش ئاللاھ تائالانىڭ نەزەرىدە ئەڭ ئېغىر، كەچۈرۈلمەس گۇناھ سانالغان «بۇھتانۇل ئەزىم» (ئەڭ چوڭ بوھتان)دۇر.

4. خاتىرىلەپ يازغاندا ئادالەتلىك بولۇش

ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى ماددىي ۋە مەنىۋى ھەق-ھوقۇقلارنى يازغان كاتىپ ئۇنىڭغا ئېيتىلغانلارنىڭ ھەممىسىنى راستچىللىق ۋە ھوشيارلىق بىلەن توغرا يېزىشقا بۇيرۇلغان بولۇپ، ئەكسىچە ئىش كۆرۈش ئەخلاقىي رەزىللىك ۋە ھەق-ھوقۇقلارنى زايە قىلىۋەتكەنلىكتۇر.

5. ئەر-ئاياللارنىڭ بىر-بىرىگە ئادالەتلىك مۇئامىلە قىلىشى

ئەر-ئاياللارنىڭ بىر-بىرىگە ئادالەتلىك مۇئامىلە قىلىشى دېگەنلىك ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ قارشى تەرەپكە ئۆتەشكە تېگىشلىك ھەقلەرنى، مەجبۇرىيەتلەرنى ۋە مەسئۇلىيەتلەرنى ئاللاھ تائالا بەلگىلىگەن بويىچە تولۇق ۋە ئادالەتلىك ھالدا ئادا قىلىشنى كۆرسىتىدۇ.

6. باللارغا ئادالەتلىك بولۇش

باللارغا ئادالەتلىك بولۇش دېگەنلىك باللار ئوتتۇرىسىدا مېھرى-مۇھەببەتتە، مۇئامىلىدە، تەربىيىدە، ئوقۇتۇشتا، ئىشقا بۇيرۇشتا، بىر

---

(1) بەقەرە سۈرىسى 283-ئايەت

نەرسە بېرىشتە ۋە ئاتا-ئانىنىڭ قولىدىن كېلىدىغان پۈتۈن ئىشلاردا ئادالەت بىلەن ئىش كۆرۈش دېگەنلىكتۇر.

7. تارازىدا ئادالەتلىك بولۇش

تارازىدا ئادالەتلىك بولۇش دېگەنلىك تارازىدا تارتقاندا ياكى قانداقلا بىر ئۆلچەك بىلەن ئۆلچىگەندە ئالدامچىلىقتىن تامامەن خالىي بولغان هالدا، راستچىللىق بىلەن ئىش كۆرۈش دېگەنلىكتۇر. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە ئالغاندا تولۇق تارتىپ ئېلىپ، ساتقاندا كەم تارتىپ بەرگۈچىلەرنى قىيامەت كۈنىگە ئىشەنمىگۈچىلەر دەپ سۈپەتلەش ئارقىلىق ئۇلارغا قاتتىق ئازابنى ۋەدە قىلىش بىلەن تەهدىد ياغدۇرغان. ﴿(ئۆلچەمدە ۋە تارازىدا) كەم بەرگۈچىلەرگە ۋاي!. ئۇلار كىشىلەردىن ئۆلچەپ ئالغان چاغدا، تولۇق ئالىدۇ. كىشىلەرگە ئۆلچەپ ياكى تارتىپ بەرگەن چاغدا، كەم بېرىدۇ . ئۇلار بۈيۈك بىر كۈندە تىرىلدۈرۈلىدىغانلىقىغا ئىشەنمەمدۇ. ئۇ كۈندە ئىنسانلار ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارىنىڭ هۇزۇرىدا تىك تۇرىدۇ.﴾[1]

7. نەسەبتە ئادالەتلىك بولۇش

نەسەبتىكى ئادالەتتىن مەقسەت بالىلارنىڭ ئۆز ئاتىسىنىڭ نەسەبىگە مەنسۇپ بولۇشى دېگەنلىكتۇر. ئەكسىچە، بالىلارنىڭ ئۆز ئاتىسىدىن تېنىپ، ئۆزىنى بېقىۋالغان ئۆگەي دادىسىنىڭ نەسەبىگە مەنسۇپ قىلىشى ئادالەتسىزلىكتۇر. مۇنداق قىلىش ئادالەتسىزلىك بولغانىنىڭ ئۈستىگە چوڭ هەقسىزلىكتۇر. شۇڭا ئاللاھ تائالا قۇرئان

(1) مۇتەففىفىين سۈرىسى 1-6-ئايەتلەر

كەرىمدە ھەر كىمنى ئۆز ئاتىسىغا مەنسۇپ بولىشىنى بۇيرىغان.

﴿سىلەر بالا قىلىۋالغانلارنىمۇ ئاللاھ (ھەممە ھۆكۈمدە ئۆز پۇشتۇڭلاردىن بولغان) باللىرىڭلارنىڭ ھۆكمىدە قىلمىدى، بۇ (يەنى ئۆز پۇشتۇڭلاردىن بولمىغانلارنى بالا دېيىش) پەقەت ئاغزىڭلاردا ئېيتىلغان سۆزدۇر، ئاللاھ ھەق (سۆز) نى ئېيتىدۇ، توغرا يولغا باشلايدۇ. ئۇلارنى ئاتىلىرىنىڭ ئىسىملىرى بىلەن چاقىرىڭلار، بۇ ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا توغرىدۇر.﴾[1]

8. كىشىلەرنى ياراشتۇرۇشتا ئادالەتلىك بولۇش

بىر-بىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغان ئىككى پىرقە مۇسۇلمانلارنى، بىر-بىرى بىلەن خۇسۇمەتلىشىپ قالغان كىشىلەرنى، ئارىسى بۇزۇلغان دوستلارنى، ئائىلىسىنى بۇزۇش ئالدىدا تۇرغان ئەر-خوتۇننى ئاللاھ تائالا بۇيرىغان ئادالەت پرىنسىپلىرى بويىچە ياراشتۇرۇپ قويۇش دېگەنلىكتۇر.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا ئادالەت تەلەپ قىلىدىغان پۈتۈن ئىشلاردا، ھەق-ھوقۇق مەسىلىلىرىدە ئادالەت پرىنسىپى بويىچە ئىش كۆرۈش تەلەپ قىلىنىدۇ.

قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىسلەردە كىشىلەرنى ئادالەتنى بەرپا قىلىشقا چاقىرغان ئەمرلەر ئىنتايىن كۆپتۇر.

ئاللاھ تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا خىتاب قىلىپ مۇنداق

(1) ئەھزاب سۈرىسى4-5-ئايەتلەر

دېگەن: ﴿ ئېيتقىن: « ئاللاھ چۈشۈرگەن (بارلىق) كىتابلارغا ئىمان ئېيتتىم، ئاراڭلاردا ئادالەتلىك بولۇشقا بۇيرۇلدۇم.﴾[1]

ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلارنى ئادالەتلىك بولۇشقا چاقىرىپ مۇنداق دېگەن: ﴿ ئى مۆمىنلەر! ئاللاھنىڭ (ھەقلىرىنى) ئادا قىلىشقا تىرىشىڭلار، ئادىللىق بىلەن گۇۋاھلىق بېرىڭلار، بىرەر قەۋمگە بولغان ئۆچمەنلىكىڭلار (ئۇلارغا) ئادىل بولماسلىقىڭلارغا سەۋەب بولمىسۇن، (دۈشمىنىڭلارغا) ئادىل بولۇڭلار، بۇ (يەنى ئۇلارغا ئۆچمەن تۇرۇپ ئادىل بولۇشۇڭلار) تەقۋادارلىققا ئەڭ يېقىندۇر، ئاللاھتىن قورقۇڭلار، ئاللاھ ھەقىقەتەن قىلمىشىڭلاردىن خەۋەرداردۇر.﴾[2]

---

(1) شۇرا سۈرىسى 15-ئايەت
(2) مائىدە سۈرىسى8-ئايەت

ئېھسان ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى

ئېھسان ـ ئۇممۇمىي مۇسۇلمانلار ئارىسىدىن يوقاپ كېتىشكە باشلىغان، ئىسلام دۇنياسىدا تېپىلىشى ئىنتايىن ئاز بولغان بىر مۇھىم ئەخلاقتۇر. بۇ شۇنچە ئەھمىيەتلىك بىر ئەخلاق بولۇپ تۇرۇپ، ئۇنى كۆپ ساندىكى مۇسۇلمانلاردىن، ھەتتا دىيانەتلىك سانالغان كىشىلەردىنمۇ تاپقىلى بولمايدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغان. ئەپسۇسلىنارلىقكى، ئېھساندىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاقتىن ئۇممۇمىي مۇسۇلمانلار پايدىلىنالمىغان بىلەن غەرب دۇنياسى بۇنىڭدىن پايدىلىنىشتا غەلىبە قىلغان.

ئىمام بۇخارى ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە پەرىشتە جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا ئىنسان سۈرىتىدە كېلىپ، ئۇنىڭدىن ئىسلام بىلەن ئىمان ھەققىدە سورىغاندىن كېيىنلا ئېھسان ھەققىدە سورىغان. چۈنكى، ئېھسان ئىماننىڭ تەقەززاسى ۋە گۈزەل ئەخلاقنىڭ تاجىسىدۇر.

ئۇنداقتا، ئېھساننىڭ مەنىسى نېمە؟

ئېھساننىڭ مەنىسى

ئېھسان ــ ھەر ئىشنى قېتىرقىنىپ قىلىش دېمەكتۇر. قۇرئان كەرىمدىكى: ﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ﴾ يەنى «ئاللاھ ھەر نەرسىنى مۇكەممەل ياراتتى»[1] دېگەن ئايەت بۇ مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. چۈنكى ئەرەب تىلىدىكى "ئېھسان" سۆزى ئومۇمىي مەنىسى بىلەن "ئىتقان" يەنى قېتىرقىنىش دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىشنى قېتىرقىنىپ قىلىش دېگەنمۇ ئەخلاقتىن سانىلامدۇ؟ دەپ ھەيران قېلىشىڭىز مۇمكىن. شۇنداق، ئېھسان گۈزەل ئەخلاقلار ئىچىدە ئەڭ ئەھمىيەتلىكى سانىلىدۇ.

چۈنكى ئىسلام دىنىنىڭ چاقىرىقى ھەر ئىشنى قېتىرقىنىپ قىلىش ــ ئىبادەت، مۇئامىلە، گەپ- سۆز، ئىش- ھەرىكەتلەرنىڭ ھەممىسىنى قېتىرقىنىپ، بېرىلىپ، پۇختا ۋە ياخشى قىلىش ــ ئىسلام ئەخلاقىدىن سانىلىدۇ. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئاللاھ تائالا سىلەردىن ئىشنى قېتىرقىنىپ قىلغۇچىلارنى ياقتۇرىدۇ»[2] دېگەن.

قۇرئان كەرىمدە: ﴿إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى﴾ يەنى «ئاللاھ ئادالەتلىك بولۇشقا، ئېھسان قىلىشقا ۋە ئۇرۇق- تۇغقانلارغا سىلە - رەھىم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ»[3] دەيدۇ.

---

(1) سەجدە سۈرىسى7-ئايەت.
(2) تەبەرانىي رىۋايىتى.
(3) نەھل سۈرىسى90-ئايەت.

يەنە بىر ئايەتتە: ﴿إِنَّ رَحْمَتَ اللّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ﴾ يەنى «ئاللاھنىڭ رەھمىتى ئېھسان قىلغۇچىلارغا يېقىندۇر»[1] دەيدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ ئېھساننى ھەر نەرسىگە پۈتتۈرگەن»[2]. دېمەك، بىز چوڭ-كىچىك، ئاددى-مۇرەككەپ ھەرقانداق ئىشتا ئېھسان بىلەن ئىش قىلىشقا بۇيرۇلغانمىز.

بىز مۇسۇلمانلار ئاللاھ تائالانىڭ ئەمرىنى تەرك ئېتىپ، ئاللاھ تائالانىڭ ھەققىنى تولۇق ئادا قىلماستىن، ئۇنى شەكلىي ئىبادەتلىرىمىزگىلا قىسقارتىپ قويۇپ، ئىبادەتنىڭ ئومۇمىي ۋە چوڭقۇر مەنىسىدىن غەپلەتتە قېلىپ، دىنىمىزنىڭ روھىدىن، ئاللاھ تائالانىڭ بىزدىن ئىستىگەنلىرىدىن يىراقلىشىپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن بۈگۈنكى ھالغا چۈشۈپ قالغانمىز.

ھىدايەت، ئىمان، ئىنساپ بىز مۇسۇلمانلاردا بار، رەھىم-شەپقەت بىز مۇسۇلمانلاردا بار، دۇنيانىڭ تەبىئىي بايلىقلىرى يەنىلا بىز مۇسۇلمانلارنىڭ زېمىنلىرىدىن چىقىدۇ، پەن-تېخنىكىدا ئىلگىرىلەش ۋە باشقىلارغا بېقىنماستىن ھۆر، قۇدرەتلىك، باياشات ھايات كەچۈرۈشنىڭ پۈتۈن ئامىللىرى بىز مۇسۇلمانلاردا بار. پەقەت بىزدە كەم بولغىنى ھەر ئىشنى قېتىرقىنىپ ئىشلەش، راستچىللىق، سەممىيلىك، ۋەدىگە ۋاپا قىلىش، ئىنتىزامچانلىق، ئىناقلىق، تىرىشچانلىق، ئۆزگە ئىشنىش، ئەدەبىي جاسارەت قاتارلىق مۇھىم ئەخلاقلاردۇر!

---

(1) ئەئراف سۈرىسى56-ئايەت.
(2) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

غەرب دۇنياسى پەن-تېخنىكا ياكى ئىلىم-مەرىپەت دېگەنلەرنى بىلمىگەن چاغلاردا بىز مۇسۇلمانلار دۇنيا خەلقىنىڭ ئالدىدا ئىدۇق، ھازىرقى ئىلىم-پەنلەرنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسلىرىنى سالغۇچىلار ئىبنى سىنا، فارابي، ئىبنى ھەيسەم، ئىبنى رۇشدى، خارەزمى قاتارلىق مۇسۇلمان ئالىملىرى ئىدى. ھەتتا دۇنيانىڭ خەرىتىسىنى تۇنجى قېتىم سىزغان كىشى مەھمۇد قەشقىرى ئىدى.

ئەمما بىز ئەخلاق دائىرىسىدىن چىقىپ كېتىپ، شەخسىيەتچىلىك بىزدە باش كۆتۈرگەندىن كېيىن، ئىلىم-پەن، تەرەققىيات ۋە كەشپىيات نۇۋىتىنى باشقىلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆزىمىز مەنىۋى قاششاقلىق بىلەن ھەر تەرەپتىن نامراتلىققا مۇپتىلا بولدۇق.

ھازىرقى كۈندە ئەڭ تەرەققى تاپقان دۆلەتلەر دەپ سانالغان ياۋروپا دۆلەتلىرىدە، ھەر ئىشنى قېتىرقىنىپ ئىشلەش، راست سۆزلەش، سەمىمىيلىك قاتارلىق ئىنسانىي ئەخلاقلار بار. دېمەك، ئۇلاردا بىزدىكى شەكلىي ئەخلاقلار بولمىسىمۇ، بىر قىسىم ئىنسانىي ئەخلاقلار بار.

خەلقىمىزدىمۇ «قېتىرقىنىپ ئىشلىگەن ئادەم راۋاج تاپىدۇ» دېگەن مەنىدىكى ھېكمەتلىك سۆزلەر بار. بىز قايسىبىر ئىشنى قېتىرقىنىپ قىلىۋاتىمىز؟ شەكلىي ئەخلاقىمىزدىن باشقا قايسىبىر ئەخلاقىمىزنى ئىسلاھ قىلالىدۇق؟

ئېھساننى نىيەت قىلىش كۆپايە قىلمايدۇ

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يۇقىرىقى ھەدىسنىڭ داۋامىدا: «مال بۇغۇزلاشتىمۇ ئېھسان قىلىڭلار، پىچاقنى ئىتتىكلىتىپ، مالنىڭ جېنىنى قىينىماي بۇغۇزلاڭلار» دەپ كۆرسەتكەن.

ئېھسان قىلىشتا نىيەتلا كۇپايە قىلمايدۇ، بەلكى ئۇنى ئەمەلدە كۆرسىتىش ۋە شۇنىڭغا يېتەرلىك سەۋەبلەرنى ھازىرلاش تەلەب قىلىنىدۇ. خۇددى ئۆلتۈرمەكچى بولغان مالنىڭ جېنىنى قىينىماستىن ئېھسان تەرىقىسىدە بوغۇزلىماقچى بولغان ئادەم، پىچاقنى ئىتتىكلىتىشكە مۇھتاج بولغىنىدەك، ئۆگىنىش قىلماقچى بولغان ئوقۇغۇچىمۇ مۇناسىپ ۋاقىتنى ۋە مۇناسىپ جاينى تاللاشقا ۋە مۇناسىپ چىراق يورۇقنى تاللاشقا موھتاجدۇر.

ئىبادەتتە ئېھسان

ئىبادەت بىلەن ئېھسان ئىنتايىن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئىبادەتنى ئەڭ مۇكەممەل دەرىجىدە، تولۇق ئادا قىلىش ئېھساندۇر. شۇڭا جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئېھسان دېگەن نېمە؟ دەپ سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ئېھسان — خۇددى ئاللاھنى كۆرۈپ تۇرىۋاتقاندەك ئىبادەت قىلىشىڭدۇر، گەرچە سەن ئاللاھنى كۆرەلمىسەڭمۇ، ئاللاھ سېنى كۆرۈپ تۇرىدۇ»[1] دەپ جاۋاب بەرگەن. مانا بۇ، ئىبادەتتىكى ئېھسان.

ئىنسان ناماز، زاكات ۋە روزىغا ئوخشاش ئىبادەتلەرنىلا ئەمەس، بەلكى دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك پۈتۈن ئىشلىرىنى ئېھسان تەرىقىسىدە قىلىشقا ئادەتلەنگەن، قىلغىنىدا ھەممىسى نەتىجە قازىنالايدۇ ۋە ئاللاھ تائالاغا ئەڭ مۇكەممەل شەكىلدە قۇللۇق قىلغان بولىدۇ. چۈنكى، ھەر ئىشنى ئاللاھ مېنى كۆرۈپ تۇرىۋاتىدۇ دېگەن

(1) ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

ئېتىقاد بىلەن ئاللاھ رازىلىقىنى كۆزلەپ قىلغان ئادەم پۈتۈن ئىشلىرىدا ئىبادەت ئىچىدە بولغان بولىدۇ.

ئاتا-ئانىغا ئېھسان قىلىش

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾ يەنى «ئاللاھ ئۇنىڭ ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشىڭلارنى ۋە ئاتا-ئانىغا ئېھسان قىلىشىڭلارنى پەرز قىلدى»[1] دەيدۇ.

بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ، ''يا رەسۇلەللاھ! سىز بىلەن بىرگە جىھاد قىلىشنى خالايمەن''دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭدىن: «ئاتا- ئاناڭدىن بىرەرسى تىرىكمۇ؟» دەپ سورىغاندا، ھېلىقى ئادەم، ''ھەئە، ئىككىلىسى تىرىك''دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭدىن: «راستىنلا سەن ساۋاب ئىزدەمسەن؟»دەپ سورىغاندا، ئادەم،''ئەلۋەتتە ساۋاب ئىزدەيمەن''دەيدۇ. ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ئۇنداقتا، قايتقىن، ئاتا- ئاناڭغا ياخشى ھەمراھ بولۇپ، ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى قىلغىن»[2] دەپ ئۇنى قايتۇرۇۋېتىدۇ. مۇسۇلمانلار كۇپپارلارغا نىسبەتەن سان ۋە كۈچ جەھەتتە ئاز بولغانلىقتىن، جىھاد قىلغۇچى قوشۇنىنىڭ سانىنى كۆپەيتىشكە شۇنچىلىك زور ئېھتىياجلىق بولغان شارائىتتا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ ئادەمنى ئەڭ ئۇلۇغ ئىبادەت بولغان جىھادتىن مەنئى قىلىپ، ئاتا- ئانىسىغا خىزمەت

---

(1) ئىسرا سۈرىسى 23-ئايەت.

(2) نەسائى رىۋايىتى.

قىلىشى ئۈچۈن ئۆيىگە قايتۇرۇۋاتقانلىقى ئاتا- ئانىغا ھەمراھ بولۇپ، ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىشنىڭ نەقەدەر چوڭ ئىبادەت ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا يېتەرلىك.

ئاتا ـ ئانىغا قانداق ئىھسان قىلىمىز؟

يۇقىرىقى ئايەتتىكى: «ئاتا- ئانىغا ئىھسان قىلىش» تىن ئىبارەت بىر جۈملە سۆز كۆپلىگەن مەنىلەرنى ئىچىگە ئالغان. ئاللاھ تائالا بۇ بىر جۈملە سۆز ئارقىلىق بىزنى ئاتا- ئانىمىزغا ئىھسان قىلىشنىڭ چوڭقۇر مەنىلىرىگە باشلايدۇ. ئۇلارغا ئىھسان قىلىش ئۇلارغا ھەر ۋاقىت تەبەسسۇم بىلەن قاراشتىن باشلاپ، مۇلايىملىق بىلەن، سىلىق ۋە ئەدەبلىك مۇئامىلە قىلىش، پەس ئاۋازدا ئەدەبلىك سۆز قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى، دىن ۋە دۇنيالىق قانداقلا بىر خىزمىتى ئۈچۈن ھەمىشە ئۇلارنىڭ ئالدىدا ھازىر بولۇشقىچە بولغان بىر يۈرۈش پەرزەنت بۇرچلىرىنى مۇكەممەل دەرىجىدە، قىزغىنلىق بىلەن قىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئاتا- ئانىنىڭ خىزمىتىنى يۈرەكتىن قىزغىنلىق بىلەن قىلىش ئارقىلىق ئۇلارغا ئىھسان قىلىش ھەر قانداق پەرزەنت ئۈچۈن پەرزدۇر. چۈنكى ئاللاھ تائالانىڭ ئىبادەتتىن كېيىنلا بۇيرىغان پەرزى ئاتا- ئانىغا ئىھسان قىلىشتۇر. "ئىھسان" سۆزى ياخشىلىق قىلىش دېگەن مەنىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقى ئېتىبارى بىلەن ئۇرۇق- تۇغقانلارغا ياخشىلىق قىلىش، يېقىنلارغا ياخشىلىق قىلىش دېگەندەك ئىختىيارىي خەير- ئىھسان ۋە سەدىقىلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەمما ئاتا- ئانىغا قارىتىلغان ئىھسان سۆزى بۇ مەنىلەردە كەلمەيدۇ. چۈنكى ئاتا- ئانىغا قىزغىنلىق بىلەن خىزمەت قىلىش باللار ئۈستىدىكى مۇقەددەس بۇرچتۇر. ئۇ

ھەرگىزمۇ ئىختىيارى ھالدا قىلىپ قويىدىغان خىزمەت ياكى خەير - ئىھسان ئەمەس. ئاتا- ئانىسى ئالدىدىكى بۇ مۇقەددەس بۇرچىنى تەرك ئەتكەن كىشى ئاۋۋال بۇ دۇنيادا، ئاندىن ئاخىرەتتە ئۇنىڭ جازاسىنى چوقۇم تارتىدۇ.

قىزلارغا ئىھسان قىلىش

قىزلارغا ئىھسان قىلىش دېگەننىڭ مەنىسى نېمە؟

قىزلارغا ئىھسان قىلىش ئۇلارغا ۋە ئۇلارنىڭ دىن ۋە دۇنيالىق پۈتۈن ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارغا دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە پايدىلىق بولغان مەنپەئەتلەرنى كەلتۈرۈشتە قېتىرقىنىپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىش، ئۇلارنى تەربىيلەشتە، بېقىشتا، قاتارغا قوشۇشتا قېتىرقىنىپ ئىش قىلىش دېگەنلىكتۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمكى ئۇنىڭ ئىككى قىزى ياكى ئىككى ھەمشىرىسى بولۇپ، ئۇلارغا ئىھسان قىلىدىكەن، ئۇ كىشى بۇ ئىككىسىنىڭ سەۋەبى بىلەن جەننەتكە كىرىدۇ»[1].

قىزلارغا ۋە ھەمشىرىلەرگە قانداق ئىھسان قىلىنىدۇ؟

تەبىئىيكى، ئىھسان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئۆگىنىش بىلەن قىلىنىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام پۈتۈن پەرزەنتلىرىگە، خۇسۇسەن، سۆيۈملۈك قىزى فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھاغا ئىھساننىڭ ئەڭ كۆرۈنەرلىك ئۈلگىسىنى كۆرسەتكەن ئىدى.

---

(1) ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

قاچان فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كىرگىنىدە، ئۇنىڭغا ئورنىدىن تۇراتتى ۋە پېشانىسىگە سۆيۈپ يېنىدا ئولتۇرغۇزاتتى. ھازىرقى زاماندا قانچىلىك ئاتا قىزلىرىغا شۇنچىلىك مېھرىبانلىقنى ۋە ھۆرمەتنى كۆرستەلەيدۇ؟

مۇسۇلمانلارنىڭ يولباشچىسى، دۆلەتنىڭ رەئىسى، مەسجىدنىڭ ئىمامى، ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئالىي قوماندىنى ۋە ئاللاھ تائالانىڭ ھەم خەلقنىڭ نەزەرىدە ئەڭ چوڭ ھۆرمەت- ئېھتىرامغا سازاۋەر بولغان كاتتا بىر پەيغەمبەر شۇنچىلىك ئەھمىيەتلىك ئىشلىرىنى قايرىپ قويۇپ، ئالدىغا كىرگەن قىزىغا ئالاھىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا سالام بەرگەن ۋە باغرىغا باسقان يەردە، ئادەتتىكى ئىنسانلار قانداق بولۇشى كېرەك؟ پەيغەمبىرىمىزنىڭ بۇ كەمتەرلىكى ئالدىدا بەزىبىر دىندار قىياپەتتىكى كىشىلەرنىڭ، موللا ئاتالغانلارنىڭ، ھاجى - ھەرەم بولغانلارنىڭ ۋە ئاز- تولا مەنسەپكە ياكى بايلىققا ئېرىشىپ غادايغانلارنىڭ ئۆزلىرىنى ھېچكىمگە تەڭ قىلماسلىقنى نېمە دېگىلى بولسۇن؟

فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھا ياتلىق بولغاندىن كېيىن، ئۇلار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىدىن سەل يىراق بىر جايدا ماكانلاشقان ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ساھابىنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا: «مەن قىزىمنىڭ يىراقىغا بەرداشلىق بېرەلمىدىم، سېنىڭ ئۆيۈڭدىن ماۋۇ ئۆينى بىزگە سېتىپ بەرسەڭ، قىزىمنى ماڭا يېقىن بۇ جايغا كۆچۈرۈپ كەلسەم» دەيدۇ. ساھابە: "يا رەسۇلەللاھ! مەن ۋە ئۆيۈم ئاللاھنىڭ يولىغا ئاتالغان، خالىغانچە تەسەررۇپ قىلىڭ"دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنھانى ئۆيىنىڭ يېنىغا كۆچۈرۈپ كېلىدۇ.

سالام بېرىشتىكى ئېھسان

ئالللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿وَإِذَا حُيِّيْتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّواْ بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾ يەنى «سىلەرگە بىراۋ سالام قىلسا، سىلەر ئۇنىڭدىنمۇ مۇكەممەل سالام قىلىڭلار ياكى سالامنى ئەينەن قايتۇرۇڭلار»[1].

مەلۇمكى، مۇكەممەل سالام قىلىش ”ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم“ دېگەن كىشىگە، ”ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام ۋە رەھمەتۇللاھى ۋە بەرەكاتۇھۇ (يەنى ئالللاھنىڭ ئامانلىقى، رەھمىتى سىلەرگە بولسۇن) دېيىش، سالامنى ئەينەن قايتۇرۇش ” ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام“ دېيىشتۇر.

مۇسۇلمانلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن ئۇچراشقىنىدا، بىر - بىرىگە سالام بېرىشىنىڭ ئۆزىمۇ ئېھساندۇر. چۈنكى مۇسۇلمانلار باشقىلارغا ئوخشاش ”ياخشىمۇسىز؟“ دەپ ھال سوراپ قويماستىن، ئۇچراشقان كىشىسىگە ئامانلىق ۋە سالامەتلىك تىلەيدۇ. بۇنىڭدىنمۇ ياخشى ئەھۋال سوراش بارمۇ دۇنيادا؟

ئۇلۇغ پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئالللاھ تائالادىن بىزگە ئېلىپ كەلگەن ئىسلام دىنىدا، ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن يېتەرلىك خەزىنىلەر بار. ئىنسانلارنىڭ بەخت-سائادىتى بۇ ئۇلۇغۋار خەزىنىلەرنى بىلىپ پايدىلىنىشىغا باغلىق ئىش.

---

(1) نىسا سۈرىسى86-ئايەت.

جېدەل ۋە مۇنازىرىدە ئىھسان قىلىش

بۇ ماۋزۇدىمۇ ئاللاھ تائالا بەندىلىرىگە بەزى تەۋسىيەلەرنى قىلىشنى چەتتە قالدۇرمىغان ۋە مۇنداق دېگەن: ﴿وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ يەنى «ئۇلار بىلەن ئەڭ چىرايلىق رەۋىشتە مۇنازىرىلەشكىن»[1].

سىزگە بىراۋ ياقمايدىغان بىر گەپنى قىلسا، «بۇ نېمىدىگەن قاملاشمىغان سۆز» دەيسىز. ئەگەر ئەدەپلىكرەك بولسىڭىز «مەن بۇ سۆزگە قوشۇلمايمەن»دەيسىز. لېكىن ھەر ئىككى جاۋابتا ئىھسان ئەمەلگە ئاشمىغان. ئەگەر سىز"سىزمۇ مېنىڭ كۆز قارىشىمنى ئاڭلاپ باقفان بولسىڭىز" دېسىڭىز ھەممىدىن ياخشى ئەمەسمۇ؟!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن مۇنازىلىشىش ئۇسۇلىنى ئۆگىنەيلى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىدە دەسلەپ ئىسلامنى تەشۋىق قىلغان ۋاقىتلىرىنىڭ بىرىدە، مەككىنىڭ كاتتىۋاشلىرىدىن ئۇتبە ئىبنى رەبىئە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ شەنىگە لايىق كەلمەيدىغان پەس تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدۇ، ئۇنى ئىسلام دەۋىتىدىن ۋاز كېچىشكە ئۈندەپ، بۇ يولدا ئەگەر بايلىق خالىسا، پۈتۈن مەككىنىڭ بايلىقىنى يىغىپ بېرىشنى، مەنسەپ تىلىسە، ئۇنى ئۆزلىرىگە پادىشاھ قىلىۋېلىشنى، ئەگەر ئەقلىدىن ئازغان بولسا، ئەڭ ئۇستا دوختۇرلارنى تەكلىپ قىلىپ ئۇنى داۋالىتىشنى ئوتتۇرىغا قويدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ئېيتىۋېلىشى ئۈچۈن پۇرسەت بېرىپ، سۆز ئارىلىقىدا:

---

(1) نەھل سۈرىسى125-ئايەت.

«سۆزلە ئەبۇ ۋەلىد[1]، ئاڭلاۋاتىمەن» دەيدۇ. ئۇتبەنىڭ سۆزى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا: «سۆزۈڭ تۈگىدىمۇ ئەبۇل ۋەلىد؟» دەيدۇ ۋە ئۆزىنىڭ جاۋابىنى چىرايلىقچە بېرىپ، ئۇنى يولغا سېلىپ قويىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ ئېسىل ئەخلاقى ئىنسانلارغا ئەڭ ئەدەبلىك رەۋىشتە مۇنازىرىلىشىش ئۇسۇلىنى ۋە مۇنازىرە ئەخلاقىنى ئۆگىتىدۇ. ھازىرقى يىگىرمە بىرىنچى ئەسىرنىڭ مەدەنىيەتلىك ئىنسانلىرىنىڭ كوپلىرىدە بولمىغان، بەزىلىرىدە بولغاندىمۇ تېخى يېتىلىپ تولۇقلانمىغان گۈزەل ئەخلاقلار ئىنسانىيەتنىڭ ئىپتىخارلىق ئۈلگىسى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدا تولىقى بىلەن بار ئىدى. شۇڭا مۇسۇلمانلارلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئىنسانىيەت مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقىنى ئۆگىنىشكە ئىنتايىن موھتاج.

قارشى تەرەپنىڭ سۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ، تولۇق ئاڭلاشنىڭ ئۆزى ئىھسان قاتارىغا كىرىدىغان گۈزەل ئەخلاقتۇر.

---

(1) ئەبۇل ۋەلىد ـ ۋەلىدنىڭ دادىسى دېگەن سۆز بولۇپ، ئەرەبلەر ھۆرمەت يۈزىسىدىن بىر-بىرىنى ”پالانىنىڭ دادىسى“ دەپ چوڭ بالىسىنىڭ نامى بىلەن ئاتىشىدۇ.

گەپ - سۆزدە ئىھسان قىلىش

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُواْ الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ يەنى «مېنىڭ بەندىلىرىمگە ئېيتقىنكى، ئۇلار ئەڭ چىرايلىق سۆزلەرنى قىلسۇن»[1] دەيدۇ.

ھەر قانداق يەردە ئالقىشلىنىدىغان، ئىنسانلارنىڭ كۆڭلىنى يورۇتىدىغان، تاشتەك قاتتىق يۈرەكلەرنىمۇ ئېرىتىدىغان، قاتتىقلىق بىلەن ھەل قىلغىلى بولمايدىغان ئىشلارنى ھەل قىلىدىغان سېھىرلىك نەرسە چىرايلىق سۆزدۇر!

ئىھسان ھەممە ئىشتا تەلەب قىلىنىدۇ. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشلىرىنى ئەستايىدىل قىلىشى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ۋەزىپىسىنى قېتىرقىنىپ ئورۇندىشى، ئاتا - ئانىنىڭ باللىرىنى كۆڭۈل بۆلۈپ تەربىيىلىشى، سودىگەرلەرنىڭ ۋە دۇكاندارلارنىڭ خېرىدارلارغا سەممىي بولۇشى، باللارنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ۋە مۇئەللىملىرىگە ساداقەتمەن بولۇشى، ئەرنىڭ ئايالىغا، ئايالنىڭ ئېرىگە سادىق ۋە راستچىل بولۇشى، دوستنىڭ دوستقا سەممىي بولۇشى قاتارلىق گۈزەل ئەخلاقلارنىڭ ھەممىسى ئىھساندىن سانىلىدۇ.[2]

---

(1) ئىسرا سۈرىسى53-ئايەت.

(2) ئىھسان توغرۇلۇق بۇ ماۋزۇنى يېزىشتا مىسىرلىق مەشھۇر ئىسلام دەۋەتچىسى ۋە تونۇلغان ناتىق ئەمر خالىدنىڭ«مۆمىنىنىڭ ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

رەھىم - شەپقەت

رەھىم - شەپقەت ھەممىمىز ياخشى بىلىدىغان، قولاقلارغا چىرايلىق ئاڭلىنىدىغان بىر سۆز. رەھىم - شەپقەتنىڭ مەنىسى ھەممىگە شۈنچىلىك ئېنىق تونۇشلۇق بولسىمۇ، رەھىم - شەپقەت ئارىمىزدا تېپىلىشى ئىنتايىن ئاز بولغان، بەلكى ئىنسانىيەتنىڭ قەلبىدىن ئۆچۈرۈلۈپ كەتكەن بىر ئەخلاقتا ئايلىنىپ قالدى. ئەسلىدە بىزدىن تەلەپ قىلىنغان نەرسە رەھىم - شەپقەتنىڭ مەنىسىنى بىلىش ئەمەس، بەلكى ئۇنى ئەمەلىي ھاياتىمىزدا ئىجرا قىلىش ئىدى.

ھازىرقى ئىنسانىيەت دۇنياسىنىڭ بۇ ئەخلاققا نەقەدەر زور ئېھتىياجلىق بولىۋاتقانلىقى ھەممىگە مەلۇم. رەھىم - شەپقەتنىڭ يوقلىشى بىلەن جىنايەتلەر كۆپەيدى، ئاتوم بومبىلار ئىنسانىيەت ھاياتىنى تەھدىت ئاستىغا ئېلىپ، ئۇ يەر، بۇ يەرلەردە ئۇرۇشنى كۆرستىدىغان، بىر لەھزە ئىچىدە مىليونلارچە ئىنساننىڭ جېنىغا زامىن بولىدىغان ھالغا كەلدى.

پۈتۈن ئىنسانىيەت ئاللاھ تائالانىڭ رەھىم - شەپقىتىگە زور ئېھتىياجلىق بولۇپ، ھەممە ئۇنىڭ رەھىم - شەپقىتىنى تىلەيدۇ. بىز مۇسۇلمانلارمۇ ھەمىشە، ھەر نامىزىمىزدا ۋە دۇئالىرىمىزدا ئاللاھ تائالانىڭ بىزگە رەھىم - شەپقەت قىلىشىنى، گۇناھلىرىمىزنى ئەپۇ قىلىشىنى سوراپ كېلىۋاتىمىز. ئەھۋال شۇنداق بولغاندىكىن، بىز ئاللاھ تائالانىڭ رەھىم - شەپقىتىگە موھتاج بولغاندىكىن، نېمە ئۈچۈن ئاللاھ تائالانىڭ بەندىلىرىگە رەھىم - شەپقەت قىلمايمىز؟

ھالبۇكى: «ئاللاھ تائالا بەندىلىرىدىن پەقەت رەھىم ـ شەپقەتلىك بولغانلىرىغىلا رەھىم قىلىدۇ»[1] ئەمەسمۇ؟

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ مەنىنى ناھايىتى تولۇق ۋە شامىل دەرىجىدە ئىپادىلەپ: «رەھىم ـ شەپقەت قىلغانلارغا ئاللاھ تائالا رەھىم شەپقىتىنى بېغىشلايدۇ. يەر يۈزىدىكىلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىڭلار، ئاسماندىكى زات(ئاللاھ تائالا) سىلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىدۇ»[2] دېگەن.

دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئاللاھ تائالانىڭ رەھىم ـ شەپقىتىگە ئېرىشىشنىڭ بىرلا يولى ئاللاھ تائالانىڭ مەخلۇقاتلىرىغا رەھىم ـ شەپقەت قىلىشتۇر. بۇ ھەدىستىكى «يەر يۈزىدىكىلەرگە» دېگەن سۆز مۇسۇلمانلارنىلا ئەمەس ياكى ئىنسانلارنىلا ئەمەس، بەلكى ئىنسان، ھايۋان، ئۇچار قۇش ۋە ھەرقانداق جان ئىگىسىگە رەھىم شەپقەت قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاتا ـ ئانىلارغا، بالىلارغا، ئەر ـ ئاياللار بىر ـ بىرىگە، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا، قوشنىلارغا، قول ئاستىدىكىلەرگە، ھايۋانلارغا قانداق رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش كېرەكلىكى ھەققىدىكى ماۋزۇغا ئاتلىنىشتىن بۇرۇن، ئاللاھ تائالانىڭ بىزگە بولغان رەھىم ـ شەپقەتلىرىنى قىسقىچە تونۇپ ئۆتۈشىمىزگە توغرا كېلىدۇ.

---

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) تىرمىزى ۋە ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى.

ئاللاھ تائالا رەھمەت قىلىشنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان

رەھىم - شەپقەت ئاللاھ تائالانىڭ سۈپەتلىرى ئىچىدە ئاساسلىق ۋە دائىمى سۈپەت. ئەمما غەزەب بىزنىڭ قىلمىشلىرىمىزنىڭ نەتىجىسى بولغان بىر سۈپەت. شۇڭا ئاللاھ تائالانىڭ ئىسىم - سۈپەتلىرىنىڭ ئەڭ بېشىدا ﴿الرحمن﴾ يەنى «رەھىم - شەپقەت قىلغۇچى» دېگەن سۈپەت كېلىدۇ. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿**كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ**﴾ يەنى «پەرۋەردىگارىڭلار رەھىم - شەپقەت قىلىشنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى»[1] دەيدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ

ئاللاھ تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا تەسەللى قىلىپ: ﴿**فَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل رَّبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلاَ يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ**﴾ يەنى «ئەگەر ئۇلار سېنى ئىنكار قىلسا: ‹پەرۋەردىگارىڭلار كەڭ رەھمەت ئىگىسىدۇر، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇنىڭ ئازابى گۇناھكار قەۋمدىن قايتۇرۇلمايدۇ› دېگىن»[2] دەيدۇ.

بۇ ئايەتنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتىنىڭ ئىنتايىن كەڭ ئىكەنلىكىدىن شەكلەنمەيمىز، شۇنداقتىمۇ ئەقلىمىزگە ئاللاھ تائالانىڭ بۇ كەڭ رەھمىتى قانچىلىك بولىدىغاندۇ ۋە ئۇنىڭ چېكى بارمىدۇ؟ دېگەن سوئالنىڭ كېلىدىغانلىقى ئېنىق. بۇ سوئالىمىزغا ئاللاھ

(1) ئەنئام سۈرىسى 54-ئايەت.
(2) ئەنئام سۈرىسى 147-ئايەت.

تائالا مۇنداق دەپ جاۋاب بەرمەكتە: ﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾ يەنى «مېنىڭ رەھمىتىم مەخلۇقاتنىڭ ھەممىسىگە ئورتاقتۇر»[1]. يەنى ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ئىنسان، ھايۋان، ئۇچارقۇش ۋە ھەرقانداق مەخلۇقاتقا چەكسىزدۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ۋە شەپقىتى ھەممىگە شۇنداق ئورتاقكى، ئاللاھ تائالانىڭ بارلىقىنى ئىنكار قىلىدىغان ئىنسانلارمۇ بۇ رەھمەتتىن مەھرۇم قىلىنمىغان. سۇ، ھاۋا ۋە بارچە رىزىق ئاللاھ تائالانىڭ مۈلكى بولۇپ، ئۇنى رەھمىتى يۈزىسىدىن بەندىلىرىگە خالىغىنىچە تەقسىم بېرىدۇ، ھەتتا ئاللاھ تائالانى ئىنكار قىلغان كاپىر ئىنسانلارنىمۇ بۇ رەھمەتتىن مەھرۇم قىلمىغان. چۈنكى ئاللاھ تائالانىڭ بۇ دۇنيادىكى رەھمىتى پۈتۈن مەخلۇقاتلىرىغا ئورتاقتۇر. ئەمما ئاخىرەتتىكى رەھمىتى ئاللاھنى تونۇپ، ئۇنىڭغا قۇللۇق ئادا قىلغان مۆمىن، مۇسۇلمان بەندىلەرگىلا خاستۇر.

پەيغەمبەرلەرنىڭ پېشۋاسى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئىنتايىن مېھماندوست زات ئىدى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بىر كۈنى ئۇنىڭ ئۆيىگە ياشانغان بىر ئادەم كىرىپ كېلىدۇ، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئادىتى بويىچە ئۇنى تائاملاندۇرۇش ئۈچۈن ئوچاققا ئوت ياققاندا، بۇ ئادەم ئوتقا چوقۇنۇشقا باشلايدۇ، بۇنى كۆرگەن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ سەۋرىسى تېشىپ، ئۇنىڭغا: «تۇر! سەن ئوتقا چوقۇنىدىغان ئادەمكەنسەن» دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئادەم ئۆيدىن چىقىپ كېتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا، ئاللاھ تائالا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا جىبرىئىلنى

(1) ئەئراف سۈرىسى156 ـ ئايەت.

ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ تىلى بىلەن: «ئەي ئىبراھىم! مەن ئۇنىڭغا ئاتىمىش يىل سەۋر قىلىۋاتىمەن، سەن بىر سائەت سەۋر قىلالمىدىڭمۇ؟» دەيدۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۇ ئادەمنىڭ ئارقىسىدىن يېتىشىپ، ئۇنى قايتا ئۆيىگە تەكلىپ قىلغىنىدا، ئادەم «نىمە بولدى يەنە؟» دەيدۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «پەرۋەردىگارىم سېنىڭ يۈزۈڭدىن ماڭا كايىدى» دەيدۇ. بۇ ۋاقىتتا ھېلىقى ئادەم: «ئۇ ھەقىقەتەن رەھىم - شەپقەتلىك ئىلاھ ئىكەن، ئىبادەت قىلىشقا تولىمۇ ھەقلىق ئىكەن» دەيدۇ ۋە ئىمان ئېيتىدۇ.

ھەتتا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تائالاغا دۇئا قىلىپ: ﴿پەرۋەردىگارىم! بۇ يەرنى(مەككىنى) تىنچ شەھەر قىلىپ بەرگىن، ئاھالىسىدىن ئاللاھقا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتقانلارنى تۈرلۈك مېۋىلەر بىلەن رىزىقلاندۇرغىن﴾ دېگەنىدە، ئاللاھ تائالا ئۆزىنىڭ رەھمىتىنىڭ چەكسىزلىكىنى ئىزھار قىلىپ، ﴿كاپىر بولغان ئادەمنىمۇ (رىزىقتىن) ئازغىنە مۇددەت (يەنى دۇنيا ھاياتىدا) بەھرىمەن قىلىمەن، ئاندىن كېيىن (ئاخىرەتتە) ئۇنى دوزاخقا ھەيدەيمەن﴾[1] دېگەن.

ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ھەر زامان ئۇنىڭ غەزىپىنى بېسىپ چۈشىدۇ.

---

(1) بەقەرە سۈرىسى 126-ئايەت.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ تائالا مەخلۇقاتنى ياراتقىنىدا، ئەرشتىكى كىتابىغا ‹مېنىڭ رەھمىتىم غەزىپىمنى بېسىپ چۈشىدۇ› دەپ يېزىپ قويغان»[1].

ئىبادەتلىرىمىزدىن گۇناھلىرىمىز كۆپ

ئەگەر بىز گۇناھلىرىمىز بىلەن ئىبادەتلىرىمىزنى مىزانغا قويۇپ تارتىپ كۆرىدىغان بولساق ياكى ھېسابلاپ كۆرىدىغان بولساق، بىزنىڭ گۇناھلىرىمىز ئەلۋەتتە ئاللاھقا قىلغان ئىبادەتلىرىمىزنى ۋە شۈكرىمىزنى بېسىپ چۈشىدىغانلىقىدا شەك يوق. ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتىنىڭ غەزىپىنى بېسىپ كېتىدىغانلىقىمۇ بىزگە قىلغان ئايرىم رەھمىتىدۇر. ئاللاھ تائالا بۇ چەكسىز رەھمىتىنىڭ تەقەززاسى بىلەن بىزنىڭ نۇرغۇنلىغان گۇناھلىرىمىزنى كەچۈرۈۋېتىدۇ، نۇرغۇنلىرىنىڭ جازاسىنى ئاخىرەتكە قويۇپ، بۇ دۇنيادا بىزنى رەسۋا قىلمايدۇ، نېمەتلىرىدىن مەھرۇم قىلمايدۇ.

قۇرئان كەرىمدە: ﴿**وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ**﴾ يەنى «پەرۋەردىگارىڭ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچى ۋە رەھىم ـ شەپقەت ئىگىسىدۇر. ئەگەر ئاللاھ ئۇلارنى قىلمىشىغا قاراپ جازالايدىغان بولسا، ئەلۋەتتە ئۇلارغا قىلىنىدىغان ئازابنى تېزلەتكەن بولاتتى»[2] دەيدۇ.

---

(1) تىرمىزى، ئىبنى ماجە رىۋايىتى.
(2) كەھف سۈرىسى58ـئايەت.

ھېچكىم ئەمەلى بىلەن جەننەتكە كىرەلمەيدۇ

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى: «ھېچكىم ئۆز ئەمەلى بىلەن جەننەتكە كىرەلمەيدۇ» دېگەندە، ساھابىلەر ‹يا رەسۇلەللاھ! سىزچۇ؟›دەپ سورايدۇ. بۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مەنمۇ ئۆز ئەمەلىم بىلەن جەننەتكە كىرەلمەيمەن، پەقەت ئاللاھنىڭ رەھمىتى مېنى قورشىغاندىلا كىرەلەيمەن»[1] دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ تائالا رەھمەتنى ياراتقاندا، ئۇنى يۈز پارچە قىلىپ ياراتقان بولۇپ، ئۇنىڭ توقسان توققۇز پارچىسىنى ئۆزىگە ئېلىپ قېلىپ، زېمىنغا پەقەت بىرلا پارچىسىنى چۈشۈرگەن. پۈتۈن مەخلۇقاتلار مۇشۇ بىر پارچە رەھمەت بىلەن بىر - بىرىگە رەھىم - شەپقەت قىلىشىدۇ، ھەتتا ئاتنىڭ تايلىقى ئانىسىنى ئېمىۋاتقاندا، بېشى قىسىلىپ كەتمىسۇن دەپ پۇتىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ»[2].

ئاللاھ تائالا توقسان توققۇز رەھمەتنى قىيامەت كۈنى بەندىلىرىگە ئىنئام قىلىش ئۈچۈن ئۆزىگە ئېلىپ قالغان.

ئۇنداقتا ئاللاھ تائالانىڭ رەھمەتلىرى بۇ دۇنيادا يوقمۇ؟

ئەلۋەتتە بار، ھەمدە سان - ساناقسىز بار!

قۇرئان كەرىم ئاللاھ تائالانىڭ بۇ سان - ساناقسىز رەھمەتلىرىدىن بەزىسىنى بايان قىلغان.

---

(1) ئىمام مۇسلىم، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى.

ئاللاھ تائالانىڭ كائىناتتىكى رەھمەتلىرىدىن بەزىسى

﴿وَمِن رَّحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ يەنى «سىلەرنى كېچىدە ئارام ئالسۇن، كۈندۈزدە (ھاياتلىق يولىدا ھەرىكەتلىنىپ) ئاللاھنىڭ پەزلىنى تەلەپ قىلسۇن ۋە شۈكۈر قىلسۇن دەپ، سىلەر ئۈچۈن كېچە بىلەن كۈندۈزنى يارىتىشى ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىندۇر»[1].

ئويلاپ باقايلى! ئەگەر دۇنيا پەقەتلا كېچە ياكى پەقەتلا كۈندۈز بولغان بولسا، ئىنسانلارنىڭ تولىسى زىرىكىشتىن ھەرخىل پىسخىكىي كېسەللىكلەرگە دۇچار بولغان ۋە دۇنيانىڭ لەززىتى قالمىغان بولاتتى.

﴿وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِن بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنشُرُ رَحْمَتَهُ﴾ يەنى «ئۇلار (يامغۇرنىڭ يېغىشىدىن ئۈمىدسىزلەنگەندىن كېيىن) ئاللاھ يامغۇر ياغدۇرۇپ بېرىدۇ، رەھمىتىنى يايىدۇ»[2].

﴿فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾ يەنى «ئاللاھنىڭ رەھمىتىنىڭ نەتىجىلىرىگە قارىغىنكى، ئۇ زېمىننى ئۆلگەندىن كېيىن قانداق تىرىلدۈرىدۇ»[3].

ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى بولغان يامغۇر بولمايدىغان بولسا، ھايات مەنبەسىنى يوقاتقان بولاتتى. چۈنكى ھاياتنىڭ مەنبەئى بولغان سۇنىڭ مەنبەئى يامغۇردۇر. قۇرئان كەرىمدىكى: ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾

---

(1) قەسەس سۈرىسى73-ئايەت.

(2) شۇرا سۈرىسى28-ئايەت.

(3) رۇم سۈرىسى50-ئايەت.

يەنى «ھەممە جانلىق مەۋجۇداتنى سۇدىن ياراتتۇق»[1] دېگەن ئايەتنىڭ مەنىسى بۇنى ئىپادىلەيدۇ.

يامغۇرنى بەرگۈچى ئاللاھ تائالا بولۇپ، ئۇ شاماللارنى ئەۋەتىش بىلەن بۇلۇتلارنى ھەرىكەتلەندۈرۈش ئارقىلىق يامغۇرنى خالىغان جايغا ياغدۇرۇپ بېرىدۇ.

﴿أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاء الَّذِي تَشْرَبُونَ.أَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ. لَوْ نَشَاء جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ﴾ يەنى «سىلەر ئىچىۋاتقان سۇنى دەپ بېقىڭلارچۇ! ئۇنى بۇلۇتتىن سىلەر چۈشۈردۈڭلارمۇ ياكى بىز چۈشۈردۇقمۇ؟ ئەگەر بىز خالىساق ئۇنى تۇزلۇق قىلىپ قوياتتۇق (پەرۋەردىگارىڭلارنىڭ بۇ زور رەھمىتىگە) نېمىشقا شۈكۈر قىلمايسىلەر؟»[2].

ئاللاھ تائالانىڭ قەلبلەرگە ئورۇنلاشتۇرغان رەھمەتلىرىدىن نەمۇنىلەر

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ يەنى «ئاياللار بىلەن ئۇنسى ـ ئۈلپەت ئېلىشىڭلار ئۈچۈن (ئاللاھنىڭ) ئۇلارنى سىلەرنىڭ ئۆز تىپىڭلاردىن ياراتقانلىقى، ئاراڭلاردا (يەنى ئەر ـ خوتۇن ئارىسىدا) مېھىر ـ مۇھەببەت ئورناتقانلىقى ئاللاھنىڭ (كامالى قۇدرىتىنى

(1) ئەنبىيا سۈرىسى30-ئايەت.
(2) ۋاقىئە سۈرىسى68-70-ئايەتلەر.

كۆرسىتىدىغان) ئالامەتلىرىدىندۇر، پىكىر يۈرگۈزىدىغان قەۋم ئۈچۈن، شەك ـ شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا نۇرغۇن ئىبرەتلەر بار»[1].

بۇ ئايەتتىن مەلۇمكى، ھەر قانداق بىر ئائىلە مېھىر ـ مۇھەببەت ۋە شەپقەت ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ. پەقەت بەزىلەرنىڭ ئاسىيلىقى ۋە ئاللاھ تائالانىڭ قانۇنىدىن يىراقلىشىپ كېتىشى سەۋەبلىك بۇ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ قەلبىدىن رەھىم ـ شەپقەت بىلەن مېھىر ـ مۇھەببەت سۇغۇرۇلۇپ كەتكەنىدىن كېيىن، جەننەت بولۇش ئۈچۈن قۇرۇلغان ئائىلە دوزاخقا ئايلىنىدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ رەھمەتلىرىدىن بىرى شۇكى، گۇناھكارنى ھامان جازالىمايدۇ، ئۇنىڭغا پۇشايمان قىلىپ تەۋبە قىلىش ئارقىلىق ھەقىقەتكە قايتىش پۇرسىتىنى بېرىدۇ. گۇناھ ـ مەسىيەتلەر ۋە جىنايەتلەرنىڭ پۈرىقى بولسا ئىدى، ئۇنىڭ سېسىقلىقىغا ئىنسان تاقەت قىلالمىغان بولاتتى. لېكىن ئاللاھ تائالا رەھمىتى يۈزىسىدىن گۇناھكارلارنىڭ قىلمىشلىرىنى كىشىلەرنىڭ كۆزىدىن يوشۇرىدۇ، ھېچكىمنى تۇنجى قېتىم رەسۋا قىلمايدۇ.

ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ زامانىدا، بىر ئادەم ئوغرىلىق جىنايىتى بىلەن قارىلىنىپ، ئۇنىڭ يېنىغا كەلتۈرۈلگەندە، ھېلىقى ئادەم: «بۇ مېنىڭ تۇنجى قېتىملىق جىنايىتىم ئىدى» دەيدۇ. خەلىپە ئۆمەر ئۇنىڭغا: «يالغان ئېيتتىڭ، ئاللاھ تائالا ھېچقانداق بەندىسىنى تۇنجى قېتىم رەسۋا قىلمايدۇ» دەيدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالا بەندىلىرىنى ئىنسانلار ئالدىدا رەسۋا قىلماسلىق ئۈچۈن ئۇلارنىڭ

(1) رۇم سۈرىسى 21 ـ ئايەت.

گۇناھلىرىنى ۋە ئەيىبلىرىنى يۇيۇپ تاشلايدۇ، ئۇلارنىڭ گۇناھلىرىغا تەۋبە قىلىپ، توغرا يولغا قايتىشىنى كۈتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا كەڭ پۇرسەت بېرىدۇ. ئەمما بەزى ئىنسانلار گۇناھلارغا داۋام قىلىۋېرىش ئارقىلىق ۋەھشى جىنايەتلەرنى ئىشلەپ، ئاللاھ تائالانىڭ بەندىلىرىگە زىيان سېلىش دەرىجىسىگە يەتكەندىن كېيىن، ئاللاھ تائالا ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى بۇ دۇنيادا پاش قىلىپ، ئۇلارنى جازالاشقا ئۆتىدۇ. شۇڭا ئوغرىنىڭ رەسۋا بولغانلىقى ئۇنىڭ جازاسىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ رەھمەتلىرىدىن بىرى بەندىلىرىگە تەۋبە قىلىش يولىنى كۆرسىتىپ بەرگەنلىكى ۋە تەۋبىنى ئاسان قىلىپ بەرگىنىدۇر. ئادەم ئەلەيھىسسالام جەننەتتە خاتالاشقاندا، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا تەۋبە قىلىشنى ئۆگەتكەن. ﴿ئادەم پەرۋەردىگارىدىن بىرقانچە سۆز تەلىم ئالدى (يەنى گۇناھىنىڭ كەچۈرۈلۈشى ئۈچۈن ئوقۇيدىغان دۇئا ئۇنىڭغا ئىلھام قىلىندى)، ئاللاھ ئۇنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلدى﴾[1].

ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ئايالى ھەۋۋا ئاللاھ تائالاغا: ﴿**رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ**﴾ يەنى «پەرۋەردىگارىمىز! بىز ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز زۇلۇم قىلدۇق، ئەگەر سەن بىزگە مەغپىرەت قىلمىساڭ، بىزگە رەھىم قىلمىساڭ، بىز چوقۇم زىيان تارتقۇچىلاردىن بولىمىز»[2] دەپ دۇئا قىلغان ئىدى.

(1) بەقەرە سۈرىسى37-ئايەت.
(2) ئەئراف سۈرىسى23-ئايەت.

ئاللاھ تائالانىڭ ئەڭ چوڭ رەھمىتى

ئاللاھ تائالانىڭ ئەڭ چوڭ رەھمىتى قىيامەتنى ياراتقانلىقىدۇر. بۇ سۆزگە ئەجەبلىنىشىڭىز مۇمكىن. قىيامەتنىڭ بولىدىغانلىقى ئۈچۈن نۇرغۇن كىشىلەرنى قىيامەتتە ھېساب بېرىشتىن قورقۇپ يامان ئىشلاردىن، زۇلۇمدىن، باشقىلارنىڭ ھەقلىرىنى يەۋېلىشتىن، ئىنسانلارنى زىيانغا ئۇچرىتىشتىن توسۇلىدۇ. يەنە نۇرغۇن ئىنسانلار ناھەقچىلىكلەرگە تولغان بۇ تەڭسىز دۇنيادا ئۆزلىرىگە يامانلىق قىلغۇچىلاردىن ئىنتىقام ئالالمىغانلىقى ياكى ھارامخورلاردىن ھەققىنى ئالالمىغانلىقى سەۋەبتىن قايغۇرۇپ، ھاياتتىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، ئۆزىنى يوقىتىشنىڭ ئورنىغا، ئۇلارنى ئاللاھ تائالانىڭ قىيامەت كۈنىدىكى ئادالىتىگە تاپشۇرىدۇ ـ دە، گويا ھېچ ئىش بولمىغاندەك ھۇزۇر ۋە تىنچلىق ئىچىدە ھاياتىنى داۋالاشتۇرىدۇ. بۇنىڭ ئۆزىمۇ چوڭ رەھمەت ئەمەسمۇ؟!

قىيامەت كۈنىدە ئاللاھ تائالانىڭ دەرگاھىغا بەزى ئىنسانلار خۇددى يولۇچى ئائىلىسىگە قايتقاندەك سېغىنىش ۋە خوشاللىق ئىچىدە ھازىر بولىدۇ. يەنە بەزى ئىنسانلار خۇددى تۈرمىدىن قاچقان جىنايەتچى تۇتۇپ كېلىنگەندەك ياللاپ ئېلىپ كېلىنىدۇ. ئالدىنقىسى، ئاللاھ تائالانىڭ خاھىشىغا ئويغۇن ھالدا ھايات كەچۈرگەن ۋە ھېچكىمگە يامانلىق قىلمىغان بەختلىك كىشىلەر بولسا، كېيىنكىسى، ئاللاھ تائالاغا ئاسىيلىق قىلغان، ئۇنىڭ بەندىلىرىگە زۇلۇم قىلغان، ھەق ـ ھوقۇقلىرىنى دەپسەندە قىلغان، مال ـ مۈلكىنى يەۋالغان بەختسىزلەردۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ مەخلۇقاتلىرىغا ئاتا قىلغان رەھمەتلىرىنى ساناپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس. ئاددىيسى، بىز ئىنسان ئۇرۇقىنى جەننەتتىن

يەر يۈزىگە چۈشۈرگەنلىكمۇ ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئەجەبلىنەرلىك سۆز ئەمەس. چۈنكى بىز ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتى شۇنداقكى، بىز ئاسانلا ئېرىشكەن نەرسىنىڭ قەدرىنى بىلمەسلىك بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇنىڭدىن تېزلا زېرىكىپ قالىمىز. ئەمما جاپا تارتىپ ھاسىل قىلغان نەرسىلەرنىڭ قەدرىنى بىلىمىز ۋە ئۇنىڭدىن ئاسانلىقچە زېرىكمەيمىز. بۇ خۇددى بىراۋ ئۆزىنىڭ مىڭ جاپا بىلەن ئىشلەپ، پۇلىنى مىڭ تەستە جەم قىلىپ ئاران ئېرىشكەن ماشىنىسىنى ناھايىتى ئاسراپ ئىشلەتكىنىگە، ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئاتىسىنىڭ پۇلى بىلەن مېھنەتسىزلا ماشىنىغا ئېرىشكەن بالىنىڭ ئۇنى ھېچ ئاسرىماستىن ئىشلەتكىنىگە ۋە ئۇنىڭدىن تېزلا زېرىكىپ قالغىنىغا ئوخشايدۇ.

مەخسۇس رەھمەتلەر

ئاللاھ تائالانىڭ مۆمىن بەندىلىرىگە مەخسۇس رەھمەتلىرى بولۇپ، بۇلار مۆمىنلەرگە خاس رەھمەتلەردۇر. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: ﴿**فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ**﴾ يەنى «ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئىشلارنى قىلغانلارغا كەلسەك، پەرۋەردىگارى ئۇلارنى رەھمىتى دائىرىسىگە كىرگۈزىدۇ، بۇ روشەن مۇرادقا يېتىشتۇر»[1].

مۇندىن باشقا، مەسجىدلەرگە، قۇرئان كەرىم ئوقۇلغان جايلارغا، ئاللاھنىڭ دىنىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن توپلانغان جايلارغا ئاللاھ تائالانىڭ رەھمەتلىرى چۈشىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ

(1) جاسىيە سۈرىسى30-ئايەت.

تائالانىڭ ئۆيلىرىدىن بىرەر ئۆيدە قۇرئان ئوقۇش، دىن ئەھكاملىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن توپلانغان كىشىلەرگە خاتىرجەملىك ھەمراھ بولىدۇ، ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ئۇلارنى قورشايدۇ، پەرىشتىلەر ئۇلارغا مەغپىرەت تىلەيدۇ»[1].

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دەيدۇ: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُواْ هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ﴾ يەنى «ئېيتقىنكى، ئۇلار ئاللاھنىڭ پەزلى ۋە رەھمىتىدىن خۇشال بولسۇن، بۇ ئۇلارنىڭ يىغقان (دۇنيا ـ ماللىرىدىن) ياخشىدۇر»[2].

ھەقىقەتتە، ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتىنىڭ بىزنى قورشاپ تۇرغانلىقىنى بىلىشىمىز ۋە ھېس قىلىشىمىزنىڭ ئۆزى خوشال بولۇشىمىزغا يېتەرلىكتۇر. ئەقىللىق كىشىلەر مال ـ دۇنياسىنىڭ كۆپ بولغانلىقىدىن، دۇنيانىڭ ھالاۋەتلىرىنى كۆپ تېتىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئاللاھ تائالانىڭ مەخلۇقاتلىرىغا رەھىم ـ شەپقەتلىك مۇئامىلە قىلىش ئارقىلىق ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتىگە سازاۋەر بولغانلىقىدىن خوشال بولىدۇ. چۈنكى مۇنداق كىشىلەر ئاللاھ تائالانىڭ ۋە خەلقنىڭ سۆيگۈسىگە مۇيەسسەر بولغان، نام ـ نىشانىسى ئۆلگىنىدىن كېيىنمۇ خەلقنىڭ تىلىدا داۋام قىلىدىغان، ئاخىرەتتە ئاللاھ تائالانىڭ توقسان توققۇز رەھمىتىگە مۇيەسسەر بولىدىغان كىشىلەردۇر. مۇنداق كىشىلەر خوشال بولماي كىم خوشال بولسۇن؟!

---

(1) ئىمام مۇسلىم، ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى.
(2) يۇنۇس سۈرىسى58 ـ ئايەت.

ئەمدى مۇنداق بىر سوئال كېلىشى مۇمكىن، ئاللاھ تائالا بىزگە شۈنچىلىك رەھىم - شەپقەتلىك بولغان ئىكەن، بىز بۇ ھاياتلىقتا نېمانچە كوپ جاپالارنى تارتىمىز؟ نېمە ئۈچۈن ھەر خىل خاپىلىقلارغا ئۇچرايمىز؟ بىرىنىڭ بالىسى ئۆلگەن، بىرى ئىش تاپالماستىن قاتراپ يۈرگەن، بىرى ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي غەمكىنلىكتە چۆمگەن..... بۇ جاپالار نېمە ئۈچۈن؟

بۇ سوئاللارغا جاۋاب بېرىپ دەيمىزكى، رەھمەتنىڭ مەنىسى بىراۋغا مەنپەئەت يەتكۈزۈشنى ياكى ئۇنى زىيان - زەخمەتتىن توسۇشنى تەقەززا قىلىدۇ. لېكىن بىز كۆپىنچە ھاللاردا نېمىنىڭ پايدىلىق ۋە نېمىنىڭ زىيانلىق ئىكەنلىكىنى بىلمەيمىز. سىزگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش ئىشى گاھىدا سىز يامان كۆرىدىغان شەكىلدە ئەمەلگە ئېشىشى مۇمكىن. مەسىلەن: ئاچچىق دورىنى ئىچىشنى يامان كۆرگەن بالىغا ئوخشاش بولۇپ، بالىنىڭ ئەقلى يەتمىگەنلىكتىن، بۇ ئاچچىق دورىنىڭ ئۇنىڭ كېسەلدىن ساقىيىشى ئۈچۈن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ. ئەمما دادىسى ئۇنى ئىچىشكە زورلايدۇ. بالا دادىسىغا تىكىلىپ مەنىۋى بېقىشلىرىدا «دادا نېمە ئۈچۈن مېنى بۇنچە قىينايسىز؟» دېگۈسى كېلىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ بالىسىنى قىينىغانلىقمۇ؟!

خۇددى شۇنىڭدەك، ئاللاھ تائالا بەندىلىرىگە رەھمىتىنى تامامالاش ئۈچۈن ئۇلارنى ئاز - تولا سىناقلارغا ۋە بەزى قىيىنچىلىقلارغا دۇچار قىلىدۇ. بۇ خۇددى مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ مىسىردا بىر ئادەمنى خاتالىق بىلەن ئۆلتۈرۈپ قويغانلىقى سەۋەبلىك مىسىردىن قېچىپ كېتىپ، مەديەن دېگەن جايدا ئون يىل قوي بېقىشقا مەجبۇر بولغىنىغا، ئاخىرىدا، بۇ جاپالىرىنىڭ نەتىجىسىدە پەيغەمبەرلىكتىن ئىبارەت ئۇلۇغ رەھمەتكە نائىل بولغىنىغا ئوخشاش. چۈنكى ھەر قانداق بىر

مۇكاپاتىنىڭ مەلۇم بىر بەدىلى بولىدۇ، ھەر قانداق بىر مۇكاپات ئۇچۇن ئالدىن تۆلىنىدىغان بەزى بەدەللەر بولۇپ، چوڭ مۇكاپاتىنىڭ بەدىلى چوڭ، كىچىك مۇكاپاتىنىڭ بەدىلى كىچىك بولىدۇ. پەيغەمبەرلەرنىڭ تارتقان جاپالىرىنىڭ كۆپلىكى ۋە ئېغىرلىقى ئۇلار ئېرىشكەن نېمەتنىڭ ئۇلۇغلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تائالانىڭ ئەڭ چوڭ رەھمىتىدۇر

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا قارىتىپ: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ يەنى «بىز سېنى پەقەت ئالەملەرگە رەھمەت قىلىپلا ئەۋەتتۇق»[1] دەيدۇ. بۇ ئايەتتىكى ﴿ئالەملەر﴾ سۆزى ئىنسانلار ئالەمىدىن مۇسۇلمان، كاپىر، تەقۋا، گۇناھكار ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانىنىڭ سىرتىدا، ھايۋاناتلار ئالەمى، ئۇچارلىقلار ئالەمى، ھاشارەتلەر ئالەمى.... ۋاھاكازا ئالەملەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «مەن پەقەت رەھمەت بولۇپلا ئەۋەتىلدىم...»[2] دېگەن.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پۈتۈن ئالەملەرگە، جۈملىدىن پۈتۈن ئىنسانىيەتكە رەھمەت قىلىپ ئەۋەتىلگەن بولسىمۇ، ئاللاھ تائالانىڭ بۇ كاتتا رەھمىتىنى قوبۇل قىلمىغانلار رەھىم ـ شەپقەت دېگەنلەرنى بىلمەيدىغان، ھەر نەرسىنى ماددىغا باغلايدىغان، مەنىۋى قاششاقلىق دەۋر سۈرگەن جەمئىيەتلەردە ياشاشتىن زېرىكىپ كەتكەن، بەزىلىرى

(1) ئەنبىيا سۈرىسى107 ـ ئايەت.

(2) مۇسلىم رىۋايىتى.

بۇ بۇرۇختۇم دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىش ئۈچۈن ئۇزلىرىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش يولىنى تۇتقان. ھازىرقى غەرب دۆلەتلىرى بۇنىڭ جانلىق گۇۋاھچىسىدۇر.

ئەمما ئاللاھ تائالانىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن ئىبارەت كاتتا رەھمىتىنى قوبۇل قىلغانلار ماددىي جەھەتتە ئۇنچىۋالا باي بولمىسىمۇ، مەنىۋى جەھەتتە دۇنيانىڭ ئەڭ چوڭ بايلىرىدۇر. مەلۇمكى، بەخت ـ سائادەت ماددىي بايلىقتا ئەمەس، بەلكى كۆڭۈلنىڭ بايلىقىدىدۇر.«ھەقىقىي بايلىق پۇل ـ مالنىڭ كۆپلىكىدە ئەمەس، بەلكى كۆڭۈلنىڭ بايلىقىدۇر»[1].

مۇسۇلمانلار بۇ رەھمەت سايىسىدا، ئۆزلىرىنىڭ نەدىن كەلگەنلىكىنى، ھاياتنىڭ غايىسى نېمە ئىكەنلىكىنى ۋە ئاخىرى نەگە بارىدىغانلىقىنى بىلگەن كىشىلەر بولۇپ، ئۇلاردا غەربلىكلەردە بولمىغان قىممەتلىك نەرسىلەر باردۇر. مەسىلەن: ئىنسانلارنىڭ ئۆزىمۇ بەختلىك ۋە باشقىلارنىمۇ بەختلىك قىلالىشىغا كاپالەت قىلىدىغان نەرسىلەردىن ئىمان ـ ئىنساپ، شەرم ـ ھايا، رەھىم ـ شەپقەت، سەۋر ـ قانائەت قاتارلىق قىممەتلىك بايلىقلارنى مۇسۇلمانلاردىن باشقا كىمدىن تاپقىلى بولىدۇ؟!

(1) ئىبنى ماجە، ئىمام ئەھمەد ۋە تىرمىزى رىۋايىتى.

رەھىم ـ شەپقەتنىڭ تۇرمۇشىمىزدىكى ئەمەلىيىتى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «كىشىلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلمىغان ئادەم رەھىم ـ شەپقەتكە ئېرىشەلمەيدۇ»[1] دېگەن. يەنە بىر ھەدىستە: «رەھىم ـ شەپقەت پەقەت بەختسىز ئادەمدىنلا سۇغۇرۇپ ئېلىنىدۇ»[2] دېگەن.

سىز راستىنلا كىشىلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىپ، ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشكۈچىلەردىن بولۇشنى خالامسىز؟ ئەلۋەتتە خالايسىز.

ئۇنداقتا تۆۋەندىكىلەرگە دىققەت ئېتىبارىڭىز ئاغدۇرۇڭ:

1. ئاتا ـ ئانىلارغا رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش

ئاتا ـ ئانىغا رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش ئۇلارنى قانداقلا بىر رەۋىشتە بولمىسۇن، رەنجىتىپ قويۇشتىن ساقلىنىش، ئۇلارنى ئاسراش، ئۇلارغا جان ـ دىل بىلەن خىزمەت قىلىپ، كۆڭۈللىرىنى ئېلىش، ماددىي ۋە مەنىۋى يۈكىنى يەڭگىللىتىش، كۆڭۈلسىزلىكلىرىگە تەسەللى بېرىپ يېنىدا بولۇش، خوشاللىقلىرىنى بىرگە تەنتەنە قىلىش قاتارلىق ئىشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئاتا ـ ئانىسىنى قاخشىتىپ، ئۇلارنى زار ـ زار يىغلاتقانلار ئۇلارغا رەھىم ـ شەپقەت قىلغان بولامدۇ؟

---

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئەبۇداۋۇد، تىرمىزى ۋە ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ئاتا - ئانىسىنى ئالداپ قويۇپ يىگىتلەر بىلەن خۇپىيانە مۇناسىۋەت قۇرغان قىزلار ئاتا - ئانىسىغا رەھىم - شەپقەت قىلغان بولامدۇ؟

ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي قالسا، ئاتا - ئانىسىنىڭ قاتتىق بىئارام بولىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، ياخشى ئوقۇمىغان ئوقۇغۇچىلار ئاتا - ئانىسىغا رەھىم - شەپقەت قىلغان بولامدۇ؟ ئۆيگە كىرگەندە ياكى چىققاندا ئىشىكنى ئاتا - ئانىسىنى چۆچۈتىۋاتىدىغان شەكىلدە قاتتىق ئاچىدىغان ياكى ياپىدىغانلار ئۇلارغا رەھىم - شەپقەت قىلغان بولامدۇ؟

ئاتا - ئانىسىغا سۆز قىلغاندا ئاۋازىنى ئۇلارنىڭكىدىن يۇقىرى كۆتۈرىدىغانلار ئۇلارغا رەھىم - شەپقەت قىلغان بولامدۇ؟

ئاتا - ئانىسىنى ھەر دائىم زىيارەت قىلىپ يوقلاپ، ھال - ئەھۋال سوراپ تۇرماستىن، تېلېفون ئارقىلىقلا ھال سوراپ قويىدىغانلار ئۇلارغا رەھىم - شەپقەت قىلغان بولامدۇ؟

ھالبۇكى، ئاتا - ئانا باللىرىنىڭ تېلېفونىدىكى ئاۋازىغا ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە ۋە پېشانىسىگە سۆيۈپ قويۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ.

ئاتا - ئانىسىغا ئېھتىياجلىق نەرسىلىرىنى ئەۋەتىپ قويۇپ، ئۇلارنى ھەپتىلەپ، ئايلاپ، ھەتتا يىللاپ كۆرمەيدىغانلار ئۇلارغا رەھىم - شەپقەت قىلغان بولامدۇ؟

ھالبۇكى، ئاتا - ئانىلار باللىرىنىڭ مال - دۇنياسىغا، سوۋغا - سالاملىرىغا ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ دىدارىغا موھتاج. ئاتا - ئانىلارنى بۇ نېمەتتىن نېمە ئۈچۈن مەھرۇم قىلىمىز؟

شەكسىزكى، مۇنداق قىلىدىغانلار ئاتا ـ ئانىسىنى قاخشاتقۇچى بەختسىزلەردۇر!

2. ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا رەھىم ـ شەپقەت قىلىش

ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا رەھىم ـ شەپقەت قىلىش ئۇلارنى باي ـ كەمبەغەل دەپ ئايرىماستىن، قىلدى ـ قىلمىدى دەپ ھېساپلاشماستىن، ئىززىمىدى دەپ ئاغرىنماستىن، ياخشى ـ يامان دەپ پەرقلەندۈرمەستىن، قولىدىن كەلگەن ياخشىلىقلارنى قىلىش، قىيىنچىلىق تارتىپ قالغانلىرىغا ماددىي ياردەم قىلىش، قانداقلا بىر ئىش ئۈچۈن ھازىر بولۇش، ھېيت ـ ئايەم كۈنلىرىدە ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىنچى بولۇپ قەدەم تەشرىپ قىلىش، مۇسىبەتلىك ۋە غەمكىنلىك كۈنلىرىدە ئۇلارنىڭ يېنىدا بىللە بولۇش قاتارلىق ئىشلار بىلەن ئۇلارغا سىلە ـ رەھىم قىلىشنى تەلەب قىلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەدىس قۇدسىيدا ئاللاھ تائالانىڭ مۇنۇ سۆزىنى بايان قىلغان: «مەن رەھىم ـ شەپقەتلىك ئاللاھمەن. سىلە ـ رەھىمنى يارىتىپ، ئۇنىڭغا مېنىڭ ئىسمىمدىن بولغان‹رەھىم› ئىسمىنى بەردىم. سىلە ـ رەھىم قىلىشنى داۋاملاشتۇرغانلارغا مەنمۇ رەھىم ـ شەپقىتىمنى داۋاملاشتۇرىمەن، ئۇنى ئۈزۈپ قويغانلارغا مەنمۇ رەھمىتىمنى ئۈزۈپ قويىمەن»[1].

(1) ئەبۇداۋۇد، تىرمىزى رىۋايىتى.

3. باللارغا رەھىم - شەپقەت قىلىش

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام پۈتۈن رەھىم - شەپقەت تۈرلىرىدە ئىنسانىيەتكە ئەڭ ياخشى ئۈلگە بولغىنىدەك، باللارغا رەھىم - شەپقەت قىلىشتىمۇ ئەڭ ياخشى ئۈلگە ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى ئەقرەئ ئىبنى ھابىس دېگەن كىشى بىلەن ئولتۇراتتى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نەۋرىسى ھەسەن ئىبنى ئەلى كېلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەسەن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنى سۆيۈپ، قۇچاقلاپ باغرىغا باسىدۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئەقرەئ ئىبنى ھابىس بۇ ئىشقا ھەيرانلىقىنى ئىپادىلەپ: «مېنىڭ ئون بالام بار، ئۇلاردىن بىرىنىمۇ سۆيۈپ باقمىدىم» دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئادەمنىڭ تاش يۈرەكلىكىگە ئەجەبلىنىپ: «رەھىم - شەپقەت قىلمايدىغانلار رەھىم - شەپقەتكە ئېرىشەلمەيدۇ»[1] دەيدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كىچىك باللارغا بولغان رەھىم - شەپقىتى شۇنچىلىك چوڭ ۋە كۈچلۈك ئىدىكى، ھەتتا نامازنى باشلاپ، ئۇزۇن سۈرىلەرنى ئوقۇشنى نىيەت قىلغان بولسىمۇ، «ئانىلىرى بىلەن مەسجىدكە كەلگەن كىچىك باللارنىڭ يىغىسىنى ئاڭلاپ قېلىپ، نامازنى قىسقا ئوقۇدۇم»[2] دەيتتى. بۇ بىر تەرەپتىن باللارغا ئىچ ئاغرىتىش يەنە بىر تەرەپتىن ئاياللارنىمۇ مەسجىدلەرگە ھازىر بولۇشقا تەشەببۇس قىلىش ئۈچۈن بولسا كېرەك.

(1) ئەبۇداۋۇد، تىرمىزى رىۋايىتى.

(2) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

پەيغەمــبەر ئەلەيھىســسالام بىــر كــۈنى نەۋرىلىرىنــى ســۆيۈپ باغرىغــا بېــسىۋاتقاندا، ســەھرالىق ئەرەبلەردىــن بىــرى، ســاھابىلەردىن: «ســىلەردە بــالىلارنى ســۆيۈش ئــادىتى بــارمۇ؟» دەپ ســوراپ قالــدۇ. بــۇ ســۆزنى ئاڭلىغان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئادەمگە ئېچىنىپ: «ئـاللاھ سېنىڭ قەلبىڭــدىن رەھىــم ـ شــەپقەتنى تارتىۋالغــان تۇرســا، مەن ئەمــدى نــېمە قىلالايمەن»[1] دەيدۇ.

بــالىلارنى چىرايلىــق كىيىنــدۈرۈپ، قورســىقىنى ياخــشى تويغــۇزۇپ باققانلىق ئۇلارغــا رەھىــم ـ شــەپقەت قىلغانلىققا ياتمايــدۇ. بەلكــى ئــۇلارنى كېلەچەكــتە ئەلــگە پايــدىلىق ياخــشى ئــادەم قىلىــپ تەربىــيىلەش يولىــدا كۆيۈمچــانلىق كۆرســىتىش، ئۇلارنىــڭ ئەقلىغــا چۈشــۈپ تــۇرۇپ مۇشــكۈللىرىنى بىــرگە ھەل قىلىــش، ئــۇلارنى ئۇرماســتىن، خورلىماســتىن ياخــــشى ۋە ئۈلگىلىــــك مۇئــــامىلە قىلىــــش رەھىــــم ـ شــــەپقەتنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

بالىلىرىغــا قــاتتىق قوللــۇق قىلىــش، ئۇلارنىــڭ دەردىــگە قــولاق سالماســلىق، پىكىرلىرىنــى ئاڭلىماســلىق، كــۆڭلىنى چۈشەنمەســلىك، باغرىغــا بېــسىپ، پېشانىــسىگە ســۆيۈپ كــۆڭلىنى ئالماسلىق قاتــارلىق بىــر يــۈرۈش ســەلبىي مۇئــامىلىلەر رەھىــم ـ شــەپقەتنى بىلمەيــدىغانلارنىڭ قىلىقىدۇر.

بــالىلار ھاياتلىقنىــڭ زىننىتــى، كۆڭۈلنىــڭ شــادلىقىدۇر. بالىــسى يــوق كىــشىلەر يېتىملەرنــى بېقىــپ، بېــشىنى ســىلاپ، قاتارغــا قوشــۇش ئــارقىلىق جەنــنەتلەردە پەيغەمــبەر ئەلەيھىســسالام بىــلەن بىــرگە بولــۇش شــەرىپىگە

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

نائىل بولالايدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «مەن بىلەن يېتىمنى باققان ئادەم جەننەتتە خۇددى مۇشۇنداقمىز»[1]، دەپ ئىككى بارمىقىنى كۆرسىتىپ، ئۇلارنى بىرلەشتۈرگەن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن: «مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆيلىرى ئىچىدە ئەڭ ياخشى ئۆي، ئۇنىڭدا يېتىم بولۇپ، ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىلىنغان ئۆي، ئەڭ يامان ئۆي ئۇنىڭدا يېتىم بولۇپ، ئۇنىڭغا يامانلىق قىلىنغان ئۆيدۇر»[2] دېگەن.

4. ئاياللارغا رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاياللارغا ئەڭ مېھىر ـ شەپقەتلىك زات ئىدى. ئاياللىرىغا بەكمۇ كۆيۈنەتتى، ئۇلارنىڭ ئۆي ئىشلىرىغا ياردەملىشەتتى، دەردلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ تىڭشايتتى. پىكىرلىرىنى ئاڭلايتتى، ھەتتا ئومۇمىي مۇسۇلمانلارنىڭ ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىشلاردىمۇ ئاياللىرى بىلەن كېڭىشەتتى، پىكىرلىرىنى ئالاتتى[3].

---

(1) بۇخارى، ئەبۇداۋۇد، تىرمىزى رىۋايىتى.

(2) ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

(3) مەككە ئازات بولۇشتىن ئىككى يىل ئىلگىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلار بىلەن ئۆمرە قىلىش ئۈچۈن مەككىگە قاراپ ئاتلىنىپ، مەككە يېقىنىدىكى «ھۇدەيبىيە» دېگەن جايغا كەلگەندە، مەككىلىك كۇپپارلار ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسقان ۋە مەككىگە كىرىسگە يول قويمىغان. شۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىلىكلەر بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ بۇ يىل مەدىنىگە قايتىپ، كېلەر يىلى ئۆمرىگە كېلىش، ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا ئون يىللىق ئۇرۇش توختىتىش.... قاتارلىقلار ئىشلاردا ئىتتىپاقلاشقان. بۇ كېلىشىمگە ئاساسەن، مۇسۇلمانلار ئۆمرە قىلماستىن مەدىنىگە قايتىشى كېرەك

پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام ساھابىلىرىنى ئايالىلىرىغا رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇشقا قاتتىق تەشەببۇس قىلىپ: «مۆمىنلەردىن ئىمانى ئەڭ كامىل بولغىنى ئەخلاقى ئەڭ گۈزەل بولغىنىدۇر، سىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىڭلار ئۆز ئەھلىگە ئەڭ ياخشى مۇئامىلە قىلىدىغانلىرىڭلاردۇر»[1] دەيتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام ۋە مۇسۇلمانلار سەپەرگە چىققانلىرىدا، ئاياللارنى تۆگىلەر كۆتۈرىدىغان مەپىلەرگە ئولتۇرغۇزۇپ ھۆرمەت بىلەن ئېلىپ ماڭاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام يول بويى تۆگىلەرنى يېتىلەپ ماڭغانلارغا: «بۇ نازۇك شېشىلەرنى سىلىق ئېلىپ مېڭىڭلار»[2] دەپ تەۋسىيە قىلىپ تۇراتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام ئاياللارنى نازۇك شېشىلەرگە ئوخشاتقان. ھەقىقەتەن ئۇلار ۋە ئۇلارنىڭ كۆڭلى نازۇكلۇقتا خۇددى شېشىگە ئوخشايدۇ، ئاياللار ئومۇمەن ھېسسىياتچان بولغانلىقتىن تېز رەنجىپ

ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام مۇسۇلمانلارنى مەككىدە قۇربانلىق قىلىش ئۈچۈن ئاتاپ ئېلىپ كەلگەن ماللىرىنى شۇ يەردە بوغۇزلاشقا بۇيرىغاندا، مۇسۇلمانلار مەككىگە كىرەلمىگەنلىكلىرىگە ھەسرەتلىنىپ، ماللىرىنى بوغۇزلاش ئەمرىنى دەرھال ئورۇندىماستىن تۇرۇپ قالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام ئايالى ھەزرىتى ئۇممۇ سەلەمەنىڭ يېنىغا كىرىپ، ئەھۋالنى بايان قىلىپ، پىكرىنى سورىغاندا، ھەزرىتى ئۇممۇ سەلەمە پەيغەمبەر ئەلەيھسسالامنىڭ ھېچكىمگە گەپ قىلماي ئاۋۋال ئۆزى قۇربانلىق مېلىنى بوغۇزلىشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ. شۇنداق قىلىپ پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام ئۆزىنىڭ قۇربانلىقىنى بوغۇزلاشقا كىرىشىدۇ، بۇنى كۆرگەن مۇسۇلمانلار ئاممىسى ئۆزلىرىنىڭ قۇربانلىقلىرىنى بوغۇزلاپ چىقىدۇ.

(1) ئىبنى ماجە ۋە دارىمى رىۋايىتى.

(2) بۇخارى، مۇسلىم، ئەھمەد رىۋايىتى.

قالىدۇ ۋە تېز ئۆزگىرىدۇ. ئۇلارغا ئىنتايىن سىلىق مۇئامىلە قىلىشتىن باشقىسى ئىشقا يارىمايدۇ.

مېھىر - مۇھەببەت ئايالالارنى ئاسراش ۋە ئۇلارغا ھۆرمەت قىلىشتىن باشلىنىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەشھۇر ۋىدا خۇتبىسىدە ۋە ۋاپات بولۇش ئالدىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ۋەسىيىتىدە: «ئايالالارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىڭلار» دەپ ۋەسىيەت قىلغان.

قىزلارنى ئوغۇللاردىن تۆۋەن كۆرۈش، ئۇلارغا قوپال مۇئامىلە قىلىش، ئۇلارنى تەبىئىتىگە ئويغۇن كەلمەيدىغان ئېغىر ئىشلارغا بۇيرۇش،«قىز بالا ئوقۇپ نېمە بولاتتى» دەپ ئۇلارنى ئوقۇشتىن مەھرۇم قىلىش، ئۆگەي ئانىسىنىڭ نەيرەڭلىرىگە ئىشىنىپ، ئۇلارنى ئېزىش، ھاقارەتلەش، ھەتتا ئۇرۇش، ئۇلارنىڭ دەردىگە قولاق سالماي، نازۇك كۆڭلىگە ئازار قىلىش قاتارلىق ناچار ئىشلارنى قىلىدىغان ئاتىلار قەلبلىرىدىن رەھىم - شەپقەت سۇغۇرۇپ ئېلىنغان بەختسىز كىشىلەردۇر. مۇنداقلار قانچىلىك تەقۋا سۈرەتلىك مۇسۇلمان بولۇپ كەتسۇن، قانچىلىك چوڭ ئالىم - ئۆلىما ياكى قارى - قۇرئان، ھاجى - ھەرەم بولۇپ كەتسۇن، بەربىر كۆڭلىدە رەھىم - شەپقەت بولمىغان ئىكەن، مۇنداقلارنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشەلىشى ناتايىن.

قىزلارنىڭ سەبىيلەرچە پاك ھېسسىياتىنى سۈيئىستېمال قىلىپ، ئۇلارغا يالغاندىن مۇھەببەت ئىزھار قىلىدىغانلار ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئاچا - سىڭىللىرىنىڭ ئورنىدا قويسۇن! ئۇلارنىڭ ئاچا - سىڭىللىرىنىڭ ئىپپىتى ۋە نومۇسى قانچىلىك قىممەتلىك بولسا، شۇ قىزلارنىڭمۇ ئىپپەت - نومۇسى شۇنچىلىك قىممەتلىكتۇر. بىراۋنىڭ نومۇسىنى ئاياق ئاستى قىلىش ئۇنى ئۆلتۈرگەنلىك بىلەن تەڭ.

قىزلارنىڭ ساپلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇلارغا ئۆيلىنىدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدىلەرنى بېرىپ، ئۇلارنى ھەسرەتتە قويىدىغانلار ئۆزلىرىنىڭ ئاچا ـ سىڭىللىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ باقسۇن، ئاچا ـ سىڭىللىرىنىڭ شۇنداق بىر ئۆمۈر ھەسرەت ـ نادامەت چەكمەسلىكىنى خالىسا، باشقىلارنىڭ ئاچا ـ سىڭىللىرىغىمۇ چەكتۈرمىسۇن! «بۇ ئالەم ئۆتنە ئالەم»دەپ بىكار ئېيتىلمىغان. رىئاللىقتىكى تەجرىبىلەرمۇ بۇ ھېكمەتلىك سۆزنىڭ ھەقلىقىنى ئىسپاتلاپ كەلمەكتە.

ساددا قىزلارنى ئالداپ ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى زالىم لوبەنلەرنىڭ ئويۇن ـ كۈلكىسىنى قىزىتىش ئۈچۈن يېقىلغۇ قىلىپ بېرىۋاتقان ۋىجدانسىز ئىپلاسلار ئاللاھ تائالادىن قورقمىغان تەقدىردىمۇ، بۇ جىنايەتنىڭ بەدىلىنى ئۆزلىرىنىڭ قىزلىرى ياكى ئاچا ـ سىڭىللىرى تۆلەيدىغان بىر كۈننىڭ كېلىپ قېلىشىدىن ھەزەر قىلسۇن!

ئۇنىڭ بىلەن ئۆيلىنىش نىيىتى يوق تۇرۇپ بىر قىزنىڭ كۆڭلىنى ئوۋلاشقا تىرىشماقچى بولغانلار بۇ رەزىل پەيلىدىن يانسۇن! كۆڭلىگە بىرىنىڭ مۇھەببىتى كىرىپ قېلىپ، مۇرادىغا يېتەلمەستىن يۈرىكى يانغانلىقىنىڭ قانچىلىك تۇلگەمەس ئازاب ئىكەنلىكىنى ئويلىسۇن ۋە ئۆزىنى شۇ قىزنىڭ ئورنىدا قويسۇن. «پىچاقنى ئۆزۈڭگە سال، ئاغرىمىسا باشقىلارغا سال» دېگەن ھېكمەتنى ئۇنتۇپ قالمىسۇن!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «نازۇك شىشىلەر»دەپ سۈپەتلىگەن بۇ شىشىدەك نازۇك يۈرەكلەرنى خىيانەت پىچىقى بىلەن تىرىك تۇرغۇزۇپ ئۆلتۈرۈشتىن، شىشىدەك نازۇك كۆڭۈللەرنى بىر ئۆمۈر ھەسرەت ـ نادامەتكە قويۇشتىن ھەزەر قىلسۇن! بۇ خىنايەتنىڭ ئۆزىنىڭ ئاچا ـ سىڭىللىرىدىن ياكى كېيىنچە، ئۆز قىزلىرىدىن بىرەرسىگە يېنىپ قېلىشىدىن قورقسۇن!

كۆڭۈلگە تۇتاشقان مۇھەببەت ئوتىنىڭ شىدىتى نازۇك كۆڭۈللۈك قىزلارنى قانچىلىغان ئازاپ - ئوقۇبەتلەرگە سالىدىغانلىقى ھەممىگە مەلۇم.

يىگىتنىڭ يالغان ۋەدىسىگە ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن نومۇسى دەپسەندە بولغان قىزلار ئۈچۈن يەرنىڭ ئۈستىدىن ئۇنىڭ ئاستى ياخشىراق بولۇپ قالىدىغانلىقى، ئاتا - ئانىسىنى نومۇستىن زار - زار يىغلاتقانلارنىڭ جەننەتتەك ئائىلىسىنىڭ دوزاخقا ئايلىنىشىغا سەۋەب بولىدىغانلىقى ھەممىگە مەلۇم. قىزلار نومۇسىنى يوقاتمىغان تەقدىردىمۇ، دەسلەپ كۆڭلى باغلانغان ئالدامچىنىڭ ھەسرىتىدە بىر ئۆمۈر ئازابلىنىدىغانلىقى، ھەتتا بەزى قىزلارنىڭ تۇرمۇشقا چىققاندىن كېيىنمۇ يەنىلا ئاۋۋالقىسىنى خىيالىدىن ساقىت قىلالماي ئازابلىنىدىغانلىقى ئېنىق.

قىزلارغا بۇنچىلىك تۈگىمەس ئازابنى چەكتۈرۈشكە كىمنىڭ ھەققى بار؟ بۇنىڭ سورىقى يوقمۇ؟ ئەلۋەتتە بار! ئاللاھ تائالا بۇ دۇنيادىلا ئۇنىڭغا جازاسىنى كۆرسىتىپ ئىبرەت قىلىدۇ، ئاخىرەتتە بولسا نومۇس دۈشمىنى بولغانلىقى ئېتىبارى بىلەن ئازابنى ئۇبدان تېتىتىدۇ.

مەلۇمكى، ئاللاھ تائالا ئۆزىنىڭ «قىل» ۋە«قىلما» دېگەن ئەمر - پەرمانلىرىغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ جازاسىنى ئاخىرەتكە كېچىكتۈرسىمۇ، «قۇل ھەققى»نى ئاخىرەتكە كېچىكتۈرگىنى يوق. ئىنسانلارغا قىلىنغان قانداقلا بىر زۇلۇم، ھەقسىزلىق ۋە يامانلىقنىڭ جازاسىنى مۇشۇ دۇنيادىلا كۆرسىتىپ كەلمەكتە. ھايات مۇساپىسىدىكى تەجرىبىلەر بۇنىڭ جانلىق مىسالىدۇر.

5. ئائىلىنىڭ خىزمەتكارلىرىغا رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ماۋزۇدىمۇ بىتەرلىك تەۋسىيەلەرنى قىلغان. ئۇ مۇنداق دېگەن: «قول ئاستىڭلاردىكىلەر سىلەرنىڭ قېرىنداشلىرىڭلارغا ئوخشاشتۇر، ئاللاھ تائالا ئۇلارنى سىلەرنىڭ قول ئاستىڭلاردا قىلدى، نېمە يېسەڭلار ئۇلارغىمۇ شۇنىڭدىن يېگۈزۈڭلار، نېمە كىيسەڭلار ئۇلارغىمۇ شۇ كىيگەنلىرىڭلاردىن كىيگۈزۈڭلار، ئۇلارنى كۈچى يەتمەيدىغان ئىشلارغا سالماڭلار، ئۇلارنى شۇنداق ئىشلارغا بۇيرىغىنىڭلاردا، ئۇلارغا ياردەملىشىڭلار»[1].

بۇ نېمىدېگەن ئېسىل تەۋسىيە! قايسى دىن ۋە قايسى قانۇندا بۇنداق باراۋەرلىكنى تاپالايسىز؟ قانداق باي ئۆزىنىڭ خىزمەتچىسىگە ئۆزى كىيگەن ئالىي توننى ياكى قىممەتلىك كاستۇم ـ بۇرۇلكىلارنى كىيگۈزىدۇ؟ قايسى باي ئۆزىنىڭ ئۆي خىزمەتچىلىرى بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ تاماق يەيدۇ؟

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئۈلگە قىلغان ھەقىقىي مۇسۇلمانلار شۇنداق قىلىدۇ ـ كىيگۈزىدۇ ۋە يېگۈزىدۇ!

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ شانلىق ھاياتى ۋە ساھابىلەرنىڭ كەچۈرمىشلىرى بۇنىڭ جانلىق پاكىتىدۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن باشلاپ بارلىق ساھابىلەر ۋە ئىسلامنىڭ كېيىنكى ئالتۇن دەۋرلىرىدە ياشىغان ھەقىقىي مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆي خىزمەتچىلىرىنى شۇ ئائىلىنىڭ ئەزالىرى دەپ

---

(1) ئەبۇداۋۇد، ئىبنى ماجە، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

تونۇيتتى ۋە ئۇلارغا ئۆز بالىلىرىغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھسساالامنىڭ ئۆزىنىڭ خىزمەتچىسى قارا تەنلىك زەيد ئىبنى ھارىسەنى ئۆز ئائىلىسىنىڭ بىر ئەزاسى سانىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئىسمىنى «زەيد ئىبنى مۇھەممەد»دەپ ئاتىغانلىقى ۋە زەيدنىڭ مۇشۇ ئىسىم بىلەن ئەرەبلەر ئارىسىدا تونۇلغانلىقى بۇنىڭ تىپىك مىسالىدۇر.

ئاۋۋالقى مۇسۇلمانلاردا كىيىم - كېچەكتە، يېمەك - ئىچمەكتە خوجايىن بىلەن خىزمەتچىنىڭ قىلچە پەرقى يوق ئىدى. ھەتتا ئەينى ۋاقىتتىكى مۇسۇلمان ئەمەس خەلقلەر مۇسۇلمانلارنىڭ قايسىسى خوجايىن ۋە قايسىسى خىزمەتكار ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمەيتتى. قوشنا دۆلەتلەردىن مەدىنىگە كەلگەن ئەلچىلەر كىمنىڭ خەلىپە ئىكەنلىكىنى قاراش بىلەن پەرق ئېتەلمەيتتى. چۈنكى مۇسۇلمانلار باشلىق - پۇقرا، ئۆلىما - ئاۋام، باي - كەمبەغەل، خوجايىن - خىزمەتچى ھەممىسى ئوخشاش ھۆرمەت ۋە بىرخىل قىياپەتتە ئىدى.

شوپۇرلىرىنى ئىشىك ئالدىدا كۈتكۈزۈپ ئاچ قويۇپ، ئۆزى زىياپەتلەردىن قانغىچە ھۇزۇر ئالىدىغان بايلار بىلەن ئۆي خىزمەتچىلىرىنى ئىت - مۈشۈكنىڭ ئورنىدا كۆرىدىغان ئاياللارنى ھەقىقىي مەنىدە مۇسۇلمان دېيىشكە بولامدۇ؟ ئۇلارنى مۇھەممەد ئەلەيھسساالامنىڭ ئۈممىتى دېگىلى بولامدۇ؟!

6. ھايۋانلارغا رەھىم - شەپقەتلىك بولۇش

پەيغەمبەر ئەلەيھسساالام مۇنداق دېگەن: «بىر ئادەم يولدا كېتىۋېتىپ قاتتىق ئۇسساپ كەتتى، يولدا بىر قۇدۇق ئۇچرىتىپ قېلىپ، ئۇنىڭغا چۈشۈپ سۇ ئىچتى. سىرتقا چىققىنىدا، ئۇسسۇزلۇقتىن تىلى ساڭگىلاپ، تۇپراقنى يەۋاتقان بىر ئىتنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ ئادەم ئۆز -

ئـۆزىگە ‹بـۇ ئـىـت ماڭـا ئوخـشاش قـاتتىق ئۇسـساپ كېتىپتـۇ› دېـدى ـ دە، قۇدۇققـا چۈشـۈپ ئـۆتـىكـىگە سـۇ تولـدۇرۇپ، چـىشى بـىـلەن قۇدۇقنىـڭ گىرۋىكىنى چىشلەپ قـۇدۇقتىن چىقـىپ، ھىيلقـى ئىتنـى سـۇغاردى. ئـاللاھ تائـالا ئۇنـىـڭ بـۇ ئـىـشىغا خۇرسـەن بولـۇپ، ئۇنـىـڭ بـارچە گۇنـاھلىرىنى مەغپىرەت قىلىۋەتتى»[1].

سـىـز ھايـاتىڭىزدا بـىـرەر قېـتىم بولـسىمۇ كوچىـدا يەيـدىغان نەرسـە ئىـزدەپ يـۈرگـەن بـىـرەر ئىتنىـڭ قورسـىقىنى تويغۇزدىڭىزمـۇ؟ يـاكى سـىزگە تەلمـۈرۈپ كەلـگەن بىچـارە ئىتنـى ‹پاسـكىنا ھـايۋان› دەپ پـۇتىڭىز بـىـلەن تېپىۋېتىپ كېتىپ قالدىڭىزمۇ؟

ئـاللاھ تائـالا ئۆزلىرىنـىـڭ خىزمەتچىـسى قىلىـپ يارىتىـپ بەرگـەن ۋە ئۇلارغـــا بويـــسۇندۇرۇپ بەرگـەن بىچـــارە ھـــايۋانلارنى ئۆزلىرىنـــىڭ تاماشاســىنى قىــزىتىش ئۈچــۈن قۇربــان قىلىــپ، ئىتلارنــى تالاشــتۇرۇش، قوچقـارلارنى ئۈسۈشـتۈرۈش، خـورازلارنى چوقۇشـتۇرۇش، قۇشـلارنى ئـوق ئېــتىش مەشــقلىرىدە نىــشانغا ئــېلىش قاتــارلىق شەپقەتــسىزلىكلەرنى قىلغــۇچىلار پەيغەمــبەر ئەلەيھىســسالامنىڭ «كىمكــى بىــرەر قۇشــقاچ چـاغلىق بىــر جـانلىقنى بىھـۇدە ئۆلتۈرىــدىكەن، ئـاللاھ تائـالا قىيـامەت كۈنىـــدە ئەلــۋەتتە ئۇنىـــڭ ســـورىقىنى قىلىـــدۇ»[2] دېـــگەن ســـۆزىنى بىلمەمدۇ؟!

پەيغەمـبەر ئەلەيھىسـسالام ساھابىلىرىنى ھايۋانلارغـا رەھـىم ـ شـەپقەت قىلىـشقا تەشـەببۇس قىلاتتـى. بىـر كـۈنى ئۇلارغـا بىـر مۈشـۈك سـەۋەبلىك

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

(2) ئىمام ئەھمەد، ئەبۇداۋۇد، ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

دوزىخى بولۇپ كەتكەن بىر ئايالنىڭ قىسسىسىنى سۆزلەپ بېرىپ مۇنداق دېگەن: «بىر ئايال بىر مۈشۈكنى نان ياكى سۇ بەرمەستىن ئۆيىگە سولاپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولغانلىقى ئۈچۈن دوزىخى بولۇپ كەتكەن»(1).

قەستەنلىكتىن ئەمەس، بەلكى نان ۋە سۇ بېرىشنى ئۇنتۇپ قالغانلىقتىن بىر مۈشۈكنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولغان بىر مۇسۇلمان ئايال دوزاخقا كىرگەن يەردە، ھايۋانلارنىڭ قىينىلىشلىرىدىن ھوزۇر ئېلىش ۋە تاماشانى قىزىتىش ئۈچۈن قاراپ تۇرۇپ ھايۋانلارنى قىينايدىغانلارنىڭ، ھەتتا بىلىپ تۇرۇپ ئۇلارنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولىدىغانلارنىڭ ئاخىرەتتىكى ئەھۋالى قانداق بولار؟!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «كىمكى بىر قۇشقاچ چاغلىق بىر جانلىقنى بوغۇزلىغاندىمۇ، ئۇنىڭغا رەھىم - شەپقەتلىك بولىدىكەن، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا قىيامەت كۈنىدە رەھىم - شەپقىتىنى چوقۇم كۆرسىتىدۇ»(2) دېيىش ئارقىلىق ئاللاھ تائالا بىزگە ئۆلتۈرۈپ يېيىشنى ھالال قىلىپ بەرگەن ھايۋاننى بوغۇزلاشتىمۇ، ئۇنىڭغا رەھىم - شەپقەتلىك بولۇشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ئۆگەتكەن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى بىر ئادەمنىڭ بىر قولىدا پىچاق تۇتقان ھالدا، بىر قوينى ئۆلتۈرگىلى سۆرەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇ ئادەمگە: «ھەي سېنى! مالنى ئىككى قېتىم

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئىمام بۇخارى ۋە تابەرانى رىۋايىتى.

ئۆلتۈرمەكچىمۇسەن؟ ئۇنى ئۆلۈمگە سىلىق ئېلىپ بار، پىچاقنى مالنىڭ كۆزىگە كۆرسەتمە، ئۇنى ئىتتىكلىتىپ ئاندىن بوغۇزلا»دەپ كايىغان.

ئاللاھ تائالا خىزمىتىمىزگە سېلىپ يوللۇق پايدىلىنىشىمىز ئۈچۈن بىزگە بويسۇندۇرۇپ بەرگەن شۇ ھايۋانلارنىڭ جېنى بىزنىڭكىگە ئوخشاشلا جان ئەمەسمۇ؟ ئۇلارنىڭمۇ جېنى ئاغرىيدۇ ئەمەسمۇ؟ بۇ دەرىجىدىكى تاش يۈرەك ئىنسانلارنىڭ جەننەتنىڭ پۇرىقىنى پۇرىيالىشى ناتايىن! چۈنكى جەننەت رەھمەتتۇر. ئۇ پەقەت رەھىم ـ شەپقەتلىك بولغانلارنىلا قوبۇل قىلالايدۇ!

جەننەتكە ئىبادەتنىڭ كۆپلىكى بىلەن ئەمەس، بەلكى قەلبنىڭ شەپقىتى ۋە ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى بىلەنلا كىرگىلى بولىدۇ!

رەھىم ـ شەپقەت پۈتۈن ئىشلاردا تەلەپ قىلىنىدۇ

رەھىم ـ شەپقەت بىلەن سىلىقلىق مۇسۇلمان ئادەمنىڭ ھاياتىدىكى جىمى ھەرىكەتلىرىدە ــ ئىبادەتلىرى، دەم ئېلىشى، مۇئامىلىسى، ئولتۇرۇپ ـ قوپۇشى، شۇنداقلا بارلىق ئىشلىرىدا ــ بولمىسا بولمايدىغان نەرسىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «سىلىقلىق قايسى نەرسىگە كىرسە، ئۇنى چىرايلىقلاشتۇرىدۇ، ئۇ قايسى نەرسىدىن يۇلۇپ ئېلىنسا، شۇ نەرسىنى سەتلەشتۈرىۋېتىدۇ»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

---

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

7. ئاسىي - گۇناھكار كىشىلەرگە رەھىم - شەپقەتلىك بولۇش

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: «ئىلگىرى سىلەرمۇ ئەنە شۇنداق ئىدىڭلار، كېيىن ئاللاھ سىلەرگە ئىلتىپات قىلدى»[1] دېيىش ئارقىلىق بىزنى ئۆتكەن كۈنلىرىمىزنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىزغا، كىشىلەرنى گۇناھ - مەسىيەتلىرى سەۋەبلىك مەسخىرە قىلماسلىقىمىزغا، ئۇلارغا نەپرەت قىلغانلىقتىن، ئۇلارنى چەتكە قاقماسلىقىمىزغا ۋە ئۇلارغا كامالىي مېھرىبانلىقىمىزنى كۆرسىتىپ، يامان يولدىن قايتۇرۇشىمىزغا چاقىرىدۇ.

گۇناھ قىلمايدىغان، خاتالاشمايدىغان ئادەم يوق دۇنيادا. ھەر قانداق ئادەم گۇناھ قىلىدۇ ۋە خاتالىشىدۇ. ئەمما مۇھىم بولغىنى ئۆز گۇناھىنى تونۇپ، توغرا يولغا قايتىشتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەقتە: «ھەر قانداق ئادەم بالىسى خاتالىشىدۇ، خاتالاشقۇچىلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى تەۋبە قىلغۇچىلاردۇر»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

بىز مۇسۇلمانلاردا ھازىرلا مەسجىدتىن چىقىپ، ھەتتا تاھارەت بىلەن تۇرۇپ يالغان سۆزلەيدىغانلارنى، ئادەم ئالدايدىغانلارنى ۋە كىشىلەرگە قوپال سۆز ۋە قوپال مۇئامىلە قىلىدىغانلارنى ئۇنچىۋالا ئەيىبلەپ كەتمەيدىغان، ئەمما بىراۋنى قىسمەن شەخسىي گۇناھ بىلەن ياكى ئازراق ئەيىب بىلەن ئۇچرىتىپ قالغىنىدا، ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىپ كېتىدىغان كەيپىيات بار. ئاللاھ تائالا گۇناھلارنىڭ ھەممىسىنى يامان كورىدۇ، مۇسۇلمان ئادەممۇ گۇناھنى مەيلى كىچىك بولسۇن، مەيلى چوڭ بولسۇن، ھەممىسىنى يامان كۆرۈشى لازىم. لېكىن ئاللاھ تائالا

(1) نىسا سۈرىسى94-ئايەت.

(2) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى.

گۇناھ قىلىپ ئۆزىنى زىيانغا ئۇچراتقان بەندىدىن يالغان ئېيتىپ باشقىلارنى زىيانغا ئۇچراتقان بەندىنى بەكرەك يامان كۆرىدۇ. چۈنكى ئۆزىنى زىيانغا ئۇچراتقانلىقنىڭ گۇناھى ئۇ كىشىنىڭ ئۆزى بىلەنلا چەكلىنىدۇ، ئاللاھ تائالا خالىسا ئۇنى كەچۈرىۋېتىدۇ. ئەمما باشقىلارنى زىيانغا ئۇچراتقانلىقنىڭ گۇناھى ئۇنداق ئاسان كەچۈرۈلمەيدۇ. زىيانغا ئۇچرىتىلغۇچى شەخس ئۇنى كەچۈرمىگىچە ئاللاھ تائالا كەچۈرمەيدۇ. چۈنكى ئۇ قۇل ھەققى ئەمەسمۇ؟!

شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «مۆمىن ئادەم قورقۇنچاق بولامدۇ؟» دەپ سورالغىنىدا، «ھەئە» دەپ جاۋاب بەرگەن، يەنە «مۆمىن ئادەم بېخىل بولامدۇ» دەپ سورالغاندىمۇ، «ھەئە»دەپ جاۋاب بەرگەن. ئاندىن «مۆمىن ئادەم يالغانچى بولامدۇ» دەپ سورالغىنىدا، «ياق» دەپ جاۋاب بەرگەن[1]. چۈنكى قورقۇنچاقلىق بىلەن بېخىللىقنىڭ زىينى شۇ شەخسنىڭ ئۆزىگە بەكرەك زىيانلىق بولغىنىدەك، يالغانچىلىقنىڭ زىينى يالغان ئېيتقۇچىنىڭ ئۆزىدىن كۆرە باشقىلارغا بەكرەك زىيانلىقتۇر. چۈنكى گاھىدا بىرلا يالغان بىلەن ھەقىقەت ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كېتىدۇ، ئاق قارىغا، قارا ئاققا ئايلىنىپ قالىدۇ ئەمەسمۇ؟!

ھەر قانداق بىر گۇناھنى كىچىك ساناشقا بولمايدۇ. چۈنكى كىچىك گۇناھلار ئۇنىڭغا داۋام قىلىش ئارقىلىق چوڭ گۇناھلارغا ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇنىڭدەك، گۇناھ ـ مەسىيەتلەرنى يامان كۆرۈش ۋە ئۇنىڭغا رازى بولماسلىق مۇسۇلمانلىقنىڭ تەلەبلىرىدىن بىرى. ئەمما گۇناھ

(1) ئىمام مالىك رىۋايىتى.

ئىشلىگەن ياكى خاتالاشقان بىرىنى خۇددى ئۆزى ھاياتىدا گۇناھ ئىشلەپ باقمىغاندەك، ھېچ خاتالاشمىغاندەك ئەيىبلەپ كېتىش، ئۇلارنى سۆكۈش ۋە ئۇلاردىن نەپرەتلىنىپ، ئۇلارنى چەتكە قېقىش مۇسۇلمانىنىڭ ئەخلاقىغا ياراشمايدۇ. مۇسۇلمانىنىڭ قىلىدىغىنى گۇناھ - مەسىيەت ئىشلىگەنلەرگە سىلىقلىق بىلەن نەسىھەت قىلىش، ياخشى سۆزلەر بىلەن ئۇلارنى قايىل قىلىپ ھەقىقەتكە قايتۇرۇشتۇر. مۇنداق قىلغانلار ھەقىقەتەن چوڭ ساۋابقا ئېرىشكۈچىلەردۇر. چۈنكى مۇنداق قىلىش ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ ئۈستىگە بۇيرۇلغان ئەمرۇ - مەرۇپ، ۋەز - نەسىھەت پەرزىنى ئورۇندىغانلىقتۇر. شۇڭا بۇ پەرزنى ئورۇندىغانلار ساۋابقا ئېرىشىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «سېنىڭ سەۋەبىڭ بىلەن ئاللاھ تائالا بىر كىشىنى ھىدايەت قىلسا، بۇ سېنىڭ ئۈچۈن دۇنيا ۋە ئۇنىڭدىكى پۈتۈن شەيئىلەردىن ياخشىدۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

گۇناھكار بەندىلەرگە رەھىم - شەپقەتلىك بولۇش بابىدا، قۇرئان كەرىمنىڭ ياسىن سۈرىسىدە قىسسىسى بايان قىلىنغان ھەبىب نەججار دېگەن كىشىنىڭ قەۋمى ئۇنى ئاللاھ تائالاغا ئىمان ئېيتقانلىقى سەۋەبلىك ناھەق ئۆلتۈرىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇ ئاللاھ تائالانىڭ زور ئىنئامىغا ئېرىشىپ، ئۇنىڭغا «جەننەتكە كىرىڭ» دېيىلگەندە، جەننەتتىكى ئالىي نېمەتلەرنى ۋە ئاللاھ تائالانىڭ ئۇنىڭغا قىلغان كاتتا ئىلتىپاتلىرىنى كۆرگەن ھەبىب نەججار دۇنيادا ئىمان ئېيتمىغانلىقى سەۋەبلىك بۇ ئېسىل نېمەتلەردىن مەھرۇم قالغان ئاسىي - گۇناھكار قەۋمىگە ئىچ ئاغرىتىپ: «كاشكى قەۋمىم پەرۋەردىگارىمنىڭ ماڭا

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

مەغپىرەت قىلغانلىقىنى ۋە مېنى ھۆرمەتلىكلەردىن قىلغانلىقىنى بىلسە ئىدى» دېگەن.

ئىنسانلار گۇناھ ـ مەسىيەتلەرگە چۆكۈپ، قانچىلىك يامان يوللارغا كىرىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا ياخشىلىقنى سۆيۈش ۋە ياخشىلىققا قايتىش ئىقتىدارى يوقالمايدۇ. شۇڭا ئۇلارنى ئاللاھ تائالانىڭ: «پەرۋەردىگارىڭنىڭ يولىغا ھېكمەتلىك ئۇسلۇبتا ياخشى ۋەز ـ نەسىھەت بىلەن دەۋەت قىلغىن»[1] دېگەن ئۇلۇغ كۆرسەتمىسىنى شوئار قىلىش بىلەن ھەقىقەتكە قايتۇرغىلى بولىدۇ.

8. ئېزىلگەنلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىش

دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئېزىلگەن مۇسۇلمان قېرىنداشلارغا رەھىم ـ شەپقەت قىلىش ھەركىمنىڭ قۇدرىتى يېتىشچە پەرزدۇر. ئۇلار بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ، ھەققانىي دەۋالىرىنى يۇرگۈزۈش، پۇل ـ مال ياردەم قىلىش، ئۇلارنىڭ ھەق ـ ھوقۇقلىرىنى تەلەپ قىلىش، بۇلارنىڭ ھېچبىرىنى قىلالمىغاندا، ئۇلار ئۈچۈن ئاللاھ تائالاغا دۇئا قىلىش بىلەن بۇ دىنىي قېرىنداشلىق بۇرچىنى ئادا قىلىش مۇمكىن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «مۆمىنلەر بىر ـ بىرىنى سۆيۈش، بىر ـ بىرىگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىش ۋە بىر ـ بىرىگە ھېسداشلىق قىلىشتا، قايسىبىر ئورگىنى ئاغرىسا، پۈتۈن ئورگانلار

(1) نەھل سۈرىسى125 ـئايەت.

ئىسمىداش ۋە ئۇيقۇسىزلىق بىلەن ئۇنىڭغا ئورتاق بولىدىغان بىر پۈتۈن بەدەنگە ئوخشايدۇ»[1].

كىشىلەرنىڭ ئەيىبىنى يۆگەشنىڭ زۆرۈرلۈكى

گۇناھكارلارنى ئىنسانلار ئالدىدا رەسۋا قىلماسلىق، كىشىلەرنىڭ ئەيىبلىرىنى يۆگەش گۈزەل ئەخلاقتۇر. ئەكسىچە، كىشىلەرنىڭ ئەيىبلىرىنى ئاچىدىغانلار، گۇناھكارلارنىڭ گۇناھلىرىنى ئىنسانلار ئارىسىغا يايىدىغانلار ئاللاھ تائالانىڭ غەزىپىگە ۋە ئازابىغا لايىق بولغۇچى ئەخلاقسىز مەخلۇقلاردۇر. ئاللاھ تائالا قۇرئاندا كەرىمدە: «مۆمىنلەر ئۈستىدە يامان سۆزلەرنىڭ تارىلىشىنى ياقتۇرىدىغان ئادەملەر، شۈبھىسىزكى، دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە قاتتىق ئازابقا قالىدۇ»[2] دېگەن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «قانداقلا بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمنىڭ ئەيىبىنى ياپىدىكەن، ئاللاھ تائالا قىيامەت كۈنى ئۇنىڭ ئەيىبىنى ياپىدۇ»[3] دېگەن.

ئەمما كىشىلەرنىڭ گۇناھلىرىنى يېپىش ۋە ئەيىبلىرىنى يۆگەش ئىشى ئاللاھ تائالانىڭ ھەققىگە ئىشلەنگەن گۇناھلار دائىرىسىدىلا بولىدۇ. ئەمما گۇناھكارنىڭ گۇناھىنى يۆگىدىم دەپ، جىنايەتكارلارنىڭ قىلمىشلىرىغا سۈكۈت قىلىشقا، ناھەقچىلىككە جىم تۇرۇشقا بولمايدۇ.

---

(1) بۇخارى رىۋايىتى.
(2) نۇر سۈرىسى 19-ئايەت.
(3) ئىمام مۇسلىم رىۋاسىتى.

ئوغرىنىڭ ئوغرىلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ زىيىنىغا گۇۋاھلىق بېرىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش، خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىمىگەن ئىشچىنىڭ ياكى كادىرنىڭ كەمچىلىكىنى يوشۇرۇش، ئىمتىھاندا ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆچۈرۈشىگە يول قويۇش قاتارلىق ئىشلار قىلمىشتا ئۇلارغا شېرىك بولغانلىق سانىلىدۇ.

9. ئادەم ئۆز ـ ئۆزىگە رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش

ئادەم باشقىلارغا رەھىم ـ شەپقەتلىك ۋە كۆيۈمچان بولۇپ، ئۆزىنى ئۇنتۇپ قالسا بولامدۇ؟ ئادەم ئۆزىگە قانداق رەھىم ـ شەپقەت قىلىدۇ؟

ئادەم ئۆزىنىڭ تەن ساقلىقىغا زىيانلىق بولغان نەرسىلەرنى تەرك ئېتىش، ھاراق ئىچمەسلىك، تاماكا چەكمەسلىك، زىنا قىلماسلىق بىلەن، ئۆزىنىڭ يۈز ـ ئابرويىغا سەلبىي تەسىر كۆرسىتىدىغان ناشايان ئىشلاردىن يىراق تۇرۇش بىلەن ۋە ئۆزىنىڭ ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن زىيانلىق بولغان گۇناھ ـ مەسىيەتلەردىن قول ئۈزۈش بىلەن ئۆزىگە رەھىم ـ شەپقەت قىلغان بولىدۇ.

10. پۈتۈن ئىنسانىيەتكە رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش

مەيلى مۇسۇلمان بولسۇن، مەيلى كاپىر بولسۇن، پۈتۈن ئىنسانىيەتكە رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش ھەرگىز قىيىن ئىش ئەمەس، بەلكى ناھايىتى ئاسان. ئىنسانلار قايسى دىنغا، قايسى ئىرققا، قايسى رەڭگە ۋە قايسى دۆلەتكە تەۋە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇلارغا ناھايىتى يۇمشاقلىق بىلەن ئادالەتلىك ھالدا مۇئامىلە قىلىش، ھەركىمگە تەبەسسۇم بىلەن قەلبىنى ئېچىش، پېقىرلارغا ھېسداشلىق قىلىپ، مەيلى ماددىي جەھەتتىن، مەيلى مەنىۋى جەھەتتىن كۈچىنىڭ يەتكىنىچە ياردەم

قولنى سۇنۇش، يېتىملارنى سۆيۈش، ئۇلارنىڭ بېشىنى سىلاش، ئۆزگە يامانلىق قىلغانلارنى كەچۈرۈۋېتىش، تونۇمايدىغان كىشىلەرنىڭمۇ قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىشقا ياردەم قىلىش قاتارلىق گۈزەل ئەخلاقلار بىلەن رەھىم - شەپقەتنى پۈتۈن ئىنسانىيەتكە يەتكۈزگىلى بولىدۇ.

لەززەتلىك تائاملار بىلەن غىزالىنىۋاتقان ۋاقتىلىرىڭىزنىڭ بىرەرسىدە، قوشنىلىرىڭىزدىن بەزى بىچارىلەرنىڭ يېگىلى يوق، ئىچكىلى يوق، يوقلۇق ئىچىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئويلاپ، ئۇلارغا بىرەر قاچا تاماق بەرگىنىڭىزنى بىلەمسىز؟

ئاتىسى يوق، ئائىلىسى كەمبەغەل بىر يېتىم بالىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئۆيىڭىزگە ئېلىپ كىرىپ، بىر قۇر كىيىم كىيگۈزۈپ قويغىنىڭىزنى بىلەمسىز؟

ئانىسى يوق، دادىسى سىرتتا ئىشلەپ ئۆيىنىڭ كەملىرىنى تولۇقلاش يولىدا يۈرگەنلىكتىن، ھالىغا يېتەلمىگەن، بىراۋ بىلەن بىر سائەت مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇشقا زار - زار بولىۋاتقان، كۆڭلى دەردلىك بىرەر يېتىم بالىنى ئۆيىڭىزگە چاقىرىپ، باش - كۆزىنى سۈرتۈپ، ئىسسىق بىر قاچا تاماق يېگۈزۈپ بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن بەش مىنۇت مۇڭداشقىنىڭىزنى، دەرتلىرىگە قولاق سالغىنىڭىزنى بىلەمسىز؟

بىرەر قېتىم بولسىمۇ، كوچىدا ياكى يولدا بىر ناتونۇش ئادەم بىرەر تاغار يۈكنى ئۈستىگە ئېلىپ قويۇشىڭىز ئۈچۈن سىزدىن ياردەم سورىغاندا، ئىشىم ئالدىراش دېمەستىن دەرھال يېنىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا ياردەم قىلغىنىڭىزنى بىلەمسىز؟

ياشىنىپ قالغانلىقتىن ياكى كېسەللىكتىن ئاران ـ ئاران مېڭىپ كېتىۋاتقان بىر ناتونۇشنى ماشىنىڭىزغا ياكى ئاپتوۋۇزغا ئولتۇرغۇزۇپ بارىدىغان يېرىگە ئاپىرىپ قويغىنىڭىزنى بىلەمسىز؟

ماشىنىسى بۇزۇلۇپ يولدا قالغان بىرى ئۈچۈن ئالدىراش ئىشىڭىز بولسىمۇ توختاپ، ئۇنىڭغا ياردەم قىلغىنىڭىزنى بىلەمسىز؟

گېزىت ـ ژۇرناللاردا ياكى تېلېۋىزوردا ياكى ئىنتېرنېت تورلىرىدا، جىددىي ماددىي ياردەمگە موھتاج بولىۋاتقانلار توغرۇلۇق بېرىلگەن ئېلانلارنى كۆرگىنىڭىزدە، بىرەر قېتىم شۇلارغا ئاز بولسىمۇ ياردەم پۇلى ئەۋەتكىنىڭىزنى بىلەمسىز؟

ئەگەر يۇقىرىقى سوئاللارنىڭ جاۋابى «ھەئە» بولسا، سىز رەھىم ـ شەپقەتلىك ئادەمسىز، ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە سىزنى قورشايدىغانلىقىدىن خاتىرجەم بولىسىز بولىدۇ.

ئەگەر جاۋابىڭىز «ياق» بولسا، سىز تاش يۈرەك ئادەمسىز، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقىدىن تولىمۇ يىراقتا ئىكەنسىز، كىشىلەرگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىشنى ئۆگىنىشكە ۋە ئۇنىڭغا ئادەتلىنىشكە زور ئېھتىياجلىق ئىكەنسىز.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزگە باشقىلارغا رەھىم ـ شەپقەت قىلىشنى ئۆگىتىپ مۇنداق دېگەن: «كىم بىرەر مۇسۇلماننىڭ دۇنيادىكى قىيىنچىلىقلىرىدىن بىرەر قىيىنچىلىقنى ھەل قىلىپ بەرسە، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ قىيامەت كۈنىدىكى قىيىنچىلىقلىرىدىن بىر قىيىنچىلىقنى كۆتۈرۈۋېتىدۇ، كىم بىرەر يوقسۇلغا ئاسانلىق يارىتىپ بەرسە، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭغا دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئاسانلىق بېرىدۇ. كىمكى بىرەر مۇسۇلماننىڭ ئەيىبىنى يۆگىسە، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ ئەيىبلىرىنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە

يۈگەيدۇ، بەندە بۇرادىرىنىڭ ياردىمىدە بولغان مۇددەتچە، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ ياردىمىدە بولىدۇ»[1].

خۇلاسە كالام، رەھىم - شەپقەتلىك بولۇش قىيىن ئەمەس، مۇشكىلە ۋاقىتنىڭ يېتىشمىگەنلىكىدە ياكى قول ئىلكىدە بولمىغانلىقىدا ياكى رەھىم - شەپقەت قىلىشنى بىلمىگەنلىكتە ئەمەس، بەلكى ئاساسلىق مۇشكىلە قەلبلەردىن رەھىم - شەپقەتنىڭ سۇغۇرۇلۇپ كەتكەنلىكىدە، يۈرەكلەرنىڭ تاشقا ئايلىنىپ قالغانلىقىدا!

ئاللاھ تائالانىڭ قەلبلەرنى لەرزىگە سالىدىغان، ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىنى تىترىتىدىغان ئىبرەتلىك ئايەتلىرى تىلاۋەت قىلىنغاندا ياكى يېگىلى يوق، ئىچكىلى يوق، كىيگىلى يوق بىچارىلەرنى كۆرگەندە يۈرىكى ئېزىلمەيدىغان ئادەمدىن ياخشىلىق كۈتكىلى بولمايدۇ.

مۇنداقلارغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «ئاللاھ سېنىڭ قەلبىڭدىن رەھىم - شەپقەتنى تارتىۋالغان تۇرسا، مەن ئەمدى نېمە قىلالايمەن»[2] دېگەن سۆزى يېتەرلىك.

كۈندىلىك بەش ۋاخ نامازنىڭ ھەر بىر رەكئىتىدە فاتىھە سۈرىسىنى ئوقۇش جەريانىدا، ئاللاھ تائالانىڭ بۇ سۈرىدىكى «ئەررەھمانىر رەھىم» (يەنى ناھايىتى مېھرىبان ۋە تولىمۇ شەپقەتلىك) دېگەن سۈپىتىنى ئەڭ ئاز دېگەندە بىر كۈندە، 33 قېتىم تەكرارلاپ تۇرۇپمۇ يۈرىكى يۇمشىمىغان مۇسۇلماننى نېمە دېگىلى بولسۇن؟!

---

(1) تىرمىزى رىۋايىتى.
(2) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ئىلىم ـ پەننى ئىشلىتىشتە رەھىم ـ شەپقەتلىك بولۇش

ھۆرمەتلىك كىتابخان، ئىلىم ـ پەن ئۈچۈنمۇ رەھىم ـ شەپقەت كېتەمدۇ؟ دەپ ھەيران قالغانلىقىڭىز ئېنىق. ئەمما رەھىم ـ شەپقەتنى چىقىش يولى قىلمىغان ئىلىم ـ پەننىڭ بالايىئاپەت ئىكەنلىكىنى بىلگىنىڭىزدە، ماڭا قوشۇلىسىز.

ھازىرقى دۇنيانىڭ ھالىغا قارايدىغان بولساق، كۆندىن ـ كۈنگە ئىلىم ـ پەن ئىلگىرلىگەنسېرى رەھىم ـ شەپقەت ئازىيىۋاتماقتا. ئىلىم ـ پەن ئېلىپ كەلگەن ئاتوم بومبىلىرى ۋە راكېتالار بىلەن مىليونلىغان ئىنسان ئۆلمەكتە.

نېمە ئۈچۈن ئىلىم ـ پەننىڭ ئىلگىرلىشى بىلەن رەھىم ـ شەپقەت ئازلاپ كېتىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسىز؟

چۈنكى رەھىم ـ شەپقەت بىلەن ئەخلاقلانمىغان ھەر قانداق ئىلىم ـ پەن بالايىئاپەت ۋە كىرىزىستۇر! شۇڭا قۇرئان كەرىم ئايەتلىرى ئىلىم ھەققىدىكى پۈتۈن بايانلىرىدا رەھىم ـ شەپقەتنىمۇ بايان قىلغان. قۇرئان كەرىم ئايەتلىرىدىن رەھىم ـ شەپقەت ياندىشىتۇرۇپ كەلتۈرۈلمىگەن ئىلىم ھەققىدىكى بىرەر بايانىمۇ تاپالمايسىز.

«ئۇلار ‹پەرۋەردىگارىمىز! سېنىڭ رەھمىتىڭ ۋە ئىلمىڭ ھەممە نەرسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ› دەيدۇ»[1].

---

(1) غافىر سۈرىسى 7 ـ ئايەت.

«ئۇ ئىككىسى بىزنىڭ بەندىلىرىمىزدىن چوڭ رەھمىتىمىزگە ئېرىشكەن ۋە بىزنىڭ ئۆزىمىزگە خاس ئىلمىمىزنى بىز بىلدۈرگەن بىر بەندىنى ئۇچراتتى»[1] دېگەن ئايەتلەر بۇنىڭ مىسالىدۇر.[2]

(1) كەھف سۈرىسى65-ئايەت.
[2] بۇ ماۋزۇنى يېزىشتا مىسىرلىق مەشھۇر ئىسلام دەۋەتچىسى ۋە تونۇلغان ناتىق ئەمر خالىدنىڭ«مۆمىنىنىڭ ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

راستچىللىق

راستچىللىق پەيغەمبەرلەرنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ئەخلاقى. ھېچقانداق بىر پەيغەمبەرنىڭ يالغانچى بولۇشى قەتئىي مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە پەيغەمبەرلەرنى ئالدى بىلەن راستچىللار دەپ سۈپەتلىگەن ۋە راستچىللار دەپ ماختىغان.

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا﴾ يەنى «قۇرئاندا ئىبراھىمنىڭ قىسسىسىنى بايان قىلغىن، ئۇ ھەقىقەتەن تولىمۇ راستچىل پەيغەمبەر ئىدى»[1].

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا﴾ يەنى «قۇرئاندا ئىدرىسنىڭ قىسسىسىنى بايان قىلغىن، ئۇ ھەقىقەتەن تولىمۇ راستچىل پەيغەمبەر ئىدى»[2].

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا﴾ يەنى «قۇرئاندا ئىسمائىلنىڭ قىسسىسىنى بايان قىلغىن، ئۇ ھەقىقەتەن ۋەدىسىدە راستچىل ھەم رەسۇل ھەم پەيغەمبەر ئىدى»[3].

پەيغەمبىرىمىزنىڭ پەيغەمبەر بولۇشتىن بۇرۇنقى ئەڭ مەشھۇر سۈپىتى ۋە لەقىمى «راستچىل، ئىشەنچلىك» ئىدى. ئەرەبلەر مۇھەممەد

(1) مەريەم سۈرىسى 41-ئايەت.
(2) مەريەم سۈرىسى سۈرىسى 56-ئايەت.
(3) مەريەم سۈرىسى سۈرىسى 54-ئايەت.

ئەلەيھىسسالامنى چاقىرماقچى ياكى تەرىپلىمەكچى بولسا «راستچىل، ئىشەنچلىك مۇھەممەد» دەيتتى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا پەيغەمبەرلىك كېلىپ ئۈچ يىلدىن كېيىن، ئاللاھ تائالا ئۇنى: ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾ يەنى «ساڭا بۇيرۇلغان ئىسلام دەۋىتىنى ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويغىن، مۇشرىكلارغا پەرۋا قىلمىغىن»[1] دەپ ئەمر قىلغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سافا تېغىغا چىقىپ، مەككىدىكى ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىر - بىرلەپ ئىسمى بىلەن ئاتاپ چاقىردۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى، ھەتتا كېلەلمىگەنلەرنىڭ ۋەكىللىرى ھازىر بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىپ بولغاندىن كېيىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا سۆز قىلىشقا باشلاپ: «قاراڭلارچۇ، ئەگەر مەن سىلەرگە مۇشۇ تاغنىڭ ئارقىسىدا سىلەرگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغان قوشۇن بار دېسەم، ماڭا ئىشىنەمسىلەر؟» دەيدۇ، ئۇلار ھەممىسى بىر ئېغىزدىن چىققاندەكلا: «سېنىڭ مۇندىن بۇرۇن بىرەر قېتىم بولسىمۇ يالغان سۆزلىگەنلىكىڭنى بىلمەيمىز» دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ چاغدا ئۇلارغا: «سىلەرنى ئاللاھنىڭ ئازابىدىن ئاگاھلاندۇرغۇچى پەيغەمبەرمەن»[2] دېگەندە، ئەبۇ لەھەب «ھالاكەت بولسۇن ساڭا! شۇنىڭ ئۈچۈن توپلىدىڭمۇ بىزنى؟» دەيدۇ.

راستچىللىق پەيغەمبەرلەرنىڭ ئەخلاقى بولغاندەك، ياخشىلارنىڭ ئەخلاقىدۇر. دۇنيادا راستچىللىقنى ۋە راستچىل كىشىلەرنى

(1) ھىجر سۈرىسى 94-ئايەت.
(2) مۇسلىم، تىرمىزى ۋە ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

سۆيمەيدىغان بىرەر مىللەت ياكى قانۇن ياكى دىن يوق. ئەكسىچە، يالغانچىلار ھەممىلا يەردە كىشىلەرنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرايدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «راستچىللىق ياخشىلىققا باشلايدۇ، ياخشىلىق جەننەتكە باشلايدۇ، راست سۆزلەپ، ھەمىشە راستچىللىق بىلەن ئىش كۆرگەن ئادەم ئاللاھ تائالانىڭ نەزەرىدە ‹راستچىل بەندە› دەپ يېزىلىدۇ. يالغانچىلىق گۇناھقا باشلايدۇ، گۇناھ دوزاخقا باشلايدۇ، يالغان ئېيتىدىغان ئادەم ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە ‹يالغانچى› دەپ يېزىلىدۇ»[1].

سىز ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە، پەرىشتىلەرنىڭ دەپتىرىدە، ئىنسانلارنىڭ ئېغىزىدا يالغانچى بولۇپ ئاتىلىشنى ياقتۇرامسىز ھەر قاچان؟!

يۇقىرىقى ھەدىستىكى«راستچىللىق ياخشىلىققا باشلايدۇ» دېگەن سۆز بىلەن «يالغانچىلىق گۇناھقا باشلايدۇ» دېگەن سۆزگە دىققىتىمىزنى ئاغدۇرغىنىمىزدا، پۈتۈن ياخشىلىقلارنىڭ بېشىدا راستچىللىقنىڭ بارلىقىنى بايقايمىز. گوياكى راستچىللىق ياخشىلىقنىڭ مۇقەددىمىسى ياكى ئۇنۋانى ئورنىدا تۇرىدۇ.

بۇنىڭ ئەكسىچە، ھەر قانداق بىر يامانلىقنىڭ ئارقىسىدا چوقۇم يالغانچىلىق بولىدۇ. ئالدامچىلىق، خائىنلىق، ساتقۇنلۇق، ئوغرىلىق، قاتىللىق، قارا چاپلاش، غەيۋەت - شىكايەت... ۋاھاكازالارنىڭ مۇقەددىمىسىدە چوقۇم يالغانچىلىق بولىدۇ. يامان ئىشلارنى قىلىدىغان

---

(1) بۇخارى، مۇسلىم ۋە ئىمام ئەھمەدلەر رىۋايىتى.

بېرىدىگە، «يالغان ئېيتما، ئەمما خالىغان يامانلىقلىرىڭنى قىلغىن» دېسىڭىز، ئۇنى قىلالامدۇ؟ ھەرگىز قىلالمايدۇ.

زىنا قىلغان بىرىدىن «سەن ئۇ ۋاقىتتا نېمە قىلىۋاتاتتىڭ؟» دەپ سورىسىڭىز، ئۇ «مەن زىنا قىلغانىدىم» دېمەيدۇ، بەلكى يالغانلارنى ئويدۇرىدۇ.

شۇڭا ئۆلىمالار«يالغان ئېيتىشنى ئادەت قىلىۋالغان ئادەم ئەڭ چوڭ گۇناھلارنى ئىككىلەنمەستىن قىلىدىغان بولۇپ كېتىدۇ» دېگەن نەتىجىنى چىقارغان.

راستچىللىق پەيغەمبەرلەرنىڭ، مۆمىنلەرنىڭ ۋە ياخشىلارنىڭ ئادىتى بولغانىدەك، يالغانچىلىق مۇناپىقلارنىڭ ئادىتىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇناپىقلارنىڭ سۈپەتلىرىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېگەن: «مۇناپىقنىڭ ئالامىتى ئۈچتۇر: سۆزلىسە يالغان سۆزلەيدۇ، ۋەدە قىلسا ئۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىدۇ، ئامانەت قويۇلسا خىيانەت قىلىدۇ»[1].

راستچىللىق جەننەتكە كىرىشنىڭ كاپالىتى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سىلەر ماڭا ئالتە ئىشتا كاپالەت بېرىڭلار، مەن سىلەرگە جەننەتنى كاپالەت قىلىمەن: سۆزلىگەندە راست سۆزلەڭلار، ۋەدە قىلساڭلار ئۇنىڭغا ۋاپا قىلىڭلار، ئامانەت تۇتساڭلار ئۇنى ۋاقتىدا ئادا قىلىڭلار، ئەزايىڭلارنى زىنادىن

---

(1) ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

ساقالاڭلار، كۆزۈڭلارنى هارامدىن ساقلاڭلار، قولۇڭلارنى يامان ئىشلاردىن ۋە هارامدىن يىغىڭلار»[1].

پەيغەمبەر ئەلەيهسسالام يەنە مۇنداق دېگەن: «راستچىللىق خاتىرجەملىك، يالغانچىلىق تەشۋىشتۇر»[2]. چۈنكى ئىنسان راست سۆزلىگەندە خاتىرجەملىك ۋە بىر خىل راهەت هېس قىلىدۇ، تەشۋىشلەنمەيدۇ ھەمدە راست سۆزلەشتە ھېچقانچە تەسلىك ياكى ئوڭايسىزلىق هېس قىلمايدۇ، ئىككىلەنمەيدۇ، دۇدۇقلىمايدۇ.

ئەمما ئىنسان يالغان سۆزلەشتە قىيىنچىلىق تارتىدۇ، ھەتتا بەزى شارائىتلاردا چېكىسىدىن تەر ئاقىدۇ، چىرايى تەبىئىي بولمايدۇ، سۆزلىرى ئانچە قاملاشمايدۇ، يالغانچىلىقى ئاشكارا بولۇپ قېلىشىدىن تەشۋىشلىنىدۇ.

ھەرقانچە سۆزگە ئۇستا ۋە يالغاننى قاملاشتۇرۇشقا ماھىر كاززاپلارمۇ بەربىر بىلىنىپ قالىدۇ ۋە بىر كۈنى رەسۋا بولماي قالمايدۇ. «يالغانچىنىڭ قۇيرۇقى بىر تۇتام» دېگەن سۆزمۇ بىكارغا ئېيتىلمىغان بولسا كېرەك.

يۇقىرىقى ھەدىس پەيغەمبەر ئەلەيهسسالامنىڭ مۆجىزىلىك سۆزلىرىدىن بولۇپ، ھاياتلىق مۇساپىلىرى بۇ سۆزنىڭ ھەقلىقىنى ئىسپاتلاپ كەلمەكتە. چۈنكى بۇ سۆز مەيلى كۇپپار، مەيلى مۇسۇلمان، ھەرقانداق ئادەمنىڭ نەزىرىدە ھەق سۆزدۇر.

---

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) ئىمام تىرمىزى ۋە ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ھاياتىدا مەكتەپ كۆرمىگەن، ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگەنمىگەن، پەقەت ئاللاھنىڭ ۋەھيىسى بىلەنلا يېتىشكەن بىر پەيغەمبەرنىڭ ئىنسانلارنى ۋە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى خۇددى پىسخولوگىيە مۇتەخەسسىسلىرىدەك ئانالىز قىلىشى ھەمدە ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى رىئاللىقتىكى تەجرىبىلەرنىڭ تەستىقلەۋاتقانلىقى ئاللاھ تائالانىڭ «ئۇ ئۆز خاھىشى بىلەن سۆزلىمەيدۇ، پەقەت ئۇنىڭغا قىلىنغان ۋەھيىنىلا سۆزلەيدۇ»[1] دېگەن سۆزىنى كۈچلەندۈرمەكتە. مەلۇمكى، قۇرئان كەرىم ئايىتى ۋە مەنىسى بىلەن ئاللاھ تائالانىڭ ۋەھيىسى، ئەمما ھەدىسنىڭ تېكىستى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن، مەنىسى ئاللاھتىن كەلگەن ۋەھيىدۇر.

يالغانچىلىقنىڭ خىيانەت تۈرى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئەڭ چوڭ خىيانەت سېنى راستچىل دەپ بىلىدىغان بىرىگە يالغان ئېيتىپ ئۇنى ئىشەندۈرىشىڭدۇر»[2].

سىزگە يۈرىكىدىن ئىشىنىدىغان، سىزنىڭ قانداقلا بىر سۆزىڭىزنىڭ راستلىقىدىن قىلچە شەكلەنمەيدىغان دوستىڭىزغا يالغان سۆزلىشىڭىز، ئۇنىڭ سىزگە بولغان چىن ئىشەنچىسىگە ۋە دوستلۇقنىڭ ھېسابىغا قىلىنغان ئەڭ چوڭ خىيانەت ئەمەسمۇ؟!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزلىرى نېمىدېگەن توغرا - ھە!

---

(1) نەجم سۈرىسى.
(2) ئەبۇداۋۇد، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ساھابىلەر دېگەندەك، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۈچۈن يالغانچىلىقتىنمۇ يامان كۆرۈلىدىغان ئىككىنچى بىر خۇلۇق يوق ئىدى، بىراۋ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۇزۇرىدا يالغان ئېيتقان ھامان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆڭلى قاتتىق بىئارام بولاتتى، تاكى يالغان ئېيتقۇچىنىڭ يالغاندىن تەۋبە قىلغانلىقىنى بىلگىنىگە قەدەر ھەمىشە بىئارام بولاتتى ۋە كۆڭلى سىقىلاتتى.

يالغانچىلىق مۇناپىقلىقنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: ﴿**لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ**...﴾ يەنى «ئاللاھ راستچىللارغا راستچىللىقىنىڭ مۇكاپاتىنى بېرىش، مۇناپىقلارنى جازالاش ئۈچۈن...»[1].

ئايەتتە ئاللاھ تائالانىڭ قىيامەت كۈنىدە، راستچىللارنىڭ مۇكاپاتىنى ۋە يالغانچىلارنىڭ جازاسىنى بېرىدىغانلىقى بايان قىلىنغان بولۇپ، «راستچىل»نىڭ ئەكسى بولغان «يالغانچى» سۆزىنىڭ ئورنىغا «مۇناپىق» سۆزى قوللىنىلغان. بۇنىڭدا ئۆمرىنى يالغانچىلىق بىلەن ئۆتكۈزگۈچىلەرنىڭ ئاقىۋىتى مۇناپىقلىق بىلەن خۇلاسىلىنىدىغانلىقىغا ئىشارەت قىلىنغان. چۈنكى ئىماننىڭ ئاساسى راستچىللىق بولسا، مۇناپىقلىقنىڭ ئاساسى يالغانچىلىقتۇر. شۇڭا ئىمان بىلەن يالغاننىڭ بىر قەلبتە بىرلىشىشى مۇمكىن ئەمەس!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن: «مۆمىن ئادەم قورقۇنچاق بولامدۇ؟» دەپ سورالغىنىدا، «ھەئە» دەپ جاۋاب بەرگەن، يەنە «مۆمىن ئادەم

(1) ئەھزاب سۈرىسى 24-ئايەت.

بېخىل بولامدۇ» دەپ سورالغاندىمۇ، «هەئە»دەپ جاۋاب بەرگەن. ئاندىن «مۆمىن ئادەم يالغانچى بولامدۇ» دەپ سورالغىنىدا، «ياق» دەپ جاۋاب بەرگەن[1].

چۈنكى بىراۋنىڭ قورقۇنچاقلىقى ياكى بېخىللىقىنىڭ زىيىنى كۆپىنچە ئۆزىگە بولىدۇ. ئەمما بىراۋنىڭ يالغانچىلىقىنىڭ زىيىنى كۆپىنچە باشقىلارغا بولىدۇ. يالغانچىلىق ئىنسانلارنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بولغۇسىز زىيان - زەخمەتلەرگە ئۇچرىتىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ گۇناھىمۇ ئېغىر، جازاسى قاتتىق بولىدۇ. يالغانچىنىڭ ھەقىقىي مەنىدىكى مۆمىنلەردىن بولالمايدىغانلىقى يالغانچىلىقنىڭ گۇناھىنىڭ چوڭلۇقىنى بىلىش ئۈچۈن يېتەرلىكتۇر.

ھەقىقىي راستچىللىق

ھىجرىيە ئۈچىنچى ئەسىرنىڭ ئۆلىمالىرىدىن جۇنەيد مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ھەقىقىي راستچىللىق يالغاندىن باشقا نەرسە سېنى قۇتۇلدۇرالمايدىغان شارائىتتا راست سۆزلىشىڭدۇر». راستچىللىقنىڭ ئىنسانىنى ھەمىشە قۇتقۇزغۇچى ئىكەنلىكىدە شەك يوق. «راست سۆزلىگەن نىجات تاپىدۇ» دېگەن مەشھۇر سۆزمۇ شۇنىڭ ئۈچۈن ئېيتىلغان بولۇشى مۇمكىن.

قۇتۇلۇش ئۈچۈن يالغان ئېيتىشتىن باشقا چارىسى قالمىغان ئادەمنىڭمۇ راست سۆزلىشى تەلەپ قىلىنغان يەردە، ئاددى ئىشلار

(1) ئىمام مالىك رىۋايىتى.

ئۇچۇن، ھەتتا يالغان ئېيتمىسىمۇ ھېچقانداق زىيان بولمايدىغان ئىشلار ئۇچۇن يالغان ئېيتىۋاتقانلارنى نېمە دېگىلى بولسۇن؟!

ئۇمەۋىيلەرنىڭ يەتتىنچى خەلىپىسى، ۋاپادار خەلىپە ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز «يالغان ئېيتىشنىڭ نومۇسسىزلىق ئىكەنلىكىنى بىلگەن ۋاقتىمدىن بېرى بىر قېتىممۇ يالغان سۆزلەپ باقمىدىم» دېگەن ئىكەن.

راستچىللىققا ئادەتلىنىشنىڭ يولى

شەكسىزكى، ئادەم ئۆزىدە راستچىللىقنى يېتىلدۈرۈشى ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئاللاھ تائالاغا تەقۋالىق قىلىشى (يەنى ھەر ئىشتا ئاللاھنىڭ كۆرسەتكەنلىرى ئىچىدە ھەرىكەت قىلىشى ۋە ئاللاھنىڭ غەزىپىگە لايىق بولۇپ قېلىشتىن قورقىشى)، ئاندىن راستچىل، تەقۋادار، ياخشى كىشىلەر بىلەن ئولتۇرۇپ قوپۇشى لازىم. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: «ئى مۆمىنلەر! ئاللاھقا تەقۋالىق قىلىڭلار ۋە راستچىللار بىلەن بولۇڭلار»[1] دېيىش ئارقىلىق راستچىللىقنىڭ تەقۋالىق ئىكەنلىكى ۋە راستچىللار بىلەن بولۇشنىڭ تەقۋالىققا يېتىشنىڭ يولى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرغان.

---

(1) تەۋبە سۈرىسى 119-ئايەت.

راستچىللىقنىڭ تۈرلىرى

1 ـ نىيەتتىكى راستچىللىق

نىيەتتىكى راستچىللىق ـ قىلماقچى بولغان ھەرقانداق بىر ئىشتا ئاللاھ رازىلىقىنى كۆزلەشتۇر. ئىنسان ھەر ئىشتا ئاللاھ رازىلىقىنى كۆزلەش ئارقىلىق ئادەتتىكى دۇنيالىق ئىشلىرىنىمۇ ئىبادەت قاتارىغا ئۆتكۈزەلەيدۇ ۋە ساۋابقا ئېرىشىدۇ، شۇنداقلا بۇ ياخشى نىيەتنىڭ بەرىكىتى بىلەن مەقسىتىگە يېتىدۇ. دېمەك، ياخشى نىيەت ئادەتنى ئىبادەتكە ئۆزگەرتىدىغان سېھىرلىك خىسلەتتۇر. «ياخشى ئۆگىنىش قىلىپ، ياخشى ئوقۇپ دىنىمغا، ۋەتىنىمگە، خەلقىمگە ۋە ئىنسانلارغا مەنپەئەتلىك ئادەم بولىمەن» دېگەن نىيەت بىلەن دەرس مۇزاكىرە قىلغان ئوقۇغۇچى، «باي بولۇپ ئائىلەمنىڭ ئېھتىياجىنى ھالالدىن قامدايمەن»، «خەير ـ ئېھسان ۋە سەدىقىلىرىم بىلەن ئاللاھنىڭ يوقسۇل بەندىلىرىنىڭ بېشىنى سىلايمەن» دېگەن نىيەت بىلەن ئىشلىگەن تىجارەتچى، «ئىشىمنى قېتىرقىنىپ راۋاجلىق قىلىش ئارقىلىق ھالالدىن تاپقانلىرىمنى ئائىلەمگە سەرپ قىلىمەن» دېگەن نىيەت بىلەن كەسىپ قىلغان ھۈنەرۋەن، «ۋەزىپەمنى قېتىرقىنىپ، توغرا يوسۇندا ۋە ھەققانىي ئىشلەش ئارقىلىق ئالغان مائاشىم بىلەن ئۆزۈمنىڭ ھەم ئائىلەمنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قامدايمەن» دېگەن نىيەت بىلەن ئىشلىگەن كادىر ياكى ئىشچى، «تۇرمۇش قۇرۇش ئارقىلىق ھارام ئىشلاردىن ساقلىنىمەن ۋە دىيانەتلىك بىر ئائىلە قۇرۇپ چىقىمەن» دېگەن نىيەت بىلەن ئۆيلەنگەن قىز ـ يىگىت ئەلۋەتتە ئاللاھ تائالانىڭ ساۋابىغا ئېرىشىدۇ.

2 ـ سۆزدىكى راستچىللىق

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەمىشە «ئى ئاللاھ! ماڭا راستچىل تىل ئاتا قىلغىن»[1] دەپ دۇئا قىلاتتى. بالىلىق دۈەۋرىدىن باشلاپ راستچىللىقى بىلەن تونۇلغان، ھەتتا كۇففارلارمۇ ئۇنىڭ راستچىللىقىنى تەستىقلىغان بىر پەيغەمبەر بۇ دۇئانى ئوقۇغان يەردە، بىز كىچە ـ كۈندۈز بۇ دۇئانى ئوقۇپ ئاللاھتىن بىزنى راستچىل بەندىلەردىن قىلىشنى تىلەشكە قانچىلىك مۇھتاج بولىۋاتقانلىقىمىزنى بىلەمسىز؟!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «راستچىل تىجارەتچى قىيامەت كۈنىدە پەيغەمبەرلەر، راستچىللار ۋە شېھىدلار بىلەن بىرگە بولىدۇ»[2]. بۇ ھەدىس ھۈنەرۋەن، ئىشچى ـ خىزمەتچى، دېھقان، چارۋىچى قاتارلىق رىزىق يولىدا يۈرگەن ھەرقانداق كىشىگە قارىتىلغان بولۇپ، راستچىللار قانداق ئىش بىلەن ياكى قانداق جايدا ئىشلىگەن بولمىسۇن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىشارەت بەرگەن راستچىل تىجارەتچىگە قوشۇلىدۇ. چۈنكى راستچىللىق ھەرقانداق جايدا، پۈتۈن ئىش ـ ھەرىكەت ۋە گەپ ـ سۆزلەردە تەلەپ قىلىنىدۇ.

3 ـ ئەمەلدىكى راستچىللىق

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا : «ئى پەرۋەردىگارىم كىرىدىغان يېرىمگە دۇرۇسلۇق بىلەن كىرىشىمنى،

---

(1) ئىمام تىرمىزى ۋە ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) ئىبنى ماجە، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

چىقىدىغان يېرىمدىن دۇرۇسلۇق بىلەن چىقىشىمنى نەسىب ئەتكىن›دېگىن»[1] دەپ تەلىم بەرگەن.

ئاللاھ تائالا يەنە مۇنداق دېگەن: «مۆمىنلەرنىڭ ئىچىدە ئاللاھقا بەرگەن ئەھدىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان نۇرغۇن كىشىلەر بار»[2].

بۇ ئايەتنىڭ چۈشۈش سەۋەبى مۇنداق ئىدى: ساھابىلەردىن ئۇمەير ئىبنى ھەمام بەدر غازىتى بولغان كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق دەيدۇ: «يا رەسۇلەللاھ! ئەگەر مەن ئاشۇ دۈشمەنلەرگە قارشى جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەم، راستىنلا جەننەتكە كىرەمەنمۇ؟» پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ھەئە، ئەلۋەتتە كىرىسەن» دەپ جاۋاب بېرىپ، ساھابىلەرگە: «تۇرۇڭلار كەڭلىكى ئاسمان ۋە زېمىنغا تەڭ كېلىدىغان جەننەتكە كىرىش ئۈچۈن جىھاد قىلىڭلار» دەيدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئۇمەير «پاھ،پاھ» دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا قاراپ: «ئەي ئۇمەير ساڭا نېمە بولدى» دەپ سورايدۇ، ئۇمەير: «يارەسۇلەللاھ! مەن راستىنلا جەننەت ئەھلى بولالامدىمەن؟» دەيدۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «سەن زادى جەننەت ئەھلىدىنسەن»[3] دەيدۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئۇمەير «مەن بىلەن جەننەت ئوتتۇرىسىدا پەقەت مۇشۇ خورملا قالدى» دېگىنىچە قولىدىكى يەۋاتقان خورمىنى تاشلايدۇ ۋە ئۇرۇش مەيدانىغا كىرىپ كېتىدۇ، ئاخىرى شېھىدلىق شەربىتىنى ئىچىشكە نائىل بولىدۇ. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن يۇقىرىقى ئايەت چۈشىدۇ.

(1) ئىسرا سۈرىسى80-ئايەت.
(2) ئەھزاب سۈرىسى23-ئايەت.
(3) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

بۇ ھەدىس ياخشى ئىشنى نىيەت قىلىش مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن يېتەرلىك ئەمەسلىكىنى ۋە ياخشى نىيەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئەمەل قىلىش يەنى ئىشلەش شەرت ئىكەنلىكىنى ئوچۇقلىغان.

ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ «ئى ئاللاھ! ماڭا پەيغەمبىرىڭنىڭ مۇشۇ شەھىرىدە شېھىدلىقنى نەسىپ ئەتكىن» دەپ دۇئا قىلاتتى. ھالبۇكى مەدىنە مۇنەۋۋەرە شەھىرى ئىسلام شەھىرى بولغانلىقتىن، ئۇ شەھەردە جىھاد بولمايتتى. ئەمما ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلغان بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 23 - يىلى زۇلھەججە ئېيىنىڭ 26 ـ كۈنى (مىلادى 644 يىلى 3 - نويابىر) ئەبۇ لۇئلۇئ ئىسىملىك ئىرانلىق بىر مەجۇسىي تەرىپىدىن سۇيىقەست بىلەن شېھىد قىلىنغان.

راستچىللىقنىڭ مەرتىبىسى

راستچىللىق مەرتىبىسى پەيغەمبەرلىك مەرتىبىسىدىن كېيىنلا كېلىدىغان ئەڭ شەرەپلىك مەرتىبىدۇر. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: «كىملەركى ئاللاھقا ۋە پەيغەمبەرگە ئىتائەت قىلىدىكەن، ئۇلار ئاخىرەتتە ئاللاھنىڭ نېمىتىگە ئېرىشكەن پەيغەمبەرلەر، راستچىللار، شېھىدلەر ۋە ياخشىلار بىلەن بىللە بولىدۇ، ئۇلار نېمىدېگەن ياخشى ھەمراھلار»[1] دەيدۇ. ئايەتتە ئاۋۋال پەيغەمبەرلەر، ئاندىن كېيىنلا راستچىللار بايان قىلىنغان. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، راستچىللىق پەيغەمبەرلىك بىلەن شېھىدلىق ئوتتۇرىسىدىكى مەرتىبىدۇر.

(1) نىسا سۈرىسى 69-ئايەت.

قايسى ۋاقىتتا يالغان ئېيتىشقا بولىدۇ؟

ئىسلام ئۆلىمالىرى تۆۋەندىكى ئۈچ ھالەتتە يالغان ئېيتىشقا بولىدىغانلىقىنى قارارلاشتۇرغان:

1 . ئۇرۇشتا يالغان سۆزلەشكە بولىدۇ. دۈشمەننى ئازدۇرۇش، خاتا مەلۇمات بېرىش، تاكتىكا قوللىنىش قاتارلىق ئىشلاردا يالغان سۆزلەشكە بولىدۇ. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ئۇرۇش دېگەن تاكتىكىدۇر»دېگەن.

2 . بىر - بىرى بىلەن دۈشمەنلىشىپ قالغانلارنى ئەپلەشتۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن يالغان ئېيتىشقا بولىدۇ. مەسىلەن: بىرى يەنە بىرىنى سۆككەن بولسمۇ، قارشى تەرەپكە «سىزنىڭ ياخشى گېپىڭىزنى قىلدى» دەپ يالغان ئېيتقانغا ئوخشاش.

3 . ئايالىغا يالغان ئېيتىشقا بولىدۇ. ئەمما ئايالغا يالغان ئېيتىش شۇ ئايالغا پايدىلىق بولغان ئىشلار دائىرىسى ئىچىدىلا بولىدۇ. مەسىلەن: «سىز دۇنيادىكى ئەڭ چىرايلىق ئايالسىز» دېگەنگە ئوخشاش. ئايالىمغا يالغان ئېيتتىم دەپ، ئۇنىڭغا خىيانەت قىلىشقا، ئالداشقا، كۆزىنى بوياشقا بولمايدۇ. چۈنكى مۇنداق قىلىش چەكلەنگەن ھارام ئىشلاردىن سانىلىدۇ.([1])

([1]) بۇ ماۋزۇنى يېزىشتا مىسىرلىق مەشھۇر ئىسلام دەۋەتچىسى ۋە تونۇلغان ناتىق ئەمر خالىدنىڭ«مۆمىننىڭ ئەخلاقى» ناملىق ئەسەردىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

ئامانەت

ئامــانەت ئىــسلام دىنىــدا ئەڭ ئاساســلىق ئەخلاقــتىن ســانىلىدۇ. ئامانەتنىــڭ نــېمە ئىكەنلىكىنــى ھەمــمە ياخــشى بىلىــدۇ، ئەمما بەزى كىشلەر ئامـانەت ئـۆز ئىچىـگە ئالـىدىغان مەنىلەرنىـڭ ھەممىسىنى تولۇق بىلمىگەنلىــك يــاكى ئۇنىڭغــا ئەھمىــيەت بەرمىگەنلىكــتىن، ئامــانەتكە نــسبىي مۇئــامىلە قىلىــدۇ. مەســىلەن: بىــراۋ «مەن ئامــانەتكە ھەرگــىز خىيــانەت قىلمــايمەن، ماڭــا قويۇلغــان ئامــانەتنى ئىگىــسىگە ۋاقتىــدا تاپــشۇرىمەن» دەيــدۇ. بــۇ ناھــايىتى ياخــشى. ئەممــا بــۇ ئامانەتنىــڭ ھەممــسى ئەمەس، بەلكــى ئامانەتنىــڭ مۇئــامىلە ئىــشلىرىدىكى تــۈرى بەس. ئامـانەت سـۆزى ئامـانەت قويۇلغـان پـۇل ـ مـال ۋە تاۋارغـا ئوخـشاش مــاددىي نەرســىلەرنى ئىپادىلىگەنــدىن باشــقا، مەنىــۋى قىممەتلەرنــى، شۇنداقلا نۇرغۇنلىغان چوڭ مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاللاھ تائالا قۇرئـان كەرىمـدە: ﴿**يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَخُونُواْ اللّـــهَ وَالرَّسُـــولَ وَتَخُونُواْ أَمَانَاتِكُمْ وَأَنتُمْ تَعْلَمُـــونَ**﴾ يەنـى «ئـى مـۆمىنلەر! ئاللاھقـا، پەيغەمـبەرگە خىيــانەت قىلمــاڭلار، ســىلەرگە قويۇلغــان ئامــانەتلەرگە بىلىــپ تــۇرۇپ خىيـــانەت قىلمـــاڭلار»[1] دەپ كۆرســـەتكەن. ئامانەتنىـــڭ ئەكـــسى خىيانەتتۇر.

ئاللاھقا خىيانەت قىلىش دېگەننىڭ مەنىسى نېمە؟

---

(1) ئەنفال سۈرىسى 27 ـ ئايەت.

ئاللاھقا خىيانەت قىلىش دېگەننىڭ مەنىسى ـ ئاللاھنىڭ ئەمرلىرىگە ئەگەشمەسلىك، بۇيرىغانلىرىنى ئادا قىلماسلىق ۋە توسقانلىرىنى تەرك ئەتمەسلىكتۇر. ئاللاھنىڭ ئەمرلىرى گەردىنىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ۋە ئېغىر ئامانەتلەردۇر.

پەيغەمبەرگە خىيانەت قىلىش دېگەننىڭ مەنىسى نېمە؟

پەيغەمبەرگە خىيانەت قىلىش دېگەننىڭ مەنىسى ـــ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننەتلىرىنى ئۆگىنىپ، ئۇنىڭغا ئەگەشمەسلىك ۋە ئىجرا قىلماسلىقتۇر. چۈنكى پەيغەمبەرنىڭ سۈننىتىنى ياشىتىش ۋە ھايات قائىدىلىرىدا ئۇنى ئىجرا قىلىش ئۆزىنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممىتىدىن سانىغان ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ ئۈستىدە ئامانەتتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننەتلىرى زامانىمىزغىچە مۇشۇ يول بىلەن يېتىپ كەلگەن.

ئامانەتنى ئادا قىلىش ساۋابلىق ئىش بولۇپ، گۇناھلارنىڭ كەچۈرۈم قىلىنىشىغا تۈرتكە بولىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بەش ۋاخ ناماز، جۈمەدىن جۈمەگىچە بولغان ئارىلىق، ئامانەتنى ئادا قىلىش گۇناھلارنىڭ كەچۈرۈم قىلىنىشى ئۈچۈن كاپارەتتۇر»[1].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سىلەر ماڭا ئالتە ئىشتا كاپالەت بېرىڭلار، مەن سىلەرگە جەننەتنى كاپالەت قىلىمەن: سۆزلىگەندە راست سۆزلەڭلار، ۋەدە قىلساڭلار ئۇنىڭغا ۋاپا قىلىڭلار، ئامانەت تۇتساڭلار ئۇنى ۋاقتىدا ئادا قىلىڭلار، ئەزايىڭلارنى زىنادىن

(1) ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

ساقلاڭلار، كۆزۈڭلارنى ھارامدىن ساقلاڭلار، قولۇڭلارنى يامان ئىشلاردىن ۋە ھارامدىن يىغىڭلار»[1].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ تائالا بىرەر بەندىسىنى ھالاك قىلماقچى بولسا، ئۇنىڭدىن ھايانى سۇغۇرۇپ ئالىدۇ، ئۇنىڭدىن ھايا سۇغۇرۇپ ئېلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ھەر كىمنىڭ نەپرىتىگە ۋە غەزىپىگە لايىق بىرى بولۇپ قالىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇنىڭدىن ئامانەت يوقىلىدۇ، ئۇنىڭدىن ئامانەت يوقالغاندىن كېيىن، ئۇ ھەمىشە خىيانەت قىلىدىغان خائىنغا ئايلىنىپ قالىدۇ، ئۇ خائىنغا ئايلانغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن رەھىم ـ شەپقەت يوقىلىدۇ، ئۇنىڭدىن رەھىم ـ شەپقەت يوقالغاندىن كېيىن، ئۇ لەنەتكەردىگە ئايلىنىدۇ، ئۇ لەنەتكەردى بولغاندىن كېيىن، ئىمان ئۇنىڭدىن چىقىپ كېتىدۇ»[2].

بۇ ھەدىس ھازىرقى زامان كىشىلىرى ئۇتتۇرىسىدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپماقتا. شەرم ـ ھايادىن نېسىۋىسى بولمىغانلاردىن خىيانەت، شەپقەتسىزلىك ۋە ئەڭ ئاخىرىدا ئىمانسىزلىق قاتارلىق بەختسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسى سادىر بولماقتا. چۈنكى ئىنساندىكى شەرم ـ ھايا ئۇنىڭ كىيىمىگە ئوخشاش بولۇپ، ھاياسى يوقالغان ئادەم خۇددى يالىڭاچ قالغانغا ئوخشاش قىممەتلىك نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىدىن ئايرىلىپ قالغان بولىدۇ.

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «ئامانەتنى ساقلىيالمايدىغان ئادەمدە ئىمان بولمايدۇ»[1] دېگەن سۆزى بۇ ماۋزۇنى تېخىمۇ روشەن يورۇتۇپ بەرمەكتە.

ئامانەت پارچىلانمايدۇ

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ئامانەتنى ئىگىسىگە تاپشۇرغىن، ساڭا خىيانەت قىلغان كىشىگىمۇ خىيانەت قىلما»[2] دەپ تەلىم بەرگەن. ئامانەت پارچىلانمايدۇ، يەنى بەزى كىشىلەرگە ۋاپا قىلىپ، بەزى كىشىلەرگە خىيانەت قىلىشقا بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىراۋنىڭ ئۆزىگە خىيانەت قىلغان بىرسىگىمۇ خىيانەت قىلىشى توغرا ئەمەس. مەسىلەن: بىراۋدا سىزنىڭ 500 يۈەن نەق پۇل قەرزىڭىز بولۇپ، ئۇنى ئالالماي تۇرغان پەيتىڭىزدە، باشقا بىرى ھېلىقى قەرزدار كىشىگە يەتكۈزۈپ بېرىشىڭىزنى تاپىلاپ سىزگە مىڭ يۈەن نەق پۇلنى تاپشۇرغان بولسا، سىزنىڭ بۇ مىڭ يۈەندىن 500 يۈەن پۇلىڭىزنى ئېلىۋېلىشىڭىز خىيانەت ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى سىز مۇنداق قىلىش ئارقىلىق سىزگە ئىشىنىپ ئامانەت قويغان كىشىنىڭ ئىشەنچىسىگە ۋە پۇلنىڭ ئىگىسىگە خىيانەت قىلغان بولىسىز. قەرزداردىن قەرزىڭىزنى ئېلىشنىڭ يوللۇق ئۇسۇلى ئامانەتنى ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئاندىن ئۇنىڭدىن قەرزىڭىزنى سوراشتۇر.

---

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) ئەبۇداۋۇد، تىرمىزى ۋە ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ئامانەت ئەنە شۇنداق ئېنچىكە ۋە نازۇك نەرسە، شۇنىڭ ئۈچۈن ئامانەتنى ساقلىغانلار ۋە ۋاقتىدا تاپشۇرغانلار ساۋابقا ئېرىشىدۇ.

ئامانەتنىڭ تۈرلىرى

ئىنسانلار ئارىسىدا ئەڭ كۆپ تارقالغان مەشھۇر ئامانەت تۈرى پۇل - مال ئامانىتى بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەن: «مۇسۇلمان مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ تىلى ۋە قولى بىلەن زىيان يېتىشىدىن سالامەت بولالىغان كىشىدۇر، مۆمىن ئىنسانلار قېنى ۋە مال - مۈلكىگە ئۇنىڭدىن زىيان يېتىشىدىن ئامان بولالىغان كىشىدۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

بۇ ھەدىستىن مەلۇمكى، ھەقىقىي مۆمىن ئادەم كىشىلەر مال - مۈلكىنى ۋە ھەر قانداق نەرسىسىنى ئۇنىڭدا ئامانەت قويۇشقا خاتىرجەم بولالىغان كىشىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەدىستە مۆمىن كېچە ئۇخلىماي ئىبادەت قىلىدىغان ياكى كوپ زىكىر ئېيتىپ، كوپ يىغلايدىغان كىشى دېگىنى يوق. تەبىئىيكى، كېچە ئۇخلىماي ناماز ئوقۇش، كوپ زىكىر ئېيتىش زامانىمىزدا نۇرغۇن كىشىلەر قىلالمايۋاتقان ئەڭ كاتتا ئىبادەتلەردۇر. ئەمما بۇ ئىبادەتلەر يەنىلا شۇ كىشى بىلەنلا چەكلىنىدۇ. ئامانەتكە ئېشەنچلىك بولۇشتىن ئىبارەت ئېسىل ئەخلاق بولسا، ھەم شۇ كىشىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ھەم ئومۇم خەلق ئۈچۈن مەنپەئەتلىك بولغان ئىبادەتتۇر. شۇڭا ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلارنىڭ ئىنسانلارغا مەنپەئەتلىك بولۇشنى بەكرەك ياقتۇرىدۇ.

---

(1) تىرمىزى، ئىبنى ماجە ۋە ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ئەھۋال بۇنداق ئىكەن، پايدىسى ئۇنى ئورۇندىغان كىشىنىڭ ئۆزى بىلەنلا چەكلىنىدىغان ئىبادەتتىن، پايدىسى باشقىلارغا ئومۇم بولىدىغان ئىبادەت ئورۇنداش تەرەپتىن ئەھمىيەتلىك، ساۋاب جەھەتتىنمۇ چوڭدۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىنى تاشلاپ مەدىنىگە ھىجرەت قىلماقچى بولغان ۋاقىت مەككە كۇففارلىرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ھەممە بىرلىكتە بىر كىچىدىلا ئۇجۇقتۇرۇشنى پىلانلىغان ئەڭ خەتەرلىك ۋاقىت ئىدى. شۇنداق بىر خەۋپلىك ۋاقىتتىمۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆز جېنىنى قوغداش بىلەن قالماستىن، ئۆزىنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان مەككىلىكلەرنىڭ ئۇنىڭدا قويغان ئامانەتلىرىنى يەتكۈزۈپ بېرىشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇپ، ھەزرىتى ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىبقا ئامانەتلەرنى ئىگىلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرغان ۋە ئۇنىڭغا: «ئەي ئەلى! سەن ئامانەتلەرنى ئۆز ئىگىلىرىگە تاپشۇرۇپ بولغىچە بۇ يەردە قال، مېنىڭ ئارقامدىن كەلمە» دېگەن.

كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە كىچىك سانالغان چوڭ ئامانەتلەر(*)

ئادەتتە كىشىلەر پۇل مۇئامىلىلىرىدىكى ئامانەتنى ئادا قىلىشنى مۇھىم بىر مەجبۇرىيەت دەپ تونۇسىمۇ، كۆپ كىشىلەرنىڭ

(*) مىسىرلىق مەشھۇر ئىسلام دەۋەتچىسى ۋە تونۇلغان ناتىق ئەمر خالىدنىڭ«مۆمىنىنىڭ ئەخلاقى» ناملىق ئەسەرىدىن قىسقارتىپ پايدىلىنىلدى.

نەزەرلىرىدىن ساقىت بولۇپ كېلىۋاتقان ئامانەتلەرمۇ كۆپ. مەسىلەن: سىز بىرەر دوستىڭىزدىن بىرەر كىتاب ياكى بىرەر ئۆتنە ئالغۇ ياكى سىن ئالغۇ لېنتىسىغا چاغلىق نەرسىنى ئارىيەت ئېلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ماددىي قىممىتىنى ئاددى سانىغانلىقتىن، ئۇنى ئىگىسىگە ۋاقتى قەرەلىدە ياپشۇرمىسىڭىز، ياكى قوشنىڭىزدىن بىرەر تال يىڭنىگە چاغلىق نەرسىنى ئۆتنە ئېلىپ، ئۇنى كىچىك سانىغانلىقتىن قوشنىڭىزغا قايتۇرمىسىڭىز، سىز ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولىسىز.

بىراۋ سىزگە بىر ئامانەت سۆزنى تاپشۇرۇپ، بۇ سۆزنى پالانىغا يەتكۈزۈپ قويۇشىڭىزنى سورىغان بولسا، بۇ سۆزنى شۇ كىشىگە يەتكۈزمىسىڭىز، ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولىسىز.

بىراۋنىڭ ئۆيى ئىچىگە رۇخسەتسىز قاراش ياكى دەرىزىسىدىن ياكى ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ماراش ياكى بىراۋ ئىشىكنى ئاچقاندا، سىزنى كىرىڭ دېمىگىچە ئۆيى ئىچىگە كۆز يۈگۈرتۈش چوڭ ئەدەبسىزلىك ۋە ئېغىر خىيانەتتۇر.

ئامانەت مەيلى كىچىك ۋە ئاددى بىر نەرسە بولسۇن، مەيلى چوڭ ئامانەت بولسۇن، بەرىبىر ئامانەتتۇر. ئامانەتكە خىيانەت قىلىش ئېغىر گۇناھ.

ئېلىم ـ سېتىم ئىشلىرىدىكى ئامانەت

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «راستچىل تىجارەتچى قىيامەت كۈنىدە پەيغەمبەرلەر، راستچىللار ۋە شېھىدلار بىلەن بىرگە بولىدۇ»[1]

(1) ئىبنى ماجە، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

دېگەن سۆزى ئېلىم - سېتىم ئىشلىرىنى بېجىرىشتىكى ئامانەتنى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى راستچىللىق بار يەردە ئامانەتمۇ بولىدۇ. مالنىڭ ئەيىبىنى ئېنىق ئېيتىپ ساتقان ئادەم ئامانەتنى ئادا قىلغىنىدەك، مالنىڭ ئەيىبىنى يوشۇرۇپ، ئالغۇچىنىڭ كۆزىنى بوياپ، ياكى تاۋارغا ساختا ماركىلارنى چاپلاپ ساتقان ئادەم خېرىدارلارغا خىيانەت قىلغان بولىدۇ.

ئىش ئۈستىدىكى ئامانەت

بىر دوختۇرنىڭ يەنە باشقا بىر دوختۇرغا ياخشى چاق بولۇش يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا ھاجەت بولمىغان كېسەلنى بۇيرۇپ بېرىشى ياكى دوختۇرخانىغا كۆپ كىرىم كىرگۈزۈپ بېرىپ ياخشى چاق بولۇش ئۈچۈن ئاددى بىر ئاغرىق بىلەن يېنىغا كەلگەن كېسەلنى ئادەتتە ھاجەت بولمايدىغان ئانالىزلارنى ئېلىشقا بۇيرىشى، رېمونتچىنىڭ ئاپتوموبىلنىڭ ئازراق رېمونتى ئۈچۈن ئاپتوموبىل ئىگىسىنى ئالماشتۇرمىسىمۇ بولىدىغان زاپچاسلارنى ئېلىشقا بۇيرىشى، ئىشچىنىڭ ئۆزىگە تاپشۇرۇلغا ئىشنى قولىنىڭ ئۇچىدىلا قىلىپ قويۇپ ھەق ئېلىشى، كادىرنىڭ ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلماستىن سائەتكە قاراپ كۈن ئۆتكۈزۈشى، ئوقۇغۇچىنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلىمەستىن كۆز بويىشى ياكى ئىمتىھاندا كۆچۈرۈشى، ئاتىنىڭ باللىرىنى ئەدەپ - ئەخلاق، ئىمان - ئىنساپ ئىچىدە تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى تولۇق ئادا قىلماسلىقى، مۇئەللىمنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەلبىگە ئىلىم - مەرىپەت ئۇرۇقلىرىنى چېچىشتىن ئىبارەت مۇقەددەس بۇرچىنى ئۇنتۇپ ئۇلارنىڭ ئۆمرىنى زايا قىلىشى قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئەڭ چوڭ خىيانەتچىلىكتۇر. بۇ ئىشلار كۆرۈنۈشتە بەكمۇ ئاددىدەك كۆرۈنگەن بىلەن گۇناھى بەك ئېغىردۇر. چۈنكى مۇنداقلار خائىنلاردۇر!

سر ساقلاشتىكى ئامانەت

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «بىراۋ سۆز قىلىشۋېتىپ ئەتراپقا قارىۋەتسە، بۇ سۆز ئامانەتتۇر»[1] دېگەن. بۇ ھەدىسنىڭ مەنىسى، ئىككى ئادەم سۆزلىشىۋېتىپ، بۇ سۆزنى ئاڭلاۋاتقان ئۈچىنچى شەخس بار ياكى يوقلىقىدىن خاتىرجەم بولۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بىرى ئوڭ ۋە سولغا قارىۋەتسە، بۇ سۆز باشقىلار ئاڭلاپ قالسا بولمايدىغان سىر بولۇپ، ئامانەت سۆزگە ئايلىنىدۇ. ئۇنى ساقلاش ئاڭلىغۇچىنىڭ ئۈستىگە ئامانەت بولۇپ بەلگىلىنىدۇ. ئۇنى «بۇ سىر، بۇنى ھېچكىمگە دېمەڭ» دېيىش ھاجەتسىز.

ئەڭ چوڭ خىيانەت

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «قىيامەت كۈنى ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە ئەڭ چوڭ خىيانەت ئۆزىنىڭ ئايالىنى سۆزگە سېلىپ، ئۇنىڭ سىرىنى بىلىۋالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ سىرىنى سىرتقا يايغان ئەرنىڭ خىيانىتىدۇر»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

دۇنيادا شۇنداق رەزىل ۋە پەس ئىنسانلار باركى، ئۇلار باشقىلارنىڭ ئاجىز نۇقتىسىنى تۇتۇۋېلىپ ھەمىشە پۇرسەتپەرەستلىك بىلەن جان باقىدۇ. مۇنداقلار ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ ئىپپەت - نومۇسى ۋە يۈز - ئابرويىنىڭ ھېچقانداق قىممىتى يوق. مۇنداق ئىنسانلار ئىنسان تۈرىنىڭ ھايۋان دەرىجىسىدىكى رەزىللىرى بولۇپ، شەخسىي مەنپەئەت

(1) ئەبۇداۋۇد، تىرمىزى ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

ئۇچۇن ھەر قانداق ئادەمنى سېتىۋېتىشتىن ئىككىلەنمەيدۇ. ھەتتا ئۆزىنىڭ ھايات شېرىكى ۋە قوينىدىكى ئايالىنىڭمۇ ئاجىز نۇقتىسىنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇنىڭ بەزىبىر ئەيىبلىرىنى، خاتالىقلىرىنى خەلقى ئالەمگە يېيىپ، ئۆزىنى ۋە ئايالىنى رەسۋا قىلىشتىن قورقۇپ قالمايدۇ. مۇنداقلار قىيامەت كۈنى ئاللاھ تائالا ئۇلارنىڭ پەسكەشلىكىدىن ئۇلارغا نەزەر سالماستىن ۋە گەپ ـ سۆز قىلماستىن دوزاخقا تاشلايدىغان نومۇسسىزلاردۇر.

ئايالنىڭ ئامانىتى

كۆپ كىشىلەر ئايالنى نىكاھلاپ ئالغاندىن كېيىن، ئايالنى خۇددى يانچۇقىدىكى پۇلدەك خالىغانچە تەسەررۇپ قىلىدىغان ئۆز مۈلكى دەپ ھېسابلايدۇ. بۇ ئىنتايىن خاتا چۈشەنچە بولۇپ، ئايال ئەرنىڭ مۈلكى ئەمەس، بەلكى ئۇ ئاللاھنىڭ مۈلكىدۇر!

ئايالنى نىكاھلاپ ئېلىش بىلەن بۇ ئايال ئالغۇچى ئەرنىڭ گەردىنىدە ئامانەتكە ئايلىنىدۇ، قىيامەت كۈنى بۇ ئەر ئاللاھنىڭ ئالدىدا بۇ ئامانەتنىڭ جاۋابكارلىقىدىن سورىلىدۇ. ئاللاھ تائالا قۇرئاندا كەرىمدىكى: ﴿وَأَخَذْنَ مِنكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا﴾ يەنى «ئايالال سىلەردىن مۇستەھكەم ئەھدە ئالغان تۇرسا...»[1] دېگەن ئايەتتە بۇ ئامانەتنى «مۇستەھكەم ئەھدە» دەپ ئاتىغان. مەلۇمكى، ئايالنىڭ ئېرىدىن ئالغان مۇستەھكەم ئەھدىسى نىكاھلىنىش ئالدىدا، ئەرنىڭ ئۇنىڭغا ئۆمۈرلۈك شېرىك بولۇش ھەققىدىكى تەلىپىنى قوبۇل قىلغانلىقىدۇر. ئاللاھ تائالا

(1) نىسا سۈرىسى 21-ئايەت.

نىكــاھتىن باشــقا ھېچقانــداق ئەھــدىنى «مۇســتەھكەم ئەھــدە»دەپ ســۈپەتلىگەن ئەمەس. مانــا بــۇ، ئەر ـ ئايــاللىق رىشتىــسىنىڭ نەقەدەر مــۇقەددەس ئىكەنلىكىنــى بىلىــش ئۈچــۈن يېتەرلىكتــۇر. شــۇنداق مــۇقەددەس بىــر رىــشتىگە خىيــانەت قىلىــش ھەقىــقەتەن ئەڭ چــوڭ خىيانەتتۇر. ئۇنىڭ گۇناھىمۇ ئەلۋەتتە ئېغىردۇر.

بالىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا مۇئامىلە قىلىشىدىكى ئامانەت

بالىلارنىــڭ ئاتــا ـ ئانىــسىغا قىلىــدىغان مۇئامىلىــسىدىكى ئامــانەت ئۇلارغا خىيانەت قىلماسلىقى، ئۇلارنىــڭ رۇخسىتىــسىز ئۆيىــدىن پــۇل ـ مــال يــاكى ئــاددى بىــر نەرســىنىمۇ ئالماســلىقىدۇر. گەرچە ئالغــان نەرســى تىلغا ئالغۇچىلىكى يــوق ئــاز مىقــداردىكى نەرسە بولىسمۇ، ئۇلارنىــڭ ئاتــا ـ ئانىــسىنىڭ رۇخسىتىــسىز ئېلىــشى خىيــانەت ھەمــدە تەدرىجــى ھالــدا كۆپرەك ئېلىپ چوڭراق خىيانەت قىلىشنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر.

قىزلارنىــڭ ئاتــا ـ ئانىــسىنىڭ رۇخسىتىــسىز ھالــدا، يىگىــتلەر بىــلەن پەش تارتىشىپ يۈرۈشــى، مەخپــى جــايلاردا ئۇچرىشىــشى ئاتــا ـ ئانىــسىغا ۋە ئۇلارنىــڭ ئىشەنچىــسىگە قارشــى قىلىنغــان ئەڭ چــوڭ خىيــانەتتۇر. قىــز ئەگەر ئەخلاقىــي جەھەتــتىن بۇزۇلۇشــقا تەرەققــى قىلىــپ بارســا، خىيــانەت دەرىجىــسىمۇ ئاشــىدۇ، ئۇنىــڭ ئاتــا ـ ئانىــسىنى خەلقــى ئــالەم ئالدىــدا يەرگە قاراتقانلىق جىنايىتى ئايرىم بىر خىيانەتتۇر.

شــۇنداقلا يىگىتلەرنىڭمــۇ قىزنىــڭ ئاتــا ـ ئانىــسىدىن مەخپــى ھالــدا ئۇنىــڭ بىــلەن ئۇچرىشىــشى خىيــانەت بولغانلىــقنىڭ ســرتىدا، كىــشىلەرنىڭ ئىپــپەت ـ نومۇســىغا ۋە يــۈز ـ ئابرويىغــا قارشــى ئىــشلەنگەن جىنــايەتتۇر. قىيامەت كــۈنى بۇنــداق خىيانەتلەرنىــڭ سورىقى ئەلــۋەتتە بولىــدۇ، جازاسى ئېغىر بولىدۇ.

سىز ئىگە بولغان ھەممە نەرسە ئامانەتتۇر

ئاللاھ تائالا سىزگە ئاتا قىلغان نېمەتلەرنىڭ ھەممىسى سىزدە ئامانەت بولۇپ، ئۇلارنى ساناپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس. مەسىلەن: جان سىزدە ئامانەت ئۇنى ھالاك قىلىشقا سەۋەب بولىدىغان ئىشلارنى قىلسىڭىز بۇ ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولىسىز.

تېنىڭىزنىڭ ساقلىقى سىزدە ئامانەت. ئۇنى ئاسراشقا ئەھمىيەت بەرمىسىڭىز ياكى ئۇنىڭغا زىيانلىق نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلسىڭىز، ئۇنىڭغا خىيانەت قىلغان بولىسىز.

ئەقىل سىزدە ئامانەت. ئەقىلنى كەتكۈزىدىغان ئىچىملىكلەرنى ياكى زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى ئىستېمال قىلسىڭىز بۇ ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولىسىز.

تىلىڭىز سىزدە ئامانەت. ئۇنى غەيۋەت - شىكايەتلەر ئۈچۈن قوللانسىڭىز، ئۇنىڭغا خىيانەت قىلغان بولىسىز. چۈنكى تىلنى ئاللاھ تائالا ياخشى سۆز قىلىش ئۈچۈن ياراتقان.

بالىلىرىڭىز سىزدە ئەڭ چوڭ ئامانەت. ئۇلارنى ياخشى تەربىيىلىمەستىن ئۆز ھالىغا قويۇۋەتسىڭىز بۇ ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولىسىز. بالىلارنى چىرايلىق كىيىندۈرۈپ، قورسىقىنى ياخشى تويغۇزۇپ، كۆيۈنۈپ باققىنىڭىز ھېساب ئەمەس. چۈنكى ئىت، مۈشۈكلەرمۇ بالىلىرىنى باقىدۇ ۋە ئۇلارغا كۆيۈنۈپ باغرىغا باسىدۇ.

بىلىمىڭىز سىزدە ئامانەت. ئۆگەنگەن بىلىمىڭىزنى دىنغا، خەلققە ۋە ۋەتەنگە پايدىلىق ئىشلار ئۈچۈن قوللانمىسىڭىز، بۇ ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولىسىز.

كەسپىڭىز ياكى خىزمىتىڭىز سىزدە ئامانەت. ئۇنى قېتىرقىنىپ قىلمىسىڭىز، كۆز بويامچىلىق قىلسىڭىز، ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولىسىز.

مەنسىپىڭىز سىزدە ئامانەت. مەنسەپنى سۇيىئىستېمال قىلىپ، شەخسىي مەنپەئەتىڭىز ئۈچۈن قوللانسىڭىز، ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولىسىز.

پۇل - مېلىڭىز سىزدە ئامانەت. ئاللاھ تائالا ئاتا قىلغان پۇل - مالنى هارام يوللارغا قوللانسىڭىز ياكى ئۇنىڭ زاكىتىنى بەرمىسىڭىز ئۇنىڭغا خىيانەت قىلغان بولىسىز.

دېمەك، ئاللاھ تائالا سىزگە ئاتا قىلغانلارنىڭ هەممىسى سىزدە ئامانەت.

ئاللاھ تائالا بۇ نېمەتلەردىن چوقۇم سوراق - سوئال قىلىدۇ، قانداق ئىشلەتكەنلىكتىن هېساب ئالىدۇ. قۇرئان كەرىمدىكى ﴿**ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ**﴾ يەنى «ئاندىن دۇنيادا سىلەرگە بېرىلگەن نېمەتلەردىن سوراق - سوئال قىلىنىسىلەر»[1] دېگەن ئايەت بۇ مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام مۇنداق دېگەن: «قىيامەت مەيدانىغا بەندىنىڭ قەدىمى قويۇلغان هامان تۆت نەرسىدىن سورىلىدۇ: ئۆمرىنى نېمە بىلەن تۈگەتكەنلىكىدىن، ياشلىقىنى نېمە بىلەن ئۆتكۈزگەنلىكىدىن، پۇل - مالى نەدىن تېپىپ، نەگە

(1) تەكاسۇر سۈرىسى 8-ئايەت.

ئىشلەتكەنلىكىدىن، ئۆگەنگەن بىلىمى بىلەن قانداق ئىشلارنى قىلغانلىقىدىن»[1].

دىننى يەتكۈزۈش ئامانىتى

ئاللاھ تائالانىڭ دىننى ئىنسانلار ئارىسىدا تەشۋىق قىلىش، ئۇنىڭغا چاقىرىش ھەرقانداق بىر مۇسۇلمان ئۈچۈن پەرزدۇر. خۇسۇسەن ئۆلىمالار ئۈچۈن ئۇنىڭدىن باشقا تارتىپ ئالالمايدىغان مۇھىم مەجبۇرىيەتتۇر. ھەرقانداق بىر مۇسۇلمان ئىسلام دىنىدىن مەسئۇلدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مەندىن بىر ئايەت بولسىمۇ كىشىلەرگە يەتكۈزۈڭلار»[2] دەپ بۇيرىغان. كىشىلەرنى ياخشى ئىشلارغا چاقىرىپ، يامان ئىشلاردىن توسۇش ئىلگىرىكى ساماۋىي(ئاللاھتىن كەلگەن) دىنلارنىڭ ھېچقايسىسىدا تولۇق مەنىدە ئىپادىسىنى تاپالمىغان، پەقەت ئىسلام ئۈممىتىدە تولۇقى بىلەن ئىپادىلىنىپ كەلمەكتە. شۇڭا كىشىلەرنى ياخشى ئىشلارغا چاقىرىپ، يامان ئىشلاردىن توسۇش ئىسلام ئۈممىتىنىڭ ئەڭ ئالاھىدە خىسلەتلىرىدىن بىرىدۇر.

ئاللاھ تائالا ئىسلام ئۈممىتىنىڭ (مۇسۇلمانلارنىڭ) خىسلىتىنى ماختاپ مۇنداق دېگەن: ﴿**كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّهِ**﴾ يەنى «ئى مۇھەممەد ئۈممىتى! سىلەر ئىنسانلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان، ياخشىلىققا

---

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى.
(2) ئىمام تىرمىزى ۋە ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسىدىغان، ئاللاھقا ئىمان ئېيتىدىغان ئەڭ ياخشى ئۈممەتسىلەر»[1].

كىشىلەرنى ئىسلامغا دەۋەت قىلىش، ئۇنىڭغا يېتەكلەش، ئۇنىڭ گۈزەللىكلىرىنى ۋە ئەۋزەللىكلىرىنى كىشىلەرگە كۆرسىتىش ھەر بىر مۇسۇلمان ئۈچۈن چوڭ ئامانەتتۇر.

ئەمدى مۇسۇلمانلار بۇ ئامانەتنى قانداق ئادا قىلىدۇ؟

مۇسۇلمانلار كىشىلەرنى سۆزى ۋە ئەمەلىيىتى بىلەن يېتەكلەيدۇ. شۇنداق قىلغاندىلا بۇ ئامانەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىققان بولىدۇ. كىشىلەرنى دىنغا دەۋەت قىلىش ئېغىز بىلەنلا بولىدۇ، دېگۈچىلەر خاتالاشقانلاردۇر! پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام كىشىلەرنى دىنغا چاقىرىشتا نۇتۇق سۆزلەش، تەبلىغ قىلىش ۋە نەسىھەت قىلىش بىلەن چەكلىنىپ قالغان ئەمەس، بەلكى ئۇ ئۆزى دەۋەت قىلىۋاتقان دىننى ئەمەلىي ھاياتىدا تولۇقى بىلەن ياشاتقان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىك قىلغان 23 يىللىق شانلىق ھاياتى بۇنىڭغا گۇۋاھتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارنى قانداقلا بىر ئىشقا بۇيرىسا، ئاۋۋال ئۇنى ئۆزى قىلىپ كۆرسەتتى، ئۇلارنى قانداقلا بىر ئىشتىن توسسا، ئاۋۋال ئۆزى ئۇنىڭدىن قول يىغاتتى. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تائالانىڭ: «ئى مۇھەممەد! ئائىلەڭدىكىلەرنى (ۋە جىمى ئۈممىتىڭنى) نامازغا بۇيرىغىن،

---

(1) ئال ئىمران سۈرىسى 110-ئايەت.

ئۆزەڭمۇ ئۇنى ئادا قىلىشتا چىداملىق بولغىن»[1] دەپ بۇيرىغان ئۇلۇغۋار پرىنسىپى بويىچە ئىش كۆرەتتى.

ئاللاھ تائالانىڭ بۇ ئايەتتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى باشقىلارغا نامازدا باشلامچى بولۇشقا بۇيرۇشى ئۇنىڭ پۈتۈن ئىشلاردا شۇنداق باشلامچى بولۇشىنى تەقەززا قىلىدۇ. بۇ ئايەت يەنە، پەيغەمبەرنىڭ ئۇممىتى بولغان پۈتۈن مۇسۇلمانلارنىڭ، خۇسۇسەن پەيغەمبەرنىڭ ۋارىسلىرى بولغان ئۆلىمالارنىڭ ياخشى ئىشلارنى قىلىشتا، يامان ئىشلاردىن قول ئۈزۈشتە كىشىلەرگە باشلامچى بولۇشى لازىملىقىنى تەقەززا قىلىدۇ.

ئىسلام دىنى بۇ ئۇسۇل بىلەن تارقالغان. ئىسلام دىنىنىڭ ئەرەب يېرىم ئارىلىدىن ھالقىپ، ھەرخىل مىللەتلەر ۋە دۆلەتلەرگىچە بېرىپ تارقىلىشى ۋە ھەر مىللەت كىشىلىرىنىڭ قەلبىدە مۇستەھكەم ئورۇن ئېلىشىغا تۈرتكە بولغان ئامىللارنىڭ ئەڭ چوڭى ئىسلام دەۋەتچىلىرىنىڭ گۈزەل ئەخلاقى، ئەمەلىيەتچانلىقى، سۆزى بىلەن ھەرىكىتىنىڭ بىردەك بولغانلىقى ئىدى. ئىسلام دىنىنىڭ ئاسىيا قىتئەسىدە كەڭ ئورۇن ئېلىشىنىڭ سەۋەبىمۇ ئىسلام دىنىنى تارقاتقان سودا كارۋانلىرىنىڭ ھەققانىيلىقى ۋە ئېسىل پەزىلەتلىرى بىلەن كىشىلەرنى قايىل قىلغانلىقى ئىدى. ئىسلام دىنىنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتىشىمۇ شۇنداق بولغان. سۇتۇق بۇغرا خاننىڭ مۇسۇلمان بولغانلىق ھەققىدىكى قىسسە بۇنىڭ جانلىق مىسالى.

---

(1) تاھا سۈرىسى 132-ئايەت.

ۋاپادارلىق

ۋاپادارلىق دېگەن سۆز قولاققا چىرايلىق ئاڭلىنىدىغان، قەلبلەرگە تولىمۇ يېقىملىق بىر سۆز. ھەركىمنىڭ كۆڭلىدىكى ۋاپادار كىشىلەرگە بولغان ھۆرمەت ـ ئېھتىرام، ئۇنىڭ بىلەن مۇئامىلە قىلىش ئىشلىرىدىكى خاتىرجەملىك، ئىشەنچ ۋە كۆڭۈل ئازادىلىكى بۇنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. چۈنكى ۋاپادارلىقتىن ئىبارەت بۇ گۈزەل ئەخلاق كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىكى ئىشەنچ ۋە خاتىرجەملىكنىڭ كاپالىتىدۇر.

ۋاپادارلىق ئەڭ گۈزەل ئەخلاق، ئېسىل خىسلەت، ئۇلۇغ پەزىلەت بولۇپ، تۈزكورلۇق ھۆكۈم سۈرگەن بۇ دۇنيادا تېپىلىشى ئىنتايىن ئاز بولغان، ھەركىم ئۇنىڭغا ئىشتىھا قىلىدىغان قىممەتلىك نەرسە. كاشكى، ۋاپادارلىق ھەر بىر ئۆينىڭ ئىشىك، دەرىزىلىرىدىن ھەر بىر قەلبكە ۋە ھەر بىر ئۆيگە كىرىپ ئورۇنلىشىپ، شاقاۋەتكە تولغان بۇ دۇنيانى جەننەتكە ئايلاندۇرسا ئىدى.

كىمدىن سورىسىڭىز «مەن ۋاپادارمەن» دەيدۇ. ئەمما ئەمەلىيەتتە شۇنداقمۇ؟ بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشتىن ئاۋۋال «ۋاپادارلىق» دېگەن سۆز ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان ئىشلارنى بىلىشكە توغرا كېلىدۇ.

نۇرغۇن كىشىلەر «ۋاپادارلىق» دېگەن سۆزنى ۋەدىسىگە تۇرۇش، ياخشىلىق قىلغان كىشىگە شۇ ياخشىلىقنىڭ مۇكاپاتىنى بېرىش دېگەن ئاددى مەنىسىدىلا چۈشىنىدۇ. ئەمما ۋاپادارلىقنىڭ مەنىسى بۇنىڭدىن چوڭ، دائىرىسى كەڭ، ئەلۋەتتە.

ۋاپادارلىق تەلەپ قىلىدىغان ئىشلار

تۆۋەندىكى 6 ئىشتا ۋاپادارلىق جىددىي ھالدا تەلەب قىلىنىدۇ:

1. ئاللاھ تائالاغا ۋاپادار بولۇش.

2. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋاپادار بولۇش.

3. ئىنسانلارغا مۇئامىلە ئىشلىرىدا ۋاپادار بولۇش.

4. سىزگە ياخشىلىق قىلغان كىشىلەرگە ۋاپادار بولۇش.

5. ھايات مۇساپىسىدە سىز تونۇغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىگە ۋاپادار بولۇش.

6. ۋەدىگە ۋاپادار بولۇش.

1. ئاللاھ تائالاغا ۋاپادار بولۇش

مەن ئاللاھ تائالاغا بىرەر ئىشتا ۋەدە قىلمىغان تۇرسام، نېمىگە ۋاپادارلىق قىلىمەن؟ دەپ ھەيران قېلىشىڭىز مۇمكىن. ئەمما ئاللاھ تائالانىڭ سىزگە ئاتا قىلغان سانسىز نېمەتلىرىنى ئېسىڭىزگە ئالغىنىڭىزدا، ھەقىقەتەن ئاللاھ تائالاغا مىننەتدار ئىكەنلىكىڭىزنى ۋە ئۇنىڭغا ۋاپادار بولۇشنىڭ تەبىئىي بۇرچ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىسىز.

قۇرئان كەرىمدە: ﴿وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ﴾ يەنى «سىلەردىكى قانداقلا بىر نېمەت بولمىسۇن، ئۇ چوقۇم ئاللاھتىندۇر»[1] دەيدۇ.

قېنى ئويلاپ بېقىڭ... بالام دەپ باغرىغا باسقان، بىر ئۆمۈر ياخشىلىق قىلغان، بارلىق ئېھتىياجلىرىنى تەل قىلىپ ھازىرلاپ بەرگەن، ھەممىنى ئۇنىڭغا بەدەلسىز بەرگەن ئاتا ـ ئانىسىغا تۇزكورلۇق قىلىپ، ئۇلاردىن يۈز ئۆرۈگەن بىر ئىنسانغا قانداق باھا بېرىسىز؟ خەلقى ئالەم ئۇنى نېمە دەيدۇ؟

ئاللاھ تائالانىڭ سىزگە ئاتا قىلغان ياخشىلىقلىرى، ئىنئاملىرى ۋە بەرگەن نېمەتلىرى ئاتا ـ ئانىڭىزنىڭ قىلغانلىرىدىن كۆپ ئەمەسمۇ؟ سىزنى چىرايلىق شەكىلدە ھۆرمەتلىك ئىنسان قىلىپ ياراتتى، پۇت، قولىڭىزنى ساق قىلدى، تۈرلۈك نازۇنېمەتلەر بىلەن سىزنى ئوزۇقلاندۇردى ئەمەسمۇ؟ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «سىلەر ئۆزۈڭلاردىن يۇقىرى كىشىلەرگە ئەمەس، سىلەردىن تۆۋەنلەرگە قاراڭلار. بۇ ئاللاھ تائالانىڭ نېمەتلىرىنى تونۇشۇڭلار ئۈچۈن ياخشىدۇر»[2] دېگەن. ئاللاھ تائالانىڭ سىزگە ئاتا قىلغان سانسىز نېمەتلىرىنى تونۇشىڭىز ئۈچۈن بۇ ھەدىس ئۆلچەم بولالايدۇ.

سىزدىن تۆۋەن ئادەملەرگە قاراڭكى، ئاللاھ سىزنى ئۇلاردىن قانداق يۇقىرى، قانداق ھۆرمەتلىك قىلدى، لەززەتلىك رىزىقلار بىلەن سىزنى قانداق ئوزۇقلاندۇردى. ئاتا ـ ئانىڭىزدىكى سىزگە بولغان مېھرى ـ شەپقەتنىمۇ ئاللاھ تائالا ئۇلارنىڭ قەلبلىرىگە سىڭدۈرگەن ئەمەسمۇ؟

---

(1) نەھل سۈرىسى 53 ـ ئايەت.

(2) ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

قەلبىدىن مېھرى - شەپقەت سۇغۇرۇپ ئېلىنغان ئادەملەر بالىلىرىنى سىزنىڭ ئاتا - ئانىڭىزدەك كۆيۈنۈپ قاتارغا قوشالامدۇ؟

مەسئۇلىيەتسىز، تەربىيەسىز تاشلىۋېتىلگەن بالىلارنىڭ جەمئىيەت داشقاللىرىغا ئايلىنىپ، پۈتۈن بالايىئاپەتلەرنىڭ مەنبەسى بولۇپ قالغانلىقىنى بىلەمسىز؟

ئەمدى ئاللاھ تائالا بىزگە قىلغان ياخشىلىقلىرىنىڭ بەدىلىگە مۇكاپات بېرىشىمىزگە ياكى مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشىمىزگە موھتاجمۇ؟ دېگەن سوئالغا جاۋاب بېرىپ دەيمىزكى، ئاللاھ تائالا بىزگە موھتاج ئەمەس، شۇنداقلا بىزنىڭ ھېچ نەرسىمىزگە موھتاج ئەمەس، شۈكۈر قىلغۇچىلارنىڭ شۈكرىسى بىلەن ئاللاھ تائالاغا پايدا بولۇپ كەتمەيدۇ، تۇزكورلۇق قىلغۇچىلارنىڭ تۇزكورلىقى بىلەن ئۇنىڭغا زىيان يەتمەيدۇ. پايدا - زىيان پەقەت ئۆزىمىز ئۈچۈندۇر.

ئۇنداقتا ئاللاھ تائالاغا قانداق ۋاپادارلىق قىلىش كېرەك؟

ئاللاھ تائالاغا بولغان ۋاپادارلىق مۇنۇ ئۈچ ئىش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ:

(1) ئاللاھ تائالاغا چىن ئىشىنىش.

(2) ئەمەل - ئىبادەتلەرنى پەقەت ئاللاھ تائالانىڭ رازىلىقى ئۈچۈنلا قىلىش.

(3) بۇيرىغانلىرىنى ئورۇنلاش، توسقانلىرىدىن يېنىش.

بۇ ئۈچ ئىشنى تولۇق ئادا قىلسىڭىز سىز ئاللاھقا ۋاپادار بەندە بولغان بولىسىز.

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ يەنى «مەن ئىنسانلارنى ۋە جىنلارنى پەقەت ماڭا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈنلا ياراتتىم» دېگەن. بۇ ئايەتنىڭ مەنىسى: مەن ئىنساننى مېنىڭ ئەمرىمگە بويسۇنۇپ، مەن خالىغان رەۋىشتە هايات كەچۈرۈشى ئۈچۈن ياراتتىم، دېگەنلىكتۇر. ئاللاھ تائالانىڭ بۇيرىغانلىرىنى ئورۇنداپ، توسقانلىرىدىن يېنىش ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىش ۋە ئاللاھ تائالا بەلگىلەپ بەرگەن شەرىئەت پرىنسىپلىرى ئىچىدە ھەرىكەت قىلىپ، ئۇ خالىغان رەۋىشتە ھايات كەچۈرۈش ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلغانلىقتۇر.

ئاللاھ تائالاغا ئىمان ئېيتىشنىڭ ئۆزى ئۇنىڭغا چىن ئىخلاس قىلىش، نېمەتلىرىگە شۈكۈر قىلىش، بۇيرىغانلىرىنى ئورۇنداپ، توسقانلىرىدىن يېنىش ئارقىلىق ئۇنىڭغا پۈتۈنلەي بويسۇنۇشتىن ئىبارەت ۋاپادارلىقنى تەقەززا قىلىدۇ. شۇڭا ئاللاھ تائالا ئىسرائىل ئەۋلادىغا مۇنداق دېگەن: «ئەي ئىسرائىل ئەۋلادى! مېنىڭ سىلەرگە بەرگەن نېمىتىمنى ياد ئېتىڭلار، ماڭا بەرگەن (ئىمان ئېيتىش، تائەت ـ ئىبادەت قىلىش، بۇيرىغانلىرىمنى ئورۇنداپ، توسقانلىرىمدىن يېنىش بىلەن ماڭا بويسۇنۇش ھەققىدىكى) ۋەدەڭلارغا ۋاپا قىلىڭلار، مەنمۇ سىلەرگە قىلغان (ساۋاب بېرىش ھەققىدىكى) ۋەدەمگە ۋاپا قىلىمەن، مەندىنلا قورقۇڭلار»[1].

(1) بەقەرە سۈرىسى40 ـ ئايەت.

ۋاپادارلىق ئۈلگىسى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى بارلىق كەمچىلىكلىرى كەچۈرۈم قىلىنغان، ھەر قانداق بىر گۇناھتىن پاك بىر زات تۇرۇپ، كېچىلىرى ئاللاھ تائالاغا ئىبادەت قىلىپ نامازدا ئۇزۇن تۇرغانلىقتىن پۇتلىرى ئىششىپ كېتەتتى. ھەزرىتى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا ئۇنىڭغا: «يا رەسۇلەللاھ! سىزنىڭ ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى بارلىق گۇناھىڭىز ئەپۇ قىلىنغان تۇرسا، نېمانچە ئۆزىڭىزنى قىينايسىز؟ دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ئاللاھ تائالانىڭ شۈكۈر قىلغۇچى بەندىسى بولمامدىمەن»[1] دەپ جاۋاب بېرەتتى.

سىز دۇنيادا سىزگە ياخشىلىق قىلغان بىرىنىڭ شۇ ياخشىلىقىنى قايتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشقان يەردە، سىزگە سان - ساناقسىز نېمەتلەرنى ئاتا قىلغان شەپقەتلىك رەببىڭىزنىڭ شۇ ياخشىلىقلىرىغا ۋاپا قىلىش ئۈچۈن تىرىشمامسىز؟ ھەمدە، سىزنىڭ رەببىڭىز سىزنىڭ بۇ ۋاپادارلىقىڭىزنى مۇكاپاتسىز قويمايدۇ ئەمەسمۇ؟!

بىزنىڭ ئاللاھ تائالاغا ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ۋاپا چۈرچىمىز ناھايىتى كوپ. مەسىلەن: ئاللاھ تائالا ئىبادەت بابىدا بىزنى : ﴿وَأَقِيمُواْ الصَّلاَةَ وَآتُواْ الزَّكَاةَ﴾ يەنى «ناماز ئوقۇڭلار، زاكاتنى ئادا قىلىڭلار»[2] دەپ بۇيرىدى. ئاللاھ تائالانىڭ بۇ ئەمرىگە تولۇق ۋاپا قىلدۇقمۇ؟

(1) ئىمام بۇخارى، ئىمام مۇسلىم، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) بەقەرە سۈرىسى 43-ئايەت.

ئەخلاق بابىدا: ﴿قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ يەنى «مۆمىنلەرگە ئېيتقىنكى، نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن»[1]، ﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ﴾ يەنى «مۆمىنەلەرگە ئېيتقىنكى، نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن، ئەۋرەت ئورگانلىرىنى ياپسۇن...﴾[2] دەپ بۇيرىدى. ئاللاھ تائالانىڭ بۇ ئەمرىگە ۋاپا قىلالىدۇقمۇ؟

ئەنەس ئىبنى نەزىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ سەپەر ئۈستىدە بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن بەدىر غازىتىغا قاتنىشالمىغان ۋە ئاللاھ تائالاغا ۋەدە قىلىپ: «ئاللاھ تائالا ئەگەر ماڭا مۇشرىكلار بىلەن ئۇرۇش قىلىش پۇرسىتىنى بەرسە، مېنىڭ قانداق جەڭ قىلىدىغانلىقىمنى ئاللاھ چوقۇم كۆرسىتىدۇ» دېگەن بولۇپ، ئۇھۇد غازىتىدا مۇسۇلمانلار دەسلەپتە يېڭىلىپ مەيدىنىگە قايتىۋاتقان پەيتتە، ئەنەس ئىبنى نەزىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دۈشمەن تەرەپكە ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. سەئد ئىبنى مۇئاز ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، «ئەي ئەنەس، ھەممە ئادەم مەيدانە تەرەپكە چېكىنىۋاتسا، سەن نەگە كېتىۋاتىسەن؟» دېگەندە، ئەنەس ئىبنى نەزىر قەتئىيلىك بىلەن: «جەننەتكە كېتىۋاتىمەن، جەننەتنىڭ خۇش پۇرىقى بۇرنۇمغا كىرىۋاتىدۇ»دەپ يولىغا داۋام قىلغان ۋە ئاخىرى شېھىد بولغان.

(1) نۇر سۈرىسى30-ئايەت.
(2) نۇر سۈرىسى31-ئايەت.

ۋاپاسىزلىق ئۈلگىلىرى

ئاللاھ تائالا بەزى ئىنسانلارنىڭ ۋەدىسىدە تۇرالمايدىغان ۋاپاسىزلىق خاراكتېرىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزىلەر: ‹ئەگەر ئاللاھ بىزگە ئۆز پەزلىدىن ئاتا قىلسا (يەنى رىزقىمىزنى كەڭ قىلسا) ئەلۋەتتە سەدىقە بېرەتتۇق، ئەلۋەتتە ياخشىلاردىن بولاتتۇق› دەپ ئاللاھقا ئەھدە قىلدى. ئاللاھ ئۇلارغا ئۆز پەزلىدىن ئاتا قىلغان (يەنى باي قىلغان) چاغدا، بېخىللىق قىلىشتى. ئۇلار (سەدىقە قىلىمىز، ياخشىلاردىن بولىمىز دەپ) ئاللاھقا بەرگەن ئەھدىسىگە خىلاپلىق قىلغانلىقلىرى، (ئىماننى، ئېھساننى، دەۋا قىلىشتىكى) يالغانچىلىقلىرى ئۈچۈن، ئاللاھقا ئۇچرىشىدىغان كۈنگە قەدەر مۇناپىقلىقنىڭ دىللىرىدا (يىلتىز تارتىپ) تۇرۇشىنى ئاللاھ ئۇلارنىڭ (ئىشىنىڭ) ئاقىۋىتى قىلدى»[1].

زامانىمىزدا شۇنداق ئىنسانلار باركى، ئاللاھ تائالاغا قارىتا ۋاپادار بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئاللاھ تائالانىڭ بەندىلىرىگە ۋاپاسىزلىق قىلىدۇ. مەسىلەن: بىرى يەنە بىرىگە: «سەن ماڭا شۇ ياخشىلىقنى قىلغىن ياكى بۇ قىيىنچىلىقىمنى ھەل قىلغىن، مەن سېنىڭ ئۈچۈن ئۇنداق قىلىمەن، مۇنداق قىلىمەن، ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، مەن سۆزۈمدە تۇرىمەن» دەپ قارشى تەرەپنى قايىل قىلىدۇ، ئەمما ئىشنى ھەل قىلىۋالغاندىن كېيىن، تەبىئىتىگە سىڭگەن تۇزكورلۇقى سەۋەبلىك ئىلگىرى بەرگەن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمايدۇ. مانا بۇ، ئەڭ سەسكىنىشلىك خىيانەت ھەم مۇناپىقلىقتۇر.

(1) تەۋبە سۈرىسى75-77- ئايەتلەر.

ھۆنەرۋەن ياكى رېمونتچى بىراۋغا پالانى كۈنى كېلىپ ئىشىڭىز ھازىر بولىدۇ، دەپ ۋەدە قىلىدۇ، ئەمما دېگەن كۈندە كەلگىنىدە، بۇ كازراپ ھۆنەرۋەن ياكى رېمونتچى ھېچقانداق خىجىللىق ھېس قىلماستىن ياكى ئۆزرە ئېيتماستىن، يوق باھانىلەرنى ئويدۇرۇپ، ئۇنىڭغا يەنە باشقا بىر كۈنى كېلىشنى ئېيتىدۇ. بۇ مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىگە چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن بىر ناچار ئادەت.

بىز مۇشۇ ھالىتىمىز ۋە مۇشۇ ناچار ئەخلاقىمىز بىلەن تۇرۇپ قانداقمۇ «ئاللاھ بىزگە ياردەم بەرمەمدۇ؟ تۈرمۇشىمىزنى غەربلىكلەرنىڭكىدەك پاراۋان قىلىپ بەرمەمدۇ؟ ئاللاھ مۆمىنلەر بىلەن بىللە ئەمەسمىدى؟» دېيەلەيمىز؟

غەربلىكلەردە بىر - بىرىنى ئالداش، ۋەدىسىدە تۇرماسلىق، يالغان سۆزلەش يوق! ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزدە تولۇقى بىلەن بار. ئاللاھنىڭ دىنىدىن ۋە ئۇنىڭ ياردىمىگە ھەقلىق بولۇشتىن قانچىلىك يىراقلىشىپ قالغانلىقىمىزنى ئەمدى چۈشەندىڭىزمۇ؟!

2. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋاپادار بولۇش

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قانداق ۋاپادار بولىمىز؟ ھالبۇكى، ساھابىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرگە ياشاش شەرىپىگە نائىل بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ۋاپادار ئىدى. ئەمدى بىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرگە ياشىمايۋاتىمىز، ئۇنىڭغا قانداق ۋە نېمە ئىشتا ۋاپادار بولالايمىز؟ دېگەن سوئال ئەقلىڭىزگە كېلىدۇ.

بۇ سوئالنىڭ جاۋابى بىر جۈملە سۆز بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىغا ئەگىشىش، ئۇنىڭ سۈننەتلىرىگە ئەمەل قىلىش ۋە ئۇنى ھاياتىمىزنىڭ پۈتۈن ساھەلىرىدە ئۈلگە قىلىشتۇر.

بىرىنچى خەلىپىنىڭ ۋاپادارلىقى

جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرگە كېتىۋاتاتتى. ئۇ ساھابىلەرنىڭ يوقسۇللىرىدىن ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇ چاغدا ئۇنىڭغا: «ئەي جابىر! ئەگەر بەھرەيننىڭ بايلىقلىرى كېلىپ قالسا، مەن ساڭا شۇنچىلىك ۋە شۇنچىلىك بايلىق بېرىمەن»[1] دېگەن بولسىمۇ، بەھرەيندىن بايلىق كەلمىدى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ ۋاپات بولدى. بەھرەيننىڭ بايلىقلىرى پەقەت بىرىنچى خەلىپە ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ زامانىدىلا كېلىشكە باشلايدۇ. ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بىر كۈنى ساھابىلەرنى چاقىرىپ، «كىشىلەر، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدا كىمنىڭ قەرزى قالغان بولسا، ئېلىۋالسۇن» دەيدۇ. جابىر ئەبۇ بەكرىنىڭ يېنىغا كېلىپ، «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ماڭا: ‹ئەگەر بەھرەيننىڭ بايلىقلىرى كېلىپ قالسا، مەن ساڭا شۇنچىلىك ۋە شۇنچىلىك بايلىق بېرىمەن› دېگەن ئىدى، دەيدۇ. بۇ ۋاقىتتا ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا بىر ئۇۋۇچ دىرھەمنى ئېلىپلا بېرىۋېتىدۇ. جابىر ئەمدى قايتاي دەپ تۇرۇشىغا، ئەبۇ بەكرى ئۇنىڭغا: «توختا! چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساڭا ‹شۇنچىلىك ۋە شۇنچىلىك بايلىق بېرىمەن› دېگەن ئەمەسمىدى، بۇنىمۇ ئال، دەپ يەنە بىر ئۇۋۇچ دىرھەمنى بېرىدۇ.

---

(1) ھۆمەيدى رىۋايىتى.

ئىككىنچى خەلىپىنىڭ ۋاپادارلىقى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى بىلەن بىرگە مەككىنى تاشلاپ مەدىنىگە ھىجرەت قىلىشقا مەجبۇر بولغاندا، مەشھۇر سەھرا يولباشچىسى سۇراقە ئىبنى مالىك ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يېتىشۋالىدۇ. لېكىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دۇئاسى بىلەن ئۇنىڭ ئېتى بېلىگىچە قۇمغا پېتىپ قېلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كەچۈرۈم سورايدۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنى كەچۈرىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئۇلارنى كۆرمىگەن بولۇپ قايتىپ كېتىشى بەدىلىگە، ئۇنىڭغا: «قايتقىن ئەي سۇراقە! سەن كىسرانىڭ[1] بىلەزىكلىرىگە ئىگە بولىسەن» دەيدۇ. كېيىنچە سۇراقە مۇسۇلمان بولىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولىدۇ، ئەبۇ بەكرىمۇ ۋاپات بولىدۇ. ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ زامانىغا كەلگەندە، ئىران ئىسلام دۆلىتى تەركىبىگە كىرگۈزۈلۈپ، كىسرانىڭ بايلىقلىرى ئولجا ئېلىنىپ مەدىنىگە كەلتۈرۈلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ھەزرىتى ئۆمەر سۇراقەنى چاقىرىپ، ئۇنىڭغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋەدە قىلغان ئالتۇن بىلەزىكنى بېرىدۇ. سۇراقە ھاياجانغا تولۇپ، قاتتىق يىغلاپ كېتىدۇ ۋە بېشىنى سەجدىگە قويۇپ ئاللاھ تائالاغا شۈكۈر ئېيتىدۇ.

---

(1) كىسرا- قەدىمكى ئىران دۆلىتىنىڭ پادىشاھىدۇر.

3. ئىنسانلارغا مۇئامىلە ئىشلىرىدا ۋاپادار بولۇش

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مۇسۇلمانلار شەرتلىرىگە رىئايە قىلغۇچىلاردۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن. مۇسۇلمان بەلگىلىگەن شەرتلىرىگە، قىلغان ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىدىغان ئادەمدۇر! ۋەدىگە خىلاپلىق قىلىش، ئەھدىنى بۇزۇش مۇناپىقلىقنىڭ ئالامىتى بولۇپ، بىر ئادەمدە كامىل مۇسۇلمانلىق بىلەن مۇناپىقلىق ھەرگىز بىرلەشمەيدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ قايسىسى غالىپ كەلسە، شۇ تەرەپ بېسىپ چۈشىدۇ ۋە ئۇ ئادەم شۇ سۈپەتكە مەنسۇپ بولىدۇ.

ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلارنى: ﴿وَأَوْفُواْ بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُولاً﴾ يەنى «ئەھدىگە ۋاپا قىلىڭلار، (قىيامەت كۈنى) ئەھدە ئۈستىدە (يەنى ئەھدىگە ۋاپا قىلغان - قىلمىغانلىق ئۈستىدە) ئەلۋەتتە سوئال - سوراق قىلىنىسىلەر»[2] دەپ بۇيرىغان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەھدىسىنى بۇزىدىغان، ۋەدىسىگە تۇرمايدىغانلارنىڭ ئىمانى كامىل ئەمەسلىكىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇپ: «ئەھدىسىگە ۋاپا قىلمايدىغان ئادەمدە دىيانەت يوق»[3] دېگەن. چۈنكى ئىنساننىڭ ئەھۋالى ئىسلامنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى تولۇق قوبۇل قىلىپ، ئەمەل قىلمىغىچە تۈزەلمەيدۇ. ئىسلام بىر پۈتۈن ھايات نىزامى بولۇپ، ئۇ پارچىلانمايدۇ.

---

(1) بۇخارى ۋە ھاكىم رىۋايىتى.
(2) ئىسرا سۈرىسى 34-ئايەت.
(3) ئىمام ئەھمەد ۋە تەبەرانى رىۋايىتى.

قەرز ئىشلىرىدىكى ۋاپا بۇرچى

زامانىمىزدا مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئەڭ كۆپ ئومۇملاشقان ۋاپاسىزلىقنىڭ بىرى قەرز مۇئامىلىسىدە ۋاپاسىزلىق قىلىشتۇر. بىراۋغا هاجىتى چۈشكەندە، ئۇنىڭدىن بىر يۈەن چاغلىق قەرز ئېلىش ئۈچۈن قىلمىغىنى قالمايدىغان، ئەۋرىشىمدەك تولغىنىپ يۈرۈپ، قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ تۆۋەنچىلىك بىلەن نەچچە قېتىم تازىم قىلىپ، ئۆزىنى يالغاندىن ۋاپادار كۆرسىتىپ تۇرۇپ هاجىتىنى راۋا قىلىۋالغاندىن كېيىن، تەتۈر قارىۋالىدىغان، قەرزنى سورىسا يالغان ۋەدىلىرى ۋە يوق ئۆزرىلىرى بىلەن قەرز ئىگىسىنى قايىل قىلىپ، قەرزنى ئارقىغا سۆرەيدىغان نامەردلەرنى هەر جايدا كۆرۈۋاتىمىز.

مەلۇمكى، ئاللاھ تائالا ئۆزىنىڭ هەققى بولغان ‹قىل›، ‹قىلما› دېگەن ئەمر - پەرمانلىرىغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى خالىسا ئۇلارنىڭ تەۋبە قىلىشى بىلەن، خالىسا تەۋبىسىز كەچۈرۈۋېتىدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالا تولىمۇ كەچۈرۈمچان ۋە بەندىلىرىگە مېھرىبان زاتتۇر. ئەمما قۇل هەققى يەنى ئىنسانلارنىڭ بىر - بىرىنىڭ هەق - هوقۇقلىرىنى دەپسەندە قىلىشى، مال - مۈلكىنى يەۋېلىشى ۋە هەر قانداق بىر زىيانغا ئۇچرىتىشى قاتارلىق گۇناهلىرىدىن ئاللاھ تائالا ئۆتمەيدۇ. پەقەت هەق ئىگىسى رازى بولغاندىلا، ئاندىن ئاللاھ تائالا رازى بولىدۇ. شېھىدلارنىڭ سوراق - سوئالسىز هالدا، ئۇدۇل جەننەتكە كىرىدىغانلىقى هەممىگە مەلۇم بىر هەقىقەت. ئەمما بىراۋنىڭ هەققىنى تۆلىيەلمەستىن ئۆلۈپ كەتكەن شېھىد جەننەتنىڭ ئىشىكى ئالدىدا تۇرۇپ قالىدىغانلىقىنى ئۆلىمالار سۆزلىمەكتە. پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ : «شېھىدنىڭ قەرزدىن

باشقا پۈتۈن گۇناھى كەچۈرۈم قىلىنىدۇ»[1] دېگەن ھەدىسى بۇ مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. چۈنكى قەرز ئۇنىڭ جەننەتكە كىرىشىگە توسقۇن بولىدۇ. شۇڭا ئاۋۋالقى مۇسۇلمانلار بىراۋغا قەرزدار بولۇپ قېلىشتىن قاتتىق ھەزەر ئەيلەيتتى. ھەتتا ئاللاھ يولىدا جىھادقا ھازىر بولغان مۇسۇلمانلار جىھادقا چىقىشتىن بۇرۇن، ئۇلارغا «كىمدە بىراۋنىڭ ھەققى ياكى قەرزى بولسا قايتىپ كەتسۇن!» دەپ ئېلان قىلىناتتى.

قەرز دېگەننى پەقەت چارە قالمىغاندا، ئۇنىڭسىز ھەل قىلىشقا ئىمكانىيەت قەتئىي قالمىغان يامان شارائىتتا مۇپتىلا بولۇپ قالغان ۋاقىتتىلا ئالىدىغان نەرسە. قەرزدار بولۇپ قېلىش خاتىرجەمسىزلىك ۋە ئاۋارىچىلىقتۇر. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام دۇئاسىدا ھەمىشە: «ئى ئاللاھ! ساڭا سېغىنىپ، بىراۋغا قەرزدار بولۇپ قېلىشتىن پاناھ تىلەيمەن»[2] دەيتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە: «كىمكى قايتۇرماسلىق نىيىتى بىلەن بىراۋدىن قەرز ئېلىپ، شۇ قەرز بىلەن ئۆلىدىكەن، قىيامەت كۈنى ئاللاھ تائالانىڭ ھۇزۇرىغا ئوغرى بولۇپ كېلىدۇ»[3] دېگەن.

زامانىمىزدا، بەش ۋاخ نامازنى مەسجىدتە ئوقۇيدىغان، قولىدىن تەسۋى، ئېغىزىدىن زىكىر چۈشمەيدىغان، تاشقى كۆرۈنۈشىدىن دىندارلىقتىن باشقا نەرسە كۆرۈنمەيدىغان، تەقۋالىق تونىغا كىرىۋالغان،

(1) ئىمام مۇسلىم، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى.
(3) تەبەرانى رىۋايىتى.

ئەمما كىشىنىڭ ھەققىنى يېيىشتىن قورقمايدىغان ساختا مۇسۇلمانلار ئىنتايىن كۆپىيىپ كەتمەكتە. دىيانەتتىن، ۋاپادىن ۋە ئەخلاقتىن سۆزلىسە سىز ئاغزىغا قاراپ قالىدىغان، سۆزگە ئۇستا ساختىپەزلەرنىڭ مۇئامىلە ئىشلىرىدىكى ناچارلىقىنى كۆرسىڭىز ھەقىقەتەن ئۇنىداقلاردىن سەسكىنىسىز. يېڭىدىن مۇسۇلمان بولغان بىر غەربلىك ئادەمنىڭ ھەج قىلىش ئۈچۈن مەككىگە كەلگىنىدە: «ئاللاھقا مىڭ شۈكرىكى، مەن مۇسۇلمانلارنى كۆرمەي تۇرۇپ مۇسۇلمان بولغان ئىكەنمەن» دېگەن سۆزىمۇ بۇ سەۋەبتىن ئېيتىلغان بولۇشى مۇقەررەر. چۈنكى باشقىلار سىزنىڭ نامىزىڭىز، روزىڭىز ۋە زاكات بېرىشتىكى مەرتىلىكىڭىزگە قارىمايدۇ. بەلكى سىزنىڭ ئەخلاقىڭىزغا، مۇئامىلىڭىزگە قاراپ باھا بېرىدۇ ئەمەسمۇ؟! ئۆزىمىز مەنسۇپ بولغان پاك دىنىنى يامان ئەخلاقىمىز، ساختىپەزلىكىمىز بىلەن كىشىلەرنىڭ كۆزىگە سەت كۆرسىتىشكە نېمە ھەققىمىز بار؟ بۇ ئاللاھ تائالانىڭ دىنىغا زىيانكەشلىك قىلغانلىق بولمامدۇ؟!

ھەر قانداق بىر مۇسۇلماننىڭ قولىدىن كەلگىنىچە كىشىلەرنى ئاللاھنىڭ دىنىغا چاقىرىش، ئۇلارنى ياخشى ئىشلارغا تەشەببۇس قىلىپ، يامان ئىشلاردىن توسۇش مەسئۇلىيىتى بار. چۈنكى بۇ دىن بىزنىڭ دىنىمىز. ئۇنى خۇددى ئۆز جېنىمىزنى، ئائىلىمىزنى، مال - مۈلكىمىزنى، يۈز - ئابرويىمىزنى ۋە قىممەتلىك ھەر نەرسىمىزنى قوغدىغاندەك قوغدىشىمىز، كىشىلەرنى بۇ دىنغا چاقىرىشىمىز، دەۋەت قىلىشىمىز ئۈستىمىزدىكى دىنى بۇرچتۇر(يەنى پەرزدۇر).

مۇسۇلمانلار ھازىرقى مۇشۇ ئەخلاقى بىلەن قانداقمۇ كىشىلەرنى ئاللاھنىڭ دىنىغا يېتەكلىيەلىسۇن؟ قاراخانىيلار خانى سۇتۇق بۇغرا خاننى ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي دىندارلىقى ۋە گۈزەل ئەخلاقى بىلەن قايىل

قىلىپ مۇسۇلمان قىلىش ئارقىلىق پۈتۈن ئاتۇش ۋە قەشقەر ئەھلىنىڭ مۇسۇلمان بولۇشىغا سەۋەب بولغان ئەبۇ نەسىر سامانى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى نەدە؟ بىز نەدە؟ بۇنى ئويلاپ باقتۇقمۇ؟! بىزمۇ شۇلارغا ئوخشاش مۇسۇلمان ئەمەسمۇ؟

ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى ساختىپەزلىك، ۋاپاسىزلىق ۋە ئالدامچىلىق ئىللەتلىرى جەئىيەتنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە ۋە ھەر قايسى ساھەلىرىگىچە يامراپ كەتكەن. ئادەتتىكىلەر ئۇياقتا تۇرسۇن، ئىبادەتلەرنى جايىدا قىلىدىغان، دىندار سۈپەتلىك نۇرغۇن تىجارەتچىلەر ئېلىشنى بىلىپ، بېرىشنى قەتئىي بىلمەيدۇ. گەردىنىگىچە قەرزگە بوغۇلغان تۇرۇپ، ئۆزىنى چوڭ سودىگەر كۆرسىتىش ئارقىلىق كىشىلەرنى ئىشەندۈرۈپ، تۇرماستىن باشقىلارنى قاقتى - سوقتى قىلىۋاتقان بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كورىدىغان بىر قىسىم ئەبگالار ھەمىشە خەلقنى شۇنداق ئالداپ كېتەلەيمىز دەپ خام خىيال قىلىشىدۇ.

باشقا مىللەتنىڭ تىجارەتچىلىرى بىر - بىرىگە يول قويۇش ئاساسىدا تىجارەت قىلسا، بىزنىڭ كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر تىجارەتچىلىرىمىز تىجارەتنى بىر - بىرىنىڭ سودىسىنى بۇزۇش، ئۆز نەپسىگىلا چوغ تارتىش، باشقىلارنىڭ بازىرىنى كاسات قىلىش، ئۇلارنىڭ پايدا تېپىش يوللىرىنى توسۇش ئاساسىدا قىلىدۇ. ئۇلار «كارۋاننىڭ يولى بىر، رىزقى مىڭ» دېگەن ھېكمەتنى بىلمەيدۇ. ئۇلار بۈگۈننىلا ئويلايدۇ، كېلىچەككە مەھكەم ئۇل سېلىپ راۋاجلىق تىجارەت قىلىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ قويمايدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ھەممىلا يەردە بازىرى كاسات. چۈنكى ئۇلار بىلەن بىر قېتىم مۇئامىلە قىلىشقانلار ئىككىنچى قېتىم ئۇلارنى ئىزدىمەيدۇ، ئۇلاردىن قاچىدۇ.

ناماز، روزا، زاكات ۋە ھەج قاتارلىق ئۇلۇغ ئىبادەتلەرنىڭ قۇل ھەققىنى ئادا قىلمىغان ئادەمنى جەننەتكە كىرگۈزۈشكە ۋە ئازابتىن خاتىرجەم قىلىشقا يېتەرسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، ھارام يەيدىغان، قۇل ھەققىدىن قورقمايدىغان ئىنسانلارنىڭ ئىمانىدا چوقۇم چاتاق بار.

ۋاقىتقا رىئايە قىلماسلىق مەسىلىسى

ۋاقىتقا رىئايە قىلىش ۋاپادارلىقنىڭ جۈملىسىدىن بولۇپ، ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ نەزىرىدە ئاددىي سانىلىپ كەلگەن چوڭ مەسىلىدۇر. ۋاقىتقا رىئايە قىلماسلىق، ۋەدىلەشكەن سائەتتە ھازىر بولماسلىق، باشقىلارنىڭ ۋاقتىنى زايا قىلىش ئەڭ يامان ۋاپاسىزلىقتۇر. بۇ تۈردىكى ۋاپاسىزلىقتىن ھەممىمىز نېسىۋىمىزنى ئالماقتىمىز. بۇ ئۈچىنچى دۇنيا ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەڭ چوڭ مۇشكىلىسىدۇر.

بىكار تەلەبىلەردىن باشقا ھەر قانداق كىشى ئۈچۈن ۋاقىت ئالتۇندىن قىممەتلىك بىر نەرسە. تىرىشچان ئادەملەر ھەمىشە ۋاقىتنىڭ تارلىقىدىن شىكايەت قىلىدۇ ۋە كۈندۈزنى كېچىگە ئۇلىغۇسى كېلىدۇ. ئەمما بىكار تەلەبىلەر ئۈچۈن كۈن ئۆتسە، سائەت توشسا بولىدى. ۋاقىتنىڭ قەدرىنى بىلمىگەنلەر ھەمىشە باشقىلارنىڭ ۋاقتىنى ئوغرىلايدىغان بىپەرۋالاردۇر.

ئابدۇللا ئىبنى ئەبۇل ھەمسا مۇنداق دەپ رىۋايەت قىلىدۇ: مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇشتىن ئىلگىرى مەككىدە ئۇنىڭ بىلەن بىر ئىشتا ۋەدىلەشكەن ئىدىم، ئۇنىڭغا كېلىدىغانلىقىمنى ئېيتىپ قويۇپ كېيىن ئۇنى ئۇنتۇپ قالدىم، ئۈچ كۈندىن كېيىن ھېلىقى ۋەدەم ئېسىمگە كېلىپ، ئۇچرىشىشقا ۋەدىلەشكەن جايغا بارسام، بۇ جايدا

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى تاپتىم. ئۇ: «مېنى ئاۋارە قىلىپ قويدۇڭغۇ يىگىت! مانا مەن بۇيەردە، ئۈچ كۈندىن بېرى سېنى كۈتۈۋاتىمەن»[1] دېدى.

بىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپادارلىقى ئالدىدا نەدە؟

سائەت ئونغا ۋەدە قىلغان ئادەمنى سائەت ئون بىر ياكى ئون ئىككىلەردە ئاران تاپقانغا خوش بولىدىغان مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىدىكى ئىنسانلار غەربلىكلەرنىڭ ئىسلام ئەخلاقىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ھاياسىزلىقلىرىنى دوراشنىڭ ئورنىغا ئۇلارنىڭ ۋاقىتقا رىئايە قىلىشتەك ياخشى ئادەتلىرىنى ۋە ۋاقىتنى ئالتۇن بىلىپ ئۇنى زايا قىلماستىن پايدىلىنىدىغان روھىنى دورىسا بولمامدۇ؟!

ۋاقىت ھايات، ۋاقىت نەق پۇل، ۋاقىت ئىلىم، ۋاقىت سالامەتلىك، ۋاقىت پەن - تېخنىكا، ۋاقىت قىممەتلىك ھەر نەرسە. بەزى شىركەتلەر بىر مىنۇت ۋاقىت ئىچىدە ھەسسىلەپ پايدىغا ئېرىشسە، بەزىسىنىڭ بىر مىنۇت ۋاقىت ئىچىدە ۋەيران بولىدىغانلىقى، جىددىي قۇتقۇزۇشقا ئېھتىياجلىق بەزى كېسەللەرنىڭ داۋالاشقا بىر مىنۇت كېچىكىش سەۋەبلىك ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقمۇ بىر رېئاللىق.

قولدىن كەتكەن ھەممە نەرسە قايتىپ كېلىشى مۇمكىن. ئەمما ۋاقىت قايتىپ كەلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كېسىپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئىنساننىڭ قولىدىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسە ۋاقىتتۇر. ئەھۋال بۇنداق ئىكەن ئەقىل ئىگىسى بولغان ھەر بىر ئىنسان ۋاقىتنىڭ قەدرىگە

---

(1) ئەبۇداۋۇد، تەبەرانى رىۋايىتى.

يېتىشى، ئۇنى بىھۇدە ئۆتكۈزۈۋەتمەسلىكى، ئۇنى ئۆزىنىڭ ۋە ئىنسانىيەتنىڭ پايدىسى ئۈچۈن ئىشلىتىشنى بىلىشى، شۇنداقلا باشقىلارنىڭ ۋاقتىنىمۇ زايا قىلماسلىقى لازىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەقتە: «كۆپىنچە كىشىلەر قەدرىنى بىلەلمەيدىغان ئىككى نەرسە باردۇر: ئۇنىڭ بىرى تەن ساقلىقى، يەنە بىرى ۋاقىتتۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

ئۆزىنىڭ پايدا ـ زىيىنىنى بىلىدىغان، ئەقىللىق كىشىلەر چوقۇم ۋاقىتنى قەدىرلەيدۇ. چۈنكى ۋاقىت ئۇنىڭ ھاياتى. ئەگەر ئۇ ۋاقىتنىڭ قولدىن كېتىشىگە يول قويسا، ئۇنى ئەرزىمەس ئىشلار بىلەن بىھۇدە ئۆتكۈزۈۋەتسە، نادانلىق بىلەن ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانغا ئوخشاش بولىدۇ. شۇڭا «ۋاقىت قىلىچقا ئوخشايدۇ، سەن كەسمىسەڭ، سېنى ئۇ كېسىدۇ» دېگەن ھېكمەت بىكار ئېيتىلغان ئەمەس.

4. سىزگە ياخشىلىق قىلغان كىشىلەرگە ۋاپادار بولۇش

مەيلى چوڭ، مەيلى ئاددى قانداقلا بىر ياخشىلىق قىلغان ئادەمنىڭ شۇ ياخشىلىقىنىڭ مۇكاپاتىنى بېرىش، ھېچ بولمىغاندا ئۇنىڭغا رەھمەت سۆزىنى ئېيتىش ۋاپادارلىقنىڭ جۈملىسىدىن سانىلىدىغان گۈزەل ئەخلاق.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سىلەرگە ياخشىلىق قىلغان كىشىگە مۇكاپاتىنى بېرىڭلار، ئەگەر ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى بېرىشتىن ئاجىز كەلسەڭلار، نېمەتكە شۈكۈر قىلغانلىقىڭلارنى

(1) بۇخارى رىۋاىسىتى.

ئىسپاتلاش يۈزىسىدىن ئۇنىڭ ھەققىدە ئاللاھقا دۇئا قىلىشقان. ئاللاھ ھەقىقەتەن شۈكۈرنى قوبۇل قىلغۇچىدۇر ۋە شۈكۈر قىلغۇچىلارنى ياقتۇرغۇچىدۇر»[1].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن: «بىراۋ تەرىپىدىن ئاتا ئېھسانغا ئېرىشكەن كىشى ئۇنىڭ بەدىلىگە لايىق نەرسە تاپالىسا مۇكاپاتىنى ئادا قىلسۇن، ئەگەر تاپالمىسا، ئۇنىڭغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرسۇن. ھەقىقەتەن نېمەتكە مىننەتدارلىق بىلدۈرگەن ئادەم شۈكۈر قىلغان ۋە ئۇنى تەرك ئەتكەن ئادەم نېمەتكە كۇپرىلىق قىلغان بولىدۇ»[2].

ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن: «ئاللاھقا ئەڭ شۈكۈر قىلىدىغان كىشى كىشىلەرنىڭ ئېھسانىغا رەھمەت ئېيتىدىغان كىشىدۇر» يەنە بىر رىۋايەتتە: «كىشىلەردىن كەلگەن ياخشىلىققا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشنى بىلمەيدىغان ئادەم ئاللاھقا شۈكۈر قىلىشنى بىلمەيدىغان ئادەمدۇر»[3] دەپ كەلگەن.

ئىسلامنىڭ مەككە دەۋرىدە مۇسۇلمانلار ئاجىز، كۆپچىلار كۈچلۈك ئىدى. ئۇلار مۇسۇلمانلارغا چىدىغۇسىز ئازاپ - ئوقۇبەتلەرنى سالغاننىڭ سىرتىدا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قەبىلىسى بىلەن پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا مۇھاسىرە قىلىش (ئامبارگو) جازاسىنى يۈرگۈزگەن. ئۈچ يىللىق مۇھاسىرىدە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋە مۇسۇلمانلار ناھايىتى

---

(1) تەبەرانى رىۋايىتى.
(2) تىرمىزى رىۋايىتى.
(3) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

قىيىن كۆڭلەرنى ئۆتكۈزگەن. شۇ ۋاقىتتا ئەبۇل بۇختەرى ئىسىملىك بىر كاپىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋە مۇسۇلمانلارغا ھېسداشلىق قىلىپ، كۇپپارلارنىڭ مۇھاسىرە قىلىش جازاسىغا قارشى تۇرغان.

مۇھاسىرىمۇ ئاخىرلىشىدۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە ھىجرەت قىلىدۇ، ئارىدىن يىللار ئۆتىدۇ. لېكىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەبۇ بۇختەرى دېگەن كاپىر ئادەمنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ياخشىلىقىنى قەتئىي ئېسىدىن چىقارمايدۇ. بەدىر غازىتىغا ئاتلىنىشتىن بۇرۇن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمان ئەسكەرلىرىگە نۇتۇق سۆزلەپ: «ئۇرۇش مەيدانىدا كىم ئەبۇل بۇختەرىگە ئۇچرىشىپ قالسا، ئۇنى ئۆلتۈرمىسۇن!» دەپ پەرمان قىلىدۇ. ئۇرۇش ئەسناسىدا، ساھابىلەردىن بىرى ئەبۇل بۇختەرىنى تونۇماستىن ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇچرىتىپ قالىدۇ، ساھابە ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشماستىن، ئۇنىڭ يېنىدىكى بىرى بىلەن ئېلىشىپ ئۇنى ئۆلتۈرىدۇ. ئەبۇل بۇختەرى ساھابىگە: «نېمە ئۈچۈن مېنىمۇ ئۆلتۈرمەيسەن؟» دېگەندە، ساھابە: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزگە سېنىڭ بۇرۇنقى ياخشىلىقىڭغا ۋاپادارلىق قىلىش يۈزىسىدىن سېنى ئۆلتۈرمەسلىك پەرمانىنى بەرگەن ئىدى» دەيدۇ. ئەبۇلبۇختەرى «ساڭا مېنىڭ ئاۋۇ ئادىمىمنى ئۆلتۈرمە دېسەم، سەن شۇنداق قىلامسەن؟» دەيدۇ. ساھابە: «ياق، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سېنىلا ئۆلتۈرمەسلىككە بۇيرىغان» دەپ باشقا ياققا بۇرۇلۇپ كېتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئەبۇل بۇختەرى ساھابىنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ، ئۇنى تونۇماسىز ئۆلتۈرمەكچى بولغىنىدا، ساھابە بۇنى تونۇپ قېلىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ تاشلايدۇ ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلىپ سالغانلىقى ئۈچۈن قاتتىق بىئارام بولۇپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئەپۇ سورىغىلى كېلىدۇ ۋە ئەھۋالنى بايان قىلىپ: «يارەسۇلەللاھ! ئۇ

مېنى ئۆلتۈرۈشكە ئىنتىلمىگەن بولسا ئىدى، ئۇنى ھەرگىز ئۆلتۈرمىگەن بولاتتىم» دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ئاللاھ سېنى ئەپۇ قىلدى» دەيدۇ.

مۇسۇلمانلارنى يوق قىلىش ئۈچۈن ئۇرۇشقا چىققان بىر كاپىرنىڭ بىر قېتىملىق ياخشىلىقى يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىلىپ ۋاپا بۇرچىنى ئادا قىلىش كېرەك بولغان يەردە، ئەقىدە ۋە ئىماندا قېرىنداشلىرىمىز بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ ياخشىلىقلىرىغا ياخشىلىق قايتۇرۇشنىڭ نەقەدەر زۆرۈر بولغان ۋاپا بۇرچى ئىكەنلىكىنى ئەقلى بار ئادەم ئەلۋەتتە چۈشىنىدۇ.

ئۇستازلارغا ۋاپادار بولۇش

ئىمام ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل «ئوتتۇز يىلدىن بىرى ئۇستازىم ئىمام شافىئىغا بىر كۈنمۇ دۇئا قىلماي قالمىدىم» دېگەن بولسا، ئىمام ئەزەمنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرى «ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەن ھەر كۈنى ئاتا ـ ئانامغا دۇئا قىلىشتىن ئاۋۋال ئۇستازىم ئەبۇ ھەنىفىگە دۇئا قىلىمەن» دېگەن.

چۈنكى ئۇستاز باغۋەن، ئۇساز ئۇلۇغ، ئۇستاز قەدىرلىكتۇر. ئۇنى ھەر ۋاقىت ھۆرمەتلەش، قەدىرلەش ۋاپادارلىق بۇرچىدۇر.

ئاتا ـ ئانىغا ۋاپادار بولۇش

شەكسىزكى، دۇنيادا ۋاپادارلىق قىلىشقا ئەڭ ھەقلىق، ھەققى بىزدە ئەڭ كۆپ بولغان كىشىلەر ئاتا ـ ئانىلاردۇر. ئاتا ـ ئانىنىڭ ھەققىنى ئادا قىلىپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس. شۇنداقتىمۇ ئاللاھ تائالا بىزنى ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بۇ ھەقلىرىنى قۇدرىتىمىزنىڭ يېتىشىچە ئادا قىلىپ ئۇلارغا

بولغـان ۋاپا بـۇرچىمىزنى ئورۇنداشـقا بۇيرىغـان. پەيغەمـبەر ئەلەيھىسـسالام بىـر سـاھابىنىڭ ياخـشىلىق قىلىـشىم ئۈچـۈن ئەڭ ھەقلىـق بولغـان كىـشىم كىـم؟ دەپ سـورىغان سـوئالىغا: «ئانـاڭ»دەپ جـاۋاب بەرگەن، ھەر قېـتىم سـورىغان سـوئالىغا «ئانـاڭ» دەپ جـاۋاب بېرىـپ، تـۆتىنچى قېـتىم يەنە قايتا سوْرىغىنىدا: «ئاتاڭ» دەپ جاۋاب بەرگەن.

ئاتـا ـ ئانىغـا قىلىـشقا تېگىـشلىك ياخـشىلىق ئۇلارنىـڭ ئۆلـۈمى بىـلەن توختاپ قالمايدۇ. بۇ ۋاپا بـۇرچى ئـۇلار ھاياتتىن كـۆز يۇمغانـدىن كېيىنمۇ باللىرىنىـــڭ گەردەنلىرىـــدە قالىـــدۇ. بىـــر ئـــادەم پەيغەمـــبەر ئەلەيھىسـسالامنىڭ يېنىغـا كېلىـپ، «يـا رەسـۇلەللاھ! ئاتـام بىـلەن ئانـام ئۆلـۈپ كەتتـى، ئـۇلار ئۆلـۈپ كەتكەنـدىن كېيىنمـۇ ئۇلارغـا قىلىـشقا تېگىـــشلىك ياخـــشىلىقلار بـــارمۇ؟» دەپ ســـوْرىغاندا، پەيغەمـــبەر ئەلەيھىسـسالام ئۇنىڭغـا: «ئەلـۋەتتە بـار، ئۇلارنىـڭ ھەققىـدە دۇئـا قىلىـش، گۇناھلىرىنىـڭ كەچـۈرۈم قىلىنىـشىنى تىـلەش، ئۇلارنىـڭ ۋەسـىيەتلىرىنى ئـورۇنلاش، ئـۇلار قىلىـپ كەلـگەن سـىلە ـ رەھىمنـى داۋاملاشـتۇرۇش ۋە ئۇلارنىڭ دوستلىرىنى ھۆرمەتلەش» دەپ جاۋاب بەرگەن[1].

راسـتىنلا ئاتـا-ئانىـسىنىڭ روھىنـى شـاد قىـلاي دېـگەن ئـادەم ئاتـا- ئانىـسى ئالەمـدىن ئۆتكەنـدىن كېيىنمۇ ئۇلارنىـڭ ئىرادىـسىگە ۋارىـسلىق قىلىـدۇ. ئاتـا-ئانىـسىنىڭ ياخشى كـۆرگەن كىـشىلىرىنى ياخـشى كۆرىـدۇ، ئـۇلار يامـان كـۆرگەنلەرنى يامـان كۆرىـدۇ. پەرزەنتلىـرى ئىچىـدىن ئـۇلار ياخـشى كـۆرگەن بـالىلىرىنى ئۇلارنىـڭ خاتىرىـسى يۈزىـسىدىن ياخـشى كۆرىدۇ. ئۇلار قىلىپ كەلگەن ياخشى ئىشلارنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

(1) ئەبۇ داۋۇد، ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

ئانام كىچىك ۋاقتىمدا، ئۆزىنىڭ بالىلىق چاغلىرىدىن باشلاپ ھەر جۈمە كۈنىدە «ھەج سۈرىسىنى ئوقۇشنى ئادەت قىلىۋالغانلىقىنى ئېيتاتتى ۋە ھەر جۈمە شۇنداق قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتىم. مەنمۇ مەرھۇمە ئانامغا ۋاپا قىلىش ۋە ئۇنىڭ قىلىپ كەلگەن ياخشى ئىشنى داۋاملاشتۇرۇش يۈزىسىدىن ئانامدىن ئايرىلغان 30يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بېرى ھەر جۈمە سۈرە كەھفنى ئوقۇپ ئانامغا دۇئا قىلىشنى ئادەت قىلىپ كېلىۋاتىمەن.

5. ھايات مۇساپىسىدە تونۇغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسگە ۋاپادار بولۇش

ھاياتلىق سەپىرىدە تونۇغان، بىللە بولغان، بىرگە ياشىغان بارلىق كىشىلەرگە ۋاپا بۇرچىنى ئادا قىلىش تەلەپ قىلىنىدۇ. بالىلىق چاغلىرىڭىزدا بىرگە ئويناپ ئۆسكەن دوستلىرىڭىزغا، مەكتەب ھاياتىنى بىرگە ئۆتكۈزگەن ساۋاقداشلىرىڭىزغا، قوشنىلىرىڭىزغا، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭىزغا، تونۇش - بىلىشلىرىڭىزگە ۋاپادار بولۇپ، ئۇلارنى ئونۇتماسلىقىڭىز، قولىڭىزدىن كەلگەن ياخشىلىقلارنى ئايىماي قىلىشىڭىز سىز ئۆتەشكە تېگىشلىك ۋاپا بۇرچىدۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاپادارلىقىدىن ئۆرنەكلەر

مەككە ئازات بولغان كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ناھايىتى مەشغۇل ئىدى، ئۇنىڭغا سالام بەرگىلى كەلگەنلەر، ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى يامانلىقلىرى ئۈچۈن كەچۈرۈم سورىغىلى كەلگەنلەر، يېڭىدىن ئىمان ئېيتىپ كەلگەنلەر، ئۇنى ئۇزۇن زامان كۆرمىگەنلىكى ئۈچۈن ئەھۋاللاشقىلى كەلگەنلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. پەيغەمبەر

ئەلەيھىسسالام كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى ھۇزۇرىغا قوبۇل قىلىپ ئولتۇرۇۋاتقان بىر پەيتتە، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بەكمۇ ياشىنىپ قالغان بىر ئايالنى كۆرۈپ قېلىپ، كەلگەنلەرنى قايرىپ قويۇپ شۇ ئايالنىڭ يېنىغا بېرىپ، جاپىنىنى يەرگە سېلىپ ئۇنى چاپاننىڭ ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتكە كىرىشىپ كېتىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھېلىقى ئايال بىلەن بىر سائەت مىقدارى سۆھبەتلىشىپ، ئۇنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن، ئەھۋالنى يىراقتىن كۆزىتىپ تۇرغان ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا (پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى) پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭدىن ھېلىقى ئايالنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئۇ ئايال خەدىجەنىڭ دوستى ئىدى، خەدىجە ھايات ۋاقتىدا بۇ ئايال بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ تۇراتتى» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئاندىن ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئۇ ئايال بىلەن نېمە توغرۇلۇق سۆھبەتلەشكەنلىكىنى سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئۆتكەن كۈنلەرنى، خەدىجەنى ئەسلەپ پاراڭلاشتۇق» دەيدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ كۈندەشلىكى قوزغىلىپ: «سىز ھازىرمۇ شۇ تۇپراققا ئايلىنىپ كەتكەن قېرى خوتۇننى ئەسلەۋاتامسىز؟ ئاللاھ سىزگە ئۇنىڭدىن ياخشىسىنى بەردى ئەمەسمۇ؟» دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ياق، ئاللاھ ماڭا ئۇنىڭدىن ياخشىسىنى بەرمىدى. ئىنسانلار مېنى ھەر نەرسىدىن مەھرۇم قىلغاندا، ئۇ ماڭا بەرگەن ئىدى، ئىنسانلار مېنى ئىنكار قىلغاندا، ئۇ ماڭا ئىمان ئېيتقان ئىدى»[1] دېگەن.

---

(1) ئىمام ئەھمەد، تەبەرانى رىۋايىتى.

ۋاپادارلىق ھايات قاينىملىرىدا سىز ئۇچرىشىپ قالغان ھەر قانداق كىشى ئۈچۈن ئۆتەشكە تېگىشلىك بۇرچتۇر. گەرچە سىز بىراۋنى ياقتۇرمىسىڭىزمۇ ئۇنىڭغا ۋاپادار بولىشىڭىز گۈزەل ئەخلاقتۇر. بۇ سۆزگە ئەجەبلەنسىڭىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنۇ قىسسىسىنى ئاڭلاڭ:

كەبىنىڭ ئاچقۇچى ئۇزۇن زامانلاردىن بىرى ئابدۇددار قەبىلىسىنىڭ قولىدا ئىدى. بۇ قەبىلىنىڭ كاتتىبېشى ئوسمان ئىبنى تەلھە قۇرەيش قەبىلىسىنىڭ بەزى كاتتىباشلىرىنىڭ كەبىنىڭ ئىچىگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلىپ، كەبىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بېرەتتى. ئىسلام دەۋىتىنىڭ باشلىرىدا مەككىدە مۇسۇلمانلارنىڭ ئاجىز ۋاقىتلىرىدا بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوسمان ئىبنى تەلھەنىڭ يېنىغا كېلىپ: «ئەي ئوسمان! مېنىڭ كەبىنىڭ ئىچىگە كىرىشىمگە رۇخسەت بەرسەڭكەن» دەپ سىلىق سورايدۇ. لېكىن ئوسمان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوسمانغا: «ئەي ئوسمان! بىر كۈن كېلىپ كەبىنىڭ ئاچقۇچى مېنىڭ قولۇمغا ئۆتۈپ قالسا، ئۇنى ھېچكىمگە بەرمەيمەن»دەيدۇ. ئوسمان بۇ سۆزنى ئاڭلاپ: «ئەگەر شۇنداق بىر كۈن كېلىپ قالسا، مېنىڭ ئۈچۈن يەرنىڭ ئۈستىدىن ئاستى ياخشى بولۇپ قالىدۇ (يەنى ئۆلگىنىم ياخشى) دەيدۇ. يىللار ئۆتىدۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كەبىنىڭ ئىچىگە كىرەلمەيدۇ. مەككە ئازات بولىدۇ، ئوسمان ئىبنى تەلھەمۇ مۇسۇلمان بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوسمانغا: «ئەي ئوسمان! كەبىنىڭ ئاچقۇچى قېنى؟» دەيدۇ. ئوسمان «يارەسۇلەللاھ! ئاچقۇچ ئۆيدە ئىدى، مەن ھازىرلا ئۆيگە بېرىپ ئاچقۇچنى ئانامدىن ئېلىپ كېلەي» دەپ كېتىپ قالىدۇ. ئوسمان ئانىسىدىن كەبىنىڭ ئاچقۇچىنى سورىغىنىدا، ئانىسى «سەن

ئۇنىڭ بۇرۇن ساڭا دېگەن سۆزىنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟» دەپ ئاچقۇچنى بېرىشنى رەت قىلىدۇ، ئوسمان ئانىسىغا يالۋۇرۇپ تۇرىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئوسمان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۇزۇرىغا ئاچقۇچنى ئېلىپ كېلىشتىن كېچىكىپ قالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆمەر ئىبنى خەتتابنى ئاچقۇچنى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇيدۇ. ئۆمەر ئىبنى خەتتابنى كۆرگەن ئوسماننىڭ ئانىسى ئاچقۇچنى دەرھال قوينىدىن چىقىرىپ ئۇنىڭغا بېرىدۇ. چۈنكى ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ كەسكىنلىكىنى ھەممە ياخشى بىلەتتى ۋە ئۇنىڭدىن ئەيمىنەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كەبىنىڭ ئاچقۇچىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ، «ئەي ئوسمان! ‹بىر كۈن كېلىپ كەبىنىڭ ئاچقۇچى مېنىڭ قولۇمغا ئۆتۈپ قالسا، ئۇنى ھېچكىمگە بەرمەيمەن› دېگەن سۆزۈم ئېسىڭدە بارمۇ؟» دەيدۇ. ئوسمان خىجالەتتىن ھېچ نەرسە دېيەلمەي سۈكۈت ئىچىدە ئولتۇرىدۇ. ئاندىن شۇ ئارىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تاغىسى ئاbباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ كېلىپ: «يا رەسۇلەللاھ! ئاچقۇچنى ماڭا بەرگىن (كەبىنىڭ ئاچقۇچى بىزنىڭ ئائىلىمىزدە بولۇش شەرىپىگە نائىل بولايلى) دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ياق، ئەي ئاbباس! بۈگۈن ياخشىلىق ۋە ۋاپادارلىق كۈنىدۇر. ئېلىڭلار ئەي ئابدۇددار قەبىلىسى! بۇ ئاچقۇچ مەڭگۈلۈك سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا بولسۇن، بۇ ئاچقۇچنى سىلەردىن ئېلىۋالغان ئادەم چوقۇم زالىمدۇر»[1] دەيدۇ ۋە ئوسمان ئىبنى تەلھەنىڭ قولىغا تۇتقۇزىدۇ.

(1) تەبەرانى رىۋايىتى.

كەبىنىڭ ئاچقۇچى ھازىرمۇ ئابدۇددار قەبىلىسىنىڭ قولىدا بولۇپ كەلمەكتە. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىش يۈزىسىدىن كەبىگە كىرمەكچى بولغان ھەرقانداق پادىشاھ ياكى رەئىس جۇمھۇر ئابدۇددار قەبىلىسىنىڭ رۇخسىتىسىز كىرەلمەيدۇ. سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئەمەلدارلىرى ھەر ۋاقىت كەبىگە كىرمەكچى بولغانلىرىدا، كەبىنىڭ ئاچقۇچىنى ئابدۇددار قەبىلىسىنىڭ ۋارىسلىرىدىن سوراپ ئالىدۇ، ئاندىن يەنە ئۇلارغا قايتۇرۇپ بېرىدۇ.

جورىسىغا ۋاپادارلىق قىلىش

ھايات مۇساپىسىدىكى شېرىكىڭىز بولغان، خوشاللىق - غەمكىن، راھەت - جاپالىق كۈنلىرىڭىزدە سىزگە ھەمراھ بولغان جورىڭىزغا ئۆتەشكە تېگىشلىك بۇرچىڭىز ئەڭ چوڭ ۋە ئەڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ۋاپا قىلىشقا ئەڭ ھەقلىق بولغان كىشىڭىز جورىڭىزدۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

ئاياللارنى ھۆرمەتلەش، ئۇلارغا سىلىق ياخشى مۇئامىلە قىلىش، ئۆي ئىشلىرىدا ئۇلارغا ياردەملىشىش، دەرتلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاش، كۆڭۈللىرىنى ئېلىش، ئۇلارنىڭ ئازارلىرىغا سەۋر قىلىش، كەمچىلىكلىرىنى كەچۈرۈش، ئۇلارنى ئۇرماسلىق، ئازارلىماسلىق، ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسىنى، تۇغقانلىرىنى ۋە ئۇلگىلىك دوستلىرىنى زىيارەت قىلىشتىن توسماسلىق قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئاياللارغا ۋاپادارلىق قىلغانلىقتۇر.

---

(1) بۇخارى، مۇسلىم، ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ئىبرەتلىك قىسسە

ساھابىلەردىن بىرىنىڭ ئايالى ھەمىشە ئۇنىڭغا ئاۋازىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، جېدەل قىلىشىدىكەن. بۇ ساھابە بىر كۈنى خەلىپە ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا ئەرز قىلماقچى بولۇپ، خەلىپىنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىغا كەلگىنىدە، ئۆي ئىچىدە خەلىپىنىڭ ئايالىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن جېدەللىشىۋاتقان يۇقىرى ئاۋازىنى ئاڭلاپ قېلىپ، «مېنىڭ ئايالىملا شۇنداق ئەمەسكەن، خەلىپىنىڭمۇ ئۆزىگە چۇشلۇق دەردى بار ئىكەن» دېگەن خىيال بىلەن قايتاي دەپ تۇرۇشىغا خەلىپە ئۆمەر ئۆيىدىن چىقىپ ئۇنى كۆرۈپ قالىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى سورايدۇ. ساھابە دەردىنى بايان قىلىپ، «خەلىپىنىڭ ئەھۋالى شۇنداق بولغان يەردە، ماڭا نېمە بوپتۇ؟» دەيدۇ. خەلىپە ئۆمەر بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭغا تەسەللى قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ۋاپادارلىق مۇجەسسەملەنگەن مۇنۇ مەشھۇر سۆزنى ئېيتىدۇ: «ئايالىم مېنىڭ ئېغىرچىلىقلىرىمنى كۆتۈرىدۇ، باللىرىمنى تەربىيىلەيدۇ، كىيىملىرىمنى يۇيۇدۇ، تاماقىمنى ئېتىدۇ، ئۆيۈمنى پاكىز تۇتىدۇ. ئايالىم بۇلارنىڭ ھەممىسىنى قىلىشقا بۇيرۇلمىسامۇ شۇنداق قىلىدۇ. مەن ئەمدى ئۇنىڭ ماڭا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ دەرتلىنىشلىرىنى كۆتۈرمىسەم بولامدۇ؟!»

6. ۋەدىگە ۋاپادار بولۇش

ئىنسان كېلىشىم تۈزسە كېلىشىمگە رىئايە قىلىشى، بىرەر ئىشقا ۋەدە قىلغان بولسا ئۇنىڭغا ۋاپا قىلىشى لازىم. ۋەدىگە ۋاپا قىلىش ئىنسانىي گۈزەل ئەخلاق بولسا، ۋەدىسىگە خىلاپلىق قىلىش بەكمۇ قاتتىق رەزىللىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن قۇرئان كەرىمدە ساختىلىقتىن ئاگاھلاندۇرۇپ، ۋاپادارلىققا ئۈندەيدىغان ئايەتلەرنىڭ كۆپ بولغانلىقى

ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. قۇرئان كەرىمنىڭ ئىسرا سۈرىسىدە: «ئەھدىگە ۋاپا قىلىڭلار (قىيامەت كۈنىدە)ئەھدە ئۈستىدە ئەلۋەتتە سوئال ـ سوراق قىلىنىسىلەر»دەپ كەلگەن.

ئادەمنىڭ گېپىدە تۇرۇشى، كىشىلەر ئارىسىدا ئىشەنچلىك، گېپىدىن يېنىۋالمايدۇ، توپىلاڭدىن توقاچ ئوغۇرلىمايدۇ، دەپ تونۇلىشى ئۇنىڭ ئىنسانىي گۈزەل ئەخلاقىنىڭ نىشانىسىدۇر. ۋەدىگە ۋاپا قىلىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئادەمدە ئىككى خىل ئالاھىدىلىك بولۇشى كېرەك. ئۇنىڭ بىرى ئەستە تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشى، يەنە بىرى ئىرادىنىڭ چىڭ بولۇشىدۇر.

سەگەك مېڭە بىلەن مەھكەم ئىرادە ۋەدىگە ۋاپا قىلىشنىڭ ئامىلى

مەرھۇم ئۇستاز مۇھەممەد غەزالى «مۇسۇلماننىڭ ئەخلاقى»ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان «ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىنىڭ تۆۋەن بولۇشى بىلەن ئىرادىنىڭ سۇس بولۇشى ۋەدىگە ۋاپا قىلىش يولىدىكى ئىككى چوڭ توسالغۇدۇر. ئىنساننىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرى ھەرخىل، قىلىدىغان ئىشلىرى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن بەزى ئىشلار ئىنساننىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن سەگەك مېڭىنىڭ بولۇشى ۋەدىگە ۋاپا قىلىش ئۈچۈن تولىمۇ زۆرۈردۇر. چۈنكى ۋەدىسىنى ئۇنتۇپ قالغان ئادەم ۋەدىسىگە قانداقمۇ ئەمەل قىلالىسۇن! ئىنسان بەرگەن ۋەدىسىنى ئېسىگە ئالغاندىن كېيىن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىشى، ئىرادىسىگە كېلىشى، قانچىلىك بەدەل تۆلەشكە توغرا كەلسىمۇ بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا كۈچ سەرپ قىلىشى كېرەك. كىشىلەر ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىش يولىدا ئوخشاشمىغان تەقدىر ـ قىسمەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈشى مۇمكىن. چۈنكى تۆلىنىدىغان بەدەل ئېغىر

بولۇشى مۇمكىن. ئۆزىدە سەگەك مېڭە بىلەن ئۇلۇغۋار قەلبنى مۇجەسسەملەشتۈرگەن ئادەم چوقۇم ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىدۇ.»

ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەستە تۇتۇشمۇ ۋاپادارلىقنىڭ جۈملىسىدىندۇر

بىر ئادەمنىڭ ھازىر ۋە كەلگۈسىدە پايدىلىنىشى ئۈچۈن ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئۇنتۇپ قالماي ئەسلەپ تۇرۇشىمۇ ۋاپادارلىقنىڭ جۈملىسىدىندۇر. مەسىلەن: ئىلگىرى نامرات بولۇپ، ھازىر ئاللاھ بايلىق بەرگەن بولسا، ئىلگىرى كېسەلچان بولۇپ، ھازىر ساقلىققا ئېرىشكەن بولسا، خۇددى ھېچقاچان نامرات بولمىغاندەك، ئاغرىپ يېتىپ باقمىغاندەك مەغرۇرلىنىشى، نامراتلارنىڭ ۋە كېسەلچانلارنىڭ ھالىغا يەتمەستىن ئۆزىنىلا ئويلاپ ياشىشى تولىمۇ قوپاللىق ۋە نىيمەتكە تۇزكورلۇقتۇر.

پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ۋاپادار بولۇش

ۋاپادارلىق ئېسىل پەزىلەت بولۇپ، ئۇ بارلىق ئىنسانلارغا ئۇلارنىڭ دىنى، ئىرقى ۋە رەڭگىدىن قەتئىينەزەر ئومۇم بولۇشى لازىم. چۈنكى پەزىلەت دېگەن پارچىلانمايدىغان بىر پۈتۈن نەرسە، ئادەمنىڭ بەزى كىشىلەرگە ۋاپادار بولۇپ، يەنە بەزى كىشىلەرگە رەزىل ۋە سۆزىدە تۇرمايدىغان بولۇشى توغرا ئەمەس. قىلىنغان ۋەدە، تۈزۈلگەن كېلىشىم قانداقلا كىشى بىلەن بولسۇن، ئۇنىڭغا رىئايە قىلىش شەرتتۇر. ھەقىقىي دىيانەتلىك توغرا ئادەم ئىنسانلارغا مۇئامىلە قىلىشتا، ئۇلارنىڭ رەڭگى، دىنى ۋە ئىرقى سەۋەبلىك ئايرىم مۇئامىلىدە بولمايدۇ. بەلكى ھەممىگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلىدۇ. چۈنكى ياخشىلىق كىمگە قىلىنمىسۇن، ئۇ ھامان ياخشىلىقتۇر. شۇنداقلا يامانلىق كىمگە

قىلىنمىسۇن، ئۇ ھامان يامانلىقتۇر. ئىنسانلار ئاللاھنىڭ نەزىرىدە ئوخشاشلا ھۆرمەتكە ئىگىدۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن مۇسۇلمانلارغا مۇئامىلىدە ئادىل بولۇپ، مۇسۇلمان ئەمەسلەرگە ئادالەتسىزلىك قىلىش، پاكى مۇسۇلمانلارغا سىلىق بولۇپ، مۇسۇلمان ئەمەسلەرگە قوپال بولۇش توغرا ئەمەس.

ۋاپادارلىقنىڭ دائىرىسى كەڭ

ۋاپادارلىق دېگەن ماۋزۇ ئىنتايىن چوڭ ماۋزۇ بولۇپ، ئۆسۈپ يېتىلگەن ۋەتەننىڭ غېمىنى يېيىش، ئاتا ـ ئانىغا ياخشىلىق قىلىش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن ئىزدىشىپ تۇرۇش، يوقسۇللارنىڭ ھالىغا يېتىش، يېتىملەرنىڭ بېشىنى سىلاش، پەرزەنتلەرنى ياخشى بېقىش، جورىسىغا سادىق بولۇش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ۋاپادارلىقنىڭ جۈملىسىدىن سانىلىدۇ.

شەرم ـ هايا

شەرم ـ هايا ــ رەزىل ۋە قەبىھ ئىشلار ئالدىدا كۆڭۈلنىڭ سىقىلىپ، ئۇنى قىلىشتىن تارتىنىشى دېگەنلىكتۇر. هايالىق ئادەم ئەخلاقسىزلىقلارنى ۋە قانداقلا بىر رەزىل ئىشنى قىلىش بىلەن ئاللاھ تائالانىڭ ئالدىدا، ئىنسانلار ئالدىدا ۋە ۋىجدانى ئالدىدا ئۆزىنى تۆۋەن ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇشقا تاقەت قىلالمايدۇ ـ دە، ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىدۇ.

شەرم ـ هايا گۈزەل ئەخلاقلارنىڭ ئەڭ ئېسىلى ۋە ئەڭ ئەھمىيەتلىكى بولۇپ، هازىرقى زامان ئىنسانلىرى ئەڭ زور ئېھتىياجلىق بولغان نەرسىدۇر. شەرم ـ هايا خۇددى مېۋىنىڭ پوستىغا، ئادەمنىڭ كىيىمگە ئوخشايدۇ، پوستى سويۇۋېتىلگەن مېۋە تېزلا بۇزۇلغاندەك، كىيىمسىز قالغان ئادەمنىڭ ئۇياتلىق جايلىرى ئېچىلىپ قالغاندەك، شەرم ـ هايادىن ئايرىلىپ قالغان ئادەم ئىچكى دۇنياسىدىن بۇزۇلىدۇ، ئۇ تۈرلۈك يامانلىقلارنىڭ پاتقىقىغا پاتىدۇ.

شەرم ـ هايا ۋە نومۇسچانلىق گۈزەل ئەخلاقتۇر

شەرم ـ هايا يامان ئىشلاردىن ساقلىنىشقا، هەر قانداق هەق ئىگىسىنىڭ هەققىنى تولۇق ئادا قىلىشقا تۈرتكە بولىدىغان بىر خىل گۈزەل ئەخلاق. هايا كىشىدە دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە رەسۋا بولۇپ قالارمەنمۇ دېگەن غەم ـ ئەندىشە قورقۇنچىسىنى پەيدا قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشى ناچار ئىشلاردىن ساقلىنىدۇ، ياخشى ئىشلارنى قىلىدۇ.

شەرم - ھايا ۋە نومۇس ئىنسان ئەقلىنىڭ ئۇل تېمى. قىسقىسى ئىمانىنىڭ پوستى شەرم - ھايا ۋە نومۇستۇر. پوستى سويۇۋېتىلگەن دەرەخ قۇرۇپ كەتكەندەك، شەرم - ھايا ۋە نومۇستىن ئايرىلغان ئىنسانمۇ ئىمانىي خىسلەتتىن ئايرىلىپ قالىدۇ. ۋىجدان بولسا ئىچكى نومۇستۇر. بىر ھەدىستە: «ئادەم باللىرىنىڭ تېنىدە تۆت جەۋھەر بار. ئۇلار: ئەقىل، دىن ھايا ۋە ياخشى ئەمەل. بۇ تۆت جەۋھەرنى يوقىتىدىغان تۆت نەرسە بار: ئەقىلنى غەزەپ يوقىتىدۇ. كۆرەلمەسلىك دىنىنى يوقىتىدۇ. تەمەخورلۇق ھايانى يوق قىلىدۇ. غەيۋەت ياخشى ئەمەلنى يوق قىلىدۇ» دەپ كەلگەن. شەرم - ھايا بىلەن نومۇسچانلىق ھەر قانداق ئىنساننىڭ ئىنسانىي قەدىر - قىممىتىنى بېيىتىپ ھۆرمىتىنى ئاشۇرىدىغان يوشۇرۇن گۈزەللىكتۇر.

ئىنساندا ھايانىڭ يوقىلىشى پۈتۈن پالاكەتلەرنىڭ باشلىنىشىدۇر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھ تائالا بىرەر بەندىسىنى ھالاق قىلماقچى بولسا، ئۇنىڭدىن ھايانى سۇغۇرۇپ ئالىدۇ، ئۇنىڭدىن ھايا سۇغۇرۇپ ئېلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ھەر كىمنىڭ نەپرىتىگە ۋە غەزىپىگە لايىق بىرى بولۇپ قالىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇنىڭدىن ئامانەت يوقىلىدۇ، ئۇنىڭدىن ئامانەت يوقالغاندىن كېيىن، ئۇ ھەمىشە خىيانەت قىلىدىغان خائىنغا ئايلىنىپ قالىدۇ، ئۇ خائىنغا ئايلانغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن رەھىم - شەپقەت يوقىلىدۇ، ئۇنىڭدىن

رەھىم ـ شەپقەت يوقالغاندىن كېيىن، ئۇ لەنەتكەردىگە ئايلىنىدۇ، ئۇ لەنەتكەردى بولغاندىن كېيىن، ئىمان ئۇنىڭدىن چىقىپ كېتىدۇ»[1].

بۇ ھەدىس قەلبتىكى كېسەللىكلەر ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات باسقۇچلىرىنى، بۇ باسقۇچلارنىڭ بارغانسېرى يۇقىرىلاپ ماڭىدىغانلىقىنى بىزگە ئىنچىكىلەپ بايان قىلىپ بېرىدۇ. كىشىنىڭ ھايا چۆمبىلى يىرتىلسا، ئۇ قىلغان ئىشلىرىدا ئەيىبلىنىشلەردىن تەپتارتىپ قالمايدۇ. مۇنداقلار كىشىلەرگە ئازار قىلىدۇ. قول ئاستىدىكىلەرنى ئېزىدۇ. پەرزەنتلىرىگە ۋە قوشنىلىرىغا يېرىكلىك قىلىدۇ. بۇنداق ئادەمنى ھېچكىم ياقتۇرمايدۇ. ئەكسىچە كىشىلەرنىڭ قەلبلىرىگە ئۆچمەنلىك ئۇرۇقىنى سالىدۇ. بۇ دەرىجىگە يېتىپ قالغان ئادەمگە ھېچكىم ئىشەنچ قىلالمايدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىن خاتىرجەم بولالمايدۇ. چۈنكى كىشىلەرنىڭ پۇل ـ مېلىنى يەۋېلىش ياكى ئابرويىنى تۆكۈشتىن خىجىل بولۇپ قالمايدىغان، ۋەدىگە خىلاپلىق قىلىشنى كۆڭلىگە ئېلىپ كەتمەيدىغان ياكى مەجبۇرىيەتكە سەل قارايدىغان ياكى سودىدا ھىيلە ئىشلىتىدىغان ئادەمگە قانداقمۇ ئىشەنچ قىلغىلى بولسۇن؟!

ھايا ــ ھاياتلىقتۇر

ئەرەب تىلىدىكى ھايا سۆزى ھايات سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، ھايالىق ئادەمنىڭ مەنىۋىيىتى ھايات، يەنى تىرىك بولىدۇ. ھايا قىلغان

(1) ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

ئادەمنىڭ ھاياسى ئىچكى ھايات قاينىمىدىن چىققان بىر خىل كۈچ بولۇپ، بۇ كۈچ ئۇنى رەزىللىكلەرگە چۈشۈپ قېلىشتىن ساقلاپ قالىدۇ.

ھايالىق ئادەمنىڭ قەلبى تىرىك، ھاياسىز ئادەمنىڭ قەلبى ئۆلۈك بولىدۇ. قەلبنىڭ ئويغاقلىقى ئاشقانسېرى ئۇنىڭ ھاياسى ئاشىدۇ. قەلبى ئۆلگەن ئادەمدە ھايانى قوزغايدىغان ھېسسىياتمۇ ئۆلگەنلىكتىن، مۇنداق ئادەم رەزىللىكلەرنى رەزىللىك دەپ بىلمەيدىغان ۋە ھېس قىلالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭدا شەرم - ھايانىڭ يوقلىشى بارلىق رەزىللىك ۋە يامانلىقلارنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ قالىدۇ. ھاياسىز ئادەمدىن ھەممە يامانلىقلارنى كۈتۈشكە بولىدۇ.

ھايا بىلەن خىجىللىقنىڭ پەرقى

نۇرغۇن كىشىلەر ھايا قىلىش بىلەن خىجىل بولۇشنى بىر مەنىدە چۈشىنىدۇ. ئەمما ھەقىقەتتە ھايا بىلەن خىجىللىق ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى چوڭ پەرقلەر بار.

پسىخولوگىيە ئالىملىرى خىجىللىقنى مەلۇم شارائىتلاردا ئىنساندا پەيدا بولىدىغان بىر خىل ئەندىكىش دەپ تەرىپلەيدۇ. بۇ خۇددى مۇئەللىمنىڭ سوئالىغا قورقۇنچتىن جاۋاب بېرەلمىگەن ئوقۇغۇچىنىڭ ھالىغا ئوخشايدۇ. خىجىللىق قورقۇنچاقلىقتىن كېلىدىغان نەرسە. خىجالەتچان ئىنسان ئىرادىسى ئاجىز ئىنساندۇر. ئەمما شەرم - ھايا بۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، ئىرادىسى كۈچلۈك، ئۆزىنىڭ قىممىتىنى بىلىدىغان ئادەمدە بولىدۇ. چۈنكى مۇنداق ئادەم رەزىللىكلەرگە چۈشۈپ قېلىشتىن ئۆزىنى ئۈستۈن تۇتىدۇ.

خىجالەتتىن ئۆزىنىڭ يوللۇق ھەققىنى تەلەپ قىلىشتىن ۋاز كەچكەن ئادەم ھايالىق سانالمايدۇ. چۈنكى ھايالىق ئادەم ئېزىلىشكە، بوزەك قىلىنىشقا رازى بولۇپ تۇرالمايدۇ.

ھايا بىلەن ئىمان قوشكېزەكتۇر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ھايا بىلەن ئىمان ئىككىسى قوشكېزەكلەر بولۇپ، بىرى يوقالسا، ئىككىنچىسىمۇ يوقىلىدۇ»[1] دەپ كۆرسەتكەن. «ھاياسىزدا ئىمان يوق» دېگەن سۆز بۇ ھەدىسقا ئاساسەن ئېيتىلغان بولۇشى ئېھتىمال.

يەنە بىر ھەدىستە: «ئىمان ئاتمىش نەچچە شاخچە بولۇپ، ئۇنىڭ بىر شاخچىسى ھايادۇر»[2] دەپ كەلگەن.

ھايا دەرىجىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى

شەرم ـ ھايا دەرىجىلىرىنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى ۋە ئەڭ كاتتىسى ئاللاھ تائالادىن ھايا قىلىشتۇر. گۇناھ ـ مەسىيەتلەر پەقەت ئاللاھ تائالادىن ھايا قىلمىغانلىقنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئاللاھ تائالانىڭ بەندىلەرنىڭ ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن بارلىق ئىشلىرىنى بىلىپ ۋە كۆرۈپ تۇرىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن ئادەم ئاللاھ تائالانىڭ كۆز ئالدىدا يامان ئىش قىلىشتىن ھايا قىلىدۇ ـ دە، نەدە بولمىسۇ يامان ئىش قىلىشتىن توسۇلىدۇ.

---

(1) ھاكىم رىۋايىتى.
(2) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

ئىنسان گاھىدا چوڭ گۇناھلارنى ئىشلەپ قويغانلىقىغا ئاللاھ تائالادىن قورقۇپ ۋە ھايا قىلىپ ھامان تەۋبە قىلىدۇ - دە، ئاللاھ تائالا ئۇنىڭ گۇناھىنى كەچۈرىۋېتىدۇ. گاھىدا ئۇ كىچىك بىر گۇناھ ئىشلىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭغا تەۋبە قىلماستىن، ئاللاھ تائالادىن ھايا قىلماستىن يۈرۈۋېرىدۇ. نەتىجىدە، ئۇنىڭ بۇ كىچىككىنە گۇناھى چوڭ گۇناھلار قاتارىدىن ئورۇن ئالىدۇ. مۇندىن باشقا ئاللاھ تائالادىن ھايا قىلماسلىق، گۇناھنى كىچىك ساناپ ئۇنىڭغا داۋام قىلىش چوڭ گۇناھلارغا ئېلىپ بارىدۇ. شۇڭا ھەر قانداق بىر گۇناھ ئۈچۈن تەۋبە قىلىش كېرەك.

ئىبنى قەييۇم جەۋزى ھايا توغرۇلۇق مۇنداق ئېسىل بىر سۆزنى قالدۇرغان: «گۇناھ بىلەن خوشال بولۇش ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە ئىشلىگەن گۇناھتىن ئېغىردۇر، گۇناھ قىلىۋېتىپ كۈلۈش ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە، ئۇ گۇناھتىن ئېغىردۇر، گۇناھنى ئىشلىيەلمىگەنلىك سەۋەبلىك غەمكىن بولۇش ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە گۇناھ ئىشلىگەندىن ئېغىردۇر، گۇناھقا قىزىقىش ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدە گۇناھتىن ئېغىردۇر».

شەرم - ھايا قىممەتلىك جەۋھەردۇر

ھەقىقىي ھايا ۋە نومۇس كۆپچىلىك ئۈچۈن مەنپەئەتلىك ئىشقا ھەر قانداق ۋەزىيەتتە جۈرئەت قىلىشنى بىلىشتۇر. نومۇس، ھايا ئېگىسى ئىنساننى جازا ھەققىدىكى ھەر قانداق ۋەز - نەسىھەت كىتابلىرىدىنمۇ بەكرەك توغرا يولغا سالىدۇ. شۇڭا بارچە ساماۋى دىنلار ئىنسانغا شەرم - ھايا ۋە نومۇسنى ئۆگەتكەن ۋە ئۇنىڭغا تەشەببۇس قىلغان.

ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتىدە ئۆزىنىڭ كەمچىلىكىنى، مۇكەممەلسىزلىكىنى ھېس قىلىش ئىقتىدارى مەۋجۇت. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ئاللاھ تائالا ئىنسانلارغا ئۇيياتنى يەنى ئۆز كەمچىلىكلىرى، مۇكەممەلسىزلىكى ۋە ئاجىزلىقىدىن ئۇيۇلۇش تۇيغۇسىنى ئاتا قىلغان. شۇڭا قانۇن توسۇپ قالالمىغان ئىشلارنى ھايا ـ نومۇس توسۇپ قالالايدۇ. ئىنسان ئۆزىدىن خۇددى باشقا ئادەملەردىن ھايا قىلغاندەك ھايا قىلىشى ۋە يالغۇز ئۆزىلا بىلىپ تۇرۇپمۇ باشقىلارنىڭ بىلىش ـ بىلمەسلىكىدىن قەتئىينەزەر يامان ئىشتىن قەتئىي قول ئۈزۈشى لازىم. ئەدەب ـ ئەخلاقنى نومۇستىن، نومۇسنى ئەدەب ئەخلاقتىن ئاجراتقىلى بولمايدۇ. ناۋادا ئۇمۇ، بۇمۇ يېمىرىلىشكە باشلىسا بارلىق كۆركەم بىنا يېقىلغان بولىدۇ، قەدىرسىز بولىدۇ ۋە نەپرەتتىن باشقا ھېچبىر تۇيغۇ ئويغاتمايدۇ. شۇڭا ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئەلىشىر ناۋائىي: «ھاياسىزدا ۋاپا يوق، ۋاپاسىزدا ھايا يوق» دېگەن ئىكەن.

ئەجدادلىرىمىزمۇ : «ھايالىق كىشى باھالىق كىشى»، «ھاياسىزدا ئىمان يوق» دېگەن ئۇلۇغ ھېكمەتلەرنى قالدۇرغان. ھايا ۋاپادارلىقنىڭ ئاچقۇچىدۇر. ۋاپادارلىقنى پەقەت شەرم ـ ھايالىق كىشىلەردىنلا كۈتۈش مۇمكىن.

شەرم ـ ھايا بىلەن مېھرى ـ مۇھەببەت ئىككىسى قوش كېزەكتۇر

شەرم ھايا بىلەن مېھرى ـ مۇھەببەت بىر ۋاراق قەغەزنىڭ ئىككى يۈزىگە ئوخشايدۇ. پەقەت بىرلا يۈزى بار قەغەزنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمىغىنىدەك، شەرم ـ ھاياسىز مېھرى ـ مۇھەببەتنى، مېھرى ـ مۇھەببەتسىز شەرم ـ ھايانىمۇ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. مېھرى ـ

مۇھەببەت شەرم ـ ھايا دەرىخىنىڭ رەڭدار چاقناپ تۇرىدىغان خۇشبۇيى، كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان مېۋىسىدۇر.

ئەڭ پەسكەش ئادەملەر نومۇس، ھايا ئېڭى يوق كىشىلەردۇر. مۇنداق كىشىلەرگە ھەممىلا يەردە نەپرەتلەر يېغىپ تۇرىدۇ. شەرم ـ ھايا بىلەن نومۇسنى يوقاتقان كىشىنى ئۆلۈك دەپ سانىسا بولىدۇ. ئىنسانىنىڭ بىرلا كەتكەن ئۇيات، نومۇسى قايتىپ كەلمەيدۇ. شۇڭا ھەركىم ئۆزىنىڭ ئۇيات، نومۇسنى جېنىدىنمۇ ئەزىز بىلىپ قوغدىشى لازىم. شائىر تاگور: «گۈزەل نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى رەڭدار»دېگەن ئىكەن. دۇنيادا قايسى رەڭ ئەڭ گۈزەل ۋە ئەڭ رەڭدار دېسە نومۇسچانلىقنى بىلدۈرىدىغان رەڭ ئەڭ گۈزەل دەپ جاۋاب بېرىلىدۇ. ئادەم خىجىل بولغاندا، ھايا قىلغاندا، نومۇس قىلغاندا تەنلىرى تىترەپ يۈزى قىزىرىدۇ. مانا مۇشۇ چاغدىكى قىزارغان ۋە ئوت ئالغان يۈزنىڭ رەڭگى ئەڭ گۈزەلدۇر.

ھايا ۋە نومۇسچانلىق چوڭ نېمەت

ھايا ۋە نومۇسچانلىق ئاللاھ ئاتا قىلغان چوڭ نېمەت، شۇنداقلا ئائىلىنىڭ، تەربىيىنىڭ، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلىدۇر. دېمەك، شەرم ـ ھايا بىلەن نومۇس پۈتكۈل گۈزەل ئەخلاقلارنىڭ يۈرىكى ۋە تۈپ يىلتىزىدۇر. شەرم ـ ھايا بىلەن نومۇس تۇيغۇسى ئىنسانلاردىكى ئەڭ ساپ، ئەڭ تەبىئىي بولغان ھېسسىي ھادىسە، ئۇ ئەڭ ئالىي ماقامدىكى ئەخلاق ئۇستازى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، قۇلاقنىڭ قىزىرىشى بىلەن كۆزنىڭ ھەرىكىتى كىشىنىڭ چېھرىدە گەۋدىلەنگەن نومۇس تۇيغۇسىنى چەكسىز سېھرىي كۈچكە ئىگە قىلىدۇ. نومۇس تۇيغۇسى بولماي تۇرۇپ نومۇسچان يۈز بولمايدۇ. نومۇس تۇيغۇسى

ئىنسانلارغا خاس ئالاھىدىلىك. شۇڭا ھايۋانلاردا مۇنداق تۇيغۇ بولمايدۇ.

ئىنسانىيەتنىڭ ئىپتىخارلىق ئۈلگىسى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئەڭ ھايالىق ئىدى. ئۇ كىشىلەرنىڭ ئەيىبلىرىنى كۆرمەسكە سالاتتى. ئەبۇ سەئىد خۇدرى ئىسىملىك ساھابە: «رەسۇلۇللاھ يۈزى ئېچىلمىغان قىزدىنمۇ بەك ھايالىق ئىدى. ئۇنىڭ بىرەر ئىشنى ياقتۇرمىغانلىقىنى چىرايىدىن بىلگىلى بولاتتى. ئۇنىڭ ئۆڭكى سۆزۈك ۋە نېپىز ئىدى. رەسۇلۇللاھ ئالىيجاناپ، ھايالىق بولغانلىقتىن كىشىلەر ياقتۇرمايدىغان ئىشنى ئۇلارغا يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ ئېيتمايتتى»دېگەن.

دېمەك، قىز ـ ئاياللار ئۈچۈنمۇ شەرم ـ ھايا ۋە نومۇس تۇيغۇسى ھاياتلىق دېمەكتۇر. ھەتتا ھاياتىنمۇ قىممەتلىكتۇر. نومۇسنى قوغداش يولىدا جاننى پىدا قىلىش ئەڭ ئاددىي تەلەپتۇر. خۇددى ئۇيغۇر دىيارىدىكى نۇزۇگۇم ۋە يەتتە قىزلىرىمدەك نومۇس ئابىدىلىرى تارىختىن بويان ئىنسانلارنىڭ قەلبىدە سۆيگۈ بىلەن يادلىنىپ كەلمەكتە.

ھايالىق بولۇش ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ساپلىقىدۇر

بىر ئادەمدىكى شەرم ـ ھايا بىزگە شۇ ئادەمنىڭ ئىمانىنىڭ ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاقىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. سىز بىر ئادەمنىڭ تېگىشلىك بولمىغان ھەرىكەتتىن ئۆزىنى تارتىۋاتقانلىقى ياكى تېگىشلىك بولمىغان ئىشنى قىلىپ قويغان ۋاقتىدا چىرايىنىڭ قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ قەلبىنىڭ ئويغاق، ئەسلىنىڭ پاك، تەبىئىتىنىڭ ساپ ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايسىز. شۇنداقلا

بىرەرسىنىڭ پەس، گۇناھ ئىشلارنى ھايا قىلماستىن قىلىپ يۈرگەنلىكىنى، ئالغان ـ قويغىنىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىگە پەرۋا قىلمايۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ۋاقتىڭىزدا، ئۇنىڭ قولىدىن ياخشى ئىش كەلمەيدىغان كۆڭلى قارا، يۈزى قېلىن ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايسىز.

ئىسلام پەيغەمبىرى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «ھەر قانداق دىنىنىڭ بىر ئەخلاقى بار، ئىسلام دىنىنىڭ ئەخلاقى ھايادۇر»دېگەن. مەرھۇم ئۇستاز مۇھەممەد غەزالى «مۇسۇلماننىڭ ئەخلاقى»ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئىمان بەندە بىلەن پەرۋەردىگارى ئوتتۇرىسىدىكى بۆيۈك ئالاقە بولۇپ، قەلبنى پاكلاش، ئەخلاقنى توغرىلاش، ھەرىكەتنى دۇرۇسلاش قاتارلىقلار بۇ بۆيۈك ئالاقىنىڭ تەلىپى، بەلكى ئۇنىڭ تۈنجى ئىزناسىدۇر. قەلبنىڭ سەزگۈرلۈكىنى ئاشۇرۇپ، خاتالىقلار ۋە پەس ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتمىغىچە بۇ تەلەبنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدۇ. يامان ئىشلارنى قىلىشتىن تەپتارتماسلىق تەدرىجى ھالدا گۇناھلارنى قىلىشقا قاراپ تەرەققى قىلىدۇ. ئاندىن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىماننىمۇ يوقىتىدۇ. ئاخىرىدا ئۆزىنى ئەڭ پەس ۋە تۆۋەن ئورۇندا كۆرىدۇ».

ھايانى يوقاتقان ئادەم ئامانەتنىمۇ يوقىتىدۇ

ھايانىڭ يوقىلىشى ئىشەنچ ـ ئامانەتنىڭ يوقىلىشىدۇر. كىمكى ھايانى يوقىتىدىكەن، ئۇ ئامانەتنى يەنى كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچىسىنى يوقاتقان بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشەلمىگەن ئادەم جەمئىيەتتە قىممەتسىز ئادەم بولۇپ قالىدۇ. مۇنداقلار ئۆزلىرىنىڭ نەپسي ھەۋەسىنى قاندۇرۇش يولىدا

يۈگۈرىدىغان ياۋايىلارغا ئوخشاپ قالىدۇ. مۇنداقلار ئۆزلىرىدىكى ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچىلىك، مەنمەنچىلىك ئىللەتلىرى سەۋەبلىك ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ۋە ئەقلى قېلىن پەردىلەر بىلەن پەردىلەنگەن بولۇپ، ئۆزىنى تېخىمۇ ئازدۇرىدىغان، تېخىمۇ قىزىقتۇرىدىغان نەپسى ھەۋەسلەردىن باشقىسىنى كۆرمەيدۇ.

ئەكسىچە، ئۆزىنىڭ قىلغان خاتالىقلىرى ۋە بەزى يامانلىقلىرىنى باشقىلارنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن تەپ تارتىش ھايانىڭ ئۆزىدۇر.

سەۋرچانلىق گۈزەل ئەخلاق

سەۋر - كۆڭۈل ھاۋايى - ھەۋەسنى ۋە گۇناھ ئىشلارنى قىلىشنى ئىشتىھا قىلىپ تۇرسىمۇ، ئەقلىنىڭ نىداسىغا قولاق بېرىپ، ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى ئۈمىد قىلىپ، بۇنداق ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتىش، ئازار، كۆلپەتلەرگە، ئوڭۇشسىزلىقلارغا، كېسەللىكلەرگە، نامراتلىققا، مۇسىبەتلەرگە ۋە بالايىئاپەتلەرگە چىداشلىق بېرىپ، ئۆزىنى يوقاتماسلىق دېگەنلىكتۇر. سەۋرنىڭ مۇكاپاتىمۇ چوڭدۇر. قۇرئان كەرىمدىكى: «سەۋر قىلغۇچىلارغا، ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ قىلغان ئەمەلىدىنمۇ ياخشىراق ساۋاب بېرىمىز.»[1] دېگەن ئايەت بۇنىڭ دەلىلىدۇر.

ھەقىقىي سەۋر ئىنساننى گۇناھ، مەسىيەتلەردىن توسىدۇ ۋە ئۇ ئىشلارنى قىلماسلىققا ئۈندەيدۇ. ھەقىقىي سەۋر ۋە چىدامغا ئىگە بولغان ئادەم ھاياتىدا ئۇچرىغان چوڭ سىناقلار ئالدىدا تىت - تىت بولمايدۇ، گاڭگىراپ قالمايدۇ، تەقدىردىن ئاغرىنمايدۇ، ئەكسىچە ئۇنى ئاللاھنىڭ سىنىقى دەپ چۈشىنىپ، قىيىنچىلىقنى يېڭىش ۋە سىناقتىن ئۆتۈش ئۈچۈن كۈچ سەرپ قىلىدۇ. سەۋر كۆپلىگەن كىشىلەر چۈشەنگەندەك، ناھەقچىلىككە، زۇلۇمغا ۋە يامانلىققا كۆز يۇمۇپ جىم تۇرۇش دېگەنلىك ئەمەس، ئەكسىچە، يامانلىقنى قايتۇرۇش، زۇلۇمنى يوق قىلىش ۋە

(1) نەھل سۈرىسى16 ـ ئايەت.

ھەققانىيلىقنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن ھارماي ـ تالماي ئىشلەش ۋە بۇ يولدا چىداملىق بولۇش سەۋرنىڭ جەۋھىرىدۇر.

« ساقلاش، سەۋر قىلىش ۋە كۈتۈشلەر دۇنيا قانۇنىيىتى ۋە رەت تەرتىبىدۇر. مەسىلەن: يەرگە ئۇرۇق سېلىپ بولغۇچىلا ئۈنمەيدۇ. ئۈنسىمۇ ھامان ھوسۇل بەرمەيدۇ. بەلكى ئۈنۈپ، ئۆسۈپ يېتىلىپ پىشقىچە كۈتۈشكە توغرا كېلىدۇ. تۆرەلمىمۇ تولۇق ئىنسان بولۇشى ئۈچۈن ئانىنىڭ قورسىقىدا بىر قانچە ئاي تۇرىدۇ. ۋاقىت دۇنيادىكى ھەر بىر ھەرىكەت ۋە جىملىقنىڭ كىيىمى. ئەگەر بىز ۋاقىتتىن ھالقىپ چىدامسىزلىق قىلساق، چىدىماسلىقنىڭ ئوتىدا ئازابلانغاندىن باشقا قانۇنىيەت بويىچە ھەرىكەت قىلىدىغان شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىدىن ھېچ نەرسىنى ئۆزگەرتەلمەيمىز.

كىرىزىس كۈچىيىپ مۇرەككەپلەشسە، قىيىنچىلىق ئېغىرلىشىپ زۇلمەتلىك كېچە ئۇزارسا، پەقەت سەۋرلا ئىنسانغا گاڭگىراشتىن قوغدايدىغان نۇر، چۈشكۈنلۈك ۋە ئۈمىدسىزلىكتىن قۇتۇلدۇرىدىغان يول ئاتا قىلىدۇ. سەۋر ھەر قانداق ئىنسان دىن ۋە دۇنيالىق ئىشلىرىدا ئېھتىياجلىق بولغان پەزىلەت. ئىنساننىڭ ئىش ـ ھەرىكىتى، ئارزۇ ئۈمىدلىرى، سەۋرچانلىق ۋە چىدام بىلەن يۇغۇرۇلغان بولۇشى زۆرۈر. بىر ھەدىستە: «سەۋر - چىراقتۇر»دەپ كەلگەن. چىراق قاراڭغۇنى يورۇتقاندەك، سەۋرچانلىقمۇ ئىنساننىڭ توختاۋسىز ئالغا ئىلگىرىلەش يولىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ.

بۇ دۇنيا سىناق ۋە ئىمتىھان دۇنياسى بولغانلىقتىن، ئىنسان باشتىن كەچۈرگەن ھەر بىر سىناق ھەرخىل سىناقلار ئىچىدىكى بىر ھالقىدۇر. ئېغىر سىناقلارنىڭ سەۋەبلىرىمۇ يوشۇرۇن بولىدۇ. شۇڭا ئىنسان ئۆزىنى جەڭ مەيدانىكى ئەسكەردەك ھەر سىناققا ھازىر تۇتۇشى زۆرۈردۇر.

كىشىلەر ئادەتتە سەۋردىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئىسىدىن چىقىرىپ قويۇپ قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەندە ئاگگىراپ قالىدۇ. بىئارام بولىدۇ. ئىنسان ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىسا، بىشىغا ئىغىر كۈنلەر كەلسە كەڭ جاھان ئۇنىڭغا تارىيىدۇ. كۈنلەر قىيىنلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىشنى تېزرەك بىر تەرەپ قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. سەۋرچانلىق بۇيۈكلۈكنىڭ نامايەندىسى، مۇكەممەللىكنىڭ بەلگىسى، روھنىڭ ئەتراپتىكى ئىشلارغا رەھبەرلىك قىلغانلىقىنىڭ دەلىلىدۇر.»[1]

سەۋرچانلىق پىشىپ يېتىلگەنلىكنىڭ ئالامىتى

سەۋرچانلىق پىشقان ئەرلىكنىڭ، يۈكسەك باتۇرلۇقنىڭ ئاساسلىرىدىن بىرىدۇر. ھاياتلىقنىڭ سىناقلىرىغا تۇترۇقسىز ئادەملەر بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. ئادەتتە بىراۋدا يۈتكىمەكچى بولغان ئىغىر يۈك بولسا، ئۇ كىچىك بالا، كېسەلچان ياكى ئاۋاق كىشىلەرنى ئىشلەتمەيدۇ. بەلكى كۈچلۈك ئەرنى تاللايدۇ. ھاياتلىقمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بولۇپ، ھاياتلىقنىڭ ۋەزىپىسى ھاياتلىقنى بىر باسقۇچتىن يەنە بىر باسقۇچقا كۆتۈرۈشنى پەقەت ئەڭ چىدامىلىق، سەۋرچان، پىشقان كىشىلەرلا ئۈستىگە ئالالايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن يېتەكچى ۋە يولباشچىلارنىڭ سىناق ۋە مۇشەققەتلەردىكى نېسىۋىسى باشقىلارنىڭكىدىن كۆپ بولىدۇ.

(1) ئۇلۇغ ئۇستاز مۇھەممەد غىزالىينىڭ« خلق المسلم» ناملىق ئەسىرىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

نەپسىنىڭ شەھۋانىي ئىستەكلىرىنى پەقەت سەۋرلا تىزگىنلىيالايدۇ

ئادەتتە ئۆزى قىزىقىپ كەتمەيدىغان پايدىلىق ئىشلارنى قىلىش، قىزىقىدىغان نەپسانىيەتچىلىكتىن ئۆزىنى تارتىش پەقەت سەۋرچانلىق بىلەنلا ئەمەلگە ئاشىدۇ. چۈنكى ئىرادىلىك كىشىلەر ئۇلۇغۋار غايىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا، نەپسىنىڭ ۋاقىتلىق ئىستەكلىرىنى سەۋرچانلىقىنىڭ سايىسىدا قايرىپ قويالايدۇ ۋە يولىغا داۋام قىلىدۇ. ئۆرۈكنى پىشىشتىن بۇرۇن قېقىۋەتكەن باغۋەن مول ھوسۇلدىن مەھرۇم قالىدۇ. شۇڭا «سەۋر قىلساڭ غورىدىن ھالۋا پۈتىدۇ» دېگەن ھېكمەت بار. ئىنسان ئۆزىنى سەۋر بىلەن قوراللاندۇرۇپ، قىيىنچىلىقلار ئالدىدا تەمتىرەپ قالمايدىغان، مەنزىل يىراق بولسىمۇ ئۈمىدسىزلەنمەيدىغان، مەسئۇلىيەتچانلىق قانچىلىك ئېغىر بولسىمۇ ئۈستىگە ئېلىشتىن قورقمايدىغان، ئىرادىلىك، پاراسەتلىك، قىيىنچىلىقتىن كېيىن ھامان ئوڭايلىقنىڭ، قاراڭغۇلۇقتىن كېيىن يورۇقلۇقنىڭ بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىدىغان ئۈمىدۋارلىق، يىراقنى كۆرەر، تەدبىرلىك بولۇشى لازىم.

سەۋرچانلىق گۈزەل ئەخلاق

سەۋر قىلىش ۋە چىدامىلىق بولۇش ھەر قانداق بىر ئادەمدە بولۇشقا تېگىشلىك ئېسىل ئەخلاق ۋە ئالىيجاناب پەزىلەتلەرنىڭ بىرى. سەۋر بىلەن چىدام ئىنسان ئۆزىنىڭ روھى ۋە نەپسي خاھىشى بىلەن كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ئېرىشىدىغان گۈزەل ئەخلاق بولۇپ، بىر ھەدىستە: «ھېچكىمگە سەۋردىن ئارتۇق كەڭ سوۋغا بېرىلگىنى يوق»[1]

(1) ئۇسۇلى خەمسەدە رىۋايەت قىلىنغان.

دېيىلگەن. چۈنكى سەۋرچانلىق بىلەن چىدام ئىنساننىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىكىنىڭ ئالامىتىدۇر.

سەۋرنىڭ ئەھمىيىتى

ئىنسان رېئال تۇرمۇشتا تەقدىرنىڭ نۇرغۇن سىناقلىرىغا ئۇچرايدۇ. بەزىلىرى شۇ ئوڭۇشسىزلىقلارغا ۋايساپ تەقدىردىن ۋە زاماندىن ئاغرىنىدۇ، سىناقلار ئالدىدا تەمتىرەيدۇ، بۇنى ھەرگىزمۇ ئاللاھ تەرىپىدىن كەلگەن سىناق دەپ قارىمايدۇ. نەتىجىدە شۇ سىناقلاردىن ئۆتەلمەي بىر ئۆمۈر قايمۇقىدۇ. بەزىلەر بولسا سىناق ۋە كۈلپەتلەرگە دۇچ كەلگەن ۋاقىتتا، بۇ سىناق ۋە كۈلپەتلەرنى يېڭىش ئۈچۈن بارلىق سەۋەبلەرنى ۋە تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىش بىلەن بىرگە ئاللاھنى ئەسلەيدۇ، ئۇنىڭدىن ياردەم سورايدۇ. نەتىجىدە ئاللاھ ئۇنىڭ مۇشكىلاتلىرىنى ئاسانلاشتۇرۇپ، سىناقلاردىن ئۆتۈشكە ياردەم قىلىدۇ ھەمدە ئۇنىڭ سەۋر قىلغانلىقىغا ۋە چىداملىق بولغانلىقىغا كاتتا ئەجىر ۋە ساۋاب بېرىدۇ. بۇ ھەقتە قۇرئان كەرىمدە: «سەۋر قىلغۇچىلارغا ئەلۋەتتە، ئۇلارنىڭ قىلغان ئەمەللىرىدىنمۇ ياخشىراق ساۋاب بېرىمىز» دەپ كۆرسىتىلگەن.

چىداملىق بولۇش تۇرمۇشقا ئادىل قارايدىغان كىشىلەرنىڭ شوئارى، پىشىپ يېتىلگەن كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش مىزانى بولۇپ، سەۋر بىلەن بىر ئورۇندا تۇرىدۇ. لېكىن ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش سەۋرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن قىيىن. شۇڭا چىداملىق بولۇش ئۈچۈن سەۋرچان بولۇش كېرەك.

ناھەقچىلىككە سۈكۈت قىلىش سەۋرچانلىق ئەمەس

نۇرغۇن كىشىلەر ئاللاھ تائالا ساۋاب ۋە كۆپ ئەجىر بېرىشنى ۋەدە قىلغان سەۋرچانلىقنى توغرا چۈشەنمەستىن، زۇلۇمغا، ناھەقچىلىككە ۋە ئېزىلىشكە رازى بولۇپ قاراپ تۇرۇش قاتارلىقلارنى سەۋردىن سانايدۇ. بۇ ئىنتايىن خاتا چۈشەنچە بولۇپ، ئاللاھ تائالا مۇنداق قىلغۇچىلارنى يامان كۆرىدۇ. قۇرئان كەرىمدىكى: «ئۆزلىرى مىڭلارچە تۇرۇقلۇق، ئۆلۈمدىن قورقۇپ، يۇرتلىرىدىن قېچىپ چىققان كىشىلەردىن خەۋىرىڭ يوقمۇ؟[1] ئاللاھ ئۇلارنى «ئۆلۈڭلار» دېدى (ئۇلار ئۆلدى). ئاندىن كېيىن ئاللاھ ئۇلارنى تىرىلدۈردى، ئاللاھ ئىنسانلارغا ھەقىقەتەن مەرھەمەتلىكتۇر ۋە لېكىن ئىنسانلارنىڭ كۆپچىلىكى (ئاللاھنىڭ نېمىتىگە) شۈكۈر قىلمايدۇ»[2] دېگەن ئايەتتە قىسسىسى بايان قىلىنغان ئىنسانلارمۇ زۇلۇمغا رازى بولۇپ، ئۇنىڭغا قارشى چىقىشنى تەرك ئەتكەنلىكى ئۈچۈن ئاللاھ تائالانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىغانلار ئىدى.

(1) بۇ ئايەتتە بەنى ئىسرائىلدىن بىر قەۋمنىڭ قىسسىسى بايان قىلىنىدۇ: پەيغەمبىرى ئۇلارنى دۈشمەنگە قارشى جىھاد قىلىشقا بۇيرۇغان. ئۇلار ئۆلۈمدىن قورقۇپ يۇرتلىرىدىن قېچىپ چىققان، ئاللاھنىڭ قازاسى بىلەن ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىرلا ۋاقىتتا ئۆلگەن، ئاندىن پەيغەمبىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن تىرىلگەن.

(2) بەقەرە سۈرىسى 243 ـ ئايەت.

مەنىۋى بايلىق بەخت ـ سائادەت

بەختكە ئېرىشىش ھەممە ئادەمنىڭ ئارزۇسى، مەيلى ساددا پىكىرلىك ئادەتتىكى كىشلەر بولسۇن ياكى يېتىشكەن مۇتەپەككۇر، ئالىم بولسۇن ھامان بەختكە ئېرىشىشنى ئىستەيدۇ. شاھلار ئۆزلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك ئوردىلىرىدا بەخت ئۈچۈن ئاھ ئۇرسا، گادايلار غەرىبانە كۆلبىلىرىدە بەخت ئىزدەپ چوت سوقىدۇ ۋە ئەڭ شېرىن چۈشلەرنى كۆرىدۇ. كېيىن ئېيتىش كېرەككى، مەنىۋىيىتى ساغلام، ئەقىل ـ ھوشى جايىدا بولغان ھەر قانداق ئادەم ئۆزىگە جاپا ـ مۇشەققەت ئىزدىمەيدۇ، ئۆز بەختسىزلىكىگە رازى بولمايدۇ. بىراق ئۇ ئاھ ئۇرۇپ، بۇ چوت سوقۇپ ئىزدەۋاتقان، ئىنتىلىۋاتقان بەخت زادى قەيەردە؟ ھەقىقىي بەخت زادى نېمىدە؟ بەختنىڭ ئۆلچىمى بارمۇ؟

تارىختا تالايلىغان كىشلەر بەخت ئىزدەپ ياشىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن توختاۋسىز كۈرەش قىلىپ كەلدى. بىراق ھەقىقىي بەختنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن نۇرغۇن كىشلەر بەخت ئەسلا مەۋجۇت بولمىغان جايلاردىن بەخت ئىزدەپ خۇددى باياۋاندىن گۆھەر ئىزدىگەن كىشىدەك ھالسىرىغان، سالپايغان ھالدا قۇرۇق قول قايتىشتى. دەرۋەقە كىشلەر ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان ماددىي مەئىشەتكە چۆككەنسېرى، نەپسىي خاھىشلىرىغا بېرىلگەنسېرى يېڭى كىرىزىسلارغا پېتىپ قېلىشتىن باشقا ھېچقانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. ئۇنداقتا بەخت زادى نەدە؟ ئۇ نېمىدە؟

بىر مۇنچە كىشلەر باي ـ باياشات بولۇشنى بەخت ھېسابلىشىدۇ. بىراق بىز تۇرمۇش سەۋىيىسى پەۋقۇلئاددە يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن، ماددىي

تۇرمۇش ۋاسىتىلىرى قولاي بولغان، يېمەك ــ ئىچمەكتىن غەم ــ ئەندىشىسى بولمىغان، تۇرالغۇلىرى، قاتناش ۋاسىتىلىرى ھەتتا يېزا ئىگىلىكىگە قەدەر يۇكسەك دەرىجىدە ماشىنىلاشقان، زامانىۋىلاشقان، ئومۇمەن باياشاتچىلىققا تولغان تەرەققىي تاپقان ئەللەرگە قارايدىغان بولساق، شۇ ئەل پۇقرالىرىدىن نۇرغۇنلىغانلىرى ھەر ۋاقىت تۇرمۇشنىڭ مەنىسىزلىكى، قەلب ئازادىلىكىدىن مەھرۇم ئىكەنلىكلىرىدىن قاقشايدۇ. بەختلىك بولۇش ئۈچۈن باشقا يوللارنى ئىزدەپ يۈرىدۇ. لېكىن يەنىلا ئۆزلىرى بىزارلىق ھېس قىلىۋاتقان بۇرۇقتۇرما، بىر خىل قېلىپتىكى تۇرمۇشتىن قۇتۇلالمايدۇ. چۈنكى ئىنسان تەن ۋە روھتىن پۈتۈلگەن يارالما. ئۇ فىزىئولوگىيىلىك جەھەتتىن ئاش نانغا موھتاج بولغاندەك، روھىي جەھەتتىنمۇ مەنىۋى ئوزۇققا موھتاج بولىدۇ.

جىسمانىي ئېچىرقاش تەننى زەئىپلەشتۈرۈپ، ئىنساننى نورمال جىسمانىي مەشغۇلات ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قىلسا، مەنىۋى ئېچىرقاش ئىنساننى ساغلام تەپەككۇر قىلىشتىن مەھرۇم قىلىدۇ. بۇ مەھرۇملۇق ھەر بىر ئىنسان ئۈچۈن بىر پاجىئەدۇر. پاجىئە بولغاندىمۇ ھەر قانداق بىر پاجىئەنى بېسىپ چۈشىدىغان، ئۆز ئىچىدىن تۈگىشىش پاجىئەسىدۇر.

نۇرغۇن ئىنسانلار ماددىي ئېھتىياجىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇۋېلىپ، ماددىي يۈكسەكلىكنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ئىنتىلىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان ئاشۇ ماددىي پاراغەتلەردە بىر قىسىم نەرسىلەرگە ئېرىشكەندەك قىلغان بىلەن، يەنە بىر قىسىم قىممەتلىك نەرسىلەردىن مەھرۇم قېلىۋاتقانلىقىنى ئاستا ــ ئاستا ھېس قىلىشماقتا.

دېمەك مال ـ دۇنيانىڭ كۆپ بولۇشى، قورساقنىڭ توق، كىيىمنىڭ پۈتۈن بولۇشىلا بەختتىن دېرەك بەرمەيدۇ. بۇ بەختنىڭ ئەمەلگە

ئېشىشىدىكى ئاساسىي ئامىل تېخىمۇ ئەمەس. ئەكسىچە مال ـ دۇنيانىڭ كۆپ بولۇشى بىر مۇنچە كىشىلەردە تولا چاغلاردا غەم ـ قايغۇنىڭمۇ كۆپ بولۇشىغا سەۋەب بولۇپ، ئاخىرەتتىلا ئەمەس، دۇنيادىمۇ بۇ كىشىگە نىسبەتەن بىر ئاپەت بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

بەخت بالا ـ چاقىدىمۇ ئەمەس

باللار هاياتلىقتىكى گۆھەرلەر. خۇددى ئەجدادلار «باللىق ئۆي بازار، بالىسىز ئۆي مازار» دېگەنىدەك، باللارسىز تۇرمۇشنى ئويلاش قىيىن. بىراق بۇنىڭلىق بىلەنلا بەخت باللاردا دېيەلمەيمىز. چۈنكى ئاتا ـ ئانىسىغا ۋاپادارلىق بىلەن ياخشى، ھەقلىق يوسۇندا جاۋاب قايتۇرۇش ئورنىغا، ئۇلارنى تۈزكورلارچە قاقشاتقان باللارمۇ ئاز ئەمەس.

بەخت پەن ـ تېخنىكىدىمۇ ئەمەس

بىزگە يىراقنى يېقىن، مۇشكۈلنى ئاسان قىلىپ بېرىپ تۇرمۇشىمىزغا ھېسابسىز قولايلىقلارنى بەخش ئەتكەن پەن ـ تېخنىكىمۇ بىزنى بەختلىك قىلىشقا قادىر ئەمەس. ئەنگلىيىنىڭ ھازىرقى زامان پەيلاسوپى روسسېل «ئىنسانلار تەبىئەت بىلەن كۈرەشتە پەن ـ تېخنىكىغا تايىنىپ غەلىبە قىلدى. بىراق ئۆزى (يەنى روھى) بىلەن بولغان كۈرەشتە غەلىبە قىلالمىدى. بۇ كۈرەشتە پەن ـ تېخنىكا ئەسقاتمىدى» دەپ يازىدۇ.

بەخت مەنىۋىيەتتە، ئۆزىمىزدە

بەخت دېگەن مەنىۋىيەتكە تەئەللۇق ئۇقۇم. شۇڭا ئۇنى كۆز بىلەن كۆرۈپ، تارازا بىلەن ئۆلچىگىلى بولمايدۇ. ئۇنى بايلىق كانلىرىدىن

ياكى ئوردا خەزىنىلىرىدىن تاپقىلى بولمايدۇ. ئۇنى پۇلغا سېتىۋالغىلى بولمايدۇ. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە: «ھەقىقىي بايلىق ماددىي بايلىق ئەمەس، روھىي بايلىقتۇر»دەپ كۆرسەتكەن. بەخت شۇنداق نەرسىكى، ئىنسان ئۇنى تۇرمۇشنىڭ ھەممە تەرەپلىرىدە ھېس قىلىپ تەڭداشسىز لەززەتكە نائىل بولالايدۇ. ئۇ قەلبنىڭ ئارامى، ۋىجداننىڭ راھىتى، كۆڭۈلنىڭ روشەنلىكىدۇر. ئۇنىڭغا ئېرىشكەن كىشىنىڭ يۈرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىن تىرنىقىنىڭ ئۇچىلىرىغىچە ئازادىلىك بولىدۇ. بەخت ئىنسان قەلبىدىن ئۇخچۇپ تۇرىدۇكى، ئۇ سىرتتىن ئىمپورت قىلىنمايدۇ. ئۇنى ئاللاھتىن باشقا ھېچكىم ئاتا قىلالمايدۇ.

ھەقىقىي بەختكە ئېرىشكەن كىشىلەر باشلىرىغا ھەر قانداق بالا يى ـ قازا، دىشۋارچىلىق كەلسىمۇ پەسەنت قىلمايدۇ. تۇرمۇش ئۇلارنى مۇشەققەتلىرى بىلەن كۆتۈۋالسىمۇ، ئۇلار ھاياتلىقتا مەردانە ھالدا كۈلۈمسىرەيدۇ.

خورما دەرىخى ۋە مۆمىن ئادەم*

ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەر ئىچىدە ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلىدىغان ۋاسىتىلەرنىڭ بىرى ئوخشىتىش بولۇپ، مەلۇم بىر ئۇقۇمنى چۈشەندۈرۈشتە ئۇنىڭ رولى ئىنتايىن زور. چۈنكى ئۇ تىلنىڭ كونكېرت، جانلىق ئوبرازلىق بولۇشىغا ياردەم بېرىپ، كىشىلەرنىڭ چۈشىنىشىنى ئوڭايلاشتۇرىدۇ. ئوخشىتىش ئارقىلىق ئوي-پىكىرنى ۋە چوڭقۇر بىر مەزمۇننى ئوبرازلىق ئۇقتۇرغىلى بولىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام بىر ھەدىستە:« دەرەخلەر ئىچىدە ياپرىقى تۆكۈلمەيدىغان، ھەر دائىم ئاللاھنىڭ ئىزنى بىلەن مېۋە بېرىپ تۇرىدىغان بىر دەرەخ بار، ئۇ مۆمىنگە ئوخشايدۇ. ئۇ بولسا، خورما دەرىخىدۇر»[1]دېگەن. چۈنكى خورما دەرىخىدە ھەقىقىي مۆمىن ئادەمنىڭ ماددى ۋە مەنىۋى سۈپەتلىرى گەۋدىلەنگەن:

1. خورما دەرىخى تۈپتۈز ئۆسىدىغان دەرەخ، ئۇنىڭ ئەگرى ياكى سىڭايان يېرى يوق. مۆمىن كىشىمۇ شۇنداق تۈز بولىدۇ. بىر ئاللاھقا ئىشىنىدۇ، ھەمىشە ئىنسانلارغا پايدىلىق ياخشى ئىشلارنى قىلىش بىلەن بولىدۇ، ئىلاھىي تەلىماتلاردىن قايرىلىپ كەتمەيدۇ. ئۇ ئوي-پىكىردە تۈز، ئېتىقادتا توغرا، سۆزىدە راستچىل، ئىش -ھەرىكىتىدە دۇرۇس بولىدۇ.

---

* دوكتۇر ئابدۇلئەزىز رەھمەتۇللانىڭ ماقالىسىدىن
(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

2. خورما دەرىخىنىڭ يىلتىزى يەرنىڭ ئاستىغا پېتىپ كەتكەن، شاخلىرى كۆككە تاقاشقان بولىدۇ. مۆمىن كىشىمۇ شۇنداق بولىدۇ. ئۇنىڭ ئىمانى مۇستەھكەم بولۇپ، ئۇنىڭ قىلغان ياخشى ئىشلىرى ئاللاھقا خۇددى خورما دەرىخىدەك كۆتۈرىلىدۇ.

3. خورما دەرىخى مەزمۇت ۋە كۈچلۈك بولۇپ، ئۇنىڭ بويى ئاسمانغا تاقاشسىمۇ بوران-چاپقۇنلار ئۇنى تەۋرىتەلمەيدۇ. مۆمىن ئادەممۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بولۇپ، ئۇنى بالايى-ئاپەتلەر، مۇسىبەتلەر ۋە ئېغىر كۈنلەر يىقىتالمايدۇ. چۈنكى مۆمىن ئادەم دېگەن سەۋرچان كېلىدۇ.

4. خورما دەرىخىنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى گۈزەل، مېۋىسىمۇ تەملىك كېلىدۇ. مۆمىن ئادەممۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بولۇپ، ئۇنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى پاكىز، رەتلىك ۋە يېقىملىق بولىدۇ، دىلىمۇ پاك، تەبىئىتى ساپ بولىدۇ، يامان قىلىق، بەتنىيەتلىك، كۆرەلمەسلىك، پىخسىقلىق، قورقۇنچاقلىق ۋە باشقا يامان ئىللەتلەردىن خالىي بولىدۇ. ئىنسانلارغا مەنپەئەتلىك بولىدۇ.

5. خورما دەرىخىنىڭ ھەممە يېرى پايدىلىق. ئۇنىڭ مېۋىسى يېيىلىدۇ، ئۇزۇقلۇقى يۇقىرى بولىدۇ. ياغىچى چەللە-باراڭ ياساشقا، شاخلىرى قەپەس ياساشقا، ياپراقلىرى سېۋەت ياساشقا، پاخاللىرى ئارغامچا ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ، مېۋىسىنى ئىنسانلار يېسە، ئۇرۇقى ھايۋانلارغا ھەلەپ قىلىپ بېرىلىدۇ. مۆمىن ئادەممۇ شۇنىڭغا ئوخشاش ھەممە تەرەپتىن پايدىلىق بولىدۇ، ئۇنىڭ ئەقلى ھەققانىيلىقنى ئويلايدۇ، تىلى راست ۋە پايدىلىق سۆزلەرنى سۆزلەيدۇ، غەيۋەت قىلمايدۇ، گەپ توشۇمايدۇ، تۆھمەت چاپلىمايدۇ. شۇڭا ھەركىم مۆمىن

ئادەمدىن ياخشىلىق كۈتىدۇ، ئۇنىڭدىن يامانلىق كەلمىگەچكە ئۇنىڭغا ھەركىم ئىشىنىدۇ ۋە خاتىرجەم بولىدۇ.

6. خورما دەرىخىنىڭ مېۋىسى يىل بويى ئۈزۈلمەي قالمايدۇ، يىل بويى بازارغا كىرىدۇ. خورما غورا ھالىتىدىمۇ، پىشقان ھالىتىدۇ، قۇرۇغان ھالىتىدىمۇ يېيىلىدۇ. مۆمىن ئادەممۇ شۇنداق بولىدۇ. ئۇ ئەتراپىدىكىلەرگە توختىماي قالماي ئۈزلۈكسىز پايدا-مەنپەئەت يەتكۈزىدۇ، ياردەم قىلىدۇ، سىلە-رەھىم قىلىپ يوقلايدۇ.

7. خورما دەرىخىگە چالما ئاتىسىڭىز مېۋە تاشلاپ بېرىدۇ، مۆمىن ئادەممۇ يامانلىقنى يامانلىق بىلەن ئەمەس، بەلكى ياخشىلىق بىلەن قايتۇرىدۇ. پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇ ماۋزۇدا ئەڭ ئېسىل ئۈلگىدۇر. ئۇ ئۆزىگە بەرمىگەنلەرگە بەرگەن، ئۆزىگە يامانلىق قىلغانلارغا ياخشىلىق قىلغان، ئۆزىنى يوقلىمىغانلارنى يوقلىغان، يامانلىق قىلغانلارنى كەچۈرىۋەتكەن.

8. خورما دەرىخى يىل بويى ياپراقلىق ھالەتتە ياپ-يېشىل تۇرىدىغان بولىدۇ. مۆمىنمۇ گۈزەل ئەخلاق، تەقۋالىق ۋە ئالىيجانابلىق تونىنى ئۆمۈر بويى سالمايدۇ.

9. خورما دەرىخىنىڭ سايىسى يېنىك بولۇپ، ئەتراپىتىكى زىرائەتلەر ۋە دەل-دەرەخلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە توسقۇنلۇق قىلمايدۇ، زىيان يەتكۈزمەيدۇ. مۆمىن ئادەممۇ ئەتراپىدىكى خوشنىلىرىغا، دوست-بۇرادەرلىرىگە، خىزمەتداشلىرىغا ئېغىرچىلىق سالمايدۇ، زىيان يەتكۈزمەيدۇ.

دېمەك، مۆمىن ئادەم خۇددى خورما دەرىخىگە ۋە مېۋىسىگە ئوخشاش ئىنسانلارغا ھەمىشە پايدىلىق ۋە مەنپەئەتلىك بولىدۇ.

سىلىق ۋە ئەدەبلىك سۆزلەش گۈزەل ئەخلاقنىڭ مېۋىسىدۇر

تىل ـــ ئىنسانلارنىڭ ئۆزئارا ئالاقىلىشىش، پىكىر، ئىدىيە، ھېسسىيات ئالماشتۇرۇش قورالى. بىر شەخسنىڭ سۆزلەش سەنئىتى شۇ شەخسنىڭ بىلىمى، ئىقتىدارى، ئەخلاق ـ پەزىلىتى، مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. سۆزلەش ماھارىتى دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر ھۈنەر ـ سەنئەتتىنىڭ ئالدىدا تۇرىدىغان ئالاھىدە چوڭ سەنئەت.

ئىسلام دىنى تىلدىن ئىبارەت بۇ قورالنى قانداق جايلارغا ئىشلىتىش ۋە ئۇنى تىزگىنلەشنى ئۆگەتكەن. قۇرئان كەرىمنىڭ: «ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن سۆھبىتىنىڭ تولىسىدا ياخشىلىق يوقتۇر، پەقەت سەدىقىغە ياكى ياخشىلىققا ياكى كىشىلەرنى ئەپلەشتۈرۈشكە بۇيرىغان كىشىلەر(نىڭ يوشۇرۇن سۆھبىتى) بۇنىڭدىن مۇستەسنا»([1]).

ياخشى سۆز قىلىش ۋە تىلنى ھەمىشە شۇنداق ياخشى سۆزلەشكە ئادەتلەندۈرۈش مۇسۇلماننىڭ ئەخلاقىدىن بىر پارچىدۇر. چۈنكى كۆڭۈلدىكى ياخشى ئىبارىلەر بىلەن ئىپادىلەپ بېرىش ئېسىل ئەخلاقتىن سانىلىدۇ. ئاللاھ تائالا ئۆز ۋاقتىدا ئىسرائىل ئەۋلادىدىن ئالغان ئەھدىدىمۇ چىرايلىق سۆز قىلىشنى شەرت قىلغان. «ئۆز ۋاقتىدا بىز ئىسرائىل ئەۋلادىدىن ئاللاھتىن باشقىسىغا ئىبادەت قىلماسلىققا،

---

(1) نىسا سۈرىسى114 ـئايەت.

ئاتا - ئانىغا، ئۇرۇغ - تۇغقانلارغا، يېتىملەرگە، مىسكىنلەرگە ياخشىلىق قىلىشقا، كىشىلەرگە ياخشى سۆز قىلىشقا، ناماز ئوقۇشقا، زاكات بېرىشكە ئەھدە ئالدۇق»[1].

بۇ ئايەتتە كىشىلەرگە چىرايلىق سۆز قىلىش ناماز بىلەن زاكاتنىڭ ئالدىدا كەلگەن.

سىلىق ۋە ئەدەپلىك سۆزلەش كىشىلەرنىڭ مۇھەببىتىنى ۋە ئىخلاسىنى قازىنىشنىڭ يولى. شۇڭا قۇرئان كەرىم پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ماختاپ: «ئاللاھنىڭ رەھمىتى بىلەن سەن ئۇلارغا مۇلايىم بولدۇڭ، ئەگەر قوپال، باغرى قاتتىق بولغان بولساڭ، ئۇلار چۆرەڭدىن تارقاپ كەتكەن بولاتتى دېگەن»[2]. ئەكسىچە، قوپال ۋە يامان سۆز ئۆزگىگە نەپرەت ۋە دۈشمەنلىك تېپىشتىن باشقىسىغا يارىمايدۇ. «تىغ يارىسى ساقىيىدۇ، تىل يارىسى ساقايمايدۇ» دېگەن ھېكمەت بۇ مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

تىلنى ئاللاھ تائالا ياخشى يولغا قوللىنىشقا ۋە ياخشى سۆز قىلىشقا ياراتقان. ياخشى ھەر جايدا ئالقىشقا لايىق بولىدۇ، ھەتتا ئاللاھ تائالانىڭ نەزىرىدىمۇ ياخشى سۆزنىڭ قىممىتى يۇقىرىدۇر. قۇرئان كەرىمدىكى: «ياخشى سۆز ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا ئۆرلەيدۇ، ياخشى ئەمەل ئۇنى كۆتۈرىدۇ» دېگەن ئايەت بۇ مەنىنى ئىپادىلەيدۇ[3].

---

(1) بەقەرە سۈرىسى 83-ئايەت.
(2) ئال ئىمران سۈرىسى 159- ئايەت.
(3) فاتىر سۈرىسى 35 - ئايەت.

پەيغەمــبەر ئەلەيھىســسالام: «كىمكــى ئاللاھقــا ۋە ئــاخىرەت كــۈنىگە ئىشىنىدىكەن، ياخشى سۆز قىلسۇن ياكى سۈكۈت قىلسۇن» دېگەن[1].

پەيغەمــبەر ئەلەيھىســسالام: «چىرايلىــق ســۆزدە ســەدىقىنىڭ ســاۋابى بار»[2] دېگەن.

(1) مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

مۇنازىرىلىشىشنىڭ ئەدەب- قائىدىلىرى

ئىنسانلار بىر-بىرى بىلەن ئارىلىشىپ ياشايدىغان ۋە بىر-بىرىنىڭ ھەمكارلىقىغا ھەمىشە مۇھتاج بولىدىغان مەۋجۇدات بولغانلىقى ۋە ئىنسانلارنىڭ كۆز قاراشلىرى، تەپەككۇر قىلىش تەرزى، شۇنداقلا چۈشىنىش سەۋىيىسى بىر خىل بولمىغانلىقى سەۋەبلىك، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپلار ۋە قارىمۇقارشى پىكىرلەر مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ مۈشكىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى مۇنازىرىلىشىش ئارقىلىق ئورتاق بىر پىكىرگە كېلىشتۇر. سۆھبەت ۋە مۇنازىرىلەر ئارقىلىق بىر-بىرىنى چۈشىنىش ئىنسانلارغا خاس ئالاھىدىلىكتۇر.

دۇنيادا ھەر قانداق بىر ئىشنىڭ ئۆزىگە خاس ئەدەب- ئەخلاقى بولغىنىدەك، مۇنازىرىنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئەدەپ-ئەخلاقى باردۇر. مۇنازىرىنىڭ غەلىبىلىك نەتىجىگە ئېرىشىشى ۋە ئۇنىڭ ئىلمى قىممەتكە ئىگە بولۇشى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەدەپ-ئەخلاقىغا رىئايە قىلىش تولىمۇ زۆرۈردۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ مۇنۇ سۆزى مۇنازىرە ئەدەپ-ئەخلاقىنىڭ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: ﴿**وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ**﴾ يەنى «ئۇلار بىلەن ئەڭ چىرايلىق رەۋىشتە مۇنازىرىلەشكىن»[1].

---

(1) نەھل سۈرىسى125-ئايەت

بەزى مۇنازىرىلەر باشلانماي تۇرۇپ تۈگەپ قالىدۇ. بۇ ئۇنىڭ ئەدەپ-ئەخلاقىغا رىئايە قىلمىغانلىقتىن بولىدۇ. غەلىبىلىك مۇنازىرە ھەر ئىككى تەرەپتە ئۇنىڭ ئەدەپ-ئەخلاقلىرى تولۇق بولغان مۇنازىرىدۇر. مۇنازىرىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئەدەپ-ئەخلاقى ئۈچ تۈرلۈك بولۇپ، ئۇلار:مۇنازىرىلىششىنىڭ شەرتى، مۇنازىرە ئەسناسىدىكى ئەدەپ-ئەخلاقلار، مۇنازىرىدىن كېيىنكى ئەدەپ-ئەخلاقلار.

مۇنازىرىلەشكۈچىلەردە بولۇشقا تېگىشلىك شەرتلەر

ئالدى بىلەن مۇنازىرىلەشكۈچىلەرنىڭ نىيىتىنىڭ توغرا بولۇشى شەرت. نىيەتنىڭ توغرا بولىشىدىن مەقسەت ھەقىقەت ۋە توغرىلىق قايسى تەرەپتە بولسا ئۇنى قوبۇل قىلىپ كۈچلەندۈرۈشنى نىيەت قىلىش دېگەنلىكتۇر. ئەكسىچە، مۇنازىرە ئارقىلىق ئۆزىنىڭ گەپدانلىقىنى ئىزھار قىلىش ياكى قارشى تەرەپنى قانداقلا بىر يول بىلەن چۈشۈرۈش، ئۆزىنىڭ پىكرى گەرچە ھەقىقەتكە ئويغۇن كەلمىسىمۇ، ئۇنى كۈچكە ئىگە قىلىش نىيىتى بىلەن مۇنازىرىگە كىرىش مۇنازىرىدىن ھېچقانداق ئىجابىي نەتىجە بەرمەيدۇ. مۇنازىرىلەشكۈچىلەرنىڭ مۇنازىرىلىشىدىن ماۋزۇ ھەققىدە تولۇق مەلۇماتلىق بولىشى لازىم. شۇنىڭدەك مۇنازىرىلەشكۈچىلەرنىڭ راستچىل بولىشى، دەۋاسىدا ۋە كەلتۈرگەن دەلىل-پاكىتلىرىدا سەممىي، توغرا بولىشى، كۈچلەندۈرمەكچى مەسىلىنىڭ توغرىلىقىغا ۋە ھەقلىقىغا ئۆزى ئىشەنگەن بولىشى ۋە سەۋرچان بولىشى ئاچچىقلاپ قالماسلىقى تەلەپ قىلىنىدۇ.

مۇنازىرە ئەسانىسىدىكى ئەدەپ-ئەخلاقلار

مۇنازىرە ئەسناسىدا بولۇشقا تېگىشلىك ئەدەپ-ئەخلاقلارنىڭ بىرىنچىسى بېشىدا تەرەپلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپسىز مەنبەگە ئىتتىپاقلىشىش مەسىلىسى كېلىدۇ. بۇ دېگەنلىك مۇنازىرىنى باشلاشتىن ئاۋۋال، ئىختىلاپلاشقاندا مۇراجىئەت قىلىش ئۈچۈن تەرەپلەر ئۆز ئارىسىدىكى ئەسلى مەنبەگە كېلىشىۋېلىش لازىم. ئەسلى مەنبە مۇنازىرە ماۋزۇسىنىڭ تەبىئىتىگە قاراپ يا ئەقلىي قائىدىلەر ياكى نەقلىي مەنبەلەر بولىدۇ. ئاندىن مۇنازىرىنى بىرلىككە كېلىنگەن مەسىلىلەردىن باشلاش لازىم. چۈنكى مۇنداق قىلىش ھەر ئىككى تەرەپنىڭ بىر-بىرىنىڭ كۆز قارىشىنى قوبۇل قىلىشى ئۈچۈن ياخشى شەرت-شارائىت ھازىرلاپ بېرىدۇ. مۇنازىرىدە قارشى تەرەپنىڭ پىكرىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۆڭۈل قويۇپ ياخشى ئاڭلاش، دىققەتنى شەخسنىڭ ئۆزىگە ئەمەس، بەلكى كۆز قاراشقا قارىتىش، ۋاقىتقا رىئايە قىلىش، مۇنازىرە ئەسناسىدا سىلىق سۆزلۈك بولۇش قاتارلىقلار مۇنازىرىدە بولمىسا بولمايدىغان مۇھىم ئامىللاردۇر.

بۇ ماۋزۇدىمۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزگە ئەڭ ياخشى ئۈلگىدۇر.

مۇنازىرىدىن كېيىنكى ئەدەپ-ئەخلاقلار

مۇنازىرىدىن كېيىنكى ئەدەپ-ئەخلار ناھايىتى مۇھىم بولۇپ، بۇنىڭغا ئەھمىيەت بەرمىگەندە، مۇنازىرە پايدىسىز قالىدۇ. شۇڭا مۇنازىرىدىن كېيىن تۆۋەندىكى ئەدەپ-ئەخلاقلارغا رىئايە قىلىش زۆرۈردۇر: ئۇلاردىن بىرى، ھەقىقەت ئاچچىق بولسىمۇ ئۇ قايسى تەرەپتە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنى قوبۇل قىلىش، قارشى تەرەپنىڭ كۆز

قارىشىغا ھۆرمەت قىلىش، مۇنازىرىدە يېڭىپ چىققان بولسا، ئۇنىڭغا مەغرۇرلىنىپ كەتمەسلىك، يېڭىلگەن بولسا رەنجىپ قالماسلىق، مۇنازىرىدىن كېيىن ئىككى تەرەپ بىر-بىرىنىڭ غەيۋىتىنى قىلىشتىن ساقلىنىشى لازىم.

كەڭ قورساق بولۇش

«بىر - بىرىڭلار بىلەن ئادەۋەت قىلىشماڭلار، بىر - بىرىڭلارغا كۆرەلمەسلىك قىلىشماڭلار، ئۆچمەنلىك قىلىشماڭلار، بىر - بىرىڭلارنى تەرك ئەتمەڭلار، ئۆز ئارا قېرىنداشلاردىن بولۇپ، ئاللاھ تائالانىڭ ياخشى بەندىلىرىدىن بولۇڭلار، بىر مۇسۇلماننىڭ يەنە بىر دىنى قېرىندىشىغا ئۈچ كۈندىن ئارتۇق ئاداۋەت ساقلىشى هالال ئەمەس»[1].

قەلبىنىڭ كۆرەلمەسلىكتىن، ئاداۋەتتىن، دۈشمەنلىكتىن، ئۆچمەنلىكتىن ۋە باشقا ناچار ئىللەتلەردىن ساغلام بولۇشى ئىماننىڭ مېۋىلىرىدىن سانىلىدىغان گۈزەل ئەخلاقلاردۇر. مۇسۇلمان كىشىنىڭ قەلبى پاك، كۆڭلى - كۆكسى كەڭ بولىدۇ، باشقىلارغا هەسەت قىلمايدۇ، ئۆچمەنلىك قىلمايدۇ. هەسەت پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالامنىڭ تەبىرى بويىچە، «كېسەللىك» تۇر. خۇددى مېكروبلار بەدەننى كاردىن چىقارغىنىدەك، هەسەت هەسەت قىلغۇچىنىڭ روهىنى پۈچەكلەشتۈرىدۇ، چىرىتىدۇ. هەسەت هەسەت قىلىنغۇچى ئۈچۈن هېچبىر زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ، بەلكى بارچە زىيىنى هەسەت قىلغۇچىنىڭ ئۆزىگە بولىدۇ. باشقىلارغا هەسەت قىلىدىغان ئادەم روهىي جەهەتتىن هەمىشە بىئاراملىقتا ئۆتىدۇ، كېيىنچە، بۇ بىئاراملىق ئۇنىڭ بەدىنىگە تەسىر قىلىدۇ ــ دە، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭدىكى مەنىۋى

---

(1) بۇخارى رىۋايىتى.

كىشىلىك ماددىي كىشىلىكنى پەيدا قىلىدۇ، ئاخىرى شۇنىڭ بىلەن تۈگىشىدۇ.

ھەقىقىي مۇسۇلمان ئادەم باشقىلارنىڭ بېشىغا كەلگەن مۇسىبەتكە غەمكىن بولىدۇ، ئۇلارنىڭ خۇشاللىقلىرىغا خۇشال بولىدۇ، ئۇلارغا كەلگەن ئامەتلەرگە قىزغانمايدۇ، ھەسەت قىلمايدۇ، بەلكى ئۇ، ئاللاھ تائالانىڭ ئۆلگىلىك بەندىلىرى قىلغان، قۇرئاندا قەيت قىلىنغان مۇنۇ دۇئانى قىلىدۇ: «پەرۋەردىگارىمىز! بىزگە ۋە بىزدىن ئىلگىرى ئىمان ئېيتقان قېرىنداشلىرىمىزغا مەغپىرەت قىلغىن. دىللىرىمىزدا مۆمىنلەرگە قارشى دۈشمەنلىك پەيدا قىلمىغىن. پەرۋەردىگارىمىز! سەن ھەقىقەتەن گۇناھلارنى مەغپىرەت قىلغۇچىسەن، بەندىلىرىڭگە مېھرىبانسەن»[1].

قەدىمدە بىر ئەرەب شائىرى مۇنداق دېگەن ئىكەن:

اصبِرْ علــى كيــد الحُــسُو د فَـــإنَّ صَـــبْرَكَ قَاتِلُـــهُ
النــــَارْ تَأكُـــلُ نفـــسَهَا انْ لَـــمْ تَجِـــدْ مـــا تأكُلُـــهُ

تەرجىمىسى:

سەۋىر قىلغىن ھەسەت قىلسا، سەۋرىڭ ئۇنى ئۆلتۈرەر،
تۈگەپ قالسا يېقىلغۇلار، ئوتمۇ ئۆزىن كۆيدۈرەر.

بىر ـ بىرىگە ھەسەت قىلىدىغان، ئۆزىدىن باشقىسىنى ئېتىراپ قىلمايدىغان ۋە ئۆزلىرىدىن چىققان ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى قوللىمايدىغان مىللەت يېتەكچىلىرىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. نەتىجىدە،

(1) ھەشر سۈرىسى 10 ـ ئايەت.

بېشىغا كەلگەن كاۋلىقتىن قۇتۇلالمايدۇ. بىز ئەنە شۇنداقلارنىڭ قۇربانىمىز.

ئەپۇچانلىق گۈزەل ئەخلاقتۇر

ئىنسانلارنىڭ تۈرلۈك قوزغاتقۇچىلارغا تاقابىل تۇرۇش دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزىلىرى ئاددىي ئىشلار ئۈچۈنمۇ نادانلىق قىلىپ قويىدۇ، بەزىلەر بولسا ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر تەپەككۇرى ۋە ئېسىل ئەخلاقى بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى بىلىدۇ ۋە تۈرلۈك قىيىنچىلىقلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىدۇ.

گەرچە كىشىلەرنىڭ ئىتتىكلىك، ئېغىر - بېسىقلىق، ئالدىراقسانلىق، سەۋرچانلىق، سەزگۈرلۈك، دېۋەڭلىك قاتارلىق خىسلەتلىرىنىڭ يۇقىرى تۆۋەن بولۇشى ئۇلارنىڭ ئەسلى خاراكتېرىنىڭ قانداق بولۇشىغا زور دەرىجىدە باغلىق بولسىمۇ، ئادەمنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنىڭ باشقىلارغا مۇلايىم بولۇش ۋە ئۇلارنىڭ خاتالىقلىرىنى ئەپۇ قىلىش بىلەن مۇئەييەن مۇناسىۋىتى بار.

ھەقىقىي ئۇلۇغ ئادەم كامالەتكە يەتكەنسېرى كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ بولىدۇ. ئەپۇچان بولىدۇ، كىشىلەرنىڭ ئۆزرىسىنى قوبۇل قىلىدۇ، خاتالىقلىرىنى كەچۈرىدۇ. تەنتەكتىن بىرى ئۇنىڭغا ئازار بەرگىلى تۇرسا ئۇ خۇددى يولدا ئويناۋاتقان سەبىي باللارنىڭ ئۆزىگە تاش ئاتقىنىغا قارىغان پەيلاسوپقا ئوخشاش ئېگىز چوققىدىن پەسكە باقىدۇ.

كۆڭۈلنىڭ كەيىنگە كىرگەن چاغدا غەزەب بەزىلەرنى ساراڭ بولۇش دەرىجىسىگە ئېلىپ بارىدۇ. ھەتتا ئۆزلىرىنى قان تۆكمىگىچە ئاقلانمايدىغان دەرىجىدە ھاقارەتكە ئۇچرىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ.

ئەمما ئۇ ئەخلاقىي پەزىلەتلەرنىڭ قورغانلىرى ئىچىگە يوشۇرۇنغان بولسا بۇنچىلىك ھالغا يېتىپ قالمايدۇ.

غەزەبنىڭ زىيىنى كۆپ

غەزەب ئادەم ئەۋلادى قەلبىدە يانغان چوغدۇر. كۆزلىرىنىڭ قىزىرىپ كەتكەنلىكى، گەردەن تومۇرلىرىنىڭ كۆپۈرۈپ كەتكەنلىكى غەزەبنىڭ ئەڭ ئۇچىغا چىققان ۋاقتى بولۇپ، ئۇنى يېڭىشنىڭ چارىسى ئورنىدىن قوزغالماسلىق، ئۆرە تۇرغان بولسا ئولتۇرۇۋېلىشتۇر. غەزەبنىڭ كەينىگە كىرگەن ئادەم خۇددىنى بىلمەي ئىشلارنى ئىسلاھ قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە بۇزۇپ قويىدۇ. بەزى كىشىلەر غەزەبلەنگەندە ئۆزىنى بېسىۋالالمايدۇ، داۋاملىق تىرىكىپ يۈرىدۇ، ئېغىزىدىن كۆپۈك قايناتقىپ تىللايدۇ، قارغايدۇ. مۇنداق قىلىش ئىنسانى گۈزەل ئەخلاققا زىت كېلىدىغان قىلىقلاردۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىسىدە: «مۆمىن ئادەم كىشىلەرنى تىللىمايدۇ، لەنەت ئوقۇمايدۇ، سەت گەپ قىلمايدۇ ۋە ھاياسىزلىق قىلمايدۇ»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

ئاسان ئاچچىقلىنىدىغان ئادەم كۆپ ھاللاردا ئاچچىقنىڭ كەينىگە كىرىپ نۇرغۇن ئەخمىقانە ئىشلارنى قىلىپ قويىدۇ. ئادەتتە ئىشىك ئېچىلغىلى ئۇنىمىسا ئۇنى تىللايدۇ، قولىدا تۇرمىغان سايماننى سۇندۇرۇپ قويىدۇ، ئۆركىگەن ھايۋاننى قارغايدۇ. غەزەبنىڭ زىيىنى تولا، ئاقىۋىتى خەتەرلىك. شۇڭا غەزىپى قوزغالغاندا ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ئىنسان باتۇر ھېسابلىنىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىلىرىدىن

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى.

«سىلەر قانداق ئادەمنى باتۇر دەيسىلەر؟» دەپ سورىغاندا، ساھابىلەر: «ھېچكىم ئۇنى يىقىتالمايدىغان ئادەمنى باتۇر دەيمىز»دەيدۇ. بۇ ۋاقىتتاپەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا جاۋاب بېرىپ: «غەزەبلەنگەن ۋاقىتتا ئۆزىنى تۇتالىغان ئادەم ھەقىقىي باتۇردۇر»[1] دەيدۇ.

ھەممىگە مەلۇمكى، ئىنسان ئۆزىنى قانچە تۇتۇۋالغانسېرى، غەزەبنى قانچە بېسىۋالغانسېرى، ئىغىزىغا قانچە ئىگە بولغانسېرى، كىشىلەرنىڭ سەۋەنلىكىنى قانچە ئەپۇ قىلغانسېرى ئۇنىڭ كىشىلەر ۋە ئاللاھ نەزەرىدىكى ھۆرمىتى يۇقىرى بولىدۇ.[2]

---

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

(2) ئۇلۇغ ئۇستاز مۇھەممەد غېزالىينىڭ «خلق المسلم» ناملىق ئەسىرىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

ئىناقلىق

مۇسۇلمان ئادەم كىشىلەر بىلەن، خۇسۇسەن ئۆزىنىڭ دىنىي قېرىنداشلىرى بىلەن ھەمىشە ئىناق ۋە ئىتتىپاق ئۆتىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ دەستۇرى بولغان قۇرئان كەرىم بىزگە: ﴿ئاللاھنىڭ دىنىغا مەھكەم ئېسىلىڭلار ۋە ئايرىلماڭلار﴾[1] دەپ تەلىم بېرىدۇ. دۇنيادا كىشىلەرنى بىرلىككە، ئىناقلىققا چاقىرمايدىغان بىرەر دىن ياكى پەلسەپە تېپىلمايدۇ. چۈنكى ھەر قانداق مىللەت «بىرلىك كۈچ، ئىناقلىقتىن قۇۋۋەت تۇغۇلىدۇ» دېگەن ھەقىقەتنى ياخشى بىلىدۇ. شۇڭا ئەجدادلىرىمىز: «بىرلەشكەن ئۇزار، ئايرىلغان تۇزار» دەپ بىكار ئېيتمىغان. ئۆتمۈشلەردە بىز بىرلىكتە، ئىناقلىقتا باشقىلارغا ئۈلگە ياراتقان خەلقمىز. شۇڭا بىز «ئۇيغۇر» يەنى «ئۇيۇشقان، بىرلەشكەن» دەپ ئاتالغان. ئەمما بىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمىز بۇ نامغا لايىق بولماي تۇرماقتا. بىز يېقىنقى زامان تارىخىمىزدىن بىرى، ئىناقسىزلىقنىڭ دەرتلىرىنى ئاز تارتمىدۇق.

باشقا مىللەتلەر ئۆز ئارىسىدىكى ئىناقسىزلىقلارنى، ئىختىلاپلارنى ئاللىبۇرۇن ھەل قىلىپ بولۇپ، تەرەققىياتنىڭ چېقىغا ئەگىشىپ ئىلىم - پەن، تېخنىكا ۋە باشقا ساھەلەردە ئۇچقاندەك تېز ئىلگىرىلەۋاتقان مۇشۇ پەيتتە، بىز تېخىچە ئۆزىمىزنىڭ ئىچكى جېدەللىرى ۋە ئىختىلاپلىرىمىز، يۇرتۋازلىقىمىز بىلەن مەشغۇلمىز. يۇرتۋازلىق، مەھەللىۋازلىق ئىپتىدائىي

(1) ئال ئىمران سۈرىسى 103-ئايەت

جەمئىيەتلەرگە ئائىت بولغان بىر ئىللەتتۇر. بىزمۇسۇلمانلىق سۈپىتىمىز بىلەن بۇنداق ناچار ئىللەتلەرنى تۈگىتىشىمىز لازىم. بۇنداق جاھىلىيەتنىڭ قالدۇقلىرىدىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى ئىمانىمىزنى كۈچەيتىشتۇر. ئىماننىڭ كۈچى بىلەن بۇنداق ئىللەتلەرنى يىلتىزىدىن يىمىرىپ تاشلىغىلى بولىدۇ.

ئىناقلىق ئابىدىلىرى

ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن خەزرەج، ئەۋس دەپ ئىككىگە بۆلۈنۈپ، يىللار، ھەتتا ئەسىرلەر بويى بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ قان تۆكۈشكەن مەدىنىلىكلەرنىڭ ۋەھىينىڭ تەربىيىسى ۋە ئىماننىڭ كۈچى بىلەن ئۆز ئارا قېرىنداشلاردىن بولۇپ قانداق ئۆزگەرگەنلىكى ۋە يەرشارىدىكى بارچە مىللەتلەر ئۈچۈن ئىناقلىقتا ئۈلگە بولغانلىقى تارىخ قەتئىي ئونۇتمايدىغان مەشھۇر بىر ۋەقەلىكتۇر. ئۇلار مۇسۇلمان بولۇپ، ئۆز ئارا بىرلەشكەندىن باشقا، مەككىدىن كەلگەن مۇھاجىر مۇسۇلمانلار بىلەن خۇددى نەسەبتىكى قېرىنداشلاردەك ئۆز ئارا قېرىنداشلاردىن بولۇپ، مال - مۈلۈكلىرىنى تەڭدىن بۆلۈشىدۇ، ھەتتا كۆپ ئاياللىرى بولغانلار مەككىدىن كەلگەن بويتاق مۇھاجىرلارغا ئاياللىرىدىن ئاجرىشىپ، ئىددەتلىرىنى توشقۇزۇپ ئۆيلەندۈرۈپ قويۇش تەكلىپىنى قويىدۇ. مۇسۇلمانلار شۇنداق بىرلىشىش ۋە ئىتتىپاقلىشىشى نەتىجىسىدە، ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ بېرىپ، ئاخىرى ئۈچ قىتئەنىڭ ھاكىمىيىتىگە ئىگە بولغان ئىدى.

بىز نېمە ئۈچۈن بۇ تارىختىن ئىبرەت ئالمايمىز؟ ھالبۇكى، بىز ئۆزئارا بىرلىككە كېلىپ، ئىتتىپاقلىشىپ، كۈچلىنىش ئارقىلىق ۋەتىنىمىزنىڭ پارلاق كېلەچىكىنى قۇرۇپ چىقىش ئارقىلىق خەلقىمىزنى باياشات

تۇرمۇش كەچۈرۈش پۇرسىتىگە ئىگە قىلىشقا ھاۋا بىلەن سۇغا ھاجەت بولغانىدەك زور ئېھتىياجلىقمىز. بىز بىرلىككە تولىمۇ موھتاج بولىۋاتقان بىر خەلقمىز. بىزمۇ باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش ئىنسانلىق سۈپىتىمىز بىلەن ئېسىل ياشىماقچى بولساق بىرلىشەيلى، ھېچ ئايرىلمايلى!

ۋاقىتنى قەدىرلەش ئۆمۈرنى قەدىرلىگەنلىكتۇر

قولىدىن كەتكەن ھەممە نەرسە قايتىپ كېلىشى مۇمكىن. ئەمما ۋاقىت قايتىپ كەلمەيدۇ. ئۇنىڭ قايتىپ كېلىشىنى ئۈمىد قىلىشنىڭ ئۆزىمۇ ئەخمەقلىقتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن كېسىپ ئېيتىشقا بولىدىكى، ئىنسانىنىڭ قولىدىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسە ۋاقىتتۇر. ئەھۋال بۇنداق ئىكەن ئەقىل ئىگىسى بولغان ھەر بىر ئىنسان ۋاقىتنىڭ قەدرىگە يېتىشى، ئۇنى بىھۇدە ئۆتكۈزۈۋەتمەسلىكى، ئۇنى ئۆزىنىڭ ۋە ئىنسانىيەتنىڭ پايدىسى ئۈچۈن ئىشلىتىشنى بىلىشى تولىمۇ مۇھىمدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىسىدە: «كۆپىنچە كىشىلەر قەدرىنى بىلەلمەيدىغان ئىككى نەرسە باردۇر: ئۇنىڭ بىرى تەن ساقلىقى، يەنە بىرى ۋاقىتتۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

مەرھۇم ئۇستاز مۇھەممەد غازالى مۇنداق دەپ يازىدۇ: » بىرىمىز ئۆزىنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى ھېس قىلغان چېغىدا، ئۆتكەن كۈنلىرىنى ھېسابلاپ، ھاياتلىق مۇساپىسىنىڭ باشلىنىش نوقتىسىنى بىلىش ئۈچۈن كەينىگە قارىغان ۋاقىتىدا، تەپەككۇر ئۇزۇنغا بارمايدۇ. چۈنكى ئۇ پەقەت سىرلىق باشلىنىش ۋە ئەگىشىپ كەلگەن ئۇزۇن يىللار ۋە كەڭ كېچىلەردىن باشقىسىنى بىلمەيدۇ. ئويلىنىشتىن قايتقاندا بولسا، ئۆتكەن ئاشۇ يىللار گويا دائىرىسى غۇۋا ھادىسىلەر بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن بىر كۈندەكلا تۇيۇلىدۇ. ئىنسان ۋاقىتنىڭ ساقلاپ

(1) بۇخارى رىۋاسيىتى

تۇرمايــــدىغانلىقىنى بىلىــــپ تــــۇرۇپ يەنىــــلا ئۆزىنىــــڭ قىممەتلىــــك ۋاقىتلىرىنــى غەپلەتــتە زايــا قىلىــدۇ. بېــشىغا ئېغىــر كــۈنلەر يــاكى ئۆلــۈم ســــائىتى كەلگەنــــگە قەدەر بىخــــۇتلىقىنى داۋاملاشــــتۇرىدۇ. هايــــاتى ئاخىرلىــشىپ هەمــمە ئىــش قولــدىن كەتــكەن ۋاقىتتــا هوشــىنى تاپــىدۇ. بۇنىڭ نېمىگە پايدىسى بولسۇن؟! »[1]

ئەقىللىق كىشىلەر ۋاقىتنى قەدىرلەيدۇ

ئۆزىنىــڭ پايــدا ـ زىيىنىنــى بىلىــدىغان، ئەقىللىــق كىــشىلەر چوقــۇم ۋاقىتنــى قەدىرلەيــدۇ. چــۈنكى ۋاقىــت ئۇنىــڭ هايــاتى. ئەگەر ئــۇ ۋاقىتنىــڭ قولــدىن كېتىــشىگە يــول قويــسا، ئــۇنى ئەرزىــمەس ئىــشلار بىــلەن بىهــۇدە ئۆتكۈزىۋەتــسە، نــادانلىق بىــلەن ئــۆزىنى ئۆلتۈرىۋالغانغــا ئوخــشاش بىلىــدۇ. ئىنسان تىنىمــسىز هالــدا ئالــدىغا ئىلگىــرىلەپ مېڭىۋاتــىدۇ. پەلەكنىــڭ هەر بىــر ئايلىنىــشى ئــۇزۇن يولــدىكى باســقۇچلارنىڭ بىــرى هېــسابلىنىدىغان يېگــى بىــر تاشــدىن دېــرەك بېرىــدۇ. ئىنــسانىنىڭ مانــا بــۇ هەقىقەتنــى چۈشــىنىپ ئــۇنى كــۆز ئالدىــدا ئايــان بولىۋاتقانــدەك سېزىــشى، ئىلگــىرى بولغــان ۋە كېــيىن بولىــدىغان ئىــشلار هەققىــدە مــۇلاهىزە يۈرگۈزۈشــى ئاقىلانىلىق ئەمەسمۇ؟!»

ۋاقىت ساقلاپ تۇرمايدۇ

كىــشىنىڭ ۋاقىــت مېڭىۋاتقــان بولــسىمۇ، ئــۆزىنى توختــاپ تۇرغانــدەك هېــس قىلىــشى ئۇنىــڭ ئالدانغانلىقىــدۇر. بــۇ خــۇددى پــويىزدا ئولتۇرغــان

(1) ئۇلــۇغ ئۇســتاز مــۇهەممەد غىزالىينىــڭ« خلــق المــسلم» نــاملىق ئەســرىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

يولۇچىنىڭ ئۆزىنى جىم تۇرغاندەك پەقەت سىرتتىكى شەيئىلەرلا مېڭىۋاتقاندەك سەزگىنىگە ئوخشايدۇ. ئەمەلىيەتتە ۋاقىت ئىنسان خالىسۇن ياكى خالىمىسۇن، ئۇنى مەجبۇرىي هالدا هامان كۆزلىگەن نىشانغا ئاپىرىپ تاشلايدۇ. مۇسۇلمانلار ۋاقىتنىڭ قەدرىنى ياخشى بىلىدۇ. ئۇلار « ۋاقىت قىلىچقا ئوخشايدۇ، سەن كەسمىسەڭ، سېنى ئۇ كېسىدۇ»دېگەن هەقىقەتنى ياخشى بىلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام مۇنداق دېگەن: «قىيامەت مەيدانىغا بەندىنىڭ قەدىمى قويۇلغان هامان تۆت نەرسىدىن سورىلىدۇ: ئۆمرىنى نېمە بىلەن تۈگەتكەنلىكىدىن، ياشلىقىنى نېمە بىلەن ئۆتكۈزگەنلىكىدىن، پۇل-مالى نەدىن تېپىپ، نەگە ئىشلەتكەنلىكىدىن، ئۆگەنگەن بىلىمى بىلەن قانداق ئىشلارنى قىلغانلىقىدىن»[1].

قىسقىسى، كۆزلەر ۋاقىتنىڭ چەكلىك تەسىرىنى يۈزەكى كۆرۈشتىلا كۆرىدۇ. ئەمما ۋاقىت چىرايلارغا قورۇق، بەدەنلەرگە ئاجىزلىق، چاچ ۋە ساقاللارغا ئاقلىق ئېلىپ كېلىش بىلەن بىللە ئاخىرى ئەجەلنىمۇ چاقىرىپ كېلىدۇ. ۋاقىتنى يۈرۈشىدىن توسۇپ قالغىلى بولمايدۇ. ئىنسان قۇدرىتى ئۇنى ئارقىغا چېكىندۈرەلمەيدۇ. ئۇ مەدەنىيەت ۋە گۈللىنىشلەرنى خارابلاشتۇرغان هالدا ئۆزىنىڭ ئاجايىپ قۇدرىتى بىلەن كىشىلەرنى هەيران قالدۇرىدۇ. مانا بۇ ـ ۋاقىت. مۇشۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزى بىلىم ئېلىش، ئىجاد قىلىش، مىللىتى ۋە ۋەتىنى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەش، ياخشى ئىشلارنى قىلىش، ئۆزى ئېرىشمەكچى بولغان ياخشىلىقلارنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا ئەقىللىقلارنى ئويغىتىش

---

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى

پەيتىدۇر.

دېمەك، بۇ هاياتلىق مۇساپىسى ئۇزۇن مۇسابىقىلەرگە تەييارلانغان مەيدان بولۇپ، ۋاقىتنى قەدىرلەشنى بىلگەنلەر ۋە ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ قىلىشقا تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلەر بۇ يەردە ئالدىنقى ئورۇنغا ئېرىشىدۇ. ئىنسانلىق بۇرچىنى جايىدا ئورۇنداپ، نەتىجە يارىتىش بىلەن ئاللاھنى ۋە خەلقنى مەمنۇن قىلالايدىغانلار ئۇتۇپ چىقىدىغان مۇسابىقىدۇر.

ئالىي ھىممەت ۋە ئۇنىڭ ھاياتتىكى ئەھمىيىتى

ھەرقانداق بىر مەقسەت ياكى غايىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھىممەتلىك بولۇش شەرت. ھىممەت سۆزى بىرەر ئىشنى قىلىش ئۈچۈن ئىنتىلىش دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. ھىممەت ھەرقانداق بىر ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر. ھىممەت ئۈستۈنلۈك ياكى تۆۋەنلىك بىلەن تەرىپلىنىدۇ. كىشىلەر ھىممەت جەھەتتە بىر خىل بولمايدۇ. بەزىلەرنىڭ ھىممىتى ئالىي بولىدۇ، بەزىلەرنىڭ ھىممىتى تۆۋەن بولۇپ، تۆۋەنلىكتىن ئەڭ ئاددىي دەرىجىلەرگىچە چۈشۈپ قالىدۇ.

كىشىلەر تۆۋەندىكى ئىككى ئىشتا بىر - بىرىدىن پەرقلىق بولىدۇ: بىرى، ئۇلارنىڭ مەقسەت، غايىلىرىدا، يەنە بىرى ئەشۇ مەقسەت ۋە غايىلىرىگە ئېلىپ بارىدىغان ھىممەتتە.

بەزى كىشىلەر ئۇلۇغۋار غايىلەرنى پەقەت تىلى بىلەنلا ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇلاردا شۇ غايىلىرىگە يېتىش ئۈچۈن ھىممەت بولمايدۇ. مۇنداقلا مەغرۇرلاردۇر.

وما نيل المطالب بالتمني ولكن يؤخذ الدنيا غلاباً

تەرجىمىسى:

قۇرۇق ئارزۇ مەقسەتكە ئەرمەس،

دۇنيا ئەزەلدىن مېھنەتسىز كەلمەس.

غەلىبىلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى نەپسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى يېڭىش ئارقىلىق ئالىي ھىممەتلىك بولۇشتۇر. بەزى كىشىلەر ئۆزىگە ئەڭ

ئـاددى تەلەبلەرنــى قويــدۇ ۋە پەس ئــارزۇ - ھەۋەســلەرنىلا ئويلايــدۇ. مۇنداقلارمۇ ئىككى تۈرلـۈك بولـۇپ، بىـرى ئەشـۇ پەس - ئارزۇلىرىغا يېتىش ئۈچـۈن يـوقىرى ھىممەتلىـك بولغـانلار. ئـۇلار بېهـۇدە ئىـشلارغا بەكمـۇ كۆڭـۈل بۆلىـدۇ. ئەگەر ئـۇلار تـوغرا يولغـا ۋە تـوغرا ئىـشلارنى قىلىـشقا ھىــدايەت تاپقىنىــدا، ئــۇلاردىكى ئــالىي ھىمــمەت قىممەتلىــك ئىــشلارغا قارىتىلغــان ئــالىي ھىممەتــكە ئايلىنىــدۇ. ئىنــسانلارمۇ ئوخــشاش بولمىغانــدەك، ئــۇلاردىكى غــايە ۋە ھىمــمەت دەرىجىلىرىمــۇ ئوخــشاش بولمايـدۇ. شـۇڭا پەيغەمـبەر ئەلەيهىسـسالام « ئىنـسانلار خـۇددى ئـالتۇن، كۈمۈشــكە ئوخــشاش مەدەنــلەردۇر، ئۇلارنىــڭ جــاھىلىيەتتە ياخــشى بولغانلىرى ئۆگەنسە ئىسلامدىمۇ ياخشىلاردۇر»[1] دېگەن.

پەس ئارزۇدىكىلەرنىــڭ ئىككىنچــى تــۈردىكىلىرى، ھېچقانــداق بىــر ھىممەتــتىن نېسىۋىــسى بولمىغــان كىــشىلەر بولــۇپ، ئــۇلار ئــاز ساندىكىلەردۇر. ئۇلارنىڭ ئۆلـۈمى بىـلەن ھاياتىنىـڭ پەرقـى يوقتـۇر. ئـۇلار يوقــاپ كەتــسە ئىزدەنمەيــدىغان، بولــسا ســورالمايدىغان ئەھمىيەتــسىز ئىنسانلاردۇر.

ھىممەت توغرىسىدا مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئېيتقانلىرى

ئىمـام ئىبنـى قەيـيىم ئـالىي ھىممەتنـى تونۇشـتۇرۇپ مۇنـداق دېـگەن: «ئـالىي ھىممەتنىــڭ ئــادەتتىكى ھىممەتــلەرگە نىــسبەتەن ئۈســتۈنلىكى خـۇددى ئەڭ يـوقىرى ئۇپۇقتـا جەۋلان قىلغـان قوشـنىڭ باشـقا قۇشـلارغا بولغـان ئۈسـتۈنلىكىگە ئوخـشاش بولـۇپ، تۆۋەنـدىكى قۇشـلارغا يەتـكەن

(1) بۇخارى رىۋايىتى

بەختسىزلىكلەر يوقىرى ئۇيۇقتىكى قۇشقا يەتمەيدۇ. ئۇ يوقىرى ئۇيۇقتا قانچىلىك ئۆرلىگەنسېرى بالايى ـ ئاپەتلەردىن شۇنچىلىك يىراق بولغىنىدەك، قانچىلىك تۆۋەنلىگەنسېرى بەختسىزلىكلەر ئۇنى شۇنچىلىك تېز تېپىۋالىدۇ. ئىمام ئىبنى قەييۇم مۇداق دېگەن:« ھەركىمنىڭ لەززىتى ئۇنىڭ قەدىر ـ قىممىتى، ھىممىتى ۋە ئۆزىنىڭ شەرىپىگە قاراپ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ شەرەپلىك، ئەڭ ھىممەتلىك ۋە ئەڭ قەدىر ـ قىممەتلىك بولغىنى ھۇزۇر ـ ھالاۋىتىنى ئاللاھنىڭ مەرىپىتى ۋە مۇھەببىتىدىن ئالىدىغان، ئۇنىڭ جامالىغا تەلپۈنىدىغان ۋە ئۇ رازى بولىدىغان ھەم ياقتۇرىدىغان ئىشلارغا ئالدىرايدىغانلىرىدۇر.»(1)

ئابدۇلقادىر جىيلانىي ئوغلىغا مۇنداق دەپ ۋەسىيەت قىلغان ئىكەن: «ئى ئوغلۇم! سېنىڭ ھىممىتىڭ يەپ ئىچىدىغان، كىيىدىغان، ئۆيلىنىدىغان ۋە تۇرماي توپلايدىغان نەرسىلەر بىلەن بولمىسۇن. بۇلارنىڭ ھەممىسى نەپسىنىڭ ھىممىتى. قەلبىنىڭ ھىممىتى قېنى؟ بىلگىنكى، ھىممىتىڭ سېنىڭ قەدرىڭنى كۆتۈرگەن نەرسىدۇر.»

قانداق قىلغاندا ئالىي ھىممەتلىك بولغىلى بولىدۇ؟

ئالىي ھىممەتلىك ۋە غايىلىك بولۇشنىڭ ئاساسلىق ئامىللىرى كۈرەش، تىرىشچانلىق، قىلماقچى بولغان ئىشقا چىن ئىخلاس باغلاش، تارىخلاردا نەتىجە ياراتقان ئۇلۇغلىك كىشىلەرنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى ئوقۇپ ئىبرەت ئېلىش، ئالىي ھىممەتلىك كىشىلەر بىلەن ھەمسۆھبەت

---

(1) الفوائد 196-197 ـ بەتلەر

بولۇش، كۈنلۈك ئىش تەرتىپىگە ئەمەل قىلىش ۋە مۇھىم ئىشلارنى ئالدىنقى قاتارغا قويۇش، تاكامۇللۇققا قاراپ ھارماستىن ئىلگىرىلەش، ھىممەتنى زەئىپلەشتۈرىدىغان بارلىق ئامىللاردىن يىراق بولۇش قاتارلىقلاردۇر.

ئالىي ھىممەتلىك كىشىلەر ئۆتكەنگە ھەسرەت چەكمەيدۇ، ئەتىنى كۈتمەيدۇ ۋە بۈگۈننى غەنىمەت بىلىدۇ، ۋاقىتنىڭ تارلىقىدىن كۆپ دەرتلىنىدۇ، ۋاقىتنى نەق ئالتۇن دەپ بىلىدۇ، ئۆزى ئىرادىلىك، پىكرىدە مۇستەھكەم بولىدۇ ۋە ئىككىلىنىشى ئاز بولىدۇ.

كىشىلەردىكى ھىممەت دەرىجىسىنىڭ بىر - بىرىدىن پەرقلىق بولىشىغا ئەگىشىپ ئۇلارنىڭ ئىشلىرى، نىيەتلىرى ۋە دەرىجىلىرىمۇ پەرقلىق بولىدۇ.

ھىممەت دەرىجىلىرىنىڭ پەرقىنى كۆرۈشنى خالىسىڭىز رەبىئە ئىبنى كەئىب ئەل ئەسلەمىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ھىممىتىنى ئاڭلاپ بېقىڭ. بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا «ئى رەبىئە مېنىڭدىن بىر نەرسە سورىغىن»دېگەندە، ئۇ «جەننەتتە سىلىگە ھەمراھ بولۇشنى تىلەيمەن»[1] دەيدۇ. بۇنىڭدىن ئارتۇق بەخت بارمۇ؟!

ھىممەتنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى رولى

ئىنسان ھاياتىدا ھىممەتنىڭ رولى چوڭ بولۇپ، كىشىلەر كۆز يەتمىگەن مەنزىللەرگە ئۆزلىرىدىكى ئالىي ھىممەتنىڭ شاراپىتى بىلەن يەتكەنلىكىگە تارىخ گۇۋاھتۇر.

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ شانلىق تارىخىغا قارايدىغان بولساق. ئالىي ھىممەت نەتىجىلىرىنىڭ نەمۇنىلىرىنى كۆرەلەيمىز.

تارىخشۇناسلارنىڭ نەزەرىدە، بىر ئۈممەتنى بەرپا قىلىش شۇ غايىنى ئۆزلىرىگە نىشان قىلغان زەنجىرسىمان بىرقانچە ئەۋلادقا ئېھتىياجلىقتۇر. ئەمما ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئىسلام ئۈممىتىنى بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت بۇ غايىنى يېرىم ئەسىردىن ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا ئەمەلگە ئاشۇرالىدى.

بىرىنچى خەلىپە ئەبۇبەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئەرەب يېرىم ئارىلىدا باش كۆتۈرگەن مۇرتەدلىككە ئىككى يىلدىن ئاز ۋاقىت ئىچىدە خاتىمە بېرەلىدى ۋە شۇ قىسقا مۇددەت ئىچىدە شۇ ۋاقىتتىكى ئەڭ چوڭ ئىككى ئىمپېراتورلۇقنى مۇھاسىرىگە ئالالىدى. كاتتا ساھابىلار ئەبۇبەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇرتەدلەرگە قارشى كۆرەش قىلىش پىكرىنى دەسلەپ قوللىماسلىقتا، ئۇنىڭ زور دەرىجىدىكى مۇرتەد قوشۇنلىرىغا كۈچى يەتمەسلىكىدىن ئەنسىرىگەنلىكتىن ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ ئالىي ھىممىتى دۈشمەنىنىڭ ھەيۋىسى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئەندىشىسىنى يەرگە ئۇردى. نەتىجىدە، ئۇ كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە خىيال دەپ شەكىللەنگەن بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇردى. ئالى ھىممەت ئۈچۈن تارىختىن نەمۇنىلەر ناھايىتى كۆپ.

ئەمدى بىز ھازىرقى ئەسىرىمىزدىكى چوڭ غەلىبىلەرنى مىسال كەلتۈرىدىغان بولساق، ئالىي ھىممەتنىڭ نادىر ئۈلگىلىرىنى كۆرىمىز.

ئىمام ھەسەن بەننانىڭ ھاياتى ئالىي ھىممەت ۋە پىداكارلىقنىڭ ئەڭ ياخشى ئۈلگىسىدۇر. ئۇ مىسىردا « مۇسۇلمان

قىرىنداشلار»جەمئىيىتىنى قۇرۇپ چىقىش بىلەن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە مىسىر خەلقىنىڭ ھاياتىدا چوڭ ئۆزگىرىش پەيدا قىلالىدى. ئۇ ھەمىشە مۇسۇلمانلار ئاممىسىغا « تۈنۈگۈنىنىڭ ئارمانلىرى بۈگۈن، بۈگۈننىڭ ئارمانلىرى ئەتە»دەپ تەلىم بېرەتتى.

ئەمدى مۇسۇلمان ئەمەسلەردىن ئالىي ھىممەتلىكلەرنىڭ غەلىبىلىرىگە مىسال كەلتۈرمەكچى بولساق، دوكتور تەۋفىق ئەل ۋائىيىنىڭ مۇنۇ قىسسىسىنى كەلتۈرىمىز:

« ياپونىيە تەرەققىي قىلىشىنىڭ ئاۋۋالقى ھارپىسىدا گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچىلىرىنى ئەۋەتكەندە، ئەرەب دۆلەتلىرىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەندى. ياپونىيەدىن بارغان ئوقۇغۇچىلار مىللىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يولىدا دۆلىتىگە قايتتى. ئەمما ئەرەب دۆلەتلىرىدىن بارغان ئوقۇغۇچىلار سەرمايىسىز قۇرۇق قول قايتتى. بۇ نېمە سەۋەبتىن شۇنداق بولدى؟ بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى تېپىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى مۇنۇ قىسسىسىنى ئوقۇپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ:

ياپونىيە ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن گېرمانىيەگە تېخنىكا ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچى ئوساھىر مۇنداق دەيدۇ: » ئەگەر مەن گېرمانىيىنىڭ ھامبۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى مۇئەللىمنىڭ نەسىھەتلىرىگىلا كۆپايە قىلىپ ئىزدەنمىگەن بولسام ھېچقانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەن بولاتتىم. دۆلىتىم مېنى گېرمانىيىدە ئىلمىي تېخنىكا قائىدىسىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتكەندى. كىچىك تىپتىكى موتورنى ياساشنى ئۆگىنىشكە بەكمۇ قىزىقاتتىم. لېكىن قانداقلا بىر موتور بولمىسۇن، ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس مودىلى بولىدىغانلىقىنى بىلەتتىم. بۇ ھەر قانداق سانائەتنىڭ ئاساسى ئىدى. مۇئەللىم مېنى ئەمەلىي تەجرىبىلەرگە ئۈندىمەستىن، ھەمىشە كىتابتىكى نەزەرىيەلەرنىلا

ئوقۇشۇمنى تەۋسىيە قىلاتتى. مەن موتور ئىشلەپچىقىرىشنىڭ نەزەرىيەلىرىنى پىششىق ئوقۇغان ۋە چۈشەنگەن بولسامۇ، موتورنىڭ يېنىغا كەلگىنىمدە بۇ يوچۇن دۇنيا ئالدىدا گاڭگىراپلا قالاتتىم.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئىتالىيەدە ياسالغان موتورلارنىڭ يارمەنكىسى بولىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم. ئاي بېشى بولغانلىقتىن مائاشىم قولۇمغا تەككەن ئىدى. يارمەنكىدىن ئىككى ئاتنىڭ كۈچى بار كىچىك تىپتىكى موتوردىن بىرىنى بار پۇلۇمنىڭ ھەممىگە سېتىۋالدىم. ئۇ بەكمۇ ئېغىر ئىدى. ئۇنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ ياتىقىمغا ئېلىپ كەلدىم. موتورنىڭ ھەر تەرىپىگە زوق بىلەن قاراپ چىقىپ، مانابۇ ياۋروپالىقلار كۈچىنىڭ سىرى، ئەگەر مەن مۇشۇنىڭدەك بىرەر موتور ياساپ چىقالىسام ياپونىيە تارىخىدا چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولاتتى، دېدىم ئىچىمدە. كىتابلىرىم ئارىسىدىن موتورنىڭ سۈرەتلىك تەلىماتىنى تېپىپ چىقتىمدە، تەرتىپ بويىچە موتورنى چۇۋۇشقا باشلىدىم. ھەر بىر پارچىسىنى چۇۋغىنىمدا ئاق قەغەزگە ئۇنىڭ رەسىمىنى سىزىش بىلەن بىرگە نومۇر قويۇپ ماڭدىم. ھەممىنى پارچىلاپ بولۇپ يەنە قايتا قۇراشتۇردۇم. ھەر كۈنى 15سائەتتىن كۆپرەك ئىشلەش بىلەن بۇ ئىشنى ئۈچ كۈن ئۇدا داۋاملاشتۇردۇم. تۆتىنچى كۈنى بۇ خەۋەرنى بىزنىڭ گۇرۇپپا باشلىقىمىزغا يەتكۈزگىنىمدە ئۇ تولىمۇ مەمنۇن بولدى ۋە بۇزۇق موتوردىن بىرىنى ماڭا بېرىپ ئۇنى ياساپ چىقىشىمنى بۇيرىدى. ئون كۈن قاتتىق ئىشلەش جەريانىدا بۇ موتورنىڭ بۇزۇلغان يېرىنى تاپالىدىم. موتورنىڭ ئىچىدىكى ئۈچ كىچىك پارچە ئۇپراپ كەتكەنلىكتىن ئىشتىن چىققان ئىكەن. بۇ ئۈچ پارچىنىڭ ئورنىغا بولقا بىلەن ئۇرۇپ قولۇم بىلەن يېڭى پارچىلارنى ياساپ چىقتىم.

گۇرۇپپا باشلىقىمىز شۇنىڭدىن كېيىن مېنى موتور پارچىلىرىنى

ئۆزۈم ياساپ چىقىپ قۇراشتۇرۇشۇمنى تەۋسىيە قىلغانلىقى ئۈچۈن تۆمۈر، مىس ۋە ئاليۇمىن ئېرىتىدىغان زاۋۇتقا ئىشچى بولۇپ كىردىم. گېرمان مۇئەللىمىم ماڭا تاپشۇرغان دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالىسىمۇ قېپ قالدى. ھەر كۈنى 15 سائەت ئىشلەيمەن. ئۇستىلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىمەن، گاھىدا تىل - ئاھانەتلىرىنىمۇ ئاڭلايمەن. لېكىن بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ۋەتىنىم ياپونىيە ئۈچۈنلا قىلدىم.

ياپونىيە ھۆكۈمەت باشلىقى مېكادۇ ھالىمنى ئاڭلىغان ۋە ئۆز يېنىدىن 5مىڭ جۈنەي ئىستېرلىينى ئەۋەتكەنىكەن. ئۇنىڭغا موتور سايمانلىرىدىن سېتىۋالدىم. مەن گېرمانىيەدىن قايتىپ ياپونىيەگە بارغىنىمدا، ھېلىقى باشلىق مېنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئېيتقان ئىكەن. ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ« مەن باشلىق بىلەن كۆرۈشۈشكە تېخى سالاھىيەتلىك ئەمەسمەن، پەقەت ياپونىيەدە موتور ئىشلەپچىقىرىش زاۋۇتىنى قۇرۇپ بولغاندىن كېيىنلا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشكە سالاھىيەتلىك بولالايمەن »دېدىم. 9 يىلدا تۆمۈر زاۋۇتىنى قۇرۇپ بولدۇق. مېكادۇنىڭ ئالدىغا «ياپونىيەدە ئىشلەندى»دېگەن ماركا يېزىلغان 10دانە موتورنى ئېلىپ كەلدىم. مېكادۇ موتورنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ «بۇ ھاياتىمدا تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتقان ۋە تولىمۇ ياقتۇرۇپ قالغان بىر مۇزىكا بولدى، چۈنكى ئۇ ياپونىيەدە ئىشلەنگەن موتورنىڭ ئاۋازى ئەمەسمۇ»دېدى. شۇنداق قىلىپ بىز ياپونلۇقلار غەرب كۈچىنىڭ سىرىنى بىلىۋالدۇق ۋە بۇ سىرنى ياپونىيەگە ئېلىپ كەلدۇق. بۇ ئەمەلىيەتتە، ياۋروپانىڭ كۈچىنى ياپونىيەگە يۆتكىگەنلىك ۋە

ياپونىيىنى غەربكە يۈتكىگەنلىك ئىدى»[1].

ھىممەتنى كۆتىرىشنىڭ چارىلىرى

كىشىلەرنىڭ ئالىي ھىممەتلىك بولىشى شەرئەت ۋە ئەقىل ھەر ئىككى تەرەپتىن تەلەپ قىلىنغان بىر ئىش. تۆۋەندىكىلەر ھىممەتنى كۆتىرىش ۋە ئۇنى تەرەققى قىلدۇرۇشقا ياردەمچى بولىشى مۇمكىن:

1. كۈرەش ۋە تىرىشچانلىق.

ھاياتلىق ئىمان ۋە كۈرەشتىن ئىبارەت بولۇپ، كۈرەش قىلماستىن نەتىجە قازانغىلى بولمايدۇ. «بىز ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلارنى ئەلۋەتتە يولىمىزغا يېتەكلەيمىز»[2].

2ـ چىن ئىخلاس بىلەن ئاللاھقا يۈلىنىش ۋە يۈزلىنىش. ئالىي ھىممەتمۇ بىر كاتتا نېمەت بولۇپ، ئۇ سورالماستىن بېرىلمەيدۇ.

3ـ ئۆزىنىڭ ئاجىزلىق نوقتىسىنى ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۇنى ئىسلاھ قىلىش ھەم تەرەققى قىلدۇرۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىش.

4. كاتتىلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى ئوقۇپ ئىبرەت ئېلىش.

5. ئالىي ھىممەتلىك كىشىلەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇش.

6ـ كۆڭۈلۈك ئىش تەرتىپكە ئەمەل قىلىش ۋە مۇھىم ئىشلارنى ئالدىنقى قاتارغا قويۇش.

---

(1) دوكتور تەۋفىق ئەل ۋائىينىڭ ماقالىسىدىن.
(2) ئەنكەبۇت 69ـ ئايەت

7ـــ ھىممەتنىـــى كـــۆتىرىش ۋە تەرەققـــى قىلدۇرۇشـــتا ھىممەتلىـــك كىشىلەر بىلەن رىقابەتلىشىش.

8ـ تاكامۇللۇقتا قاراپ ھارماستىن ئىلگىرىلەش.

9ـ ھىممەتنى زەئىپلەشتۈرىدىغان بارلىق ئامىللاردىن يىراق بولۇش.

ئالىي ھىممەتلىك كىشىلەرنىڭ سۈپەتلىرى

1ـ ئـۆتكەنگە ھەسـرەت چەكمەيـدۇ، ئەتـگە باقمايـدۇ ۋە بۈگـۈنىنىلا ئويلايدۇ.

2ـ ئىنسانىيەتنىڭ، خۇسۇسەن مۇسۇلمانلارنىڭ غېمىنى يەيدۇ.

3ـ كـىشىلەرگە ياخـشى مەسـلىھەت بېرىـدۇ ۋە ئۇممۇنىـڭ ئـىشلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىدۇ.

4ـ قىلغان ھەر بىر ئىشىدا ئالىي ھىممەتلىك بولىدۇ.

5ـ ۋاقتىنىـڭ تارلىقـدىن كـۆپ دەرتلىنىـدۇ، ۋاقتىنـى نەق ئـالتۇن دەپ بىلىدۇ.

6ـ ئـۆزى ئىرادىلىـك، پىكرىـدە مۇسـتەھكەم بولىـدۇ ۋە ئىككىلىنىـشى ئاز بولىدۇ.

ئۈمىد ۋە ئۇنىڭ ھاياتتىكى رولى

ئۈمىد ــ مەقسەتكە يېتىشنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر. ئۈمىد ئىماننىڭ مېۋىلىرىدىن بىرىدۇر. مۇسۇلمان ئادەم ھەر ئىشتا، ھەر ۋاقىت ئۈمىدۋار بولىدۇ. چۈنكى مۇنداق ئادەم ئەڭ ئاۋۋال خورلۇقنى ئەزىزلىقتا، پېقىرلىقنى بايلىقتا، ئاجىزلىقنى قۇدرەتكە، قىيىنچىلىقنى ئوڭايلىقتا، قۇللۇقنى ھۆرلۈككە ئايلاندۇرۇشقا قادىر بولغان ئىلىم ـ ھېكمەتلىك، چەكسىز كۈچ ـ قۇۋۋەتلىك ئاللاھ تائالاغا ئىشىنىدۇ. ئۈمىد ئىماننىڭ مېۋىسى بولغىنىدەك، ئۇنىڭ قولدىشىدۇر. ئىمان بولغان قەلبتە چوقۇم ئۈمىد بولىدۇ. تارىخلار گۇۋاھكى، ئۈمىد كىشىلەرنى كۆز يەتمىگەن ئارمانلارغا ئېرىشتۈرگەن. بىز ئۈچۈن ئەڭ ئىشەنچلىك خەۋەر قۇرئاننىڭ خەۋەرلىرىدۇر، ئەلۋەتتە. قۇرئان مەقسەتكە يېتىشتە ئۈمىدنىڭ قانداق چوڭ رول ئوينايدىغانلىقىنى بىزگە چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن بەزى قىسسەلەرنى بايان قىلغان. بۇقىسسىلەردىن بەزىسىنى مىسال ئۈچۈن قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتۈشنى پايدىلىق دەپ ئويلايمەن.

ياقۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى

ياقۇب ئەلەيھىسسالام ئەڭ سۆيۈملۈك ئوغلى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامدىن ئايرىلىدۇ، ئارىدىن ئۇزاق ۋاقىت ئۆتىدۇ، ياقۇب ئەلەيھىسسالام قېرىپ ھەتتا كۆزلىرى كۆرمەس بولۇپ قالىدۇ، بىراق يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنى كۆرۈشتىن ئىبارەت چىن ئۈمىدىنى قەتئىي ئۈزمەيدۇ. ھەمىشە ئاللاھ تائالاغا سېغىنىپ: ﴿ئوغۇللىرىمنىڭ ھەممىسىنى ماڭا كەلتۈرۈپ بېرىشنى ئاللاھتىن ئۈمىد قىلىمەن﴾

دېيىش ئارقىلىق ئۇمىدىنى يېڭىلاپ، ئىشەنچىسىنى كۈچەيتىپ تۇردۇ. يىنىدىكى ئوغۇللىرى ئۇنىڭ يۇسۇپ ئەلەيھىسسالامنى كۆرەلمەيدىغانلىقىنى ۋە بۇنداق ئۇمىدتىن ۋازكېچىشىنى تەلەپ قىلغىنىدا، ئۇ باللىرىغا: ﴿ئى ئوغۇللىرىم! بېرىڭلار، يۇسۇپنى ۋە ئۇنىڭ ئۇكىسىنى ئىزدەڭلار، ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن نائۇمىد بولماڭلار. چۈنكى كاپىر قەۋمدىن باشقىسى ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىد ئۈزمەيدۇ﴾[1] دەپ ئۇلارنى يۇسۇپ ئەلەيھىسسالامنى ئىزدەشكە ئەۋەتىدۇ. ئاخىرى يۇسۇپ ئەلەيھىسسالام تېپىلىشى بىلەن ياقۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ كۈتكەن ئۇمىدى گۈل ئاچىدۇ.

مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى

مۇسا ئەلەيھىسسالام قەۋمىرىنى باشلاپ مىسىردىن پەلەستىنگە قاراپ يولغا چىقىدۇ، ئارقىدىن پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ قوشۇنلىرى قوغلاپ كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا دەريا، ئارقىسىدا دۈشمەن، ئۇلار ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىستىلىپ قالغىنىدا، مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋملىرى ئەمدى بىز تۇتۇلىدىغان بولدۇق دەپ ئالاقزادە بولۇپ كېتىشىدۇ، شۇ ۋاقىتتا مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا: ﴿ئۇنداق ئەمەس! بەلكى پەرۋەردىگارىم مېنىڭ بىلەن بىللە، ئۇ مېنى قۇتۇلۇشقا يېتەكلەيدۇ﴾[2] دېيىش ئارقىلىق ئاللاھ تائالاغا بولغان ئىشەنچىسىنى ۋە چوقۇم قۇتۇلىدىغانلىق ئۇمىدىنى ئۇلارغا خاتىرىلىتىدۇ. نەتىجىدە ۋەقەلىك

---

(1) يۇسۇف سۈرىسى 87-ئايەت

(2) شۇئەرا سۈرىسى 62-ئايەت

قۇرئان كەرىم بىزگە سۆزلەپ بەرگەندەك بولىدۇ: ﴿بىز مۇساغا «ھاساڭ بىلەن دەرياغا ئۇرغىن» دەپ ۋەھيي قىلدۇق، (مۇسا ھاسىسى بىلەن ئۇرۇۋىدى) دەريا يېرىلدى، ھەر بىر يېرىلغان قىسمى چوڭ تاغدەك بولۇپ قالدى. پىرئەۋن بىلەن قوشۇننى ئارقىسىدىن دەرياغا كىرگۈزدۇق. مۇسا بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى پۈتۈنلەي قۇتقۇزدۇق، ئاندىن پىرئەۋننى قوشۇنى بىلەن غەرق قىلدۇق﴾[1].

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قىسسىسى

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام كىشىلەرنى ئىسلام دىنىغا دەۋەت قىلىشقا باشلىغىنىدا، ئۆزى بىلەن قوشقاندا ئارانلا 4 كىشى ئىدى. ئۇ مەككىدە يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا 13 يىل دەۋەت بىلەن مەشغۇل بولىدۇ، ئۇنىڭ دەۋىتى ئەرەب مۇشرىكلىرىنىڭ مەسخىرىلىرىگە، ئۆزى ۋە ساھابىلىرى ئۇلارنىڭ ئازارلىرىغا ئۇچرايدۇ، ساھابىلەرنى بۇ يېڭى دىندىن قايتۇرۇش ئۈچۈن ئازاپلار ۋە بېسىملار چېكىدىن ئاشىدۇ. لېكىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ دىنىنىڭ دۇنيا خەلقىنىڭ ئورتاق دىنىغا ئايلىنىدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچىسىنى ۋە ئاللاھ تائالانىڭ ئۆز دىنىنى قوللايدىغانلىقىدىن ئۇمىدىنى قەتئىي ئۈزمەيدۇ. ساھابىلىرىنى ۋاقىتلىق ھەبەشستانغا ھىجرەت قىلىشقا بۇيرىغىنىدا، تولۇق ئىشەنچ ۋە ئۇمىد بىلەن ئۇلارغا: «زېمىنغا تارقىلىڭلار، ئاللاھ تائالا چوقۇم سىلەرنى قايتا بىرلەشتۈرىدۇ» دەيدۇ.

---

(1) شۇئەرا سۈرىسى63-66-ئايەتلەر

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە كەلگەندىن كېيىنمۇ، دۈشمەنلەرنىڭ بۇ يېڭى دىننى بۆشۈكىدىلا بوغۇپ قويۇش سۇيىقەستلىرى كۈندىن ـ كۈنگە ئاشتى: تاشقىرىدىن قۇرەيش ۋە غەتفان قەبىلىلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ يانداشلىرى؛ ئىچىدىن يەھۇدىيلار بىلەن مۇناپىقلار بىرلىشىپ، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىلەن ئۇنىڭ ساھابىلىرىگە خاتىمە بېرىش ئۈچۈن بىرلەشمە ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ ۋاقىتتا ھەركىم ئۆز جېنىنى قوغداپ قېلىشتىن باشقىنى ئويلىمايدۇ. شۇنداق جىددىي پەيتلەردە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىلىرى بىلەن مەدىنىنىڭ ئەتراپىغا خەندەك كولاۋېتىپ، ئاللاھ تائالانىڭ ياردىمىگە ۋە نۇسرىتىگە بولغان چىن ئىمانى ۋە تولۇق ئۈمىدى بىلەن، ساھابىلىرىگە ئەتىكى غەلىبىلەردىن، كېلەچەكتىكى پەتھلەردىن، ھەتتا پارس ۋە رۇم ئىمپىراتورلۇقلىرىنى يېڭىدىغانلىقىدىن سۆزلەيدۇ. مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن روھىي ئوزۇقلىرىنى ئېلىپ، ئىشەنچ بىلەن ئىشلىرىغا داۋام قىلىدۇ، مۇناپىقلار بولسا: «مۇھەممەد كېلەچەكتىكى غەلىبىلەردىن سۆز ئاچىدۇ، ھالبۇكى، بىز ھازىر ئۆز جېنىمىزنى مۇداپىئە قىلالمايۋاتىمىز» دەپ ئۇنىڭ ۋەدىلىرىدىن شەكلىنىدۇ، ئۇنى مەسخىرە قىلىشىدۇ. ئەمما ئاللاھ تائالانىڭ ۋەدىسى ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كۈتكەن ئۈمىدى ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئەمەلگە ئاشىدۇ، مۇسۇلمانلار ئىچكى دۈشمەنلىرىنى تارمار قىلغاندىن كېيىن، پارس ۋە رىم ئىمپىراتورلۇقلىرىنىمۇ تارمار قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئاستىدا ئېزىلگەن خەلقلەرنى ئىنسانلارغا چوقۇنۇشنىڭ خورلۇقىدىن ئازات قىلىپ، بىر ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىشتەك ئىنسانىي ئەزىزلىققا ۋە ئىماننىڭ يورۇقلۇقىغا ئېلىپ چىقىدۇ.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھەمراھى ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن مەدىنىگە ھىجرەت يولىدا بىر غارغا كىرىۋالىدۇ، ئارقىدىن قوغلاپ كەلگەن مۇشرىك كۇچلىرى ئۇلارنىڭ ئىزىنى تېپىۋالىدۇ ۋە غارنىڭ ئالدىدا توختاپ: «مۇھەممەد چوقۇم مۇشۇ جايدا بار، بۇ جايدىن باشقا يەرگە كېتەلىگىنى يوق. ئەگەر ئۇ مۇشۇ جايدىن تېپىلمىسا، يا ئاسمانغا چىقىپ كەتكەن ياكى يەرگە كىرىپ كەتكەن بولىدۇ» دېيىشكەندە، ئەبۇ بەكرى قورقۇپ كېتىپ: «ئۇلار تۆۋەن تەرەپكە بىرلا قارىسىلا بىزنى ئەلۋەتتە تېپىۋالىدۇ» دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تائالاغا بولغان تولۇق ئىشەنچىسى ۋە ئۇلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇشقا بولغان چىن ئۈمىدى بىلەن ئۇنىڭغا : «ئىككىمىزنىڭ ئۈچىنچىسى ئاللاھ ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەمسەن!» دېيىش ئارقىلىق ئاللاھ تائالانىڭ ياردىمى ئۇلارغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ۋە چوقۇم نىجاتلىققا ئېرىشتۈرىدىغانلىقىنى خاتىرلىتىدۇ. نەتىجىدە، بۇ ئىككىسى مۇشرىكلارنىڭ چاڭگىلىغا چۈشمەستىن، مەدىنىگە سالامەت يېتىپ بارىدۇ.

دېمەك، ئۈمىد ــــ ھەر قانداق قىيىنچىلىقنى ئوڭايلىققا ئايلاندۇرىدىغان، يىراقنى يېقىن قىلىدىغان، ھۇرۇنلۇقنى تىرىشچانلىققا ئۆزگەرتىدىغان، روھنى ئۈستۈن كۆتۈرىدىغان ۋە مەقسەتلەرگە ئېرىشتۈرىدىغان سېھىرلىق كۈچتۇر.

ئۈمىدنىڭ رولى چوڭ

ئىلىم - پەننىڭ تەرەققىي قىلىشى، كەشپىياتلارنىڭ ئېچىلىشى، تۈرلۈك يېڭىلىقلارنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە ئاسارەتتىكى خەلقلەرنىڭ مۇستەقىللىققا ئېرىشىشى ئۈچۈنمۇ ئۈمىدنىڭ رولى ناھايىتى چوڭدۇر.

ئەگەر ئالىملار ۋە كەشپىياتچىلار ئۆز زامانلىرىنىڭ سەۋىيىسىگە كۆپايە قىلىپ، كېلەچەك ئۈچۈن ئىزدەنمىگەن ۋە ئۈمىد بىلەن ئالغا ئىلگىرىلىمىگەن بولسا ئىدى، دۇنيانىڭ تەرەققىياتى بىر ئىزدىلا توختاپ قالغان، مەجھۇللار يېشىلمىگەن، كەشپىياتلار ئىچىلمىغان ۋە يېڭىلىقلار ئىجاد قىلىنمىغان بولاتتى. ئىنسانلار زامانىمىزدىكىدەك، پەن ـ تېخنىكا يېڭىلىقلىرىدىن بەھرىمەن بولالمايتتى.

ئۈمىدسىزلىك كۇپرىنىڭ جورىسى

خۇددى ئۈمىد ئىماننىڭ قولدىشى بولغىنىدەك، ئۈمىدسىزلىك كۇپرىلىقنىڭ جورىسىدۇر. ئەجدادلىرىمىز: «ئۈمىدسىز ــ شەيتان» دەپ توغرا ئېيتقان. ئۈمىدسىزلىك بىلەن، كۇپرىلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا زىچ باغلىنىش بولۇپ، بۇ ئىككىسىنىڭ بىرى يەنە بىرى ئۈچۈن سەۋەبچىدۇر. ئۈمىدسىزلىك كۇپرىلىقنى كەلتۈرىدۇ، كۇپرىلىق ئۈمىدسىزلىكنى كەلتۈرىدۇ. شۇڭا ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن(ۋە ياردىمىدىن) كاپىر قەۋمدىن باشقىسى ئۈمىد ئۈزمەيدۇ﴾[1]

ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «ھالاكەت ئىككى ئىشتا: ئۇنىڭ بىرى، ئۈمىدسىزلىك؛ يەنە بىرى، مەغرۇرلۇق» دېگەن ئىكەن. ئىمام غەزالى ئۇنى شەرھلەپ مۇنداق دەيدۇ: «ئۈمىدسىزلىك بىلەن، مەغرۇرلۇقنىڭ ھالاكەت ئۈچۈن سەۋەب بولىدىغانلىقىدىكى سىر شۇكى، يەتمەكچى بولغان ھەر قانداق ئارزۇ ـ ئارمان پەقەت ئۇنىڭغا ئۈمىد

(1) يۇسۇف سۈرىسى87-ئايەت

باغلاپ، ئىزچىل تىرىشىش ۋە سەۋەب قىلىش ئارقىلىقلا ھاسىل بولىدۇ. ھالبۇكى، ئۈمىدسىزنىڭ ئېتىقادىدا ئۇ يەتمەكچى بولغان مەقسەتنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى مۇمكىن ئەمەس، شۇڭا ئۇ ئۇنى ھاسىل قىلىش ئۈچۈن ئۈمىدمۇ قىلمايدۇ، سەۋەبمۇ قىلمايدۇ. مەغرۇر ئۆزىنى مەقسەتكە يەتتىم، دەپ ئويلايدۇ، شۇڭا ئۇ باشقىسىنى تەلەپ قىلمايدۇ ۋە ئۈمىدمۇ قىلمايدۇ، چۈنكى بار نەرسە سورالمايدۇ. ئارزۇ ـ ئارمان ئۈمىدسىزنىڭ ئېتىقادىدا مۇمكىن ئەمەس، مەغرۇرنىڭ ئېتىقادىدا ھاسىل بولغان نەرسىدۇر».

بىزنىڭ كۈندىلىك ھاياتىمىزدىمۇ بۇ ھەقىقەتنى ئىسپاتلايدىغان مىساللار كۆپتۇر. مەسىلەن: ئوقۇغۇچى ئىمتىھاندا قازىنىش ئۈمىدىنى يوقاتقان ۋاقىتتا، ئۇ، ئۆگىنىش، مۇزاكىرە قىلىش، كىتاب، دەپتەر، قەلەم، مەكتەب دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىدىن زېرىكىدۇ، بۇلار ئۇنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنىدۇ. چۈنكى ئۇ قانچە قىلسىمۇ بەرىبىر ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەيدىغانلىقىنى ئېتىقاد قىلىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا، ئۇنىڭغا قىلىنغان نەسىھەت، تەربىيە، مۇناسىپ مۇھىت، ئالاھىدە خۇسۇسىي دەرسلەر ۋە باشقىلارنىڭ ھېچبىرى كار قىلمايدۇ. پەقەت ئۇنىڭ نۆۋەتتىكى ئىمتىھاندىن ئۆتۈشكە بولغان ئۈمىدى قايتىدىن تۇغۇلغاندىلا، دەرسكە كىرىشەلەيدۇ. شىپا تېپىشتىن ئۈمىدى ئۈزۈلگەن كېسەلمۇ شۇنداقتۇر.

شۇنىڭدەك، ئادەم ھەر قانداق بىر ئىشتىن ئۈمىدىنى يوقاتقان ۋاقىتتا، يورۇق دۇنيا ئۇنىڭ كۆزىگە زۇلمەت كۆرۈنىدۇ، ئۇنىڭغا سەۋەبلەر تۈگىگەن، چارە قالمىغان، ئۆزى بولسا تۈگەشكەن بولۇپ ھېس قىلىنىدۇ. شۇڭا ئاللاھ تائالا ئۈمىدسىزلىكنى كۇپرىلىق دەپ كۆرسەتكەن. ئۈمىدسىز بولمايلى! ئىنسانلىق سۈپىتىمىز بىلەن بەختلىك ھاياتقا ئىگە بولۇش ئۈمىدىمىزنى كۈچەيتەيلى!

پاكىزلىق

پاكىزلىق ئىسلام دىنىنىڭ مۇسۇلمانلارغا ئېلىپ كەلگەن ئەڭ ئېسىل سوۋغىلىرىدىن بىرىدۇر. مۇسۇلمان ئادەم ھەر ۋاقىت تازىلىققا، پاكىزلىققا ئەھمىيەت بېرىدۇ، ئۇنىڭ كىيىمى، بەدىنى ھەمىشە پاكىز، خۇشپۇراق بولىدۇ. پاكىزلىق ئەڭ ئالىۋۋال ئىسلام مەدەنىيىتىدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «پاكىزلىق ئىماننىڭ يېرىمىدۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن. مۇسۇلمانلار 6 - ئەسىردىن بىرى، پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ باشچىلىقىدا، ھەر ۋاقىت تازىلىق قىلىپ، پاكىز، ئېسىل، خۇشپۇراق يۇرۇشنىڭ نەقەدەر مۇقەددەس ئىكەنلىكىنى ئۆگىنىپ ۋە ئەمەل قىلىپ كەلگەن.

ئىسلام دىنىنىڭ تازىلىققا ئەھمىيەت بېرىپ مۇسۇلمانلارنى ئۇنىڭغا بۇيرۇشىدا، ئۇلارنىڭ تەن ساقلىقى، روھى، دىنى ئۈچۈن پايدىلىق بولغان كۆپلىگەن ئالىي ھېكمەتلەر باردۇر. قىسقىسى، — تىببىي مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئىسپاتلىغىنىدەك — يۇيۇنۇشتا تەرلەشتىن كېلىپ چىققان مايلىق تۇز ماددىلىرى بىلەن بەدەننىڭ يېپىلىپ قالغان تۆشۈكچىلىرى ئېچىلىپ ئىنساننىڭ نەپەس ئېلىشىنىڭ ئوڭايلىشىشىغا، بەدەننىڭ راھەتلىنىشىگە، روھنىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە پايدىلىق بولغان ئىجابىي نەتىجىلەر باردۇر. مۇندىن باشقا بەدەننى سۇ بىلەن يۇيۇپ تۇرۇش ئارقىلىق بەدەندىكى يېقىمسىز ھىدلار يوقىلىدۇ،

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى

ۋۇجۇدىنىڭ پائالىيەتچانلىقى ئاشىدۇ. پائالىيەتچانلىقى ئاشقان ئادەم مەيلى دۇنيالىق بولسۇن، مەيلى ئاخىرەتلىك بولسۇن ئۆزىنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ۋەزىپىسىنى روھلۇق، جوشقۇنلۇق بىلەن كامىل ئورۇنلاش پۇرسىتىگە ئېرىشىدۇ. ئىنسان تەبىئىتىدە روھ بىلەن بەدەن ئوتتۇرىسىدا پاكىزلىق تەرىپتىن باغلىنىش بولۇپ، بەدەن كىرلەشكەن ۋاقىتتا روھ چۈشكۈنلىشىدۇ، بەدەن پاكىز، تازە بولغان ۋاقىتتا روھمۇ جانلىنىدۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستاندا ھازىرمۇ سۇ قىس، بۇجاينىڭ مۇندىن 14 ئەسىر ئىلگىرىكى ھالىغا قارايدىغان بولساق، شۇ ۋاقىتتىكى ئەرەبىستاننىڭ سۇ قىس، قورغاقچىلىق چۆللىرىدە، تاماقتىن بۇرۇن ۋە كېيىن قوللارنى يۇيۇشقا، كۈندە ئاز دېگەندە بەش قېتىم تاھارەت ئېلىپ، قول - پۇتلارنى، يۈزنى، گاھ پۈتۈن بەدەننى يۇيۇشقا، جۈمە، ھېيت ۋە مېيت نامازلىرىغا، ئاممىۋى پائالىيەتلەرگە، توي - تۆكۈنلەرگە ۋە نەزىر - چىراغلارغا بېرىشتىن بۇرۇن يۇيۇنۇپ، خۇشپۇراق بۇيۇملىرىنى ئۈزىگە، كىيىمگە چېچىپ بېرىشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ئۆگەتكەن ئىسلام دىنىنىڭ نەقەدەر مەدەنىيەتلىك ئىلغار بىر دىن ئىكەنلىكى مۇنازىرە قوبۇل قىلمايدىغان ھەقىقەتتۇر.

مۇسۇلمان ئادەم ھەمىشە پاكىز، خۇشپۇراقلىق بولىدۇ، چۈنكى ئۇنىڭ دىنى: «پاكىزلىق ئىماندىن» دەپ تەلىم بېرىدۇ. ئەرەبىستاندا سۇنىڭ قىسلىقىغا قارىماي، ھەرەمنىڭ ئەتراپىدىكى ۋە ھەر قايسى جايلاردىكى خالاجايلارنىڭ ھەممىسىدە يۇيۇنۇشقا ئەپلىك ۋانىلار بېكىتىلگەن. بۇنىڭدىن مەقسەت نېمە؟ مەقسەت، مۇسۇلمانلار تاھارەت ئالغاننىڭ ئورنىدا يۇيۇنىۋالسۇن، ئىبادەتلىرىنى پاكلىق بىلەن ئادا قىلسۇن، ئۆزلىرىنىڭ مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىنىڭ نەزىرىدىمۇ، پاكىز، ئېسىل،

كۆركەملىك ۋە خۇشپۇراقلىق كۆرۈنسۇن دېگەنلىك ئىدى. بولۇپمۇ بۇ ئىسسىق بەلۋاغقا جايلاشقان بىر مەملىكەت بولغانلىقتىن ھەر كۈنى يۇيۇنۇپ تۇرۇش كېرەك بولىدۇ.

ئىخلاس ـ ساداقەت رەمزىدۇر

ئىخلاس — لۇغەتتە بىر نەرسىنى باشقىسىدىن تاللاپ ئايرىش مەنىسىنى بىلدۈرسە، ئىسلام ئىستىلاھىدا ئىخلاس — ئاللاھ تائالا بۇيرىغان ھەر قانداق بىر ئىشنى گۈزەل نىيەت، ساپ قەلب بىلەن ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن دىندا كۆرسىتىلگەن بويىچە قىلىش دېمەكتۇر.

ئىخلاس قەلب قېتىدىن كەلگەن سەمىمىي سۆيگۈ بىلەن كۆرسىتىلگەن ساداقەتتۇر. ئىخلاسنىڭ ئەكسى رىيادۇر. قىلىنغان ئىبادەت ۋە ھەر قانداق بىر ياخشى ئىشلاردا ھېچقانداق بىر مەنپەئەت ياكى پايدىنى كۆزلىمەستىن، پەقەت ئاللاھ تائالا رازىلىقىنى مەقسەت قىلىش ئىخلاسنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلىدۇ. ھەقىقىي ئىخلاس ئۈچۈن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنۇ قىسسىسى ئەڭ ياخشى ئۈلگە بولالايدۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام زالىم نەمرۇد تەرىپىدىن ئوتقا تاشلانغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭ يېنىغا كەلگەن پەرىشتە جىبرىل ئەلەيھىسسالامنىڭ: «خالىساڭ ساڭا ياردەم قىلاي ۋە سېنى ئوتتىن قۇتۇلدۇراي» دېگەن تەكلىپىگە جاۋاپ بېرىپ: «پەرۋەردىگارىم مېنىڭ بۇ ھالىمنى بىلىدۇ شۇنداقمۇ؟» دەپ سورايدۇ. جىبرىل: «ئاللاھ تائالا ئەلۋەتتە بىلىدۇ» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام: «ئۇنداقتا ساڭا ئېھتىياجىم يوق، ئاللاھ تائالانىڭ مېنىڭ بۇ ھالىمنى بىلىشى ماڭا يېتىدۇ» دەپ جاۋاب قايتۇرىدۇ. مانا بۇ، ھەقىقىي چىن ئىخلاسنىڭ بىردىنبىر مىسالىدۇر.

ئىخلاس توغرۇلۇق كەلگەن ئايەت ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەدىسلىرىگە ئاساسلانغاندا، نىجات يولى پەقەت ئىخلاستىدۇر. ئادەم

بالىسىنىڭ ئىككى دۇنيالىق سائادىتى ۋە ماددىي، مەنىۋىيتىگە كېپىللىك قىلالايدىغان ئىخلاستىن بۆلەك ئىككىنچى بىر خىسلەت يوقتۇر. بىراۋنىڭ ئىخلاسىنى قازانماق ھەقىقەتەن مۇھىم بىر ئىشتۇر. چۈنكى زەررىچىلىك ئىخلاس بىلەن قىلىنغان ئەمەل، ئىخلاسسىز قىلىنغان مىڭلارچە ئەمەل ـ ئىبادەتتىن ئۈستۈندۇر.

ھەر قانداق بىر ئىشتا ئىخلاس تەلەپ قىلىنىدۇ. ناماز ئوقۇشتا، روزا تۇتۇشتا، زاكات بېرىشتە، ھەج قىلىشتا، ئىلىم تەھسىل قىلىشتا، قۇرئان تىلاۋەت قىلىشتا، يېتىم ـ يېسىرلارغا ياردەم قىلىشتا، ھالال رىزىق ئۈچۈن ئىشلەشتە ئىخلاس بىلەن ئىش قىلىش لازىم. ھەر قانداق بىر ئىشنىڭ ئۆزىگە لايىق ئىخلاسى باردۇر، مەسىلەن: سەممىي ئىخلاس بىلەن باغلانغان مۇھەببەتنىڭ بىر زەررىسى بىرەر مەنپەئەت يۈزىسىدىن باغلانغان مۇھەببەتتىن ئەلۋەتتە چوڭ ۋە قىممەتلىكتۇر. چىن مۇھەببەتنى كۆرۈشنى خالىغان كىشى ئانىلارنىڭ تەبىئىتىگە قارىسا بولىدۇ. ھەقىقىي خالىس مۇھەببەتكە ئانىلار سازاۋەردۇر. ئۇلار پەرزەنتلىرى ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى تارتىپ، چىن دىلىدىن باللىرى ئۈچۈن كۆيۈپ ـ پىشىپ، چوڭ قىلىدۇ. لېكىن ئۇ قىلغانلىرى ئۈچۈن باللىرىدىن بىرەر مۇكاپات ياكى سوۋغا ـ سالام تەمە قىلمايدۇ، بىرەر پايدا كۆزلىمەيدۇ. ئادەممۇ ئاللاھ تائالاغا ئىخلاس قىلغان ئىكەن، شۇنداق چىن ئەقىدە ۋە سۆيگۈ بىلەن ئىخلاس قىلغاندا، ئاندىن ئۇ ئاللاھ تائالانىڭ ھەقىقىي مۇخلىسىغا ئايلىنىدۇ.

ئاللاھ تائالا چىن ئىخلاس بىلە قىلىنغان ئەمەل ـ ئىبادەتلەرنىلا قوبۇل قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە ئىنسانلارنىڭ ئىبادەتلەرنى خالىس ئاللاھ تائالاغا قىلىشلىرىنى، دۇئالىرىنى سەممىي قىلىشلىرىنى تەۋسىيە قىلىدۇ.

ئىبادەتتە كەيپىيات بەك مۇھىمدۇر. ئاللاھ تائالانىڭ رازىلىقى ئەمەل ـ ئىبادەتلەرنى كۆپ قىلىش بىلەن ياكى كۆپ كىشىلەرنى دىنغا ئەگەشتۈرۈش بىلەن قازىنىلمايدۇ. بەلكى ئاللاھ تائالانىڭ رازىلىقى پەقەت ئىخلاس بىلەنلا قازىنىلىدۇ. شۇڭا بەزىدە بىرەر ئېغىز سۆز ياكى بىرەر ياخشى نىيەت ھەقىقىي سائادەتكە ۋە مەڭگۈلۈك نىجاتلىققا سەۋەب بولۇپ قالىدۇ. ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، ئەمەل ـ ئىبادەتلەرنىڭ كۆپ قىلىنىشىغىلا قارىماستىن، بەلكى قەلبتىكى ئىخلاسقا قاراش كېرەك. چۈنكى كېرەك بولغىنى ئىخلاستۇر. مەن بۇ سۆزۈم بىلەن، ئەمەل ـ ئىبادەتلەرنى ۋە دىنغا دەۋەت قىلىش ئىشلىرىنى پايدىسىز دېمەكچى ئەمەسمەن. بەلكى مۇشۇ ئەمەل ـ ئىبادەتلەرنىڭ ۋە ياخشى ئىشلارنىڭ قىممەتكە ئىگە بولۇشى ئىخلاس بىلەن بولىدۇ دېگەننى ئۇقتۇرماقچىمەن. زادى ئاللاھ تائالا رازىلىقىنى كۆزلىمەستىن باشقا مەقسەت ۋە مەنپەئەتلەرنى كۆزلەپ قىلىنغان پۈتۈن ئەمەللەر ۋە ئىبادەتلەر بىكاردۇر. مەسىلەن: كۆمۈر كىلوگراممۇ بىلەن ھەتتا تونىلاپ، ئالتۇن بولسا گراممۇلاپ تارتىلىدۇ. ئىخلاسلىق ئەمەل ئالتۇن بولسا، ئىخلاسسىز ئەمەل كۆمۈرگە ئوخشايدۇ. بۇ مىسالدىن ئىخلاسلىق ئىبادەت بىلەن ئىخلاسسىز ئەمەل ـ ئىبادەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ.

كەمتەرلىك

پالانى كەمتەر ئادەم دېگەن سۆزنى ئاڭلىغان هامان، ئۇ ئادەمگە قارىتا ھەرقانداق ھۆرمىتى ۋە سۆيگۈسى ئاشىدىغانلىقىدا شەك يوق. سىز پالانىنىڭ كەمتەر، كىچىك پېئىل كىشى ئىكەنلىكىنى بىلگىنىڭىزدە قانداق ئىسسىق تۇيغۇلارغا غەرق بولغىنىڭىزنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بېرەلمەيسىز. چۈنكى ئىنسانلار ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغانلارنى زادى ياقتۇرمايدۇ، ئەمما كەمتەر كىشىلەرنى ھەمىشە ھۆرمەتلىگۈسى كېلىدۇ ۋە ئۇلارنى سۆيىدۇ.

كەمتەرلىك دېگەننىڭ مەنىسى نېمە؟

كەمتەرلىك ــ ھەقىقەت قانداقلا بىر كىشى تەرىپىدە بولسا، چوڭلۇق قىلماي ئۇنى قوبۇل قىلىش ۋە ئۆزىدىن تۆۋەن كىشىلەرگە كەمتەرلىك، مېھرى - مۇھەببەت ۋە يۇمشاقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشتۇر. كەمتەرلىكنىڭ ئەكسى كىبىر (ئۆزىنى چوڭ ساناش)تۇر.

كەمتەرلىكنىڭ بۇ تەرىپى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزىدىن ئېلىنغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىبىر ــ ھەقنى قوبۇل قىلماسلىق ۋە كىشىلەرنى كۆزگە ئىلماسلىقتۇر»[1]. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ئىككى جۈملىلىك ئىخچام سۆز بىلەن ئىنتايىن چوڭقۇر ۋە كەڭ مەنىنى ئايدىڭلاشتۇرغان.

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

ھەقىقەتنــى قوبــۇل قىلماســلىق دېگەننىــڭ مەنىــسى: ئۆزىنىــڭ نەزىرىــدە، يــۈز ـ ئابرويــدا يــاكى بايلىقتــا يــاكى مەنــسەپتە يــاكى ھــۆرمەتتە يــاكى نەســەبتە تــۆۋەن ســانالغان يــاكى ئــۆزى ياقتۇرمايــدىغان بىرىنىــڭ ھەق ســۆزىنى يــاكى ئۇنىڭــدىكى ھەققانىي تەرەپلەرنــى قوبــۇل قىلماســلىق دېگەنلىكتۇر.

كىــشىلەرنى كــۆزگە ئىلماســلىق دېگەننىــڭ مەنىــسى: پېقىرلارنىــڭ، ئــادەتتىكى كىــشىلەرنىڭ يېنىغــا كەلگىنىــدە، ئــۆزىنى ئۇلارغــا تەڭ قىلمىغــانلىقتىن غادىيىــپ، ئــۆزىنى چــوڭ تۇتــۇش، ئۇلارغــا ســۆز قىلىــشتىن قىــسىلىش، ئۇلارنىــڭ ســۆزلىرىنى خــوش ياقمىغــان قىيــاپەتتە ئــاڭلاش ۋە كــۆرگەنلا ئــادەمگە ســالام قىلماســلىق قاتــارلىقلارنى ئىپادىلەيــدۇ. مۇنــداق قىلىــش ئىنــسانلارنىڭ ھــۆرمەتتىن ئىبــارەت ئــاللاھ تائــالا ئاتــا قىلغــان تەبىئــي ھەققىنــى دەپــسەندە قىلغــانلىق، ئــۇلارنى ئازارلىغــانلىق ۋە ئــۆزىنى ئاللاھ تائالانىڭ جازاسىغا تۇتقانلىقتۇر.

ھــــېچكىم ئىنىكــــار قىلالمايــــدىغان، ھەتتــــا دىنــــسىزلارمۇ رەت قىلالمايــدىغان ھەقىــقەت شــۇكى، ئــۆزىنى چــوڭ تۇتىــدىغان، كىــشىلەرنى كــۆزگە ئىلمايــدىغان ئــادەم سۆيۈلۈشــكە ھەقلىــق بولمايــدۇ، بىــر كــۈنى ئــۇ چوقۇم خار بولماي قالمايدۇ!

ئــاللاھ تائــالا ئــۆزىنى چــوڭ تۇتقــۇچىلارنى ھەر زامــان چۆكتــۈرۈپ، كەمتەرلىــك قىلغۇچىلارنىــڭ شــەنىنى ھەر زامــان كۆتــۈرۈپ كەلــدى. ئــۆزىنى يەر يۈزىنىــڭ ئىلاھــى دەپ ئــېلان قىلغــان پىــرئەۋن، بايلىقىغــا ئىــشىنىپ ھەقىقەتنــى قوبــۇل قىلىــشتىن بــاش تارتقــان قــارۇن، مەنــسىپىگە ئىــشىنىپ ھەقىقەتــكە قارشــى چىققــان ئەبــۇ جەھىــل قاتــارلىق زالىملارنىــڭ ئىبرەتلىــك ئــاقىۋەتلىرى بۇنىــڭ تىپىــك مىــسالىدۇر. چــۈنكى چوڭلــۇق ۋە كــاتتىلىق پەقەت ئــاللاھ تائــالاغىلا خــاس بولغــان ھوقۇقتــۇر. ئــاللاھ

تائـالادىن ئـۇنى تالاشـقانلار ئەڭ ئىچىنىـشلىق ئـازابلار بىـلەن جازالىنىـپ كەلمەكتە.

پەيغەمــبەر ئەلەيهىســسالام: «ئــاللاھ تائالاغــا كەمتەرلىــك قىلغــان ئــادەمنى ئــاللاھ تائــالا چوقــۇم يــۇقىرى مەرتىــبىلەرگە كۆتۈرىــدۇ»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

تەبىئىيكى، ئاللاھ تائالاغا قارىتا كەمـتەر بولغـان ئـادەم ئـاللاھ تائالانىـڭ بەندىلىرىگىمۇ كەمتەر بولىدۇ. چۈنكى كەمتەرلىك بۇنى تەقەززا قىلىدۇ.

پەيغەمــبەر ئەلەيهىســسالام يەنە مۇنــداق دېــگەن: «كىمكــى ئــاللاھ تائالاغا بىر دەرىجە كەمتەرلىك قىلىـدىكەن، ئـاللاھ تائـالا ئـۇنى بىـر دەرىـجە يـۇقىرى كۆتۈرىـدۇ، شـۇنداق قىلىـپ، بەنـدە كەمـتەر بولغانـسىرى، ئۇنىـڭ مەرتىبىــسىنى ئەڭ يــوقىرى دەرىجىلەرگىــچە كۆتۈرىــدۇ. كىمكــى ئــاللاھ تائالاغـا بىـر دەرىـجە چوڭلـۇق قىلىـدىكەن، ئـاللاھ تائـالا ئـۇنى بىـر دەرىـجە چۈشـۈرىدۇ، شـۇنداق قىلىــپ، بەنـدە چوڭلــۇق قىلغانـسىرى ئـاللاھ تائـالا ئۇنى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلەرگىچە چۈشۈرۈۋېتىدۇ»[2].

ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلار جەننەتكە كىرمەيدۇ

پەيغەمــبەر ئەلەيهىســسالام مۇنــداق دېــگەن: «قەلبىــدە زەررىچىلىــك كىبىر بولغان ئادەم جەننەتكە كىرمەيدۇ»[3].

(1) مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(3) مۇسلىم رىۋايىتى.

ئاللاھ تائالا ھەدىس قۇدسىيدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق دېگەن: «چوڭلۇق بىلەن ئىززەت مېنىڭ كىيىملىرىم. بۇ ئىككىسىنى مەندىن تالاشقانلارنى چوقۇم جازالايمەن»[1].

قۇرئان كەرىم لۇقمان ھەكىمنىڭ ئوغلىغا قىلغان نەسىھىتىنى بايان قىلغان. لۇقمان ھەكىم مۇنداق دېگەن: «كىشىلەردىن مەنسىتمەسلىكتىن يۈز ئۆرۈمىگىن، زېمىندا غادىيىپ ماڭمىغىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن ھاكاۋۇر، ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلارنى ياقتۇرمايدۇ»[2].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقىدىن ئۆرنەكلەر

ئىسلام پەيغەمبىرى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاشكارا ـ يوشۇرۇن پۈتۈن ئەھۋالىنى بىلىدىغان ھايات شېرىكى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقىنى تەرىپلەپ: «ئۇنىڭ ئەخلاقى قۇرئان ئىدى»[3] دېگەن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن بىرگە ياشىغان ۋە ئۇنىڭ پۈتۈن ئەھۋاللىرىنى بىلىدىغان ساھابىلەر ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەخلاقىنى تەرىپلەپ مۇنداق دەيدۇ: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىراۋ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشسە، قارشى تەرەپ قولىنى تارتمىغىچە، ئۇنىڭ قولىنى قويۇپ بەرمەيتتى، بىراۋغا سالام قىلسا تەبەسسۇم بىلەن تولۇق سالام قىلاتتى، قارشى تەرەپ يۈزىنى

---

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.
(2) لۇقمان سۈرىسى18-ئايەت.
(3) ئىمام ئەھمەد ۋە ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى.

چـــۆرۈمىگىچە، يـــۈزىنى باشـــقا ياققـــا چـــۆرۈمەيتتى، قانـــداقلا بـــىر ئولتۇرۇشـلاردا، ھەرگىـز تـۆرگە چىقمـايتتى، بەلكـى قەيەردە بـوش ئـورۇن بولـــسا، شـــۇ يەردە ئولتـــۇراتتى، ســـاھابىلىرىنىڭ ئۇنىڭغـــا ئورنىـــدىن تۇرۇشـــىنى ياقتۇرمـايتتى، پېقىرلارنــى يــوقلاپ، ھــال - ئەھــۋالىنى ســوراپ تۇراتتى، ئۇلار بىلەن مۇڭدىشاتتى، كېسەللەرنى يوقلايتتى»[1].

پەيغەمـبەر ئەلەيھىسـسالام ئۆزىنىـڭ كەمتەرلىكىنـى ئىپـادىلەپ مۇنـداق دېـگەن: «ئـاللاھ تائـالا مېنـىڭ پادىـشاھ پەيغەمـبەر[2] بولۇشـىم بىـلەن ئـاددى - سـاددا پەيغەمـبەر بولۇشـىم ئوتتۇرىـسىدا ئىختىيـارنى بەرگەن ئىدى، مەن ئاددى - ساددا پەيغەمبەر بولۇشنى تاللىدىم»[3].

بىـر ئـادەم پەيغەمـبەر ئەلەيھىسـسالامنىڭ يېنىغـا كىـرىش ئالدىـدا تارتىنغـانلىقتىن، تەمتىـرەپ قالغانـدا، پەيغەمـبەر ئەلەيھىسـسالام ئۇنىڭغـا: «تەمتىـــرىمە! مەن پادىـــشاھ ئەمەســـمەن، پەقەت مەككىـــدە قۇرۇتۇلغـــان گۆشنى يەپ ھايات كەچۈرىدىغان بىر ئايالنىڭ بالىسىمەن»[4] دېگەن.

بىراۋ سـىزنىڭ ئالـدىڭىزغا كىرگىنىـدە، سـىزنىڭ ئـاز - تـولا مەنـسىپىڭىز يـاكى ئىلمىڭىـز يـاكى خەلقنىـڭ نەزىرىـدىكى يـۈز - ئـابرويىڭىز سـەۋەبلىك سـىزدىن تارتىنىـپ تۇرغىنىـدا، ئۇنىڭغـا «مەن ئـاددىي بىـر دېھقاننىـڭ بالىـسىمەن» يـاكى «ئـاددى بىـر ھۈنەرۋەننىـڭ يـاكى ئـاددى بىـر

---

(1) مۆمىننىڭ ئەخلاقى65-بەت.
(2) سۇلايمان ۋە داۋۇد ئەلەيھىسسالاملار ھەم پادىشاھ ھەم پەيغەمبەر ئىدى.
(3) تەبەرانى رىۋايىتى.
(4) ئىبنى ماجە رىۋايىتى.

ئىشچىنىڭ بالىسىمەن» دەپ ئېيتىپ باقتىڭىزمۇ؟ ئۇنداق قىلمىغان بولسىڭىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كەمتەرلىكنى ئۆگىنىۋېلىڭ!

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كەمتەرلىكىدىن ئەمەلىي ئۆرنەكلەر

ئىنسانلار ئادەتتە ئاز - تولا ھوقۇق ياكى ئاددىيغىنە بىرەر مەنسەپكە ئېرىشكىنىدە، بىردىنلا ئۆزگىرىدۇ، قول ئاستىدىكىلەرگە ئۆزىنى كۆرسەتكۈسى كېلىپ قىلمىغان چوڭچىلىقلىرى قالمايدۇ، باشقىلارنى ئىشقا سېلىپ قويۇپ، گويا شۇ ئاددىيغىنە مەنسەپنىڭ ھاۋالىتىنى تېتىۋاتقاندەك ھاكاۋۇرلۇق بىلەن قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرىدۇ.

ئەمما ئىنسانىيەتنىڭ ئېپتىخارلىق ئۈلگىسى، گۈزەل ئەخلاقىنىڭ نەمۇنىسى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداقلارنىڭ تامامەن ئەكسىچە زات ئىدى. مەككىلىك مۇشرىكلەر، مەدىنىلىك يەھۇدىيلار ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ ھەر قايسى قەبىلىلىرى بىرلىشىپ، مەدىنىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغىنىدا، مۇسۇلمانلار مەدىنە شەھىرىنى دۈشمەنلەرنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن مەدىنە شەھىرىنىڭ ئەتراپىغا خەندەك كولاش ئىشىغا كىرىشىپ كېتىدۇ، ساھابىلەرنىڭ بەزىسى كولىماقچى بولغان جايلاردىكى تاشلارنى چېقىش بىلەن، بەزىسى كولاش بىلەن مەشغۇل ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بولسا، يېشى ئەللىكتىن ئاشقىنىغا قارىماي ئىشنىڭ ئەڭ ئېغىرىنى تاللىۋالغان بولۇپ، ئۈچ مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى تۇپىنى مۇبارەك مۈرىسى بىلەن كۆتۈرۈپ سىرتقا ئېلىپ چىقاتتى. ھەتتا ساھابىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈستى - بېشى تۇپراققا مىلىنىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مەدىنىدە تۇنجى

مەسجىدنى سالغاندىمۇ مۇرىسىدە خىشلارنى توشۇپ ئىشلىگەنلىكىمۇ مەشھۇر ۋەقەلىك.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆي ئىچىدىكى ئىشلىرى ھەققىدە سورالغىنىدا: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆيىدە ئائىلىسىنىڭ خىزمىتىدە بولاتتى، كىيىمىنى ئۆزى ياماياتتى، ئايىغىنى ئۆزى تىكەتتى، ماللىرىنى ئۆزى ساغاتتى، ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۆزى قىلاتتى»[1] دەپ جاۋاب بەرگەن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سەپەرلىرىنىڭ بىرىدە، ساھابىلىرى بىلەن بىر قوي بوغۇزلاپ غىزالانماقچى بولغاندا، ساھابىلەردىن بىرى: «قوينى مەن بوغۇزلايمەن» دىسە، يەنە بىرى: «قوينى مەن سويىمەن» دەيدۇ، يەنە بىرى: «مەن گۆشىنى پىشۇرۇش ئىشىنى قىلىمەن» دەيدۇ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئۇنداقتا، مەن ئوتۇن يىغىش ئىشىنى قىلىمەن» دىگەندە، ساھابىلەر: «يا رەسۇلەللاھ! بىز ھەممىگە يېتىشەلەيمىز، سىز ئارام ئالغان بولسىڭىزكەن» دىگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «سىلەرنىڭ ھەممىنى قىلىپ كېتەلەيدىغانلىقىڭلارنى بىلىمەن، بىراق سىلەردىن پەرقلىق بولۇشنى ياقتۇرمايمەن. چۈنكى ئاللاھ تائالا ھەمراھلىرىدىن ئۆزىنى پەرقلىق قىلىۋالغان بەندىسىنى ياقتۇرمايدۇ» دەيدۇ ۋە ئوتۇن يىغىشقا داۋام قىلىدۇ.

(1) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

ساھابىلەرنىڭ كەمتەرلىكىدىن ئۆرنەكلەر

بىرىنچى خەلىپە ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ھەمىشە ئاجىزلارنىڭ خىزمىتىنى قىلاتتى. بىر كۈنى ئۇنىڭ بىر تۇل ئايالنىڭ ئۆيىنى تازىلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ساھابىلەر ئۇنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىغا قارىماي باشقىلارنىڭ ئىشلىرىنى قىلىۋاتقانلىقىدىن تەسىرلىنىپ، ئۇنى بۇ ئىشتىن توختىتىشقا ئامالسىز قالغان. چۈنكى دۆلەتنىڭ باشلىقى، مۇسۇلمانلارنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كېيىنكى رەھبىرى بولغان بىر ئادەمنىڭ ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىم ۋە چوڭ ئىشلىرى ئەلۋەتتە كۆپ ئىدى.

ئويلاپ كۆرۈڭ سىز قاچان ئۆيىڭىزنى ئۆز قولىڭىز بىلەن تازىلاپ چىقتىڭىز، قاچان ئايالىڭىزغا ياكى ئانىڭىزغا ياكى ھەمشىرىڭىزگە ئۆينى تازىلاش ئىشلىرىدا ياردەمچى بولدىڭىز....؟ ئۆزىنىڭ ئۆيىنى تازىلاشقا قولى كەلمىگەن بىرىدىن باشقىسىنىڭ ئۆيىنى تازىلاپ بېرىشنى كۈتۈش مۇمكىن ئەمەس.

ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ يېنىغا دىللىرىنى ئىسلامغا مايىل قىلىش كۆزدە تۇتۇلغان ئىنسانلار تۈرىدىن بىر ئادەم كېلىپ، ئۇنىڭدىن بىر پارچە يەر بۆيرۇپ بېرىشنى سورايدۇ، ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇنىڭغا سورىغان يېرىنى بۆيرۇپ بېرىپ، قولىغا ھۆججەت يېزىپ بېرىدۇ ۋە ئۇنى ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ يېنىغا بېرىپ، بۇ ئىشنى ئۇنىڭ گۇۋاھلىقىدىن ئۆتكۈزۈشكە بۇيرۇيدۇ. ھېلىقى ئادەم ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ يېنىغا بېرىپ ئەھۋالنى بايان قىلغىنىدا، ھەزرىتى ئۆمەر: «مەن بۇ ئىشقا گۇۋاھ بولمايمەن، چۈنكى سىلەر ئىسلام ئاجىز ۋاقتىدا بىزدىن ياردەم ئالاتتىڭلار، ئەمدى ھازىر ئىسلام كۈچلەندى» دەپ قولىدىن ھۆججەتنى ئېلىپ يىرتىپ تاشلايدۇ. بۇ ئادەم ھەزرىتى ئەبۇ

بەكرنىڭ يېنىغا قايتىپ بېرىپ، «مەن ھېچ بىلەلمىدىم، خەلىپە زادى قايسىڭلار؟ سىزمۇ ياكى ئۆمەرمۇ؟» دېگەندە، ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ تەبەسسۇم بىلەن: «خەلىپە ئۇ، ئاللاھ خالىسا»دەيدۇ.

سىز ياكى مەن ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ ئورنىدا بولغان بولساق قانداق قىلار ئىدۇق؟

ھەزرىتى ئۆمەر خەلىپىگە قارشى چىققانلىقتىن ئۇ يازغان ھۆججەتنى يىرتىپ تاشلىغانمۇ؟ ياق! ئۇنى ياقتۇرمىغانلىقتىن شۇنداق قىلغانمۇ؟ ياق!

ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئۆزىنىڭ دادىللىقى ۋە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىنىڭ كەمتەرلىكىگە بولغان ئىشەنچىسىنىڭ كامىللىقىدىن شۇنداق قىلغان. ئەگەر شۇنداق بولمىسا، قانداقمۇ ئۇ خەلىپىنىڭ خېتىنى يىرتالىسۇن؟!

ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىگە بولغان ساداقىتى ۋە چىن سۆيگۈسىنى ئىپادىلەپ «كاشكى، ئەبۇ بەكرىنىڭ مەيدىسىدىكى بىر تال تۈكچىلىك بولالىغان بولسامكەن» دېگەن كىشىمۇ ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئىدى.

ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ خەلىپە بولغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئىراقنىڭ كاتتىلىرىدىن تەشكىللەنگەن بىر گۇرۇپپا كىشىلەر مەدىنىگە يېتىپ كېلىدۇ. ئۇلار خەلىپە ئۆمەرنىڭ يېنىغا كەلگىنىدە، ئۇ تۆگىسىنى يۇيۇۋاتاتتى. ئۇلار بۇ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن، ھەيران قېلىپ، «ئى مۇسۇلمانلارنىڭ سەردارى! قۇللاردىن بىرنى بۇيرىسىڭىز تۆگىنى شۇلار يۇيۇپ بەرسە بولماسمىدى؟» دېگەندە، خەلىپە ئۆمەر: «قايسى قۇل مەندىن بەكرەك قۇل بولسۇن؟» دەيدۇ. بۇ سۆزنى ئاڭلىغان مېھمانلاردىن بىرى:

«بىلمەمسىلەر؟ مۇسۇلمانلارنىڭ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان ئادەم ئۆزىنى ئۇلارنىڭ قۇلى دەپ بىلىدۇ ئەمەسمۇ؟!» دەيدۇ.

تۆتىنچى خەلىپە ئەلى ئىبنى ئەبۇتالىب رەزىيەللاھۇ ئەنهۇ بىر كۈنى ئوغلى بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغىنىدا، ئوغلى ئۇنىڭدىن «دادا! رەسۇلۇللاھتىن قالسا، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى كىم؟» دەپ سوراپ قالىدۇ. ھەزرىتى ئەلى ئوغلىغا: «ئەبۇ بەكرى سىددىق» دەپ جاۋاپ بەرگەندىن كېيىن، ئوغلى «ئۇنىڭدىن قالسىچۇ؟» دېگىنچە سوئالىغا داۋام قىلغانسېرى ھەزرىتى ئەلى ئەبۇ بەكرىدىن كېيىن ئۆمەر ئىبنى خەتتابنى، ئاندىن ئوسمان ئىبنى ئاففاننى بىر ـ بىرلەپ ساناپ بېرىدۇ. دادىسىنىڭ ئۆزىنى سانىمىغانلىقىغا ھەيران بولغان ئوغۇل ئاخىرى «ئاندىن سىزغۇ دەيمەن» دېگەندە، ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنهۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىدە چوڭ بولغان، ياشلاردىن تۇنجى بولۇپ مۇسۇلمان بولغانلىق شەرىپىگە نائىل بولغان ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك قىزى فاتىمە رەزىيەللاھۇ ئەنهاغا ئۆيلىنىپ، پەيغەمبەر ئائىلىسىدىن ئورۇن ئالغان، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ جىيەندىن سۆيۈملۈك ئىككى نەۋرىسى ئىمام ھەسەن بىلەن ئىمام ھۈسەيىنلەرنىڭ ئاتىسى بولغان تۇرۇپ، كەمتەرلىكتىن، «ئەي ئوغلۇم! مەن دېگەن مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى ئاددى بىر ئادەممەن» دەپ جاۋاب بەرگەن.

چىرايلىق كىيىنىش كىبىر ئەمەس

بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن: «يا رەسۇلەللاھ! مەن كىيىمىمنىڭ چىرايلىق، ئايىغىمنىڭ چىرايلىق بولۇشىنى ياقتۇرىمەن. بۇ كىبىردىن سانىلامدۇ؟» دەپ سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

«ياق، ئاللاھ تائالا گۈزەلدۇر، ئۇ گۈزەللىكنى ياقتۇرىدۇ»[1] دەپ جاۋاب بەرگەن.

ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى ياقتۇرمايدىغان كىيىنىش تەكەببۇرلۇقنىڭ كىيىمى بولۇپ، كىشىلەرگە ئۆزىنى كۆرسىتىپ ھاكاۋۇرلۇق قىلىش ئۈچۈن كىيىلىدىغان كىيىملەردۇر. ئەرەبلەردە، ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغانلار كىيىمنى ناھايىتى ئۇزۇن كىيىدىغان بولۇپ، يەرگە تېگىپ تۇراتتى. ئىسلام شەرىئىتىدە، شىمنى ئوشۇقتىن ئېشىپ چۈشىدىغان دەرىجىدە ئۇزۇن كىيىشنىڭ چەكلەنگەنلىكىمۇ بۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك.

كەمتەرلىكنىڭ چېكى بار

ئادەم كەمتەرلىك قىلىدىم دەپ ئۆزىنى كىشىلەرگە خور كۆرسىتىش، كىيىمنى، چاچ - ساقىلىنى تۈزەپ، پاكىز، چىرايلىق يۈرۈشنىڭ ئورنىغا پاسكىنا ۋە كىر كىيىملەر بىلەن يۈرۈش، قولىدا بار تۇرۇپ چىرايلىق كىيىنمەسلىك ھەرگىزمۇ كەمتەرلىكتىن سانالمايدۇ. چۈنكى ھەر نەرسىنىڭ بىر چەك - چېگرىسى بولغىنىدەك، كەمتەرلىكنىڭمۇ چەك - چېگرىسى بار. ئۆزىنىڭ چەك - چېگرىسىدىن چىقىپ كەتكەن كەمتەرلىك سۆكۈلۈشكە يۈز تۇتىدۇ. چۈنكى بۇ ھالدا، ئۇ كىشى يا كەمتەرلىكنى تەرك ئېتىپ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇشقا ياكى كەمتەرلىكنى ئاشۇرۇۋېتىپ ئۆزىنى خور ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇشقا يول تۇتىدۇ. ھەر

---

(1) مۇسلىم رىۋايىتى.

ئىككى ھالەت سۆيۈلمەيدۇ. شۇڭا كەمتەرلىك ئۆزىنىڭ چەك ـ چېگرىسى ئىچىدە بولۇشى لازىم.

پىداكارلىق

دۇنيادا، مەنمەنچىلىك، مەنپەئەتپەرەسلىك، شەخسىيەتچىلىك قاتارلىق ئىللەتلەر ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بىر پارچىسى بولۇپ، ھەركىم ئۆزىنىڭلا پايدىسىنى ۋە دۇنيا مەنپەئەتلىرىدىن ئۆزىلا پايدىلىنىشنى ئويلايدۇ، كۆچىنىڭ يېتىشىچە مال - دۇنيا يىغىشنى كۆزلەيدۇ. ئاللاھ تائالا ئىنسان تەبىئىتىنى تونۇشتۇرۇپ: ﴿ئىنسان بېخىل كېلىدۇ﴾(1) دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئادەم بالىسىنىڭ مال - دۇنياغا بولغان ھېرىسلىقىنى بايان قىلىپ: «ئادەم بالىسى ئىككى ۋادى ئالتۇنغا ئىگە بولسىمۇ، ئۇ يەنە ئۈچىنچىسىنى تەلەپ قىلىدۇ»(2) دېگەن. ئىنسانلار تەربىيە بىلەن ئۆزگەرتىلمەستىن، مۇشۇ تەبىئىتى بويىچە قويۇپ بېرىلىدىغان بولسا، ئىنسانلار جەمئىيىتى ئۆزلىرىنىڭ شەخسىيەتچىلىكى ۋىجدانىغا ھاكىم بولغان، ئەقلى نەپسي ھەۋەسلىرىگە ئەسىر بولغان، ئېلىشنى بىلىدىغان، بېرىشنى بىلمەيدىغان، ھەر ئىشتا پەقەت ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەيدىغان، ئومۇمنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئازراق پىداكارلىق قىلىشنىمۇ ياقتۇرمايدىغان، ھەمىشە «مەن، مەن» دەيدىغان، «بىز» دېمەيدىغان، ھېچبىر زامان «ۋەتىنىم، خەلقىم» دېيىشنى بىلمەيدىغان بېخىل، شەخسىيەتچى ئىنسانلار بىلەن تولغان بولاتتى. ئىلىم - پەن مەيدانىغا كەلمىگەن، كەشپىياتلار ئېچىلمىغان ۋە

---

(1) ئىسرا سۈرىسى 100-ئايەت

(2) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى

جەمئىيەتمۇ تەرەققىي قىلمىغان بولاتتى. شۇڭا ساماۋىي دىنلار ئىنسان تەبىئىتىدىكى، ئەخلاق ۋە سۇلۇكلىرىدىكى قىڭغىرلىقلارنى ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنى پىداكارلىق ۋە قۇربان بېرىشنى بىلىدىغان، ئۆزى ئۈچۈنلا ئەمەس، باشقىلار ئۈچۈنمۇ ياشايدىغان، ئۇمۇمنىڭ مەنپەئەتىنى ئۆز مەنپەئەتىدىن دەپ تونۇيدىغان قىلىپ تەربىيىلەپ چىقىدىغان گۈزەل ئەخلاقلارنى ئېلىپ كەلگەن.

جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى، ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇشى ۋە دۇنيا بىلەن پۇتۇنلىشىپ ئارمانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشى يولىدا شۇ مىللەت خەلقىنىڭ پىداكارلىقى ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. بىر مىللەت قەد كۆتۈرۈشى ئۈچۈن جاپادىن قورقمايدىغان، بارلىقىنى خەلقى، مىللىتى ۋە ۋەتىنى ئۈچۈن ئاتايدىغان، ۋەتىنى ئۈچۈن ھەر نەرسىدىن كېچەلەيدىغان، مال - دۇنياسىنى پىدا قىلالايدىغان، زۆرۈر كەلسە جېنىنى بېرەلەيدىغان، ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى خەلقىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن قۇربان قىلىدىغان، ئىرادىلىك، پىداكار شەخسلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقىشقا موھتاجدۇر.

بۇنداق ئالىيجاناب شەخسلەرنى ھازىر نەدىن تاپقىلى بولىدۇ؟ ئۇلار قايسى مەكتەپتىن يېتىشىپ چىقىدۇ؟ بۇنداق شەخسلەرنى پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قۇرغان «ئىمان» ناملىق ئالىي مەكتەپتىن تاپقىلى بولىدۇ، ئۇلار مۇشۇ مەكتەپتىن يېتىشىپ چىقىدۇ. ئىمان ئۆز ۋاقتىدا ئەنە شۇنداق ئالىيجاناب شەخسلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىققان ۋە ھازىرمۇ يېتىشتۈرۈپ چىقىشقا قادىردۇر. ئىمان ئەنە ئاشۇنداق مۆجىزىلەرنى يارىتالايدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالاغا ۋە قىيامەت كۈنىگە ئىشەنگەن مۆمىن كىشى ئاللاھ تائالا يولىدا سەرپ قىلغان مال - دۇنياسىغا، ئەقىل - پاراسىتىگە، جاپا -

مۇشەققەتتىكە، ئىلىم - ماھارىتىگە ۋە مۇندىن باشقا ئاللاھ يولىدا ئاتىغان ھەر نەرسىسىگە ئاللاھ تائالانىڭ بىرگە 700 ھەسسە ۋە ئۇنىڭدىنمۇ كۆپرەك بېرىدىغانلىقىغا چىن قەلبىدىن ئىشىنىدۇ. چۈنكى ئاللاھ تائالانىڭ ۋەدىسى ھەقتۇر. قۇرئان كەرىم ئاللاھ يولىدا سەرپ قىلىنغان مال - دۇنيا ئۈچۈن قانچىلىك كۆپ مۇكاپات بېرىلىدىغانلىقىنى مۇنداق بىر مىسال بىلەن بايان قىلغان: ﴿ئاللاھ يولىدا پۇل - مېلىنى سەرپ قىلغانلارنىڭ (سەرپ قىلغان نەرسىسى يەرگە تىكىلىپ) يەتتە باشاق چىقارغان، ھەر باشىقىدا 100دىن دان تۇتقان بىر دانغا ئوخشايدۇ. ئاللاھ خالىغان بەندىسىگە ھەسسىلەپ كۆپ بېرىدۇ﴾[1].

شۇنىڭدەك، مۇسۇلمان كىشى دىنىنى، ۋەتىنىنى، خەلقىنى قوغداش ئۈچۈن ئاللاھ يولىدا شېھىد بولۇپ كەتسىمۇ، ئاللاھ تائالانىڭ دەرگاھىدا ھايات بولۇپ، ئەڭ ئالىي مۇكاپاتلاردىن بەھرىمەن بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. «ئاللاھ يولىدا شېھىد بولغانلارنى ئۆلۈك دېمەڭلار، بەلكى ئۇلار تىرىكتۇر، ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا رىزىقلانغۇچىلاردۇر». ھەقىقىي ئىمانىنىڭ پىداكار، ئۆلگىلىك شەخسلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقالايدىغانلىقى شەكسىز ھەقىقەتتۇر. ئىسلام تارىخى مۇنداق ئەرلەرنىڭ ئۆلگىلىك قىسسىلىرىگە بايدۇر.

---

(1) ئال ئىمران سۈرىسى 261ـ ئايەت.

پىداكارلىق نەمۇنىلىرى

زەيد ئىبنى ئەسلەم

زەيد ئىبنى ئەسلەم رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئاللاھ تائالانىڭ ﴿كىمكى ئاللاھقا قەرز ھەسەنە بېرىدىكەن، ئاللاھ ئۇنىڭغا ھەسسىلەپ قايتۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇنىڭغا كۆپ ساۋاپ بېرىدۇ﴾[1] دېگەن ئايىتى چۈشكەندە، ئەبۇ دەھداھ ئىسىملىك بىر ساھابە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن سورايدۇ:

ــ يا رەسۇلۇللا! ئاللاھ تائالا ھەممىدىن بىھاجەت تۇرۇپ بىزدىن قانداق قەرز سورايدۇ؟

ــ توغرا، ئاللاھ تائالا ھەممىدىن بىھاجەت، بىراق ئۇ ئۇنىڭ بىلەن سىلەرنى جەننەتكە ئەكىرىشنى خالايدۇ، دەپ جاۋاب بېرىدۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام.

ـ ئەگەر مەن ئاللاھ تائالاغا قەرز بەرسەم، مېنى ۋە قىزىمنى جەننەتكە ئەكىرىشكە كېپىللىك قىلامدۇ؟

ـ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىدۇ.

ــ ئۇنداقتا دۇنيادا مېنىڭ ئىككىلا بېغىم بار، ئۇنىڭ ھەر ئىككىلىسىنى ئاللاھ يولىدا ئاتىدىم.

---

(1) بەقەرە سۈرىسى245-ئايەت

— ياق، بىرىنى شۇنداق قىل، يەنە بىرىنى ئۆزۈڭ ۋە ئائىلەڭنىڭ ئېهتىياجى ئۈچۈن ئېلىپ قالغىن دەيدۇ پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام. بۇۋاقىتتا هېلىقى ساهابە:

— ئۇنداق بولسا، ئەڭ ياخشىسىنى ئاتىدىم، ناچارراقىنى ئۆزۈمگە ئېلىپ قالدىم دەپ ۋەدە قىلىدۇ ۋە شۇنداق قىلىدۇ.

ئەبۇ تەلهە ئەنسارىي

ئەبۇ تەلهە ئەنسارىي قۇرئاننىڭ بارائەت سۈرىسىنى تىلاۋەت قىلىۋېتىپ، ئاللاھ تائالانىڭ ﴿مەيلى ياش - قېرى، پىيادە - ئۇلاغلىق بولۇڭلار، ئوڭۇشلۇق ياكى قىيىن شارائىتتا بولۇڭلار، ئىختىيارىي ياكى ئىختىيارسىز بولۇڭلار هەر هالەتتە جىهادقا چىقىڭلار، ئاللاهنىڭ يولىدا مېلىڭلار بىلەن، جېنىڭلار بىلەن جىهاد قىلىڭلار، ئەگەر بىلسەڭلار مۇنداق قىلىش سىلەر ئۈچۈن ياخشىدۇر﴾ دېگەن ئايىتىگە كەلگىنىدە، بالىلىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ ئۇلارغا دەيدۇ:

— مېنى تېزدىن يولغا سېلىڭلار، مەن جىهادقا چىقىمەن! بالىلىرى ئۇنىڭغا:

— دادا، ئەمدى سىز قېرىپ كەتتىڭىز، جىهادقا تاقەت قىلالمايسىز، پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام بىلەن جىهادقا چىقتىڭىز، ئۇمۇ ۋاپات بولدى، ئەبۇ بەكرى بىلەن چىقتىڭىز، ئۇمۇ ۋاپات بولدى، ئۆمەر بىلەن چىقتىڭىز، ئۇمۇ ۋاپات بولدى، ئەمدى سىزنىڭ ئورنىڭىزغا بىز چىقايلى. ئاللاھ تائالا سىزنىڭ ئۆزرىڭىزنى قوبۇل قىلىدۇ دېگەنىدە، ئەبۇ تەلهە سۆزىدىن قايتمايدۇ، ئاخىرى جىهادقا چىقىدۇ، بىر دېڭىز غازىتىدا شېهىد بولىدۇ.

مۇسئەب ئىبنى ئۇمەير

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىدىن مۇسئەب ئىبنى ئۇمەير باياشاتلىق ئائىلىدىن چىققان بولۇپ، بايلىق ۋە راھەت-پاراغەت ئىچىدە ئۆسۈپ يېتىلدۇ. ئۇ ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋىتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ دىنىغا ئەگەشتى، راھەت-پاراغەتلىك تۇرمۇشىنى تەرك ئېتىپ ئاۋۋال ھەبەشىستانغا، ئاندىن مەدىنىگە ھىجرەت قىلدۇ، ئاخىرى ھىجرەت شەھرىدىكى بىر غازاتتا شېھىد بولدۇ. ئۇنىڭ كىيملىرى تىتىلىپ كېتىپ جەسىدى ئوچۇق قالغانلىقتىن جەسىدىنى يۆگەپ دەپنە قىلىش ئۈچۈن يېتەرلىك نەرسە تېپىلماي مۇسۇلمانلار ئۇنى بىر تال كۆڭلەك بىلەن دەپنە قىلماقچى بولغىنىدا، بۇ بىرتال كۆڭلەك بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى ياپسا ئايىغى ئوچۇق قالغان، ئايىغىنى ياپسا بېشى ئوچۇق قالغان، ئاخىرى بۇ كۆڭلەك بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى يېپىپ، ئايىغىنى خورمىنىڭ يوپۇرماقلىرى بىلەن يۆگىگەن ھالدا دەپنە قىلىدۇ.

بۇ ساھابىنى ئۆزىنىڭ ئىسسىق ئۆيىدىن، بايلىق، راھەت — پاراغەتلىك تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ، پېقىرلىققا، جاپاغا، غۇربەتچىلىككە رازى بولۇپ، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سېپىگە قوشۇلۇشقا تۈرتكە بولغان نەرسە نېمە؟ تەبىئىيكى، چىن ئىمان! بىزمۇ ئۆزىمىزنى مۆمىن - مۇسۇلمان دەيمىز، ئەمما ئۇلار بىلەن ئاسمان - زېمىن پەرقىمىز بار. چۈنكى بىزدە ئىسلامنىڭ قۇرۇق جازىسى، مۇسۇلمانلىقنىڭ نامى قالغان، ئەمما ئۇنىڭ روھى ئاللىبۇرۇن ئۆلگەن. ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدىكى ۋە كېيىنكى ئىسلامنىڭ ئالتۇن دەۋرلىرىدىكى مۇسۇلمانلار قۇرئان كەرىمنى پۈتۈن ھايات ساھەلىرىدە

تولۇق دەستۇر قىلاتتى، قانداقلا بىر ئايەتنى ئوقۇمسۇن، ئۇنىڭ بۇيرىغانلىرىغا تولۇق ئەمەل قىلىپ ماڭاتتى. شۇڭا ئۇلار دۇنيانىڭ ئۇچتىن بىرىگە هۆكۈمران بولغان ۋە ئۆزلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقى، دىندارلىقى بىلەن دۇنيا كىشىلىرىنى قايىل قىلالىغان، كۆپلىگەن مىللەتلەر، جۈملىدىن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئىختىيارى هالدا ئۇلارنىڭ دىنىغا ئەگەشكەن، مۇسۇلمان بولغان. بىزنىڭ شۇ زامانلاردىكى ئەجدادلىرىمىزمۇ ھەقىقەتەن ئۈلگىلىك كىشىلەردىن بولغان، ھەتتا قاراخانىيلارنىڭ ئاسىيادا كېڭىيىشى ۋە مىسلىسىز قۇدرەتكە ئىگە بولۇپ، ئۆزىنى كۆرسىتىشىمۇ، سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغىنىدىن كېيىن ئەمەلگە ئاشقان.

بۇرۇنقىلار ياخشى ئۈلگە

بۇرۇنقىلار ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا ئەمەل قىلغانلىقتىن دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىكنى قازانغان. ئەمما بىزدە قۇرئان كەرىم قارىلارنىڭ خەتمە ئوقۇپ، موللىلارنىڭ نەزىر - چىراغلاردا، مازار - ماشايىخلاردا ئوقۇپ بېرىپ پۇل تاپىدىغان ئىقتىساد دەستۇرىغا ئايلىنىپ قالغان. بىزدىكى ئىمان ئاجىز، ئىخلاس «0» دەرىجىدە بولغانلىقتىن، بۇرۇن كۇففارلارنىڭ قەلبلىرىگە ۋەھىمە سالغان بۇ ئىمان ھازىر ئۇلارنى ئەمەس، ئۆزىمىزنى قورقىتىدىغان بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالغان. قۇرئان كەرىممۇ بىزگە تەسىر قىلمايدىغان بولۇپ قالغان. ئۆز ۋاقتىدىكى بۇددىست ئەرەبلەر «لائىلاھە ئىللەللاھۇ، مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللاھ» دېگەن ئىمان كەلىمىسىنىڭ مەنىسىنى ۋە غايىسىنى بۈگۈنكى مۇسۇلمانلاردىن ئەلۋەتتە ياخشى بىلەتتى. شۇڭا ئۇلار ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن «مۇشۇ كەلىمىدىن باشقا نېمە سورىسىڭىز ئورۇنلايمىز — بايلىق دېسىڭىز پۈتۈن بايلىقىمىزنى سىزگە توپلاپ

بىرەيلـــى، مەنـــسەپ دېـــسىڭىز ســـىزنى ئـــۆزىمىزگە پادىـــشاھ قىلىـــۋالايلى، مۇندىن باشقا نېمە دېسىڭىز ئورۇنلايمىز، ئەمما بۇ كەلىمىنى ئېيتمايمىز» دەپ ئىلتىمـاس قىلغـان. نـېمە ئۈچـۈن ئـۇلار بـۇ بىـر جـۈملە سـۆزنى ئېيتماسلىقتا شۇنچىلىك چىڭ تۇردى؟ چۈنكى، بـۇ كەلىمىنىـڭ مەنىسى: ئـاللاھ تائـالادىن باشـقا ئىشىنىـشكە، چوقۇنۇشـقا، يۆلىنىشـكە، ئىخـلاس باغلاشـقا، بويـسۇنۇشقا لايىـق ھەقىقىـي ئىـلاھ يوقتـۇر، ئـاللاھ تائـالا تىرىلدۈرگۈچى، ئۆلتۈرگۈچى، رىزىق بەرگۈچىدۇر، يەر يۈزىـدىكى بـارلىق جان ئىگىلىرىنىڭ رىزقى ئاللاھ تائالادىن كېلىدۇ، ئاللاھ تائالادىن باشقا ھېچكىم كىشىلەرگە پايدا- زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ، چوڭلـۇق، ئۇلۇغلـۇق پەقەت شـۇ بىـر ئـاللاھقىلا خاسـتۇر دېگەنلىـك. ئەممـا بىـز تۇغۇلغـان كـۈنىمىزدىن باشـلاپلا مۇسـۇلمان بولـۇپ ئاتـالغىنىمىز ئۈچـۈن، بـۇ كەلىمىنىـڭ قىممىتىنـى بىلمەيمىـز، ئۇنىـڭ چوڭقـۇر مەنىـسىنى تولـۇق چۈشەنمەيمىز. بـۇ كەلىمە زامانىمىزغىچە ئوڭـاي يېتىـپ كەلـگەن ئەمەس، بەلكى نۇرغۇن پىداكارلىقلار بىلەن يېتىپ كەلگەن.

مەردلىك ۋە بېخىللىق

دۇنيادا مەردلىك بىلەن سېخىلىقنى ماختىمايدىغان بىرەر مىللەت، بىرەر دىن ۋە بىرەر پەلسەپە بولمىسا كېرەك. مەردلىك بىلەن سېخىلىق ماختاشقا تېگىشلىك گۈزەل ئەخلاق بولغىنىدەك، بېخىللىق بىلەن نامەردلىك پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ لۇغىتىدە سۆكۈلىدىغان ناچار خۇلۇقتۇر. قۇرئان كەرىمنىڭ كۆپلىگەن ئايەتلىرىدە بېخىللىق بىلەن نامەردلىك سۆكۈلگەن. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دەيدۇ: ﴿بېخىللىق قىلىپ (ئاللاھنىڭ ساۋابىدىن) ئۆزىنى بىھاجەت ھېسابلىغان، كەلىمە تەۋھىدنى ئىنكار قىلغان ئادەمگە كەلسەك، بىز ئۇنىڭغا يامان يولنى مۇيەسسەر قىلىپ بېرىمىز، ئۇ دوزاخقا تاشلانغاندا، ئۇنىڭ مېلى ھېچ نەرسىگە ئەسقاتمايدۇ﴾[1].

﴿كىمكى بېخىللىق قىلىدىكەن، ئۇ ئۆزىنىڭ زىيىنىغا ئۇچۇن بېخىللىق قىلىدۇ﴾[2].

ئەمما مەردلىك ۋە سېخىلىققا كەلسەك، قۇرئان كەرىم بۇ گۈزەل ئەخلاقنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە نىجاتلىققا ئېرىشىدىغان ھەقىقىي مۆمىنلەرنىڭ بىردىنبىر سۈپىتى بولغان ھالدا، قۇرئان كەرىمنىڭ

---

(1) لەيل سۈرىسى 8 ـ12 ـ ئايەتلىرى.

(2) مۇھەممەد سۈرىسى 38 ـ ئايەت.

بېشىدىلا ماختايدۇ: ﴿ئۇلار غەيبكە ئىشىنىدۇ، نامازنى ئادا قىلىدۇ، ئۇلار بىز بەرگەن مال ـ مۈلۈكتىن ئاللاھ يولىدا سەرپ قىلىدۇ...﴾[1].

مۇندىن باشقىمۇ مەردلىك بىلەن سېخىلىقنى ماختىغان ۋە بۇنداق ئەخلاقنىڭ ئىگىلىرىگە دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك ئامانلىق، بەخت ـ سائادەت ۋە ئالاھىدە مۇكاپاتلار بېرىلىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلغان ئايەتلەر ناھايىتى كۆپتۇر.

سېخىيلىق ئابىدىسى ھاتەم

ئەرەبلەردە ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دۇنياغا كېلىشتىن بۇرۇن ئۆتكەن ھاتەم تائى دېگەن بىر ئادەم مەردلىك ۋە سېخىلىقنىڭ بىردىنبىر ئۈلگىسى ۋە نەمۇنىسى بولۇپ ئۆتكەنىكەن. ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى شائىرلاردىن باشلاپ تاھازىرغىچە ھەرقانداق بىر شائىر شېئىرلىرىدا ھاتەمنى سېخىلىق بىلەن مەردلىكنىڭ ئابىدىسى قىلىپ ماختايدۇ. بىز ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقالغان ھېكايە، چۆچەكلەردىمۇ ھاتەم مەردلىك بىلەن سېخىلىقنىڭ نەمۇنىسى قىلىپ ئوبرازلاشتۇرۇلغان.

بېخىللىق ئۈلگىسى قارۇن

ھاتەمنىڭ ئەكسىچە، مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ زامانىدا قارۇن ئىسىملىك بىر باي ئۆتكەن بولۇپ، قارۇن بېخىللىق بىلەن نامەردلىكنىڭ بىردىنبىر ئوبرازى بولۇپ قالغان. دۇنيادىكى بارلىق

---

(1) بەقەرە سۈرىسى 3 ـ ئايەت.

ساماۋىي دىنلاردا ۋە ئىنسانلارنىڭ قەلبىدە قارۇن ئوبرازى لەنەتكار بولۇپ ساقلىنىپ كەلمەكتە. ئىپتىلىشلارغا ئاساسلانغاندا، قارۇن ئىنتايىن چوڭ باي ئىكەن، ئۇنىڭ خەزىنىلىرىنىڭ ئاچقۇچلىرىنى 40 تۆگە ئاران كۆتۈرىدىكەن. قۇرئان كەرىم بۇ قىسسىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ: ﴿قارۇن مۇسانىڭ قەۋمىدىن ئىدى. قارۇن ئۇلارغا يوغانلىق قىلدى، قارۇنغا خەزىنىلەردىن شۇ قەدەر كۆپ بەرگەن ئىدۇقكى، ئۇلارنىڭ ئاچقۇچلىرىنى (كۆتۈرۈش) كۈچلۈك بىر جامائەتكىمۇ ھەقىقەتەن ئېغىرلىق قىلاتتى، ئەينى ۋاقىتتا قارۇنغا قەۋمى ئېيتتى: ‹كۆرەڭلەپ كەتمە، كۆرەڭلەپ كەتكۈچىلەرنى ئاللاھ زادى ياقتۇرمايدۇ، ئاللاھ ساڭا بەرگەن بايلىق بىلەن ئاخىرەت يۇرتىنى تىلىگىن، دۇنيادىكى نېسىۋەڭنىمۇ ئۇنۇتمىغىن، ئاللاھ ساڭا ياخشىلىق قىلغاندەك، سەن ئاللاھ(نىڭ بەندىلىرىگىمۇ) ياخشىلىق قىلغىن، (بېخىللىق قىلىپ) يەر يۈزىدە بۇزغۇنچىلىقنى تىلىمىگىن، ئاللاھ بۇزغۇنچىلارنى زادى ياقتۇرمايدۇ› قارۇن: ‹مېنىڭ ئالاھىدە بىلىمىم بولغانلىقتىن، بۇ بايلىققا ئېرىشتىم› دېدى﴾[1].

ئايەتتە كۆرگىنىمىزدەك، قارۇن مال ـ دۇنياسىدىن ئېھتىياج ئىگىلىرىگە چىقىم قىلىشنى قەتئىي رەت قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاللاھ تائالا ئۇنى تىرىك تۇرغۇزۇپ مال ـــ دۇنيالىرى بىلەن بىرگە يەرگە يۇتقۇزۇۋېتىدۇ. ﴿قارۇننى ئۇنىڭ ئۆيى بىلەن قوشۇپ يەرگە يۇتقۇزدۇق،

(1) قەسەس سۈرىسى 76 ـ 77 ـ 78 ـ ئايەتلەر.

ئۇنىڭدىن ئاللاھنىڭ ئازابىنى توسۇۋالالايدىغان بىر جامائە بولمىدى. قارۇن ئۆزىنى قوغدىيالمىدى﴾[1].

بۇ ۋەقەلىك باشقا ساماۋى دىنلارنىڭ كىتابلىرىدىمۇ قەيت قىلىنغان مەشھۇر ھادىسىدۇر.

بايلىق بىلەن نام ـ نىشانە تىكلىگىلى بولمايدۇ

دۇنيادا تونۇلغان ئالتۇن ۋە مىليارتلاپ دوللار يىغقان مىلياردېرلارنىڭ نام ـ نىشانىسى قالماستىن، ئازراق بايلىقى بولسىمۇ شۇ بايلىقىدىن ئىنسانىيەتكە، خۇسۇسەن ئۆز مىللىتىنىڭ ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن ياردەم قىلغان جان كۆيەرلەرنىڭ نام ـ شۆھرىتى كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ قەلبىدە ئورۇن ئېلىپ، تىللاردا مەدھىيىلىنىپ كەلمەكتە.

دۇنيادا ھەر قانداق ئادەم ئۆزىنىڭ نام ـ نىشانىسىنىڭ ياخشى ئاتاق بىلەن قېلىشىنى، خۇددى ھاتەمدەك، مەردلىك بىلەن سېخىلىقنىڭ ئۈلگىسى بولۇپ، ئەۋلادلىرىنىڭ تىللىرىدا ماختىنىشنى، ئاللاھ تائالانىڭ دەرگاھىدىمۇ شان ـ شەرەپلىك بولۇشنى ياقتۇرىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇنىڭدەك، دۇنيادا ھېچكىم ئۆزىنىڭ نام ـ نىشانىسىنىڭ قارۇندەك بېخىللىقتا ۋە نامەردلىكتە مىسال بولۇپ قېلىشىنى ۋە خەلقنىڭ ئېغىزىدا لەنەتكار بولۇپ قېلىشنى ھەرگىزمۇ خالىمايدۇ.

---

(1) قەسەس سۈرىسى 81 ـ ئايەت.

مەرد بايلار جەمئىيەتنىڭ يۆلەنچۈكلىرىدۇر

ھەر قانداق بىر جەمئىيەتنىڭ تەرەققى قىلىپ راۋاج تېپىشى ئۈچۈن شۇ جەمئىيەتتىكى بايلارنىڭ ــ مەرد بايلارنىڭ رولى ئالاھىدە چوڭ بولىدۇ، دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن كۆتۈرۈلۈشىدىمۇ شۇ دۆلەتتىكى بايلار ئالاھىدە سالماق ئورۇن تۇتىدۇ. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «بايلىرىڭلار بېخىللىشىپ كەتكەن ۋاقىتتا، سىلەرگە يەرنىڭ ئۈستىدىن ئۈنىڭ ئاستى ياخشىراق بولۇپ قالىدۇ»[1] دېگەن. بۇ ھەدىسنىڭ مەنىسى: بايلىرىڭلار ئاللاھ تائالا ئاتا قىلغان پۇل - ماللىرىدىن باشقا ئېھتىياج ئىگىلىرىگىمۇ سەرپ قىلىپ ئۇلارنى قىيىنچىلىقتىن قۇتقۇزمىسا، ئاسارەتتىن، خورلۇقتىن قۇتۇلۇش، ئىلىم - پەن ئۆگىنىپ، كەشپىياتلارنى ئېچىپ تەرەققى قىلىش ئۈچۈن پۇل ــ ماللىرىدىن سەرپ قىلمىسا ئۇنداق بايلارنىڭ ۋە سىلەرنىڭ ئۆلگىنىڭلار ياخشى. چۈنكى بۇنداق ئاسارەت، خورلۇق ۋە موھتاجلىق ئىچىدە ھايات كەچۈرۈشنىڭ ئەھمىيىتى ۋە مەنىسى يوقتۇر، دېگەنلىك.

دۇنيادىكى ھەر قانداق ئىلىم - پەن، تېخنىكا يېڭىلىقلىرى ۋە كەشپىياتلار ئەڭ ئاۋۋال بايلارنىڭ قوللىشى ۋە ماددىي جەھەتتىن سېخىلەرچە ياردەم قىلىشى سايىسىدا ئۆز مېۋىلىرىنى بېرىپ كەلمەكتە. ئىلىم دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك بەخت - سائادەتلەرگە يېتىشنىڭ ۋاستىسىدۇر. كۆپ ھاللاردا بۇ ئىلىمنى ئېلىش ۋە بېرىش ئىشلىرى ئىقتىسادقا ئېھتىياجلىقتۇر. كۆپ ھاللاردا بىلىم بىلەن بايلىق بىر

---

(1) تەبەرانىي رىۋايىتى

ئادەمدە جەم بولمايدۇ. شۇڭا ئالىم ئىلمى بىلەن، باي پۇل - مېلى بىلەن جەمئىيەتكە، مىللىتىگە خىزمەت قىلىدۇ.

بايلىق سىناق ياكى نېمەتتۇر

ئاللاھ تائالا بىرەر ئادەمگە بايلىق ئاتا قىلسا ئۇنى ئىككى مەقسەت بىلەن بېرىدۇ: بىرى، ئۇنىڭغا ئىنئام قىلىش يۈزىسىدىن؛ يەنە بىرى، ئۇنى سىناش يەنى بۇ بايلىقنى ئۇز يولىدا قوللىنامدۇ ياكى بېخىللىق قىلىپ بېسىپ ياتامدۇ، دەپ ئىمتىهان قىلىش ئۈچۈن بېرىدۇ. ئاللاھ تائالا بۇھەقتە: ﴿سىلەرنىڭ ماللىرىڭلار ۋە باللىرىڭلار بىر تۈرلۈك سىناقتۇر﴾[1] دەيدۇ. ئاللاھ تائالا مۇسۇلمانلارغا تەۋسىيە قىلىپ: ﴿بىرىڭلارغا ئۆلۈم كېلىپ: ‹پەرۋەردىگارىم! نېمىشقا مېنىڭ ئەجىلىمنى بىرئاز كېچىكتۈرمىدىڭ، سەدىقە قىلىپ ياخشىلاردىن بولار ئىدىم› دېيىشتىن بۇرۇن، ئۆزۈڭلارغا رىزىق قىلىپ بېرىلگەن نەرسىلەردىن سەرپ قىلىڭلار﴾[2] دەپ بۇيرۇيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيهىسسالام ئاللاھ تائالا رىزىق قىلىپ بەرگەن، نۇرغۇنلىغان ياخشى ئىشلارنىڭ ئەمەلگە چىقىشىغا ۋەسىلە بولىدىغان مال - دۇنيانىڭ، ئۇنى ئۆز يولىدا ئىشلىتىشنى بىلىدىغان ياخشى ئادەم ئۈچۈن ئىككى دۇنيالىق بەخت - سائادەتلەرنىڭ ۋاسىتىسى بولىدىغانلىقىنى ئىنچىملا مۇنداق دېگەن: «ياخشى ئادەمنىڭ قولىدىكى مال - دۇنيا نېمىدېگەن ياخشى»[3].

---

(1) تەغابۇن سۈرىسى15 ـ ئايەت
(2) مۇنافىقۇن سۈرىسى10 ـ 11 ـ ئايەتلەر
(3) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى

ئـاللاھ تائـالا ئىنئـام ۋە سـىناق تەرىقـىسىدە ئاتـا قىلغـان مـال - دۇنيـانى ئاللاھ تائالاغا شـۈكۈر قىلـىش ۋە موھتاجلارنـىڭ بۇنىڭـدىكى ھەققىنـى ئـادا قىلـىش يۈزىــسىدىن جەمئىيەتتىكـى ئېھتىيـاج ئىگىلـىرىگە ـــ يېـتىم - يېسىرلارغا، پېقىرلارغـا، باققۇچىـسى يـوق تۇللارغـا، ھەر قايـسى ساھەلەردە ئىلىــم تەھــسىل قىلىۋاتقانلارغــا ۋە ئــۆز خەلقىنىـــڭ مــاددىي ۋە مەنىــۋى جەھەتلەردىــن تەرەققــى قىلىــپ يۈكسىلىــشىگە ســەرپ قىلىــپ تۇرغــان بايلارنىـــڭ بــايلىقلىرى كۆنىــدىن - كــۈنگە ھەســسىلەپ ئاشــىدۇ ۋە ئەمەلىيەتتىمــۇ ئاشــماقتا. مۇنــداق بايلارنىـــڭ ئــاللاھ تائالانىـــڭ ۋە ئىنــسانلارنىڭ ئالدىــدا يــۈزى يــورۇق، شــانى شــەۋكەتلىك بولىــدۇ. ئەكـسىچە، بـايلىقلىرىنى ئـاللاھ تائالانىـڭ ئىنئـامى، بۇنىڭـدا ئېھتيـاج ئىگىلىرىنىڭمـۇ ھەققـى بـار دەپ تونۇماسـتىن، ئـۆز كۈچـۈم بىـلەن تـاپتىم ئەمەسـمۇ دەپ قــارۇنچە مەغرۇرلىنىــپ، پىــرئەۋنچە چوڭچىلىــق قىلىــپ كىبىرەكلىـك جەھەتـلەرگە سـەرپ قىلىشتىن بېخىللىـق قىلىـدىغان بـايلارنى ئــاللاھ تائــالا مۇشــۇ دۇنيــادىلا ئــۆزى خالىغــانچە جازالايــدۇ، بەزىــسىنى قارۇنــدەك يەرگە يۇتقۇزسـا، بەزىـسىنى پىرئەۋننـى سـۇدا غەرق قىلغانــدەك غەرق قىلىــدۇ، بەزىــسىنى بولــسا ئەبــۇ جەھىلنــى ئۆلتۈرگۈزگەنــدەك ئۆلتۈرگۈزىــدۇ. بــولاڭچىلار، قــاراقچىلار ۋە ســويغۇنچى رىكــوتىرلار تەرىپىــدىن ھەرخىــل ئۇســۇللار بىــلەن ئېچىنىــشلىق ھالــدا ئۆلتۈرۈلۈۋاتقـانلار ۋە بايلىقىـدىن ئەنـسىرەپ ئۆلـۈمنى كۈتـۈپ غەم - قـايغۇ ئىچىـدە تۇرۇۋاتقـانلارمۇ ئەنە ئاشـۇ بېخىـل بـايلاردۇر. ئەممـا سېخى بـايلار مـال - دۇنياسـىدىن ئەنـسىرىمەيدۇ، بەلكـى راھەت، ھـۇزۇر ئىچىـدە ھايـات سۈرىدۇ. چـۈنكى ئـاللاھ تائـالانى ھەقىقـي تونۇغـان بـاي بـۇ ئـالتە كۈنلـۈك ئالەمـدە يىغقـان ئـاز - تـولا بايلىقىنىــڭ غېمىنـى يېمەيـدۇ، بەلكـى ئـاللاھ تائالانىـڭ دەرگاھىـدا بـۇ بـايلىقتىن ھېساب بېرىشنىڭ غېمىنـى قىلىـدۇ، شـۇڭا ئـۇ بـايلىقلىرىنى كىبىرەكلىـك تەرەپـلەرگە سـەرپ قىلىـشتىن ھـېچ

بېخىللىق قىلمايدۇ. شۇ سەۋەبتىنمۇ ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسى بەرىكەت بىلەن كۆپىيىپلا تۇرىدۇ. مانابۇ ـ رىئاللىق.

بېخىللىققا ئادەتلەنگەن خەلق نىجات تاپالمايدۇ

بېخىللىققا ئادەتلەنگەن خەلق مال ـ دۇنياسىغا بېخىللىق قىلغانلىقتىن، جېنىدىن، نومۇسىدىن، ھەتتا ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. چۈنكى ئادەتتىكى ئېھتىياجلىق تەرەپلەرگە پۇل ـ مال سەرپ قىلىشتىن بېخىللىق قىلىشقا ئادەتلىنىپ كەلگەن بىر خەلقنىڭ ۋەتەنىنىڭ مۇستەقىللىقىنى قوغداش يولىدا پۇل ـ مال سەرپ قىلىشى مۇمكىن ئەمەس، ۋەتىنى ئۈچۈن پۇل ـ مېلىغا بېخىللىق قىلغانلارنىڭ ئۇنىڭ يولىدا جېنىنى بېرەلىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. مانا بۇ ـ تارىخنىڭ، خۇسۇسەن ئۇيغۇر تارىخىنىڭ يەكۈنى.

پۇل ـ مال ئاللاھ تائالانىڭ مۈلكىدۇر

پۇل ـ مال ئاللاھ تائالانىڭ مۈلكىدۇر. قولىمىزدىكىسى ئاللاھنىڭ بىزگە بەرگىنىدۇر. ئاللاھ تائالا بايلىقنى كىشىلەرنىڭ ئىقتىدارىغا، بىلىم ـ سەۋىيىسىگە ياكى كۈچ ـ قۇۋۋىتىگە ئاساسەن بەرمەيدۇ، بەلكى ئۇنى بىز يوقىرىدا ئېيتقاندەك، ئىنئام ياكى سىناق تەرىقىسىدە بېرىدۇ. ئاللاھ تائالا بايلارنى ۋە يوقسۇللارنى ياراتتى. ئاللاھ تائالانىڭ ئوخشاش دىپلومغا، ئوخشاش ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىگە، ئوخشاش ئىشتا ئىشلەيدىغان ئىككى ئادەمنىڭ بىرىنى باي قىلىدىغانلىقى، يەنە بىرىنى يوقسۇل ياكى بايدىن تۆۋەنرەك قىلىدىغانلىقى بىر رېئاللىق. چۈنكى بايلىق ئاللاھ تائالانىڭ قولىدا، ئۇ خالىغان كىشىگە، خالىغانچە بېرىدۇ. بىزنىڭ دىنىمىزدا ئاللاھ تائالا بايلار ئۈچۈن زاكاتنى پەرز قىلغانلىقىنىڭ

سىرتىدا، ئىجتىمائىي ياردەم، سەدىقە، ئېھسان نامىلىرى ئاستىدا كۆپلىگەن ياردەم ۋاستىلىرىنى بۇيرىغان. ھەتتا ئۆز ئىختىيارى بىلەن پۇل - مېلىنى ئاللاھ يولىدا ئېھتىياجلىق تەرەپلەرگە سەرپ قىلغان كىشىنىڭ ھەر بىر تىيىن پۇلى ئۈچۈن 700 تىيىن ۋە ئۇنىڭدىنمۇ كۆپرەك بېرىلىدىغانلىقىنى قۇرئان كەرىم ۋەدە قىلغان. بۇلار ياردەمنىڭ بۇ دۇنيالىق مۇكاپاتى بەس. ئەمما ئۇنىڭ ئاخىرەتتىكى مۇكاپاتىدىن سۆز ئاچىدىغان بولساق، ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿ پۇل - مېلىنى ئاللاھ يولىدا سەرپ قىلىدىغان، ئارقىسىدىن ئۇنىڭغا مىننەت قىلمايدىغان، ۋە (خەير - ساخاۋەتتىكە ئېرىشكەنلەرنى) رەنجىتمەيدىغان كىشىلەر پەرۋەردىگارىنىڭ دەرگاھىدا ساۋاب تاپىدۇ، ئۇلارغا (قىيامەت كۈنى) قورقۇنچ ۋە غەم - قايغۇ بولمايدۇ ﴾[1].

يەنى، دۇنيادا قىلغان ياخشىلىقلىرىدىن مەمنۇن بولۇپ، ھېچ پۇشايمان قىلمايدۇ ۋە مەڭگۈلۈك بەختلىك ھاياتقا ئېرىشىدۇ، دېگەنلىك.

بېخىللارنىڭ ھالاكىتى ئۆز قولىدا

ئاللاھ تائالا بېخىللارنى زالىملىق بىلەن سۈپەتلەپ ۋە ئۇلارنى سۆكۈپ: ﴿ نېمىنى خەير - ئېھسان قىلماڭلار ياكى (ئاللاھنىڭ يولىدا) نېمىنى ۋەدە قىلماڭلار، ئاللاھ ئۇنى ھەقىقەتەن بىلىپ تۇرىدۇ. زالىملار (يەنى زاكاتنى مەنئى قىلغۇچىلار ياكى پۇل -

(1) بەقەرە سۈرىسى262-ئايەت

مېلىنى گۇناھ ئىشلارغا سەرپ قىلغۇچىلار) غا ھېچقانداق مەدەتكار چىقمايدۇ﴾[1] دەيدۇ.

رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشچە: بۇرۇنقى زاماندا قابۇس ئىسىملىك بىر چوڭ باي ئۆتكەنىكەن، ئۇ ئۆلىدىغان ۋاقتىدا بالىلىرىغا ۋەسىيەت قىلىپ: «مېنى تاۋۇتقا سالغاندا ئىككى قولۇمنى تاۋۇتتىن سىرتقا چىقىرىپ قويۇڭلار» دەپ بۇيرۇپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ھەققىدە سورالغىنىدا: «مەن ئۆلمەيدىغاندەك پۇل - مال يىغىپ، ئۇنىڭدىن بۇدۇنيادا پايدىلىنالمىدىم، ئاخىرەتلىكىم ئۈچۈنمۇ بىر نەرسە ئاتىيالمىدىم، ئەمدى ئۆلگىنىمدە يىغقان دۇنيالىرىم شۇنداقلا قالدى، ئاخىرەتكە قۇرۇق قول كەتكىنىمنى كىشىلەر كۆرۈپ ئىبرەت ئالسۇن!» دېگەن ئىكەن.

دۇنيادا پۇل - مېلىغا بېخىللىق قىلىشقا ئادەتلىنىپ قالغان مىللەتنىڭ پۇل - مېلىدىنمۇ قىممەتلىك نەرسىلىرىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقى تارىخنىڭ ئاچچىق ساۋىقى بولۇپ قالماقتا.

خەلق ئېغىزىدىكى رىۋايەتلەرگە كۆرە، ئانا ۋەتىنىمىزدە قانخور شىڭ شىسەي ھۆكۈمران بولغان مەزگىلدە، ستالىن شىڭشىسەينى قەرزلەرنى تۆلەشكە قىستاپتۇ، شىڭشىسەي ستالىنغا ھال ئېيتىپ دەپتۇ:

- ھازىر بۇ قەرزلەرنى قانداق تۆلەپ بېرىشنى بىلمەيمەن، بۇ خەلق كونا تاملىق ئىچىدە ياشايدىغان، تۇرمۇش ساپاسى تۆۋەن نامرات بىر خەلق تۇرسا، قانداق قىلىپ بۇلاردىن بىر نەرسە يىغالايمەن.

---

(1) بەقەرە سۈرىسى 270-ئايەت

— بۇ خەلق كونا تاملىق ئۆيلەرنىڭ ئىچىدە ياشىغان بىلەن، چىقىرىپ خەجلىمىگەن بىلەن باي خەلق. بۇ خەلق ئالتۇن، كۈمۈش پۇللىرىنى ئاشۇ كونا تاملىق ئۆيلىرىنىڭ تېگىگە كۆمۈپ ساقلايدۇ، دەپ ئەقىل كۆرستىپتۇ ستالىن شىڭشىسەيگە.

شىڭشىسەي ستالىننىڭ ئەقىل كۆرستىشى بىلەن ئانا ۋەتەندىكى بارلىق بايلارنى يىغىپ ئەكىلىپ، ئۇلارغا دەپتۇ:

— چىرايلىقچە ئالتۇن، كۈمۈشلەرنى چىقىرامسىلەر ياكى ئېچىنىشلىق هالدا قىينىلىپ ئۆلەمسىلەر؟

بۇ ئارىدا ئىبرەت كۆرستىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى خەلقى ئالەمنىڭ كۆزىدە ۋەهشى ئۇسۇللار بىلەن قىيناپ ئۆلتۈرۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئالتۇن، كۈمۈشلەر كۈپلىرى بىلەن دۆۋە - دۆۋە توپلىنىپ كېتىپتۇ. بۇ ۋاقىتتا شىڭشىسەي ئۆزىنىڭ كۆزىگە ئىشىنەلمەي قاپتۇ، قەرزلەرمۇ تۆلىنىپ ئېشىپتۇ.

ئىسلام تارىخلىرىدا قەيت قىلىنىشچە، چىڭگىزخان باغداتنى ئىشغال قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنى ئىسلام خەلىپىسى دەپ ئاتىۋالغان بولسىمۇ يولدىن ئېزىپ چىرىكلەشكەن باغدات پادىشاهىنى تىرىك تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ ئالتۇنلىرىنى ئېرىتىپ ئاغزىغا قۇيۇپ ئازاپلاش بىلەن ئۆلتۈرۈپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبىنى سورىغانلارغا چىڭگىزخان جاۋاب بېرىپ: «بۇ پادىشاه شۇنچە كۆپ ئالتۇننى ئوردىسىنىڭ تېگىگە كۆمۈپ ساقلاپ ياتماستىن، ئۇنى سەرپ قىلىپ ئەسكەر كۈچى تەييارلاپ بىزگە قارشى تۇرغان بولسا ئىدى ، مەملىكىتىنى ساقلاپ قالغان بولار ئىدى.

سىلەرنىڭ بېخىللىقىڭلار سەۋەبىدىن ئاللاھ مېنى سىلەرگە جازا ئورنىدا ئەۋەتتى» دەپتۇ.[1]

بېخىللار ھەمىشە زىيان ئۇچىدە

تارىخنىڭ يوقىرىقى ئاچچىق ساۋاقلىرى ئاللاھ تائالانىڭ قۇرئان كەرىمدىكى: ﴿كىمكى بېخىللىق قىلىدىكەن، ئۇ ئۆزىنىڭ زىيىنى ئۈچۈن بېخىللىق قىلىدۇ﴾ ۋە ﴿بېخىللىق قىلغۇچىلار بېخىللىقنى ئۆزلىرى ئۈچۈن پايدىلىق دەپ گۇمان قىلمىسۇن، ئەمەلىيەتتە، بۇ ئۇلار ئۈچۈن زىيانلىقتۇر﴾ دېگەن سۆزلىرىنىڭ ھەقىقەتەن راست ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. بىز ئەزەلدىن تىرىشچانلىقتا، مەرد ۋە سېخىلىقتا ئۈلگىلىك بىر مىللەتمىز. بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىزمۇ مەردلىكنىڭ، سېخىلىقنىڭ ئۈلگىلىرى بولغان ئىكەن. بۇنىڭغا تارىخىمىزدىن كۆپلەپ مىساللارنى كەلتۈرەلەيمىز. ھازىر كۆز ئالدىمىزدا تۇرغان بىر مىسالنى ئالايلى، ئەجدادلىرىمىز ئۆز نەپسىنىڭ مەنپەئەتلىرىدىن كېچىپ، كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ مەنپەئەتلىرىنى كۆزلىگەنلىكتىن، ئەرەبىستاننىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ۋە باشقا دۆلەتلەردە شۇ زامانلارنىڭ سەۋىيىسىگە كۆرە ئەڭ ھەشەمەتلىك سانىلىدىغان ئېسىل بىنالارنى سېتىپ ئېلىپ، ئانا ۋەتىنىمىز خەلقى ئۈچۈن ۋەقىپ قىلىپ قويغان ئىكەن. ھازىر بۇرۇنقىلاردەك بايلىرىمىز يوقمۇ؟ ئەلۋەتتە بار، ھەتتا بۇرۇنقىلاردىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق بايلار بار. گەپ بايلىقتا ئەمەس، بەلكى يۈرەكتە!

---

[1] «باغداد تارىخى»ناملىق ئەسەردىن

سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە پاكىستاندىكى ئۇيغۇر ۋەقىپ بىنالىرىنىڭ ھازىرقى مەسئۇل بايلىرى يېڭىدىن بىنا قىلغۇچىلار ئەمەس، بەلكى تەييارغا ھەييار بولغۇچىلاردۇر. بۇرۇنقىلار ياخشى نىيەت بىلەن قالدۇرغان بۇ بىنالارنىڭ كىرىملىرىنى ھازىرقىلار ئۆزلىرى بىلگەنچە تەسەررۇپ قىلىدۇ. مەزكۇر بىنالارنىڭ كىرىملىرى بىلەن ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا ھەر قايسى پەنلەردە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا ياردەم قىلىشقا تېگىشلىك ئەمەسمۇ؟ ئەمما كىشىلەردىكى شەخسىيەتچىلىك بۇنداق قىلىشقا يول بەرمەيۋاتىدۇ.

بىزدىكى سېخىلىق، پىداكارلىق، مېھماندوستلۇق ۋە ئۆز ئارا ياردەملىشىش روھىدىن ئىبارەت ئىسلامىي ئەخلاقىمىز ۋە مىللىي ئەنئەنىمىز تۈرلۈك سەۋەبلەر بىلەن ئاجىزلىشىپ، ئاستا ـ ئاستا يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقتىن، ئۆزىمىزنىلا ئويلاپ بىغەم، ھېسسىياتسىز ئۆتىدىغان بولۇپ قالغانمىز. بۇرۇن ھاتەملەرنى تۇغقان ئۇيغۇر ئانىلىرى، ئەمدىلىكتە قارۇنلارنىلا تۇغمىغان بولۇشى كېرەك، ئەلۋەتتە.

ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ روناق تېپىپ گۈللىنىشى، ئۆز دۆلىتىگە ئۆزى ئىگە بولۇپ تۇرالىشى ۋە قەد كۆتۈرۈپ دۇنيا بىلەن پۇتلىشىشىدىكى ئاساسلىق ئامىل شۇ مىللەت خەلقىنىڭ ئۆز ئارا قېرىنداشلارچە مېھرىبانلىقى، بىر ـ بىرىنى يۆلەپ قىيىنچىلىقلاردىن قۇتۇلدۇرۇشى ۋە خالىسانە ياردەملىشىشى بولسا كېرەك. ئۆز ئارا ياردەملەشمىگەن، بىر ـ بىرىنى قۇتقۇزمىغان بىر مىللەتنى باشقىلارنىڭ ياردەم قىلىپ يۆلىشى ۋە خورلۇقتىن، موھتاجلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر بايلىرىمىز يوقسۇللارغا خالىسانە ياردەم قىلىپ، ئوقۇيالمىغان بالىلىرىنى ئوقۇتۇپ، ھەرخىل ماددىي قىيىنچىلىقلىرىنى

تەڭ كۆتۈرۈدىغان بولسا، كېلەچىكى ئۈمىدلىك، بەختلىك بىر مىللەت بولار ئىدۇق.

ئىناقلىق ئاياللارنى ھۆرمەتلەشتىن باشلىنىدۇ

ئىنسانىيەت تارىخىدا دەسلەپ ئادەم ئاتا بىلەن ھەۋۋا ئانىنىڭ ئائىلىسى قۇرۇلۇپ، بۇ ئىككىسىدىن باشقا ئىنسانلار بارلىققا كەلدى. ئىنسانلار ئائىلىلەرنى قۇرۇپ چىقىپ، بىر - بىرى بىلەن قېرىنداشلىق رىشتىلىرىنى ئورنىتىپ، ئۆز ئارىسىدا ئىنسانى مېھرى - مۇھەببەتنى جارى قىلدۇرۇش ئارقىلىق ئىناقلىقنى، ئىللىقلىقنى بەرپا قىلدى. دېمەك، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىش ئىناق ئائىلىلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە موھتاج. ئىناق ئائىلە قۇرۇش ئەقىدىلىك ۋە ئەخلاقلىق ئەر - ئاياللارغا موھتاج. ئائىلىدىكى ئىناقلىق ئاياللارنى ھۆرمەتلەشتىن باشلىنىدۇ. ئىناقلىق، ئىتتىپاقلىق ئىنسانىيەتنىڭ ئەسلى تەبىئىتى ۋە ئورتاق ئارزۇسىدۇر.

ئائىلە ئەر - ئايالنىڭ ئۆز ئارا مۇھەببىتى بىلەنلا ئۆرە تۇرىدۇ

ئاللاھ قۇرئاندا كەرىمدە: ﴿ئاياللار بىلەن ئۈنسى - ئۇلپەت ئېلىشىڭلار ئۈچۈن (ئاللاھنىڭ ئۇلارنى ئۆز تىپىڭلاردىن ياراتقانلىقى، ئەر - ئايال ئاراڭلاردا مېھرى - مۇھەببەت ئورناتقانلىقى ئاللاھنىڭ (كامالى قۇدرىتىنى كۆرسىتىدىغان) ئالامەتلىرىدىندۇر. پىكىر يۈرگۈزىدىغان قەۋم ئۈچۈن شۈبھىسىزكى، بۇنىڭدا نۇرغۇن ئىبرەتلەر بار﴾[1] دەپ كۆرسەتكەن. بۇ پەقەت ئەر - ئاياللار ھېس قىلالايدىغان ۋە

(1) رۇم سۈرىسى 21-ئايەت

ئــۇلار ئــارقىلىقلا ۋۇجۇدقــا چىقىــدىغان مېھــرى ـ مــۇھەببەتنى، ئىللىقلىقنــى، خــاتىرجەملىكنى، ئىناقلىقنى ئىپادىلەيــدىغان ئــايەت بولــۇپ، بــۇ خىــل ئۇنــسى ـ ئــۇلپەت ئىنــسان روھىــدىكى ئىزتىــراب، تەشــۋىش ۋە ۋەسۋەســىلەرنى يوقىتىــدۇ. ئــائىلە كىــشىلىك ھاياتنىــڭ ھــۇلى، ئاياللىنىــڭ ئائىلىــدىكى ئــورنى ئەڭ ئاساســلىق مــۇھىم ئورۇنــدۇر. پەيغەمــبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىسىدە: «ئايــاللىرىنى ئۇرىــدىغانلار ياخشى كىشىلەر ئەمەس»([1])دەپ كۆرســەتكەن. ئەرلەرنىــڭ ئايــاللارنى بــوزەك قىلىــشى، ئۇرۇشــى، خورلىــشى ئەمەلىيەتــتە ئــۆزلىرىنى ئــۇرغىنى، ئــۆزلىرىنى خــورلىغىنى، شــۇنداقلا بــالىلارنى، پۈتــۈن ئىنــسانىيەتنى بــوزەك قىلغىنــى، ئــۇرغىنى ۋە خــورلىغىنى بىــلەن بــاراۋەردۇر. چــۈنكى ئايــاللار پۈتــۈن ئىنسانىيەتنىڭ ئانىلىرى ۋە ئەرلەرنىڭ بىر قىسمىدۇر.

ئاياللارنى ھۆرمەتلەش گۈزەل ئەخلاق

پەيغەمــبەر ئەلەيھىســسالام ئايــاللارنى ھۆرمەتلەشــنى بىــر ئادەمنىــڭ ياخــشى يــاكى يامــان ئىكەنلىكىنىــڭ ئــۆلچىمى سۈپىتىدە بايــان قىلىــپ: «ســىلەرنىڭ ياخــشىلىرىڭلار ئايالىغــا ياخــشى مۇئــامىلە قىلىــدىغانلاردۇر. مەن ئىچىڭلاردىكــى ئايالىغــا ئەڭ ياخــشى مۇئــامىلە قىلىــدىغان ئــادەممەن» دەپ كۆرســەتكەن. ئىنــسانىنىڭ دىيــانىتى ۋە ئەخلاقــى ئۇنىــڭ ئائىلىــسىدىكىلىرىگە قانــداق مۇئــامىلە قىلىــشى بىــلەن ئۆلچىنىــدۇ. بىــراۋ ئىبــادەتلەرنى ئــادا قىلىــشتا قانچىلىــك كۆڭــۈل بۆلىــدىغان كىــشى بولــۇپ كەتــسۇن، ئــۇ ئايالىغــا، بالىلىرىغــا قــاتتىق مۇئــامىلە قىلىــدىكەن، ئۇلارنىــڭ ئەھۋالىــدىن خەۋەر ئالمايــدىكەن، مۇنــداق كىــشىنىڭ دىنــى نــاقىس بولغــان

([1]) ئىمام نەسائىي رىۋايىتى

بولىدۇ. چۈنكى گۈزەل ئەخلاقمۇ ئەڭ ئېتىبارلىق ئىبادەت تۈرى بولۇپ، شۇ ئادەمنىڭ تەقۋالىقىغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىبادەتلەرنى ئورۇنلاشتا ئاكتىپ بولۇپ، ئەخلاقىي مەسىلىلەرگە سەل قارايدىغان ياكى ئائىلىسىگە قوپاللىق قىلىدىغان ئادەم جىمى ئىبادەتلەرنىڭ مەقسىتى بولغان ئەخلاقىي ئىبادەتلەرنى ئورۇندىمىغان بولىدۇ. شۇڭا ئەر كىشى ئايالىغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشى، ئۇنىڭغا ئازار بەرمەسلىكى، ئۆي ئىشلىرىدا ئۇنىڭغا ھەمكارلىشىشى مۇھىمدۇر.

ئاياللارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى

ئايال كىشىنىڭ ھاياتلىقتىكى ۋەزىپىسىگە نەزەرسالىدىغان بولساق، ئۇنىڭ نەقەدەر ئەھمىيەتلىك ۋە شەرەپلىك بىر ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى، ئاياللارنىڭ بۇ ۋەزىپىگە ئەڭ ئۇيغۇن يارىتىلغانلىقىنى كۆرىمىز. ئىنسان نەسلىنىڭ يەر شارىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئانىلارغا موھتاجدۇر. پىسخولوگىيە، تەربىيە ئالىملىرى ۋە بىيولوگىيە مۇتەخەسسىسلىرى ئايال كىشىنىڭ يارىتىلىشىدىن ئانىلىققا ھازىرلانغانلىقىنى يەكۈنلەيدۇ. ئايال كىشى ئۆتەيدىغان ئانىلىق ۋەزىپىسىنى ئەرلەردىن بىرەرسىمۇ ئۆتىيەلمەيدۇ. ھەتتا پۈتۈن ئەرلەر جىنسى بىرلىشىپمۇ بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلىيالمايدۇ. ئانىنىڭ باللارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش ئىشلىرى بىلەن بولۇشى ئانا ـ بالا ھەر ئىككىلىسى ئۈچۈن چوڭ ئەھمىيەتلىكتۇر. ئانا ھەردائىم ئۆز بالىسىنىڭ يېنىدا بولۇشىنى، ئۇنى ئۆز قولى بىلەن بېقىپ، باغرىغا بېسىشى ئارقىلىق ئانىلىقنىڭ ھۇزۇرىدىن بەھرىمەن بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. بالىمۇ ئانىنىڭ مېھرى ـ شەپقىتىگە موھتاجدۇر. ئۇنىڭ ئۆز ئانىسىنىڭ تەربىيىسى ۋە پەرۋىشى ئاستىدا بولۇشقا، ئانىسىنىڭ تەبىئىي تاتلىق سۈتىدىن ھۇزۇرلىنىشقا بولغان ئېھتىياجى چوڭدۇر. ئانا سۈتىدىن باشقا ھەرتۈرلۈك سۈتلەرنىڭ ھېچ بىرى ئانا

سوتىگە تەڭ بولالمايدۇ. ئەمما بالىنىڭ ئۆز ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە ۋە پەرۋىشىگە بولغان ئېھتىياجى ئۇنىڭ ئاق سۈتىگە بولغان ھاجىتىدىن چوڭدۇر، ئەلۋەتتە.

ئانىلارنىڭ يۈرەك پارىسى، ئۇلارنىڭ بۆگۈنى ۋە ئەتىسى، ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ بىر پارچىسى بولغان، ئەڭ قىممەتلىك بالىلىرىنى ئۆزلىرى ھەر ۋاقىت باغرىغا باسماي، باشقا بىرسىنىڭ تەربىيە قىلىشىغا تاشلاپ قويۇشى ئەپسۇسلىنارلىق ئىش. ئەلۋەتتە ئاياللار ئۇچۇن ئىشتىن ۋە پۈتۈن دۇنيا بايلىقلىرىدىن ئۇلارنىڭ بالىلىرى قەدىرلىك ۋە ئەۋزەلدۇر. توغرا، ئائىلىنىڭ بەزى قىيىنچىلىقلىرى سەۋەبىدىن بەزى ئاياللار سىرتتا ئىشلەشكە مەجبۇر بولىدۇ. لېكىن، ئاتا بولغان ئادەمنىڭ قانداقلا شارائىتتا بولمىسۇن، ئائىلىسىنىڭ يۈكىنى ئۆزى يالغۇز كۆتۈرۈش بۇرچى باردۇر. شۇڭا ئەرلەر جىسمانىي جەھەتتە ئاياللاردىن كۈچلۈك يارىتىلغان. ئائىلە ئېھتىياجلىرىنى ئاتىلار جايىدا تولۇقلىسا، ئانىلارمۇ ئۆز ئۆيىدە ئارامىدا ئولتۇرۇپ بالىلىرىنى تەربىيىلەش، يېتىشتۈرۈش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولىدۇ.

زەھەرلىك چېكىملىكلەردىن ھەزەر ئەيلەشنىڭ زۆرۈرلىكى

زەھەرلىك چېكىملىك ــ ئادەمنى مەست قىلىدىغان، خۇمار تۇتقۇزىدىغان ئەپيۇن، خېروئىن، مورفىن، نەشە، كوكائىن قاتارلىق زەھەرلىك نەرسىلەر بولۇپ، بۇلاردا كۆپ مىقداردا زەھەرلىك ماددىلار بار. بۇلارنىڭ كېلىش مەنبەلىرى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇللىرى ھەر خىل بولۇپ، پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ لەنىتىگە ئۇچرىغانلىقتىن، كۆپىنچە يوشۇرۇن ھالدا، قارا نىيەتلىك كىشىلەر تەرىپىدىن ئىشلەپچىقىرىلىدۇ ۋە تارقىتىلىدۇ.

زەھەرلىك چېكىملىكلەر ئۇنى ئىستېمال قىلغۇچىلارنى پۈتۈنلەي كاردىن چىقىرىپ، ئۆلۈم بىلەن تۈگەشتۈرگەنىنىڭ سىرتىدا، ئىنسانىيەتكە زور بالايىئاپەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغان، خۇسۇسەن مىللەتنىڭ كېلەچىكى بولغان ياشلارنى زەھەرلەپ نابۇت قىلىدىغان رەھىمسىز ئالۋاستىدۇر. زەھەرلىك چېكىملىكلەرنىڭ ئىنسانلارغا كەلتۈرىدىغان زىيانلىرى مۆلچەرلىگۈسىز ئېغىر بولۇپ، تەن ساقلىقى، ئىقتىساد، ئائىلە، پسىخىكا تەرەپلىرىدىن كۆپ زىيىنى بار. كۆپلىگەن دۆلەتلەرنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنىدا زەھەرلىك چېكىملىك سودىگەرلىرىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىشمۇ بۇ زەھەرنىڭ بالايىئاپىتىنىڭ چوڭلۇقىنى ئىسپاتلاشقا يېتەرلىكتۇر.

زەھەرلىك چېكىملىكنىڭ ئىنسان پسىخىكىسىغا بولغان زىيىنى

زەھەرلىك چېكىملىككە كۆنۈپ قالغان ئادەم ئۆز نەپسىنىڭ ئەسىرىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. چۈنكى ئۇ شۇ ئەرزىمەس خۇمارىنى

قاندۇرۇش يولىدا نەپسى خاھىشى ئۇنى نېمىگە بۇيرۇسا، شۇنى قىلىدۇ، ئەگەر نەپسى شەيتان ئۇنى ئادەم ئۆلتۈرۈشكە كۈشكۈرتسە كىرپىكىنى قاقماستىن ئادەم ئۆلتۈرىدۇ. ئەقلىنى قوللىنىشقا كۈچى يەتمەي قالىدۇ. ئۇ تەڭپۇڭلۇقى يوقالغان، ئىرادىسى ئاجىز، قورقۇنچاق، ئىش بېجىرەلمەيدىغان، ھورۇن، غەيرەتسىز بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

زەھەرلىك چېكىملىكنىڭ تەن ساقلىقىغا بولغان زىيىنى

زەھەرلىك چېكىملىكلەرنىڭ تەن ساقلىققا كەلتۈرىدىغان زىيانلىرى ھەقىقەتەن چوڭ. تېببىي مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئېيتىشىچە، زەھەرلىك چېكىملىك چېكىدىغانلاردا تاماققا بولغان ئىشتىھانىڭ يوقلىشى بىلەن كېسەللىك باشلىنىپ، تەننىڭ ئاجىزلىشىشى، چىرايىنىڭ سارغىيىشى، كېسەللىككە قارشى كۈچىنىڭ زەئىپلىشىشى، مىجەزىدىكى تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى، جىنسىي كۈچىنىڭ ئۆلۈشى، جىگەرنىڭ، ئاشقازاننىڭ كاردىن چىقىشى، يۈرەكنىڭ ئېغىشى، قان بېسىمىنىڭ كۆتۈرۈلۈشى، ئاخىرىدا قىزىل قان تومۇرنىڭ پارتلىشى ئارقىلىق تۇيۇقسىز ئۆلۈش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

زەھەرلىك چېكىملىكنىڭ ئىقتىسادقا بولغان زىيىنى

زەھەرلىك چېكىملىكنىڭ ئىقتىسادقا بولغان سەلبىي تەسىرى ئىنتايىن چوڭ بولۇپ، بۇ ئەھۋال ئائىلىدىن دۆلەت ئىقتىسادىغا قەدەر بىر تۇتاش ئىقتىسادىي كىرىزىسنى كەلتۈرۈپ چىقىدۇ. زەھەرلىك چېكىملىككە خۇمار بولۇپ قالغان ئادەم بۇ خۇمارىنى قاندۇرۇپ ئارام تېپىش يولىدا نېمىسى بولسا ساتىدۇ. قولىدىكىسى تۈگىسە، ئوغرىلىق بولامدۇ، بۇلاڭچىلىق بولامدۇ ياكى نومۇسىنى سېتىش بولامدۇ، قايسى

يولـدىن بولمـىسۇن پـۇل تېپىـپ خۇمـارىنى قاندۇرىـدىغان شـۇ زەھەرنـى سـېتىۋالىدۇ. بـۇ يولـدا ئەڭ ۋىجدانـىسىز ئىـشلارنى، پەسـكەش قىلىقلارنـى قىلىـشقا، ئاتـا ـ ئانـىسىنى قاقـشىتىش، بـالىلىرىنى ۋەيـران قىلىـش، پۇلغـا يارايــدىغان ھەر قانــداق نەرســىنى نەدە بولمــىسۇن ئوغرىلاشــقا رازى بولـــدۇ. ئـــاخىرى ئائىلىـــسىدىن، تۇغقانلىرىـــدىن ۋە جەمئىيەتتىكـــى كىشىلەردىن ئايرىلىـپ يـالغۇز ئۆلـۈمنى كۈتـىدۇ. زەھەرلىـك چېكىملىككە كۆنـۈپ قالغـان ئـادەم ئـاخىرى پۇلـدىن، ئۆيـدىن ۋە ئائىلىـدىن، شـۇنداقلا ھەممىـدىن ئايرىلىـپ قالىـدۇ. چـۈنكى ئـۇ قانچىلىـك چـوڭ بـاي بولـۇپ كەتـسۇن، ئۇنىــڭ بـايلىقى ئۇنىــڭ خۇمـارىنى تەمىــن ئېتىش ئۈچـۈن ئاخىرغىچە يەتمەيدۇ-دە.

ئاق ئالۋاستىدىن يىراق تۇرۇڭ

بىــز «ئـــاق ئالۋاســتى» دەپ ئاتىۋاتقــان زەھەرلىــك چېكىملىكنىــڭ نەقەدەر خەتەرلىـك بىـر بـالايى ئـاپەت ئىكەنلىكىنـى ھەمـمە ياخـشى بىلىـپ يەتمەكـتە. ھەركىـم ئۇنىڭـدىن يىـراق تۇرۇشـنى خالايـدۇ. ھېـچكىم ئـۇنى ئىـستېمال قىلىـشقا كۆنـۈپ قېلىـشنى ياقتۇرمايـدۇ. پەقەت بەزى كىـشىلەر ئـادىمىي شـەيتانلارنىڭ ھەر تۈرلـۈك تـۇزاقلىرى تـۈپەيلى بىلمەسـتىن بـۇ تۇيـاق يولغـا كىرىـپ قالىـدۇ. شـۇڭا مۇنـداق چىقىـشى يـوق يولغـا كىرىـپ قېلىــشتىن ســاقلىنىش ئىــشىدا ھوشــيار بولــۇش، ئــۆزىنى ھــالاكەتكە ئاتماسـلىق ئۈچـۈن يامـان دوسـتلاردىن، ئەخلاقـسىز كىـشىلەردىن يىـراق تۇرۇش تولىمۇ مۇھىمدۇر.

يېقىنقى يىللاردىـن بىـرى، ئانـا ۋەتىنىمىزدىكـى مۇسـۇلمان يـاش ئوغـۇل ـ قىزلىرىمىــز ئارىــسىغا زەھەرلىـك چېكىملىـك چېكىـشتەك رەزىـل ئـادەت كەڭ تارقىلىــپ، خەلقىمىــز ئۈچــۈن چــوڭ ئىجتىمــائىي بالايىئــاپەتلەرنى،

تـۆلەپ بولغۇسـىز مـاددىي ۋە مەنـىۋى زىيـانلارنى ئېلىـپ كەلـدى. بولۇپمـۇ بىـز مۇسـۇلمان ئەۋلادلـىرى ئىچىـدە سـىڭىپ كىرگەن زەھەرلىـك چېكىملىـك چەككۈچىلەرنىـڭ مـۇتلەق كـۆپ قىـسمى خەلقىمىزنىـڭ كەلگۈسـى ئۈمىـدلىرى باغلانغـان يـاش ـ ئۆسـمۈرلەر بولـۇپ چىققـان. بـۇ ئەھـۋاللار ئۈمىـدۋار ياشـاۋاتقان خەلقىمىزنىـڭ، كېلەچەك ئۈچـۈن جـان كۆيـدۈرۈپ ئىـشلەۋاتقان، ھارمـاي ـ تالمـاي تەر تۆكۈۋاتقـان، ئېتىقـادى ۋە ئىبـادەت ئىـشلىرىدىن باشـقا ھەر بىـر سـۆزى ئاشـۇ يـاش ئۆسـمۈرلەرنىڭ بەختـى ئۈچـۈن سـۆزلىنىدىغان، قوللىرىنىـڭ ھەر بىـر ھەرىكىتـى ئاشـۇ يـاش ئۆسـمۈرلەرنىڭ بەختـى ئۈچـۈن ھەرىـكەت قىلىـدىغان، ھەر بىـر قەدىمـى ئاشـۇ يـاش ئۆسـمۈرلەرنىڭ سـائادىتى ئۈچـۈن بېـسىلىۋاتقان، پەرزەنـتىم دەپ بـاغرى كـاۋاپ بولىۋاتقـان شـۇ قەدىرلىـك ئاتـا ـ ئانىلارنىـڭ ئۈمىـدلىرىنى يەردە قويـدى. ئۇلارنىـڭ ئۇلـۇغ غـايىلىرى ئۈچـۈن تەلپۈنـۈپ چاقنـاپ تۇرغـان نۇرلـۇق كـۆزلەرگە غەم ـ قـايغۇ ياشـلىرىنى باشـلاپ كەلـدى. بـۇ بالايىئاپەتلەرنىـڭ تـۈپ سـەۋەبى بىزنىـڭ مىللىـي ۋە ئىـسلامىي ئەنئەنىلىرىمىــزدىن يىراقلىــشىپ قالغــانلىقىمىز ســەۋەبىدىن بولــدى. چـۈنكى بىزنىـڭ يولباشـچىمىز مـۇھەممەد ئەلەيھىسـسالام «ئـادەمنى مەسـت قىلىـدىغان ھەر قانـداق نەرسـە (گەرچە باشـقا ئىـسىملار بىـلەن ئاتالغـان بولــسىمۇ) ھــاراقتۇر، ھاراقنىــڭ ھەر قانــدىقى ھارامــدۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

ئــاق ئالۋاســتى مىللەتنىــڭ كېلەچىكــى بولغــان ياشــلارنى زەھەرلەش ئـارقىلىق ئـۇلارنى نـابۇت قىلـدى. شـۇڭا ئاتـا ـ ئانىلارنىـڭ ۋە ھەر قانـداق

---

(1) مۇسلىم رىۋايىتى

بىر تەربىيچىنىڭ بالىلارنى زەھەرلىك چېكىملىكلەرگە يېقىنلىشىشتىن قاتتىق توسۇشى ۋە ئۇلارنى ھەمىشە بۇ زەھەرلەرنىڭ خەتىرىدىن ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرۇشى، شۇنداقلا جەمئىيەتتىكى ناچار كىشىلەرگە ۋە يامان دوستلارغا ئارىلىشىشتىن ئۇلارنى توسۇشى زۆرۈردۇر.

ئادەم زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى "بىر قېتىملا قىلىپ باقاي"، "بىر سىناپ باقاي" دېگەنگە ئوخشاش شەيتاننىڭ نەيرەڭلىرىگە ئالدىنىپ قېلىپ، بۇ زەھەرلەرنىڭ ئەسىرىگە ئايلىنىپ قېلىشتىن قاتتىق ھەزەر قىلىشى كېرەك. ئىسلام پەيغەمبىرى ئىنسانلارنى بۇنداق زەھەرلەردىن قوغداش ئۈچۈن: "كۆپ مىقداردىكىسى مەست قىلىدىغان نەرسىنىڭ ئاز مىقدارىمۇ ھارام" دەپ كۆرسىتىش ئارقىلىق بۇ ھارام نەرسىلەرگە قەتئىي يېقىنلاشماسلىققا بۇيرىغان. بۇ ھەدىسنىڭ مەنىسىدىن ئادەمنى مەست قىلىدىغان بارلىق نەرسىلەرنى بىر قېتىم قىلىپ بېقىشمۇ، ئازراق قىلىپ بېقىشمۇ، بىر سىناپ بېقىشمۇ ھارام ۋە خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى كۆرىۋالغىلى بولىدۇ.

زەھەرلىك چېكىملىكلەردىن ساقلىنىش چارىلىرى

زەھەرلىك چېكىملىكلەردىن ساقلىنىشنىڭ بەزى تەدبىرلىرى تۆۋەندىكىلەر:

(1) ئىمان، ئېتىقادنى ساغلام تۇتۇپ، گۇناھ ـ مەسىيەتلەردىن يىراق تۇرۇش، ھەر ئىشتا تەقۋالىقنى ئۆلچەم قىلىش.

(2) تاماكا، ھاراق، پىۋا، شامپانىيە ۋە باشقا ھەر قانداق خۇمار تۇتقۇزىدىغان، كەيپ بېرىدىغان نەرسىلەرنى بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئىستېمال قىلىشتىن قەتئىي يىراق تۇرۇش.

(3) زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى ئەڭ شەپقەتسىز ئالۋاستى ياكى يىرتقۇچ ھايۋان دەپ تونۇپ، ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىش ۋە ئۇ نەرسىلەرگە نەپرەت كۆزى بىلەن بېقىش.

(4) دىيانەتسىز، ئەخلاقسىز كىشىلەر بىلەن دوست بولماسلىق ۋە ئۇلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇش.

(5) زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى «بىر قېتىملا قىلىپ باقاي»، «بىر سىناپ باقاي» دېگەنگە ئوخشاش شەيتانىي نەيرەڭلەرگە قەتئىي ئالدانماسلىق.

ئاتا ـ ئانىنىڭ ئۇلۇغلىقى

ئاتا-ئانا ھەقىقەتەن ئۇلۇغدۇر. ئۇلارنىڭ ئۇلۇغلىقىنىڭ ئىپادىلىرىدىن بىرى شۇكى، ئۇلارنىڭ بالىلىرى تەرىپىدىن كەلگەن كۈلپەت، جاپا-مۇشەققەتلەر ۋە ھەر قانداق قىيىنچىلىقنى ئۆزلىرى ھۇزۇر-ھالاۋەت ئورنىدا كۆرىشى ۋە بالىلىرى تەرىپىدىن كەلگەن تۇزكورلۇق، ۋاپاسىزلىق ۋە ھەرقانداق يامانلىقلارنى كەچۈرۈۋېتىش بىلەن بىرلىكتە ئۇلارغا ياخشىلىق تىلىشىدۇر.

دۇنيادا كىم شۇنداق قىلالايدۇ؟

پەقەت ئاتا-ئانا شۇنداق قىلالايدۇ! شۇڭا ئاتا-ئانا دۇنيادا ھەممىدىن ئۇلۇغ! شۇڭا ئۇلارنىڭ بالىلىرى ئۈچۈن قىلغان ياخشى ـ يامان ھەرقانداق دۇئاسى كىچىكمەستىن تېزلا ئىجابەت بولىدۇ. بۇ ئاتا-ئانىنىڭ ئۇلۇغلىقىدىن ئىدى. بۇ ھەقىقەتنى ئىسپاتلايدىغان تەجرىبىلەر ۋە رىۋايەتلىك ۋەقەلىكلەر ناھايىتى كۆپ.

ھەممىگە مەلۇمكى، ئادەم بالىسىنىڭ باشقا جانلىقلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان خىسلەتلىرىدىن بىرى شۇكى، ئادەم بالىسى ياخشىلىقنى سۆيىدۇ، ئۆزىگە ياخشىلىق قىلغاننى ھۆرمەتلەيدۇ ۋە بۇ ياخشىلىقنى قايتۇرۇشقا تىرىشىدۇ. چۈنكى ئادەمنىڭ ئىچكى ھېسسىياتى ئۆزىگە ياخشىلىق قىلغان، بېشىغا كۈن چۈشكەن چاغلاردا ئۇنىڭغا ھەمدەم بولغان، ئېغىرچىلىق ـ خوشاللىق كۈنلىرىدە بىرگە بولغان كىشىلەردىن سۆيۈنىدۇ، قەلبى دائىم شۇنداق كىشىلەرگە ئىنتىلىدۇ، ئاشۇنداق كىشىلەر بىلەن خىيال سۈرگىنىدە كۆڭلى ئارام

تاپىدۇ، شۇڭا ئۇلارنى ھەمىشە ياد ئېتىپ تۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ قىلغان ياخشىلىقلىرىنى ئەسلەپ تۇرىدۇ. ئۇنداقتا بىز ئۇچۇن ئاشۇنداق سۆيۈنۈشكە، ئاشۇنداق ئەسلەپ تۇرۇشقا ئەڭ لايىق كىشىلەر كىم؟ شۈبھىسىزكى، بىزنى يوقلۇقتىن بار قىلىپ، دۇنيا تۇرمۇشىمىزدىكى توغرا ـ خاتا يوللارنى كۆرسىتىپ، توغرىسىنى بىزگە ئاتا قىلغان پەرۋەردىگارىمىز ئاللاھ تائالادىن قالسىلا، بىزلەرگە ئەڭ كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن، دەردىمىزنى تارتقان، بىزگە ياخشىلىقلار تىلىگەن بىزنىڭ ئاتا ـ ئانىمىز بولۇپ، دۇنيادا بىزلەر ئۇچۇن ئۇلاردەك جاپا چەككەن، غېمىمىزنى يېگەن كىشىلەر يوق.

ئاتا ـ ئانىغا ياخشىلىق قىلىش ئۇلۇغ ئىش. چۈنكى ئۇ ئىبادەت ھەم مەجبۇرىيەت. ئاتا ـ ئانىلا بىزنى بېقىپ، تەربىيىلەپ مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈش يولىدا نۇرغۇنلىغان جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى چەككەن كىشىلىرىمىزدۇر. بىز كىچىك بىر بالىنىڭ ئەھۋالىغا نەزەر سېلىپ، ئۇنىڭ تۇغۇلۇپ چوڭ بولغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئومۇمىي ھالىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ باققىنىمىزدا، شۇ ھامان قۇرئان كەرىمدىكى: «ئەي پەرۋەردىگارىم! سەن ئاتا ـ ئانام ئىككىسىگە مېنى كىچىكىمدە تەربىيىلىگىنىدەك رەھمەت قىلغىن» دېگەن دۇئانى ئوقۇغىمىز كېلىدۇ. قېنى ئويلاپ بېقىڭ! سىزنىڭ ئانىڭىز كۈنسېرى ئاجىزلاپ تۇرىدىغان توققۇز ئاي ئىچىدە سىزنى مىڭ جاپا بىلەن قورسىقىدا كۆتۈردى. يەنە شۇ ئاجىزلىق ھالىتىدە سىزنى تۇغدى، سىزنىڭ قورساق ئىچىدىكى كۈنسايىن چوڭىيىشىڭىز، ئېغىرلىشىڭىز ئانىڭىزغا كۈنسايىن ئېغىرلىق ـ ئاجىزلىقلارنى ئېلىپ كەلدى. بۇ ھەتتا سىزنى تۇغۇش ئالدىدا باشقا بىر دۇنياغا بېرىپ قايتقاندەك، دۇنيانىڭ ھەممىسىنى قاراڭغۇلۇق بېسىپ كەتكەندەك، خۇددى ئۆلۈمنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندەك

بولدى. لېكىن سىز تۇغۇلغاندىن كېيىن سىزنىڭ مېھرى ئىسسىق ئانىڭىز كۆزىنى ئېچىپ سىزنىڭ يېنىدا ياتقانلىقىڭىزنى كۆرگەن ھامان بارلىق دەرد ـ ئەلەملەرنى، دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن تولغاق ئاغرىقلارنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كېتىدۇ، بارلىق ئۈمىد يوللىرىنى سىزگە باغلايدۇ، سىزدە گۈزەل تۇرمۇشنىڭ خوشاللىقلىرىنى، بەخت ـ سائادەتلىرىنى كۆرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كېچە ـ كۈندۈزلەپ سىز ئۈچۈن ئىشلەيدۇ، سىزگە خىزمەت قىلىدۇ، سىزنىڭ كۈندىلىك ئوزۇقىڭىز ئۇنىڭ قىممەتلىك ئاق سۈتى بولىدۇ، سىزنىڭ تۇرىدىغان ئۆيىڭىز ئۇنىڭ ئىسسىق باغرى بولىدۇ، سىزنىڭ ئولتۇرىدىغان، مېنىدىغان نەرسىڭىز ئۇنىڭ ئىككى قولى ـ دۈمبىسى بولىدۇ، ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سىزنىڭ ھالىڭىزدىن خەۋەر ئالىدۇ، ئۇ سىزنى تويغۇزۇش بەدىلىگە ئۆزى ئاچ قالىدۇ، سىزنى ئارام ئالدۇرۇش، ئۇخلىتىش ئۈچۈن ئۆزى تۈنەيدۇ، ئانا سىزنىڭ دۇچ كەلگەن، قورقۇنچ ھېس قىلغان ئىشلىرىڭىزدا سىزنى قوينىغا تاشلاپ يىغلايدىغان، دەرد ئېيتىدىغان، دەردىڭىزگە يېتىدىغان، بېشىڭىزنى سىلايدىغان بىردىنبىر شەپقەتچىڭىز. چۈنكى سىز ئاشۇ چاغلاردا ئانىڭىزنىڭ قۇچىقىنى ئۆزىڭىزنىڭ پاناھ جايىدەك، ئۇنىڭ ئىسسىق باغرىنى ئۆزىڭىزنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىڭىز بىلەن تولغان كەڭ بىر دۇنيادەك ھېسسىياتلاردا بولىسىز. ھەمدە ئۆزىڭىزنى ئۇنىڭ قۇچىقىغا تاشلىغان ھامان بارلىق قورقۇنچلاردىن خالىي بولىمەن دەپ قارايسىز.

ئاتىنىڭ ئەجرىمۇ ئانىنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ

ئەمدى ئاتىڭىزغا كېلەيلى، ئاتىڭىز كېچە كۈندۈزلەپ سىزنى ئويلايدۇ، سىز ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەيدۇ، يول يۈرىدۇ، سەپەر قىلىدۇ، تاغ ـ داۋانلارنى كېسىدۇ، سىزنىڭ كىيىم ـ كېچەك، يېمەك ـ

ئىچمىكىڭىزنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن نۇرغۇن دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەتنى تارتىدۇ، كۆپلىگەن خەتەرلەرگە يولۇقىدۇ، ئۇ مۇشۇنداق سەرگۈزەشتىلەرنى، تۇرمۇش جەريانلىرىنى، خىلمۇخىل كەچۈرمىشلەرنى باشتىن ئۆتكۈزۈپ سىزنى تەربىيىلەيدۇ، سىزنىڭ ھالىڭىزدىن خەۋەر ئالىدۇ، سىز ئاتىڭىزنىڭ يېنىغا كىرسىڭىز سىزدىن خۇشاللىنىدۇ، كۆڭلى ئېچىلىدۇ، ھەم سىزدىن پەخىرلىنىدۇ، ئۇ سىزگە نۇرغۇنلىغان ئۈمىد نەزەرلىرى بىلەن قارايدۇ. ياخشى ئۆسۈپ يېتىلىپ كەلگۈسىدە يارامىلىق ئادەم بولۇشىڭىزنى ئاللاھتىن تىلەيدۇ. ئاتىڭىز سىرتقا چىقىش ئۈچۈن سىزدىن ئايرىلىشقا تەمشەلگىنىدە، سىز ئۇنى قۇچاقلىۋالىسىز، ئۇنىڭ پېشىگە ئېسىلىۋالىسىز، ئۇ خۇددى ئىككىنچى قايتىپ كەلمەيدىغاندەك بار ئاۋازىڭىز بىلەن ياش تۆكۈپ يىغلىغىنىڭىزدا مېھرى ـ شەپقەتلىك قوللىرى بىلەن باش ـ كۆزىڭىزنى سىلاپ سىزگە تەسەللى بېرىدۇ. ئاتىڭىز قايتىپ كەلگەندە، خۇشاللىقىڭىزدىن ئۆزىڭىزنى ئۇنىڭ باغرىغا تاشلايسىز، يايراپ كېتىسىز. ئەنە ئاشۇ ئىككى كىشى سىزنىڭ ئاتا ـ ئانىڭىزدۇر. ئەنە ئاشۇ ۋاقىتلار سىزنىڭ گۆدەك، ئۆسمۈر چاغلىرىڭىز. ئۇلارنىڭ بۇ ياخشىلىقلىرىنى قايتۇرۇش سىزنىڭ بۇرچىڭىزدۇر.

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، ئاتا ـ ئانىنىڭ ھەقلىرى بەكمۇ كۆپ، ئۇلارنىڭ بالىلار ئۈچۈن قىلغان ياخشىلىقلىرى تۆلەپ بولغۇسىز. شۇنداقتىمۇ بىز كۆز ئالدىمىزدىكى بەزى مەجبۇرىيەتلەرنى ئىقتىدارىمىزنىڭ يېتىشىچە ئورۇنداپ تۇرۇشىمىز لازىم. مەسىلەن: ئۇلارنى ئەڭ كامالىي ئېھتىرام بىلەن ھۆرمەتلەش، قەدىرلەش، خىزمەتلىرىنى قىلىش، ھەر خىل ۋاستىلەر بىلەن ئۇلارغا ئىللىقلىق يەتكۈزۈش قاتارلىق ئىشلار بىلەن ئۇلارنىڭ رازىلىقىنى ۋە دۇئاسىنى ئېلىش، ئۇلارنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا ھېچ

نەرسىمىزنى ئايىماسلىقىمىز لازىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئاتام مېنىڭ پۇل ـ مېلىمنى سوراۋاتىدۇ، دەپ كەلگەن بىر ئادەمگە: «سەن ۋە سېنىڭ مال ـ دۇنيالىرىڭ ئاتاڭغا تەۋە»دەپ جاۋاب بەرگەن. بۇ ھەدىس بالا ۋە بالىنىڭ قولىدىكى بارلىق نەرسە ـ كېرەك، پۇل ـ مال ئاتىغا تەۋە ئىكەنلىكىنى، ئاتا ئۇ نەرسىلەرنى خالىغانچە ئىشلىتىشكە ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاتا ـ ئانىڭىزنى ھايات ۋاقتىدا خوش قىلىڭ

نۇرغۇن كىشىلەر ئاتا ـ ئانىسى ھايات ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ قەدرىنى بىلمەيدۇ، ئۇلارنى يوقلاپ تۇرمايدۇ، گويا ئۇلارنى ھەممىشە شۇنداق ھايات تۇرىدىغاندەك غەپلەتنىڭ كەينىگە كىرىپ، بىر كۈن بولسىمۇ بالدۇرراق ئۇلارنىڭ ياخشى دۇئالىرىنى ئېلىۋېلىشقا ئالدىرىمايدۇ. ئاتا ـ ئانىسى بۇ دۇنيادىن كۆز يۇمغاندىن كېيىن، يۈرىكى ئېزىلگەن، دىلى يۇمشىغان ۋە بۇرۇن ئۇلارغا كۆپرەك ھەمراھ بولۇپ، ئۇلارنى رازى قىلالمىغانلىقى سەۋەبلىك ھەسرەت ـ نادامەت چەككەن ۋاقىتتا، بىردىنلا ئاتا ـ ئانىسى ئۈچۈن كۆپ ياخشى ئىشلارنى قىلغۇسى كېلىپ، ھەشەمەتلىك نەزىر ـ چىراقلارنى ئۆتكۈزۈشكە باشلايدۇ. ساۋابىنى ئاتا ـ ئانىسىغا ئاتاپ، خالىس ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن پېقىرلارغىلا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن نەزىر ـ چىراقلارنىڭ ساۋابى ئاتا ـ ئانىسىغا يېتىدىغانلىقىدا گەپ يوق. ئەمما ئاتا ـ ئانىسى ئۆلگەندىن كېيىن خىراجەت قىلغانلىرىنىڭ يېرىمىنى بولسىمۇ، ئۇلار تىرىك ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن خىراجەت قىلىپ بېرىپ، ئۇلارنى تىرىك ۋاقتىدا خوش قىلغانغا نېمە يەتسۇن؟!

ھالبۇكى، ئاللاھ تائالا بىزنى ئاتا ـ ئانىمىز ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇلار ھەققىدە نەزىر ـ چىراق ئۆتكۈزۈشكە ئەمەس، بەلكى ئۇلار ئۆلۈشتىن بۇرۇن، ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى قېتىرقىنىپ قىلىشقا، پۇل ـ مېلىمىزنى ئۇلارغا ئۇلار ھايات ۋاقتىدا خەجلەپ بېرىشكە چاقىرغان ئەمەسمۇ؟!

ئاتا-ئانىسى ھايات ۋاقتىدا بەرمەي، ئۇلار ئۆلگەندىن كېيىن، «زەمزەم قۇيۇپ بېرەي دېسەم سەن يوق»دەپ يىغلىغانىنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولسۇن؟!

ئاتا ـ ئانىسىنىڭ خىزمىتىنى ئۇلار ئۆلمەستىن بۇرۇن قېتىرقىنىپ قىلىپ، مال ـ دۇنياسىنى ئۇلار ئۈچۈن ئايىماي خەجلەپ، ئۇلارنى ھايات ۋاقتىدا رازى قىلىۋالغانلار، ئاتا ـ ئانىسى ھاياتتىن كۆز يۇمغاندىن كېيىن، ئاللاھنىڭ قازاسىغا رازى بولۇپ، ئارتۇقچە ھەسرەت چەكمەيدۇ. چۈنكى ئۇلار قىلىشقا تېگىشلىكلىرىنى قىلىپ، بۇرچىنى ئادا قىلغانلاردۇر. ئەمما ئاتا ـ ئانىسى ھايات ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ قەدرىنى بىلمىگەنلەر، ئۇلارنى ھەمىشە شۇنداق ھايات تۇرىۋېرىدۇ، دەپ گۇمان قىلغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىنى قىلىپ، بۇرۇنراق دۇئاسىنى ئېلىۋېلىشقا ئالدىرىمىغانلار ئاتا ـ ئانىسى ئۆلگەندىن كېيىن ھەشەمەتلىك نەزىر ـ چىراقلارنى ئۆتكۈزۈپ ساۋابىنى ئۇلارغا ئاتىسىمۇ، بەرىبىر بىر ئۆمۈر ھەسرەت ـ نادامەتتە ئۆتىدۇ. چۈنكى ئۇلار غەپلەت ئىچىدە قېلىپ، پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈپ قويغانلاردۇر. بۇ خۇددى بۇغدايىنى ئورما ۋاقتىدا ئورۇشقا ئەھمىيەت بەرمىگەنلىكتىن، ئورما ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈپ قويۇپ، بۇغدايلىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن دېھقانىنىڭ زىيان تارتقىنىغا ئوخشاش بىر ئىش. چۈنكى ھەر ئىشنىڭ بىر ۋاقتى ـ سائىتى بار. ئىمتىھان ۋاقتى تۈگىگەندە كەلگەن ئوقۇغۇچىنى مۇئەللىم سىنىپقا ئالمايدۇ.

پەرزەنت تەربىيىسى

بالىنىڭ ئەڭ دەسلەپ كۆرىدىغىنى ئۆي ۋە ئائىلىدۇر. بالا يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقاندىن باشلاپ كۆزىگە چېلىققان ھەر قانداق نەرسە ئۇنىڭ زېھنىگە ئورناپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ خاراكتېرىمۇ زېھنىدە قالغان نەرسىلەرگە قاراپ شەكىللىنىدۇ. بۇ باسقۇچتا ھەر قانداق نەرسە بالىغا تەسىر كۆرسەتكۈچ ئامىل بولىدۇ.

ئىمام غەزالى مۇنداق دېگەن: «بالا ئاتا ـ ئانىغا ئامانەتتۇر. ئۇ يېڭى تۇغۇلغاندا، ئۇنىڭ قەلبى ھېچنېمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىغان ساپ گۆھەرگە ئوخشايدۇ. بۇ مەزگىلدە ئۇ كۆزىگە چېلىققان ياكى تەسىر قىلغان ھەر قانداق نەرسىنىڭ قىياپىتىنى زېھنىدە قالدۇرىدۇ. مايىل قىلىنىدىغان ھەر قانداق نەرسىگە دىلى مايىل بولىدۇ. نېمىگە ئۆگىتىلسە شۇنىڭغا ئادەتلىنىپ چوڭ بولىدۇ. ياخشىلىققا ئۆگىتىلسە ياخشىلىق ئۈستىدە چوڭ بولىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى بىلەن ئاتا ـ ئانىسى، تەربىيىلىگۈچىسى ئىككىسى ئالەمدە ياخشىلىققا ئېرىشىدۇ. ناۋادا، ئۇ يامانلىق ئۈستىگە كۆندۈرۈلسە، ئۇنىڭ تەربىيىسىگە سەل قارالسا، ئۇ يامان تەبىئەتلىك ئادەم بولۇپ چىقىدۇ. بۇنىڭدىن ئۇنى تەربىيىلىگەنلەر جاۋابكار بولىدۇ. بالا تەربىيىلەش خۇددى دېھقانىنىڭ ئىشىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. زىرائەتلەرنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشى

ئۆچۈن باغۋەن زىرائەت ئارىسىدا ئۆنگەن ياۋا ئوتلارنى ۋە تىكەنلەرنى يۇلۇپ ئېلىۋېتىدۇ»([1]).

باللارغا ياخشى ئۈلگە بولۇش كېرەك

ياخشى ئىشلاردا باللارغا ئۈلگە بولۇش ئۇلارنىڭ قەلبىدە ناھايىتى زور تەسىرگە ئىگە. بالا كۆپ ھاللاردا ئاتا ـ ئانىسىنى دورايدۇ. ھەتتا ئاتا ـ ئانا بالىغا ئەڭ كىچىك تەسىرلەرنى قالدۇرالايدۇ. شۇڭا باللارغا كامالىغا يەتكەن گۈزەل ئەخلاق ۋە ئەڭ ئېسىل كەيپىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىش تەلەپ قىلىنىدۇ. باللار ئالدىدا بىراۋغا ئېغىزنى بۇزۇش، غەيۋەت قىلىش، يالغان سۆزلەش بەكمۇ ئەيىب ئىشتۇر. كۆپىنچە ئاتا ـ ئانىلار بۇ ئىشقا ئەھمىيەت بەرمەيدۇ. ئۇلار باللارنىڭ سەزگۈسىنى ۋە ئەقلىنى تولىمۇ ئاددى چاغلايدۇ. ئەمەلىيەتتە كىچىك باللار ئاتا ـ ئانىلار تەسەۋۋۇر قىلغاندىنمۇ بەك سەزگۈر ۋە ئەقىللىقتۇر. بىراۋنىڭ ئۆزى يالغان سۆزلەپ تۇرۇپ، باللىرىنى يالغان سۆزلەشتىن توسقىنى، ئۆزى يامان ئىش قىلىپ تۇرۇپ باللىرىنى يامان ئىشلاردىن توسقىنى پايدىسىزدۇر. چۈنكى باللار ئۆچۈن تەسىر قىلىدىغان نەرسە ئاتا ـ ئانىنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇشى، گەپ ـ سۆزلىرى ۋە بارلىق ھەرىكەتلىرىدۇر. ئۆزىنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئويغۇن كەلمەيدىغان ۋەز ـ نەسىھەت ۋە تەلىم ـ تەربىيە ئۇنۇم بەرمەيدۇ. شۇڭا ئاللاھ تائالا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ﴿ئائىلەڭدىكىلەرنى نامازغا بۇيرىغىن ۋە ئۆزۈڭمۇ ئۇنى ئورۇنداشتا چىداملىق بولغىن﴾([2]) دەپ بۇيرىغان. ئەگەر

([1]) ئەللامە ئەبۇ ھامىد ئەل غەزالىينىڭ « ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن» ناملىق ئەسەرىدىن.
(2) تاھا سۈرىسى132 ـئايەت

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئۆزى ناماز ئوقۇماي تۇرۇپ باشقىلارنى ئوقۇشقا بۇيرىغان بولسا ئىدى، ئاللاھنىڭ ناماز ئوقۇش بۇيرىقى ئەمەلگە ئاشمىغان ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەز - نەسىھەتلىرى پايدىسىز بولۇپ قالغان بولاتتى. مانا بۇ، ئۈنۈملۈك تەربىيەنىڭ بىردىنبىر ئاساسىدۇر.

ئىسلام پەيغەمبىرى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاتا - ئانىلارغا بالىلىرىنى راستچىل، ئەخلاقلىق قىلىپ تەربىيىلەش بۇرجىنى ھەمىشە يادلاندۇراتتى. ئابدۇللاھ ئىبنى ئاس ئۆزىنىڭ ئۆسمۈرلۈك ۋاقتىدىكى بىر قىسسىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزنىڭ ئۆيدە ئىدى، ئانام مېنى چاقىرىپ: «بۇ ياققا كەل! ساڭا بىر نەرسە بېرىمەن»دېۋىدى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئانامدىن «سىز نېمە بەرمەكچى؟»دەپ سورىدى. بۇ ۋاقىتتا ئانام «خورما بىرەي دەۋاتىمەن» دەپ جاۋاب بەرگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ئەگەر بەرمىسىڭىز، سىزگە بىر قېتىملىق يالغان ئېيتقاننىڭ گۇناھى يېزىلىدۇ» دېدى. بۇ قىسسىدە ئاتا - ئانىلارنىڭ بالىلىرىنى راستچىللىقنى مۇقەددەس بىلىدىغان، يالغانچىلىقتىن نەپرەت قىلىدىغان قىلىپ تەربىيىلىشىنىڭ نەقەدەر زۆرۈرلىكى ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەر ئاتا - ئانىلار بۇ ئىشلارغا سەل قاراپ يول قويسا، بالىلار چوڭ بولغانلىرىدا يالغان ئېيتىشنى كىچىك ئىش دەپ بىلىدىغان بولۇپ قالىدۇ - دە، ئەخلاقسىي جىنايەتلەرنى سادىر قىلىشتىن ئىككىلەنمەيدىغان بولىدۇ.

نەسىھەت قىلىشقا مۇناسىپ ۋاقىت تاللاش لازىم

ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىغا نەسىھەت قىلماقچى بولغانىدا چوقۇم مۇۋاپىق ۋاقىتنى تاللىشى لازىم. چۈنكى مۇۋاپىق پۇرسەتتە قىلىنغان تەربىيە بالىغا بىسىم ۋە زېرىكىش تۇيۇلماستىن، نەق قەلبىگە بارىدۇ. بالىلارغا دوستلىرىنىڭ ئالدىدا، روھىي ـ كەيپىياتى ياخشى بولمىغان ۋاقىتتا نەسىھەت قىلمىغان ياخشى. نەسىھەت قىلىش ئۈچۈن ئەڭ مۇناسىپ ۋاقىت سەيلى ـ ساياھەت قىلغان، داستىخانغا ئولتۇرغان ۋاقىتلاردۇر.

ئەمگەكنى سۆيۈش گۈزەل ئەخلاقتۇر

ھاياتلىق ــ ھەرىكەت دېمەكتۇر. ھاياتلىق بىلەن ئۆلۈمنىڭ پەرقى ھەرىكەت بىلەن ئايرىلىدۇ. شۇڭا ھەر بىر ئىنسان ھاياتلىق يوللىرىنى تاللاپ، ئۆز رىزقىنى ئۆز كۈچىگە تايىنىپ تېپىپ يەپ، ئۆزىنىڭ قەدىر ـ قىممىتى ۋە ئىززەت ـ ئابرويىنى ساقلاشقا بۇيرۇلغان. قۇرئان كەرىمدە: ﴿ئىنسان پەقەت ئۆزىنىڭ ئىشلىگەن ئىشىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرىدۇ﴾[1] دەپ كۆرسىتىلگەن.

لوقمان ھەكىم بالىسىغا مۇنداق دەپ نەسىھەت قىلغان ئىكەن: ئى بالام! ھالال كەسىپ ئارقىلىق يوقسۇللۇقتىن ساقلان، چۈنكى قانداقلا بىر ئادەم يوقسۇل بولىدىكەن، ئۇ ئادەم مۇنۇ ئۈچ خىل ئىللەتكە مۇپتىلا بولىدۇ: بىرى، دىنىدا تۇراقسىزلىق، چۈنكى كەمبەغەللىك دىيانەت جەھەتتە سۇسلىققا ئېلىپ بارىدۇ. ئىككىنچىسى، ئەقلىي ئاجىزلىق، چۈنكى يوقسۇل ئادەمدە غەم تولا بولىدۇ، غەم تولا بولسا ئۇنىڭ ئەقلىنى قاراڭغۇلۇق باسىدۇ ـ دە، تەپەككۇرى ئۈزۈلىدۇ. ئۈچىنچىسى، ئادەمگەرچىلىكنىڭ كېمىيىشى بولۇپ، ئادەمگەرچىلىكى يوق ئادەمدە دىيانەت بولمايدۇ. دىنىمىزدا تېنى دۇرۇس، ساغلام، ئىش ـ ھەرىكەت قىلالايدىغان ئادەمنىڭ باشقىلارنىڭ سەدىقىسىگە تايىنىپ جان بېقىش كويىغا كىرىۋېلىشى ھارام دەپ قارىلىدۇ.

---

(1) نەجم سۈرىسى

ئەمگەك ئىنساننىڭ شەرىپىدۇر

زېمىنىدىكى مەۋجۇدلۇق ئىنسان ئارقىلىق مۇكەممەللىشىدۇ، ئىنسان زېمىندىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئىلمىي ھېكمەتلىرىنى ئىگىلەپ، ئۇنىڭدىن مەنپەئەتلىنىپ، زېمىننى گۈللەندۈرۈشكە قادىر بىر مەۋجۇداتتۇر. شۇڭا ئاللاھ ئۇنى يەر يۈزىنىڭ خوجايىنى قىلىپ ياراتقان ۋە ئالاھىدە ئىقتىدار ئاتا قىلغان. قۇرئان كەرىمدىكى 70 تىن كۆپ ئايەتتە ئەمەل بىلەن ئىماننى بىرگە تىلغا ئېلىش ئارقىلىق ئىنسانلارنى ياخشى ئەمەللەرنى قىلىشقا، ئىشلەشكە، ئەمگەك قىلىشقا رىغبەتلەندۈرگەن. ئەرەب تىلىدىكى «ئەمەل» سۆزى ئىشلەش، ئەمگەك قىلىش، ئەمەل قىلىش دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. قۇرئان كەرىمدە كەلگەن «ئەمەل» سۆزى كەڭ مەنىدىكى بىر سۆز بولۇپ، دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك ئۈچۈن، ئىنسانىيەت ئۈچۈن، جەمئىيەت ئۈچۈن روھىي ھاياتلىق ۋە ماددىي ھاياتلىق ئۈچۈن پايدىلىق بولغان بارلىق ئىشلارنى قىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مۇسۇلمان ئادەم ياخشى نىيىتى سايىسىدە پۈتۈن ئىشلىرىنى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ۋە ئائىلىسىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن ئىشلىگەنلىرىنىمۇ ئىبادەت قاتارىغا ئۆتكۈزەلەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئەمەللەرنىڭ ئاللاھ دەرگاھىدا قوبۇل بولۇپ ساۋابقا لايىق بولۇشى نىيەتلەرگە باغلىقتۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن. بۇنىڭغا ئاساسەن، بىر ئادەم ئىبادەت دەپ بەلگىلەنمىگەن، ئەمما ھاياتلىققا ئالاقىدار ئىشلارنى قىلغاندا، مەن مۇشۇ ئىشىم ئارقىلىق تۇرمۇشۇمنى قامداپ، ئاللاھنى رازى قىلىشقا شارائىت يارىتىمەن، دېگەن نىيەتتە

---

(1) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى

بولسا، قىلغان ئىشى گەرچە ئىبادەت بولمىسىمۇ شۇ ياخشى نىيىتى بىلەن ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا ئىبادەت ھېسابلىنىپ ساۋابقا ئېرىشىدۇ. ھەتتا شۇنداق نىيەت بىلەن يېگەن تائاملىرىغىمۇ ئەجىر ـ ساۋاب ئاتا قىلىنىدۇ.

رىزق ئىشلىمەستىن قولغا كەلمەيدۇ

ئىككىنچى خەلىپە ئۆمەر ئىبنى خەتتاب بىر كۈنى بىر تۈپ كىشىلەرنىڭ مەسجىد تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ دۈگدىيىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇلاردىن: «سىلەر نېمە قىلىدىغان ئادەملەر؟» دەپ سورىغاندا، ئۇلار: «بىز ئاللاھقا تەۋەككۇل قىلغۇچىلارمىز» دەپ جاۋاب بەرگەن. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇلارغا: «سىلەر تەۋەككۇلچىلار ئەمەس، بەلكى تەييارتاپلار، ئىشلىمەستىن، ئاللاھ ماڭا رىزىق بەرگىن دەپ ئولتۇرۇشۇڭلار توغرا ئەمەس» دەپ كايىپ، ئۇلارنى مەسجىدتىن قوغلاپ چىقارغان ئىكەن.

ھەقىقىي غەلىبە نەپسى خاھىشنى يېڭىشتۇر

نەپسى خاھىش ھەممە كىشىدە بولىدىغان خاسلىق بولۇپ، ھېچكىم ئۇنىڭدىن خالىي بولالمايدۇ. ئەمما ئاللاھ ئۆز پاناھىدا ساقلىغان ۋە ئۆزىنى تىزگىنلەپ تۇرالايدىغان كىشىلەر نەپسى خاھىشنىڭ ئازدۇرۇشىدىن خالاس بولالايدۇ. شۇڭا نەپسى خاھىشنى بەزى ئادەملەر يېڭەلەيدۇ، بەزى ئادەملەر يېڭەلمەيدۇ.

نەپسى خاھىش ئەرەب تىلىدىكى «ھەۋايى نەفسىي» سۆزىنىڭ تەرجىمە مەنىسى بولۇپ، ئۇ كىشىنىڭ شەخسىي ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرىگە قارىتىلغان، ئاللاھنىڭ يولىغا خىلاپ كېلىدىغان، باشقىلارغا ۋە جەمئىيەتكە زىيان ـ زەخمەت بولىدىغان، كىشىلەرنى ھەققانىي يولدىن ئازدۇرۇپ، ئازغۇنلۇققا ۋە زىيانكارلىققا ئېلىپ بارىدىغان نەرسىدۇر. نەپسى خاھىشقا يەنە ئاچكۆزلۈك، كۆرەلمەسلىك، گۇمانخورلۇق، ئۆچمەنلىك، ئىغۋاگەرچىلىك قاتارلىق ھەرخىل ساغلام بولمىغان مەنىۋى ۋە ئىدىيىۋى ئىللەتلەرمۇ كىرىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر شەخسنىڭ قاراڭغۇلۇق تەرىپى بولۇپ، ئۇ كىشىنىڭ ئۆز ئېتىقادىغا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزۈپلا قالماستىن، يەنە باشقىلارغىمۇ زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزىدۇ. شۇڭا نەپسى خاھىش ھەر بىر ئىنساننىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنىدۇر. مۇسۇلمانلار نەپسى خاھىش بىلەن كۈرەش قىلىشنى «چوڭ جىھاد» دەپ تونۇيدۇ. چۈنكى ئۇ ھەقىقەتەن زور بىر كۈرەشتۇر. ئىنسانلارنىڭ تۇنجى ئاتىسى ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ قابىل ۋە ھابىل دېگەن ئىككى ئوغلى بولغان، ئۆز ۋاقتىدا ئاللاھ قابىلنىڭ ئىنىسى ھابىل تەقدىم قىلغان قۇربانلىقنى قوبۇل قىلىپ، قابىلنىڭكىنى قوبۇل

قىلمىغان. شۇ سەۋەبتىن، قابىل ئىنىسى ھابىلغا بولغان كۆرەلمەسلىكى ۋە ئۆچمەنلىكى تۈپەيلى ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، ئىنسانىيەت تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملىق قانلىق دېلونى سادىر قىلغان. بۇ ھەقتە قۇرئان كەرىم مۇنداق قىسسە بايان قىلغان: ﴿نەپسى ئۇنىڭغا قېرىندىشى (ھابىل)نى ئۆلتۈرۈشنى چىرايلىق كۆرسەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇنى ئۆلتۈرۈپ(دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە) زىيان تارتقۇچىلاردىن بولدى﴾[1].

نەپسى خاھىش يامان ئىشقا بۇيرۇيدۇ

نەپسى خاھىش ئوخشاشلا ھەممە ئادەمنى يامان ئىشقا بۇيرۇيدۇ. ئەمما بەزى كىشىلەر نەپسىنىڭ ئازدۇرۇشىدىن ئۆزىنى ساقلاپ قالالايدۇ. قۇرئان كەرىمنىڭ يۇسۇف سۈرىسىدە، يۇسۇپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىنى ئايال كىشىنىڭ ئازدۇرۇشىدىن ساقلىغانلىقى ھەققىدىكى قىسسە ناھايىتى كەڭ دائىرىدە، تەپسىلى بايان قىلىنغان. قىسسە مۇنداق ئىدى: يۇسۇف ئەلەيھىسسالام ناھايىتى كېلىشكەن چىرايلىق بىر زات بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا ئۇنى ساھىبجامال، ئالىي مەنسەپلىك بىر ئايال ئۆز نەپسىگە رىغبەتلەندۈرگەن بولسىمۇ، ئۇئالالاھنىڭ ياردىمى بىلەن نەپسى خاھىشنى ۋە شەھۋانىي ھەۋىسنى تىزگىنلەپ قارشى تەرەپنىڭ ئازدۇرۇشىنى ۋە تەھدىتلىرىنى رەت قىلغان. شۇنىڭ بىلەن يۇسۇف ئەلەيھىسسالام گۇناھ ـ مەسىيەت ئالدىدا ئۆزىنى تىزگىنلەش بابىدا ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئۈلگە بولۇپ تارىخلارغا قەيت قىلىنغان.

---

(1) بەقەرە سۈرىسى30-ئايەت

نەپسى خاھىش ئادەمنىڭ قەلبىدىكى شەيتان

نەپسى خاھىش ئادەمنىڭ قەلبىدىكى شەيتان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىنسانغا كەلتۈرىدىغان زىيانلىرى ئىنتايىن ئېغىردۇر. چۈنكى ئۇ ئېتىقادقا زىيان يەتكۈزۈپ، ئەخلاقنى بۇزۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە شۇ شەخسنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىگە، پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە زور دەرىجىدە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزىدۇ. ناۋادا ئىنسان نەپسى خاھىشىنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدا قالغىنىدا، ئۇ ئەقىدە ۋە ئەخلاق دائىرىسىدىن چەتنەپ، توغرا يولدىن ئېزىپ كەتكەن بولىدۇ. شۇڭا ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە ﴿نەپسى خاھىشقا ئەگەشمىگىنكى، ئۇ سېنى ئاللاھنىڭ يولىدىن ئازدۇرىدۇ.﴾[1] دەپ تەلىم بەرگەن.

---

(1) ساد سۈرىسى 26 ـ ئايەت

ئىسلامىي سالاملىشىش ئەنئەنىسى

بىز ئۇيغۇرلاردا ئىككى كىشى ئۇز ئارا ئۇچراشقىنىدا بىر - بىرىگە سالام بېرىش ئادىتى ئەڭ قەدىمىي ئەنئەنىلەردىن بولۇپ، سالاملىشىش دىنىي قائىدە يوسۇن ۋە مىللىي ئەخلاق قاتارىدىن سانىلىدۇ. سالاملىشىش كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا مېھرى - مۇھەببەتنى داۋام قىلدۇرۇش ۋە كۆڭۈللەرنى جەلپ قىلىشتا ئەڭ زور سېھرىي كۈچكە ئىگە بىر ئىشتۇر. ئىنسانلار ئارىسىدا بىر - بىرى بىلەن سالاملىشىش ئادىتى ئۇلار بارلىققا كەلگەندىن بېرى مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن بولسىمۇ، مۇسۇلمانلاردىكى ئۆز ئارا سالاملىشىشنىڭ ئەھمىيىتى چوڭ، مەزمۇنى ناھايىتى مولدۇر.

ئۇيغۇرلاردا سالاملىشىشنىڭ ئۆزگىچىلىكى

بىز ئۇيغۇرلاردا سالاملىشىش بەزىدە قول ئېلىشىپ، بەزىدە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈش يولى بىلەن بولىدۇ. دائىم كۆرۈشۈپ تۇرىدىغانلار ئارىسىدا قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش قىسقارتىلىدۇ. قۇچاقلىشىش تېخىمۇ قىسقارتىلىدۇ. بەزىلەر بىر تەرەپتىن سالاملىشىپ، بىر تەرەپتىن ئوڭ قولىنى كۆكرەككە قويىدۇ. بۇ سالامنىڭ چىن يۈرەكتىن چىققانلىقىنى، چىن دىلىدىن ئامانلىق تىلىگەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. بەزىلەر ئوڭ قولىنى بېرىپ كۆرۈشۈپ، سول قولىنى قارشى تەرەپنىڭ ئوڭ بىلىكىگە قويىدۇ. بۇ بەدەننىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى ۋە سالاملاشقۇچىلارنىڭ خۇددى بىر ئائىلە كىشىلىرىگە ئوخشاش يېقىن ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

سالاملىشىشنىڭ قائىدىسى

سالامنى ئاۋۋال باشلاش سۈننەت بولسا، ئۇنى قايتۇرۇش پەرزدۇر. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: ﴿سىلەرگە بىراۋ سالام بەرسە، ئۇنىڭغا تېخىمۇ ياخشى سالام بىلەن جاۋاب بېرىڭلار ياكى ئۇنىڭ سالىمىنى ئەينەن قايتۇرۇڭلار﴾[1] دەپ كۆرسەتكەن. ئايەتتىكى، تېخىمۇ ياخشى سالام بىلەن جاۋاب بېرىش «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم يەنى(ئاللاھنىڭ ئامانلىقى سىلەرگە بولسۇن)»دەپ سالام بەرگەن كىشىگە: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ۋەرەھمەتۇللاھى ۋە بەرەكاتۇھۇ يەنى(ئاللاھنىڭ ئامانلىقى، رەھمىتى ۋە بەرىكىتى سىلەرگە بولسۇن)» دەپ جاۋاب قايتۇرۇش، سالامنى ئەينەن قايتۇرۇش دېگەنلىك: «ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام يەنى(سىلەرگىمۇ ئاللاھنىڭ ئامانلىقى بولسۇن)»دەپ جاۋاب قايتۇرۇشتۇر.

سالام بەرگۈچى گەرچە يالغۇز بىرلا كىشى بولسىمۇ، ئۇنىڭ سالىمىنى قايتۇرۇشتا «ئەلەيكۇم»يەنى(سىلەرگە...)دەپ قايتۇرۇلىدۇ. چۈنكى قارشى تەرەپ «كۆپچىلىك»نىڭ ۋەكىلى دەپ قارىلىدۇ. بۇنىڭدا مۇسۇلمانلار ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرلىك ۋە بىرلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

مۇسۇلمانلاردا سالاملىشىشنىڭ ئەھمىيتى

ئىككى كىشى ئۇچراشقىنىدا بىر ـ بىرىگە سالام بېرىشى دۇنيادا ھەركىم ياقتۇرىدىغان گۈزەل ئەخلاق ۋە ئېسىل پەزىلەتتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىر مۇسۇلماننىڭ يەنە بىر مۇسۇلمانغا

(1) نىسا سۈرىسى86-ئايەت

ئۆتەشكە تېگىشلىك ھەقلىرى 6 بولۇپ، ئۇلار: ئۇچراشقاندا سالام بېرىش، چاقىرسا بېرىش، نەسىھەت سورىسا نەسىھەت قىلىش، چۈشكۈرۈپ «ئەلھەمدۇلىللاھ»(ئالل اھقا شۈكۈرلەر بولسۇن)دېسە، «يەرھەمۇكەللاھ»(ئاللاھ سىزگە رەھمەت قىلسۇن)دېيىش، كېسەل بولۇپ قالسا يوقلاش، ئۆلۈپ كەتسە نامىزىغا بېرىش»[1].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن: «سىلەر مۆمىن بولمىغىچە جەننەتكە كىرەلمەيسىلەر، بىر ـ بىرىڭلارنى سۆيمىگىچە مۆمىن بولالمايسىلەر. سىلەرگە بىر- بىرىڭلارنى سۆيىدىغان ئىشنى كۆرسىتىپ بېرەيمۇ؟ ئۇنداقتا، ئاراڭلاردا سالاملىشىشنى ئومۇملاشتۇرۇڭلار»[2].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە بىر ھەدىسىدە: «سىلەرگە يەھۇدىيلاردىن ياكى خرىستىئانلاردىن بىرى سالام قىلسا، سىلەرمۇ ئۇلارغا «ۋە ئەلەيكۇم (يەنى: سىلەرگىمۇ شۇنداق بولسۇن)»دەپ جاۋاب قايتۇرۇڭلار»[3] دەپ كۆرسەتكەن.

«ئىسلام» سۆزى بىلەن «سالام» سۆزىنىڭ ئەرەبچە تۈپ يىلتىزى بىر بولۇپ، ھەر ئىككىسى «تىنچلىق»دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ مۇسۇلمانلىقنىڭ تىنچلىقنى تەشەببۇس قىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگىنىدىن تاشقىرى، سالاملىشىشنىڭ نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

---

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى.
(3) ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى

سالاملىشىش پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ نەزىرىدە ئەڭ ئېسىل ئەنئەنە سانىلىدىغان، ھېچقانداق چىقىم تەلەپ قىلمايدىغان، ئۆزى ئاسان، پايدىسى ئىنتايىن مول بىر ئىشتۇر.

سالام بېرىشنىڭ تەرتىپى

سالام بېرىشتە كىچىكلەر چوڭلارغا، ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار ئولتۇرغانلارغا، ئازسانلىق كۆپ سانلىققا ۋە قاتناش ئۇسلۇبى ئۈستىدىكىلەر پىيادىلەرگە سالام بېرىدۇ. شۇنداقلا سىرتتىن كەلگەنلەر شۇ يەردىكىلەرگە، ئەرلەر ئاياللارغا، ئېرى ئايالىغا، مېھمان ساھىبخانغا سالام بېرىدۇ.

مۇسۇلمانلار ھاياتلىقتا ئۇمىد بىلەن، سۆيگۈ بىلەن ۋە تەبەسسۇم بىلەن باقىدىغان ئېسىل پەزىلەتكە ئىگە ئۇممەتتۇر. چۈنكى ئۇلار «سەن ھاياتقا كۈلسەڭ ھايات ساڭا كۈلىدۇ» دېگەن قائىدىنى ئوبدان بىلىدۇ.

كېسەللەرنى يوقلاشتىكى ئەدەپ - ئەخلاق قائىدىلىرى

كېسەللەرنى يوقلاش كىشىلىك مۇناسىۋەتتىكى ئالاقىلارنىڭ قويۇقلىشىشىغا، ئىتتىپاقلىقنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈرۈشكە ۋە ئۆزئارا دوستلۇقنى كۈچەيتىشكە تۈرتكە بولىدىغان مۇھىم بىر ئامىل. كېسەللەرنى يوقلاشنىڭ پەزىلىتى ئاچ قالغانلارغا تاماق بېرىش، يېتىملەرنىڭ باشلىرىنى سىلاشتەك ساۋابلىق ۋە ياخشى ئىشتۇر. بىر ھەدىستە: «ئاچ قالغانلارغا تاماق بېرىڭلار، كېسەللەرنى يوقلاڭلار، ئەسىرلەرنى قۇتقۇزۇڭلار»[1] دەپ كەلگەن.

ئىنسان ھەرخىل كېسەللىكلەرگە دۇچار بولۇپ تۇرىدۇ. بەزى كېسەللەر ئازغىنا سەۋەبلەرنى قىلىش بىلەن شىپاسىنى تاپىدۇ، بەزى كېسەللەر ئۇيەر، بۇ يەرلەرگە ئېلىپ بېرىپ كۆپ مىقداردا ئىقتىساد سەرپ قىلىپ داۋالىتىش بىلەنمۇ شىپا تاپالماي بۇ ئالەمدىن ئايرىلىدۇ. شۇڭا ئىنسان كېسەللەرنى يوقلاپ بارغاندا، ئۇ كېسەل بولغان كىشىنىڭ ناھايىتى ئاجىز ھالىتىنى ئۆزىنىڭ ساق - سالامەت ھالىتىگە سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق تەن ساقلىقنىڭ ھەقىقەتەن چوڭ نېمەت ئىكەنلىكىنى تونۇپ، ئۇنىڭ قەدرىگە يېتىپ، تېنى ساق ۋاقتىدا خەلققە ۋە ۋەتىنىگە پايدىلىق بولغان ياخشى ئىشلارنى كۆپرەك قىلىۋېلىشقا ئالدىرىشى لازىم.

---

(1) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى.

كېسەل يوقلاش ئۈچۈن سوۋغا ئېلىپ بېرىش شەرت ئەمەس

كېسەللەرنى يوقلاش ئۈچۈن سوۋغا ئېلىپ بېرىشنى شەرت قىلىۋېلىش ياكى كېسەل بولغۇچى ئادەم بىر نەرسە ئالماي كەلگەن ئادەمدىن رەنجىپ قېلىش ياخشى ئىش ئەمەس. چۈنكى ھەقىقىي ياخشى ئادەم قېرىندىشى بىلەن ئۇچۇق چىراي ئۇچراشقانلىقى ئۆزىنىمۇ كاتتا شەرەپ دەپ بىلىدۇ. شۇڭا بىر ھەدىستە: «مۇسۇلمان قېرىندىشىڭ بىلەن ئوچۇق چىراي ئۇچرىشىشىڭدەك ئىش بولسىمۇ، ياخشىلىقتىن ھېچ نەرسىنى كىچىك سانىما»[1] دېيىلگەن. بۇ ھەدىسنىڭ مەزمۇنىدىن كېسەللەرنى سوۋغا ـ ھەدىيە ئالماي يوقلاپ بارسىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن ئوچۇق چىراي ئۇچرىشىپ، روھىي جەھەتتىن تەسەللى بەرگەن ئادەمنى قەتئىي تۆۋەن كۆرۈشكە بولمايدىغانلىقى ئايان بولىدۇ. چۈنكى كېسەلنى قانچىكى كۆپ ئادەم يوقلاپ تۇرسا، روھىسىز ياتقان كېسەلگە نىسبەتەن روھىي ئوزۇق بولۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلىدە خۇرسەنلىك پەيدا بولۇپ، تېتىكلىشىپ قالىدۇ ۋە ئۆزىنى قەۋم ـ قېرىنداشلىرى ئىچىدە ئالاھىدە ھۆرمەتلىك ھېس قىلىدۇ ـ دە، شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، دوست ـ يارانلىرى ۋە قەۋم ـ قېرىنداشلىرىغا بولغان مۇھەببىتى كۆڭلىدىن ـ كۆڭلىگە ئېشىپ بارىدۇ.

كېسەلنى يوقلاپ بارغاندا ئۇنىڭ يېنىدا ئۇزۇن ئولتۇرۇشتىن ۋە تولا سۆزلەپ كېسەلنى بىزار قىلىشتىن ھەزەر قىلىش كېرەك. بەلكى ئۇنىڭ كۆڭلى خۇرسەن بولۇپ، روھىي تەسەللى تاپىدىغان سۆزلەرنى قىلىش لازىم.

---

(1) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى

مۇسۇلمان ئەمەس كىشىلەرنىمۇ يوقلاش ساۋابلىقتۇر

باشقا دىندا بولغان ئۇرۇق ـ تۇغقان، قۇل ـ قوشنا ۋە يار ـ بۇرادەرلەردىن كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغانلار بولسا، ئۇلارنى باشقا دىندا دەپ قاراپ تاشلىۋەتمەستىن يوقلاش ياخشى ئىش بولۇپ سانىلىدۇ. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ بىر يەھۇدىي دىنىدىكى بالىنىڭ كېسىلىنى يوقلاپ بارغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ. كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغان قوشنىنى گەرچە ئۇ باشقا دىندا بولسىمۇ يوقلاش تولىمۇ مۇھىمدۇر. چۈنكى مۇسۇلماننىڭ ئۈستىدە مۇسۇلمان قوشنىسىغا ئۆتەشكە تېگىشلىك ئىككى ھەق بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىرى، مۇسۇلمانلىق ھەققى، يەنە بىرى قوشنىدارلىق ھەققىدۇر. باشقا دىندىكى قوشنىسىغا ئۆتەشكە تېگىشلىك بىر ھەق بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ قوشنىدارلىق ھەققىدۇر. قوشنىدارلىق ھەققى ناھايىتى مۇھىم ۋە چوڭ ھەقتۇر. ئۇنى ئادا قىلىش مۇھىمدۇر. باشقا دىندا بولغان كېسەل قوشنىنى يوقلاشمۇ قوشنا ھەققىنىڭ بىر قىسمىدۇر.

كېسەل يوقلاشتا ساقلىنىشقا تېگىشلىك ئىشلار

كېسەللەرنى يوقلاپ كىرگەن ئادەم كېسەل كىشىنىڭ قانداق كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقىنى سورىماسلىقى لازىم. چۈنكى مۇنداق قىلىش كېسەل كىشىنىڭ روھىنى تېخىمۇ چۈشۈرۈشكە سەۋەب بولىدۇ. بەزى كىشىلەر نادانلىقتىن كېسەل بولغۇچىنىڭ قانداق كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالغانلىقىنى سورايدۇ. كېسەل بولغۇچى كېسىلىنى ئېيتىپ بەرسە، ئۇلار: «پالانى ئادەم مۇشۇنداق كېسەل بىلەن ئۇزۇن يېتىپ قېلىپ، ئاخىرى ساقىيالماي ئۆلۈپ كەتكەن» دېگەندەك ئازاپلىق سۆزلەرنى كېسەلنىڭ يۈزىگە سېلىپ، ئۇنىڭغا روھىي ئازاب بولىدىغان

ئىشلارغا سەۋەب بولىدۇ. شۇنداقلا، كېسەل ئادەمنىڭ يېنىدا مۇسىبەتلىك خەۋەرلەرنى ۋە ئېچىنىشلىق، پاجىئەلىك خەۋەرلەرنى ئېيتماسلىق لازىم. چۈنكى مۇنداق قىلىش كېسەل كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئازابلايدۇ.

سورۇن ۋە سورۇنداشلانىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاقى

ئىنسانلار ھاياتلا بولىدىكەن، ئۆزئارا بىر ـ بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرۇشقا ھەم توپلىشىپ ياشاشقا موھتاج بولىدۇ. قۇرئان كەرىم بىزگە سورۇن ۋە سورۇنداشلارغا بولغان ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرىنى ئۆگىتىپ مۇجادىلە سۈرىسىدە: «ئى مۆمىنلەر! ئەگەر (سورۇندا) بەزىلەر سىلەرگە: ‹ئورۇن چىقىرىپ بېرىڭلار› دېسە، ئورۇن چىقىرىپ بېرىڭلار، ئاللاھ سىلەرگە (رەھمىتىنى ۋە جەننىتىنى)كېڭەيتىپ بېرىدۇ. ئەگەر سىلەرگە (باشقىلارغا ئورۇن بوشىتىپ بېرىش ئۈچۈن) ‹ئورنۇڭلاردىن تۇرۇپ بېرىڭلار› دېيىلسە، ئورنۇڭلاردىن تۇرۇپ بېرىڭلار»[1] دەپ كەلگەن.

سورۇن توغرۇلۇق كۆپلىگەن قائىدە ـ يوسۇنلار بار. بۇلاردىن بەزىسىنى قىسقىچە بايان قىلىپ بېرەي. سورۇنغا كەلگەن كىشىلەر ئۆز ئارىسىدىكى بىلىمى يۇقىرى كىشىلەرنى ۋە تالانت ئىگىلىرىنى ئاۋۋال سورۇنغا كىرىشكە تەكلىپ قىلىپ، ئاندىن شۇ بويىچە كىرىشى لازىم. سورۇنغا كەلگەن مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئۆي ئىگىسى ئورنىدىن قوپۇپ، ئۇلارغا ئىھتىرام بىلدۈرۈشى، سورۇنغا كىرگەنلەر سورۇنداشلارغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ سالام بېرىپ كىرىشى، سورۇنغا كىرگەن ئادەم ئىلىم ـ مەرىپەت جەھەتتە ئارتۇق، ياش جەھەتتە چوڭ بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇ سورۇنغا ئىگىلىرى كىرىپ

(1) مۇجادەلە سۈرىسى

ئولتۇرغان كىشى بىلەن ئورۇن تالىشىپ ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزىۋەتمەسلىكى لازىم. شۇنداقلا سورۇنغا كىرگەن كىشىنىڭ يېقىن ئولتۇرغان ئىككى ئادەمنىڭ رۇخسىتىنى ئالماستىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا قىسىلىپ كىرىپ ئولتۇرۇشى توغرا ئەمەس. سورۇنغا كەلگەن ئىلىم ئەھلىلىرىنى ۋە ياشانغان كىشىلەرنى ھۆرمەتلەش ئۈچۈن، سورۇنداشلارنىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ بېرىشكە بولىدۇ. ئەمما ئۆزىنى چوڭ ساناپ، باشقىلارنى ئۆزىگە ھۆرمەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئورۇنلىرىدىن تۇرغۇزماقچى بولغانلارغا تۇرماسلىق كېرەك.

سورۇندا جاي تالاشماسلىق لازىم

سورۇنغا كېچىكىپ كەلگەن ئادەم كەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر سورۇنداشلارنى قوزغاپ قويماسلىق ئۈچۈن، قەيەردە بىكار ئورۇن تېپىلسا شۇ يەردە ئولتۇرۇشى لازىم. مەيلى سورۇنغا كەلگەن بولسۇن، مەيلى مەسجىدكە كەلگەن بولسۇن، ئۇنىڭ كىشىلەرنىڭ مۈرىلىرىدىن ئاتلاپ ئۆتۈشى توغرا ئەمەس. شۇنداقلا سورۇنغا كەلگەن ئادەم سورۇنداشلارنى قىستاپ ئولتۇرماسلىقى ۋە كەڭ ـ كەڭرى ئولتۇرۇپ بىر ـ بىرىگە راھەت بېغىشلىشى لازىم. ئەمما سورۇنغا بۇرۇن كېلىپ ئولتۇرغان ئادەم بىرەر ئۆزرە سەۋەبى بىلەن ياكى ھاجىتىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن سورۇندىن چىقىپ كەتكەن بولسا، قايتىپ كىرگەندىن كېيىن ئۆز ئورنىغا بېرىپ ئولتۇرۇشقا ھوقۇقلۇقتۇر. بىر ھەدىستە: «قاچانكى،

بىرىڭلار ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ ئاندىن يەنە ئورنىغا قايتىپ كەلسە، شۇ ئورنىدا ئولتۇرۇشقا ھەقلىقتۇر»[1] دېيىلگەن.

چاقىرىلمىغان سورۇنغا بارماسلىق لازىم

چاقىرىلمىغان سورۇنغا بارماسلىق لازىم. سورۇنغا چاقىرىلغان ئادەمگە باشقا بىر ئادەم ئەگىشىپ بىللە بارغان بولسا، ئۇ كىشىنى سورۇنغا باشلاپ كىرىش ياكى كىرمەسلىك توغرىسىدا ساھىبخانىنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىش شەرت. چۈنكى چاقىرىلمىغان مېھمان رۇخسەتسىز سورۇنغا كىرگەندە، ساھىبخان ياكى شۇ كىشى ئۈچۈن ئۇڭايسىزلىق تۇغۇلۇشى ياكى سورۇننىڭ كەيپىنى بۇزىدىغان ئەھۋاللار يۈز بېرىپ قېلىشى ئېھتىمال. شۇڭا چاقىرىلمىغان ئادەم مۇتلەق ساھىبخانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالماستىن سورۇنغا كىرمەسلىكى كېرەك. بۇ ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن ياخشى ئىش.

سورۇننىڭ ئەدەپلىرى

دۇنيادا ھەر قانداق بىر ئىشنىڭ ئۆزىگە لايىق قائىدە يوسۇنى ۋە ئەدەپ ـ قائىدىلىرى بولغانىدەك، سورۇننىڭمۇ مەلۇم قائىدە ـ تەرتىپلىرى ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاقلىرى باردۇر. ئۈچ ئادەم بولسا، ئىككىسى بىرىنى يالغۇز قويۇپ پىچىرلىشىشى ياكى ئۇ بىلمەيدىغان تىلدا سۆزلىشىشى قەتئىي توغرا ئەمەس. بۇ ئەخلاقلىق كىشىلەرنىڭ قىلىدىغان ئىشى ئەمەس. شۇنداقلا سورۇندا ئولتۇرغان ئادەم

---

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى

باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلماسلىقى، غەيۋەت قىلغانلارغا نەسىھەت قىلىشى لازىم. سورۇندىن تۇرۇپ كەتمەكچى بولغان ئادەمنىڭ سورۇنداشلارغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ ئۇلارغا سالامەتچىلىك تىلەپ قايتىشى مۇھىم ئەدەپ ـ ئەخلاقلاردىن سانىلىدۇ. سورۇندىن چىققان مېھماننى ساھىبخانىنىڭ ئىشىك ئالدىغىچە بىللە چىقىپ ئۇزىتىپ قويۇشى ئايرىم بىر ئەخلاقىي قائىدىدۇر.

داستىخاندىكى ئەدەپ ـ قائىدىلەر

ئەدەپ ـ ئەخلاق ئىنسان بالىسى زىننەتلىنىدىغان ئەڭ ئېسىل كىيىم بولۇپ، ئۇ ئىنساننىڭ پۈتۈن ئىش ـ ھەرىكەتلىرىدە، ئولتۇرۇش ـ قوپۇشلىرىدا، ھەتتا يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى ئىستېمال قىلىشلىرىدىمۇ تەلەپ قىلىنىدۇ. ئىنساننىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان يېيىش ۋە ئىچىشلىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئەدەپ ـ ئەخلاقلار ھەركىم دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك تولىمۇ مۇھىم قائىدە ـ يوسۇنلاردىن بىرىدۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھسسالامنىڭ ساھابىلىرىدىن ئۆمەر ئىبنى ئەبۇ سەلەمە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «مەن پەيغەمبەر ئەلەيھسسالامنىڭ ھايات ۋاقتىدا تېخى كىچىك بالا ئىدىم. داستىخاندا ئولتۇرسام قولۇم تاۋاقنىڭ ھەممە تەرەپلىرىدە چېپىپ يۈرەتتى. بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ قالدىم. ئۇ ماڭا: ''ئەي ئوغۇل! تاماق يېيىشتىن بۇرۇن بىسمىللاھ دېگىن، ئوڭ قولۇڭ بىلەن ئالدى تەرىپىڭدىن باشلاپ يېگىن'' دەپ نەسىھەت قىلغان ئىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ مېنىڭ تاماق يېيىشىم ھەمىشە شۇنداق بولۇپ كەلدى»([1]). بۇ ھەدىس داستىخاندىكى ئەدەپ ـ قائىدىلەر ئۈچۈن بىردىنبىر دەستۇردۇر.

(1) ئىمام مۇسلىم ۋە ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى

ئىمام غەزالى «ئىهيا» ناملىق ئەسىرىنىڭ داستىخاندا ئولتۇرۇشتىكى ئەدەپ ـ ئەخلاقلار ھەققىدىكى بۆلۈمىدە مۇنداق دەپ يازغان: «غىزالىنىشنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرىنى تۆۋەندىكىچە ئىخچاملاشقا بولىدۇ: تاماقنى يېيىشتىن بۇرۇن بىسمىللاھ دېيىش، تاماقنى ئوڭ قولدا يېيىش، ئۆزىنىڭ ئالدىدىن ئېلىپ يېيىش، تاماققا باشقىلاردىن ئاۋۋال قول ئۇزاتماسلىق، تاماققا ۋە ئۇنى يەۋاتقان كىشىلەرگە تىكىلىپ قارىماسلىق، تاماقنى بەك تېز يېمەستىن، ئالدىرىماي، يۇمشاق چايناپ يېيىش، تاماقنى ئېغىزغا ئارقا ـ ئارقىدىن سېلىۋەرمەستىن، ئېغىزدىكىنى يۇتۇپ بولۇپ، ئالدىرىماستىن ئېلىش، تاماقنى بەك كۆپ يېمەسلىك، مېھمانلارنى تاماققا كۆپ زورلىماسلىق ۋە باشقىلاردۇر»[1].

يېمەك ـ ئىچمەكنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرى

«قابۇسنامە» ناملىق دىداكتىك ئەسەرنىڭ ئاپتورى شەمسۇلمائالى ئەبۇلھەسەن ۋەشمىرگىر كىتابىنىڭ «يېمەك ـ ئىچمەك ئەدەپلىرى» دېگەن بۆلۈمىدە مۇنداق دەپ يازغان: «تاماق يېگەندە ئۇنى ھەزىم قىلالايدىغان مىقداردا يېگىن، كۆپ يېمە. ئەگەر بىر قانچە كىشى ياكى كۆپ كىشىلەر بىللەن بىللە تاماق يېيىش توغرا كەلسە، كۆپچىلىك تاماققا ئولتۇرۇشتىن بۇرۇن تاماققا ئولتۇرمىغىن. ئەگەر ئۆيۈڭدە مېھمان قوبۇل قىلساڭ، مېھمانلار كېلىپ داستىخانغا ئولتۇرۇشتىن ئىلگىرى تاماقنى داستىخانغا ئەكىلىپ قويما. تاماق يېگەندە ئالدىرىماي، ئاستا ـ ئاستا يېيىشنى ئادەت قىل. تاماق يېگەندە بېشىڭنى تۆۋەن تۇتقىن.

---

(1) ئەللامە ئەبۇھامىد ئەل غازالىينىڭ« ئىهيائۇ ئۇلۇمىددىن» ناملىق شانلىق ئەسەرىدىن.

كىشىنىڭ يۈزىگە ۋە قولىغا ئالغان، ئاغزىغا سالغان لوقمىسىغا قاراش ناھايىتى ئەيىبتۇر. ئەمدى ساڭا مۇنداق بىر ھېكايىنى سۆزلەپ بېرەي: ساھىب كاپى دېگەن بىر پادىشاھ ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ پادىشاھ بىر كۈنى ئۆزىنىڭ كاتىپ ـ خادىملىرى بىلەن تاماق يەپ ئولتۇرۇپ، بىرىنىڭ قوشۇقىدا بىر تال قىل تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇ كىشىگە: ’’قوشۇقۇڭدا بىر تال قىل بار، ئېلىپ تاشلىۋەت‹ دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى قوشۇقنى تاشلاپ تاماق يېمەستىن چىقىپ كېتىپتۇ. مەجلىس ئەھلى پەرىشان بولۇپتۇ. پادىشاھ ئۇكىشىنى چاقىرتىپ: ‹نېمە ئۈچۈن تاماق يېمەي چىقىپ كەتتىڭ؟›دەپ سوراپتۇ. ئۇ كىشى: ‹قولۇمغا ئالغان لوقمىدا بىر تال قىلنى كۆرۈپ تۇرغان كىشىنىڭ ئالدىدا قانداقمۇ تاماق يېگىلى بولسۇن؟‘‘ دەپتۇ. پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ قاتتىق خىجىل بولۇپ كېتىپتۇ»[1].

(1) «قابۇسنامە»ناملىق دىداكتىك ئەسەردىن. 1982-يىلى قەشقەر نەشرىياتى.

ئۆيگە كىرىشتىكى ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرى

ئىنسان ئىجتىمائىي مەخلۇقات بولغانلىقتىن، ئۇ ئۆزى يالغۇز ياشاپ ئۆتەلمەيدۇ. بەلكى جەمئىيەتتىكى ئىنسانلار بىلەن ئارىلىشىپ ئۆتۈشكە موھتاجدۇر. ئىنسان تەبىئىتى ئەسلىدە ياخشىلىقنى سۆيىدىغان، يامانلىقتىن نەپرەتلىنىدىغان قىلىپ يارىتىلغان بولۇپ، گۈزەل ئەخلاقلارغا ئىنتىلىدۇ. ئىنسانلار ياشاۋاتقان بۇ جەمئىيەت ئۇلاردىن ھەر ئىشتا قائىدە ـ يوسۇنلۇق بولۇشنى تەلەب قىلىدۇ. دۇنيادا ھەر قانداق بىر ئىشنىڭ ئۆزىگە لايىق قائىدە ـ يوسۇنى ۋە ئۆزىگە خاس ئەدەپ ـ ئەخلاقى باردۇر. بىراۋنىڭ ئۆيىگە كىرىشتە ئۇنىڭ ئىگىسىدىن رۇخسەت سوراپ كىرىشمۇ شۇ ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرىدىن بىرىدۇر.

مۇسۇلمانلارنىڭ ئەنئەنىلىرى، گۈزەل ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىلىرى ئىنتايىن كۆپ. مېھمان بولۇش، ئولتۇرۇپ ـ قوپۇش، يەپ ـ ئىچىش، سۆزلىشىش، ئۇخلاش، تازىلىق، سالاملىشىش، ئىشىكتىن كىرىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە بەلگىلىك ئەدەپ ـ قائىدىلەر بار. تۆۋەندە ئۆيگە كىرىشنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرى ھەققىدە توختىلىمىز: بىراۋنىڭ ئۆيىگە كىرمەكچى بولغان ئادەم ئاۋۋال ئىشىكنى چېكىپ، ئۇنىڭ ئىگىسىدىن رۇخسەت سوراپ كىرىشى، رۇخسەت قىلىنمىسا قايتىپ كېتىشى لازىم. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق تەلىم بەرگەن: ﴿ئى مۆمىنلەر! باشقىلارنىڭ ئۆيلىرىگە (كىرىشكە) ئىجازەت سورىمىغىچە ۋە ئۆي ئىگىسىگە سالام بەرمىگىچە كىرمەڭلار، ۋەز ـ نەسىھەت ئېلىشىڭلار (يەنى بۇ گۈزەل ئەخلاق ـ ئەدەبكە ئەمەل قىلىشىڭلار) ئۈچۈن بۇ سىلەرگە ياخشىدۇر. ئەگەر باشقىلارنىڭ ئۆيلىرىدە ھېچ ئادەم بولمىسا

سىلەرگە ئىجازەت بېرىلمىگىچە كىرمەڭلار، ئەگەر سىلەرگە قايتىڭلار دېيىلسە قايتىپ كېتىڭلار، قايتىپ كېتىش سىلەر ئۈچۈن ئەڭ ياخشىدۇر، ئاللاھ سىلەرنىڭ قىلىدىغان ئەمەللىرىڭلارنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر. شەخسى تۇرالغۇ بولمىغان (يەنى دۇكان ـ سارايلارغا ئوخشاش) ئۆيلەرگە ھاجىتىڭلار چۈشۈپ كىرسەڭلار، سىلەرگە ھېچ گۇناھ يوقتۇر﴾[1]. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە: «رۇخسەت ئۈچ قېتىم سورىلىدۇ. رۇخسەت بېرىلسە كىرىڭ. ئەگەر رۇخسەت بېرىلمىسە قايتىپ كېتىڭ»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

ئىشىكتىن كىرىشتە ئاۋۋال چوڭلار، بىلىم ئەھلىلىرى، ئاندىن تەرتىپ بويىچە ياشلار كىرگىنى ياخشى. بالىلار ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرگەندە، ئاۋۋال ئۇلارغا سالام بەرگەندىن كېيىن، ھامان كىچىكمەستىن ئەڭ گۈزەل ۋە ئېسىل ئىبارىلەر بىلەن ئۇلاردىن ھال ـ ئەھۋال سورىشى زۆرۈردۇر.

ئۆيگە كىرىشتە ئەدەپسىزلىك سانىلىدىغان ئىشلار

گەرچە بىراۋنىڭ ئۆيىگە كېلىدىغانلىقىنى ئالدىنئالا خەۋەر بېرىپ قويغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىشتە ئىشىكنى قاقماستىن ياكى ئالدىراپ سالام بەرمەستىن كىرىش، ئىشىكنى سىلىق قاقماستىن ئۆي ئىگىسىنى ۋە قوشنىلىرىنى راھەتسىز قىلىدىغان شەكىلدە قاتتىق قېقىش ياكى ئۈچ قېتىمدىن ئارتۇق قېقىش ئەدەپسىزلىكتۇر. شۇنداقلا

(1) نۇر سۈرىسى 27ـ 29ـ ئايەتلەر.
(2) ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى

بىراۋنىڭ، قوشنىلارنىڭ، باللارنىڭ تاقاقلىق تۇرغان ئىشىك ـ دەرۋازىلىرىدىن ماراپ قاراش بەكمۇ ئەدەپسىزلىكتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداقلارغا ئاچچىقلىنىپ: «بىراۋنىڭ ئۆيىگە ئىشىكتىن ياكى تۆشۈكتىن رۇخسەتسىز ماراپ قارىغان ئادەمنىڭ كۆزىنى ئويۇۋەتسىمۇ بولىدۇ» دەپ سۆككەن. چۈنكى مۇنداق قىلىش ھەم ئەدەپسىزلىك ھەم باشقىلارنىڭ مەخپىيەتلىكىگە قىلىنغان ئېغىر خىيانەتتۇر.

ئاتا ـ ئانىلارنىڭمۇ بالىلىرىنىڭ ياتاقلىرىغا ئىشىكنى چېكىپ، رۇخسەت سورىماستىن خالىغانچە كىرمەسلىكى، باللارنىڭمۇ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ياتىقىغا مەيلى كۈندۈزى، مەيلى ئاخشاملىرى ئىشىكنى سىلىق چېكىپ رۇخسەت ئالماستىن كىرمەسلىكى لازىم. چۈنكى مۇنداق قىلىش ئاتا ـ ئانىلار بىلەن باللار ئوتتۇرىسىدىكى ئىپپەت ـ ھايانىڭ ئاجىزلىشىپ قېلىشىغا، ئارىسىدىكى ھۆرمەت ـ ئېھتىرامنىڭ سۇسلىشىپ قېلىشىغا سەۋەب بولىدۇ. بىر ئائىلىنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ بىر ـ بىرىنىڭ ياتاقلىرىغا كىرىشتە ئەلۋەتتە ئىشىكنى چېكىپ، رۇخسەت سوراپ كىرىشى ئەدەپ ـ ئەخلاقنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

چۈشكۈرۈك ۋە ئەسنەكنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرى

ئىنسانلار ئىجتىمائىي مەۋجۇدات بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ھەمىشە بىر ـ بىرى بىلەن ئارىلىشىپ ياشاشقا موھتاجدۇر. كۆپ ساندىكى ئىنسانلار ئۆز ئارا ئارىلىشىپ ياشاش جەريانىدا، بىر ـ بىرى بىلەن سالاملىشىش، كۆرۈشۈش، سۆزلىشىش ۋەھاكەزا ئىشلاردىن ئۆزىنى چەتكە ئالالمايدۇ. بۇنداق بولغان ئىكەن، ئۇلارغا بىر - بىرىنى ئاسراش، بىر - بىرىگە ياردەملىشىش، بىر ـ بىرىنىڭ ئەھۋالىغا كۆڭۈل بۆلۈش قاتارلىق نۇرغۇنلىغان مەجبۇرىيەتلەر يۈكلىنىدۇ. بىراۋ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ سالام قىلسا، ئۇنىڭغا «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاب قايتۇرۇش، بىراۋ چۈشكۈرۈپ، «ئەلھەمدۇ لىللاھ(ئاللاھقا شۈكۈر)» دېسە، ئۇنىڭغا «يەرھەمۇكەللاھ(ئاللاھ سىزگە رەھمەت قىلسۇن)» دېيىش ئىنسانى گۈزەل ئەخلاقلارنىڭ بىرىدۇر.

تەتقىقاتچىلارنىڭ ئېيتىشىچە، چۈشكۈرۈك ۋە ئەسنەك چوڭ ـ كىچىك ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىدە، ھەتتا يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلاردىمۇ تەبىئىي ھالەتتە ئىختىيارسىزلا پەيدا بولىدىغان بىر خىل ئالامەتتۇر. زۇكامدىن بولمىغان چۈشكۈرۈك سالامەتلىكنىڭ ئەلچىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى كېسەللىك پەيدا بولغاندا ئادەم بەدىنىدىكى كېسەلگە ئىممونىتېت كۈچى بىلەن كېسەل بىر ـ بىرىنى چەتكە قېقىپ ئاخىرى ئىممونىتېت كۈچى غالىب كەلگەندە كېسەل پارتلايدۇ - دە، شۇنىڭ بىلەن بەدەن خۇددى زىمىن تەۋرىگەندەك تەۋرەش ئارقىلىق چۈشكۈرۈك ھاسىل بولىدۇ. شۇڭا بۇنداق چۈشكۈرۈك بەدەننىڭ يەڭگىللەپ قالغانلىقىدىن، بۇرۇندىكى نەپەسنى توسىۋالىدىغان

تۇسقۇنلۇقنىڭ ئېچىلىپ كەتكەنلىكىدىن بولىدۇ. ئۇ كىشىنى روھلۇق ھالەتكە كەلتۈرىدۇ. ئەسنەك بولسا قورساقنىڭ تويۇپ كەتكەنلىكىدىن ۋە كۆپ يېگەنلىكتىن بولىدۇ. ئۇ كىشىنى ھورۇنلاشتۇرۇپ قويىدۇ. چۈشكۈرۈك ئاللاھ تائالا ئىنسانلارغا ئاتا قىلغان بۈيۈك نېمەتلەر قاتارىدىكى بىر نېمەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئۇ قاتتىق سىلكىنىش ئارقىلىق مېڭىدىن بۇزۇق ھاۋانى بۇرۇن ئارقىلىق چىقىرىۋېتىپ ئورگانلارنىڭ سالامەتلىكىنى ساقلاپ قالىدۇ.

چۈشكۈرۈك ۋە ئەسنەكنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: «ئاللاھ چۈشكۈرۈكنى ياقتۇرىدۇ، ئەسنەكنى يامان كۆرىدۇ. بىراۋ چۈشكۈرۈپ ئەلھەمدۇلىللاھ (ئاللاھقا شۈكرى) دېسە، ئۇنى ئاڭلىغان ئادەم يەرھەمۇكەللاھ (ئاللاھ سىزگە رەھمەت قىلسۇن) دېيىشكە تېگىشلىك. ئەسنەك شەيتان تەرىپىدىن بولىدۇ. ئەسنەك كەلگەندە مۇمكىن قەدەر ئۇنى قايتۇرغىن، ئەسنىگەن كىشى «ھا...» دېسە شەيتان ئۇنىڭدىن كۈلىدۇ.»(1)

تەتقىقاتچىلار مۇنداق دەيدۇ: «ئادەم زۇكام بولغاندا ياكى دىماغنى غىدىقلايدىغان پۇراقنى پۇرىغاندا، بۇرۇن شىلىمشىق پەردىلىرى غىدىقلىنىپ چۈشكۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن دىماغنى غىدىقلايدىغان پۇراقلار ياكى كېسەل مىكروبلىرى چىقىپ كېتىدۇ. بۇ ئادەم تېنىدىكى بىر خىل ئۆز ـ ئۆزىنى قوغداش ئىنكاسى.» مانا مۇشۇنداق پايدىلىق

(1) ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى

بولغان بىر نېمەتنىڭ قەدرىگە يېتىپ، ئاللاھقا شۈكۈر ئېيتقان ھالدا ئۇنى ماختاپ «ئەلھەمدۇ لىللاھ» دېگەن بىر مۇسۇلمانغا، ئاڭلىغۇچى كىشىنىڭ ئۇنىڭغا رەھمەت تىلەپ: «يەرھەمۇكەللاھ» دېيىشى تولىمۇ ياخشى ئىشتۇر. شۇنىڭدەك، چۈشكۈرمەكچى بولغاندا ھامان ئۆزىنىڭ قولى ياكى قول ياغلىقى بىلەن ئېغىز، بۇرنىنى توسۇپ ئاۋازىنى تۆۋەن قىلىشقا تىرىشىش، ئەسنەك كەلگەندە قولى بىلەن ئاغزىنى يېپىپ تۇرۇپ مۇمكىن قەدەر ئۇنى قايتۇرۇشقا تىرىشىش، باشقىلارغا قاراپ تۇرۇپ چۈشكۈرمەسلىك قاتارلىقلارمۇ چۈشكۈرۈكنىڭ ئەدەپ ـ قائىدىلىرىدىن سانىلىدۇ. بىر ھەدىستە: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام چۈشكۈرسە يۈزىنى قولى ياكى كىيىمى بىلەن ياپاتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئاۋازىنى تۆۋەن قىلاتتى»[1] دېيىلگەن. شۇنداقلا باشقا دىندىكى بىر كىشى چۈشكۈرۈپ «ئاللاھقا شۈكرى» دېسە، سەن ئۇنى باشقا دىندىكى ئادەمسەن، دەپ چەتكە قاقماستىن، ئۇنىڭغا: «ئاللاھ سىزنى ھىدايەت قىلسۇن ۋە ئىشلىرىڭىزنى ئوڭۇشلۇق قىلسۇن» دەپ تىلەكتە بولۇش گۈزەل ئەخلاقتىن سانىلىدۇ.

---

(1) ئىمام تىرمىزى رىۋايىتى

ئائىلە ھاياتىدىكى بىر يۈرۈش ئەدەب ـ ئەخلاقلار

ئىسلام دىنى جەمئىيەتنىڭ ئۇل تېمى بولغان ئائىلىگە زور ئەھمىيەت بەرگەن. ئائىلە ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك ئەدەب ـ ئەخلاقلارنىڭ بەزىسى تۆۋەندىكىچە[1]:

1. ئۆيىڭىزگە كىرگەندە ۋە چىققاندا، ئىشىكنى قولىڭىز بىلەن سىلىق يېپىڭ. ھەرگىز ئۇنى قاتتىق ياپماڭ ياكى ئۇنى ئۆزلىكىدىن قاتتىق يېپىلىشىغا قويۇپ بەرمەڭ. چۈنكى مۇنداق قىلىش سىز مەنسۇپ بولغان ئىسلام دىنىنىڭ ئەخلاقىغا ئويغۇن كەلمەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «يۇمشاقلىق قايسى نەرسىگە كىرسە، ئۇنى چىرايلىقلاشتۇرىدۇ، ئۇ قايسى نەرسىدىن يۇلۇپ ئېلىنسا، شۇ نەرسىنى سەتلەشتۈرىۋېتىدۇ»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

2. ئۆيىڭىزگە كىرگەندە ياكى چىققاندا، ئۆيدىكىلەرگە ــ مەيلى ئۇلار چوڭ ياكى كىچىك بولسۇن، مەيلى ئەر ياكى ئايال بولسۇن ــ سالام بېرىشنى ئۇنۇتماڭ. مۇسۇلمانىنىڭ سالىمى «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم»دىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ ئىسلامنىڭ شوئارى ۋە مۇسۇلمانىنىڭ ئۇنۋانىدۇر. بۇنداق ئېسىل بىر سالامنى قويۇپ «خەيرلىك ئەتىگەن» ياكى «ياخشىمۇسىز» لارغا ئوخشاش مۇسۇلمان ئەمەس قەۋملەرنىڭ سۆزلىرىنى دورىماڭ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمانلارغا ئىسلامي

---

[1] «أدب الأسرة في الإسلام» ناملىق ئەسەردىن قىسقارتىپ ئېلىندى.
[2] ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

سالام بېرىشنى ئۆگەتكەن. ئۇ خىزمەتچىسى ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا تەلىم بېرىپ: «ئى ئوغلۇم! ئۆيۈڭگە كىرگىنىڭدە، ئۆيدىكىلەرگە سالام بەرگىن. مۇنداق قىلىش سەن ۋە ئۆيۈڭدىكىلەرنىڭ ئۈچۈن بەرىكەتلىك ئىشتۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

3. ئۆيىڭىزگە كىرگىنىڭىزدە، ئۆي ئىچىدىكىلەرنى چۆچۈتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئاياق تىۋىشىڭىز بىلەن ياكى گېلىڭىزنى قىرىش بىلەن ئۇلارغا سىزنىڭ كىرگىنىڭىزنى بىلدۈرۈپ كىرىڭ. جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزنى كېچىدە ئۆيىمىزنىڭ ئىشكىنى قاتتىق قېقىشتىن ۋە ئەھلىمىزگە تۇيۇقسىز كىرىشتىن توسقان»[2].

4. ئۆيىڭىزدىكىلەردىن بىرەرسى ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىدا بار ۋاقىتتا ئۇنىڭ يېنىغا كىرمەكچى بولسىڭىز ئىشىكنى چېكىپ، رۇخسەت سوراپ كىرىڭ، ھەرگىز ئۇسۇپ كىرمەڭ. بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن: «ئانامنىڭ يېنىغا كىرىش ئۈچۈنمۇ رۇخسەت سورامدىمەن؟» دەپ سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ھەئە، ئەلۋەتتە رۇخسەت سورايسەن» دەپ جاۋاب بەرگەن. ئۇ ئادەم: «يا رەسۇلەللاھ! مەن ئانام بىلەن بىر ئۆيدە تۇرىۋاتىمەنغۇ» دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «شۇنداق بولساڭمۇ رۇخسەت سورىشىڭ كېرەك» دەيدۇ. بۇ ئادەم يەنە: «يا رەسۇلەللاھ! مەن ھەمىشە ئانام بىلەن بىللىغۇ» دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ئاناڭنى يالىڭاچ

(1) تىرمىزى رىۋايىتى.
(2) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

ھالىتىدە كۆرۈپ قىلىشنى ياقتۇرامسەن؟» دەيدۇ، بۇ ئادەم: «ياق» دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا: «ئۇنداقتا، ئاناڭنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىش ئۈچۈن ھەر ۋاقىت ئاناڭدىن رۇخسەت سورىغىن»[1] دەيدۇ.

5. بىراۋنىڭ ئىشىكىنى قاققىنىڭىزدا، سىرتتا ئىشىكنى قېقىۋاتقان بىرىنىڭ بارلىقىنى بىلدۈرگىچىلىك دەرىجىدە يۇمشاق ۋە سىلىق قېقىڭ. ھەرگىز ئىشىكنى قاتتىق قېقىپ، ئۆي ئىگىسىنى چۆچۈتىۋېتىدىغان قوپاللىقنى قىلماڭ. بىر كۈنى بىر ئايال ئىمام ئەھمەد ئىبنى ھەنبەلنىڭ ئىشىكىنى قاتتىق قېقىپ، ئەدەپسىزلىك قىلغاندا، ئىمام ئەھمەد ئۇنىڭغا: «بۇ ساقچىلارنىڭ ئىشىك قېقىشىغا ئوخشاپ قالدى» دېگەن ئىكەن.

ساھابىلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىشىكىنى ناھايىتى يۇمشاقلىق بىلەن تىرناقلىرىنى ئىشلىتىپ قاقاتتى.

بىراۋنىڭ ئىشىكىنى قاققاندا، ھەر بىر قېقىش ئارىلىقىدا، ئۆي ئىگىسىگە نامازدا بولسا، ئۇنىڭدىن بىكار بولغىچىلىك، تائام ئۈستىدە بولسا، ئاغزىدىكى لۇقمىسىنى ئالدىرىماستىن يۇتىۋالغۇچىلىك پۇرسەت بېرىش كېرەك.

(1) ئىمام مالىك رىۋايىتى.

ئىشكنى قېقىش ئۈچ قېتىمدىن ئارتۇق بولمايدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئىزنى سوراش ئۈچ قېتىم بولىدۇ. ئۈچىنچى قېتىمدىمۇ ئىشىك ئېچىلمىسا قايتىپ كېتىش كېرەك»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

6. بىراۋنىڭ ئىشىكىنى قاققاندا، ئىشىكنىڭ ئۇدۇلىدا تۇرۇۋالماستىن، ئىشىكنىڭ يان تەرىپىدە تۇرۇش گۈزەل ئەخلاقتىن سانىلىدۇ. «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىراۋنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىغا كەلگىنىدە، ئىشىكنىڭ ئوڭ ياكى سول تەرىپىدە تۇراتتى، ئىشىككە يۈزىنى قىلىپ تۇرمايتتى»[2]. ئىشىكتىن كىرگەندە، ئاۋۋال ئۆي ئىگىسىگە سالام بېرىش، ئىشىكتىن كىرگىچە ئاياغلارنى قېقىپ، سۈرتۈپ، تازىلاپ كىرىش، ئۆينىڭ ئىچىگە پايانداز سېلىنغان بولسا ئۇنىڭغا ئاياغنى سېلىپ كىرىش لازىم.

7. بىراۋنىڭ ئىشىكىنى قاققاندا، ئۆي ئىگىسىنىڭ «كىم» دېگەن سوئالىغا،«مەن»دەپ جاۋاب بەرمەستىن، بەلكى ئۆزىنىڭ ئىسمىنى ئېنىق ئېيتىش لازىم. جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى: «مەن بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىشىكىنى قاققىنىمدا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «كىم» دەپ سورىغان سوئالىغا «مەن» دەپ جاۋاب بېرىۋىدىم. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇنى ياقتۇرمىغان قىياپەتتە: ‹مەن، مەن؟› دەپ ئىشىكنى ئاچتى»[3].

---

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى.
(3) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

8. بىراۋنــــى ئالــــدىن خەۋەر بەرمەســــتىن زىيــــارەت قىلغىنىڭــــزدا، قايىسبىر ئۆزرىسى سەۋەبلىك سىزنى قوبۇل قىلالمايدىغانلىقنى ئېيتىپ سىزدىن ئــۆزرە سورىسا، ئۆزرىسىنى قوبــۇل قىلىشىڭىز ۋە ئۇنىڭــدىن رەنجىــپ قالماســتىن قايتىــپ كېتىشىڭىز لازىم. ئەگەر زىيــارىتىڭىزنى قوبــۇل قىلغىنىــدا، ئالــدىن خەۋەر قىلالمىغانلىقىڭىز ئۈچــۈن ئۇنىڭــدىن ئــۆزرە سورىشىڭىز لازىم. ئــاللاھ تائــالا قۇرئــان كەرىمــدە: «ئەگەر سىلەرگە قــايتىڭلار دېيىلــسە، قايتىــپ كېــتىڭلار، بــۇ ســىلەر ئۈچــۈن ئەڭ ياخشىدۇر»[1] دەيدۇ.

9. بىراۋ سىزنى ئۆيىگە باشلىغاندا، ئۆينىڭ ھەر تەرىپىگە سىنچىلاپ بېقىشتىن، ئۆيدىكىلەرگە تىكىلىپ قاراشتىن، شۇنداقلا ئۆيگە تەكلىپ قىلىشتىن بۇرۇن ئۆي ئىچىگە قاراشتىن ھەزەر قىلىڭ. مۇنداق قىلىش ئىسلام ئەخلاقىغا ئويغۇن كەلمەيدىغان ئەيىب ئىشتۇر. بىر كۈنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆيىدە بېشىنى تاراۋاتــاتتى، بىــر ئادەمنىــڭ ئۇنىڭغا سىرتتىن قاراۋاتقانلىقىنى كــۆرۈپ قېلىــپ، ئــۇ ئادەمگە: «سېنىڭ مۇنداق قاراۋاتقانلىقىڭنى بىلگەن بولسام، ئىككى كــۆزۈڭنى ئويىۋاتقان بــولاتتىم، ئــۆيگە كىرىشكە رۇخسەت سوراشتىن مەقسەت پەقەت كــۆزنى ساقلاش ئۈچۈندۇر»[2] دېگەن.

10. بىراۋنــــى زىيــــارەت قىلغىنىڭــــزدا، ئــــۆيگە ســــىلىق كىرىــــڭ، ئايــاقلىرىڭىزنى ســىلىق ســېلىپ، مەخــسۇس جايــدا رەتلىــك قويــۇڭ، ئايــاقلارنى ســېلىش ۋە كــيىش تەرتىپلىــرىگە ئەھمــيەت بېرىــڭ.

---

(1) نۇر سۈرىسى28ـ ئايەت.
(2) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «سىلەر ئاياقلىرىڭلارنى كىيمەكچى بولغىنىڭلاردا ئىشنى ئوڭ تەرەپتىن باشلاڭلار، ئاياقلارنى سېلىشتا ئىشنى ئاۋۋال سول تەرەپتىن باشلاڭلار»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

11. ساھىبخان بىلەن ئولتۇرىدىغان ئورنىڭىز توغرىسىدا تارتىشماڭ. ساھىبخان قەيەرگە تەكلىپ قىلسا، شۇ يەردە ئولتۇرۇڭ. كۆپ تەكەللۇپ قىلماڭ. «مېھمان قويىدىن ياۋاش بولىدۇ» دېگەن سۆز بار. بەلكى ساھىبخانىنىڭ ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغان جاي سىز ۋە ساھىبخان ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ۋە مۇناسىپ جاي بولۇشى مۇمكىن.

ساھىبخانىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقىنىڭىزدا، خۇددى تەكشۈرۈشكە كەلگەن كىشىدەك ئۆي ئىچىگە سىنچىلاپ قاراپ يۈرمەڭ، يېپىق نەرسىنى ئاچماڭ، سىزنى باشلىمىغان ھۇجرىلىرىغا كىرمەڭ.

12. بىراۋنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن مۇناسىپ كۈن ۋە مۇناسىپ ۋاقىتنى تاللاش كېرەك. زىيارەت قىلغاندا، بەك ئۇزۇن ئولتۇرۇپ ساھىبخانىنى زېرىكتۈرىدىغان ئىشنى قىلماڭ. بىراۋنى تاماق ۋاقتىدا، ئۇخلايدىغان ۋاقتىدا ۋە دەم ئالىدىغان سائىتىدە زىيارەت قىلىشتىن ساقلىنىڭ.

13. قانداقلا بىر جايغا كىرگىنىڭىزدە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىگە سالام قىلىپ كىرىڭ. قول ئېلىشىپ كۆرۈشمەكچى بولغىنىڭىزدا، ئىشنى

(1) مۇسلىم رىۋايىتى.

سورۇننىڭ چوڭىدىن باشلاش. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ماۋزۇدا: «ئاۋۋال چوڭدىن باشلاڭلار»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

14. بىرەر سورۇنغا كەلگىنىڭىزدە ئىككى كىشىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كىرىپ ئولتۇرىۋالماسلىق، بەلكى ئۇلارنىڭ ئوڭ ياكى سول تەرىپىدىن ئورۇن ئېلىش. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ئىككى ئادەمنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرىۋالماڭلار»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

15. ئۈچ كىشى بىر يەردە ئولتۇرىۋاتقان بولساڭلار، ئۇلارنىڭ بىرىنى قايرىپ قويۇپ، يەنە بىرى بىلەن پىچىرلاشماسلىق. بۇ ئەدەپسىزلىكتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ئۈچ كىشى بار يەردە، ئىككىسى بىر ـ بىرى بىلەن پىچىرلاشمىسۇن»[3] دەپ كۆرسەتكەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن «ئەگەر ئۇلار تۆت كىشى بولسىچۇ؟» دەپ سورالغىنىدا، «ئۇ ۋاقىتتا ھېچ ۋەقەسى يوق»[4] دەپ جاۋاب بەرگەن. بۇ يەردىكى مەنىسى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتمەسلىك ئۈچۈندۇر. چۈنكى ئىككى كىشىنىڭ ئۈچىنچى كىشىنى قارىتىپ قويۇپ پىچىرلىششى ئۈچىنچى كىشىنىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلماي قالمايدۇ.

16. بىر يەرگە كىرىش ياكى چىقىشتا ياشتا ياكى ئىلىمدە چوڭلارغا يول بېرىش. ئەگەر قايسىسىنىڭ چوڭ ئىكەنلىكىنى بىلەلمىسىڭىز، ئوڭ تەرەپتىكىلەرگە يول قويۇش. بىر نەرسە تەقدىم قىلىشتىمۇ ئاۋۋال

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى.
(3) ئىمام مالىك ۋە ئەبۇداۋۇد رىۋايىتى.
(4) ئالدىنقى مەنبەدىن.

چوڭلارغا بېرىلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «چوڭنىڭ ھەققىنى بەرگىن»[1] دېگەن سۆزى بۇ مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

17. ئاتا - ئانىڭىزنىڭ ئالدىدا ھەممىدىن ئەدەبلىك بولۇڭ. چۈنكى ئۇلار ئەڭ ئەدەبلىك ۋە ئەڭ ياخشى، سىلىق مۇئامىلىگە ھەقلىقتۇر. بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن «ياخشىلىق قىلىشىم ئۈچۈن ئەڭ ھەقلىق كىشىم كىم؟» دەپ سورىغاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ ھەر قېتىملىق سوئالىغا «ئاناڭ»دەپ جاۋاب بېرىپ، تۆتىنچى قېتىمدا: «داداڭ»[2] دەپ جاۋاب بەرگەن.

يول يۈرگەندە ھەگىز ئۇلارنىڭ ئالدىدا ماڭماڭ، تائامغا ئۇلاردىن بۇرۇن قول ئۇزاتماڭ، ئۇلار ئولتۇرۇشتىن ئاۋۋال سىز ئولتۇرماڭ، ئۇلار سۆزلەشتىن ئاۋۋال سىز سۆز قىلماڭ.

18. مەسجىدكە ياكى قانداقلا بىر سورۇنغا بارغاندا ياكى بىرەر مېھماننى كۈتىۋېلىشقا چىققاندا، چىرايلىق كىيىنىپ، چاچ - ساقىلىڭىزنى تاراپ، خۇشپۇراقلىق ئەتىرلەرنى چېچىپ چىقىڭ. يېقىمسىز ھىدىڭىز بىلەن باشقىلارنى راھەتسىز قىلىشتىن ساقلىنىڭ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «سىلەر باشقىلارنىڭ ئالدىغا چىقماقچى بولغىنىڭلاردا، ئۆزۈڭلارنى تۈزەپ چىقىڭلار. چۈنكى ئاللاھ گۈزەلدۇر، ئۇ گۈزەللىكنى ياقتۇرىدۇ»[3] دېگەن.

---

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(3) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

19. سىز بىرىنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ بارغىنىڭىزدا، ئۇنىڭ شارائىتىغا رىئايە قىلىشنى بىلىڭ، ئۇنىڭ ۋاقتىنى ئىسراپ قىلماڭ، ئۇنىڭغا ئېغىرلىق سالماڭ، ئۇنى ئاسراشنى بىلىڭ. ئاتىلىرىمىز: «ئۆزىنى سورىغان شە سوراپتۇ» دەيدىغان ھېكمەتلەرنى قالدۇرغان.

شۇنىڭدەك، سىزگە بىرى مېھمان بولۇپ كەلگەندە، ئۇنىڭ ھۆرمىتىنى ياخشى قىلىڭ. بۇ يېمەك ـ ئىچمەكتە ھەددىدىن ئاشۇرىۋېتىپ ئىسراپ قىلىڭ دېگەنلىك ئەمەس. بۇنىڭدا نورماللىقنى ساقلاڭ، ئەمما ھۆرمەت ـ ئىكرامدا قانچىلىك ئاشۇرالىسىڭىز شۇنچىلىك ئاشۇرۇپ قىلىڭ. چۈنكى بۇ سىزدىن ئوچۇق كۆڭۈل ۋە تەبەسسۇمدىن باشقا ھېچ نەرسە تەلەپ قىلمايدىغان ئىش.

20. تۇغقانلىرىڭىزدىن ياكى دوستلىرىڭىزدىن ياكى قوشنىلىرىڭىزدىن ياكى خىزمەتداشلىرىڭىزدىن بىرەرسى كېسەل بولۇپ قالسا، ئۇنى زىيارەت قىلغان تۇنجى كىشى سىز بولۇشقا تىرىشىڭ. بىلىڭكى، بۇ چوڭ ساۋابلىق ئىبادەتتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «كىمكى بىر كېسەلنى يوقلايدىكەن، ئۇ ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ئىچىدە بولىدۇ، ئۇ كېسەلنىڭ يېنىدا ئولتۇرغىنىدا بۇ رەھمەت ئۇنى تېخىمۇ تولۇق قورشايدۇ»[1] دېگەن. كېسەل يوقلاشتا ئۇنىڭ ئەدەب ـ ئەخلاقلىرىغا رىئايە قىلىشنىمۇ ئۇنۇتماڭ. كېسەلنىڭ يېنىدا ئۇزۇن ئولتۇرىۋالماڭ، كۆپ سۆزگە سالماڭ، كۆڭلى بۇزۇلىدىغان سۆز ۋە خەۋەرلەرنى ئۇنىڭغا ئېيتماڭ. ئۇنىڭغا ئېيتىشقا تېگىشلىك بولغان شۇم

(1) ئىمام ئەھمەد، ئىبنى ھىببان رىۋايىتى.

خەۋەرنــى ئېيتمــاقچى بولغانــدا، ئــۇنى مۇقەددىمــسىز ھالــدا، توســاتتىن ئېيتماڭ.

21. مېھمانــدارچىلىقلاردا يــاكى قايــسىبىر سورۇنــدا يېقىنلىرىڭىــز بىــلەن سۆھبەتلىــشىپ ئولتــۇرغىنىڭىزدا، ئــاۋازىڭىزنى ئوتتۇرھــال قىلىــڭ. ئــاۋازىڭىزنى ئېھتىياجغــا قــاراپ چىقىرىــڭ. قــاتتىق ســۆزلەپ باشــقىلارنى راھەتــسىز قىلمــاڭ. قۇرئــان كەرىــم لۇقمــان ھەكىمنىــڭ ئوغلىغــا قىلغــان ۋەســىيىتىنى بايــان قىلىــپ مۇنــداق دېــگەن: «ئــاۋازىڭنى يــۇقىرى قىلمىغىن»[1].

22. كىــشىلەر بىــلەن سۆھبەتلەشــكىنىڭىزدە، قارشــى تەرەپنىــڭ كــۆڭلىنى ئاسرىــشىڭىز لازىــم. بىــراۋ ســىزگە ســۆزلەۋاتقاندا، ســۆزلىگۈچىنىڭ كــۆزىگە قــاراپ جىــم ئولتــۇرۇپ تىڭــشاڭ، ئۇيــاق - بۇياققــا قاراشــتىن ۋە كۆزىڭىزنى ئۇنىــڭ كۆزىــدىن قاچۇرۇشــتىن قــاتتىق ھەزەر قىلىــڭ. چــۈنكى مۇنــداق قىلىــش ســۆزلىگۈچىنى بىئــارام قىلىــپ قويىــدۇ. لۇقمــان ھەكىــم ئوغلىغا: «ئوغلــۇم! ســەن چىرايلىــق سۆزلەشــنى ئۆگەنگىنىڭــدەك چىرايلىــق ئاڭلاشنىمۇ ئــۆگەنگىن» دېــگەن ئىــكەن. ســۆزلىگۈچىگە پۈتــۈن دىققىتىنــى بېغىــشلاش ۋە ئۇنىــڭ كــۆزىگە قــاراپ تــۇرۇپ ئــاڭلاش چىرايلىــق ئاڭلاشــقا كىرىـــدۇ. ھەتتـــا ئـــۇ ســـىز بىلىـــدىغان بىـــر مەســـىلىنى ســـىزگە چۈشــەندۈرمەكچى بولغىنىــدا، ســىز بــۇ مەســىلىنى بىلىــدىغانلىقىڭىزنى ئۇنىڭغا چاندۇرماستىن، سۆزىگە قــولاق سېلىــشىڭىز لازىــم. مانــا بــۇ، ئىــسلام ئەخلاقىــدۇر. ئەممــا مۇنــازىرە قىلىــشىش، ئــۆگىنىش قىلىــش بۇنىڭغــا ئوخشىمايدۇ، ئۇنىڭدا تارتىشىش بولىدۇ.

---

(1) لۇقمان سۈرىسى19-ئايەت.

23. سۆھبەتنىڭ ئەخلاقلىرىدىن بىرى شۇكى، سۆزلىگۈچىنىڭ سۆزلىرىدىن سىز چۈشىنەلمىگەن مەسىلىلەر ھەققىدە سوئال قىلىشنى ئۇ كىشى سۆزنى تۈگىتىپ بولغىچە قويۇپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا سۆزنى داۋاملاشتۇرۇش پۇرسىتىنى بېرىڭ.

شۇنىڭدەك، سۆھبەتتە ياكى قايسىبىر سورۇندا باشقىلار بىلەن ئولتۇرغاندا، ئۇلاردىن بىرى قايسىبىر مەسىلىدىن سورالسا، سىز ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىماڭ. ئەگەر سىزنىڭ رەيىڭىزنى سورىسا ياكى سوئالنى سىزدىن سورىغان بولسا، بۇ ۋاقىتتا جاۋاب بەرسىڭىز بولىدۇ.

تۆتىنچى بۆلۈم

يامان ئەخلاق تۈرلىرى

يامان ئەخلاق تۈرلىرى كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ئادەم ئۆلتۈرۈش
2. ئۆزىنى ئۆلتۈرىۋېلىش
3. ئاتا - ئانىنى قاخشىتىش
4. قارا چاپلاش
5. يالغان گۇۋاھلىق بېرىش
6. زۇلۇم قىلىش
7. يالغانچىلىق
8. سۆزىدە تۇرماسلىق
9. غەيۋەت قىلىش
10. خىيانەت
11. كىشىلەرنىڭ ئەيىبىنى ئىزدەش
12. كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىش
13. كۆرەلمەسلىك
14. گەپ توشۇش
15. كىشىلەرگە لەقەم قويۇش
16. ھاياسىزلىق
17. گۇمانخورلۇق
18. ۋاپاسىزلىق
19. چېقىمچىلىق

20. ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش
21. ئىسراپخورلۇق
22. پارىخورلۇق

يامان ئەخلاق ۋە ئۇنىڭ تەرپى

ئىنسان تەبىئىتى ئەسلىدە ياخشىلىقنى سۆيىدىغان، يامانلىقتىن نەپرەتلىنىدىغان قىلىپ يارىتىلغان بولۇپ، گۈزەل ئەخلاقلارغا ئىنتىلىدۇ، ناچار ئەخلاق ۋە يامان قىلىقلاردىن نەپرەتلىنىدۇ. ھەر قانداق بىر جەمئىيەت كىشىلىرىنىڭ ئورتاق ئۇرتۇرىسىدىكى بەخت ـ سائادەت، مېھرى ـ مۇھەببەت، دوستلۇق، ئىناقلىق ۋە بىرلىككە توسقۇن بولىدىغان ناچار ئىللەتلەر دەل ناچار ئەخلاق ۋە يامان قىلىقلاردۇر.

ئۇنداقتا، يامان ئەخلاق دېگەن نېمە؟

يامان ئەخلاق ــ ئۆزىمىزگە، ئەتراپىمىزدىكىلەرگە، جەمئىيەتكە ۋە پۈتۈن ئىنسانىيەتكە زىيانلىق بولغان، دىنىمىزنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئويغۇن كەلمىگەن قىلىقلار بولۇپ، بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، يامان ئەخلاق مۇسۇلمان ئادەم قىلمايدىغان ناچار قىلىقلاردۇر.

يامان ئەخلاقلارنىڭ تۈرلىرى ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، يالغان ئېيتىش، ئالدامچىلىق قىلىش، ھارام يېيىش، ئاتا ـ ئانىنى قاخشىتىش، ئائىلىسىدىكىلەرنى رەنجىتىش، قوشنىلارنى ئازارلاش، خىزمەتداشلىرىغا چوڭچىلىق قىلىش، باشقىلارغا دۈشمەنلىك قىلىش، بىراۋغا قارا چاپلاش، كۆرەلمەسلىك قىلىش، قورقۇنچاقلىق، سۆزىدە تۇرماسلىق، ھايۋانلارنى قىيناش، ھورۇنلۇق، تەمەگەرلىك، پۇرسەتپەرەسلىك، پىتنىخورلۇق، غەيۋەتخورلۇق ۋە باشقىلاردۇر.

كىتابىمىزنىــڭ تۆۋەنــدىكى بەتلىرىـــدە يامــان ئەخــلاق تۈرلىرىـــدىن بەزىسى بايان قىلىنىدۇ.

يامان ئەخلاق تۈرلىرى

ئادەم ئۆلتۈرۈش

ئادەم ئۆلتۈرۈش ئەڭ چوڭ گۇناھ ۋە تولىمۇ ئېغىر جىنايەتتۇر. شۇڭا ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿كىمكى ناھەق ئادەم ئۆلتۈرمىگەن ياكى يەر يۈزىدە بۇزغۇنچىلىق قىلمىغان بىر ئادەمنى ئۆلتۈرىدىكەن، ئۇ پۈتۈن ئىنسانلارنى ئۆلتۈرگەندەك بولىدۇ﴾[1] دېيىش ئارقىلىق بىر ئادەمنى ناھەق ئۆلتۈرۈشنىڭ پۈتۈن ئىنسانىيەت ئۇرۇقىنى قۇرۇتۇۋەتكەنگە ئوخشاش چوڭ جىنايەت ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان.

چۈنكى پۈتۈن ئىنسانلار ئاللاھنىڭ نەزىرىدە بىر ئائىلە كىشلىرىگە ئوخشاش بولۇپ، ئۇنىڭدىن بىر جانغا ئىشلەنگەن جىنايەت ھەممىسىگە ئىشلەنگەنگە ئوخشاشتۇر.

ئەمدى ئادەم ئۆلتۈرۈشنىڭ جازاسىغا كەلسەك، ناھەق ئادەم ئۆلتۈرگەننىڭ جازاسى بۇ دۇنيادا ئۆلۈم، ئاخىرەتتە دوزاختۇر. ئۆلتۈرۈلگۈچى مۇسۇلمان بولسا جىنايەت دەرىجىسى تېخىمۇ ئېغىرلىشىدۇ. شۇڭا ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿كىمكى بىر مۆمىننى قەستەن ئۆلتۈرىدىكەن، ئۇنىڭ جازاسى دوزاخ بولىدۇ، ئۇ دوزاختا

---

(1) مائىدە سۈرىسى 32- ئايەت.

مەڭگۈ قالىدۇ، ئاللاھنىڭ لەنىتىگە ئۇچرايدۇ، ئاللاھ ئۇنىڭغا قاتتىق ئازاب تەييارلىدى﴾ دەيدۇ[1].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە: «ئاللاھنىڭ نەزىرىدە پۈتۈن دۇنيانىڭ يوق بولۇشى بىر مۆمىن ئادەمنى ئۆلتۈرۈشتىن يەڭگىلرەكتۇر»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش

جان ئاللاھنىڭ مۈلكىدۇر. ئاللاھ ئۆزى بەرگەن بۇ جاننى ئاللاھتىن باشقا بىرىنىڭ ئېلىشى يوللۇق ئەمەس. ئەھۋال بۇنداق ئىكەن، بىراۋ گەرچە ئۆزىنى ئاللاھنىڭ يولىدا دەپ ئېتىقاد قىلغان تەقدىردىمۇ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈشى توغرا ئەمەس. چۈنكى مۇنداق قىلىش ئاللاھنىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى چىققانلىق بولۇپ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغاننىڭ جازاسى دوزاختۇر. ئاللاھ تائالا مۇنداق دېگەن: ﴿سىلەر ئۆزۈڭلارنى ئۆلتۈرمەڭلار، ئاللاھ ھەقىقەتەن سىلەرگە ناھايىتى مېھرىباندۇر. كىمكى ھەددىدىن ئېشىپ ۋە ئۆز نەپسىگە زۇلۇم قىلىپ شۇنداق قىلىدىكەن، ئۇنى دوزاخقا كىرگۈزىمىز، بۇ ئاللاھقا ئاساندۇر﴾[3].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشنىڭ ئېچىنىشلىق ئاقىۋىتى ۋە ئېغىر جازاسىدىن ئاگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دېگەن: «كىمكى تىغلىق نەرسە بىلەن ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدىكەن، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان

(1) نىسا سۈرىسى 93- ئايەت.
(2) مۇسلىم رىۋايىتى.
(3) نىسا سۈرىسى 29- 30- ئايەتلەر.

شۇ تىغلىق نەرسىنى قورسىقىغا تىقىش بىلەن دوزاختا مەڭگۈلۈك ئازابلىنىدۇ. كىمكى زەھەر ئىچىپ ئۆزىنى ئۆلتۈرىۋالىدىكەن، زەھەر ئىچىش بىلەن دوزاختا مەڭگۈلۈك ئازابلىنىدۇ. كىمكى ئۆزىنى ئېگىزدىن تاشلاپ ئۆلتۈرىۋالىدىكەن، دوزاختا ئۆزىنى تاشلاش بىلەن مەڭگۈلۈك ئازابلىنىدۇ»[1].

ئاتا ـ ئانىنى قاخشىتىش

پەرزەنتلەر تەرىپىدىن ئاتا ـ ئانىلارنىڭ كۆڭلىگە تېگىپ قويىدىغان ياكى ئۇلارنى رەنجىتىپ قويىدىغان ھەرقانداق سۆز ـ ھەرىكەتلەرنىڭ سادىر بولۇشى ئاتا ـ ئانىلارنى قاخشاتقانلىقتۇر. ئاتا ـ ئانىسىنى قاخشاتقانلار زىيان تارتقۇچىلاردۇر.

ئاللاھقا ئاسىيلىق بولمايدىغان ھەرقانداق ئىشتا، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇلارغا ئىتائەت قىلىش ئىنتايىن زۆرۈردۇر. كىشى قانچىلىك ياخشى بولۇپ كېتىپ، ئاللاھقا شۇنچە سادىق بولسىمۇ، ئاتىسىنى ياكى ئانىسىنى قاخشاتقان ئىكەن، ئۇ، ھەرگىزمۇ ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشەلمەيدۇ. يەنى جەننەتكە كىرەلمەيدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دەيدۇ: «ئاللاھ تائالا پۈتۈن چوڭ گۇناھلارنىڭ جازاسىدىن خالىغىنىنى قىيامەت كۈنىگىچە كېچىكتۈرىدۇ، پەقەت ئاتا ـ ئانىسىنى قاخشاتقانىنىڭ جازاسىنى ئۆلۈشتىن بۇرۇن، مۇشۇ دۇنيادىلا ئۇنىڭغا كۆرسىتىدۇ»[2].

---

(1) مۇسلىم رىۋايىتى.

(2) بەيھەقىي رىۋايىتى.

ئاتا ـ ئانىسىنى قاخشاتقاننىڭ گۇناھى توغرۇلۇق كەلگەن ھەدىسلەر ناھايىتى كۆپتۇر. ئىسلام نەزىرىدە ئەڭ كەچۈرۈلمەس، ئېغىر گۇناھ شېرىك بولسا، شېرىكتىن كېيىنلا ئاتا ـ ئانىسىنى قاخشىتىشنىڭ گۇناھى كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دەيدۇ: ﴿پەرۋەردىگارىڭ پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىگىلا (يەنى شېرىك كەلتۈرمەستىن) ئىبادەت قىلىشىڭلارنى ۋە ئاتا ـ ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلدى﴾[1] يەنى ئىماندىن كېيىنلا بۇيرۇلغان ئەڭ ئاۋۋالقى ئىش ــ ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرمەستىن، ئۇنى بىر بىلىپ ئىبادەت قىلىش بولسا، ئۇنىڭدىن كېيىنلا بۇيرۇلغان تەكلىپ ئاتا ـ ئانىغا ياخشىلىق قىلىش دېگەنلىكتۇر. ئاتا ـ ئانىغا ياخشىلىق قىلىش نەقەدەر ئۇلۇغ ئىبادەت سانالسا، ئاتا ـ ئانىنى قاخشىتىشمۇ شۇنچىلىك ئېغىر گۇناھى كەبىرەدۇر.

پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە: «ھالاك قىلغۇچى يەتتە چوڭ گۇناھتىن قېچىڭلار. ئۇلار: ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرۈش، سېھىرگەرلىك قىلىش، ناھەق ئادەم ئۆلتۈرۈش، جازانىخورلۇق قىلىش، غازاتتىن قېچىش، ئاتا ـ ئانىنى قاخشىتىش ۋە ئىپپەتلىك ئاياللارغا بوھتان چاپلاش»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

---

(1) ئىسرا سۈرىسى23-ئايەت

(2) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

بىراۋغا قارا چاپلاشنىڭ يامان ئاقىۋەتلىرى

گۇناھسىز كىشىلەرنى قارىلاش ئۇلارنى تىرىك تۇرغۇزۇپ ئۆلتۈرگەنگە ئوخشاش بولۇپ، بۇ قارىلانغۇچىلارغا ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بولغۇسىز روھىي ئازابنى، چىدىغۇسىز ھەسرەت ـ نادامەتنى ئېلىپ كېلىدۇ. قارام بىر ساختىپەز ئېيتقان بىر قېتىملىق يالغاندىن كېلىپ چىققىدىغان زىياننىڭ دائىرىسى كېڭەيگەنسېرى ئۇنىڭ ئاللاھنىڭ ۋە خەلقنىڭ نەزىرىدىكى جىنايىتى ھەسسىلەپ ئاشىدۇ. ئەر ـ ئاياللارغا تۆھمەت چاپلاپ، ئۇلارنىڭ ئائىلىسىنى بۇزغان تۆھمەتچى بۇ قىلمىشلىرى بىلەن ئىنسانىيەتكە قانچىلىك ئېغىر زىيان سالغان بولسا، ئۇلارنىڭ جىنايىتى ۋە جازاسىمۇ شۇنچىلىك ئېغىر ۋە چوڭ بولىدۇ. ئاللاھ قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: ﴿ئەر ـ ئايال مۇسۇلمانلارغا قىلمىغان ئىشلارنى (چاپلاپ) ئۇلارنى رەنجىتىدىغانلار (ئۆزلىرى چاپلىغان شۇ) تۆھمەتنى ۋە ئوپئوچۇق گۇناھنى ئۈستىگە ئارتىۋالغان بولىدۇ﴾[1].

يالغان گۇۋاھلىق بېرىشنىڭ ئاقىۋىتى

يالغان گۇۋاھلىق بىراۋغا ئاساسسىز ھالدا، يالغاندىن تۆھمەت قىلىپ، قىلمىغان ئىشنى قىلدى، دېمىگەن گەپنى دېدى، دەپ قارىلاشتۇر. يالغان گۇۋاھلىق بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ قېنىنى ئاققۇزۇشقا، ھەق ـ ھوقۇقلارنىڭ زايە بولۇپ كېتىشىگە، گۇناھسىزلارنىڭ قارىلىنىشىغا، گۇناھكارلارنىڭ جازاسىز قېلىشىغا سەۋەب بولىدىغان،

---

(1) ئەھزاب سۈرىسى 58 ـ ئايەت.

ئالالاھقا ئەڭ يامان كۆرۈلىدىغان، كەچۈرۈلگۈسىز ئەڭ يامان جىنايەتتۇر. ئالالاھ تائالا مۇنداق دېگەن: ﴿سىلەر بۇتلاردىن ئىبارەت نىجىستىن قېچىڭلار، يالغان گۇۋاھلىق بېرىشتىن قېچىڭلار﴾[1].

يالغان گۇۋاھلىق بېرىشنىڭ سەۋەبىدىن كىشىلەرنىڭ مال - مۈلكى، يۈز - ئابرۇيى ۋە جېنىغا زامىن بولىدىغان، ھەق - ھوقۇقلىرى دەپسەندە قىلىنىدىغان ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭ يامان ئاقىۋىتىنى بىلىپ يەتكەن مۆمىن ئادەم كۆزى كۆرمىگەن، قۇلىقى ئاڭلىمىغان، ئۆزى بىلمەيدىغان ئىشقا يالغاندىن گۇۋاھلىق بەرمەيدۇ. ئالالاھ مۆمىنلەرنىڭ سۈپىتىنى بايان قىلىپ: ﴿ئۇلار يالغان گۇۋاھلىق بەرمەيدۇ﴾[2] دېگەن.

بىرىنچى خەلىپە ھەزرىتى ئەبۇ بەكرىدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەڭ چوڭ گۇناھلارنى بايان قىلىپ بەرمەكچى بولۇپ، ساھابىلەردىن: «سىلەرگە ئەڭ چوڭ گۇناھلارنى ئېيتىپ بېرەيمۇ؟» دەپ سورايدۇ. ساھابىلەر: «ئەلۋەتتە ئېيتىپ بېرىڭ ئى ئالالاھنىڭ پەيغەمبىرى» دەيدۇ، بۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا: «بىلىڭلاركى، ئەڭ چوڭ گۇناھلار: مەخلۇقاتنى ئالالاھقا شېرىك قىلىۋېلىش، ئاتا ـ ئانىنى قاقشىتىش» دەۋېتىپ، يۆلىنىپ ئولتۇرغان يېرىدىن تۈزلىنىپ ئولتۇرۇپ جىددىيلىك بىلەن «دىققەت قىلىڭلار،

---

(1) ھەج سۈرىسى 30 ـ ئايەت.
(2) فۇرقان سۈرىسى72-ئايەت

يالغان گۇۋاھلىق بېرىش ئەڭ چوڭ گۇناھتۇر»[1] دەپ ئۈچ قېتىم تەكرارلايدۇ.

ئالدامچىلىق ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى

ئالدامچىلىق ــ ھىيلە- مىكىرلەر بىلەن كىشىلەرنى ئالداش، قايىل قىلىش، ئىشەندۈرۈش دېگەنلىكتۇر. ئالدامچىلىق ئىنسان تەبىئىتىگە يات ۋە ئۇلارنىڭ شەنىگە ياراشمايدىغان بىر ناچار خۇلقتۇر. ئالدامچىلار پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ لۇغىتىدە سۆكۈلمەكتە. ئىنسانلار يارىتىلغاندىن بۇيان كەلگەن پۈتۈن دىن، پەلسەپە ۋە يەرلىك قانۇنلارمۇ ئالدامچىلىقنى مەنئى قىلىدۇ ۋە ئالدامچىلارنى سۆكىدۇ.

ئىسلام پەيغەمبىرى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئالدامچىلىقنى سۆكۈپ: «كىمكى ئالدامچىلىق قىلىدىكەن، ئۇ بىزدىن ئەمەس»[2] دەپ ئاگاھلاندۇرغان.

بۇ ھەدىس ئالدامچىلارنىڭ گەرچە ناماز ئوقۇپ، روزا تۇتۇپ، زاكات بېرىپ ۋە ھاجى بولۇپ، كۆرۈنۈشتە ئۆزلىرىنى مۆمىن مۇسۇلمانلار قاتارىدىن كۆرسەتسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنداقلارنىڭ مۇسۇلمانلاردىن سانالمايدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. چۈنكى «دىن ـ مۇئامىلە»دۇر. دۇنيادىكى پۈتۈن دىنلارنىڭ ئاساسلىق مەقسىتى ئىنسانلارنى دەخلى ـ تەئەررۇزسىز، بەختلىك ياشىتىشتۇر. ئالدامچىلىق بولسا ئىنسانلارنى زىيان ـ زەخمەتلەرگە ئۇچرىتىدىغان ئېغىر جىنايەت.

---

(1) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

سودا ـ سېتىق ئىشلىرىدىكى ئالدامچىلىق تۈرلىرى

ھازىرقى زاماندا ئالدامچىلىق تۈرلىرى ئەڭ كۆپ ئومۇملاشقان جاي بازارلار بولۇپ، سودا ـ سېتىق ئىشلىرىدىكى ئالدامچىلىق تۈرلىرى ئىنتايىن كۆپتۇر. ئۇلاردىن بەزىسى تۆۋەندىكىچە:

(1) ساتماقچى بولغان مالنىڭ ئەيىبىنى يوشۇرۇش ئارقىلىق، خېرىدارلارنىڭ كۆزىنى بوياشقا تىرىشىش. مەسىلەن: مېۋە ـ چېۋە ياكى ئوتياش ۋە ھەر قانداق بىر نەرسىنىڭ ياخشىلىرىنى ئۈستىگە، ناچارلىرىنى ئاستىغا تىزىش ئارقىلىق خېرىدارلارنى ئالداپ ساتقانغا ئوخشاش.

(2) ساتماقچى بولغان ماللىرىغا باشقىلارنىڭ ماركىلىرىنى ئوغرىلىقچە چاپلاپ سېتىش ئارقىلىق خېرىدارلارنى ئالداش. مەسىلەن: سۈپەتسىز ماللارغا داڭلىق ماركىلارنى ياكى يەرلىك ماللارغا چەت ئەلنىڭ ماركىلىرىنى ئوغرىلىقچە چاپلاپ ساتقانغا ئوخشاش. بۇنداق قىلىش ئىنسانلارنى ئىككى تەرەپتىن زىيانغا ئۇچراتقانلىق بولۇپ، خېرىدارلارنى ئالداپ ئۇلارنى زىيانغا ئۇچراتقانلىقى سىرتىدا، يالغاندىن چاپلىنىۋالغان ماركىنىڭ ئىگىسى بولغان شىركەتنى زىيانغا ئۇچرىتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپنىڭ پۇلىنى ئالداپ ئېلىۋېلىش ئارقىلىق قاتمۇقات ھارامنى يېگەن بولىدۇ.

(3) تارازىدا ياكى ئۆلچەمدە كەم بېرىش. بۇ سودىدىكى ئالدامچىلىق تۈرلىرىنىڭ ئەڭ يامىنى بولۇپ، ئاللاھ تائالا مۇنداق قىلغۇچىلارنى ئاخىرەتتىكى ھېساب بېرىشكە ئىشەنمەيدىغانلار قاتارىدىن (يەنى كاپىرلار قاتارىدىن) سانىغان.

(4) خېرىدار ئەمەس بىرىنى خېرىدار ئورنىدا كۆرسىتىپ ئۇنى يۇقىرى باھادا تەلەپ قىلدۇرۇش ئارقىلىق راستتىنلا ئالىدىغان خېرىدارلارنى ئالداپ سېتىۋېلىش. بۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «غەرەر» دەپ ئاتىغان ۋە قاتتىق تەلەپپۇز بىلەن مەنئىي قىلغان[1].

(5) چارۋا ماللارنى ساتىدىغانلارنىڭ بۇ ماللارنى سېتىشقا ئېلىپ چىقىشتىن بۇرۇن مەخسۇس دورىلار بىلەن يالغاندىن سەمرىتىپ، خېرىدارلارنىڭ كۆزىنى بويىشى. مۇنداق ئالدامچىلىق بىلەن تاپقان پۇل ھارام بولىدۇ[2].

ئىجتىمائىي ھاياتتىكى ئالدامچىلىق تۈرلىرى

ئىجتىمائىي ھاياتتىكى ئالدامچىلىق تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ، ئۇلاردىن بەزىلىرى تۆۋەندىكىچە:

(1) ئۆيلەنمەكچى بولغان قىز ـ يىگىتنىڭ ئۆزىدە بولمىغان ئارتۇقچىلىقلار بىلەن ياكى كەمچىلىكلىرىنى يوشۇرۇش بىلەن قارشى تەرەپنى ئالدىشى بولۇپ، بۇ خىل ئالدامچىلىق بەختلىك ئائىلە قۇرۇشقا توسالغۇ بولىدىغان يامان ئىشتۇر.

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام نىڭ «غىرر» مۇئامىلىسىدىن توسقانلىقى بايان قىلىنغان.

(2) ئىمام مۇسلىم رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «ئاللاھ قانداقلا بىر نەرسىنى ھارام قىلغان بولسا، ئۇنىڭ پۇلىنىمۇ ھارام قىلغان» دېگەنلىكى بايان قىلىنغان.

(2) ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىمتىھاندا كۆچۈرۈشى. بۇ مۇئەللىمنى ئالداشتىن ئاۋۋال ئۆزىنى ئالدىغانلىق ۋە ئۆزىنى زىيانغا ئۇچراتقانلىقتۇر. ئىمتىھاننى كۆچۈرۈپ ياكى قايسىبىر ھىيلە بىلەن تاپشۇرۇش ئارقىلىق دىپلوم ئالغانلارنىڭ، دىپلومنى ئوقۇپ، ئىمتىھان بېرىپ ئالماستىن سېتىۋالغانلارنىڭ بۇ دىپلومنى ئىشلىتىپ تاپقان پۇلى شەكسىز ھارامدۇر. چۈنكى مۇنداق كىشى ئۇ دىپلومغا ۋە دىپلومدىكى كەسىپنى قىلىشقا لاياقەتلىك ئەمەس. بىرەر كەسىپكە لاياقەتسىز كىشىلەر ئۇنىڭغا لاياقەت بولغانلارنىڭ ئورنىدا ئىش قىلغاندا، ئۆزىنىڭ بىلىمسىزلىكى سەۋەبلىك ئىنسانلارنى تۈرلۈك زىيان ـ زەخمەتلەرگە ئۇچرىتىدۇ. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «كىمكى بىزنى ئالدايدىكەن، ئۇ بىزدىن ئەمەس»[1] دېگەن.

(3) دوستلارنىڭ، خىزمەتداشلارنىڭ، ساۋاقداشلارنىڭ، قوشنىلارنىڭ، تۇغقانلارنىڭ، ئەر ـ ئاياللارنىڭ، قېرىنداشلارنىڭ بىر ـ بىرىدە كۆرۈلگەن يېتەرسىزلىكلەرنى، خاتالىقلارنى ياكى ئەيىبلەرنى تۈزىتىش ئۈچۈن نەسىھەت قىلىشنىڭ ئورنىغا، يوشۇرۇش ياكى كۆرمەسلىككە سېلىش، ھەتتا ماختاشمۇ بىر خىل ئالدامچىلىق بولۇپ، ئۆزىنىڭ يېقىن كىشىلىرىنى ۋاقتىلىق ئالداپ، ئۇلارنى زىيانغا ئۇچراتقانلىقى سىرتىدا، ئاللاھ تائالانىڭ ۋەز ـ نەسىھەت قىلىشتىن ئىبارەت ئەمرىگە خىلاپلىق قىلغانلىقتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «دىن

(3) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

ـ نەسىھەتتۇر»[1] دەپ كۆرسىتىش ئارقىلىق «مۇسۇلمان مۇسۇلماننىڭ ئەينىكى»[2] بولۇشى لازىملىقىنى جېكىلىگەن.

ئالدامچىلىقنىڭ زىيانلىرى

ئالدامچىلىقنىڭ زىيانلىرى ئىنتايىن كۆپ. ئۇنىڭ ئەڭ خەتەرلىك زىينى چىن مەنىدە مۇسۇلمان بولالماسلىقتۇر. چۈنكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ «كىمكى بىزنى ئالدايدىكەن، ئۇ بىزدىن ئەمەس»[3] دېگەن مەشھۇر ھەدىسى ئالدامچىنىڭ ھەقىقىي مۇسۇلمانلار قاتارىدىن سانالمايدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. ھەدىستىكى «بىز» دېگەن سۆز ئىسلام ئۈممىتىگە مەنسۇپ بولغان جىمى مۇسۇلمانلارنى، «بىزدىن ئەمەس» دېگەن سۆز ئالدامچىلارنىڭ ھەقىقىي مۇسۇلمانلاردىن ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئالدامچىلىقنىڭ بۇنىڭدىن باشقا زىيانلىرىدىن بەزىسى تۆۋەندىكىچە:

(1) ئالدامچىلىق دوزاخقا كىرىشنىڭ يولىدۇر.

(2) ئالدامچىلىق ئۇنى قىلغۇچىلارنىڭ تەبىئىتىنىڭ پەسلىكىگە، ئەخلاقىنىڭ رەزىللىكىگە، ئىمانىنىڭ يوقلۇقىغا دەلىلدۇر.

(3) ئالدامچىلار ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن، بەرىكىتىدىن ۋە مەغپىرىتىدىن ھەمىشە مەھرۇم قالغۇچىلاردۇر.

---

(1) ئىمام مۇسلىم ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ئىمام بۇخارىي ۋە بەيھەقىي رىۋايەت قىلغان ھەدىس.
(3) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.

(4) ئالدامچىلارنىڭ دۇئاسى ئىجابەت بولمايدۇ. ئىبادەتلىرىنىڭ قوبۇل بولۇشىدا شەك بار. چۈنكى ئالدامچىلىقتىن تاپقان پۇل ھارام، ھارام يېگەن ئادەمنىڭ دۇئاسىنىڭ ئىجابەت بولمايدىغانلىقىدا شەك يوق.

(5) ئۆلىمالار زالىملارنىڭ ۋە كۇففارلارنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە مۇسەللەت بولۇۋېلىشى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆز ئارىسىدىكى ئالدامچىلىقتىن بولىدىغانلىقىنى سۆزلەيدۇ. چۈنكى ئالدامچىلىق بار يەردە، ئىشەنچ بولمايدۇ، ئىشەنچ بولمىغان يەردە، بىرلىك، ئىناقلىق بولمايدۇ، بىرلىك ۋە ئىناقلىق بولمىغان يەردە كۈچ ـ قۇۋۋەت بولمايدۇ، كۈچ ـ قۇۋۋەت بولمىغان يەردە ئېزىلىش، بوزەك قىلىنىش، مۇستەملىكە قىلىنىش بولىدۇ.

غەيۋەت، ئۇنىڭ خەتىرى ۋە گۇناھى

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام غەيۋەتنى تونۇشتۇرۇش، ئۇنىڭدىن توسۇش ۋە ئۇنىڭ يامانلىقىنى بايان قىلىش ئۈچۈن بىر كۈنى ساھابىلەردىن: «غەيۋەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەمسىلەر؟» دەپ سورايدۇ. ساھابىلەر: «ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى ياخشىراق بىلىدۇ» دېيىشىدۇ. شۇ ۋاقىتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا: «غەيۋەت دېگەن بىراۋ ھەققىدە يامان كۆرىدىغان سۆزلەرنى قىلىشتۇر» دەيدۇ. ساھابىلەردىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ، «بىراۋ ھەققىدە ئېيتقانلىرىم راست بولسىچۇ؟» دەپ سورايدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ: «ئۇنىڭ ھەققىدە ئېيتقانلىرىڭ راست بولسا، ئۇنىڭ

غەيۋەتنى قىلغان بولىسەن، ناۋادا ئۇنىڭ ھەققىدە ئېيتقانلىرىڭ يالغان بولسا، ئۇنىڭغا قارا چاپلىغان بولىسەن»[1] دەيدۇ.

بىراۋنىڭ چىراي ـ شەكلى، قىياپىتى، نەسەبى، مىللىتى، ئەخلاقى، يۈرۈش ـ تۇرۇشى ۋە ئۇنىڭ ئۆزىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەر قانداق نەرسە ھەققىدە ئېيتىلغان يامان سۆزلەر غەيۋەت قاتارىغا كىرىدۇ.

سۆز ئېغىزدىن چىقماستا ئادەم ئۇنى باشقۇرغان بىلەن، ئېغىزدىن چىقىپ كەتكەن سۆز ئادەمنى باشقۇرىدۇ. جۈملىدىن غەيۋەت، شىكايەتمۇ ئېغىز ياكى يېزىق ئارقىلىق تارايدىغان بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرىدىكى سۆز ـ چۆچەك، ئىغۋا، پىتنە ـ پاسات بولۇپ، ئۇ ئىنسانىيەت دۇنياسىنى بۇلغاپ، مەنىۋىيەتنى زەھەرلەيدىغان ئالۋاستى ماھىيەتلىك كېسەل ــ مەنىۋى راكتۇر.

ئاللاھ تائالا قۇرئاندا كەرىمدە: «بىر ـ بىرىڭلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلماڭلار، سىلەرنىڭ بىرىڭلار ئۆلگەن قېرىندىشىنىڭ گۆشىنى يېيىشنى ياقتۇرامدۇ؟ ئۇنى ئەلۋەتتە يامان كۆرىسىلەر. ئۇنداقتا ئاللاھتىن قورقۇڭلار»[2] دەپ تەۋسىيە قىلغان.

بۇ ئايەتتە غەيۋەت قىلىشنىڭ گۇناھىنىڭ ئېغىرلىقى بىراۋنىڭ گۆشىنى يېگەنگە ئوخشىتىلغان. ئەھۋال بۇنداق ئىكەن، ئىنسان پايدىسىز گەپ ـ سۆزدىن، خۇسۇسەن غەيۋەت ـ شىكايەتتىن ساقلىنىشى، سۆز قىلىشتا سەممىي، ئېھتىياتچان بولۇپ، ئېغىزىدىن

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ھۇجۇرات سۈرىسى 12 ـ ئايەت.

چىقىۋاتقان ھەر بىر سۆزنىڭ ئەدەپلىك، ئىلمىي يوسۇندا بولۇشىغا ئېتىبار بېرىشى، قىلىسمۇ، قىلمىسىمۇ بولىدىغان ئارتۇق سۆزلەرنى قىلماسلىقى لازىم.

بىر ھەدىستە: «كىمكى بىراۋنىڭ ئەيىبىنى ئاچىدىكەن، ئاللاھ ئۇنىڭ ئەيىبىنى ئاچىدۇ. ئاللاھ ئەيىبىنى ئاچقان ئادەمنى ئۇ ئادەمنىڭ ئۆيىدىلا رەسۋا قىلىدۇ» دېيىلگەن.

خىيانەت ۋە ئۇنىڭ رەزىللىكى

خىيانەت ـ ساداقەتسىزلىك، سېتىلىپ كېتىش ياكى سېتىۋېتىش خاراكتېرىدىكى نومۇسسىزلىقتۇر. ئاۋام خەلق خىيانەت قىلىش دېگەننى ئامانەت قويغان نەرسىنى ساقلىماسلىق دېگەن ئاددىي مەنىدىلا چۈشىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە، خىيانەت قىلىش دېگەننىڭ مەنىسى چوڭقۇردۇر. خىيانەت ئىنسان تەبىئىتىدىكى ناچار ئىللەتلەرنىڭ بىرى. بۇنىڭ زىيىنى شەخسلەردىن ھالقىپ، پۈتۈن كوللېكتىپ ۋە دۆلەتكىچە بولىدۇ. خائىنلىق كېسىلى قايسى مىللەتتە داۋام قىلسا شۇ مىللەت، شۇ ئەل خاراب بولىدۇ. شۇڭا ئاللاھ قۇرئاندا كەرىمدە خىيانەتچىلىك قىلىشتىن توسقان.

خىيانەتچىلىك بىر خىل رەزىل قىلمىش. ئۇنى مەنىۋىيىتى بۇلغانغان، روھى كور، نەپسانىيەتچىلىك ئىدىيىسى كۈچلۈك ئادەملەر سادىر قىلىدۇ. خىيانەتچىلىك يامراپ كەتكەن ئەلدە ئادەمىيلىك ۋە ئىنسانىي مېھرى ـ مۇھەببەت ئۆلگەن بولىدۇ. خىيانەتچىلىك ماددىي نەرسىلەرگە خىيانەت قىلىش ۋە مەنىۋى نەرسىلەرگە خىيانەت قىلىش دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە مەنىۋى نەرسىگە خىيانەت قىلىشنىڭ ئاقىۋىتى مۆلچەرلىگۈسىز دەرىجىدە ئېغىر بولىدۇ.

خىيانەت بەكمۇ ئېغىر جىنايەت بولۇپ، ساتقۇنلۇق ۋە مۇناپىقلىققا ئوخشاش رەزىللىكلەرنىڭ باش رولچىسى خىيانەتتۇر. قانداقلا بىر جەمئىيەتتە ئىنسانلار بىر ـ بىرىگە خىيانەت قىلىدىكەن، بۇ جەمئىيەت كىشىلىرى ئوتتۇرىسىدا ئىشەنچ يوقىلىدۇ. ئىشەنچ يوقالغان يەردە خاتىرجەملىك بولمايدۇ. ئادەملەر بىر ـ بىرىگە گۇمان بىلەن قارايدۇ، ئۇششاق ـ چۈشەك زىددىيەتلەر تۇغۇلىدۇ.

خىيانەتنىڭ تۈرلىرى

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: «ئى مۆمىنلەر! ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە، سىلەرگە قويۇلغان ئامانەتلەرگە بىلىپ تۇرۇپ خىيانەت قىلماڭلار»[1].

بۇ ئايەت خىيانەتچىلىكنىڭ مۇنداق ئۈچ قاتلاملىق مەنىسىدىن بېشارەت بەرگەن:

(1) خىيانەتنىڭ بىرىنچى قاتلامدىكى مەنىسى ئاللاھقا خىيانەت قىلىش، يەنى ئاللاھنىڭ بەندىنىڭ پۈتۈن قىلمىشلىرىنى كۆرۈپ تۇرىدىغانلىقىنى ئەستىن چىقىرىش. بۇ بارلىق خىيانەت تۈرلىرىنىڭ ئەڭ يامىنىدۇر. چۈنكى قەلبىدە خۇداسى بولمىغان ئادەمنىڭ پەس ۋە چاكىنا ھەۋەسلىرىگە تولغان نەپسىدىن باشقا نىمىسى بولسۇن! مۇنداق ئادەملەردىن تەسەۋۋۇر قىلىپ بولغۇسىز يامانلىقلارنى كۈتۈشكە بولىدۇ. جەمئىيەتتە يۈز بېرىۋاتقان قاتىللىق، بۇلاڭچىلىق، ساتقۇنلۇق،

---

(1) ئەنفال سۈرىسى 37 ـ ئايەت.

چىرىكلىك قاتارلىق جىنايەتلەر شۇنداق ئادەملەر تەرىپىدىن سادىر بولماقتا.

(2) خىيانەتنىڭ ئىككىنچى قاتلامدىكى مەنىسى پەيغەمبەرگە خىيانەت قىلىش بولۇپ، مۇسا، ئىيسا ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە باشقا جىمى پەيغەمبەرلەر ئىنسانلارنىڭ قەلبىدە سۆيگۈ بىلەن ئەسلىنىدىغان، ياخشى ئىشلارنىڭ باشلامچىسى بولغان، ئۈلگىلىك كىشىلەردۇر. شۇڭا ئۇلارنىڭ گۈزەل ئەخلاقىغا زىت كېلىدىغان قىلىقلارنى قىلغۇچىلار ئۇلارغا خىيانەت قىلغان بولىدۇ.

(3) خىيانەتنىڭ ئۈچىنچى قاتلامدىكى مەنىسى كىشىلەرنىڭ بىر - بىرىنىڭ ئامانىتىگە خىيانەت قىلىشىدۇر. بۇ خىل خىيانەت كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىلەردە كۆپ كۆرۈلىدىغان رەزىل قىلمىش. ئادەتتە كىشىلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئېھتىياجى چۈشۈپ تۇرىدۇ. بىر ئادەمنىڭ يەنە بىر ئادەمگە قويغان ئامانىتى بولىدۇ. بۇ ئامانەت بىر ئېغىز سۆز بولۇشىمۇ ياكى ئىقتىسادقا ۋەكىللىك قىلىدىغان ماددىي نەرسە بولۇشىمۇ مۇمكىن. ھەركىم ئۆز ئامانىتىنىڭ دەل ۋاقتىدا تېگىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. مۇنداق بىر ئامانەتكە خىيانەت قىلىش تولىمۇ رەزىل ئىشتۇر. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «يالغان ئېيتىش، ئامانەتكە خىيانەت قىلىش، ۋەدىسىدە تۇرماسلىق مۇناپىقلىقنىڭ ئۈچ ئالامىتىدۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

زامانىمىزدا خائىن سۆزى ۋەتەن ۋە مىللەتكە ئاسىيلىق قىلغۇچىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقى سىرتىدا، مۇناپىقلارنى، چېقىمچىلارنى، ئۆز

(1) ئەنفال سۈرىسى 37 ـ ئايەت.

مىللىتىنىڭ زېمىنىغا چاپىدىغان غالچىلارنى، ساتقۇنلارنى ۋە ھەقىقەتكە كۆز يۇمغۇچىلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

زۇلۇم ۋە ئۇنىڭ جازاسى

زۇلۇم قىلىش ــ ھەقسىزلىق قىلىش، ناھەق ئىش قىلىش دېگەنلىكتۇر.

مۇسۇلمان ئادەم باشقىلارغا زۇلۇم قىلىپ ھەقسىزلىق قىلمايدۇ. ھەقسىزلىقنى قوبۇل قىلمايدۇ. ئاللاھ تائالا زۇلۇم قىلىشنى قاتتىق يامان كۆرىدۇ. شۇڭا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: «سىلەردىن كىمكى زۇلۇم قىلىدىكەن، ئۇنىڭغا بىز ئازابىمىزنى تېتىتىمىز»[1].

زۇلۇم يەنى ھەقسىزلىق ھەر تۈرلۈك بولۇپ، باشقىلارغا ئەزىيەت بېرىش، زىيانغا ئۇچرىتىش، يامانلىق قىلىش، ھەققىنى يەۋېلىش ۋە باشقا جىنايەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە: «زۇلۇم قىلىشتىن ساقلىنىڭلار، چۈنكى زۇلۇم قىيامەت كۈنىنىڭ زۇلمەتلىرىدىندۇر»[2] دېگەن.

يەنە بىر ھەدىستە: «كىمكى باشقىلارنىڭ يېرىدىن بىر غېرىچ يەرنى ناھەق ئېلىۋالىدىكەن، قىيامەت كۈنىدە ئۇنىڭ بويىنىغا يەتتە ھەسسىسى ئېسىلىدۇ»[3] دەپ كۆرسەتكەن.

---

(1) فۇرقان سۈرىسى 19 ــ ئايەت.
(2) مۇسلىم رىۋايىتى.
(3) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

يالغانچىلىق ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى

يالغان سۆزلەش ئەڭ يامان قىلىق، ناچار ئەخلاق ۋە ئىمانغا زىت كېلىدىغان چوڭ گۇناھتۇر. ساختىپەزلىك، ئالدامچىلىق، سۆزدە تۇراماسلىق، ئامانەتكە خىيانەت قىلىش، ۋەدىگە خىلاپلىق قىلىش، يالغان گۇۋاھلىق بېرىش، يالغان قەسەم قىلىش، گۇناھسىز كىشىلەرگە قارا چاپلاش، چېقىمچىلىق، ساتقۇنلۇق، گۇمانخورلۇق، تارازا - ئۆلچەمدە كەم بېرىش قاتارلىق پۈتۈن يامانلىقلارنىڭ ۋە ئېغىر گۇناھلارنىڭ باش رولچىسى يالغانچىلىقتۇر. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى يالغانچىلىقنىڭ جۈملىسىدىن سانالسىمۇ، يالغانچىلىقنىڭ گۇناھى بۇلاردىن چوڭ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە مۇنداق دېگەن: «ھەمىشە راستچىل بولۇڭلار! چۈنكى راستچىللىق ياخشىلىققا باشلايدۇ، ياخشىلىق جەننەتكە باشلايدۇ. كىمكى ھەمىشە راست گەپ قىلسا، راستچىللاردىن بولۇشنى مەقسەت قىلىۋەرسە، ئاخىرى ئۇ كىشى ئاللاھنىڭ ئالدىدا راستچىل بەندە بولۇپ يېزىلىدۇ؛ سىلەر ھەرقانداق بىر يالغانچىلىقتىن ساقلىنىڭلار! چۈنكى يالغانچىلىق كىشىنى ئاسىيلىققا ئېلىپ بارىدۇ، ئاسىيلىق دوزاخقا ئېلىپ بارىدۇ. كىمكى ھەمىشە يالغانچىلىق قىلسا ۋە يالغانچىلىقنى مەقسەت قىلىۋەرسە، ئاخىرى ئۇ ئاللاھنىڭ ئالدىدا يالغانچى بولۇپ يېزىلىدۇ»[1].

يالغانچىلىق پۈتۈن رەزىللىكلەرنىڭ مەنبەئىدۇر. يالغانچىلىق تۈپەيلىدىن ئىتتىپاقلىق بۇزۇلۇپ، جەمئىيەت تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ، ئىنسانلار ئارىسىدا ھەل قىلىش قىيىن بولغان زىددىيەتلەر، ھادىسىلەر،

(1) بۇخارىي ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

زىيـــانلار، ئـــاداۋەتلەر ۋە دەپ تۈگەتكۈســـىز كۆڭۈلـــسىزلىكلەر كېلىـــپ چىقىـدۇ. يالغـانچى ئـادەم خەلقنىـڭ نەزىرىـدىن چۈشـىدۇ. ئۇنىـڭ سـۆزىگە ھـېچكىم ئىـشەنمەس بولىـدۇ. يالغـانچىلىق سـەۋەبىدىن ئىـشلار ئوڭۇشـلۇق بولمايــدۇ. شــۇڭا قۇرئـــان كەرىمــدە: «ئـــاللاھ ئىـــسراپخورنى، يالغـــانچى ئـــادەمنى تـــوغرا يولغـــا باشـــلىمايدۇ»[1] دەپ كۆرســـىتىلگەن. ئـــاللاھ تىلنـــى سۆز قىلىشقا ياراتقان، بىـراق قىزىـل تىلنىـڭ ئۇسـتىخىنى يـوق. نـېمە دېـسە سـۆزلەۋېرىدۇ. ئىنـسان تىلىنـى كـونترول قىلمىغانـدا ئـۆزىگە زىيـانلىق ئىشلارغا سەۋەب بولىدۇ.

مۇسۇلمان يالغان سۆزلىمەيدۇ

ھەقىقىـي مۇسـۇلمان ئـادەم ھەرگىـز يالغـان سـۆزلىمەيدۇ. پەيغەمـبەر ئەلەيھىسسالامدىن بىـر كـۈنى «مۇسـۇلمان ئادەمنىـڭ ئوغرىلىـق قىلىـشى مۇمكىنمـۇ؟" دەپ ســورالغىنىدا، ‹ھەئە، مــۇمكىن› دەپ جــاۋاب بەرگەن. ‹مۇسـۇلمان ئادەمنىـڭ زىنـا قىلىـشى مۇمكىنمـۇ؟› دەپ سـورالغىنىدا، ‹ھەئە، مــۇمكىن› دەپ جــاۋاب بەرگەن. ئــۇ يەنە ‹مۇســۇلمان ئادەمنىــڭ يالغــان ئېيتىـــشى مۇمكىنمـــۇ؟› دەپ ســـورالغىنىدا، «يـــاق، مـــۇمكىن ئەمەس›.»[2] دەپ جاۋاب بەرگەن.

يالغـــان ســـۆزلەش قەتئىـــي تـــوغرا ئەمەس، پەقەت قىـــسمەن ئەھۋالـــدا يالغـــان گەپ قىلىـــشقا بولىـــدۇ. بـــۇ خىـــل يالغـــان ســـۆزلەش پەقەت زىــددىيەتنى ھەل قىلىــش، ئەر ـ خوتۇنلارنىــڭ ئارىــسىنى ئەپلەشــتۈرۈپ

(1) نىسا سۈرىسى 28ـ ئايەت.

(2) ئىبنى جەرىر، ئىبنى ئەساكىرلەر رىۋايىتى.

قويـــۇش، ئاداۋەتلىـــك كىـــشىلەرنى ياراشـــتۇرۇپ قويـــۇش ئۈچـــۈن رول ئوينايـدىغان يالغـان سـۆز بولۇشـى شـەرت. پەيغەمـبەر ئەلەيھىسـسالام بىـر ھەدىـستە: «كىـشىلەرنى ئەپلەشـتۈرۈپ قويۇشـقا تىرىـشقان ئـادەم يالغـانچى ئەمەس»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

شـــۇنداقلا، جەڭـــلەردە دۈشـــمەننى قـــايمۇقتۇرۇش ئۈچـــۈن يالغـــان ئېيتىشقا بولىدۇ.

سۆزىدە تۇرماسلىق كېسىلى ۋە ئۇنىڭ زىيىنى

سۆزىدە تۇرماسـلىق ۋەدىـسىگە خىلاپلىـق قىلىـش دۇنيـادا ھەمـمە ئـادەم ئـۆچ كۆرىـدىغان يالغـانچىلىق بولـۇپ، بـۇ ئىلـلەت كىمـدە بولـسا شـۇ ئـادەم ياخـشىلىق كۈتۈلۈشـكە يارىمايـدىغان، ئىـشەنگىلى بولمايـدىغان، يارامـسىز ئـــادەم ھېـــسابلىنىدۇ. بۇنـــداق ئـــادەم ئـــۆزىگە ۋە باشـــقىلارغا نۇرغـــۇن زىيـانلارنى كەلتۈرىـــدۇ. ۋەدىـــگە ۋاپـا قىلماسـلىق، لەۋزى قىلغـان ئـــشقا ئـگە بولماسـلىق ئىمانىنـىڭ ئاجىزلىقىـدىن دېـرەك بېرىـدىغان مۇنـاپىقلىق خـــاراكتېرىگە ئـــگە يالغـــانچىلىقتۇر. پەيغەمـــبەر ئەلەيھىســـسالام مۇناپىقلىقنىـڭ ئـالامەتلىرىنى بايـان قىلىـپ: «مۇناپىقلىقنىـڭ بەلگىـسى ئۈچ بولۇپ، ئـۇلار: يالغـان سـۆزلەش، ۋەدىـگە خىلاپلىـق قىلىـش، ئامانەتكە خىيـانەت قىلىـش» دەپ كۆرسـەتكەن. مانـا بـۇ ئـۈچ ئـىش ئىـشەنچنى يوقىتىشنىڭ ئامىلىدۇر.

ئىنـسان كېلىـشىم تۈزسـە كېلىـشىمگە رىئـايە قىلىـشى، بېـرەر ئـشقا ۋەدە قىلغـان بولـسا ئۇنىڭغـا ۋاپـا قىلىـشى لازىـم. ۋەدىـگە ۋاپـا قىلىـش

---

(1) بۇخارىي ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

ئىنسانىي گۈزەل ئەخلاق بولسا، ۋەدىسىگە خىلاپلىق قىلىش بەكمۇ قاتتىق رەزىللىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن قۇرئان كەرىمدە ساختىلىقتىن ئاگاھلاندۇرۇپ، ۋاپادارلىققا ئۈندەيدىغان ئايەتلەرنىڭ كۆپ بولغانلىقى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. قۇرئان كەرىمنىڭ ئىسرا سۈرىسىدە: «ئەھدىگە ۋاپا قىلىڭلار (قىيامەت كۈنىدە) ئەھدە ئۈستىدە ئەلۋەتتە سوئال ـ سوراق قىلىنىسىلەر»[1] دەپ كەلگەن.

ئىنساننىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرى ھەرخىل، قىلىدىغان ئىشلىرى كۆپ بولغانلىقى سەۋەبلىك بەزى ئىشلار ئىنساننىڭ ئىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن سەگەك مېڭىنىڭ بولۇشى ۋەدىگە ۋاپا قىلىش ئۈچۈن تولىمۇ زۆرۈردۇر. چۈنكى ۋەدىسىنى ئۇنتۇپ قالغان ئادەم ۋەدىسىگە قانداقمۇ ئەمەل قىلالىسۇن! ئىنسان بەرگەن ۋەدىسىنى ئېسىگە ئالغاندىن كېيىن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىشى، ئىرادىسىگە كېلىشى، قانچىلىك بەدەل تۆلەشكە توغرا كەلسىمۇ بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا كۈچ سەرپ قىلىشى كېرەك. كىشىلەر ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىش يولىدا ئوخشاشمىغان تەقدىر ـ قىسمەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈشى مۇمكىن. چۈنكى تۆلىنىدىغان بەدەل ئېغىر بولۇشى مۇمكىن. ئۆزىدە سەگەك مېڭە بىلەن ئۇلۇغۋار قەلبنى مۇجەسسەملەشتۈرگەن ئادەم چوقۇم ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىدۇ.

---

(1) ئىسرا سۈرىسى 34ـ ئايەت.

ئۆچلۈك، ئاداۋەت ساقلاشنىڭ يامان ئاقىۋەتلىرى

ئۆچلۈك ناچار ئەخلاقلاردىن بولۇپ، ھەقىقىي مۇسۇلمان ئادەم كۆڭلىدە بىراۋغا قارشى ئۆچ ـ ئاداۋەت ساقلىمايدۇ. بىر كىشىنىڭ پايدىغا ئېرىشكەنلىكىنى كۆرگىنىدە ئۇنىڭغا سۆيۈنىدۇ. بىرەر كىشىگە زىيان يەتكەنلىكىنى كۆرگىنىدە قايغۇرىدۇ. چۈنكى ھەقىقىي مۇسۇلمان ئادەم پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ياخشىلىق ۋە بەخت تىلەيدۇ. ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى شۇنداق بولىدىغان بولسا پۈتۈن دۇنيا خەلقى بەخت ـ سائادەتتىن ئورتاق ھوزۇر ئالغان ۋە ئۆزئارا سۆيگۈ ـ مۇھەببەتتە ئورتاقلاشقان بولار ئىدى.

دۇنيادا نۇرغۇنلىغان پەس ئەخلاقلار ۋە ناچار قىلىقلار بار بولۇپ، دىققەت قىلغان ئادەم ئۇنىڭ مەنبىئىنى بىلەلەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئىپادىلىنىشى ئوخشاش بولمىسىمۇ سەۋەبى پەقەتلا بىردۇر. ئۇ بولسىمۇ ئۆچلۈك ۋە ئاداۋەت ساقلاشتىن ئىبارەت. مەسىلەن: باشقىلارغا تۆھمەت چاپلاش قاتتىق ئۆچلۈكتىن كېلىپ چىقىدىغان بىر جىنايەت بولۇپ، ھەقىقەتنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋېتىش، گۇناھسىز كىشىلەرگە ئازار بېرىشتەك پاسسىپ تەسىرى زور بولغاچقا، ئۇ پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ لۇغىتىدە ئەڭ قەبىھ جىنايەت سانىلىدۇ. مۇسۇلمانلارغا نىسبەتەن ئەڭ ئېغىر گۇناھتۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «بىر مۇسۇلماننىڭ يەنە بىر مۇسۇلمان بىلەن ئۈچ كۈندىن ئارتۇق تاشلىشىپ كېتىشى توغرا ئەمەس»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

(1) بۇخارىي ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.

ئـاللاھ تائـالا ھەقىقـي مـۆمىنلەرنى مەدھـىيلەپ مۇنـداق دېـگەن: ﴿مەدىـنىلىكلەردىن ئىمـانى كۈچلـۈك بولغـانلار (يەنـى ئەنـسارلار) يېنىغـا ھىجـرەت قىلـىپ كەلگەنلەرنـى (مۇھـاجىرلارنى) دوسـت تۇتـىدۇ، ئۇلارغـا بېـرىلگەن نەرسـىلەر ئۈچـۈن ئىچـى تـارلىق قىلمايـدۇ، ئـۇلار موھتـاج تۇرۇقلـۇق (مۇھاجىرلارنىـڭ مەنپەئىتىنـى) ئۆزلىرىنىـڭ (مەنپەئىتـى) دىـن ئەلا بىلىـدۇ، ئـۆز نەپـسىنىڭ بېخىللىقىـدىن سـاقلانغانلار مەقـسەتكە ئېرىـشكۈچىلەردۇر. ئـۇلاردىن كېـيىن كەلگەنـلەر: «پەرۋەردىگـارىمىز! بىـزگە ۋە بىـزدىن ئىلگـىرى ئىمـان ئېيتقـان قېرىنداشـلىرىمىزغا مەغپىـرەت قىلغىـن، دىللىرىمىـزدا مـۆمىنلەرگە قارشـى دۈشـمەنلىك پەيـدا قىلمىغىـن، پەرۋەردىگـارىمىز! سـەن ناھـايىتى مەغپىـرەت قىلغۇچىـسەن، مېھرىبانـسەن» دەيدۇ﴾[1].

كىشىلەرنىڭ ئەيىبىنى ئىزدەش رەزىللىك

كىـشىلەرنىڭ ئەيىبىنـى ئىـزدەش، مەقـسەتلىك ھالـدا ئۇلارغـا ئەيـىب قويـۇش شـۇ ئادەمنىـڭ ۋۇجۇدىـدىكى رەزىللىـك ۋە پەسـلىكنىڭ ئالامىتىدۇر. ئاللاھ تائـالا قۇرئـان كەرىمـدە مۇنـداق دەپ كۆرسـەتكەن: ﴿بىـر ـ بىرىڭلارنىڭ ئەيىبىنى ئىزدەپ يۈرمەڭلار﴾[2].

ئىـسلام دىنـى كىـشىلەرنىڭ مەخپىيەتلىكىنـى قوغداشـقا ناھـايىتى زور ئەھمىـيەت بەرگەن. پەيغەمـبەر ئەلەيھىـسسالام مۇنـداق دېـگەن: «كىمكـى

(1) ھەشر سۈرىسى 9 ـ 10 ـ ئايەتلەر.
(2) ھۇجۇرات سۈرىسى 12 ـ ئايەت.

بىراۋنىــڭ ئۆيىنىــڭ ئىچىــگە رۇخسەتــسىز قارىــسا، ئــۆي ئىگىــسى ئۇنىــڭ كۆزىنى قۇيۇۋەتسىمۇ بولىدۇ»[1].

ئىــسلام دىنــى كىــشىلەرنىڭ خۇسۇســي ھاياتىــدىكى مەخپىيەتلىكىنــى قوغداشـــنى مـــۇقەددەس بىلىـــدۇ. شـــۇڭا پەيغەمـــبەر ئەلەيھىســـسالام باشـقىلارنىڭ ئەيىبىنــى يوشـۇرۇن تەكـشۈرۈپ يۈرۈشـتىن توسـۇپ مۇنـداق دېــگەن: «باشــقىلارنىڭ ئەيىبىنـــى يوشـــۇرۇن تەكــشۈرۈپ يــۈرمەڭلار، كىمكـى بىـرەر مۇسـۇلماننىڭ ئەيىبىنـى ئاچىـدىكەن، ئـاللاھ ئۇنىـڭ ئەيىبىنـى ئاچىــدۇ. ئــاللاھ بىرىنىــڭ ئەيىبىنــى ئاچــسا، ئــۇنى ئــۆز ئۆيىــدىلا رەســۋا قىلىدۇ»([2]).

كىـــشىلەرنىڭ كەمچىلىكلىرىنـــى ۋە ئەيىبلىرىنـــى يېــپىش گــۈزەل ئەخلاقــتىن ســانىلىدۇ. پەيغەمــبەر ئەلەيھىســسالام: «كىمكــى بىراۋنىــڭ ئەيىبىنـى بىلىـپ تـۇرۇپ ياپسا، قىيـامەت كۈنـدە ئـاللاھ ئۇنىـڭ ئەيىبىنـى ياپىدۇ»([3]) دەپ كۆرسەتكەن.

كىــشىلەرنىڭ مەخپىــي پــاراڭلىرىنى ئــوغرىلىقچە تىڭــشاشتىن قــاتتىق توسـۇپ مۇنــداق دېــگەن: «كىمكــى باشــقىلارنىڭ پــارىڭىنى ئــوغرىلىقچە تىڭـشايدىكەن، قىيـامەت كـۈنى ئۇنىـڭ قۇلىقىغـا ئېـرىتىلگەن قوغۇشـۇن تۆكۈلىدۇ»[4].

---

(1) بۇخارىي ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
([2]) بۇخارى رىۋايىتى
([3]) بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايىتى
(4) بۇخارى رىۋايىتى.

كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىشنىڭ گۇناھى

مەسخىرە ــ كىشىلەرنى زاڭلىق قىلىش، ئۇلارنى كۆڭۈل ئېچىش ۋە كۈلكە پەيدا قىلىش تېمىسىغا ئايلاندۇرۇۋېلىش دېگەنلىك بولۇپ، ئاللاھنىڭ ۋە ئىنسانلارنىڭ نەزىرىدە ئەڭ قەبىھ ئەدەپسىزلىكتۇر. ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىشتىن توسۇپ مۇنداق دېگەن: ﴿ئى مۆمىنلەر! بىر قەۋم يەنە بىر قەۋمنى (يەنى بىر جامائە يەنە بىر جامائەنى، بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمنى) مەسخىرە قىلمىسۇن، مەسخىرە قىلىنغان قەۋم (ئاللاھنىڭ نەزىرىدە) مەسخىرە قىلغۇچى قەۋمدىن ياخشىراق بولۇشى مۇمكىن، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى ئاياللارمۇ ئۆزئارا مەسخىرە قىلىشمىسۇن، مەسخىرە قىلىنغۇچى ئاياللار (ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا) مەسخىرە قىلغۇچى ئاياللاردىن ياخشىراق بولۇشى مۇمكىن﴾[1].

كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىش ئىمانسىزلارنىڭ ئادىتى بولۇپ، ئاللاھ تائالا كاپىرلارنى سۆكۈپ مۇنداق دېگەن: ﴿كاپىرلار ھەقىقەتەن مۆمىنلەرنى مەسخىرە قىلىپ كۈلەتتى، مۆمىنلەر ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە، ئۇلار ئۆزئارا كۆز قىسىشاتتى﴾[2].

كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىش ئۆز ئارىدىكى دوستلۇقنى دۈشمەنلىككە، ئىناقلىقنى بۆلۈنۈشكە، بىرلىكنى پارچىلىنىشقا ئېلىپ

(1) ھۇجۇرات سۈرىسى 11 ــ ئايەت.
(2) مۇتەففىفىين سۈرىسى 29 ـ 30ـ ئايەتلەر.

بارىدىغان رەزىل خۇلۇق بولۇپ، كىشىلەرنى مەسخىرە قىلىدىغانلار ئىسلامىي گۈزەل ئەخلاقتىن نېسىۋىسى بولمىغانلاردۇر.

كۆرەلمەسلىك مەنىۋى ئاغرىقتۇر

كۆرەلمەسلىك ئۆچ ـ ئاداۋەتتىنمۇ كۈچلۈك بولغان قەبىھ روھىي ھالەت بولۇپ، قەلبنىڭ زەئىپلەشكەنلىكىنىڭ ۋە ئېتىقادسىزلىقنىڭ ئىپادىسىدۇر. كۆرەلمەسلىك ئۆزى ئېرىشىش ئۈچۈن باشقىلارنىڭ مال ـ مۈلۈك، ھوقۇق ـ مەنسەپ، ئىلىم ـ ھېكمەت قاتارلىق دىنىي ۋە دۇنياۋى نېمەتلىرىنىڭ يوقىلىشىنى ئۈمىد قىلىدىغان خاھىشلىقتۇر، ئەينى ۋاقىتتا قەلب ۋە ھېسسىيات كېسىلىدۇر. كۆرەلمەسلىك بىلەن بىلىپ، بىزى كىشىلەر بۇ دۇنيادىن ئىبارەت قىسقىغىنا ھاياتلىق سەھنىسىدە بىلىپ ـ بىلمەي بۇ خىل رەزىللىك كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ. دوست بۇرادەرلىرى، قولۇم ـ قوشنىلىرى، ھەتتا قېرىنداشلىرىنىڭمۇ ئازغىنا مال ـ مۈلكىگە، كىچىككىنە ھوقۇق ـ مەنسىپىگە كۆرەلمەسلىك قىلىدۇ. مۇنداقلار باشقىلارنىڭ شادلىقىدىن غەمكىن بولىدۇ، ئەلەم تارتىدۇ. ئۆزگىلەرنىڭ راھىتىدىن زەخمەت چېكىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە مۇنداق دېگەن: «ئۆزئارا دۈشمەنلەشمەڭلار! بىر ـ بىرىڭلارغا كۆرەلمەسلىك قىلىشماڭلار! يۈز ئۆرۈشمەڭلار، سىلە ـ رەھىم قىلىشىشنى تەرك ئەتمەڭلار، بەلكى ئۆزئارا قېرىنداشلاردىن بولغان ھالدا ئاللاھنىڭ ياخشى بەندىلىرىدىن بولۇڭلار»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

---

(1) ئىمام مۇسلىم رىۋايەت قىلغان.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كۆرەلمەسلىكتىن ساقلىنىڭلار، خۇددى ئوت ئوتۇن ياكى ئوت ـ چۆپنى يېگەندەك كۆرەلمەسلىك ياخشى ئەمەللەرنى يەپ كېتىدۇ»[1].

گەپ توشۇش ۋە ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتلىرى

گەپ توشۇش ــ بىراۋنىڭ باشقا بىر كىشى ھەققىدە ئاڭلىغانلىرىنى، كىشلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا قىلىدىغان ۋە مۇناسىۋەتنى يامانلاشتۇرىدىغان شەكىلدە شۇ كىشىگە يەتكۈزۈش دېگەنلىكتۇر.

گەپ توشۇشتىن ئىبارەت بۇ رەزىل خۇلۇق سەۋەبىدىن دوستلار بىر ـ بىرىگە دۈشمەنلىشىدۇ، بىرلىك بۇزۇلىدۇ، ئىناق ئائىلىلەر پارچىلىنىدۇ، تۇغقانلار بىر ـ بىرىدىن يىراقلىشىدۇ. ھەتتا گەپ توشۇش سەۋەبلىك كىشلەر ئوتتۇرىسىدا بىھۇدە قان تۆكۈلۈش ئەھۋاللىرىمۇ يۈز بېرىدۇ. شۇڭا ئىسلام دىنىدا، گەپ توشۇغۇچىلار، پىتنە ـ ئىغۋا تارقاتقۇچىلار قاتتىق سۆكۈلگەن ۋە ئۇلارنىڭ ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن مەھرۇم قالىدىغانلىقى بايان قىلىنغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە مۇنداق دېگەن: «ئاللاھنىڭ ئەڭ يامان بەندىلىرى گەپ توشۇغۇچىلار، دوست ـ بۇرادەرلەرنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىغۇچىلار ۋە گۇناھسىز ئادەملەرنى ئەيىبلىگۈچىلەردۇر»[2].

(1) ئەبۇ داۋۇد رىۋايىتى.
(2) ئىمام ئەھمەد رىۋايىتى.

گەپ توشۇشـنىڭ يەنە بىـر چـوڭ زىيىنـى شـۇكى، گەپ توشـۇغۇچىلار ئـاخىرەتتە ئەڭ چـوڭ زىيـان تارتـىدىغانلاردۇر. چـۈنكى ئـۇلار ئىنـسانلارغا دۈشمەنلىك قىلىپ تـۇرۇپ قانچىلىـك كـۆپ ئىبـادەت قىلـسىمۇ، جەنـنەتكە كىرمەيـدۇ. شـۇڭا پەيغەمـبەر ئەلەيهىسـسالام: «گەپ توشـۇغۇچىلار جەننەتكە كىرمەيدۇ»[1] دېگەن.

گەپ توشـۇپ كەلـگەن كىـشىنىڭ سـۆزىنى ئېنىقلىماسـتىن ئىـشەنمەسلىك لازىـم. ئـاللاھ تائـالا قۇرئـان كەرىمـدە مۇنـداق دەپ تەلىـم بېرىـدۇ: «ئـى مـۆمىنلەر! ئەگەر سـىلەرگە بىـر پاسـىق ئـادەم بىـرەر خەۋەر ئېلىـپ كەلـسە، (ئـىشنىڭ ھەقىقىتىنـى) بىلمەسـتىن بىـرەر قەۋمنـى رەنجىتىـپ قويـۇپ، قىلمىـشىڭلارغا پۇشـايمان قىلىـپ قالماسـلىقىڭلار ئۈچۈن، (ئۇ خەۋەرنى) ئېنىقلاپ كۆرۈڭلار»[2].

كىشىلەرگە لەقەم قويۇش ئەدەپسىزلىك

كىـشىلەرگە قانـداقلا بىـر لەقەمنـى قويۇشـقا بولمايـدۇ. چـۈنكى ئىنـسانلارنىڭ ھـۆرمىتىنى، يـۈز ـ ئـابرۇيىنى قوغـداش دىنىـي زۆرۈرىيەتتۇر.

كىـشىلەرگە لەقەم قويـۇش يـاكى ئـۇلارنى ئـۇلار يامـان كۆرىـدىغان لەقەمـلەر بىـلەن چـاقىرىش، ئاتـاش ئەڭ يامـان ئەخلاقـسىزلىق بولـۇپ، مۇنـداق قىلىـش كىـشىلەر ئوتتۇرىـسىدىكى دوستلۇق، ئىنـاقلىق ۋە بـارچە يېقىنلىقلارنـى بـۇزۇپ تاشـلايدۇ. شـۇڭا ئـاللاھ تائـالا قۇرئـان كەرىمـدە بـۇ

(1) بۇخارىي ۋە مۇسلىم رىۋايەت قىلغان.
(2) ھۇجۇرات سۈرىسى 6 ـ ئايەت.

قىلىقتىن ئالاھىدە توسۇپ مۇنداق دېگەن: ﴿بىر - بىرىڭلارنى ئەيىبلىمەڭلار، بىر - بىرىڭلارنى يامان لەقەم بىلەن چاقىرماڭلار﴾[1].

ھاياسىزلىق ـ ئىمانسىزلىقتۇر

ھاياسىزلىق ــ گۇناھ، يامان ئىشلارنى ھېچكىمدىن تەپ تارتماستىن ياكى خىجىل بولماستىن قىلىش دېگەنلىك بولۇپ، ھاياسىزلىق ئىمانسىزلىق بىلەن باراۋەر يامانلىقتۇر. پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «ھايا بىلەن ئىمان ئىككىسى بىر پۈتۈن نەرسە. ئۇلارنىڭ بىرى يوقالسا، ئىككىنچىسىمۇ يوقىلىدۇ»[2] دېگەن. يەنە ئۇ: «ھايا ياخشىلىقتىن باشقىنى ئېلىپ كەلمەيدۇ»[3] ئەجدادلىرىمىزنىڭ «ھاياسىزدا ئىمان يوق» دېگەن سۆزىمۇ بۇنىڭغا ئاساسەن ئېيتىلغان بولۇشى مۇمكىن.

شەرم ـ ھايا ۋە نومۇسچان بولۇشنىڭ زۆرۈرلىكى

ھايالىق بولۇش ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ماھىيىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان تۇغرا مىزان. ئۇ بىزگە شۇ كىشىنىڭ ئىمانىنىڭ ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاقىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ھەر قانداق بىر دىنىنىڭ ئەخلاقى باردۇر، ئىسلام دىنىنىڭ ئەخلاقى ـ ھايادۇر»[4]. سىز بىر

(1) ھۇجۇرات سۈرىسى 11 ــ ئايەت.
(2) ئىمام ھاكىم رىۋايىتى.
(3) ئىمام بۇخارىي ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(4) ئىبنى ماجە، تەبەرانىي، ئىمام مالىك رىۋايىتى.

ئادەمنىڭ تېگىشلىك بولمىغان ھەرىكەتتىن ئۆزىنى تارتىۋاتقانلىقى ياكى تېگىشلىك بولمىغان ئىشنى قىلىپ قويغان ۋاقتتا چىرايىنىڭ قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ قەلبىنىڭ ئويغاق، ئەسلىنىڭ پاك، تەبىئىتىنىڭ ساپ ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايسىز. شۇنداقلا بىرەرسىنىڭ پەس، گۇناھ ئىشلارنى ھايا قىلماستىن قىلىپ يۈرگەنلىكىنى، ئالغان ــ قويغىنىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىگە پەرۋا قىلمايۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ۋاقتىڭىزدا، ئۇنىڭ قولىدىن ياخشى ئىش كەلمەيدىغان كۆڭلى قارا، يۈزى قېلىن ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايسىز.

شەرم ـ ھايا بىلەن نومۇسچانلىق ئىنسان ئەقلىنىڭ ئۇل تېمى، ئىمانىنىڭ پوستىدۇر. پوستى سويۇۋېتىلگەن دەرەخ قۇرۇپ كەتكەندەك شەرم ــ ھايا ۋە نومۇستىن ئايرىلغان ئىنسانمۇ ئىمانىي خىسلەتتىن ئايرىلىپ قالىدۇ. ۋىجدان بولسا ئىچكى نومۇستۇر. شەرم ــ ھايا بىلەن نومۇسچانلىق ھەر قانداق ئىنساننىڭ ئىنسانىي قەدىر ــ قىممىتىنى بېيىتىپ ھۆرمىتىنى ئاشۇرىدىغان يوشۇرۇن گۈزەللىكتۇر.

ئىمان بەندە بىلەن پەرۋەردىگارى ئوتتۇرىسىدىكى بۈيۈك ئالاقە بولۇپ، قەلبنى پاكلاش، ئەخلاقنى توغرىلاش، ھەرىكەتنى دۇرۇسلاش قاتارلىقلار بۇ بۈيۈك ئالاقىنىڭ تەلپى، بەلكى ئۇنىڭ تۈنجى ئىزناسىدۇر. قەلبنىڭ سەزگۈرلۈكىنى ئاشۇرۇپ، خاتالىقلار ۋە پەس ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتمىغۇچە بۇ تەلەبنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدۇ. يامان ئىشلارنى قىلىشتىن تەپتارتماسلىق تەدرىجىي ھالدا گۇناھلارنى قىلىشقا قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ. ئاندىن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىمانىمۇ يوقىتىدۇ. ئاخىرىدا ئۆزىنى ئەڭ پەس ۋە تۆۋەن ئورۇندا كۆرىدۇ. مانا بۇ، ھاياسىزلىقنىڭ ئاخىرقى نەتىجىسىدۇر.

گۇمانخورلۇق ۋە ئۇنىڭ ئاۋارىچىلىقلىرى

گۇمانخورلۇق ــ كىشىلەردىن شەكلىنىش، ئۇلار ھەققىدە يامان خىياللارنى ئويلاش دېگەنلىك بولۇپ، باشقىلاردىن سەۋەبسىز ئاغرىنىپ، كېيىن بولىدىغان ئىشلار ھەققىدە «مۇنداق بولارمىكىن، ئۇنداق قىلارمىكىن، ئېيتەرمىكىن» دېگەندەك قوشۇمچىلار بىلەن گەپ قىلىشمۇ گۇمانخورلۇقتۇر. بۇ سۆزنى ئىككىنچى بىر كىشى راست قىلىپ سۆزلەش ئارقىلىق پەيدا بولىدىغان يالغانچىلىقمۇ گۇمانخورلۇقنىڭ نەتىجىسىدۇر. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «سىلەر گۇمانخورلۇقتىن ساقلىنىڭلار. چۈنكى گۇمان بىلەن قىلىنغان سۆز سۆزنىڭ ئەڭ يالغىنىدۇر»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە: ﴿ئى مۆمىنلەر! كۆپ گۇمانلاردىن ساقلىنىڭلار (يەنى ئائىلىدىكىلىرىڭلارغا ۋە كىشىلەرگە گۇمانخورلۇق قىلماڭلار)، بەزى گۇمانلار ھەقىقەتەن گۇناھتۇر﴾[2].

ۋاپاسىزلىقنىڭ رەزىللىكى ۋە ۋاپاسىزلىق تۈرلىرى

ۋاپاسىزلىق ــ ئىشەنچنى يەردە قويۇش، كۆتكەن يەردىن چىقماسلىق ۋە تۇز كورلۇق قىلىشتىن ئىبارەت نامەردلىك بولۇپ، ۋىجدانسىز، ئىمانسىز ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاقتىن نېسىۋىسى بولمىغان ئادەملەر قىلىدىغان رەزىل قىلىقتۇر.

---

(1) ئىمام بۇخارىي ۋە مۇسلىم رىۋايىتى.
(2) ھۇجۇرات سۈرىسى 12 ــ ئايەت.

ۋاپاسىزلىقنىڭ تۈرلىرى ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، يۇقىرىسى ئاللاھنىڭ نېمەتلىرىگە ۋە ئىنئاملىرىغا تۇزكورلۇق قىلىپ، ئۇنىڭغا شۈكۈر ئادا قىلىشتىن باش تارتىش، بۇيرۇغانلىرىغا ئاسىيلىق قىلىشتىن باشلاپ، ئۆسۈپ يېتىلگەن ئانا ۋەتىنىنىڭ غېمىنى يېمەسلىك، ئۇنى ئۇنتۇپ كېتىش، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى قايتۇرماسلىق، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى تاشلىۋېتىش، مۇندىن باشقا قانداقلا بىر ياخشىلىقنى كۆرگەن كىشىلەرنىڭ شۇ ياخشىلىقنى قايتۇرماسلىق قاتارلىقلارغىچە بېرىپ يېتىدۇ.

شۇنداقلا، بىر ئادەمنىڭ ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئۇنتۇپ قېلىشمۇ ۋاپاسىزلىقنىڭ جۈملىسىدىندۇر. مەسىلەن: ئىلگىرى نامرات بولۇپ هازىر ئاللاھ بايلىق بەرگەن بولسا، ئىلگىرى كېسەلچان بولۇپ، هازىر ساقلىققا ئېرىشكەن بولسا، خۇددى هېچقاچان نامرات بولمىغاندەك، ئاغرىپ يېتىپ باقمىغاندەك مەغرۇرلىنىشى، نامراتلارنىڭ ۋە كېسەلچانلارنىڭ هالىغا يەتمەستىن ئۆزىنىلا ئويلاپ ياشىشى تولىمۇ يامان ۋاپاسىزلىقتۇر.

ۋاپادارلىق ئېسىل پەزىلەت بولۇپ، ئۇ بارلىق ئىنسانلارغا ئۇلارنىڭ دىنى، ئىرقى ۋە رەڭگىدىن قەتئىينەزەر ئومۇم بولۇشى لازىم. چۈنكى پەزىلەت دېگەن پارچىلانمايدىغان بىر پۈتۈن نەرسە، ئادەمنىڭ بەزى كىشىلەرگە ۋاپادار بولۇپ، يەنە بەزى كىشىلەرگە رەزىل ۋە سۆزىدە تۇرمايدىغان بولۇشى توغرا ئەمەس. قىلىنغان ۋەدە، تۈزۈلگەن كېلىشىم قانداقلا كىشى بىلەن بولسۇن، ئۇنىڭغا رىئايە قىلىش شەرتتۇر. ھەقىقىي دىيانەتلىك توغرا ئادەم ئىنسانلارغا مۇئامىلە قىلىشتا، ئۇلارنىڭ رەڭگى، دىنى ۋە ئىرقى سەۋەبلىك ئايرىم مۇئامىلىدە بولمايدۇ. بەلكى ھەممىگە بىر خىل مۇئامىلە قىلىدۇ. چۈنكى ياخشىلىق كىمگە

قىلىنمىسۇن، ئۇ ھامان ياخشىلىقتۇر. شۇنداقلا يامانلىق كىمگە قىلىنمىسۇن، ئۇ ھامان يامانلىقتۇر.

چېقىمچىلىق، ئۇنىڭ خەتەرلىرى ۋە جازاسى

چېقىمچىلىق ــ بىراۋنى زىيانغا ئۇچرىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ھەققىدە باشقىلاردىن ئاڭلىغان بىر - ئىككى ئېغىز گەپنى، يالغان سۆزلەر بىلەن كۆپتۈرۈپ قارشى تەرەپكە ئاڭلىتىش يالغانچىلىقى بولۇپ، ئادەتتىكى گەپ توشۇشتىن پەرقلىق جىنايەتتۇر. چۈنكى گەپ توشۇش مەقسەتسىزمۇ ئەمەلگە ئاشىدۇ. ئەمما چېقىمچىلىق رەزىل مەقسەتلەر ئارقىسىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇنداق چېقىمچىلىق شۇ ئىنساننىڭ نىيىتى بۇزۇق، روھى كېسەل، بىپەرۋا ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

بىر قېتىملىق چېقىمچىلىقنىڭ سەۋەبى بىلەن دوستلار ۋە ئائىلىلەر ئوتتۇرىسىدا ئۆچمەنلىك پەيدا بولۇپ، بەختنىڭ ئاساسى بولغان خاتىرجەملىك، ئىناقلىق بۇزۇلىدۇ. چېقىمچىلىققا قارشى تۇرۇشنىڭ ئۈنۈملۈك چارىسى ــ چېقىمچىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماسلىق ياكى ئىشەنمەسلىكتۇر. چېقىمچىنىڭ يامان ئاقىۋىتى توغرۇلۇق پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «كىمكى بىر كىشىنىڭ باشقىلار ئاڭلاپ قېلىشىنى ياقتۇرمايدىغان سۆزىنى ئاڭلىسا قويىدىكەن، قىيامەت كۈنى ئۇنىڭ ئىككى قۇلىقىغا قوغۇشۇن قويۇلىدۇ»[1] دەپ كۆرسەتكەن.

(1) ئىمام بۇخارىي رىۋايىتى.

ئۆزىنى چوڭ تۇتۇشنىڭ زىيىنى ۋە گۇناھى

ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش ــ ئۆزىنى ئالاھىدە چاغلىغانلىقتىن، ئۆزىدە ئاز ـ تولا بار بولغان ئارتۇقچىلىقلارنى تولىمۇ يۇقىرى مۆلچەرلەپ، ئۆزىنى قالتىس چاغلاپ، باشقىلارنى تۆۋەن كۆرۈش ۋە غادىيىش دېگەنلىكتۇر. ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلارنى ئاللا تائالا زادى ياقتۇرمايدۇ. چوڭلۇق ئاللاھقىلا خاس بىر سۈپەت. ئىنسانلار ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلاردىن نەپرەتلىنىدۇ.

ئاتاغلىق شائىر تىيىپجان ئېلىيوۋ مۇنداقلارغا ئۆز باھاسىنى بەرگەن:

ئېگىلىدىكەن ئالما شاخلىرى،
مېۋىسى قانچە ئوخشىغانسېرى،
كەمتەرلىك بىلەن ئادەم چىرايلىق،
سەتلىشىدىكەن غادايغانسېرى.

ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش روھىي ھالىتىگە ئىگە كىشىلەر ساغلام، نورمال روھىي ھالەتتىن تولىمۇ چەتنەپ كەتكەن كىشىلەر بولۇپ، بىر خىل روھىي كېسەللىككە، پسىخىكا ئاجىزلىقىغا گىرىپتار بولغان كىشىلەردۇر. بۇ خىل روھىي ھالەت ھامان ئۇلارنىڭ جىسمانىي ساغلاملىقىغا، شۇنداقلا روھىي پسىخىكا ساغلاملىقىغا زور دەرىجىدە سەلبىي تەسىر كۆرسەتكەنلىكتىن، ئۇلاردا جەمئىيەتكە ماسلىشالماسلىق ياكى باشقىلارنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچراش، كۆپلىگەن كىشىلەر ئېرىشكەن خۇشاللىق، روھىي ئازادلىككە ئېرىشەلمەسلىك، سىقىلىش ئىچىدە ياشاش، جىسمانىي جەھەتتىن بالدۇر زەئىپلىشىش ئەھۋالى كۆرۈلىدۇ.

بىراۋدا ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش روھىي ھالىتىنىڭ بولغانلىقى ئۇنىڭ ئەخلاقىي جەھەتتىنمۇ ساغلام ئەمەسلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. شۇڭا قۇرئان كەرىم بۇ خىل ناچار ئىللەتتىن مەنئى قىلىپ، لوقمان ھەكىمنىڭ ئوغلىغا قىلغان مۇنۇ ۋەسىيىتىنى بايان قىلغان: ﴿كىشىلەردىن مەنسىتمەسلىك بىلەن يۈز ئۆرۈمىگىن، زېمىندا غادىيىپ ماڭمىغىن، ئاللاھ ھەقىقەتەن ھاكاۋۇر، ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچىلارنى دوست تۇتمايدۇ﴾[1].

ئۆزىنى چوڭ تۇتۇشتىن ئىبارەت بۇ ئىپلاس روھىي ھالەت ئىنسانىيەتكە روھىي ــ پسىخىكا، ئەخلاقىي ۋە جىسمانىي جەھەتلەردىن كۆپ تەرەپلىمىلىك زىيانلارنى ئېلىپ كېلىدۇ.

چىرايلىق كىيىنىش ئۆزىنى چوڭ تۇتقانلىق ئەمەس

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى ساھابىلەرگە تەلىم بېرىپ: «قەلبىدە زەررىچىلىك كىبىر (ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش روھىيىتى) بولغان ئادەم جەننەتكە كىرەلمەيدۇ» دېگەندە، ساھابىلەردىن بىرى قورقۇپ كېتىپ: «ئى ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى! ئادەم كىيىمنىڭ چىرايلىق، ئايىغىنىڭ چىرايلىق بولۇشىنى ياقتۇرىدۇ، بۇمۇ كىبىردىن سانىلامدۇ؟» دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇ كىشىگە جاۋاب بېرىپ: «ئاللاھ گۈزەلدۇر، گۈزەللىكنى ياقتۇرىدۇ. كىبىر دېگەن كۆرەڭلەش ۋە باشقىلارنى كۆزگە ئىلماسلىقتۇر» دېگەن[2]. بۇ ھەدىسكە ئاساسەن،

(1) لۇقمان سۈرىسى 18 ـ ئايەت.
(2) مۇسلىم رىۋايىتى.

چىرايلىق كىيىنىش، ئېسىل، گۈزەل يۈرۈش ئۆزىنى چوڭ تۇتقانلىقتىن سانالمايدۇ. بەلكى تەلەب قىلىنغان ئىشلاردۇر.

ئىسراپخورلۇقنىڭ يامان ئاقىۋىتى

ئىسراپ ــ بىر نەرسىنى ھەددىدىن ئارتۇق بۇزۇپ - چېچىش دېگەنلىك بولۇپ، ئىسراپچىلىقنى ۋە ئىسراپخورلارنى دۇنيادا ھېچقانداق دىن ياكى قانۇن قوللىمايدۇ. چۈنكى ئىسراپ قىلىپ بۇزۇپ ــ چاچقان نەرسىلەردىن ھېچكىم پايدىلىنالمايدۇ.

ھەر قانداق بىر نەرسىنى ئىسراپ قىلىش ھارامدۇر. ئەكسىچە، ھەر نەرسىنى نورمال ھالدا قائىدە - يوسۇن بويىچە ئىشلىتىش پۈتۈن ئىنسانلار تەرىپىدىن قارشى ئېلىنىدىغان، ئاللاھ تائالانى مەمنۇن قىلىدىغان ياخشى ئۇسۇلدۇر. قۇرئان كەرىمدە: ﴿يەڭلار، ئىچىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار، ئاللاھ ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ھەقىقەتەن ياقتۇرمايدۇ﴾[1] دەپ كۆرسىتىلگەن. ئاللاھ مۇشۇ ئايەت ئارقىلىق بىزگە رىزىق قىلىپ بېرىلگەن نازۇ نېمەتلەرنى كەڭتاشا يېيىشكە، ئىچىشكە تەرغىب قىلىدۇ، لېكىن ئىسراپخورلۇق قىلىشمىزنى قاتتىق چەكلەيدۇ.

ئاللاھ تائالا ئىسراپ قىلغۇچىلارنى سۆكۈپ مۇنداق دەيدۇ: ﴿بۇزۇپ چاچمىغىن، بۇزۇپ چاچقۇچىلار ھەقىقەتەن شەيتانلارنىڭ قېرىنداشلىرىدۇر﴾[2].

---

(1) ئەئراف سۈرىسى 31- ئايەت.
(2) ئىسرا سۈرىسى 26 ــ 27 ــ ئايەتلەر.

ئىقتىسادچانلىق كەمبەغەل بولۇپ قالماسلىقنىڭ كاپالىتىدۇر. بۇزۇپ ـ چېچىش ۋە ئىسراپ قىلىش بولسا، كەمبەغەللىكنىڭ باشلانغۇچىدۇر. ئىسراپخورلار چوقۇم بىر كۈنى ئۇنىڭ دەردىنى تارتماي قالمايدۇ. تارىخ ۋە تەجرىبىلەرمۇ بۇنى ئىسپاتلىماقتا.

پارىخورلۇق ۋە ئۇنىڭ رەزىللىكى

پاراخورلۇق ـ بىراۋنىڭ ھەققىنى يەۋېلىش ياكى ئۇنىڭ خىزمەت ئورنىنى تارتىۋېلىش ياكى ئۇنىڭغا كەلگەن ئامەتنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىش ياكى گۇناھسىز بىرىنى قارىلاش ياكى بىرەر جىنايەتكارنى ئاقلاش ياكى ئۇنىڭ جىنايىتىنى يېنىكلىتىش ياكى قانداقلا بىر داۋا ئىشىدا قارشى تەرەپنىڭ ھەققىنى ئۆزىگە قارىتىشتىن ئىبارەت رەزىل مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىش ئۈستىدىكىلەرگە مەلۇم مىقداردا پۇل ياكى پۇلغا توختايدىغان بىر نەرسە بېرىش دېگەنلىك بولۇپ، پارىنى بەرگەن ۋە ئالغان ھەر ئىككىسى ئاللاھنىڭ ئالدىدا قاتتىق گۇناھكار، ئىنسانىيەت ئالدىدا ئەيىبكار بولىدۇ.

پارا بېرىش ياكى ئېلىشنىڭ گۇناھى ۋە خەتىرى

پارىخورلۇق ئەڭ يامان خىيانەتچىلىك بولۇپ، ھەق ـ ھوقۇقلارنىڭ زايا بولۇشىغا، ئادالەتسىزلىك ۋە ھەقسىزلىككە، كىشىلەرنىڭ مەنپەئەتىگە نامەردلەرچە خىرىس قىلىشقا، ئۇلارنىڭ ھەقلىرىگە تاجاۋۇز قىلىشقا، تۆھمەتلەرنى ئارتىپ ئۇلارنىڭ ئابرويىنى تۆكۈشكە، جەمئىيەت تەرتىپىنى بۇزۇشقا، خاتىرجەملىك، ئامانلىق ۋە ئىشەنچىنىڭ يوقلىشىغا سەۋەب بولىدىغان ئىنتايىن قەبىھ ۋە رەزىل قىلمىش بولغانلىقى ئۈچۈن پارا بېرىش ياكى ئېلىش ئىسلام دىنىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن دىنلاردا

ۋە پۈتۈن قانۇنلاردا قەتئىي ھارامدۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئاللاھ پارا بەرگۈچىگە، ئۇنى ئالغۇچىغا ۋە ئۇنىڭغا ۋاستە بولغۇچىغا لەنەت قىلدى»[1] دېيىش ئارقىلىق پارىخورلۇق جىنايىتىنىڭ جازاسىنى بايان قىلغان. ئاللاھنىڭ لەنىتىگە ئۇچرىغانلىق ئاخىرەتلىك نېسۋىدىن پۈتۈنلەي قۇرۇق قالغانلىقتۇر.

سوۋغا ـ سالام بېرىشنىڭ ھەر قانداقى پارا ھېسابلانمايدۇ

ئۆز زاتىدا ياخشى نەرسە، يامان غەرەزنىڭ ئارىلىشىشى يامان نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. مەسىلەن: ئىنسانلار ئارىسىدا بىر ـ بىرىگە ھەدىيە، سوۋغا ـ سالام بېرىشىش ياخشى ئىشتۇر. چۈنكى مۇنداق قىلىش ئۆزئارا سۆيگۈ - مۇھەببەتنى، يېقىنلىقنى، دوستلۇقنى كۈچەيتىدۇ. شۇڭا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر ھەدىستە: «بىر - بىرىڭلارغا سوۋغا ـ سالام تەقدىم قىلىشساڭلار ئاراڭلاردىكى مۇھەببەت ئاشىدۇ»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

ئەمما سوۋغا ـ سالام باشقىلارغا زىيان يەتكۈزۈشتىن ئىبارەت بىرەر يامان نىيەتنى كۆزلەپ ياكى ھەققى بولمىغان بىر نەرسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن بېرىلسە، ئۇ ۋاقىتتا، بۇ سوۋغا ـ سالام ئەمەس، بەلكى پارا بەرگەنلىكتۇر. بۇنداق قىلىش قەتئىي ھارام. بەرگۈچى بىلەن ئالغۇچى ۋە سايە قىلىپ ۋاستە بولغۇچى ھەممىسى گۇناھقا شېرىك بولىدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىر كۈنى ئابدۇللاھ

(1) ئىمام بۇخارى ۋە ئەھمەد رىۋايىتى
(2) ئىمام بۇخارى رىۋايىتى

ئىبنى لۇتبىيە ئىسىملىك بىر ساھابىنى سەلىم قەبىلىسىنىڭ زاكاتلىرىنى يىغىپ كېلىشكە بۇيرىغان بولۇپ، ئابدۇللاھ پەيغەمبەر ئەلەيھسسالامنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلگەن زاكات ماللىرىنى تاپشۇرۇش ۋاقتىدا، «ماۋۇ زاكاتقا بەرگەنلىرى، ماۋۇ سوۋغات» دەپ چۈشەندۈرگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھسسالام ئابدۇللاھقا: «سەن ئۆيۈڭدە جىم ئولتۇرغان بولساڭمۇ ساڭا بۇ سوۋغات كېلەمتى؟» دەپ رەت قىلغان ۋە ئۇنىمۇ زاكات ماللىرى بىلەن بىرگە بەيتۇلمال (دۆلەت خەزىنىسى) غا قوشۇۋەتكەن.

ئەمدى، بىراۋ ئۆزىنىڭ ھەققىنى ئېلىش ئۈچۈن پارا بېرىشكە مەجبۇر بولۇپ قالسا نېمە قىلىدۇ؟

ئۆزىنىڭ ھەققىنى ئېلىش ياكى يوللۇق ھوقۇقىنى قوغداش ئۈچۈن پارا بەرسە بولىدۇ

ئىنسان ئۆزىنىڭ ھەققىنى ئېلىش ياكى يوللۇق ھوقۇقىنى قوغداش ئۈچۈن پارا بېرىشكە مەجبۇر بولۇپ قالسا، باشقىلارغا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەسلىك شەرتى بىلەن پارا بېرىپ بولسىمۇ ئۆز ھەققىنى قۇتقۇزسا گۇناھ بولمايدۇ. بۇ مۇنداق بولىدۇ:

(1) رەھىمسىز زالىمنىڭ ياكى قاتىلنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، پارا بېرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇشتىن باشقا چارىسى قالمىغاندا، پارا بەرسە بولىدۇ.

(2) ئۆزىنى، مال ـ مۈلكىنى، ئائىلىسىنى، نومۇسىنى، دىنىنى ۋە ۋەتىنىنى قوغداش يولىدا پارا بېرىشكە مەجبۇر بولۇپ قالسا، پارا بەرسە بولىدۇ.

(3) ئۆزى ياكى ئائىلە ئەزالىرىدىن بىرى ياكى تۇغقانلىرىدىن بىرى قاراقچىلارنىڭ ياكى رېكوتېرلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، پارا بېرىش بىلەن قۇتۇلدۇرغىلى بولسا، پارا بېرىپ قۇتۇلدۇرۇش جائىزدۇر.

(4) ئۆزىنىڭ قانۇنلۇق ھەققىنى ئېلىش ئۈچۈن پارا بېرىشتىن باشقا ھېچقانداق چارە قالمىغان شارائىتتا، باشقىلارنى زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچراتماسلىق شەرتى بىلەن پارا بېرىشكە بولىدۇ. ئەمما باشقىلارنىڭ ھەققىنى ئۆزىگە قارىتىش ئۈچۈن پارا بېرىش قەتئىي ھارام. مەسىلەن: باشقا بىرىگە تەقسىم قىلىنغان خىزمەت ئورنىغا ئۆزى ئورۇنلىشىش ئۈچۈن ياكى ئۆز مېھنىتى بىلەن ئالى مەكتەبنى قازانغان بىر بالىنىڭ ئورنىغا ئۆزىنىڭ بالىسىنى سەپلەش ئۈچۈن پارا بەرگەنگە ئوخشاش.[1]

(1) دوكتور يۈسۈپ ئەل قەرداۋىي، دوكتور ۋەھبە زۇھەيلىي قاتارلىق ھازىرقى زامان مەشھۇر ئۆلىمالىرىنىڭ پەتىۋاسى. شەيخۇلئىسلام ئىبنى قەييىم جەۋزىيىمۇ "مجموع الفتاوى" (252/29) دا يۇقىرى شەرتلەر ئاستىدا پارا بېرىشنى جائىز سانىغان.

ڤايدلنلغان ماتيرياللار

1. خلق المسلم للشيخ محمد الغزالي
2. أخلاق المؤمن للأستاذ الداعية عمرو خالد
3. الأخلاق الإسلامية للشيخ عبدالرحمن حسن حبنكة الميداني
4. أدب الأسرة في الإسلام للعالم المصري الشهير
5. الأدب الإسلامي في نظام الأسرة للسيد محمد بن علوي المالكي
6. مناهج الشريعة الإسلامية للشيخ محي الدين العجوز